

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

11

ƏSƏRLƏRİ

DOCTYAR VAHABZADA

V 29 (05)

Tərtibçi və redaktor **Azər Bağirov**

Bəxtiyar Vahabzadə

V 28 (05) Əsərləri. XI cild. Publisistika. - Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2005. - 672 səh.

Cilddə görkəmli ictimai xadim B. Vahabzadənin müxtəlif toplanılarda, o cümlədən nüfuzlu el ağsaqqalı, millət vəkili kimi Milli Məclisdəki çıxışları, müxtəlif məsələlərə dair rəy və məktubları, publisistikasında önəmli yer tutan, ictimai-siyasi məsələlərlə, həblə bədii yaradıcılıq problemləri ilə əlaqəli çoxsaylı müsahibələri, səfər təəssüratları və görüşləri ilə bağlı yazılar toplanmışdır.

V 4804000000 - 029(05) Sifarişlə
M 670(07) - 2005

© "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2005.

ÇIXIŞLAR, RƏYLƏR MƏKTUBLAR

ƏZİZ VƏ HÖRMƏTLİ MÜƏLLİMLƏR!

(Müəllimlərin VI qurultayında çıxış)

Sizi respublika müəllimlərinin VI qurultayı münasibətilə yaradıcı ziyalılar adından təbrik edir, gənc nəslin tərbiyəsi kimi mühüm və şərəfli işinizdə sizə uğurlar diləyirəm.

Müəllim - bizim ilk dostumuz, mənəvi atamız, anamızdır. Ən çox hörmət etdiyimiz, planetimizin fəxri sayılan ən böyük şəxsiyyətləri "Müəllim" adlandırırıq. Beləliklə, "müəllim" sözü dar, lüğəti mənasından çıxıb daha böyük mənalar kəsb edir, misilsiz məzmunla malik olur. Məndən olsaydı, əlifbadakı sıra qanunlarını pozub "müəllim" sözünü bütün dillərin lüğətində ilk söz kimi yazardım.

Böyük yunan filosofu Əflatundan xəbər aldılar:

- Atanı çox sevirsen, ya müəllimini?

Filosof cavab verdi:

- Müəllimimi!

- Nə üçün? - deyə xəbər alanda, o belə cavab verdi:

- Atam məni göydən yerə endirdi, müəllimim isə yerdən göyə qaldırdı.

Bu, çox böyük sözdür. Yerdən göyə qalxmaq - əsrin səviyyəsində duran böyük fikirlər, böyük ideyalarla yaşamaq, gələcəyə qanadlanmaq deməkdir. Bizi hələ uşaq ikən böyük fikirlər və böyük əməllərlə silahlandıran, gözümüzü dünyaya açan, əllərimizdən tutub bizi sirlər dünyasına aparan, bizə uçmaq üçün qanad verən müəllimimizdir. Müəllim beyinlərə fikir, ideya toxumu səpir, gözlərə işıq, ürəklərə od verir. Ən ümdəsi də bizə düşünmək öyrədir. Bu qə-

dər böyük və lazımlı bir vəzifəni cəmiyyət müəllimə tapşırırmışdır.

Müəllim hələ ayna kimi saf olan uşaq beyninə pis toxumlar da əkə bilər, gözəl və faydalı toxumlar da. Pis toxumların məhsulu qanqal, kol-kos, yaxşı toxumların məhsulu isə qızıl-gül və faydalı meyvələr olar. Buradan müəllimin cəmiyyətdəki yeri aydın olur.

Cəmiyyətimizə layiq insan, ideallarımıza layiq vətəndaş yetirmək vəzifəsini qarşısına məqsəd qoyan müəllim hər şeydən əvvəl özü sənətinin məsuliyyətini bütün ciddiyəti ilə dərk edən bir vətəndaşdır. Belə müəllimlərlə biz öyünür, fəxr edirik.

Əziz yoldaşlar, mən burada qəsdən müəllimliyi peşə deyil, sənət adlandırdım. Çünki, doğrudan da, uşaq beynində ilk nəxışlar açan müəllimə peşəkar yox, sənətkar demək lazımdır.

Müəllimlər unutmamalıdır ki, o, cəmiyyət üçün sözün geniş mənasında vətəndaş hazırlayır. Bu vətəndaşın həyatda tutacağı mövqe ondan asılıdır. Müəllim öz gələcəyini də qarşısında əyləşən körpə balalarda görməlidir. Böyük rus pedaqoqu A.S.Makarenkonun dediyi kimi, "Bizim balalarımız bizim qocalığımızdır. Düzgün təlim-tərbiyə bizim xoşbəxt qocalığımız, nöqsanlı təlim-tərbiyə isə vətən qarşısında bizim dərdimiz, göz yaşlarımız və günahımızdır".

Beləliklə, müəllim bu gün sabahı yaradır. Əgər cəmiyyəti nəhəng bir binaya bənzətsək, bu binanın bünövrəsini tikən müəllimlərdir. Bina bünövrəsindən lazımi səviyyədə tikilməsə, onun içinə və çölünə nə qədər bəzək-düzək vurulsa da, o bina laxlamalıdır. Bünövrəni möhkəm quran vətəndaş müəllimlərə eşq olsun!

İnqilabdan əvvəl Azərbaycanda uşaqlar üçün "Məktəb" adlı bir jurnal buraxılmışdır. Həmin jurnalın titullarında qaranlıq kənd, ortada balaca bir məktəb binası, binanın arxasında isə doğan günəş təsvir olunmuşdur. Rəssam demək istəmiş ki,

kəndə işıq məktəbdən doğur. Məktəb biliyin, işığın, həqiqətin, gözəlliğin qaynağıdır, başlanğıcıdır. İnqilabdan əvvəl Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Firidun bəy Köçərli, Nəriman Narimanov, Üzeyir Hacıbəyli, Hüseyn Cavid kimi maarifçilərimiz xalqın nicatını və səadətini maarifdə görür, məktəblər açır, xalqı savadlandırmağa çalışırdılar. Bu ilk maarif qaranquşları müəllimliyə xalq üçün yanmaqdan, öz şəxsi arzularını unudub xalqın yüksəliş arzusu ilə yaşamaqdan, bir sözlə, vətəndaşlıq hissindən gəldilər. "Ürək yanmasa, gözdən yaş çıxmaz" deyirlər. Ürək yangısı - Vətən üçün, xalq üçün, onun gələcəyi üçün yanmaqdır. Bu yangı onları müəllimliyə gətirdi. Onların dərslərini məktəblərdən inqilabçılar, yazıçılar, alimlər yetişdi.

İndi inkişaf etmiş cəmiyyətin müəllimləri həmin ənənəni daha ardıcıl surətdə davam etdirməklə, dövlətimizin qarşıya qoyduğu bütün məsələlərin həyata keçirilməsində onun köməkçisidir. Cəfər Cabbarlının Almaz obrazını yada salaq. Almaz müəllimlikdən başqa həm də ictimai tərəqqinin həyata keçirilməsində fədakar mübarizdir.

Burada müəllim nüfuzu barədə danışmaq olmaz. Müəllim nüfuzu və hörməti necə qazanır? Aydındır ki, ilk növbədə, biliyi, tədris etdiyi fənnə böyük və tükənməz məhəbbəti, böyük duyğularla yaşaması, mənəvi təmizliyi - bir sözlə, yəni vətəndaşlığı ilə.

Müəllim dərslərini zaman unutmamalıdır ki, onun sözlərinə, sözlərinin gözəlliyinə, ahənginə və məzmununa bir sinif uşaq, hərəkətlərinə, geyiminə, davranışına nə qədər göz, rəftarına, münasibətinə nə qədər ağıl və ürək diqqət yetirir. Həm də bu üreklər təqlid meyillidir. Uşaq həmişə kimisə, nəyisə təqlid etməyi, özünü ona oxşatmağı sevir. Uşaq atasından güclü, müəllimindən bilikli adam tanımır. Uşağın bu düşüncəsinə xələl gətirməmək üçün müəllim özünə, sözünə, rəftarına nə qədər diqqətli olmalıdır. Müəllimində təqlidə, pərəstişə layiq heç nə görə bilməyən şagirdlərin vəy halına!

Həqiqi müəllim uşağa yalnız bilik öyrətmir. Həm də, öz mənəvi təmizliyi ilə ona mənəvi keyfiyyətlər aşılayır. Belə müəllimi özünə ideal seçən şagirdin sonrakı idealını gözləriniz qabağına gətirin.

Mənəvi gözəllik və təmizlik tərbiyə məsələsidir. Bu iş bir-başə müəllimin vəzifəsinə aiddir. Ona görə də bu mühüm məsələdə müəllimlərimiz bizim ilk köməkçilərimizdir.

Bizim yolumuz kənd və rayonlara düşdüyü zaman ilk növbədə getdiyimiz yer məktəb və kitabxana olur. Mən şəxsən nümunəvi məktəblərə çox rast gəlmişəm. Onlardan biri Şamaxı rayonunun Leninabad kəndindəki orta məktəbdir. Bu məktəbin müəllim heyəti direktorun rəhbərliyi ilə təşəbbüslər qaldırmış, şagirdlərin köməyi ilə məktəbin nəzdində, gözəl bir ölkəşünaslıq muzeyi düzəltmiş, idman zalı tikmiş və həmin məktəbin müharibədə həlak olmuş məzunlarının şərəfinə nəbatat bağı salmış, abidə ucaltmışdır və buraya onların şəkilləri vurulmuşdur. Şəkillərin altındakı dolablarda döyüşçülərin cəbhədən ana və atalarına yazdıqları məktublar və qısa tərcümeyi-halları saxlanır. Məktəbin zəngi abidənin başından asılmış zəngə calaşdırılmışdır. Belə ki, məktəbin zəngi çalınanda abidənin zəngi də səslənir. Bu zəng səsləri ilə elə bil məktəb otuz beş il bundan əvvəl onun yolunda həlak olmuş keçmiş şagirdlərini də dərsə çağırır. Axı, o cavanların ömürləri kimi, təhsilləri də yarımçıq qalmışdır. Bəlkə də, indi məktəb bu zəng səsləri ilə müharibədə həlak olmuş keçmiş şagirdlərinin ruhuna xatirə nəğməsi oxuyur.

Başqa bir misal. Şəki rayonunun Oxud kənd orta məktəbinin təşəbbüsləri də təqdirəlayiqdir. Bu məktəb həftənin müəyyən günləri kənddə radio vasitəsilə maraqlı verilişlər təşkil edir. Həmin verilişlərdə şagirdlərin həftə ərzində məktəbdə özlərini necə aparmaları barədə məlumat və aldığı qiymətlər verilir. Əgər bir şagird məktəbdə özünü nalayiq aparıbsa, onu həftənin sonunda nəinki məktəb, bütün kənd bilir. Bu, gözəl

tərbiyə vasitəsi deyilmi? Yaxud müəllim heyətinin təşəbbüsü və şagirdlərin köməyi ilə məktəbin həyatında üzgüçülük hovuzu yaradılmışdır.

Demək, bayaq dediyimiz yangı və vətəndaşlıq hissi olarsa, şagird və müəllimlərin köməyi ilə hər şey etmək mümkündür.

Mən bu uca kürsüdən bir məsələdən də danışmaq istəyirəm. Kəndlərimiz gündən-günə abadlaşır, yeni binalar tikilir, yeni yollar salınır. Evlərin ətrafına hasar çəkmək dədə-baba adətimizdir. Bəzən bu hasarlar bizi çöldən ayırır. Görürsən ki, hasardan içəri - həyət-baca, ev-çşik, gözəl və səliqəlidir. Amma küçələr, ictimai binalar, məktəb, xəstəxana, kitabxana o qədər də ürəkəçən olmur.

Bir neçə il əvvəl Ağdam rayonunun Novruzlu kəndinə getmişdik. Bu kənd "Novruzlu" şərəbi ilə məşhurdur. Camaatın dediyinə görə, vaxtilə bu kənddə 80-ə yaxın üzüm növü olmuşdur. İndi bu növlərdən yalnız 15-20-ci becərilir.

Kənd sonralar yenidən tikilmişdir. Burada da səliqəli evlər, güllü-çiçəkli həyətlər sıra ilə düzülmüşdür. Lakin kitabxana, xəstəxana və məktəb, yaşayış evləri qədər səliqəli deyil. Bəs nə üçün evimizi, həyət-bacamızı özümüzünkü hesab edirik, məktəbi, kitabxanayı özgəninki? Axı, məktəb də, kitabxana da hamımızdır. Ev, həyət-baca mənimkidir, küçə, yol, xəstəxana, məktəb, kitabxana bizimkidir. Niyə mənimki mənə əziz, doğma, bizimki bizə yad və ögey olmalıdır?

Deyirəm insanmı, insanmı, görən,
Vətən namusuyla yaşamayanlar?
Heyhat, hələ çoxdur, evini vətən,
Qohum qardaşını millət sayanlar.

Əziz müəllimlər, bu işdə sizin təbliğatınız və müdaxiləniz lazımdır. Biz istərdik ki, bu işdə siz təşəbbüskar olasınız. Siz izah edəsiniz ki, ictimai duyğu şəxsi duyğudan üstündür.

“Mən”dən “bizə” keçmək vaxtı çoxdan gəlib çatmışdır. Gəlin, mənliliyimizin yağında yanmayaq, el malına şəxsi sərvətimiz kimi baxaq. Xalqın özünü bir xalq kimi dərk etməsində yeganə yol “mən”dən “bizə” keçməkdir. Xalqımızın yetişdirdiyi Nizami, Füzuli, Mirzə Cəlil, Səməd Vurğun kimi söz ustaları, Əcəmi kimi memarı, Nəsrəddin Tusi, Yusif Məmmədəliyev kimi alimləri, Üzeyir Hacıbəyli kimi sənətkarı yalnız bir nəfərin deyil, bir kəndin, bir şəhərin deyil, hamımızın olduğu kimi, ictimai təsərrüfat da, bu dahiləri yetişdirən ictimai ocaqlar da hamımızdır. Onları göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamaq hamımızın borcudur, çünki onlar ən böyük və ən qiymətli sərvətimiz olan balalarımızı yetişdirib cəmiyyətə təqdim edir.

1978.

“Sadəlikdə böyüklük”, Bakı, 1978.

BİRLİYİ ƏLDƏN VERMƏYƏK

(Məqalə müəllifin Azərbaycan televiziyası və radiosu ilə çıxışının mətni əsasında yazılmışdır)

Biz indi son dərəcə ağır günlər içindəyik və bu günlərdə adicə bir səhv hamımıza çox baha başa gələ bilər. Ona görə də mən xalqıma birinci növbədə təmkin arzulayıram. Təmkin! Əlbəttə, demək istəmirəm ki, xalqım öz mübarizəsini dayandırmalıdır. Qətiyyəni yox! Son günlərdə çox gözəl bir ifadə tez-tez təkrar edilir: “Xalq sözü - haqq sözü”.

Xalq öz haqqını tələb eləyir.

Biz mitinqə, nümayişə bəxtəvərlikdən çıxmamışıq. Dərdimiz bir gündə, iki gündə yaranmayıb, bu, bir ilin, iki ilin dərdi deyil. Daha səbrimiz tükənib. Ona görə də xalq öz ürəyindəkiləri açıq bildirir və öz haqqını tələb edir. Xalqın tələbinə isə biganə qalmaq olmaz.

Nümayişdə xalqın tələblərindən biri - Dağlıq Qarabağın muxtariyyətinin ləğv olunmasıdır. Axı, neçə illər boyu heç bir muxtariyyətə malik olmayan 200 min azərbaycanlı, nəhayət, Ermənistanda yaşamaq hüququndan da məhrum edildi. Özü də zorla, vəhşiliklə məhrum edildi. Belə olan surətdə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ləğv olunmalıdır. Xalq bunu tələb edir və mən də buna tamamilə şərikəm. Ona görə də bu barədə Azərbaycan SSR Ali Sovetinə, SSRİ Ali Sovetinə və Ermənistan SSR Ali Sovetinə teleqramlar göndərmişəm. Bir neçə saatdan sonra teleqramların ünvan sahiblərinə çatdığına dair məlumat gəldi. Onlar nə cavab verəcəklər, özləri bilirlər. Güman edirəm, mənfi cavab alınacaq. Nə olar, deməli, biz də Ali Sovetin fəvqəladə sessiyasını çağırıb Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini ləğv etməliyik.

Xalqın ikinci tələbi belədir: “Qarabağ” təşkilatının bütün üzvləri cəzalandırılmalıdır. “Qarabağ” təşkilatının üzvü olan

“saqqallılar” cəzalarını almalıdırlar. Poqosyanların, manuçarovların və başqalarının dərsi verilməlidir. Mən hələ bu işə başlayan Aqanbəqyanı, Zori Balayanı və sairələrini demirəm.

Xalqın tələbləri çoxdur. Ən mühüm tələblərdən biri Azərbaycan dilinə, tarixinə, mədəniyyətinə aiddir. Boynumuza alaq ki, (əgər boynumuza almasaq, xalq bizimlə ayrı dildə danışar), dilimizin başına oyunlar açmışıq. Əslində, xalqın dilini əlindən almışıq. Uzun illər boyu - 40 il, 50 il bundan əvvəl də Azərbaycan xalqının dili işlənməyib dövlət idarələrində. Məgər bizim xalqın dili olmayıb?

Vaxtilə “Latın dili” adlı şeir yazmışdım. Deyirdim ki, indi Yer üzündə latın dilində danışan xalq yoxdur, amma dil qalıb. Elə xalqlar da var ki, özü yaşayır, dilini öldürüblər. Bu şeirə görə başıma çox müsibət gətiriblər - sən nəyi nəzərdə tutursan, kimi nəzərdə tutursan? - deyər sorurdular. Bilirdilər, çox gözəl bilirdilər ki, mən nəyi, kimi nəzərdə tuturam. “Ana dili” şeirimdə isə demişəm ki, ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən, fasonlu ədəbazarlar, ruhunuzu oxşamır, qoşmalar, telli sazlar, bunlar qoy mənim olsun, ancaq Vətən çörəyi sizlərə qənim olsun!

Qənim olmadı. Belələri vəzifə başına çıxarıldı, xalqı tapdaladılar, yəni xalqın dilini, tarixini, mədəniyyətini... Bir xalqın əlifbası neçə dəfə dəyişdirilmiş?! Bir xalqın tarixini neçə dəfə dəyişmək olar? Gah midiyalı oluruq, gah farsın törtöküntüsü... Gəlin, birdəfəlik qətiyyətlə deyək: Azərbaycan türkləridir bu xalq!

Tarixçiləri təqsirləndirirlər ki, onlar tariximizə dair sanbalı əsərlər yaratmırlar. Necə yaratsınlar? Yuxarıdan buyurmuşlar ki, xalqın tarixini belə yazmalısan, onu midiyalı adlandır-malısan. Bəs zavallı tarixçi hara getsin, haradan məlumat gətirsin ki, biz midiyalıyıq?

Bakı Dövlət Universitetinin, pedaqoji institutların, ali məktəblərin Azərbaycan fakültələrini qurtaranlar iş tapa bilmirlər. Burada başqa millətlərə iş var, amma Azərbaycan xalqının oğ-

lanlarına yox! Məcbur olub gedirlər uzaqlara. Orada özlərinə iş axtarırlar. Azərbaycan xalqının minlərlə cavanı gedib kənarda işləyir. Qızlarımız ərə gedə bilmirlər. Evdə qalıb qarıyırlar. 40-45 yaşında qızlarımız var. Çünki oğlanlarımız bir tikə çörək üçün gedib uzaqlarda çalışırlar. Bu cür hallara son qoyulmalıdır!

Azərbaycan dilini dövlət dili səviyyəsinə qaldırmalıyıq. Görək kim cürət eləyib xalqımızın dilini işlətməyəcək! Ana dilində danışa bilməyən nazirlərdən, idarə və təşkilat başçılarından rəhbərmi çıxar?

Bütün bunlardan sonra mən yenə də qayıdıram sözümlün əvvəlinə. Kiçik bir səhv bizi fəlakətə apara bilər. Sumqayıt hadisəsini bir xeyirdə, bir şərdə bizim başımıza çaxırlar. Amma günüdür, Sumqayıt hadisəsi təkrar olunmamalıdır! Biz qəlbi yumşaq millətlik. Biz vətənpərvər millətlik, biz insanpərvər millətlik. Gəlin, insanpərvərliyimizi saxlayaq, humanizmi-mizi qoruyaq. Təmkinli olaq, kiçik bir səhvə belə yol verməyək. Amma mübarizəmizi davam etdirək!

Dediklərimiz yerinə yetməlidir. Xalqıma indi bircə şey su və hava kimi zəruridir: birlik!

Noyabr, 1988.

“Şənbə gecəsinə gedən yol”, Bakı, 1991.

AĞRILARIMIZ, DƏRDLƏRİMİZ

(On birinci çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin
növbədənəknar onuncu sessiyasındakı çıxışdan)

Biz bu gün tariximizin çox mürekkəb, ziddiyyətli və təhlükəli günlərini yaşayırıq. Əgər bu gün rus yazıcıları - "Vətən təhlükədədir. Gəlin, bu haqda düşünək!" - deyirlərsə, biz "Vətən də, xalq da, milli varlığımız da, şərəf, namus və qeyrətimiz də təhlükədədir!" - deməliyik. Bunu başa düşmək, dərk etmək lazımdır. Həm də bilmək lazımdır ki, bu təhlükə qlobal xarakter daşıyır. Son vaxtlar türkdilli xalqların başına gətirilən oyunlar elə-belə, təsadüfi deyil. Məsələ bizim düşündüyümüzədən daha dərinədir. Əgər biz bu təhlükəni anlamasaq, onun dərin köklərini araşdırıb tapmasaq, ona qarşı əks tədbirlər görməyib, sadələşmə və siyasi korluq göstərsək, gələcək və tarix qarşısında utanmalı olacağıq.

Mən bu gün bu yüksək kürsüdən Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin rəsmi orqanlar tərəfindən tanınması münasibətilə xalqımızı təbrik edir və xalqın tələblərinə səs verdiyinə görə səlahiyyətli orqanlara minnətdarlığımı bildirirəm.

Artıq xalq cəbhəsi xalqın istək və arzularını, xalqın iradəsini və qüdrətini təmsil edən bir qüvvə olduğunu təsdiq etdi. Xalq cəbhəsi yalnız və yalnız xalqa arxalandığından xalq da ona inanır və onun arxasınca gedir. Öz isti kabinetini, gözəl güzəranını və böyük imkanlarını əldən vermək istəməyənlərin xalq cəbhəsinin üzvlərinə atdığı böhtanlar artıq boş çıxışıdır. Xalq özünün əsl dostunu və düşməni görməyə başladı.

Bu gün bizim qarşımızda bir məqsəd və bir cəbhə var: o da vətənimizin bütövlüyü və suverenliyi naminə xalqın birliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Mən bu gün bütün xalqımızı fəhlədən tutmuş ziyalıya qədər, kəndlidən tutmuş məmura qədər, ən balaca kargüzərdən tutmuş partiya və dövlət işçisinə

qədər yumruq kimi birləşməyə, hər şeyi unudub Vətən naminə eyni hədəfə vurmağa çağırıram.

Bu ağır günlərdə xalqımızla həmrəy olan, respublikamızda yaşayan gürcü, rus, talış, udin, yəhudi, ləzgi, lahuc və başqa xalqların nümayəndələrinə xalqımızın adından dərin minnətdarlığımızı bildirirəm. Ona görə ki, bu dar məqamda onlar bizim səsimizə səs verib həqiqət uğrunda mübarizəmizdə bizə dayaq olublar.

Azərbaycanın siyasi-hüquqi, iqtisadi-mədəni suverenliyinin təmin olunması indi bütün ictimai həyatımızın başlıca məsələsinə çevrilmişdir. Şəxsiyyətə pərəstiş və durğunluq illərində azərbaycanlılar milli hüququ ən çox tapdanan xalqlardan olmuşdur. Müttəfiq respublika ilə təmsil olunan on beş xalq içərisində yalnız azərbaycanlılar həyata keçirilən kütləvi köçürülmə siyasətinə məruz qalmışdır. Kütləvi köçürülmə, müttəfiq respublikası olmayan xalqlara (çecənlərə, qaraçaylara, Krım tatarlarına, almanlara) qarşı tətbiq edilirdi. Ancaq Stalin və onun əlaltıları azərbaycanlıları da bu cərgəyə qatdılar. Onlar 30-cu illərdə 80 min nəfərə yaxın Cənubi azərbaycanlıları zorla İrana köçürərək Azərbaycan fəhlə sinfinin milli tərkibinə zərbə vurdular. 1948-1953-cü illərdə isə 100 mindən artıq azərbaycanlıyı Ermənistan SSR-dən zorla köçürməklə bu xalqın məhz bütövlükdə bir xalq kimi hüquqlarını ayaqlayıb onun milli ləyaqətini təhqir etdilər. Lakin yenidənqurmanın dördüncü ili olan 1988-ci ildə 200 min azərbaycanlının vətəndaşlıq, siyasi, mədəni və mülki hüquqlarını kobudcasına pozaraq, həmin respublikadan çıxarılması Azərbaycan SSR-in suverenliyi məsələsinin bu gün üçün aktuallığını bütün kəskinliyi ilə ortaya qoyur.

İş o yerə çatmışdır ki, Azərbaycan SSR-in öz ərazisi içərisində də azərbaycanlılar zorakı qaydada qovulur, ev-əşiyini, iş yerini buraxıb başqa yerlərə qadır, Vətəninə minillik atababa ocağının həsrətini çəkməli olur. Bu rəzillik 1 il 7 aydır ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində baş verməkdədir. Erməni millətçiləri indi qarşılarına bir məram qoymuşlar: vıla-

yəti Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmaq, respublika ilə bütün idarəçilik, iqtisadi və mədəni telləri qırıb atmaq, Xüsusi İdarə Komitəsi vasitəsilə onu Mərkəzin tabeliyinə keçirmək! Bütün bu fitnəkarlıqlar respublika partiya, dövlət və hökumət orqanlarının gözü qarşısında həyata keçirilir.

Məlum olduğu kimi, SSRİ Konstitusiyası üzrə müttəfiq respublikalardan biri olmaqla Azərbaycan SSR öz hüquq və səlahiyyətlərinin çox dəyərlı bir hissəsini ittifaq ali dövlət orqanlarının ixtiyarına vermiş, bu orqanlar isə Azərbaycan SSR-in dövlət suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və təhlükəsizliyini qorumağı öz öhdəsinə götürmüşdür. Ancaq Dağlıq Qarabağ hadisələri bütün aydınlığıyla göstərdi ki, ittifaq orqanlarının SSRİ Konstitusiyasında göstərilmiş bu öhdəliyi də quru söz-dən başqa bir şey deyilmiş. Əksinə, mərkəzi ittifaq orqanlarının anlaşılmaz ikili davranışı Dağlıq Qarabağdakı azərbaycanlı əhalisinin adi təhlükəsizliyini kobud şəkildə pozmağa gətirib çıxarmışdır. Daxili qoşun dəstələri isə erməni millətçilərinin təsiri altında hərəkət etməkdədirlər.

Ən dəhşətli budur ki, Sov. İKP-nin gələcək milli siyasət platformasının layihəsi də müttəfiq respublikaların suverenlik təminatı baxımından bizi təmin edə bilməz. Bu layihədə nə bu suverenliyin bütün mahiyyət və şərtləri, nə də onun təminatına zəmanət müəyyən edilmişdir. Respublika öz ərazisi üzərində gerçək suveren hüququnu necə və hansı qaydada həyata keçirə bilər? - bu məsələ də layihədə öz əksini tapanmışdır. Hətta 1922-ci ildə ittifaq müqaviləsi üzrə respublikalara verilmiş olan SSRİ-nin tərkibindən çıxmaq hüququ layihədən götürülmüşdür. Halbuki, bu hüquq müttəfiq respublika suverenliyinin ən mühüm şərtidir. Xalqların öz taleyini müəyyən etmək haqqının dialektik ifadəsidir. Hələ bu azmış kimi, bu işdə mənfəəti olanlar, layihəni respublikaların ərazi suverenliyini pozmaq üçün vasitəyə çevirmişlər. Bu layihəyə görə "Müttəfiq respublikalar öz sərhədlərinin dəyişdirilməsi barə-

də razılığa gələ bilməsələr, bu məsələlərin həlli ittifaq orqanlarının səlahiyyətinə verilməlidir".

Biz bu müddəə ilə razılaşa bilmərik.

Bütün bunlar suverenlik məsələsinin ancaq siyasi tərəfi ilə bağlıdır. Ancaq məsələnin siyasi tərəfi olduqca genişdir. Məsəl üçün, mən yalnız bir məsələnin üzərində dayanmaq istədim. 1975-ci il Helsinki və 1989-cu il Vyana razılaşmaları üzrə insan hüququnun təminatı üçün müxtəlif ölkələrdə yaşayan parçalanmış ailə üzvlərinin görüşüb birləşməsindən ötrü şərait yaradılmışdır. İndi aydın olur ki, ən çox azərbaycanlı yaşayan ölkə qonşu Türkiyədir. Deməli, müvafiq işlərin Bakıda və Ankarada aparılması üçün konsulluq açılmalıdır. Sual olunur: Suverenliyindən söhbət gedən respublikaya belə məsələləri həll etmək hüququ veriləcəkmi, yoxsa, yenə də illərlə saysız-hesabsız Moskva idarələrinin qapılarını döyməli olacağıq?

Suverenliyin iqtisadi tərəfinə gəldikdə, mən bizim iqtisadiyyatçıların işinə qarışmaq fikrində deyiləm. Ancaq onu demək istəyirəm ki, respublikanın iqtisadi hüquqsuzluğu heç bir ölçüyə sığışmır. Məsəl üçün, qız-gəlinlərimizin sağlamlığı, körpələrimizin şikəstliyi və kütləvi qırğını hesabına yetiştirilən pambığı götürək. Pambıqdan alınan mahlıcın yalnız 12 faizi respublikamızda son məhsula çevrilir, qalanı isə su qiymətinə başqa respublikalardakı toxuculuq mərkəzlərinə aparılır, onlara milyonlarla gəlir gətirir.

Gəlin, etiraf edək ki, biz öz torpağımızın, təbii sərvətlərimizin, dövlətimizin əsl sahibləri deyilik. Bizi bu hüquqlardan məhrum etmişlər. Bizi, sözün əsl mənasında, öz torpağımızda muzdlu köləyə çevirmişlər. Nə üçün Azərbaycanda olan sənaye müəssisələrinin 93 faizi ittifaq tabeliyində olmalıdır? Nə üçün milli gəlir balansında neft cüzi çəkiyə malikdir? Nə üçün Azərbaycan SSRİ-nin xammal bazasına çevrilmişdir? Alimlərimiz hesablamışlar ki, təkcə pambıq sahəsində xammal ixracına görə respublika hər il iki milyard manatdan çox, şərab

məmulatı sahəsində isə təqribən 3 milyard manat itirir. Tütün, yun, tərəvəz və digər kənd təsərrüfatı məhsulları sahəsində də vəziyyət belədir. Başa düşə bilmirəm, biz nə üçün öz yunumuzu hazırlayıb Ermənistanı verməliyik ki, onlar hazır məhsul istehsal edib qazansınlar? Yəni, bizim yun parça, yundan geyim şeyləri toxumağa da qabiliyyətimiz yoxdur? Bəlkə, işçi qüvvəsi çatışmır? Yox! Əksinə, hazırda respublikada təxminən 400 minə yaxın işsiz var. Hələ mən yayda pambıq becərüb yağın, qışda işsiz qalan 100 minləri demirəm. Respublikanı ona görə bu günə salıblar ki, onun cavanlarının xeyli hissəsi işsizlik dərindən respublikadan çıxıb getsinlər. Hər il respublikadan gedənlərin sayı 5-6 mini keçir. Azərbaycanın Cənubi Qafqazda iqtisadi, elmi-texniki cəhətdən güdrətli, güclü respublikaya çevrilməsinə qarşı çox güclü müqavimət göstərilir. Burada strateji məqsədlər gizlənilir. Torpaqlarımıza göz dikənlər bizi min illər boyu yaşadığımız doğma yerlərdən sıxışdırmaq planları hazırlayıb, onu haranınsa köməyi ilə həyata keçirməyə çalışanların nə məqsəd güddüklərini başa düşmək üçün böyük ağıl sahibi olmaq lazım deyildir.

Bizim milli gəlirimiz Ermənistandan 2 dəfə, əhalimiz 2,1 dəfə çoxdur. Bəs büdcəmiz necə? Respublikamızda milli gəlir, istehsalın həcmi, əhalinin sayı və ərazimiz Gürcüstandan çoxdur, böyükdür, amma ittifaq büdcəsindən bizə ayrılan vəsait həmişə Gürcüstandan az olur. Niyə?

Bu onunla əlaqədardır ki, torpağına, xalqına yox, oturduğu kürsüyə, vəzifəyə bağlı olan manqurtların qabağına nə tullasalar, onunla razılaşırlar. Vətən və milli hissini itirmişlər bizə başçılıq etmişlər. Nə mərkəzdə, nə də respublikada bizim iş-bilənlərimizi, başa düşənlərimizi yaxın qoymamışlar. Ona görə də biz belə bir faciəli vəziyyətə düşmüşük.

Respublikada iqtisadiyyatın strukturunu köklü surətdə dəyişməklə iqtisadi müstəqillik qazanmaq olar. Ancaq bu yolla biz respublikamızı başqa respublikaların xammal bazası vəziy-

yətindən çıxara bilərik. Xammal bazası səciyyəsinə olan iqtisadiyyat isə, hamıya məlumdur ki, müstəmləkə səciyyəli iqtisadiyyatdır. Əsas varidatımız olan nefti biz neçəyə satırıq? Tonu 35 manata. (Dünya bazarlarında isə neftin tonu, orta hesabla, 140 dollara gedir). 1987-ci ildə çıxarılan 13 milyon ton neft respublikaya 455 milyon manat gəlir gətirmişdir. Bu, milli gəlirin yalnız 3,9 faizinə bərabərdir. Biz, əslində, qızılı xammal adı ilə çöp qiymətinə satıb, öz gələcəyinin bizim xammaldan düzəltdiyi məhsulu qızıl qiymətinə alır.

200 minə qədər azərbaycanlıyı öz doğma torpaqlarından qovmaq, Ermənistanı monorespublika etmək daşnakların çoxdankı arzusu idi. Bu arzularına çatdılar. Onlar bu işi həyata keçirərkən Ermənistanda olan ordu nəinki bu işə mane olmadı, əksinə, onlara kömək etdi. Azərbaycanlıları sonuncu adamınadək Ermənistandan qovandan sonra erməni ziyalıları, təcili olaraq, Ali Sovetin növbədənəkənər sessiyasını çağırmağı və həmin sessiyada "Azərbaycanda və Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin təhlükəsizliyini qorumaq" məsələsinə irəli sürdülər. Demək, onlar azərbaycanlıların Ermənistandan qovulmasını qanuni hal hesab edir, ancaq Azərbaycandan ermənilərin öz xoşlarına köçməsinə isə qanunsuz sayır, bizim daxili işlərimizə qarışmağı belə lazım bilirlər. Adamı dəhşət götürür. Görəsən, bu haqqı onlara kim verib? Deyək ki, biz buna da dözdük. Bəs aramızda həqiqəti və ədaləti bərpa etmək missiyasını boynuna götürən Moskva niyə onlara demir ki, Ermənistandan qovduğunuz azərbaycanlılar insan deyildi? Bəs onların haqqı yoxdur? Nə üçün onların öz doğma torpaqlarından qovulmasını siz ədalət hesab edirsiniz? Əgər bu ədalətdirsə, ermənilərin Azərbaycandan öz xoşları ilə köçməsinə niyə ədalət hesab etmirsiniz?! Siz hələ bu işdə suveren Azərbaycan respublikasının işinə barmaq uzadırsınız? Görəsən, bu məsələlərdə Moskva niyə susur?! Bu bir yana qalsın, niyə Moskva qəzetləri onların bu hərəkətini ifşa etmir?

Mən başa düşə bilmirəm, nə vaxta qədər biz mərkəzi qəzetlərin birtərəfli mövqeyinə dözməliyik? Nə vaxta qədər mərkəzi qəzetlər bizi haqlı ikən haqsız, onları haqsız ikən haqlı kimi qələmə verəcək, bizim haqlı tələblərimiz barədə susacaqlar?

Bir neçə kəlmə də suverenliyin mədəni tərəfi barədə. Burada birinci göstərici dilimizin dövlət dili statusunun sözdə yox, işdə təmin olunmasıdır. Bizim MK-nın hazırladığı sənəd bugünkü tələblərə cavab vermir. Azərbaycan dilinin gerçək dövlət dili hüququ təmin olunmalı, bütün dövlət və ictimai idarələr karguzarlıq işlərini bu dildə aparmalı, Azərbaycan dili ilə yanaşı rus dilinin millətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi nüfuzu saxlanmalıdır. Dövlət dili haqqında sənəddə xalqımızın inqilabi-mədəni keçmişinin bəxş etdiyi, elmi baxımdan dilimizin qanunlarına tam uyğun gələn latın əlifbası da xalqa qaytarılmalıdır.

Mən sözümlü böyük vətənpərvər jurnalist Ömər Faiq Nemanzadənin 1917-ci il yanvarın 18-də "Açıq söz" qəzetində yazdığı aşağıdakı sözlərlə bitirmək istəyirəm: "Bizdə, bizim xasiyyətimizdə özgələrlə olan dostluğun davamı üçün, özümüzün mənfəətimiz, özümüzün təhlükədə olduğunu düşünməmək adəti var, həm də çoxdan var.

Bu xasiyyət yalnız tək-tək kişilərin beyinlərində deyil, millətimizin ruhunda, ictimai əxlaqımızda köklənmiş, möhkəmlənmişdir.

Dostluq xəncəri ilə yaralanmaq və o yaranın acısını duymamaq igidliyi bizdə çoxdan milli əxlaq yerini tutmuşdur.

İşdə bu yaman adət və xasiyyətimizin zərəri bu gün elə artmış, dostluq yolu ilə milli mənfəətimizə endirilən baltanın acısı bu gün elə şiddətlənmişdir ki, artıq onu duymamaq, anlamamaq aşkar bizim qabalığımızı, quru cahilliyimizi bildirir.

Vaxtdır ki, biz də bu həqiqətləri qanıb, yaşamağa layiq olduğumuzu, millətimizin şərəfini lovğalıq ilə yox, əməllərimizlə, köməyimizlə göstərək!".

Sentyabr, 1989.

"Şənbə gecəsinə gedən yol", Bakı, 1991.

RESPUBLİKA RƏHBƏRLƏRİNƏ DEPUTAT SORĞUSU

1. SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndi üzrə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti "SSRİ-nin müdafiəsi və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyi mənafeyinə uyğun olaraq ölkədə, habelə ayrı-ayrı yerlərdə hərbi, yaxud fəvqəladə vəziyyət elan edir - bu məsələnin müttəfiq respublikanın Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti ilə hökmən müzakirə edilməsi şərti ilə; göstərilən hallarda **SSR İttifaqının və müttəfiq respublikaların dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən xüsusi idarəetmə formalarını tətbiq edə bilər**".

S o r u ş u l u r . Belə isə, nə üçün Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində həyata keçirilən xüsusi idarəetmə formasında respublikanın dövlət orqanları əməli surətdə iştirak etmir?

Dağlıq Qarabağda partiya və dövlət orqanlarının, iqtisadiyyatın respublika tabeliyindən çıxarılmasını, tarixən mövcud olan əlaqələrin pozulmasını nə ilə izah etmək olar? Azərbaycan SSR-in ərazi və dövlət suverenliyinin qorunması üçün respublika hökuməti nə etmişdir və nə etmək fikrindədir? Bununla bağlı A. Volskinin başçılıq etdiyi Xüsusi İdarə Komitəsinin mövcud qanunçuluğa uyğun gəlməyən fəaliyyətinin qarşısı nə üçün alınmır? Bütövlükdə, bu Komitə qarşısında qoyulan vəzifələri yerinə yetirmədiyi halda onun saxlanmasına ehtiyac varmı?

2. Ermənistan SSR-in suveren Azərbaycan dövlətinin daxili işlərinə kobudcasına qarışmasına, onun əsassız ərazi iddialarına nə üçün siyasi qiymət verilmir və onların qarşısı alınmır? Nə üçün bu barədə Azərbaycan SSR hökuməti tərəfindən SSR İttifaqı hökuməti qarşısında, SSRİ xalq deputatları qurultayı və SSRİ Ali Soveti qarşısında məsələ qaldırılmamışdır? Bu məsələlər üzrə beynəlxalq səlahiyyətli orqanlar qarşısında biz nə üçün məsələ qaldırmırıq?

3. SSRİ Daxili İşlər Nazirliyi qoşun hissələrinin Dağlıq Qarabağda birtərəfli, qeyri-obyektiv, açıq-aşkar qərəzli mövqeyini nə ilə izah edirsiniz?

4. Dağlıq Qarabağda Azərbaycan SSR-in Konstitusiyə hüquqlarını kobudcasına pozaraq, respublikanın səlahiyyətinə aid olan idarəçilik məsələlərinin ittifaq orqanlarına və başqa respublikalara verilməsinə necə baxırsınız?

5. Dağlıq Qarabağda hakimiyyəti özbaşına ələ almaq cəhdini necə qiymətləndirirsiniz? Məlum deyilmi ki, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə görə, hakimiyyəti ələ keçirmək məqsədi ilə sui-qəsd düzəltmə xüsusi təhlükəli ən ağır dövləti cinayət - vətənə xəyanət kimi qiymətləndirilir. Belədirsə, nə üçün üzdnəirəq "milli şüaranın" təşkilatçıları məsuliyyətə cəlb edilmirlər? Dağlıq Qarabağda Azərbaycan SSR-in qanunları artıq öz qüvvəsini bütünlüklə itirməmişmi?

6. Ermənistan SSR-də uzun illərdən bəri mütəmadi olaraq azərbaycanlılara qarşı düşmənçilik təbliğati aparılması, onların əmlakının talan edilməsi, özlərinin şil-küt edilib qovulması, Ermənistan SSR-in Quqark rayonunun Şaumyan kəndində bir gündə 12 nəfər azərbaycanlının öldürülməsi, başlarının kəsilib meyitlərinin yandırılması nə üçün respublika Ali Sovetində müzakirə edilməmiş, ona siyasi qiymət verilməmiş, hökumət tərəfindən rəsmən pislənilməmişdir? Nə üçün bütün bu məsələlərə respublikanın ali hakimiyyət orqanının deputat korpusu öz münasibətini bildirməmişdir?

"Şənbə gecəsinə gedən yol", Bakı, 1991.

GÜRCÜ HƏMKARLARIMA

Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar tariximizin, mədəniyyət və dilimizin saflığını və ilkinliyini qoruyub saxlamış, bu günümüze qədər gətirib çıxarmışlar. Onların qoruyub saxladığı mədəniyyət, tarix və dil keçmişimizi, soykökümüzü öyrənmək, onları cilalayib gələcək nəsillərə çatdırmaq baxımından çox qiymətlidir. Bu qədim mədəniyyət və tarix çeşməsindən su içən gürcüstanlı azərbaycanlıların dili, deyim tərzində Qorqud dilinə çox yaxındır. Mən bir zaman "Çəsmə" almanaxında toplanan şeirlərdən danışanda bu vacib məsələyə də toxunmuşdum.

Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar qonşu gürcü xalqı ilə daim təmasda olduqlarından onların folkloru, etnoqrafiyası, adət və ənənələri qarşılıqlı təsirlə yetkinləşmiş və cilalanmışdır.

Maarifçi yeni ədəbiyyatımızın məhz Gürcüstanın paytaxtı Tbilisidə yaranması da təsadüfi deyildir. Çünki Tbilisi Cənubi Qafqazda Avropa mədəniyyəti havası ilə yaşayan ilk şəhər idi. Bakıxanov, M.F.Axundov, daha sonralar Mirzə Cəlil kimi fikir bahadırlarımızın Tbilisi mühitində yetişməsi, Gürcü xalqı ilə qədim dostluğumuzun parlaq səhifəsidir. F.Köçərli, S.S.Axundov, Üzeyir Hacıbəyov, Mirzə Cəlil, Ömər Faiq Nəmanzadə, Rəşid bəy Əfəndiyev və başqa onlarla fikir və sənət adamlarımız Qori seminariyasının yetirmələridir. Ötən əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində nəşrə başlayan "Dan ulduzu", "Yeni fikir" də Gürcüstan mühitinin məhsuludur. Belə faktlardan istədiyimiz qədər misal gətirə bilərik. Dostluq ənənəimizin bu qədər geniş və qədim olmasına baxmayaraq, son zamanlar baş verən bəzi xoşagəlməz hadisələr bizi narahat edir. Gürcüstanın bəzi rayonlarında azərbaycanlıların kütləvi olaraq işdən çıxarılmasını nə ilə izah etmək olar? İndi, azərbaycanlıların bu dar məqamında, bu soyuq küləyin haradan əsdiyini bilmək çox da çətin deyildir.

Gürcü xalqını və gürcü mədəniyyətini sevən, ona dərindən hörmət bəsləyən bir vətəndaş kimi bu küləyin qarşısını almaq, qədim dostluq və qardaşlıq tellərini qorumaq üçün bütün gürcü həmkarlarımı səfərbərliyə səsləyirəm. Mən gürcü həmkarlarımı babalarımızın alışdırdığı dostluq və qardaşlıq ocağının istisinə qızınmağa çağırıram. Elə edək ki, vaxtilə əl-ələ verib bu ocağın ətrafında yallı gedən babalarımızın ruhu bizdən inciməsin.

1991.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

(Türkiyə kultür mərkəzindəki çıxışdan)

Azərbaycanın bugünkü durumu, ilk öncə, iki amil ilə bağlıdır. Bunlardan birinci Cümhuriyyətin baş kəndi - düşünən beyni və vuran ürəyi olan Bakıda imperatorluq komandası başda olmaqla fəvqəladə əsgəri vəziyyətin saxlanmasıdır.

Fəvqəladə əsgəri vəziyyət 1990-cı il ocak qətliamından sonra qoyuldu. O zaman tank tırılları altında qurban gedən şəhidlərin ata və qardaşlarının üsyanından qorxan Mərkəz, təbii olaraq belə bir bədnam “idarəçiik” üsuluna əl atmalı oldu. Ancaq aylar ötdükcə, Azərbaycanın öz rəhbərliyinin bu təsisatdan özünü öz xalqından qorumaq üçün bir siper kimi istifadə etdiyi üzə çıxdı. Təsisatın bu günə kimi qalmasının səbəbi budur. İş o yerə çatır ki, 1990-cı ocak ayının 22-də əsgəri vəziyyətin dərhal götürülməsi haqda Cümhuriyyət Yüksək Şurasında qərar çıxarılmasına qızğınlıqla səs verən Ali Sovetin sədri Elmira xanım indi yeni Yüksək Məclis qarşısında: “Mən bu qərarı məcburən qəbul etməli olmuşam” söyləyir.

Bugünkü Cümhuriyyət Başqanlığı, əslində, əsgəri vəziyyəti illərlə saxlamaq niyyətindədir. Çünki onun gözlədiyi kimi olmadı, əsgəri qüvvə xalqın milli bağımsızlıq iradəsini qıra bilməmişdir. Referendumdan sonra Cümhuriyyət Başqanı İttifaq müqaviləsinə qol çəkməlidir, millət isə boylə bir davranışı alqışlarla qarşılamaq durumunda deyildir.

Bizim faciələrimizdən biri də Sovetlər birliyinin konstitusiyadan 6-cı maddənin götürülməsi, bizim respublikada isə saxlanmasıdır. Konstitusiyanın bu maddəsinə görə Kommunist Partiyası Sovetlər Birliyinin rəhbər və aparıcı qüvvəsidir. Sovetlər birliyinin son parlament iclasında Demokratik qüvvələ-

rin təzyiqi altında Qorbaçov bu maddəni götürməyə məcbur oldu. Lakin bizim Mərkəzi Komitənin keçmiş sekreteri, indi isə Ali Sovetin sədr müavini Telman Orucov deyir ki, Azərbaycan Kommunist Partiyası ən nüfuzlu partiyadır. Və biz 6-cı maddəni olduğu kimi saxlayırıq.

Bizim demokratik cəbhədən çıxış edən "İstiqlal" qəzetimiz T.Orucova belə cavab vermişdir: "Düzdür, hansı başqa partiya Sovet ordusunu Bakıya çağırıb öz itirilmiş hakimiyyətini bərpa edə bilərdi? Heç biri! Hansı partiyanın biletlərini onun üzvləri tüpürüb atandan sonra quzu kimi çörək ağacını itirməmək üçün geri götürərdi? Hansı partiya 70 il ərzində xalqa qarşı misilsiz cinayətlər törədib ölkəni xarabazara çevirə bilərdi? Əlbəttə, Kommunist partiyası. Belə partiyadan necə keçsən?"

Bəli, əvvəldə olduğu kimi, indi də Kommunist Partiyası onun başında duranların çörək ağacı, rahat güzəranı deməkdir. Partiyanın başında duranlar üçün nə Vətən, nə Milləti? Onlar Vətəni və Milləti öz ailələrinin səadəti naminə addımbaşı satır və xəyanətlərinin kölgəsində rahat-rahat uyuyurlar:

Heyhat! Hələ çoxdur evini Vətən,
Qohum-qardaşını millət sayanlar.

İkinci amil Azərbaycanın "yeni" yüksək Şurasının acınacaqlı durumunda olmasıdır. Bu parlament partiya sekreterlərinin, polis və ədliyyə işçilərinin yığnağıdır. Sovetlər Birliyinin qorunub saxlanması yönəlməmiş olan üzdənəraq referendum-rəy sorğusu bu Parlamentə qiymət vermək üçün örnək sayıla bilər. Qorbaçova Azərbaycan üzrə səs çoxluğu "toplamaq" üçün bu referendum, komendant təsisatının və ona arxalanan kommunist rejiminin yumruğu altında keçirirdi. Sekreterlər xalqa qarşı açıq zorakılıq işlədir, Sovetlər Birliyinə səs verməyənləri 5000 rubl cərimə ilə, onları Azərbaycandan və Birlikdən qovub çıxarmaq ilə qorxudurlardı.

Yeni Parlamentin işi, o sıradan "Rəy sorğusu" nə göstərdi? Aldığımız siyasi dərs nədən ibarətdir?

Azərbaycanın Cümhur Başkanı və Parlamentosu Moskva qarşısında bütünlüklə mövqesizlik durumundadır.

a) - Referendum keçirilərkən nəinki ondan boyun qaçırmıq, Moskvanın irəli sürdüyü sorğuya kiçik bir "düzəliş" belə etməyə onların iqtidarı çatmamışdır. Halbuki Qazaxıstanda, Nursultan Nazarbayev belə bir tutarlı sorğu əlavə etmişdi: "Siz Sovetlər Birliyinin Bağımsız Dövlətlər Birliyinə çevrilməsinə razısınız mı?"

Malasəf, Azərbaycan bütün millətlərin nifrətini qazanmış olan, gerçəkdən dağılmakda olan əski Sovetlər Birliyi Federasiyasını üzdən bəzək-düzək vurmaqla qoruyub saxlamaq mövqeyinə keçmişdir. "Keçmişdir" söyləyirəm ona görə ki, Cümhur Başkanı Ayaz Mütəllibov ilkin aylar federasiyalı Cümhur birliyindən deyil, konfederasiyalı birlik, yəni Bağımsız dövlətlər birliyi mövqeyindən çıxış edirdi. Azərbaycan, heç olmasa, bu mövqeyində qalsaydı, Qazağıstan, Rusiya, Ukrayna və Belorusiya kimi respublikalar ilə təbii anlaşma qazana bilərdi, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan, Qırğızıstan kimi respublikaların sırasına düşməzdi.

Bəli, indiki Rus İmperiyasını, Qorbaçovu, yalnız türk-müsəlman respublikaları müdafiə edir. Yeltsinin başçılığı ilə Rusiyanın özü də imperiyadan ayrılmağa çalışdığı bir zamanda öz haqqını, xeyrini, şərini hələ başa düşməyən türk-müsəlman respublikaları imperiyanı qoruyub saxlayır. Bu yaxın günlərdə rus qəzetlərinin birində maraqlı bir məqalə oxudum. Qəzet yazır ki, xristianlar ölünü bir neçə gün evində saxlaya bilir. Müsəlmanlar isə adam ölənin kimi dərhal onu dəfn etməlidir. İndi Rus imperiyası çoxdan öləb. Amma müsəlman respublikaları bu ölünü dəfn etməyə qoymur.

b) - Böylə olan durumda Mərkəz: Moskva və Qorbaçov Azərbaycan ilə çox az "hesablaşacaqdır". Qarabağın "Azər-

baycanın ayrılmaz bir hissəsi olması” barədə Qorbaçovun son bəyanatı qoy sizləri şaşırtmasın. Bu bəyanatı Türkiyə Cümhuriyyəti Başkanı Özalın səfəri, ötə yandan adı gecen bəddam referendum qarşısında söylədiyini unutmayın. Hər halda, bu bəyanat Azərbaycanın referendumda qəbulması qarşısında ortaya atılan bir yağlı kökədir. Qanunsuz əsgəri qoşunların tərksilah edilməsi barədə Qorbaçovun 1990-cı il fərmanını yada salır. Bizim soyuqqanlı düşünən, uzağı gören arkadaşlarımız bu fərmanın Ermənistanda həyata keçirilməyəcəyini ilk günlərdən bildirdilər. Yaraqlı erməni quldurları Ermənistan Yüksək Şurasının ixtiyarına veriləcək, bununla da “qanunsuzluqdan” çıxıb “qanuni” əsgəri qüvvəyə çevriləcək - mən bilirəm ki, eylül 1990-da arkadaşım Süleyman Əliyərli Ankarada Azərbaycan Kültür Mərkəzində fərmanı məhz belə açıqlanmışdır - Belə də oldu. Qarabağ durumunu yeni bəyanat deyil, yalnız Azərbaycanın özü, onun xalqı köklü dəyişikliyə uğrada biləcəkdir, Ancaq hələ çox qurbanlar verməli olacağıq.

Azərbaycanın bugünkü siyasi durumunun öteki qütbü, xalqın milli bağımsızlıq hərəkatı, bu hərəkatın başında duran Xalq Cəbhəsidir. Qoy, heç kəs bu amilin gücünü və gələcəyini kiçik güzgüdə görməsin. Bu, bir həqiqətdir ki, milli hərəkatımız çox ağır zərbələr ilə qarşılaşmış və indi də qarşılaşmaqdadır. Ancaq hərəkat öz gücünü, potensiyasını saxlamaqdadır: - Fövqəladə əsgəri təsisatın və bütün kommunist-amirlik sisteminin çalışmasına baxmayaraq, tarixdə ilk dəfə Azərbaycan Parlamentində Demokratik bölüm yaranmışdır.

- Xalq cəbhəsi öz təşkilatı qurumlarını şəhərlərdə və inzibati bölgələrin çoxunda qoruyub saxlaya bilmişdir.

- Azərbaycanın Dövlət bağımsızlığının bərpa edilməsini bir proqram kimi qarşısına qoyan və bu yönümdə gerçək iş aparan Azərbaycan Müxalifət Birliyi yaranmışdır. Mart ayında Azərbaycan Xalq Cəbhəsi, Azərbaycan Xalq Dirçəliş Partiyası, Azərbaycan Milli Müsavat Partiyası ayrıca Təşkilat Ko-

mitəsi yaratmışlar (İsa Qəmbərov, Vaqif Heydərov, Niyazi İbrahimov, Araz Əlizadə).

Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan rəhbərliyi milli hərəkatın nüfuzunun genişlənməsini açıq qısqançlıqla qarşılayır, buna yol verməməyə çalışır. Martın 15-də Xalq Cəbhəsinin Turqut Özalı hava alanında qarşılamağa gələn otobusunu Bakı milisi geriye qaytardı. Özalın Xalq Cəbhəsi binasında aclıq keçirən Əbülfəz Əliyev və Nəcəf Nəcəfovla görüşməməsi, hətta Şəhidlər Xiyabanına getməməsi yəqin ki, bizim rəsmi dairələrin işidir. Xatırlatmaq istərdim: keçmiş Amerika prezidenti Riçard Nikson Vilnüsə varan kimi 1991-ci il 13 ocak şəhidlərinin qəbrini ziyarət edib, gül qoydu...

Sovetlər Birliyində olan bugünkü siyasi durumu gözəndən qaçıрмаq olmaz. Bu durum çox dəyişkən və ziddiyyətlidir. Hamımızı rahatsız edəcək bir bilgi: Hələ açıq şəkildə bildirməsə də, Qorbaçov Təhlükəsizlik Şurası yaratmışdır. Deməli, Federasiya Şurası da, Parlamentin hər iki palatası da öz dəyərini itirmiş, birinci Şura, bəlkə də, buraxılmışdır. Aydındır ki, Sovet Prezidenti əsgəri komutan Şurasının yardımına daha çox güvənir. Yeni Təhlükəsizlik Şurası Baltika ölkələrində qanuni yolla seçilən demokratik respublikaları yıxmağa çalışan gizli Milli Təhlükəsizlik Şuralarının mərkəzi təsisatından başqa bir şey deyildir.

Ancaq bununla yanaşı, demokratik hərəkat yüksəliş yolundadır. Rusiya prezidenti Yeltsinin fəaliyyəti, kömür saxtalarının uzun müddətdən bəri davam edən tətillər çox ciddi amillərdir.

Kim kimi üstələyəcək: Əsgəri komutanlar demokrasiyə, yoxsa, əksinə? Allah bilir!

1991.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

AGRIMIZ VƏ QAYGIMIZ

(Parlament tərəfindən qaçqınlar məsələsi üzrə yaradılmış komissiyanın sədri, deputat B.Vahabzadənin Ali Sovetin noyabrın 1-də keçirilmiş iclasındakı məlumatı)

Hörmətli millət vəkilləri! Bu gün Azərbaycanda 240 mindən artıq qaçqın, yaxud 50 mindən çox qaçqın ailəsi vardır. Ev-eşiklərindən, yaşayış üçün vacib olan ən zəruri vasitələrindən belə məhrum olmuş, alçaldılmış və təhqir olunmuş bu zavallıların siyasi, sosial və iqtisadi problemlərin son həddə qədər kəskinləşdiyi bir dövrdə bizim respublikaya gəlməsi ictimai-siyasi mühitdə sabitliyin pozulmasına səbəb olmuşdur.

Tale artıq neçənci dəfədir ki, xalqımızı mərhəmət və xeyirxahlıqda dözümlüyə imtahana çəkir. Mən bilmirəm, harada və daha hansı xalqa sülh dövründə, son illər ərzində Azərbaycan xalqının üzərinə düşmüş əzab-əziyyətə və iztirablara davam gətirmək müyəssər olmuşdur. Hətta Almaniya Federativ Respublikası kimi varlı bir ölkə sovet almanlarının Almaniya axınına davam gətirməmişdir. Lakin Azərbaycan xalqı canını dişinə tutaraq, bütün ağırlıqlara və məhrumyyətlərə mərdlik və qeyrətlə tab gətirir. Cəsarətlə demək olar ki, qaçqınlar problemi bütün Azərbaycan xalqının probleminə çevrilmişdir. Belə bir fəvqəladə şəraitdə bizim xalqın ən yaxşı keyfiyyətləri bir daha üzə çıxdı. Bütün bunlar ölkədə sosial-iqtisadi böhranın çox gərginləşdiyi, daxili istehlak bazarının tarazlığının pozulduğu, əhəlinin həyat səviyyəsinin aşağı düşdüyü bir şəraitdə baş vermişdir. Və ən nəhayət, bütün bunlar respublikanın Ermənistan ilə sərhədində və DQMV-də elan olunmamış müharibənin gedişi şəraitində baş verir.

Doğrudan da, ekstremal bir vəziyyətdə respublikanın dövlət və ictimai təşkilatları tərəfindən qaçqınların qəbul edilmə-

si, onların yerləşdirilməsi, maddi və digər vacib köməyin göstərilməsi, sığınacaq və yeməklə təmin olunması, səhiyyə xidməti və başqa lazım olan ən mühüm təxirəsalınmaz tədbirlərin vaxtında yerinə yetirilməsi adi məsələ deyil. Sözsüz, birinci növbədə, respublikanın və şəhər rəhbərliyinin bu sahədə gördüyü işləri qiymətləndirmək lazımdır. Son zamanlarda Bakıda yaşayan qaçqınlar ordusunun üçdə bir hissəsini öz qoynuna almış, onlara hərərət və təskinlik verilmişdir. Buna görə də bu gün bütün Bakı əhlinə səmimi təşəkkürümüzü bildirməliyik.

Çılın çılpaq, yalın bir vəziyyətdə didərgin salınmış bu insanlara, ilk növbədə, müvəqqəti yaşayış və müəyyən vəsaitlə kömək göstərilməsi vacib sayılmış və bu məqsədlə onlar respublikanın 5 şəhərində, 48 rayonunda və Naxçıvan MR-də yerləşdirilmiş, onlara Dövlət büdcəsindən və ictimai təşkilatların fondları hesabına 100 min manata yaxın maddi köməklik göstərilmişdir.

Qaçqınlar probleminin çoxcəhətliliyi və onların ağırlığı nəzərə alınaraq, respublika hökumətinin qərarı ilə 1990-cı ildə qaçqınlarla iş aparan Dövlət Komitəsi yaradılmış və onlarla bağlı olan məsələlərin həlli bilavasitə bu komitəyə həvalə olunmuş, qaçqınlar üçün mənzil tikintisini sürətləndirmək məqsədi ilə onun nəzdində tikinti təşkilatları yaradılmışdır.

Dövlət tərəfindən hazırlanmış proqrama uyğun olaraq, respublikanın ayrı-ayrı rayonlarında, o cümlədən Ağdamda, Şəmkirdə, Goranboyda, Xaçmazda, Laçında, Qubada, Şəkiddə 51 yeni qəsəbə və yaşayış məntəqəsinin layihələşdirilməsi başa çatdırılmış, tikinti işlərinə başlanılmışdır.

Respublika hökumətinin Xızı-Altıağac zonasının tərk olunmuş kəndlərinin bərpa və buraya ilkin mərhələdə 10 min qaçqın ailəsinin köçürülməsi ilə bağlı xüsusi proqramın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq, 1990-cı ildə burada 2 mü-

asir tipli, Yeni Yaşma və Sitalçay qəsəbəsinin tikintisinə başlanılmış, 10-dan çox köhnə yaşayış məntəqəsində mənzil və sosial obyektlərin tikintisi ilə bağlı mühüm işlər görülmüşdür. Bu gün buraya artıq 800-dən çox ailə köçmüşdür.

Görülmüş işlərin faydasını və mahiyyətini heç də kiçiltmədən millət vəkiliyənin diqqətini hələ də çoxlu sayda acınacaqlı bir vəziyyətdə olan qaçqınların məsələsinə yönəltmək istəyirəm. Hal-hazırda respublikanın şəhər və rayonlarında daimi qeydiyyatdan keçməmiş, müvafiq həyat və iş şəraiti olmayan minlərlə qaçqın ailəsinin olması, həmin yerlərdə ictimai-siyasi sabitliyi pozan əsas amillərdən biridir. Bu problem Bakı şəhərində daha kəskin surətdə özünü göstərir. Respublikanın paytaxtında bu günün özündə iyirmi mindən çox qaçqın qeydiyyatsız yaşayır. Onların yerbəyer edilməsi, işə düzəldilməsi və digər sosial-mədəni və məişət xidmətləri ilə təmin olunması sahəsində ciddi çətinliklər vardır.

Qaçqınların günahı deyil ki, bu bədbəxt və məzlum insanlar, illərlə zəhmət və alın təri ilə qurduqları doğma ocaqlarını, torpaqlarını, mal-qaralarını və əşyalarını məcburiyyət qarşısında ataraq, gəlib bizə sığınmışlar. Yeri gəlmişkən, qeyd edirəm ki, DQMV ilə bağlı respublikanın apardığı siyasətdə bir qədər uzaqgörənlik edilsəydi, bu gün hamıya gün kimi aydın olan bir şeyi - qaçqınlar problemi ilə DQMV məsələsinə həll etmək mümkün olardı.

Bu gün biz fikirləşməliyik ki, bu insanlara hansı köməyi göstərməliyik ki, onlar həyatda öz yerlərini tapa bilsinlər. Bunu da unutmayaq ki, onların çoxu artıq qısa bir müddət ərzində ikinci və üçüncü dəfədir ki, qaçqın düşürlər. Onlar bir dəfə Ermənistandan, sonra isə DQMV və Goranboy rayonunu kəndlərindən qovulmuşlar. Belə vəziyyət onların bu kəndlərdə müdafiəsiz qalması və həyatlarının təhlükəsizliyinin təmin olunmaması nəticəsində əmələ gəlmişdir.

O ki qaldı Bakıda olan qaçqınların məskunlaşmasına, bunu daha uzatmaq olmaz. Onsuz da həyata qəzəblənmiş bu insanları bir daha incitmək ən azı insafsızlıqdır. Nə qədər çətin olsa da, bədbəxtliyə düşər olmuş qardaşlarımıza yenə də biz bakılıların köməyi lazımdır. Bunu bir də ona görə tez həll etmək lazımdır ki, məsələnin uzadılması ictimai-siyasi mühitdə gərginliyin artmasına və şəhərdə sabitliyin pozulmasına gətirib çıxara bilər. Təcili olaraq, onların Bakı şəhərində yaşayışlarının qanunlaşdırılmasının əleyhinə olan süni surətdə yaradılmış maneələri götürmək lazımdır. Bu sirr deyildir ki, onların əksəriyyəti bu evləri külli miqdarda pulun hesabına əldə edə bilibdir. Təəssüflər olsun ki, elələri də var ki, bu yazıq insanların taleləri hesabına qazanc və mənfəət əldə edirlər. Belə hallara qəti surətdə son qoymaq lazımdır. Ona görə də mən belə hesab edirəm ki, qaçqınları qeydə götürmək və onları işlə təmin etmək təxirə salınmamalıdır. Bu barədə, sadəcə olaraq, Prezident Şurasının 1990-cı il 5 oktyabr tarixli qərarını yerinə yetirmək lazımdır.

Əlbəttə, mən o fikirdən uzaqam ki, biz bununla qaçqınların, hətta Bakı şəhərində belə, bütün problemlərini həll etmiş olarıq. İndi bizə bütün qaçqınların hal-hazırda olduqları yerlərdə məskunlaşması üçün ciddi tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Təəssüf ki, heç də hər yerdə yerli hakimiyyət orqanları məsuliyyət hissi ilə bu məsələyə yanaşmırlar. Bu günün özündə qaçqınların bir çoxu əvvəlki kimi vaqon-evlərdə, ictimai binalarda, qohum və tanışlarının evlərində yaşamağa məcburdurlar. Bəzi rayon rəhbərləri belə düşünürlər ki, bu insanlar üçün nə qədər çox çətinlik yaradılsa, bir o qədər onlar rayonu tez tərk edərlər. Əgər belə davam edərsə, Bakı şəhərinə gələn qaçqınların sayı, şübhəsiz ki, gündən-günə artacaqdır. Bunun necə acı nəticələrə gətirib çıxaracağı hamımıza məlumdur.

Yaraqlı erməni quldurların əlindən cana gəlmiş və bu səbəbdən öz arzuları ilə Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrini, Xanlar və Goranboy rayonlarının bir neçə kəndini erməni əhalisi tərk etmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, boşalmış kəndlərə, ilk növbədə, qaçqın ailələrinin köçürülməsi və bu prosesin nizamlı surətdə həyata keçirilməsi, qaçqınların mənzillə təmin edilməsi probleminə olan gərginliyin qismən azalmasına səbəb olar.

Bütün bu problemlər əyani surətdə bir də onu göstərir ki, rayon və şəhər Sovetləri və onların icraiyyə komitələrinin siyasətində yerli hakimiyyət orqanları bütünlüklə qaçqınlar problemini həll etmək iqtidarında deyillər və onlar bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilməzlər. Bu hal son zamanlar, yerlərdə icra intizamının son dərəcə aşağı düşdüyü bir vaxtda daha çox nəzərə çarpır. Bununla əlaqədar olaraq, yerli hakimiyyət orqanları strukturunun və fəaliyyətinin respublika Prezidentinin qərarı ilə təkmilləşdirilməsi, bəlkə də, çox yerinə düşmüşdür. Rayon və şəhərlərdə yeni icra hakimiyyətinin başçıları, təcili surətdə, əvvəlki süründürməçiliyə yol vermədən, qaçqınların vacib problemlərinin həllinə başlamalıdır. Onlar bilməlidirlər ki, bu işin nəticəsi ilə onlar yalnız Prezident və Ali Sovet qarşısında deyil, həmçinin də xalq və tarix qarşısında cavab verirlər.

Bu vacib və ciddi məsələ barədə mənim düşündüklərim bunlardır. Güman edirəm ki, daha dəqiq və konkret olaraq bu problemlər barədə qaçqınlarla iş aparan Dövlət Komitəsinin sədri Ş.K.Kərimov və bu məsələlərə çox ciddi məşğul olan Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Firuz Mustafayev yoldaşlar danışacaqlar. Müzakirə nəticəsində qəbul olunacaq müvafiq sənədin yerinə yetirilməsi qaçqınların taleyinin asılı olduğu hər bir kəs üçün məcburi olmalıdır.

Sözümün sonunda səlahiyyət sahiblərinin nəzərinə bir məsələni də çatdırmaq istəyirəm. Şübhəsiz, qanun qanun-

dur, ona əməl etmək hamımızın borcudur. Qaçqınlar məsələsinin həllində isə soyuq hüquq qanunları ilə yanaşı bir də isti ürəyin və insafın, mərhəmətin və milli təəssübkeşliyin qanunları da var. Bu qanunlar qanun kitabına yazılmır. Ulu tanrının bizə verdiyi vicdanın və insaniyyətin diqtəsi ilə ürəyə yazılır. Gəlin, qaçqın bacı və qardaşlarımıza vicdanın və insanlığın diqtəsi ilə yazılmış ürək qanunları ilə yanaşaq.

"Vətən səsi" qəzeti, 1991.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

MÜSTƏQİLLİYƏ GEDƏN YOLDA

(1991-ci il avqustun 29-da

Respublika Ali Sovetinin fövqəladə sessiyasında çıxış)

Hörmətli millət vəkili!

302 il hökmranlıq etmiş Romanovlar imperiyası 1917-ci ildə bir günün içində dağıldı və hərc-mərclik başlandı. Yaranan şərait və məqamdan istifadə edən böyük atamız M.Ə.Rəsulzadə quru yer üstündə, heç nədən Şərqdə ilk Demokratik respublikanı yaratdı. Lakin bizim manqurtların əli ilə respublikamızı beşiyində boğub, həmin imperiyanı başqa adla yenidən dirçəltdilər. Başqa adla qurulan həmin imperiya indi can üstündədir. Gözümüzün qarşısında çapalayır. Başqa respublikalar, kimi, indi biz bu vəziyyətdən, bu şansdan istifadə edib, Rəsulzadənin yaratdığı respublikamızı bərpa edə bilməsək, gələcək nəsillər bu xəyanəti bizə bağışlamayacaq.

Hörmətli millət vəkili, bu gün tarix bizim qarşımızda böyük bir vəzifə qoymuş, əgər biz nədənsə çəkinib, yaxud öz şəxsi xeyrimizi düşünüb bu vəzifəni yerinə yetirməsək, nəvə-nəticələrimiz bizi lənətləyəcək.

Bünövrəsi çürümüş dünyanın bu son imperiyası indi dağılmaq üzrədir. Onu saxlayan qüvvələr nə qədər güclü olsalar da, bu prosesin qarşısını ala bilməyəcəklər. 6 ildir ki, bu mübarizə davam edir, Ali Sovetin son sessiyasında Anatoli Sobçak çox gözəl dedi ki, son 6 ilin ən böyük səhvi ondan ibarət idi ki, iqtidar sahibləri bu sistemi, bu qozbel əjdahanı düzəltmək, islah etmək istəyirdilər. Lakin xalq demişkən, qozbeli qəbir düzəldər. Avqust demokratik inqilabının qayəsi, bu qozbeli, yəni bu imperiyanı basdırmaqdır. Çox təəssüf ki, bu qozbeli düzəltmək tərəfdarları bizim respublikada da az deyildir. Qozbelin verdiyi hökmə sahib olub xalqın canına və qanına daraşsınlar öz xoşları ilə hakimiyyətdən əl çəkməyəcək-

lər. Onları bu işə məcbur etmək bütün demokratik qüvvələrin ən birinci qayəsi olmalıdır. 70 illik imperiyanın 3 əsas dayacağı sarsıdılmalıdır. Bu dayaqqlar bir ideologiyanın inhisarı, bir partiyanın diktaturası, bir dövlət mülkiyyətinin hökmfərma olmasıdır. İndi, əgər biz qozbel əjdahanın yalnız bir ayağını kəsib, yəni bir ideologiyanın və bir partiyanın diktaturasına son qoysaq, lakin dövlət mülkiyyətinin inhisarını saxlasaq, 2 ayağından məhrum əjdaha yenə baş qaldıracaqdır. Bunu birdəfəlik başa düşmək lazımdır ki, xüsusi mülkiyyət forması olmadan demokratiya yoxdur. Demokratiya olmadan hüquqi dövlət mümkün deyildir. Mülkiyyət forması demokratiyanı müəyyən-ləşdirir. İndi, gəlin görək, bu əsas məsələ bizdə həll edilirmi? Yox! Mülkiyyət eyni ilə, yenə də qalmaqdadır. Biz bilməliyik ki, mülkiyyətdən məhrum olan xalq hər şeydən məhrumdur.

Doğrudur, bayrağımız Məmməd Əmin Rəsulzadənin qaldırdığı bayraqdır. Bayraq var, istiqlaliyyət yoxdur. 28 may istiqlaliyyət günümüzdür. Bu günü də bizə qeyd etməyə imkan verildi. Bununla belə, istiqlaliyyət günü var, istiqlal yoxdur. Bir ideologiyanın inhisarı ləğv olunur, lakin göstərdiyim kimi, mülkiyyətdə dövlət inhisarı qalır. Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi buraxılır. Partokratiya qalır. Suverenlik və müstəqillik elan olunur, lakin onun özü yoxdur. Mərkəzə tabeçiliyimiz yenə də qalır. Demokratiya sözü dillərdən düşür. Amma onun özü, sözün həqiqi mənasında, hələ həyatımızın aparıcı meylinə çevrilməyib. Leninin heykəli götürülür, lakin leninizm ruhu qalır. Bu, ideologiyanın Azərbaycan torpağında nə dəhşətlər törətdiyi hamıya məlumdur. Xalqın ruhuna, ənənəsinə zidd olan bu ideologiyadan hələ də bürokratlar əl çəkmək istəmir.

Bizim hamımızı düşündürən məsələlər çoxdur. Çoxlu və lazımlı fərmanlar verilir. Elə dünyanın özündə respublika prezidentinin neçə fərmanı elan olundu. Buna sevinməmək olmaz. Lakin bir şərtlə: Bu fərmanlara əməl edən ola. Onlar qa-

nuna çevrilə, fəaliyyət proqramı ola. Gözdən pərdə asmaq vaxtı qurtarıb. Nə qədər ki, Azərbaycan torpağında həqiqi müstəqillik bərqərar olmayıb, bu fərmanlar kağız üzərində qalacaq. Amma ilk addımlar real olmalıdır. Xalq inanmalıdır ki, biz həqiqi müstəqilliyə gedirik, torpağımızın sahibi olmaq əzmindəyik. Əgər yadınızdadırsa, həmin bu salonda biz milli ordumuzun yaradılması məsələsini ortaya atarkən o zaman raykom katibi və özünü hərbi mütəxəssis hesab edən general mənə necə hücum çəkdiilər?

Ermənistan silahlanıb, bizim torpağımız və xalqımız təhlükə altındadır. Amma biz yenə də mərkəzin, rus ordusunun ələyindən bərk yapışmışıq. Sizin xəbəriniz vardır mı ki, Dağlıq Qarabağda rus ordusu indi Yeltsinə tabe olunub? Və Yeltsin kimin əhatəsindədir. Yenəmi yatmalıyıq? Yenəmi təhlükəni dərk etməyəcəyik? Mən düşünürəm, necə olur ki, 1918-ci ildə 3-4 ayın ərzində geri qalmış, orduda qulluq etməkdən məhrum olmuş, heç bir hərbi təlim görməmiş bir xalq 40 minlik ordu yaratdı və Azərbaycan torpağını müdafiə etdi. İndi 100 minə yaxın gənclərimiz ordu sıralarında olduğu bir vaxtda yenə bizi inandırmağa çalışırlar ki, Azərbaycan özünün ordusunu yarada bilməz. Bunun üçün imkan yoxdur.

Dünən İttifaq Ali Sovetinin sessiyasında Volkov respublikaların iqtisadi imkanlarından danışarkən dedi ki, 15 respublikadan yalnız ikisi - RSFSR və Azərbaycan iqtisadi cəhətdən müstəqil yaşamaq imkanına malikdir. Bunu mütəxəssislər deyir. Bizim iqtisadçı alimlərimiz isə bizi inandırmağa çalışırlar ki, müstəqillik elan olunarsa, Azərbaycan bütün digər respublikalarla iqtisadi əlaqələri, guya, kəsməlidir. Bu nə qədər riyakarlıqdır! Kim deyir ki, iqtisadi əlaqələr kəsilməlidir?

Görürsünüzmü? Baltik respublikaları artıq özünün istiqballıyyətinə nail oldu. O da məlumdur ki, bu respublikaların nə təbii sərvəti, nə də iqtisadi potensialı bizim respublika ilə müqayisə oluna bilməz. Bununla bərabər, onlarda elə bir üstün

cəhət var ki, o, bizdə yoxdur. O da milli birlikdir. Milli birlik deyəndə mən nəyi nəzərdə tuturam? Yuxarıda duran özünü deyil, xalqı düşünməli, xalqın iradəsini ifadə etməlidir. Xalqın sağlam qüvvələrinə istinad etməlidir. Xalqı özünün deyil, özünü xalqın iradəsinə tabe etdirməlidir. Əgər 1918-ci ildə yaranan şanslardan bizim böyüklerimiz məharətlə istifadə etdilsə, bu şans indi daha əlverişlidir. Birinci, ona görə ki, 1918-ci ildə onlar yaratdılar. Biz isə bu gün vaxtı ilə yaranmışı bərpa etmək istəyirik. Biz onların açdığı cığırda gedirik. Yeni açılmış cığırda getmək, yaranmışı təzələmək bu qədər çətindir?! İkinci tərəfdən, o zaman Azərbaycanda əhalinin yalnız 10-15 faizi savadlı idi. İndi isə, Allaha şükür, millətin 95 faizi savadlıdır. Qüvvətli ziyalı ordumuz var.

Vətən deyəndə öz evini, millət deyəndə öz qohum-qardaşını nəzərdə tutanlar hər məsələdə öz şəxsi xeyrini düşünənlər milli birliyin nədən ibarət olduğunu çətin anırlar.

Mən ondan qorxuram ki, yaxın vaxtlarda Azərbaycan bütün SSRİ-də fəvqəladə vəziyyəti saxlayan yeganə respublika olsun.

Adamlar istər-istəməz düşünür: nəyə görə bütün pis və mühafizəkar şeylərdə qabaqcıl, yaxşı məsələlərdə isə arxada sürünürük? Unutmaq lazım deyildir ki, süngü gücünə xalqı müəyyən müddətə qədər itaətdə saxlamaq olar. Amma uzun müddət süngü üstündə oturmaq olmaz.

Mənim fikrimcə, indiki parlament Azərbaycan xalqının mənafeyini, taleyini, müstəqilliyini idarə etmək iqtidarında deyildir. Mən indiki parlamentin buraxılmasını istərdim. Cəsarətimiz olsun, özümüz istefa verək. Dəstəbazlıq və yerlibazlıqdan əl çəkək. Gələcək azad seçkililə parlamentimizə seçilən hüquqşünaslar, əsl iqtisadçılar, tükü-tükdən seçən siyasətçilər, büdcə məsələlərindən başı çıxan maliyyəçilər, bu sahələrdə beynəlxalq təcrübəni bilən və yaradıcı surətdə tətbiq etməyi bacaran mütəxəssislər seçilməlidir.

Respublikada yalnız növbəti siyasi böhran başlayanda xalqın ağzını yummaq üçün ya heykəl uçururlar, ya da xalqın gözlədiyi bir məsələ həll olunur. Heykəli uçurmaq lüzum idisə, bunu böhrandan əvvəl etmək olmazdımı? Siz o vaxt eləyirsiniz ki, arzu gecikir və işimizin xalqa bir müsbət təsiri olur. Onda xalq başa düşür ki, siz bu işi öz üreyinizin tələbi ilə eləmirsiniz, xalqa xoş görünmək üçün eləyirsiniz!

Götürək, əlifba məsələsini. 2 ildir bu barədə söhbət gedir. Mən özüm 3-4 dəfə bu məsələnin tez həll olunmasını prezidentdən xahiş etmişəm. Hər dəfə də söz verib. Amma adi bir fərmanla həll olunacaq bu işi aydan-aya keçiririk. Moldovənlər isə bu məsələni 1 fərmanla 1 günün içində həll etdilər. İstər-istəməz fikirləşməli oluruz: rəsmi dairələr niyə bu işi ləngidir? Cavab aydındır: Çünki Kiril əlifbası onlar üçün daha sərfəlidir. Kiril əlifbası onlar üçün doğmadır. Çünki onlar ailədə də rus dilində danışır, xalqın əlifba dərdi onların şəxsi dərdi deyil. Amma onların xalqdan xəbəri yoxdur. Bakının küçələrində reklamlara, heç olmasa, maşınların pəncərəsindən baxsalar, görürlər ki, bir çox kafələrin, kooperativlərin adlarını camaat latın əlifbası ilə yazmışdır.

Yəqin ki, hamınız Ümumittifaq Ali Sovetinin srağagünkü sessiyasına baxmısınız. Həmin sessiyada bizim respublika necə təmsil olundu? Yəqin siz də mənim kimi xəcalət çəkmişiniz. Başqa cür ola bilməz. Damarlarından qeyrət qanı axan hər kəs həmin sessiyada o cür zəif təmsil olunmamızdan utanmalı idi. Halbuki, bizim dərdimiz başqa respublikaların dərdindən qat-qat çoxdur. Qırılan biz, söyülən biz, torpaqlarından qovulan biz, qorxa-qorxa danışan, dili qısa olan da biz. Halbuki, biz bu 70 ildə heç bir xalqın hesabına yaşamamışıq, əksinə, onlar bizim hesabımıza yaşayıblar.

Mənim E.Qafarovaya çox böyük hörmətim var. Adami səfərdə yaxşı tanıyrlar. Mən bir neçə dəfə Elmira xanımla xarici səfərlərdə olmuşam və hər dəfə onun mədəniyyətinə, x-

yirxahlığına və ən ümdəsi, nəzakətinə heyran qalmışam. Lakin etiraf edək ki, nəzakət və xeyirxahlıq bir şeydir, haqqı tapdanmış bir xalqın haqqını ali məclislərdə sinəsini kürsüyə gərib müdafiə etmək isə başqa şeydir.

Qafarova çıxışında sübut etməyə çalışdı ki, Azərbaycanda demokratik qüvvələr boğulmur - əslində boğulur - və biz Moskvada baş verən hərbi çevrilişi təqdir etməmişik. Çox yaxşı. Amma bu fikri elə cansız və təsirsiz dedi ki, buna heç kəs inana bilməzdi. Halbuki, onun əlində çox gözəl faktlar var idi. O, bu inandırıcı faktlardan istifadə edə bilmədi. Orda demək lazım idi ki, Azərbaycanda 20 Yanvar faciəsini törədənələr Yazov və Kryuçkov bandası idi. Bizim xalqımız və prezidentimiz 200-ə qədər günahsız adamımızı qıran Yazov-Kryuçkov bandasına necə rəğbət bəsləyə bilərdi?

Əzizim Qafarova, bax, bu olardı inandırıcı fakt. Amma siz bu tutarlı faktdan bu şəkildə istifadə edə bilmədiniz.

İnciməyin, bu, ümumi dərdimizdir. Bu yerdə əgər qüsurlarımızı bir-birimizə deyiriksə, bu bizim düşmənçiliyimizə səbəb olmamalıdır.

Bu salondan həmişə dediyim kimi, bu gün də təkrar edirəm, gəlin şəxsi hisslərimizi cilovlayaraq, millətimizi düşdüyü böhrandan xilas etmək, ən ümdəsi isə tam müstəqilliyə nail olmaq üçün əlimizdən gələni əsirgəməyək.

"Ədəbiyyat qəzeti", 6 sentyabr, 1991.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

PARLAMENT KOMİSSİYASININ YARADILMASI LABÜDDÜR

Hörmətli millət vəkili!

Bu gün hər yerdə və hamı respublikamızın müstəqilliyindən və suverenliyindən danışır. Beləliklə də, müstəqillik tələb və fikirlərimizin mübtədasına çevrilib. Bu, sözsüz, yaxşı haldır. Lakin burda bir mühüm mətləbdən vaz keçə bilmərik. Bu da ondan ibarətdir ki, müstəqil olmaq, bizim indiki haqqımız deyil, bunun 73 illik tarixi var. Biz bu gün müstəqilliyi almaq məsələsini deyil, bərpa etmək məsələsini qaldırıq. Bunun üçün tariximizə baş vurmaliyiq:

1918-ci il, 28 may istiqlalı milli varlığımızın pozulmaz alın yazısıdır. Bu istiqlal yaddaşı, bu müstəqil dövlət varlığımızın iki illik təcrübəsi silinməz bir rəmzə çevriləcək, bu gün də xalqımızın müstəqil, suveren dövlət qurmaq yoluna işıq saçmaqdadır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Cənubi Qafqazda hərbi-siyasi vəziyyətin çox kəskin olduğu bir dövrdə yarandı. Ziddiyyətlər genişlənir, milli mənafeələr daha sərt şəkildə toqquşurdu. Bu dövrdə Azərbaycanın türk yurdu kimi qalıb-qalmaması məsələsi həll olunurdu; Azərbaycan öz tarixinin faciəli çağlarını yaşıyırdı.

Mövcud siyasi vəziyyət təxirə salınmadan xalqı ağır vəziyyətdən çıxarmaq, milli dövlət qurumlarının yaradılmasını tələb edirdi. Belə bir şəraitdə Azərbaycan müstəqil və suveren bir dövlət kimi bütün dünyada elan edildi. Şərqdə ilk dəfə hüquqi dövlət prinsipləri tətbiq edildi, müasir, yeni tipli cəmiyyətin əsası qoyuldu.

Paris sülh konfransının Ali Şurası 1920-ci il, 11 yanvar tarixli qərarı ilə bir səsə Azərbaycanın istiqlaliyyətini rəsmən tanıdı. Bu vaxt Azərbaycan Respublikasının Gürcüstan, Ermənistan, İran və Türkiyənin paytaxtlarında səfirlikləri, Təb-

riz, Ənzəli, Pəşt, Əhər, Xoy, Məşhəd, Batum, Aşqabad və b. şəhərlərdə müxtəlif səviyyədə diplomatik nümayəndələri var idi. Bakıda isə Gürcüstan, Ermənistan, İran, Belçika, Hollandiya, Yunanistan, Danimarka, İtaliya, Fransa, İsveçrə, İsveç, İngiltərə, ABŞ, Ukrayna, Litva, Polşa, Finlandiyanın rəsmi nümayəndəlikləri yerləşirdi. Fevralın 7-də general Denikin rəsmi olaraq Azərbaycanın istiqlaliyyətini tanıdı, bir az sonra Yaponiya Azərbaycanla diplomatik əlaqələr yaratmaq istədiyini bildirdi.

Əlimərdan bəy Topçubaşov Parisdə, Mahmud bəy Əfəndiyev Acarıstanda, Adilxan Ziyadxan İranda, A.Sadıqov Türkiyəsində, M.Təkinski Ermənistanda, Zəfər bəy Rüstəmbəyli Kubanda, Yusif bəy Vəzirov Türkiyədə Azərbaycanın rəsmi elçiləri idi. Qərbi Avropa və Amerikada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin səfirliklərinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilmiş, Polşa, İngiltərə, Fransa, İsveçrə, İtaliya və ABŞ-da Azərbaycan səfirliklərinin müvəqqəti ştatı və smetası təsdiq edilmişdi.

Lakin Azərbaycanın şimal sərhədlərindəki vəziyyət gərgin olaraq qalırdı. Sovet Rusiyası, Qərb və qonşu Asiya ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyini tanımaqdan inadla boyun qaçıır, hər vasitə ilə onun daxili işlərinə qarışmağa cəhd edirdi. RSFSR hökuməti Azərbaycan milli dövlətini tanımaqdan boyun qaçırdığı bir şəraitdə, onun qarşısında siyasi, hərbi və diplomatiya baxımından yerinə yetirilməz ultimatum tələbləri qoyurdu. Belə ki, özü Azərbaycanı tanımadığı bir halda Azərbaycan Cümhuriyyətindən, onu milli dövlət kimi tanımış general Denikinə müharibə elan etməyi tələb edirdi. Bu baxımdan RSFSR xarici işlər komissarı Çiçerinin Azərbaycan Cümhuriyyətinə verdiyi notalar səciyəvidir. Azərbaycan hökuməti respublikanın müstəqilliyinin tanınması haqda danışıqlara başlanmasını təklif edir və müsbət cavab ala bilmirdi.

Sovet Rusiyası hökumətinin Azərbaycan haqqındakı əsl niyyətini V.İ.Leninin İ.T.Smilqaya və Q.K.Orconikidzeyə həl 17 mart 1920-ci ildə vurduğu aşağıdakı teleqramdan aydın görmək olar: "Bakını almaq bizə olduqca və olduqca zərurüdür. Bütün səyinizi buna verin, həm də bəyanatlarda son dərcə diplomatik olmaq və möhkəm yerli Sovet hakimiyyəti hazırlandığını tamamilə yəqin etmək lazımdır".

1920-ci il aprelin ortalarında artıq XI Qızıl Ordu Azərbaycanın dövlət sərhəddinə yaxınlaşmışdı. Qafqaz Diyar Komitəsi, Azərbaycan R(b)P MK-sı və XI Qızıl Ordunun komandanlığı V.İ.Leninin və RK(b)P MK-nın göstərişlərinə əsasən, birgə yürüş planı işləyib hazırladılar. Bu planda nəzərdə tutulurdu ki, Bakıda "zəhmətkeşlərin" silahlı üsyanı keçiriləcək və bununla bağlı olaraq, XI Ordunun 20, 28, 32-ci atıcı diviziyaları və iki atlı korpusu Petrovski dəmiryolu boyunca Azərbaycanın paytaxtına gözlənilmədən zərbə endirəcək.

Çox maraqlıdır ki, son günlərə qədər XI Ordunun əməliyyat planında, Leninin yuxarıda gətirilən direktivinə uyğun olaraq, yalnız Bakı quberniyasının ələ keçməsi nəzərdə tutulurdu. Çünki Sovet Rusiyası Bakı nefti olmadan yaşaya bilmirdi. Yalnız aprelin 23-də, yəni XI Ordunun hücumundan cəmi 4 gün qabaq Qafqaz cəbhəsinin komandanı Tuxaçevskinin əmri ilə bu orduya təkə Bakı quberniyasını deyil, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün ərazisini tutmaq tapşırıldı.

Bakı bolşevikləri ilə XI Ordunun hərbi-inqilab şurasının razılaşdırılmış planına əsasən bu ordu Azərbaycan ərazisinə Bakıda üsyan başladıqdan bir-iki gün sonra daxil olmalı idi. Lakin gözlədikləri olmadı. Bakıda üsyan baş vermədi. Buna görə də artıq aprelin 27-də gündüz Azərbaycan sərhədini keçdilər. Bu, suveren bir dövlətin heç nə ilə əsaslandırılmayan işğalı idi. Eyni zamanda, həmin gün saat 12-də Azərbaycan Parlamentinə Qafqaz Diyar Komitəsinin Bakı bürosu və Azərbaycan K(b)P MK adından hakimiyyəti təhvil vermək barədə

ultimatum verildi. Parlament dinc əhali arasında tələfata və qan tökülməsinə yol verməmək üçün axşam saat 11-də hakimiyyəti aşağıdakı şərtlərlə azərbaycanlı kommunistlərə təhvil vermək barədə qərar qəbul etdi:

1 - Rus Ordusu Bakıya daxil olmadan Türkiyəyə köməyə dəmiryolu ilə gedəcək,

2 - Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü hər cür irticaçı hərəkətdən və qəsbkarlıqdan etibarlı şəkildə qorunacaq;

3 - Azərbaycan ordusu saxlanılacaq;

4 - Azərbaycanda siyasi partiyaların tam fəaliyyət azadlığı təmin ediləcək;

5 - Keçmiş dövlət xadimləri, hökumət və parlament üzvləri təqib olunmayacaq, hökumət idarələrində məsul vəzifələrdə olanlardan başqa, qalan bütün qulluqçular öz iş yerlərində saxlanılacaq;

6 - Azərbaycanın idarəetmə forması, qəti olaraq, Azərbaycanın ali qanunverici orqanında müəyyən olunacaq.

Ertəsi gün, gündüz saat 2-də Azərbaycan inqilab komitəsi - Azrevkom - Sovet hökumətinə rəsmi surətdə müraciətlə "Qızıl Ordu dəstələrini göndərməklə təcili real kömək etməyi" xahiş etdi. Ancaq, əslində, belə "çağırışa" heç bir ehtiyac yox idi, çünki XI Qızıl Ordu artıq ikinci gün idi ki, Azərbaycan ərazisində idi. (Məqsəd, gələcəkdə müstəqil Azərbaycan hökumətini azərbaycanlıların özləri tərəfindən devrildiyini göstərmək idi).

Bakıdan sonra XI Ordu hissələri Quba, Şamaxı, Kürdəmir, Zaqatala, Gəncə, Lənkəran, Astara və b. yaşayış məntəqələrini zəbt etdilər, Gəncə, Zaqatala, Lənkəran qəzasında, Qarabağın dağlıq hissəsində, o sıradan Şuşada xalq çıxışlarını amansızlıqla yatırıdılar.

Təzliklə Rusiya ilə Azərbaycan Sovet Respublikası arasında təsərrüfat orqanlarını, yol, nəqliyyat, maliyyə, xarici tica-

rət, poçt və teleqraf, hərbi qüvvələri birləşdirməyi nəzərdə tutan iqtisadi və hərbi "ittifaq" barədə müqavilə imzalandı. Beləliklə, Azərbaycan "müstəqil respublika" formasını və adını formal olaraq saxlasa da, əslində, qısa müddət ərzində Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildi.

Bütün deyilənləri nəzərə alaraq, bu gün Azərbaycan Respublikasının bu yüksək parlament kürsüsündən siz hörmətli millət vəkllərini təkzib olunmaz bu tarixi faktlarla hesablaşmağa çağırıram. Yüksək respublika Parlamentinə isə milli Dövlətimiz olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici hərbi müdaxilə və güc işlətmək siyasəti ilə işğal edilib, qeyri-qanuni bir təcavüz aktı kimi qiymətləndirilməsini təklif edirəm.

Təklif edirəm ki, bu məsələnin bütün aspektlərinin öyrənilib üzə çıxarılması üçün ayrıca parlament komissiyası yaradılsın.

1991.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

DEMOKRATIYA, YOXSƏ, TOTALİTARİZM?

Hörmətli millət vəklləri!

Yenidənqurma xalqa aşkarlığın, demokratiyanın verilməsi ilə başladı. Ən böyük səhv isə elə bu idi. Ona görə ki, köhnə sistemi saxlamaqla, bu sistemə daban-dabana zidd olan demokratiyaya meydan vermək düz deyildi. Çünki demokratiya ilə totalitar sosializm bir yerə sığan məfhumlar deyil. Çünki demokratiya zorakılıq sistemini mütləq dağıtmalıdır. Əgər gecə ilə gündüz, xeyirlə şərlə, ağla qara, matəmlə toy bir yerə sığa bilərsə, totalitar sistemlə demokratiya və aşkarlıq da bir yerdə yaşaya bilər.

Bu isə mümkün olan iş deyil.

İndi sistemi saxlamaqla 70 il ağzı bağlanmış xalqa demokratiya verilib. Buna görə də 70 il düz sözə, həqiqəti deməyə həsrət qalan xalqın gözü və dili açılıb, hərənin ağzından bir avaz gəlir. Bundan sonra mərkəz bu avazları yığışdırmaq fikrinə düşüb. Uzun müddət ota həsrət qalan qoyun-quzunun ağzını indi Mərkəz boza verməyə çalışır. Lakin bu, artıq mümkün deyil.

Hələ min il bundan əvvəl böyük İran şairi Firdovsi, "Şahname" epopeyasında belə bir əfsanə danışır: Zülmkar, qəddar, despot Zöhhakın çiyinlərindən 3 ilan peyda olur. Bu ilanların qidası insan beyni imiş. Onlar insan beyni yeməyə yaşaya bilməmiş. Burdan çıxan nəticə nədir? Despotizmin, zorakılığın yaşaması üçün məzlum insanların beyni yeyilməlidir. Yəni, despotizmin yaşaması üçün beyinlər, düşüncədən məhrum edilməlidir. Çünki insan beyni düşünərsə, o, mütləq zorakılığa, despotizmə qarşı çıxmalıdır. İnsan beyni zorakılıqla yola gələ bilməz. Bu pozulmaz qanun dünyanın bütün totalitar sistemlərində tətbiq olunmuş, bu şəraitdə yaşayan zavallıların beyninə qıfıl, dilinə qadaq vurulmuşdur. İndi beyinlərdən qıfıl, dillərdən qadağı götürüblərsə və insanlar istədiyini deyə

bilirsə, burda günah kimdədir? Məgər Stalin rejimində, durğunluq dövründə düşüncəsiz və dilsiz yaşamırdıq? Bizim beynimizdə qıfılı, dilimizdən qadağı Mərkəzin özü götürmədimi? İndi həm düşünürük, həm də danışırıq! Əgər belə isə, indi Mərkəz bizdən nə istəyir? Deyir, indi də o düşündüyü kimi düşünək? Axı, olmur...

Durğunluq illərində beynimizi gəmirən fikirləri açıq yazı bilmir, hadisəni başqa ölkələrə keçirib sözümü deyirdim. 1968-ci ildə Asiya və Afrika yazıçılarının Daşkənd müşavirəsində iştirak edirdim. Öz fikrimi bir afrikalı yazıçının dili ilə belə ifadə eləmişdim: Guya afrikalı yazıçı imperiya dövlətlərinə müraciətlə belə deyir:

Sizin kimi bir insanıq,
Biz nə daşıq, nə dəmirik.
Yetər, artıq biz heç kəsə
Yamaq olmaq istəmirik.
Yaman dərddir,
Özgəsinə yamaq olmaq,
Yaman dərddir
Azadlığın həsrətinə damaq olmaq.
Yaman dərddir
Gözün ola,
amma görə bilməyəsən.
Yaman dərddir
Əlin ola,
Evindeki zir-zibili
Sən süpürə bilməyəsən.
Yaman dərddir
Dilin ola,
Nə danışib, nə dinəsən.
Yaman dərddir
Ağlın ola,
Özgəsinin ağı ilə düşünəsən.

Bəli, artıq özgəsinin ağı ilə düşünmək dövrü keçdi.

Həyatın elə qanunları var ki, insan ona qarşı dura bilməz. Əgər dursa, özü pis vəziyyətdə qalar. Ölkə bir yana, adicə bir ailəni götürək. Oğlunu evləndirəndən 3 gün sonra əlində böyütdüyü uşağın dili çıxır. Deyir, daha səninlə bir yerdə yaşamaq istəmirəm.

Müstəqil və azad yaşamaq insanın təbiətindədir. Bu təbiəti zorlamaq olmaz. Əgər zorlasan, özün hörmətdən düşərsən. Müstəqil yaşamaq istəyi, gəlirini-çıxarını, xeyrini-şərini bilmək məgər günahdır?

1991.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

HAQQIN QƏLƏBƏSİ LABÜDDÜR

(Baltik xalqlarının Stokholmda keçirilən müstəqillik uğrunda mübarizə mitinqindəki nitq)

Əziz dostlar, çox şadam ki, bu gün burada Azərbaycan xalqı adından Baltik xalqlarının müstəqillik uğrunda mübarizəsi ilə həmrəy olduğumu bildirmək üçün mənə imkan verilib.

Mən Baltik xalqlarını ürəkdən salamlayıram və onlara haqq işlərində uğur arzulayıram.

Bu gün Azərbaycan xalqı da azadlığı uğrunda mübarizə aparır və bu mübarizədə qurbanlar verir.

1990-cı ilin yanvar ayını bizim xalqımız "Qara yanvar" adlandırır. Çünki həmin ayın 19-dan 20-ə keçən gecə güllələrə hədəf olmuş, tankların altında qalmış günahsız insanların faciəsi bütün Azərbaycan xalqının, əslində isə bütün tərəqqipərvər bəşəriyyətin faciəsi idi.

Hələk olmuş bu insanların arasında azərbaycanlı qadın və uşaqlarla bərabər ruslar da, yəhudilər də var idi. Və bu cəhət azadlıq mübarizəsinin beynəlmiləl mahiyyətini bir daha sübut edir.

90-cı illərin qara yanvarından 1 il sonra Vilnüs faciəsi baş verdi və Azərbaycan xalqı Litva xalqının faciəsini öz faciəsi kimi qəbul etdi. Bu hadisə bir daha göstərir ki, azadlıq mübarizəsində xalqlar bir-birləri ilə həmrəy olmalıdır. Çünki yalnız həmrəylik bizi gələcək faciələrdən xilas edə bilər.

Mən bizim Stokholmdakı toplantımızı da məhz həmrəylik mənasında əhəmiyyətli hadisə hesab edirəm. Mən çox arzu edirəm ki, İsveçdə yaşayan azərbaycanlı mühacirlərlə Baltik xalqlarının mühacirləri məhz belə bir həmrəylik əsasında dostluqlarını inkişaf etdirdinsinlər.

Baltik Xəzər dənizindən uzaqlardadır. Lakin Azərbaycan xalqının simasında Xəzər sahillərində Baltik xalqlarının böyük dostu və xeyrixahı var. İstərdim ki, bu həqiqəti Baltikyanı ölkələrin xalqları bilsin.

Bizim işimiz haqq işidir. Haqqın qələbəsi isə labüddür.

1991.
"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

TÜRK XALQLARININ BİRLİYİ

(1993-cü il, 21-25 martda Antalya şəhərində keçirilən "Türk Dövlət və Topluluqları, dostluq, qardaşlıq və iş birliyi" qurultayında nümayəndələr adından deyilən son söz)

Hörmətli xanımlar, bəylər!

Bu gün bu çadırın altında dünyanın üç qitəsindən gəlmiş, dünyanın üç dininə mənsub olan bütün türk qardaşlarımızı salamlamaqla özümü həqiqətən bəxtiyar hesab edirəm. Biz bu gün Türkiyəmizə - bu dədə yurduna, bu ata ocağına xoş gəlmişik.

Bu gün bizim bu qurultayımızın məhz Türkiyədə keçirilməsi təsadüfi deyil. Çünki əksər dünya türklərinin əsir olduğu zamanlar Türkiyə yeganə müstəqil Türk Dövləti olaraq öz bayrağında ay-ulduzumuzu qoruyub saxlamış və başqa türklərin də istiqlal haqqını dünya ictimaiyyətinə çatdıran tək Dövlət idi. İstiqlal uğrunda mübarizə aparan dünya türklərinin böyük liderini bolşeviklərin əli ilə öz ölkələrindən didərgin düşəndə Türkiyə onlara ana qucağını açmış, onların mühacir Dövlətini və bayrağını qoruyub saxlamışdır. Biz bunu heç zaman unutmarıq. Buna görə də bu gün qurultayımızı keçirdiyimiz ana Türkiyəmizi dünya türklüyünün mərkəzi bilir, paytaxtı sanırıq.

Öz qurultaylarını həmişə çadırdə keçirən əcdadlarımızın ruhu indi yəqin ki, bizim bu çadırın ətrafına dolanır və bu gün bizim bu birliyimizə şad olur.

Sovet imperiyası illərində biz bugünkü birliyi yalnız rəyalarımızda görə bilirdik. Şükür Allaha, bu gün bizim rəyalarımız həqiqətə çevrilmişdir.

Keçən əsrin sonlarında böyük Krım türkü İsmayıl Qaspralı "Dildə bilirlik, fikirdə birlik, işdə birik" - deyərək dünya türklərini birliyə çağırmış və hələ o zaman bugünkü və sabahkı birliyimizin bünövrə daşını qoymuşdu.

Bu böyük işdə mən iki adamın xidmətlərini xüsusi vurğu ilə qeyd etmək istəyirəm.

Bir zaman Sovet imperiyasının darmadağın olunacağını və onun xarabaları üzərində Türk dövlətləri yaranacağını deyəndə çoxları Alparslan Türkeşə gülür və bu fikrin boş bir xəyal və ya rəya olduğunu iddia edirdilər. Amma zaman göstərdi ki, o öz uzaqgörənliyi ilə vaxtı qabaqlamışdı. Ona görə də bu gün türk xalqlarının topladığı bu çadırdə mən ilk növbədə A.Türkeş bəyi təbrik edir və deyirəm: Bugünkü bu qələbə sənin qələbəndir!

Türk birliyinin həyata keçirilməsində çox böyük xidmətləri olan ikinci adam professor Turan bəy Yazqandır. O, müstəqil türk dövlətləri yaranan kimi, canı, qanı və bütün imkanları bahasına keçmiş Sovet respublikalarında müxtəlif ixtisaslar üzrə kurslar, məktəblər açdı və bu ideyanın reallaşması yolunda əlindən gələni əsirgəmədi.

Mən bu yüksək kürsüdən bütün türk xalqlarının nəzərini qədim türk torpağı olan Qarabağın arxalı köpək timsallı erməni işğalına yönəltmək istəyirəm. Bu gün ermənilər dünyanın iki super dövləti olan Rusiya və Fransa ilə hərbi ittifaqa girmiş, bizi təkləmişlər.

İndi təkcə Azərbaycanda deyil, dünyanın bir çox ölkələrində türk qanı axıdılır. Bu qanın qarşısını isə yalnız bizim birliyimiz ala bilər.

Sözümün sonunda türk xalqlarının qurultayını bu səviyyədə təşkil edən ev sahiblərinə - yəni baba ocağının sahiblərinə bütün nümayəndələr adından təşəkkürümüzü bildirirəm.

Mart, 1993.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

ƏZİZİM GƏRAY BƏY!

Salam!

Təsədüfən "Hikmət" qəzetinin 13 iyul tarixli nömrəsi əlimə keçdi. Sənin "Məslək, əqidə zirvələri və... labirintləri" məqaləni böyük məmnuniyyətlə oxudum. Məqalə ürəyimdən tikan çıxartdı. Bütün fikirlərlə razıyam. Bircəsindən başqa, bizim ədəbi nəsil, yəni yaşlılarımız (eləcə də sən və mən) o qədər cahil və nadan deyilik ki, hələ o zaman "Stalin ovsununa" (sənin ifadəndir) düşəydik. Yox, əziz dost, biz hələ o zaman da içində yaşadığımız totalitar sistemin dəhşətlərini görür və bu dəhşətlərə müxtəlif ədəbi yollarla etirazımızı bildirirdik. O dövrdə yazdıqlarımıza (həm də öz yazdıqlarına) nəzər sal. Sən özün də mənim yaradıcılığımıza həsr etdiyin məqalədə bu barədə yazmısan.

Sənin müəllimin Camal Musayev və onun yaşlılarına gəlinə, burada bir qədər başqa cürdür. Bu adamların əsas qismi məlumatlarının azlığından, dünyagörüşlərinin dayazlığından ümumi axına, küyə düşüb, marksist təbliğatın qurbanı olublar. Mən ona da əminəm ki, müəyyən savad sahibi olan müəlliminiz öz daxili dünyası ilə söhbətdə başqa cür düşünürmüş... Ən yaxın adamları ilə söhbətdə Cavidlərin, Abbas Mirzələrin faciəsinə acıyır və bu faciələrin törənmə səbəbini axtarırmış.

Əziz dost, Sənə də məlumdur ki, bu quruluş hamını şikəst eləyir. Biz uzun illər boyu bir cür düşünüb, ayrı cür danışmışıq. Ailə içərisində bir cür, iclaslarda isə başqa cür danışmışıq. Məncə, sənin müəllimin qəzetinə yazdığı məktubda inersiya ilə getmiş, köhnə şablonları təkrar etmişdir.

Bununla bərabər, dünyagörüşünün məhdudluğu üzündən köhnə havaya oynayan, köhnə bayatını çağıranlar, az da olsa,

indi də var. Bu mənada sənin məqalən çox vaxtında yazılıb və son dərəcə lazımdır. Qoy, köhnə bayatıları çağırانلار ayılsınlar!

Mən də sən kimi Camal müəllimin bir fikri ilə şərikəm. Nəinki şərik, bütün yazılarımda təbliğ etdiyim əsas fikir ondan ibarətdir ki, bizə indi boş hay-küy deyil, bilik, bilik, yə-nə də bilik lazımdır!

Çox gözəl deyirsən: “Müasir böhranlı günlərimizin də taleyi bilikdən, insana verilən ulu ağıl nemətindən asılıdır”. Elədir, qardaş, əgər aqlımız və müasir biliyimiz olsa, bundan sonra heç kəs ümumi axına düşməz, öz ağılı və dərrakəsi ilə düşünər və aldanmaz!

“Hikmət” qəzeti, 20 avqust, 1991.
“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

ÖZÜMÜZƏ QAYIDIŞ

15-20 il bundan əvvəl - totalitar rejimin ən qızgın çağında radioda “Bulaq” verilişi peyda oldu. “Bulaq” xalqa özünü, öz mənliliyini göstərən bir güzgü idi. Bu veriliş xalqa özünü tanımaq, özünü şərefli keçmişlə qürrələnmək imkanı verdi. Ən mühümü də bu idi ki, ana dilimizin rəsmi dairələrdən qovulduğu zamanlar “Bulaq” xalqla sürülmüş rəsmi dillə deyil, xalqın öz dili, öz şivəsi ilə danışır və bu dilin gözəlliyini, dadını, duzunu ona çatdırırdı. Bu, o zaman üçün çox böyük hadisə idi.

“Bulaq”ın yaradıcısı və əsas müəllifi mənim sabiq tələbəm, sonra isə sevimli yazıçımız Mövlud Süleymanlı idi. İndi Mövlud “Bulaq”ın gözəl ənənəsini sənət dostu rejissor Almuradla birlikdə televiziyaada təşkil etdiyi “Yurd” verilişində davam etdirir.

Hörmətli televiziya tamaşaçıları yəqin ki, bu il sentyabrın 27-də “Yurd” verilişinə baxmışlar. Bu veriliş əvvəldən sona qədər öz təbiiliyi və səmimi səhnələri ilə məni valeh elədi. Bu veriliş bizi özümüzə, öz ilkinliyimizə qaytardı. Canlı səhnələr, şirin-şəkər ləhcələri eşitdikcə qədim söz abidəmizdəki bir müdrik kəlam qulaqlarımda səsləndi: “Ey türk, özünə qayıt, sən özün olanda böyüksən”.

Başqasını yamsılamaq milləti yamsıladığı millətin ruhuna qovuşdurmaz, əksinə, onu özündən, öz mənliliyindən ayırır və bu da onu kiçildər. El burda deyib: “Ayaqqabılarımı geyə bilmərsən, amma yerişimi yeriyə bilməzsən”.

Beləliklə də hər millət özü olanda, özlüyündə qalanda böyükdür, güclüdür və başqa millətlər üçün də maraqlıdır. Çox təəssüf ki, biz uzun illər bu həqiqəti bilməmiş, böyüklüyümüzü başqa millətləri yamsılamaqda axtarmışırıq.

“Yurd” verilişi məni ona görə valeh elədi ki, mən ekranda ilkinliyimizi, yeni özümü, öz mənliliyimi, dədə-baba mənəviyyatımı gördüm, dilimi, onun şirəsini, gözəlliyini daddım, bir sözlə, özümə qayıtdım. Çobanın dediyi “Satıram demə, malın

eşidər, köçürəm demə, yurdun eşidər” atalar sözündəki hikmət də məni sehlədi. Yenə çobanın canavarın günün hansı vədə-sində hansı hiylələrle ova gəlməsinin müşahidədən doğan in-cəliklərini açıqlaması bizim üçün nə qədər yeni və maraqlı idi.

Qoyunçuluğa məxsus olan “arxac” sözünü mən 40-50 il idi ki, eşitmirdim. Niyə biz bu sözü unutmuşuq? Axı, bu söz bi-zim köçəri babalarımızın ruhu, mənəvi dünyası ilə bağlıdır. Demək, bu cür sözləri unutmaqla biz özümüzdən, ilkimizdən, dədə-babalarımızdan ayrı düşmüşük.

Mən bu yazımla bizi özümüze qaytaran, bizi ruhumuzla, mənəviyyatımızla bərləndirən, salamladıran “Yurd” verilişinin yaradıcılarına təşəkkür və minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

Sağ olun. əziz dostlar, sağ olun ki, bizə özümüzü tanıdıb, bizi özümüze qaytarırsınız.

“Səhər” qəzeti, 2 oktyabr, 1992.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

ABŞ-IN DÖVLƏT KATİBİ CƏNAB CEYMS BEYKERƏ AÇIQ MƏKTUB*

Çox hörmətli cənab BEYKER!

Bir ay ərzində Sizi ikinci dəfə narahat etməyi özümüze rə-va bildik. Sizin Gürcüstanla yanaşı, Azərbaycan Respublikası-na da yardım göstərilməməsinə dair bəyanatınızla bağlı birin-ci məktubumuz Sizin Moskvadan Bişkekə uçuşunuz ərəfəsin-də teleqrafla ABŞ-ın yüksək səfirliyi vasitəsilə adınıza göndə-rilmişdi.

Həmin teleqramı Moskvada alacağınıza ümidimiz olmadı-ğından bəzi mətləblərimizi açıq məktub şəklində şərh etmək qərarına gəldik.

İnformasiya mənbələrinin məlumatına görə, bu gəlişini-zin proqramına Ermənistan Respublikasının paytaxtı Yereva-na səfər də daxildir. Biz Sizin missiyanızı ABŞ Dövlət De-partamentinin SSRİ xarabalıqları üzərində yaranmış müstəqil respublikaların problemlərinə münasibəti tarazlaşdırmaq ni-yəti ilə bağlı olan müsbət xarakterli gerçəklik kimi qəbul edirik.

Lakin Sizin proqramınızda üçüncü əllərdən verilən infor-masiya çərçivəsindən kənara çıxmağa imkan yaradan Azər-baycana səfər, təəssüf ki, nəzərdə tutulmamışdır. ABŞ kimi böyük ölkənin siyasətinin qərəzçilik hissindən hələ tamamilə azad olmaması bərsində fikirləşmək istəməzdik. Yeri gəl-mişkən, bizim fikrimizcə, burada söhbət dünya siyasətindən gedir. Bizim regionun problemləri ilə maraqlanan hər kəs bi-lir ki, Qafqaz evimiz dağıdıcı xəstəliyə mübtəla olmuşdur, elə bir xəstəliyə ki, onun köklərini xalqları səthi olaraq “pis” və “yaxşı”lara, “Vidənli xristian”lara və “ekstremist müsəl-

* Məktub rus dilində professor S.Əliyərli ilə birgə yazılmışdır. İngilis-çəyə çevrilib Beykerə göndərilmişdir.

man"lara ayırmaq deyil, SSRİ-nin cinayətkar kommunist rəhbərliyinin, ondan öncə isə üçüncü şöbəsi başda olmaqla çar monarxiyasının illərlə yeritdiyi "parçala və hökmranlıq et" siyasətində axtarmaq lazımdır.

Cənab dövlət katibi, xatırlatmaq istərdik ki, ABŞ-ın Qafqaz siyətinin təcrübəsi bizim hamımız üçün peşə məşğuliyyətimizdən asılı olmayaraq, ibrətamizliyinə görə xüsusən maraqlıdır. 1919-cu ildə Paris (Versal) sülh konfransı başlayarkən böyük dövlətlər Avropada və Amerikada formalaşmış ermənipərəst hərəkətlə və Qərb sosial-demokratiyasının Gürcüstanı müdafiə etməsi ilə hesablaşmağa məcbur oldular. Hər iki respublika tezliklə konfransa buraxıldı. Qərbin az tanıdığı Azərbaycan nümayəndə heyətinə müxtəlif bəhanələrlə Fransaya daxil olmaq üçün viza verilmədi və onlar İstanbulda xeyli vaxt itirməli oldular.

Böyük diplomatiya sahəsində qeyri-adi görünən şüursuzcasına qəbul etməmək tərzli o zaman Azərbaycan haqqında ABŞ prezidenti V.Vilsona öncədən yaradılmış mənfi rəyə baxmayaraq, Azərbaycana qarşı yönəldilmiş bu qərəzli və ehtikar münasibət onun tərəfindən dəf edildi. Gənc Azərbaycan Respublikasının nümayəndə heyəti heç bir qeyd-şərtsiz tam tərkibdə ABŞ prezidentinin adından Parisə dəvət olundu. 1919-cu ilin mayın 28-də Respublika Memorandumu məhz ona təqdim olunmuşdu. Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı Əlimərdan bəy Topçubaşov qəbul üçün ABŞ prezidentinə təşəkkürünü bildirərək demişdir: "Cənab prezident, Sizə Möhtəşəm Amerika dövlətinin nümayəndəsi kimi müraciət və rica edirik ki, bizim ölkəmiz və xalqımız haqqında informasiyanı bizim öz dilimizdən eşidəsiniz. Zira biz çox hallarda Avropa və Amerika mətbuatında Azərbaycan haqqında həqiqətə daban-dabana zidd, yanlış, təhrif olunmuş, real gerçəklikdən çox uzaq məlumatlara rast gəlirik". Nümayəndələrimiz V.Vilsona çağdaş günlərimizin durumunu canlı əks etdirən təkliflər

də vermişdilər. Həmin təkliflərin mahiyyəti Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasından və Vilson prinsiplərinin Azərbaycana da şamil edilməsindən, onun yaradılmaqda olan Millətlər Cəmiyyətinə qəbulundan, ABŞ və Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr yaradılmasından ibarət idi.

Nəticədə, ağıl və zəka amilləri zəfər çaldı. De fakto olaraq Dövlətlərin Ali İttifaq Şurası Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi tanıdı. Üstəlik ABŞ-ın Qafqazdakı missiyalarının yardımı ilə 1919-cu il, noyabr ayının 13-də Ermənistanla Azərbaycan missiyasının rəhbəri V.Haskel Azərbaycana gəldikdən sonra, "Erməni xalqına əsla qənim kəsilməyən" "əməksevər Azərbaycan xalqı" haqqında yüksək fikirlər söylədi. Parisdə aşağıdakı bəyanatı verdi: "...indiyədək amerikalılar erməniləri az qala Qafqazın yeganə cəfakəş, zavallı xalqı kimi tanıyırdılar. Çünki amerikalı ermənilər bunu həmişə belə qələmə verirdilər. Amerika missiyasının Türkiyəyə və Qafqaza səfərləri amerikalıların əksəriyyəti üçün çox faydalı oldu. İndi biz belə bir möhkəm əqidəyə gəlmişik ki, bütün ermənilər bizim düşündüyümüz kimi yaxşı, eləcə də bütün türklər bizə təhqin edildiyi kimi pis deyilmişlər". Digər ABŞ briqada generalı C.Harbordun rəhbərlik etdiyi başqa bir Amerika missiyasının gəldiyi qənaət analoji surətdə yuxarıdakının eyni olmuşdur (həmin sənədlər Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivində saxlanılır - fond 970).

Cənab Beyker, sitatlar üçün üzr istəyirik, lakin həmin sitatlarda Amerika siyasətçilərinin Qafqazı dərk etməsinin böyük tarixi təcrübəsinin inikası öz əksini tapmışdır. Bizim universitetdəki müəllimlərimiz bizi latın müdrikliyi ruhunda təbiə etmişlər: Tarix elmin müəllimidir.

Biz ABŞ prezidenti cənab Buşun Azərbaycanın müstəqilliyini tanıması haqqındakı məktubunu böyük məmnuniyyət hissi ilə qarşıladıq. Diplomatik əlaqələr yaradılmasına gəlincə, təəssüf ki, qeyd-şərtlər mövcuddur.

Cənab dövlət katibi! Siz öz siyasətinizdə Ermənistan respublikasına qeyd-şərtsiz üstünlüklər verirsiniz. Bizim yalnız həmin mövqeyi nəzərə almaqdan başqa bir çarəmiz qalmır. Lakin bu münaqişəni birtərəfli və birmənalı həll etməyin mümkünlüyünə ona görə yol vermək olmaz ki, bu yolda artıq bəs qədər qanlar axıdılmışdır. Stalin "İttifaqı" artıq can verir, tarixin səhnəsinə güc üsulunu qüvvətləndirməklə, yol vermək tərəflərdən birinin mənafeələrini ayaqlar altına atmaqla, digər tərəfin "ədavət arzularını" sübuta yetirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan adamlar peyda olur. Qafqazın böyük bəlası ondadır ki, belə təfəkkür tərzı qırmızı imperiya dövründən sonra yaradılmış "Birlikdə" də bol-boldur. Bu mənada, yaxınlarda "məsum" Yelena Bonnerin mərkəzi radioda səslənmiş Yeltsinə Birləşmiş Ştatların İraqa verdiyi dərsin eynisi ilə Azərbaycana qulaqburması verməsinə dair" təklifi nə deməkdir? Həqiqətən, Hegelin lakonik təbirincə desək, idrakın düşkünlüyü yaxınlaşır. Belə bir təqdirdə, əgər Rusiya əyninə keçmiş əyyamlarda geydiyi jandarm paltarını taxıb, Qafqaz evində "sülh" yaratmağa cəhd göstərsə, kimsə nəse qazana bilərmə? Allah eləməsin ki, hər hansı bir böyük dövlət belə bir yolun yolçusu olmaq azarına tutulsun. "Kiçik" dövlətlərə gəldikdə, Serbiyanın Xorvatiyadakı serbləri "müdafiə" eksperimenti özü çox gözəl həqiqətləri açıqlayır. Bizim fikrimizcə, hadisələrin fəci gedişini başqa axara çevrilməsi üçün platforma mövcuddur. Bu isə mövcud sərhədlərin şəksiz bütövlüyünü və toxunulmazlığını etiraf etmək və burada yaşayan bütün adamların və millətlərin konstitusiyə hüquqlarının təmin edilməsi əsasında bütün hərbi qarşı durumları dərhal qurtarmaq olar. Biz bu əqidədəyik ki, Qarabağ probleminin siyasi yolla həllindən başqa yol yoxdur. Torpaqların başqa bir dövlət tərəfindən ilhaq edilməsi ilə bu məsələni həll etmək qeyri-mümkündür. Bu mənada, biz Belarus Respublikasının başçısı Mistislav Şuşkeviçin "Komsomolskaya pravda" qəzetinin 1992-ci il yanvar ayının 9-da şərh etdiyi mövqeyinə şə-

rik çıxırıq: "Mənim əqidəmcə, biz Moldovanı tanımaqda düzgün hərəkət etdik. Moldovanın Konstitusiyə hüquqlarının tərəfdarıyıq. Bəsdır, bu köhnə, yıpranmış zarafatlar, guya Rusiya özünün Moldovada yaşayan ruslarını müdafiə etməyə borcludur. Yox! Moldova Respublikası orada yaşayan rusların mənafeyini müdafiə edəcəkdir". Burada millətlərarası münaqişələrin həlli məsələsinin konseptual qoyuluşu təklif olunmuşdur. İndi yanlış rəyə əsaslanmayan hər bir adama aydındır ki, Qarabağ münaqişəsinin əsasını qonşu respublikanın Azərbaycanda ermənilərin maraqlarını silah gücünə "müdafiə etmək" təşkil edir, bu məqsədlə də onlar qonşu dövlətin ərazisində müharibəyə başlamışlar. Cənab Dövlət Katibi, münaqişə edən tərəflərdən birinin, indiki halda Azərbaycanın diplomatik maraq orbitindən kənardə qalması geosiyasi baxımından qəbul edilməzdir. Müəyyən dini quruluşu ilə bərabər, Azərbaycan 1918-1920-ci illərdə olduğu kimi, özünü beynəlxalq cəmiyyətlə birlikdə dünyəvi dövlət şəklində görür. Bu baxımdan müharibədən sonrakı dövrdə ABŞ-la ittifaqı dəfələrlə sınaqdan çıxan və etnik cəhətdən bizə yaxın olan Türkiyə Respublikası örnekdir. Bu mövzuda dərinə varmağa lüzum görmürük. Bu tarixi amilə məhəl qoymadan hər hansı bir demarş - diplomatik və siyasi tədbirə yol vermək olmaz. Çünki belə yanaşma yaxın və uzaq məqsədlərə baxmayaraq, bu və ya digər dərəcədə "dünyəvi" yolla inkişaf pəl vura, islam faktorunun ehtiyat qüvvələrini yarada bilər.

Cənab Dövlət Katibi, biz çətin problemlərimizi Sizinlə bölüşməyi, diqqətinizi təkzibolunmaz tarixi-etik amillərə yönəltməyi özümüzə rəva gördük. Biz əminik ki, onlar dünya xəritəsindəki qaynar nöqtələrdə gərginliyin ləğv edilməsində xidməti bütün ölkələrdə qeyd olunan ABŞ xarici siyasət idarəsi rəhbərinin diqqətini cəlb edəcəkdir.

Rusca mətni 31 yanvar 1992-ci il tarixli "Azərbaycan" qəzetində dərc olunmuşdur. "Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

HÖRMƏTLİ CƏNAB SƏFİR RİÇARD KOZLARIÇ!

Mən siyasətçi deyiləm, adicə şairəm və bütün ömrüm boyu dünyaya və dünyada cərəyan edən hadisələrə şair gözü ilə baxmışam.

Uşaqlıqdan ən çox nifrət etdiyim və qorxdığım şey - ədalətsizlik olmuş və ömrüm boyu haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı üsyan etmişəm. Paradoksa baxın: mən bu təbiətlə Sovet adlanan faşist rejimində yaşamağı oldum və ömrüm boyu "Amerikadakı sərbəstliyə, fikir azadlığına və demokratiyaya həsədlə baxdım.

Amma...

Mayın 19-da kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələri üçün keçirdiyiniz mətbuat konfransında Siz dediniz ki, "Azərbaycan umur ki, biz günahkarı barmaqla göstərək. Amma bu, münaqişənin həllinə kömək edə bilməz. Biz Yaxın Şərqdə bunun şahidi olduq".

Doğrusu, bu mühakimənizi heç başa düşə bilmədim.

ABŞ fövqəldövlət kimi əgər ədalətin və həqiqətin müdafiəçisi missiyasını boynuna götürübsə, niyə günahkarı barmaqla göstərərək yerində oturtmur? Məgər Sizə məlum deyil ki, artıq altı ildir müharibə Azərbaycan torpağında gedir? Məgər siz bilmirsiniz ki, erməni qoşunları Rusiyanın köməyi ilə Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal edib? Məgər Siz bilmirsiniz ki, bu işğalda Rusiyanın da mənafeyi var? Məgər Siz bilmirsiniz ki, torpaqlarımızın işğalı ilə Rusiya bizi diz çökdürmək, bu vasitə ilə rus qoşunlarını müşahidəçi adı ilə sərhədlərimizə soxmaq istəyir?

Üç gün əvvəl Rusiyanın müdafiə naziri Qraçov "Vesti" verilişində bizi açıq-aydın hədələyib dedi: "Ya rus qoşunlarının müşahidəçi adı ilə Qarabağ sərhədlərinə gəlməsinə izn verin, yaxud da məhv olacaqsınız.

Məgər ABŞ bunu bilmir? Siz bilmirsiniz ki, bütün bunlar Rusiyanın bizə qurduğu tələdir? Bunu bilə-bilə Siz bizim torpaqların işğal olunub-olunmadığını da şübhə altına alırsınız.

Bəs işğal necə olur?

Torpaqlarımızın işğal olunduğunu sübut etmək üçün bizdən fakt tələb edirsiniz. Belə çıxır ki, göydəki Günəşin varlığına da sübut lazımmış...

Bəli, biz kiçik bir ölkə olmaqla fövqəldövlət olan ABŞ-dan umuruq ki, günahkarı barmağı ilə göstərsin. Çünki o, özünü bütün dünyada insan haqlarının müdafiəçisi, haqq və ədalət bayraqdarı kimi tanıdır. Amma, nədənsə, bizim haqqımızı müdafiədən çəkinir. Bəli, nə qədər ki, ABŞ aqressoru öz barmağı ilə göstərərək, ona günahkar və işğalçı olduğunu açıq-açıqla demir, işğalçı ilə işğala məruz qalanı eyni gözlə görür, Ermənistan Rusiyanın köməyi ilə istədiyini edəcək.

Siz isə bizi işğalçı adlandıraraq, bizə göstəriləcək humanitar yardıma veto qoydunuz.

Prezidentiniz bizim prezidentə göndərdiyi məktubunda Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsindən danışmır. Guya heç belə şey yoxdur. Amma bizdən tələb edir ki, Ermənistanı blokadadan azad edək. Gülməli deyilmi?

Sizcə, budurmu ədalət?

Çıxışınızda dediniz ki, günahkarı barmaqla göstərmək bu, münaqişənin həllinə kömək etməz və buna Yaxın Şərqdəki münaqişəni misal çəkdiniz.

Mən deyirəm, əksinə. Siz Yaxın Şərqdəki münaqişədə də günahkarı məhz barmağınızla göstərmədiyinizə görə münaqişə bu qədər uzandı. Siz eyni şeyi bizim də başımıza gətirmək istəyirsiniz. Əgər ərəblər İsrail torpağını işğal etsəydi, Siz onları dərhal barmağınızla göstərərək yerində oturdardınız. Necə ki, Küveytdə mənafeyiniz olduğu üçün

İraqa müqəssir olduğunu nəinki barmağınızla göstərdiniz, göydən və yerdən tökdüyünüz bombalarla İraqı darmadağın etdiniz. Və bununla da ədaləti bərpa etdiyinizi bildiriniz.

Doğrusunu deyim ki, ömrüm boyu ədalət və həqiqət ölkəsi kimi tanıdığım, Yer kürəsinin ağsaqqalı bildiyim ABŞ-in bizim başımıza gətirilən bu müsibətlərə biganəliyini görəndən sonra Yer üzündə ədalət və həqiqətin olmadığına inanmışam.

Ona görə də bu gün mən Amerikanın ədalət, azadlıq və demokratiya ölkəsi deyil, həqiqəti və ədaləti öz mənafeyində görən bir dövlət adlandırırdım.

“Aydınlıq” qəzeti, 27 may 1994.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

EYNİ DƏRD, EYNİ DÜŞÜNCƏLƏR

Polşa kimi elm və mədəniyyət ocağı olan Avropa məmləkətində Azərbaycan həqiqətlərini yayan, elm və mədəniyyətimizi təbliğ edən bir dərginin çap olunması bir vətəndaş kimi mənə çox sevindirdi. Bu dərginin təsisçisi, imtiyaz sahibi, Polşada yaşayan Elman Mustafazadə və baş redaktoru Vaqif Sultanlının bu gözəl təşəbbüsünü alqışlayır və onların övladı olan “Xudafərin” dərgisinə uğurlar arzulayıram. Vətənimizdən kənarda yaşayan Azərbaycan türkləri ilə müxtəlif Avropa ölkələrində çox görüşlərim olmuş, təəssüflər olsun ki, bunların içərisində qürbətdə yaşayıb Vətən havası ilə nəfəs alan vətəndaşlarımıza az rast gəlmişəm. Hətta bir dəfə Almaniyada yaşayan bir türk gəncinin harda qarnım tox isə, ora vətəndir mənə - deməsi mənə sarsıtmış və onun bu fikrinə qarşı “Çörək-Vətən” şerini yazmışdım.

Bu mənada Vətəndən uzaq, qürbət bir məmləkətdə Vətənin taleyini düşünmək, onun havası ilə nəfəs almaq, onun dərdlərini yaşadığın məmləkətin vətəndaşlarına çatdırmaq, Azərbaycanı onlara tanıtmək indiki zamanda çox böyük kişilik və namus, qeyrət işidir. Halal olsun Vətənin bu cür övladlarına!

Onu da deyim ki, dərginin adı da çox gözəl seçilmişdir. Xudafərin əsrlər boyu iki yerə parçalanmış bədbəxt bir ölkənin birlik rəmzi olmuşdur. Çünki Xudafərin bu taydan o taya, o taydan bu taya keçid körpüsüdür. İndi başqa şey əlimizdən gəlməsə də və bu gün körpü, müvəqqəti olaraq, əlimizdən çıxsada da, mənəvi körpüləri Allah əlimizdən almasın!

Mən dərginin imtiyaz sahibi Elman Mustafazadənin “Milletimin bu günü və gələcəyi ilə bağlı düşüncələr” adlı məqaləsini diqqətlə, yanıqlı cümlələrin altından xətt çəkə-çəkə, ürək ağrısı ilə oxudum və gördüm ki, bu vətən oğlunun ağırli düşüncələri son 7-8 ildə mənim düşüncələrimin eynidir.

Əlbəttə, eyni dərdi, eyni ağrı-acını çəkənlər mütləq eyni cür düşünməlidir. Ancaq dərd bundadır ki, bu gün bizi narahat edən bu dərdlər yalnız bu günün dərdləri deyil, köhnə, boyat dərdlərdir. Bu dərdlər XIX yüz ilin ikinci yarısından baş alıb bu günə qədər davam edir. M. F. Axundzadədən H. Zərdabi-yə, M. Cəlilə, Sabirə və gün yazıb-yaradan əqidə sahiblərinə qədər bir neçə nəsil qələm sahiblərini, yandırır-tökən həmin eyni dərdlər deyilmi?

Demək, adamlar təzə, dərdlərsə köhnə...

Vaxtilə Avropa və Rusiya şəhərlərində təhsil alıb Vətənə döənən o vaxtkı ziyalılarımız millətdə hansı qüsurları görüb hansı dərdlərlə alışıb yanırdılsa, bu gün də düşünən ziyalı-larımız eyni qüsurları görür, eyni dərdlərlə alışıb yanırırlar.

Bu gün Polşada yaşayan eloğlumuz E. Mustafazadə haqlı olaraq yazır ki, bu saat bizim üçün ən vacib məsələ Avropa məmləkətlərində Azərbaycan lobbisini yaratmaqdır. Haqlıdır, amma çox təəssüflər olsun ki, indi Avropa ölkələrində yüz minlərlə Azərbaycan türkü yaşasa da, həmin ölkələrdə məskən salan erməni və yəhudi lobbilərinin gördüyü işlərin mində bi-rini görə bilmirlər. Əksinə, onların bir çoxu türk xalqlarının yüksək mədəniyyətini, dünyadakı tarixi rolunu yaşadıkları öl-kədə nümayiş etdirmək əvəzinə, özümüzü də narahat edən, ağrıdan mənfi tərəflərimizi, nöqsanlarımızı, nümayiş etdirirlər.

Müəllif hamımızı incidən bu məsələni yalnız göstərməklə kifayətlənmir, səbəblərini izah etməyə çalışır. O, çox doğru qeyd edir ki, "Ayrı-ayrılıqda hər birimiz özümüzü qəhrəman sayırıq, ancaq üçümüz bir yerə yığılanda bir iş görə bilmirik. Çünki başçı seçmək barədə mübahisələr başlayır. Xaricdə lobbimizin olmamasına bir səbəb də, bəlkə, bu çəkişmələrdir? Əslində isə, Vətənin qəhrəmanı yox, onun vətəndaşı olmaq kifayətdir".

Tamamilə doğrudur. Mən bu fikri "Köhnə mərəz" adlı şe-irimdə belə ifadə eləmişəm:

Biri-birimizə uyuşan deyil,
Biri-birimizə tərs düşən olduq.
Biz Vətən uğrunda döyüşən deyil,
Vəzifə uğrunda döyüşən olduq.

Bax, elə bu səbəbdən də Qarabağı düşməmə təslim etdik.

Mən sənə yad oldum, sən mənə düşməni
Vətənin dərdinə olmadıq ortağ.
Nifrəti düşməmə çevirməliyken
Bir-birimizə çevirdik ancağ.

Baha başa gəldi bu nifrət bizə
Bizi niyə tutmur şəhidin qanı?
Qarabağ torpağı bir-birimizə
Həsədin, nifrətin oldu qurbanı.

Müəllif sözüünə davam edərək yazır ki, "Bizə çox vaxt sa-də qəlbli, təmiz, mehriban, qonaqpərvər millət kimi baxıblar".

Bəli, doğrudan da belədir: biz qonaqpərvərliyimizin ucba-tından "buyur" deyə-deyə qonağı evimizin sahibi eləmişik:

Həç kəs inciməsin dedik, qoy, bizdən,
Yandıq yad evində bir çıraq kimi.
"Buyur" deyə-deyə hörmətimizdən
Qonağı eladik evin sahibi.

Və nəticədə Mustafazadənin dedi-yi kimi "Getdikcə mü-rəkkəbləşən dünya siyasət meydanında yenə də sadə qəlbli olaraq qalmışıq".

Bu sadəqəlbiliyin isə sonda bizi əliboş qoyacağına təəs-süflənirəm. Bu sadəqəlbiliyimizin nəticəsində erməni zoru bizim haqq işimizə qələbə çalır. Bu gün işğala məruz qaldı-ğımızı, torpaqlarımızın 20%-nin erməni tapdığı altında qaldı-ğını, bir sözlə, bizim haqlı, ermənininsə haqsız olduğunu dün-yaya sübut edə bilmirik. Dünya bizə deyir ki, Siz həqiqətən təcavüzkar olmadığınızı, əksinə, erməninin təcavüzkar oldu-

ğunu bizə sübut edin. Bundan belə çıxır ki, Göydə Günəşin varlığına da sübut gerekmiş. Haqqa bel bağlayıb oturmağın nəticəsi, bax, budur:

De, bizə nə verdi türkəsəyalıq?
Əvvəl nə idiksə, yenə oyuq biz.
Haqqa bel bağlamaq yetməzmi artıq
Bunu birdəfəlik qanmalıyıq biz.
Haqsız döndərdi bu gün haqq, bizi.
Zora nə qanun var, nə haqq, nə yasaq.
Vaxt öz qanımızda boğacaq bizi
Bu "bic əyyamına" uyğunlaşmasaq.

Bəli, biz zamanın öz tələblərinə uyğunlaşıb müasirləşə bilməsək, yəni xarakterimizdəki sadəqəbliliyimizdən əl çəkməsək, öz qanımızda boğulacağıq.

Müəllif çox doğru deyir: "Bütün dünya zorakılığı, terroru pisləyir, demokratiyadan danışır. Amma öz millətinə lazım gələndə hətta terrordan da istifadə edirlər".

Bir neçə il bundan əvvəl cücə sandığımız Ermənistanın terrorçuları dünyanın müxtəlif ölkələrində qırxa qədər türk diplomatını qətlə yetirmişlər. Buna bir Avropa məmləkəti öz etirazını bildirdimi? Yox! Elə bu nöqtədə xoruzun quyruğu görünür. Amma neyləyəsən ki, biz bu xoruzun quyruğunu dünyaya göstərmək qüdrətində deyilik. Çünki müəllifin dediyi istilahlə desək, içimizdəki "kreslo manyaklığı" bizi Vətənimizin düşmənlərinə qarşı birləşməyə qoymur. Bu vəzifə hərissliyi, bu "kreslo manyaklığı" nədir? Niyə bizdə "mən" "bizdən" irəlidir? Niyə biz öz şəxsi xeyrimizi vətənin və ümumxalqın xeyrindən üstün tutur, öz mənafeyimizi xalq mənafeyinin içərisində əridə bilmirik? Niyə biz özümüz özümüzlə bu qədər soyuqqanlıyıq? (Sabir demişkən: "Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?") Bütün bu qüsurlara malik olan millət isə hələ millət deyil, əhalidir.

Çox acı olsa da, bu, həqiqətdir. Vəzifə düşgünləri, kürsü hərissləri iqtidardakını hörmətdən salıb yıxmaq üçün bir-birinin ardınca şəhərlərimizi düşməmə təslim etdi. Amma bu müxalifət nəyi nəyə dəyişdiklərini unutdu. O zaman yazmışdım:

Kürsübazlar ilə dolub sol-sağın,
Dünən müxalifdin, hakimsən bu gün.
Torpaq satılıbsa, hansı torpağın
Üstündə duracaq vəzifə kürsün?

Bu nöqtədə istər-istəməz ürəyimizdən bir sual qopur: Axı, niyə biz beləyik? Hardan gəldiyini bilməyən hara gedəcəyini bilməz. Odur ki, gəlin, biz əvvəlcə tariximizə - keçib gəldiyimiz yollara baş vuraq, bu yollardan içimizə düşən qara izləri arayıb axtaraq. Yalnız o zaman biz niyə belə olduğumuzun səbəbini taparıq.

Buna görə də mən istərdim ki, dərginin bütün yazarları E. Mustafazadənin toxunduğu və mənim şərh etməyə çalışdığım məsələləri əməlli-başlı götür-qoy etsinlər, əvvəlcə xəstəliyimizin diaqnozu qoyulsun, sonra müalicə asandır.

Bu yolda "Xudafərin"ə uğurlar diləyirəm.

"Xudafərin" dərgisi, 1996.
"Zaman və mən", Bakı, 1999.

DƏYƏRLİ KİTAB

Qafqaz Universitetinin rektoru, hörmətli dostumuz İbrahim Cananın Tuqra nəşriyyatı tərəfindən nəşr edilən "Peyğəmbərimizin sünnətində tərbiyə" kitabını böyük maraq və məmnuniyyətlə oxudum. Əvvəla, onu deyim ki, biz Azərbaycan türkləri məlum səbəb üzündən 70 il islamdan, onun mahiyyətindən, sünnətindən, qayda və qanunlarından xəbərsiz olmuş və buna görə də müsəlman əxlaqını və tərbiyəsini lazımi səviyyədə övladlarımıza aşılaya bilməmişik. Bu mənada İ. Cananın adını çəkdiyim kitabı bizim üçün daha qiymətlidir.

Kitabda mənim nəzərimi cəlb edən əsas mətləblər hansılardır?

1. Mən bu kitabdan peyğəmbərimizin irəli sürdüyü təlim-tərbiyə məsələlərinin bir çox mühüm mətləblərini öyrəndim: yeni nəslin tərbiyəsi hələ doğumdan əvvəl, yəni evliliyə verilən qərardan asılıdır.

2. Tərbiyə insanın yalnız cocuqluq dövrünü deyil, ömrünün sonuna qədər bütün dövrləri əhatə etməlidir. Burada peyğəmbərimizin məşhur "Elm Çində də olsa, onun arxasınca getməlisən" kəlamını xatırlamamaq olmaz.

3. Cocuğa verilən tərbiyə onun ictimai mühitlə bağlı olmalıdır.

Kitabdan çıxarılan nəticə budur ki, tərbiyə mədəniyyətlə bağlıdır. Bir millətin mədəni səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, cocuqlara verilən tərbiyə də bir o qədər yüksək olur.

Kitabda məni ən çox ilgiləndirən məsələlərdən biri də budur ki, müəllif insan ömrünün mühüm dövrlərini gözlərimiz qarşısında sərgilədikdən sonra tərbiyə üçün ən çox əhəmiyyətli olan həddi-bülüğa qədərki cocuqluq dövrünün üzərində daha çox dayanıb, tərbiyə işində bu dövrün çətinliklərini incələyir. Burda islam təlimindəki mühüm və maraqlı bir nöqtə bizim üçün çox qiymətlidir. Belə ki, sünnətin görüşünə gö-

rə təməl eğitimi 18 yaşında tamamlanmalıdır. Çünki bülüğ həddinə çatan uşaq artıq uşaq deyildir. Buna görə də 18 yaşlı gənc artıq bir sənət sahibi də olmalıdır. Amma Qərb görüşünə görə bu dövr 22 yaşına qədər uzadılır.

Quranın öyrənilməsi təməl eğitiminin əsasıdır. Namaz, oruc və həcc də bura daxildir. Həzrət Peyğəmbərin ən çox əhəmiyyət verdiyi cəhət uşaqların cəmiyyətdəki müxtəlif ictimai halqlarla təmasıdır. Ailədən kənarda böyükklərlə təmas, onlara hörmət uşağın ictimailəşməsinə təkan verən amillər-dəndir.

Müəllif tutarlı dəlillərlə sübut edir ki, İslam təlimində müstəbidlik, zorakılıq tərbiyə üsulu deyil, əksinə, valideynlərin öz övladlarına münasibətində əsas prinsip, qarşılıqlı anlaşma, səmimiyyət və mehribançılıqdır. "Cocuqlara şəfqət", "Cocuqlarla bərabər cocuqlaşmaq", onların pis hərəkətlərini üzə vurmamaq, pis söz deməmək, onlarla mehriban davranmaq vacibdir.

Bədən tərbiyəsi və uşaq oyunlarının əhəmiyyətli məsələsi də kitabda öz əksini tapmışdır. Sünnətə görə, oyunun, sadəcə, vaxt keçirmə deyil, həyatı, ətraf mühiti öyrənmə vasitəsi olduğu inandırıcı dəlillərlə göstərilir.

Kitabın ən dəyərli fəsilələrindən biri də sünnətdə cinsi münasibətlər haqqında irəli sürülən fikirlərdir. Qız və oğlan uşaqlarının tərbiyəsindəki fərqi və oxşar cəhətlərin izahı çox maraqlı olmaqla mən cəsarətlə deyərdim ki, müasir səslərin. Sünnətdə cinsi gücün insan üzərindəki hakimiyyəti səmimiyyətlə etiraf edilir və bu məsələ əxlaq baxımından tənzipmlənir.

Kişi və qadın hüququnun bərabərliyi müəllif tərəfindən tutarlı faktlarla incələnilir. Qız cocuqlarına savad verilməsi haqqında bəzi kitablara dürtülmüş fikirləri müəllif tənqid edir və bunun sünnətə aid olmadığını göstərir. Bu və buna bənzər faktlar İslamın üzərindən xurafat pərdəsini götürür, onu bizə olduğu kimi təqdim edir.

Bir sözlə, İ. Cananın kitabını oxuyan hər kəs dinimizin elmi əsasları üzərində qurulduğunu, cəhalət və xurafatdan azad olduğunu, əxlaqa, təmizliyə, yüksəkliyə, aliliyə söykəndiyini görür.

Kitabın dilinə gəlinə, bu dil yapmaçılıqdan, saxtakarlıqdan, sünilikdən uzaq, bülbül cəh-cəhinə bənzər əsl, gözəl türk dilidir. Mən azəri türküyəm, lakin Türkiyə türkcəsi ilə yazılmış bu kitabda mənim anlamadığım bir mətləb, bir söz tapmadım.

Bu gözəl və lazımlı kitabı yazıb bizə çatdırdığına görə qan, can və din qardaşım İbrahim bəyə dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

1996.

“Zaman və mən”, Bakı, 1999.

MƏNİM RƏYİM

Azərbaycan ədəbiyyatının iyirminci yüzillikdəki parlaq ulduzlarından biri olan Şəhriyar tək-cə mənsub olduğu xalqa deyil, bütövlükdə, türk-islam dünyasına, Şərq mədəniyyətinə şöhrət gətirmişdir. Şərqin 2 məşhur dilində - türkcə və farsca kamil poetik nümunələr yaradan bu böyük sənətkarın ədəbi irsi çoxsaylı və çoxyönlü filoloji araşdırmalara mövzu olmağa layiqdir. Yaxşı haldır ki, artıq bu istiqamətdə xeyli iş görülmüş və görülməkdədir.

Başqa hansı dillərdə yazıb-yaratmasından asılı olmayaraq, hər bir sənətkarın istedad gücü özünün tam, bütöv halını, nəfəs genişliyini yalnız onun öz ana dilindəki yaradıcılığında tapır. Şairin yalnız doğma dilində olan sənət dünyası təpədən-dırnağa qədər təbii görünür, bütün digər hallarda onun yaradıcılığında müəyyən bir boyanın - yabançı rəngin olması qaçılmazdır. Bu mənada şairin sənət dünyasını bütün incəliklərinə qədər görmək, duymaq, onun təbiətindən, Tanrı vergisindən gələn gerçək halını bilmək üçün ana dilindəki yaradıcılığına baş vurub axtarışlar aparmaq ən düzgün yoldur. Şəhriyarın həyatı və sənəti mövzusunda dissertasiya işi yazarkən Yusif Gədikli də məhz bu yolu seçmiş və böyük şairin ana dilindəki əsərləri toplusunu - “Türkcə divan”-ını araşdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Şəhriyarın doğulub boya-başa çatdığı mühiti, təhsil illərini, ömür yolundakı əsas hadisələri, bədii yaradıcılığın folklor və klassik poeziya qaynaqlarını, əbədi fəaliyyətindəki başlıca mərhələləri, mövzu və janr əhatəsini, poetik-üslubi bəziçimlərini müəyyənləşdirməyi qərarlaşdıran Y. Gədikli çətin və maraqlı bir araşdırma yolu tutmuşdur. O, indiyə qədər ortaya çıxarılmış ədəbi faktları və müxtəlif mövqeli elmi-nəzəri mülahizələri vahid bir axarda sistemləşdirməli, daha sonra isə öz elmi qənaətlərini irəli sürməli olmuşdur.

Tədqiqatın birinci fəslində Şəhriyarın ömür və sənət yolu işıqlandırılır. Şairin doğulduğu və tərbiyə aldığı mühit, uşaqlıq, gənclik illərini keçirdiyi tarixi-coğrafi şərait, bədii yaradıcılığa başlayarkən əhatələndiyi ədəbi-mədəni çevrə mövcud bilgiler əsasında, mövzunun tələbinə uyğun istiqamətdə dəyərləndirilir. Burada Şəhriyarın ömür yoluna dair filoloji fikirdə mövcud olan bəzi yanlışlıqlar düzəldəşdirilir, mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirilir. Daha sonra fəsilə Şəhriyarın ədəbi fəaliyyətinə ümumi bir nəzər yetirilir və diqqət onun türkçə əsərlərinin yazılma səbəbləri, tarixi, Azərbaycan, İran və Türkiyədəki müxtəlif nəşrləri, həmin nəşrlərin uğur və qüsurları üzərinə yönəldilir. Bu fəsildə şairin şeir-sənət haqqındakı görüşləri, Şərq poeziyasının böyük ədəbi simalarına münasibəti, onların yaradıcılığına dair mülahizələri də geniş şəkildə araşdırılır. Şəhriyar və çağdaşları probleminə də burada müəyyən yer ayrılmışdır.

Dissertasiyanın ikinci fəslə Şəhriyarın türkçə şeirlərində dil, üslub, şəkil və poetika məsələlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Klassik poeziya ənənələrinin və xalq şeiri tərzinin bənzərsiz sintezi Şəhriyar poeziyasında özünəməxsus poetik tutum yaratdığından tədqiqat zamanı dissertant həmin mənzərənin genetik əsaslarını, struktur və üslubi şəbəkəsini qarşılıqlı təsir və nüfuz etmə aspektində aydınlaşdırmışdır. Tədqiqatçı Şəhriyarın türkçə şeirlərinin əksəriyyətini şəkil-biçim baxımından araşdırmış, onların qafiyə, rədif sistemini, bədii təsvir vasitələrini, üslub maneralarını, milli koloriti əks etdirən poetik detal və ünsürlərini müasir elmi-nəzəri ölçülərlə dəyərləndirmişdir. Heca və ərüzdəki şeirlərin fərdi əzəllikləri ilə yanaşı, bir-birinə təsir dərəcəsi də dissertant tərəfindən diqqətlə üzə çıxarılmışdır. Şəhriyar şeirinin xalq deyimləri ilə, milli-etnoqrafik cizgilərlə, Təbriz ləhcəsindən gələn koloritlə zənginliyi barədə də tədqiqat işində maraqlı mülahizələr vardır. Yusif Gədəikli haqlı olaraq belə bir elmi qənaətin üstündə

möhkəm dayanır ki, Şəhriyarın ana dilində olan şeirlərində milli ruhun farsdilli şeirlərinə nisbətən daha güclü olmasına səbəb elə həmin şeirlərin dilidir: çünki dil milli ruhun müqayisəolunmaz daşıyıcısıdır! Xalq ruhunu, qan yaddaşını, milli-mənəvi koloritli ədəbiyyata, xüsusən də poeziyaya ana dili qədər heç bir qüvvə daşıyıb gətirə bilməz. Şəhriyar şeirindəki ana dili sevgisi, türkçülük duyğusu dissertasiyada bu baxımdan çox gözəl təhlil olunmuşdur.

Şairin yaradıcılığı mövzu, janr əhatəsi baxımından da ətərlə tədqiq edilmişdir. Mövzu rəngarəngliyinin, janr çeşidlərinin Şəhriyar poeziyasındakı çoxsaylılığını dissertant sənətkarın geniş dünyagörüşə, əhatəli bilik dairəsinə, zəngin ədəbi təsəvvür və təcrübəyə malik olması ilə bağlayır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslə Şəhriyarın şah əsəri olan "Heydərbabaya salam"ın tədqiqini əhatə edir. Fəslin əvvəlində əsərin yazılma səbəbi və tarixi-siyasi şərait, az bir müddət ərzində yayıldığı irimiqyaslı coğrafi genişlik, görkəmli ədəbiyyatşünas, türkoloq və şərqşünasların, habelə məşhur ictimai-siyasi xadimlərin ona münasibəti məsələsini müəyyənləşdirən Y. Gədəikli daha sonra poemanın mövzu dairəsini, bədii-üslubi xüsusiyyətlərini geniş təhlilə cəlb etmişdir. Dissertant "Heydərbabaya salam" haqqında indiyə qədər deyilənləri təkrar etməmiş, öz sözünü deməyə nail olmuşdur. Xüsusən poetik düşüncənin obrazlılığı barədəki mülahizələrin elmiliyini və orijinallığını ayrıca qeyd etmək lazımdır. Şəhriyardan sonra "Heydərbaba" ənənəsinin yaranması və geniş yayılması səbəbləri ilə bağlı irəli sürülən nəzəri müddəalar da çox maraqlıdır.

Dissertasiyadan görünür ki, Yusif Gədəikli Şəhriyar yaradıcılığına dərinləndirən bələddir. O, böyük sənətkarın ana dilindəki poetik irsinin Türkiyədəki ən yaxşı nəşri və tədqiqatçısıdır. Yeri gəlmişkən orasını da qeyd etməyi vacib bilirəm ki, Y. Gədəikli təkcə Şəhriyar irsinin deyil, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının yorulmaz nəşiridir. Onun Azərbaycan ədəbiyyatı

örneklərindən ibarət iki cildlik şeir və nəsr antologiyası hazırlanması və İstanbulda nəşr etdirməsi böyük xidmətdir.

Y. Gədiklinin Şəhriyarın türkcə divanının araşdırılmasına həsr olunmuş bu tədqiqat işi namizədlik dissertasiyasının elmi-nəzəri tələblərinə tam cavab verir. Dissertasiya əsasında hazırlanmış avtoreferat tədqiq olunan mövzunun əsas məzmununu əhatə edir.

Bununla belə, işə aid bəzi qeydlərimi deməliyəm:

1. Şəhriyar yaradıcılığına dair son tədqiqatların bir qismi araşdırmadan kənarda qalmışdır. Bakıda keçirilən Şəhriyar konqresinin (1993) materialları bu qəbildəndir.

2. Ə. Fərdinin hazırladığı "Türkcə divan"ın qüsurları ümumi şəkildə göstərilir. Halbuki həmin nəşrin təfərrüatı ilə izah olunması vacib idi.

3. Tədqiqatda Füzuli və Şəhriyar xəttinin geniş ədəbi aspektdə açılışı verilməmişdir. Halbuki bu məsələ böyük ədəbi-estetik əhəmiyyətə malikdir.

Göstərilən nöqsanlar tədqiqat işinin müsbət məziyyətlərinə qətiyyənlə xələl gətirmir. Dissertasiya Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğundur. Onun müəllifi Yusif Mustafa oğlu Gədikli filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almağa tamamilə layiqdir.

1995.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

BEŞİK DƏFTƏRİ

İsmayıl Vəliyevin redaktorluğu ilə "Azərbaycan Ensiklopediyası"nın buraxdığı "Beşik dəftəri" kitabı uşaqlarımız üçün "Əlifba kitabı" qədər lazımlı və qiymətlidir. Uşağa adqoyma mərasimindən tutmuş, müxtəlif yaş dövrlərində onun tərbiyəsi, yetişdirilməsi, qidalanması, müalicəsi və sağlamlığı kimi mühüm məsələlərdə gənc analara tövsiyələri ilə zəngin olan bu kitab, bizim pedaqogika tariximizdə demək olar ki, ilk nümunədir. Bu kitabda pediatriya ilə pedaqogika çiyin-çiyinədir. Ən gözəl cəhət ondan ibarətdir ki, kitabda uşağın sağlamlığı və tərbiyəsində elmlə bərabər xalqın təcrübəsindən doğan müdriklik yanaşı götürülmüşdür.

"Beşik dəftəri" dünyaya gələn hər bir azəri-türk çocuğunun ilk günlərindən tutmuş həyatının ən əsas dövrlərini tarixə çevirmək məqsədi daşıyır. Belə ki, kitabın "Əziz körpə, xoş gəlmisən bu dünyaya" başlığı altında verilən ilk səhifəsində uşağın hansı doğum evində doğulması, çəkisi, boyu, saçlarının və gözlərinin rəngi, həmin gün havanın necə olması, hansı həkim tərəfindən tutulması, ailədə və ölkədə baş verən mühüm hadisələr haqqında suallara cavab verilir. Bu sorğulara cavabların, zaman keçəndən sonra yetkinlik yaşına dolacaq həmin uşaq üçün nə qədər maraqlı olacağı şübhəsizdir.

Bundan sonrakı səhifədə isə valideynlərə qız və oğlan adları, uşağın aldığı ilk hədiyyələr və təbriklərin yazılması təklif olunur.

Kitabın 96-cı səhifəsində "Uşaqlar ataları haqqında nə düşünürlər?" sualına verilən cavablar son dərəcə müdrik və düşündürücüdür. Burada altı yaşından altmış yaşına qədər insanın öz atası haqqında düşüncələrində yumor qarışıq bir müdriklik var. Məsələn, 6 yaşında uşaq "Atam hər şeyi bilir", 10 yaşında "Atam çox şeyi bilir", 15 yaşında yeniyetmə "Mən də atam qədər bilərəm", 20 yaşında cavan "Atamın çox şeylər

haqqında məlumatı yoxdur", 30 yaşında adam "Atamın da fikrini öyrənsəm pis olmaz", 40 yaşında yetkin adam "Atam bəzi şeyləri məndən yaxşı bilir", 50 yaşlı ahıl "Atam hər şeyi bilir", 60 yaşlı qoca "Ah ata, kaş, sağ olaydın, mənə bir məsləhət verəydin" deyir.

Yaşın müəyyən dövrlərinə xas olan bu hikmətli nəticələrdə ömrün ilk çağları ilə son çağları, ağacın bir ucu ilə o biri ucu birləşir. Beləliklə, insan altmış yaşına dolduğu zaman 6 yaşındakı fikrinə qayıdır. Nə qədər doğru, nə qədər hikmətli və müdrik nəticə!

"Uşaq yığıla-yığıla böyüyər", "uşaq gördüyünü götürər", "uşaq olan evdə qeybət olmaz", "uşağı yemək böyütməz, fərah böyüdər" kimi atalar sözlərinin,

Balam, balam bal dadır,
Balam adam aldadır.
Şirini şirin olur
Acısı da bal dadır.

kimi oxşamaların,

Balama qurban alçalar
Balam nə vaxt ol çalar?

yaxud:

Balama qurban inəklər
Balam nə vaxt iməklər?

kimi bəsləmələrin,

Kəhərə yəhəri yəhərlədim
Yəhəri kəhərə yəhərlədim
Mindim yəhəri
Çəpdim kəhəri

kimi yanıltmacların verilməsini kitabın ən böyük uğuru saymaq olar. Ona görə ki, bizim gənc analarımızın əksəriyyəti (xüsusən şəhərli analar) uşağın böyüməsində, yetişməsində, tərbiyəsində, dil açmasında mühüm rol oynayan bu zəngin folklor materiallarından xəbərsizdir. Tərtibçilərin kitaba saldıqları atalar sözləri, laylalar, bayatılar, bəsləmələr, oxşamalar, yanıltmaclar böyüməkdə olan uşağı öz milli kökünə, əcdadına bağlayır. Axı, bizlər belə böyümüşdük! Kitabda əsərlərindən misallar gətirilən Nizami, Nəsirəddin Tusi, Üzeyir bəy, Hüseyn Cavid, Səməd Vurğun, Rəsul Rza kimi böyükklərimiz məhz bu milli ruhun yetirmələridir. Biz bir şeyi bilməliyik ki, laylalar uşağı yalnız yatırmaqdan ötrü deyil, həm də onların mənəvi tərbiyəsi, duyğularının cəlalanması, ətraf mühiti dərk etmələri üçündür. Muğam üstündə deyilən laylaların ahəngi uşağı min illərdən süzülüb gələn doğma ruha - milli varlığı-mıza, bir sözlə, özümüzə bağlayır. Məhz bu mühüm məsələdən bəhs edən "Beşik" şeirində vaxtilə demişdim:

Laylının hər xalı bir ümid, güman,
Onun ahənginə qaynadı qanım.
Anamın yanıqlı laylalarından
Süzüldü ruhuma Azərbaycanım.

Bəli, Vətən və millət sevgisi bizim ruhumuza analarımızın yanıqlı laylalarından, bayatılarından, nənələrimizin nağıllarından süzülür. Bu böyük xəzinədən məhrum olan - layla, bayatı eşitməyən, milli nağıllarımızı dinləməyən, yad "bayubayuları", nəğmələri və özge nağılları ilə tərbiyələnen uşaq bizim millətin övladı ola bilməz. Əgər balalarımızı öz millətimizə qulluq edəcək namuslu bir vətəndaş kimi yetişdirmək istəyiriksə, gəlin, onları "Beşik dəftəri"ndə toplanan bu böyük xəzinənin ruhu ilə tərbiyə edək.

Yazıqlar olsun ki, tərbiyə ilə məşğul olan bizim mütəxəssislərimiz məlum səbəblər dolayısı ilə 70 il milli folklorumuz

kimi zəngin tərbiyə xəzinəsindən istifadə etməmiş və yetişən nəsil öz milli ruhundan məhrum olmuşdur.

Mən hər il yay aylarında nəvələrimlə bərabər Şəkiddə oluram. Çox qəribədir, uşaq ikən mənəm oynadığım “dirəldöymə”, “yalağa salma”, “çiling-ağac”, “ənzəli”, “top aldı qaç” kimi oyunları indi rayon və kənd uşaqları daha oynamır. Demək olar ki, bu oyunlar tamamilə unudulub. İndi uşaqlar səhərdən axşama qədər televizorun qabağında oturub ya futbola baxır, ya da ədəbdən kənar xarici teleseriallara.

Nəvələrim bağcadakı ağacların, otların, çiçəklərin, böcəklərin, quşların heç birinin adını bilmir. Öyrədirəm, amma hiss edirəm ki, buna maraq göstərmirlər. Ən təəccüblüsü də budur ki, bədii kitab oxumaq həvəsində də deyillər. Çünki ürəkləri televizorun ekranına köklənib. Məlumdur ki, insan torpaqdan, ana təbiətdən uşaqlaşdıqca sünüləşir, saxtalaşır.

“Beşik dəftəri” kitabında Nəsirəddin Tusidən tərbiyə haqqında verilən məqalə çox ibrətamizdir. Alim tərbiyənin erkən yaşlardan başlanmasını tövsiyə etməklə, ilk növbədə, uşağa utanmaq və abır, həya hissələrinin aşılmasını əsas götürür. Alim haqlıdır. Çünki, abır-həya gözləməyən, utanmağı bacarmayan adamdan dünyanın bütün pisliklərini gözləmək olar.

Uşağın necə qidalanmasından bəhs edən Tusi yazır: “Uşağa başa salmaq lazımdır ki, yeməkdə məqsəd səhhətdir, ləzzət deyildir. Çünki qida yaşamaq və sağlam qalmaq üçündür... Dərmanı dad almaq üçün atmadıqları kimi, təamı da ləzzət çəkmək üçün yeməzlər”.

Demək, böyük filosof yeməyi yalnız maddi tələbatla bağlamaqla mənəvi ləzzəti ondan ayırır. İnsanın insanlığını mənəvi ləzzətdə, yəni ruhun qidalanmasında görür.

Bir qədər sonra Tusi yazır: “Uşağı mehribanlıq və məhəbbət doğuran kəramətlərlə tərbiyə etmək lazımdır. Xüsusilə ağla, şüura, idraka təsir edən, başasalma yoluyla. Pul vermək, şirnikləndirmək kimi yollarla yox”.

Uşağa pul verməyin, onu şirnikləndirməyin sonrakı bəlasını o belə izah edir: “Qızıl və gümüşü, pulgirliyi uşağın gözündən salmaq lazımdır. Sərvətin gətirdiyi bəlanı heç əfi ilan zəhəri də gətirə bilməz”.

Bu sözlər bu gün üçün nə qədər müasir səslənir. Valideynlərdən pul alıb şirnikləndirmək yoluyla “Tərbiyələndirilən” uşağın böyüyəndən sonra ən tərbiyəsiz adam olacağı la-büddür.

Uşaqlıqdan şirnikləndirməyə adətəkdə olanların böyüyəndən sonra “uf” demədən millətin qanını soran rüşvətxorlara çevriləcəkləri təbiidir.

“Beşik dəftəri” kitabının mən deyə bilmədiyim daha başqa məziyyətləri də var. Sözümlərin sonunda bu kitabı tərtib edənlərə, onu müasir poliqrafiya səviyyəsində üzə çıxaranlara mən bir vətəndaş kimi təşəkkürümü bildirir və üzümü gənc valideynlərə tutub deyirəm: Siz əgər balalarımızı namuslu bir vətəndaş, xeyirxah bir insan kimi yetişdirmək istəyirsinizsə bu kitab sizə ən yaxşı məsləhətçi və rəhbər ola bilər. Onu oxuyun, hər tövsiyəsinə əməl edin. Balalarımızı bu kitabın göstərdiyi haqq yoluyla tərbiyələndirin.

“Respublika” qəzeti, 14 avqust, 1998.

“Zaman və mən”, Bakı, 1999.

EY QOCAMAN TÜRKİYƏ!

Fikir və əməl qardaşım Namiq Kamal bəy, "Türk olmaq" kitabınızı həvəslə, təqdir edə-edə oxudum. Sizin bu kitabınız mənim Azərbaycanda apardığım 50 illik mücadilənin eynidir. Fikirlərimizin, qayğı və dərdlərimizin nə qədər yaxın olduğuna həm heyrləndim, həm də yox.

Ona görə heyrlənmədim ki, mən sizi çoxdan tanıyır, ey-ni dərdlərlə yaşadığımı bilirdim. Heyrlənməyimin səbəbini isə sizin kitabınızın 69-cu səhifəsində mənim adımlı çək-mədən "azərbaycanlı bir dəyərli şair" - deyə mənim hey-rəti-min səbəbini yazmısınız: "Azərbaycanlı bir dəyərli şair bana söylə demişdi: "Bizi ruslar zorladı, dilimizə rusca sözlər dol-durdular, dilimizi unutturub rusca üstə çıxarmaya çalışdılar. Peki, sizi kim zorladı? Biz sizi örnək almaq istiyoruz. Siz nə-dən kəndinizə örnək olmuyorsunuz? Dilimizin bayrağını yük-səklərə qaldırmaq sizin göreviniz deyilmidir?"

Bəli, dostum, bir neçə il bundan əvvəl mən sizə bu sualı vermişdim. Biz iki yüz il rus boyunduruğunda yaşadıq. Buna görə də ana dilimiz özümüz kimi əsarətdə oldu. Bu illər ərzində biz ana dilimizin təbii haqqını qorumağa çalışdıq. Mən hələ 1954-cü ildə yazdığım "Ana dili" şeirində demişdim:

Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən
Fasonlu ədabazlar.
Könlünüzü oxşamaz qoşmalar, telli sazlar.
Qoy, bunlar mənim olsun.
Ancaq Vətən çörəyi sizlərə qənim olsun.

Əlbəttə, o zamanlar bu şeir yuxarı dairələrin xoşuna gəl-mədi və bunun üstündə başım çox bəlalər çəkdi. Mən başıma gələn bu bəlaları çox təbii sayırdım. Çünki mən rusun köləsi idim. Amma Allaha min dəfə şükürlər olsun ki, Anadolu türkləri tarixin heç bir dönəmində heç bir xalqın köləsi olma-

mışdı. Əgər bu həqiqətdirsə, bəs nə üçün böyük imperatorluqlar qurmuş Anadolu türkləri bu gün özləri öz milli varlıqlarına düşmən kəsilib, bülbül cəhcəhinə bənzər türk dilinin bəkarətini pozur, onu zorlayır? Türk dilində cahanşümul əsərlər yaradan Nəsimi, Nəvai, Yunus, Füzuli, Məxtumqulu, Sabir, M. Akiflərə bu dil yaradı, indi bizə yaramır? Özümüzdən sözlər uydururuq? Kim bizə bu haqqı vermişdir? Axı, hər bir dilin müəllifi tək-tək adamlar deyil, millətdir.

Müstəqil türk cümhuriyyəti yaranandan sonra, bir tərəfdən, tədricən vahid ortaq dilə getmək barədə düşünürük, o biri tərəfdən siz Türkiyə türkləri, hamımız üçün ortaq olan çox-çox sözləri dilimizdən qovur, uydurma sözlər yaradır, aramıza uçurum salırsınız. Bunu biz necə anlayaq? Bax, mənim hey-rətimin səbəbi budur. Siz yazdığınız kimi, mən Ankaranın, İstanbulun küçələrindən keçdiyim zaman bu şəhərlərin Londonmu, Nyu-Yorkmu, ya İstanbulmu olduğunu anlaya bilmirəm. Reklamlar, dükanların və bəzi idarələrin adları, hətta təyyarələrin üstündə "Türk hava yolları" "Turkish Airlines" yazılır. Türk hava yollarının dərgisinin də adı "Skylife"dir. Bax, mən buna hey-rət edirəm.

Burdan çıxaraq, Türkiyədə təhsilin ingilisləşməsi məni ağ-ındır. Sizin isnad etdiyiniz böyük alim Oktay Sinanoğlunun Türkiyədə ingilis təhsilinə qarşı yazdığı bir neçə məqalə ilə tanışam. 1996-cı ilin aralıq ayında mən Türkiyədə tədavi olduğum zaman "Aydınlıq" qəzetinin 8 aralıq, 1996-cı il sayında O. Sinanoğlunun "Bir ölkəni kölələşdirmək istəsəniz təhsilini yabançılaşdırın" məqaləsini və bu il "Türk ədəbiyyatı" dərgisinin 293-cü sayında "Ekitimmi, eritimmi? məqalələrini oxuyub bu böyük şəxsiyyətin qəlbən mənə, mənim fikirlərimə nə qədər yaxın olduğuna heyrləndim.

O. Sinanoğlu əcnəbi dildə təhsilin türk milləti üçün nə qədər böyük faciə olduğunu çox gözəl anlamış və bizi ayılmaq üçün, sözün həqiqi mənasında, həyəcan təbili çalmışdır.

Siz kitabınızda türk olmanın nə böyük şərəf olduğunu şeir qədər hiss-həyəcanla dolu cümlələrinizdə çox gözəl açıqlayırınsınız: "Türk demək hunlar, göytürklər, sakalar, avarlar, Qarahanlılar, Səlcuklular, Osmanlılar, Timurlular, Baburlular deməkdir. Nəhayət, Türkiyə Cümhuriyyəti deməkdir. Azərbaycan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan cümhuriyyətləri deməkdir.

"Türk" demək minlərcə ildən bəri dalğalanan bayraq deməkdir, "Türk" demək tarix boyunca başı dik olmaq deməkdir. "Türk" demək on milyon kilometr torpağa yayılmış rəngarəng dil deməkdir.

"...Türk" demək insanlığın dilim və ədəbiyyat tarixinə Kutadqu Biliki, Divani lüğət-it-türkü, Divani Hikməti, İbn Sina-yi, Fərabiyi, Biruniyi, Əl-Xarəzmiyi, Uluq beyi, Əli Kuşçu-yu... Oktay Sinanoğlu, Çingiz Aytmatovu, Çingiz Dağçıyı hədiyyə etmiş bir böyük dünya deməkdir".

Nəhayət, sonda bu nəticəyə gəldirsin ki, "Bizi türk yaratdığı üçün Allaha şükrlər olsun"... "Nə mutlu türkün deyənə".

Bütün bunları bizim yadımıza salmaqda, böyük şəxsiyyətlərimizi bizə tanımaqda Sizin ali məqsədiniz ikinci Göytürk səltənətinin yaradıcısı böyük atamız Bilgə xaqanın dediyi məşhur sözlərlə bizi özümüz haqqında düşünməyə çağırırsınız. Hələ 1400 il bundan öncə Bilgə xaqan demişdi: Ey Türk bəyləri, millət, eşidin. Yuxarıda mavi göy çökmədikcə, aşağıda qara torpaq yarılmadıqca sənin elini, sənin törəni kim poza bilər? Ey türk milləti, titrə və özünə dön. Sən özünə döndəndə böyük olursan".

Demək, özündən qaçma, özünü bəyənməmək, başqasını böyük, özünü kiçik görmək bəlası hələ o zamanda da varmış! Demək, Mete, Bumin, Bilgə, İstemi, İltiş xaqanlar, böyük Osmanlı imperatorları və yuxarıda adlarını saydığımız böyük bilim adamlarımız olmasaydı, biz tarixin dolaylarında çoxdan itib batmışdıq.

Bununla bərabər, çox keçmişlərdən, bizim damarlarımızdan axıb bu günə qədər davam edən özünə, öz milli varlığına biganəlik, özünü kiçik, başqasını böyük görmək bəlası nə deməkdir? Niyə biz bu mərzə mübtəlayıq? Bizim böyük bilginlərimiz psixoloqlar, tarixçilər, filoloqlar, filosoflar bu bəlanın səbəblərini və köklərini araşdırmalı, buna qarşı müharibə elan edilməli, içimizdə yaşayan özünə, öz milli varlığına laqeydlik xəstəliyindən bizi xilas etməlidirlər.

Əlbəttə, nə siz, nə Sinanoğlu, nə də mən yabançı dilləri öyrənməyin əleyhinə deyilik. Amma əcnəbi dillər yalnız ana dilinin vasitəsilə öyrədilməlidir.

Mənim bu yazıda məqsədim ürəyinizin qanı ilə yazdığınız "Türk olmaq" kitabınızı təhlil etmək, onu incələmək deyil. Çünki bu kitab mənim ürəyimin əks-sədası, eynən mənim düşüncələrimdir. Mən bu yazımla sizinlə əl-ələ verib mübtəla olduğumuz bu bəlalardan xilas olmağın yollarını, bir sözlə, dərdin əlacını axtarmaq istəyirəm.

Mən anlaya bilmirəm, necə ola bilər ki, ömrünün uzun illərini uzaq Amerikada yaşayan Sinanoğlu düşdüyümüz bu bəlanı görə bilir, ona əlac axtarır, amma Türkiyədə və Azərbaycanda, eləcə də başqa türk cümhuriyyətlərində bu bəlanın içində yaşayanların əksəriyyəti heç bu barədə düşünmür də...

Sizin yazdığınız Yalçın Pekşenlər bizdə də var. Ancaq bunlar bizim təbii mühitdə yetişən Pekşenlərdir.

Sovet imperiyası dövründə Azərbaycan və eləcə də rus əsarətində olan başqa türk cümhuriyyətlərində dövlət işləri, yazışmalar, toplantılar yalnız rus dilində aparıldığından rus dilini mükəmməl bilməyənlər yüksək məqamlara qaldırılmır. Onlara iş verilmirdi. Buna görə də valideynlər övladlarını anadilli məktəblərə deyil, rus məktəblərinə verirdilər. Nəticədə, bu respublikalarda anadilli məktəblərin sayı ildən-ilə azalırdı. Rus məktəblərində təhsil alan uşaqlar isə rus tarixini, rus ədəbiyyatını, rus adət-ənənəsini, bir sözlə, rus mədəniyyətini bi-

lır, o məktəblərdən tam rus olub çıxır, özünü, öz tarixini, öz ədəbiyyatını və mədəniyyətini bilməməzlikdən, öz millətinə düşmən kəsilir, özünü kiçik, rusu böyük gördü.

Bu yaxınlarda rus təhsili görmüş rus qafalıları rus dilində Bakıda "Monitor" adlı dərgi buraxmağa başladılar. Və həmin dərgidə yazdılar ki, biz millət deyil, qəbiləyik. Bildiyimiz kimi, biz istiqlalımız uğrunda mübarizə apardığımız zaman ermənilər Ermənistanda yaşayan azəri türklərini qovanda, biz də Azərbaycanda yaşayan yarım milyonluq erməniyi Azərbaycandan çıxartdıq. Bunu gören rusların bir qismi də Bakıdan yavaş-yavaş getməyə başladılar. Gedənlərin yerinə Qarabağdan və Ermənistandan qovulan azəri türkləri, əsasən, Bakıda yerləşdi.

Yuxarıda bəhs etdiyim "Monitor" dərgisinin ətrafında toplaşan həmin rus qafalı gənclər rusların və ermənilərin Bakıdan getmələrinə təəssüflənib, bunu bizim üçün fəlakət sanırlar. Onların əqidəsinə görə, vaxtilə Bakıda yaşayan rus və ermənilər bizi mədəniləşdirmiş. Amma Qarabağ və Ermənistan köylərindən Bakıya köçürülən azəri türkləri indi bizi geriye aparır, başqalarından qazandığımız mədəniyyətimizi korlayırlar.

Ən dəhşətli də budur ki, onların fikrincə, biz heç zaman türk olmamışıq. Erməni əhatəsində yaşayan azərbaycanlıları ermənilər "türk" adlandırmış, buna görə də onlar özlərini türk hesab edir və Bakıya köçəndən sonra da yerli azərbaycanlılara onlar bizim türk olduğumuzu demişlər. Yalnız bundan sonra biz azərbaycanlılar da özümüzü türk adlandıрмаğa başlamışıq. Cəhalətin dərəcəsini görürsünüzmü? Əslində, mən onları qınamıram. Çünki onlar anadilli məktəblərdə təhsil alsaydılar, bizim klassiklərimizi - Füzulini, Nəsimini, M. F. Axundzadəni, Cəlil Məmmədquluzadəni, Sabiri oxusaydılar, bilərdilər ki, bu dahilər türk olduqlarını dönə-dönə yazmış və türk olduqları ilə fəxr etmişlər. Eləcə də, rus əsarətində olduqlarından rus dilində təhsil alan özbək, türkmən, qazax, qırğız, tatar

gəncləri türk olduqlarına tam mənasında inanmır və burdan da bizim fəlakətimiz başlanır.

Moskva ruslaşdırma toxumunu elə səpib ki, həmin rus qafalıları bu gün bizim istiqlalımıza qarşı çıxır, gözünü Moskva-ya dikib yenidən onlara birləşməyimizə çalışırlar.

Bunlar mənə aydındır. Amma dəfələrlə Sizə və başqa türkiyəli qardaşlarıma dediyim kimi, bizim fəlakətimizin səbəbləri aydındır. Bəs Sizə - tarix boyu əsarət görməyən (Allah heç zaman göstərməsin) Türkiyə türklərinə nə oldu ki, öz kökünüzdən, milli varlığınızdən bu qədər ayrı düşdünüz? Siz buna heç bir səbəblə haqq qazandıra bilməzsiniz. Çünki günah özünüzdədir. Bunu siz də etiraf edirsiniz: "Öz mədəniyyəti ilə barışmayan bir toplumuz. Hələ kəndi-kəndi ilə savaşmayı bitirməmiş."

İndi siz bu gün yabançı dildə təhsilin bir milləti necə rəzil etdiyini bizim simamızda görüb bizdən dərs götürməli, yabançı təhsilə qarşı mübarizə elan etməlisiniz. Burda böyük Atatürkün məşhur kəlamını xatırlatmaq yerinə düşər: **"Milli məniyyəti bulamayan millətlər başqa millətlərə yem olurlar."**

Bu yerdə siz haqlı olaraq: **"Çağdaş dəyişimi uyğulamanın kurumsal yolunu... mümkün olduğunca kəndi keçmişinə yönəlməyə" görürsünüz. Çünki irəliləmək üçün geriye baxmaq gərəkdir". Çox doğru olaraq göstərirsiniz ki, "Yaponlar kəndi milli kulturlarına dayalı olaraq kalkındılar və milli kulturlarını kalkınmalarının mühərrik gücü olaraq dəyərləndirdilər."**

Bəli, yaponlar kompüterini hazır olaraq Qərbi ölkələrindən almadılar, özləri öz kompüterlərini yaratdılar. Yaponların minik avtomobillərinə diqqətlə baxsanız, görürsünüz ki, insan gözlərinə bənzər qarşıda yanan faralarından tutmuş, zahiri görkəminə qədər cansız avtomobil onların özlərinə bənzəyir. Mənim bugünkü Türkiyədən istədiyim budur: Qoy, Türkiyə özünəbənzər öz kompüterlərini, öz avtomobilini, öz füzəsini

yaratsın. Qərbin texnikasını olduğu kimi götürməsin. Bu, böyük bir milləti təqlidçiliyə aparır.

Yenidən dönək təhsilin yabançılaşdırılmasına.

Yenə siz çox doğru vurğulayırsınız ki, **“Bilim və texniki yöntəmləri evrenseldir ... Türkiyənin də kəndi bilim və texniki gəlişdirməsi, kəndi amac və qayələrindən sapmaması gərəkəməkdədir. Egitimini başqa dildə yapıdın, gənclərinin düşünmə qabiliyyətlərini hər gün böyləcə kirlətən, hər gün onlara somurgə evladı ruhu, agentə kafalılıq və aşağılıq duyğusu aşıl原因 bir ölkə bunu yapamaz. Gərəkən yabançı dillər, hər yerdə olduğu kimi, ayrıca öyrənilə bilər. Amma kəndi dilini qaldırır atmaq qəflətlərin ən böyüyüdür”**.

Mənim əsərlərimi rus dilinə çevirən moskvalı şair arkadaşım Rimma Kazakova bir gün mənəndən sordu: **“Siz ana dili mövzusunda niyə bu qədər çox yazırsınız?”** Mən ona ana dilimizin əriyib yox olma təhlükəsi qarşısında olduğunu dediyim zaman o, mənə başa düşdü və bu bəlanın səbəbini əcnəbi dildə təhsildə olduğunu deyib əlavə etdi ki, keçən əsrdə bu bəlaya bizim ziyalılarımız da tutulmuş, L. Tolstoy və K. D. Uşinski kimi yazarlarımız və alimlərimiz bu axına qarşı çıxmışlar. Ertəsi günü o, mənə məşhur rus pedaqoqu Uşinskinin **“Ana dili”** kitabını gətirdi. Mən bütün gecəni o kitabı oxuyub bir millətin varlığı üçün ana dilinin nə qədər böyük önəmə malik olduğunu bir daha anladım. Mənə aydın oldu ki, keçən əsrdə Sizin kimi batılmaq siyasətinə uyan rus ziyalıları Rusiyada fransız və alman məktəbləri açır və övladlarını yabançı məktəblərinə verməyi özlərinə şərəf bilirlər. O zaman bu məsələnin millət üçün təhlükə olduğunu bilən böyük pedaqoq Uşinski yazır: **“Ana dilində bütün millət, onun varlığı, mədəni dünyası təzahür edir. Vətənin səması, iqlimi, havası, çölləri, dağ və düzənlikləri, meşə və çayları, fırtına və tufanları, xalq ruhunun bütün yaradıcılıq qüvvəsi ilə ana dilində fikirlərə, şəkillərə və səslərə çevrilir... Xalqın əlindən**

hər şeyini alsanız o, onların hamısını qaytara bilər. Lakin onun əlindən ana dilini alsanız, o heç vaxt onu bir daha yarada bilməz. Xalq həttə özünə yeni Vətən də yarada bilər. Amma ana dili yoxsa, millət də yoxdur, Vətən də...”

Bundan sonra alim, yabançı məktəblərdə təhsil alan uşaqları **“mədəni şikəst”** adlandırır və belələrinin Vətən və millət üçün əsl oğul ola bilməyəcəyini, xalqı anlamayacağını, hansı dildə təhsil alıbsa, o xalqın xarakterini kəsb edəcəyini bildirir. Sonra əlavə edir ki, bu **“mədəni şikəstlər”** hər hansı bir idarədə işlədikləri zaman **“özlərinə nə qədər vətənpərvərlik maskası taxsalar da yenə də Vətənsiz, yazıq adam olaraq qalacaqlar.”**

Bu, bir millət üçün fəlakət deyilmi? Bunun böyük fəlakət olduğunu bilən Ermənistan parlamenti 1996-cı ildə erməni uşaqlarının rusdilli məktəblərdə təhsilini yasaq etdi.

Sizin kitabınızdan da öyrəndim ki, bu məsələ ilə əlaqədar Fransa parlamenti **“Fransız dilinin kullanımına ilişkin 4 avqust 1994-cü il tarixli bir yasa”** qəbul etmişdir.

Mən bu yasanı bütün türk cümhuriyyətlərindən, o cümlədən Türkiyə və Azərbaycan parlamentlərindən də gözləyirəm.

Mənim çox sevdiyim professor Faruk Kadri Timurtaşın ana dili haqqında dediyi sözləri Sizə xatırlatmaq istəyirəm: **“Dil məsələsi bir milli müdafiə məsələsidir. Dilimizi qorumaq Vətəni qorumaqla birdir. Çünki dil də Vətən qədər, tarix qədər əzizdir. Dil də bayraq kimi, ailə kimi müqəddəsdir. Bəlkə, hepsinin ifadəsi olduğu üçün hepsindən öndədir”. Dil olmayınca millət olmaz Milli kulturun baş ünsürü dildir”**.

Əziz qardaşım N. Kamal bəy, Sizin kitabınızı oxuyub bitəndən sonra kitabınızın son səhifəsinə bu sözləri yazdım: **“Türk doğulmaq əsandır. Amma bizim zamanədə sözün gerçək mənasında türk olmaq, əcdadlarımızın şərəfli adlarına layiq yaşamaq çox çətindir!”**

Sözümün sonunda üzümü böyük Türkiyəyə tutub deyirəm:

Ey şanlı tarixə malik olan böyük və qocaman Türkiyə! Unutma ki, biz səni özümüz üçün örnək bilirik. Buna görə də sınırlarından kənarda yaşayan böyük türk dünyasını pərişan etməyə, sənə dikilən gözləri qapatmağa, sənə bəslənən ümidləri puç etməyə sənənin haqqın yoxdur. Ortaq atamız Bilgə Xaqanın sözlərini qulaqlarında sırğa elə: **Ey türk, silkin və kəndinə dön!**"

"525-ci qəzet", 23 aprel, 1998.

"Ortadoğu" qəzeti, 29 nisan, 1988.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

"ELİSAM" MÜKAFATI

(Mükafatın təqdim mərasimində çıxış)

Əziz qardaşlarım!

Dünyanı az-çox dərk edəndən bu günə qədər ömrüm boyu türk ruhu ilə yaşamış, türk havası ilə nəfəs almışam. Əlbəttə, bu, ailə tərbiyəsinin və müəllimlərimin təsirinin nəticəsi idi. Mən hələ uşaq ikən atam, əmilərim Anadolu türklərinin qəhrəmanlığından, mərdliyindən ağızdolusu danışardılar. Bu söhbətlər hələ uşaqlıqdan mənim qəlbimin dərinliyində türkə məhəbbət toxumu saldı. Və bu toxum məni əsl türk kimi yetişdirdi. Məktəbdə isə vaxtilə Türkiyədə təhsil almış ədəbiyyat müəllimim İbrahim Cəfər bu toxumu cücərdi. O, məni öz kökümün, soyumun üstündə əsl türk olaraq yetişdirdi.

Siz əsirliyin nə olduğunu bilməzsiniz. Allah bunu heç bir millətə, ilk növbədə Sizə və bir daha bizə göstərməsin.

Evimizdə hər zaman radionun milli Ankaranın üstündə olardı. Ankaranın dinlər və diktörün hər sözünü su kimi içərdik. Qəzetləri oxuyar, Türkiyədən xoş xəbərlər gözlərdik. Amma sovet mətbuatı hər zaman Türkiyədən pis xəbərlər yazar, Türkiyəni qınardı. Məsələn, "Türkiyədə aclıqdır", "Türkiyə geri qalmış məmləkətdir", "Türkiyənin sənayesi yox, zi-rəti bərhad" və s.. Amma biz onu da bildirdik ki, sovet mətbuatında yazılanları tərsinə anlamaq lazımdır. Yəni "Türkiyədə aclıqdır" yazırsa, bunu "toxluq" kimi, "geri qalmış" yazırsa, "irəli getmiş" kimi anlardıq.

Türkiyə hər zaman bizim arxamızda dağ kimi dayanmışdır. 1918-ci ildə Rusiyanın fitvası ilə ermənilər Bakını və bir sıra bölgələrimizi işğal etdi. O zaman özünün yardıma ehtiyacı olduğu halda Türkiyə ordusu bizim yardımımıza gəldi. Dədəm deyirdi ki, 1918-ci ildə türk ordusu gəlməseydi, erməni bizim millətin kökünü kəsəcəkdi. 1918-ci ildə M. Ə. Rəsulzadənin

öndərliyi ilə qurduğumuz Azərbaycan Cümhuriyyətini 1920-ci ildə bolşevik imperiyası yıxandan sonra, Türkiyə bizim M. Ə. Rəsulzadələrə qucağını açdı və mühacir dövlətimizi burada qoruyub saxladı. Türkiyə bütün türk ölkələrin Zeki Vəli Toğan, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Sədri Maksudi Arsal kimi dəyərli şəxsiyyətlərinə qucağında yer verdi.

Bunları unutmaq olarmı?

İndi Allaha min dəfə şükür olsun ki, istiqlalımızı aldığ. Lakin bu istiqlal bizə sevinc gətirmədi. Yenə Moskvanın fitvası və yardımı ilə ermənilər torpaqlarımızın bir qismini işğal etdilər. Bu gün də bütün bu dünyada bizim arxamızda duran, fəryadımızı dünyaya çatdıran yeganə dövlət Türkiyədir. Başqa cür də ola bilməz. Çünki biz qardaş deyil, ətlə dırnaq kimi vahidik. İki cümhur başqanımız Süleyman Dəmirəl və Heydər Əliyevin dediyi kimi, biz iki dövlət, bir millətik. Füzuli, Nəsimi, Yunus İmrə sizinmi, yoxsa, bizimmi? Bunları ayırmaq mümkünə, Türkiyə türkünü də Azərbaycan türkündən ayırmaq mümkündür.

Mən hər dəfə "Türkiyə" sözünü tələffüz edəndə dilim şəkərlənir, könlüm həyəcanlanır. Çünki Türkiyə mənim arzularımın, diləklərimin məmləkətidir. Çünki Türkiyə dünyadakı bütün türk xalqlarının gözünü dikdiyi, ümid bəslədiyi, arxa bildiyi bir səcdəgahdır. Türkiyə ömrüm boyu həsrətilə yaşadığım, uğurlarına sevinib, uğursuzluqlarına kədərləndiyim, adını çəkdiyim zaman qoluma qüvvət, ürəyimə təqət, gözlərimə işıq verən bir məmləkətdir. Ümidgahım, qibləgahım, zorla mənim əlimdən almış adımları qoruyub saxlayan, demək namusumun, izzət və şərəfimin qoruyucusu, görən gözüm, vuran qolum, düşünən beynim, çarpan ürəyim, ana dilim, tarixim, bayrağımdır Türkiyə.

Yalnız mənim deyil, bütün türk dünyasının Amerikasdır Türkiyə.

Bu gün diləklərimizin məmləkəti olan Türkiyə iki Azərbaycan şairinə ödəl verir. Mən və şair dostum Nəbi Xəzri sovetlər birliyinin çox böyük ödəllərini və medallarını almışdır. Bunların içərisində ən mühümü isə Sovetlər Birliyinin Dövlət mükafatı laureatıdır ki, biz buna da sahibik. Biz bu ödəli alanda da şübhəsiz, sevinmişik. Lakin bu gün Türkiyənin "Elisam" qurumunun bizə verdiyi ödəl bir ananın öz övladına "sağ ol" və "əhsən" deməsinə bənzər. Bir övladın öz anasından eşitdiyi "sağ ol", başqalarının ona dediyi "sağ ol"a bənzəməz. Bu "sağ ol" ana sağoludur. Buna görə də aldığımız bu ödələ görə biz birinci növbədə Türkiyə Cümhuriyyətinə, bu cümhuriyyətin başında duranlara, başda Yəhya bəy Akengin olmaqla "Elisam" qurumunun üzvlərinə, bu gün bu məclisdə toplaşanlara və bütün Türkiyə vətəndaşlarına dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Ankara, 1994.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

SONA XANIMA MƏKTUB

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti Çərkəz müəllimin qəfil ölümü onun həyat yoldaşı Sona xanımı sarsıtmış və o, ərinin xatirəsinə "Çərkəzli, Çərkəzsiz günlərim" adlı yarıqlı bir kitab həsr etmişdir. Həmin kitabı oxuyan xalq şairi B. Vahabzadə kitab haqqında təəssüratını müəllifə açıq məktub şəklində yazmış və redaksiyamıza təqdim etmişdir.

HÖRMƏTLİ SONA XANIM!

Sevimli ərinizin vəfatından dolayı çəkdiyiniz iztirabları dilə gətirən kitabınızı oxudum və ağrı-acınıza ortağ oldum. Kitabınızın başlıca uğuru ondadır ki, Siz şəxsi dər-dinizi və bu dərddən doğan ürək ağrınızı oxucunun da qəlbinə köçürə bilmisiniz. Yaradıcılıq işində bu, əsas şərtidir. Kitabçanı oxuyub qurtarandan sonra mən özüm-özümə belə bir sual verdim ki, dünənə qədər qələm əhli kimi tanınmayan bir xanımın yazısındakı bu odun, bu atəşin, nəhayət, ürəklərə yol tapıb, özü qədər də başqalarını yandırır-yaxmasının sirri nədədir? Bu suala bir bayatıyla cavab tapdım:

Əzizləm, gül oldum,
Dərd yandırdı, kül oldum,
Bir dərd bilməz quş idim,
Oxudum, bül-bül oldum.

Bəli, ömründə dərd bilməyən quş da dərd əlindən oxusa, bül-bül olar. Əslində əsl şairi də, əsl bəstəkarı da sənətin zirvəsinə yalnız dərd qaldıra bilər. Ən böyük sənət korifeylərimiz olan Füzuli və Sabir dər-din, qəmin, bəşəri kədərin bül-bülləri deyilmi? Sizi də dilləndirib bu kitabı yazmağa məcbur edən həmin dərd, həmin qəmdir.

Qəm fikrin açarı, ağıl ustadı,
İdrak qəm daşına dəydi, parladı.
Çəkdiyi əzabdan qəm dərən ağıl
İlləri yaşayır bircə anda da.
Qəmin damcısında közərən ağıl
Közərməz şadlığın ümmanında da.

Bəli, Son xanım, şadlıqda, sevincdə düşüncə yoxdur. Bizi düşündürən ürəyimizə sığmayan dər-dimiz, qə-mimizdir. Dərd bizi idrakımızın zirvəsinə qaldırır, böyüdür. Sevinc isə bizi idrakımızın üst qatında yelləndirib kiçildir. Əlli illik yaradıcılıq tərcüməmdən deyə bilərəm ki, ən tutarlı, ən uğurlu yazılarımı mənə dərdim yazdırıb. Ona görə də bu misraları gəlişgözlə söz kimi deyil, gəldiyim qənaət kimi demişəm:

Dərdim olmasaydı, dərd tutmaq üçün,
Dərdin dəryasına tilov atardım.
Sevinci qaşıyıb, vallah, mən hər gün
Sevincdən özümə dərd yaradardım.
Əgər olmasaydı dəryaca dərdim,
Dərdin yoxluğunu mən dərd edərdim.

Bununla belə ədəbiyyatda əsas məsələ dər-din özündə deyil, dər-din ifadəsindədir. Siz bunu da tapa bilmisiniz: "Dağlardan duman çəkilər, fəsilər dəyişər, gün batır, ay doğar, yenə ağaclar çiçəkləyər, amma Çərkəz dönməz bu vəfasız dünyaya..." yaxud: "Mənim taleyimin sənle keçən bir anı, bir bayramı, bir günü 100 illik sən-siz ömrümə dəyər". Yaxud: "Sənin yoxluğuna inanmadığım halda, Sənin yoxluğundan yazmağa başladım..." və s.

Misal gətirdiyim bu cümlələr Sizin imzanız deyil, dər-din imzasıdır. Eyni hissləri mən sevimli şairimiz N. Həsənzadənin dünyadan vaxtsız getmiş xanımına həsr etdiyi şeirlərdə də görmüşəm.

Mən uzun illər universitetdə işləsəm də, fakültənin dəhlizlərində hərdən Çərkəzi görsəm də, onunla heç vaxt ünsiyyətə olmamış və hətta onun hansı fənddən dərs dediyini də bilməmişəm. Lakin Sizin yazınız mənə onu tanıtdı və mənə onun vaxtsız ölümünə acıtdı. Sizin bir uğurunuz da budur! Yazınızın qəhrəmanını mənə və mənə kimi çoxlarına bu tanıtma qüdrəti isə itkinizdən doğan dərdiniz deyil, Sizin ona olan böyük məhəbbətiniz və sədaqətinizdir. Mən onu Sizin bu böyük sevginizdən süzülən hisslərdən keçərək tanıdım. Burda isə onun deyil, məhz Sizin obrazınızı gördüm və siz burda mənə nəzərimdə kitabın müəllifi deyil, qəhrəmanı kimi canlandınız. Kitabın ən böyük uğuru isə budur!

Sona xanım, ay mənəim millətinin müasir Burla Xatunu, Banu Çiçəyi, Həcəri, Siz bu yazınızla məhəbbət və sədaqət rəmzinə çevrilib öz kitabınızın qəhrəmanı oldunuz. Axı, əsl türk xatunu ömür-gün yoldaşına bəslədiyi böyük sevgisində və ona olan sonsuz sədaqətində həmişə qəhrəman səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Ölənin dalınca ölmək olmaz. Bununla belə, ərinizin ölümündən illər keçsə də, hələ Sizin əyninizdən matəm paltarını çıxartmamağınız, bütün bayramlarınızı qara bayram kimi keçirməyiniz, həyatın bütün nemətlərinə göz yumub yalnız ömür-gün yoldaşınızın xatirəsi ilə yaşamağınız bütün gözəl milli dəyərlərimizin unudulduğu indiki zamanda ən böyük fədakarlıq və qəhrəmanlıqdır. Siz indiki ağır şəraitdə onun yazılarını çap etdirməklə öz ömrünüzü deyil, onun ömrünü yaşayıb onu yaşatmaq üçün yaşayırınsınız. Nə qədər əzablı olsa da, bu cür ikili ömrü yaşamağa dəyər.

Ona rəhmət, Sizə isə böyük səbr və dözümlə diləyirəm.

"Şəki" qəzeti, 9 avqust, 1995.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

MƏNƏVİYYAT BAYRAĞI

(1994-cü il, 1 noyabrda

**Türkiyənin Bilkənd Universitetində keçirilən
Füzulinin 500 illik yubiley gecəsindəki çıxış)**

Mən ömrüm boyu böyükələr böyüyü, dahilər dahisi Füzulini öyrənməyə çalışmış, lakin acizliyimi hiss edib bu fikirdən vaz keçmişəm. Mən neyləyə bilərdim ki, bu ucsuz-bucaqsız dəryanın yalnız bircə damlasında batırdım. Həmişə məchul və naməlum şeylər insanda böyük maraq doğurur. Əslində, insan oğlu məchulları məlumə, naməlumları aydınlığa çıxarmaq yolunda təkmilləşmiş və ucalmışdır.

Bu gün insan və kainat qarşı-qarşıya dayandığı kimi, Füzuli şeirinin sirri və ecazkarlığı da əsrlər boyu öyrənilməsinə baxmayaraq bizim qarşımızda bir sual kimi dayanmışdır. Biz bu gün "Seyr eylə Məkanı-Laməkanı" deyən Füzulini elmin bugünkü səviyyəsində yenidən öyrənməliyik.

Bilmək görək onu kim cəvahir
Nə Kənçi-nihandan oldu zahir?
Nə dairədir bu dövri-əflak,
Nə cazibədir bu mərkəzi-xak?
Hər xilqətə gərçi bir səbəb var,
Aya, səbəbi kim etdi izhar?

Böyük şairin XVI yüzildə verdiyi bu sualların cavabı XX yüzildə hələ tamamilə dərk olunmamışdır.

İnsanlığı tanıya, sevgini dinə çevirən Füzulinin səsi bütün zamanları gəlib keçir, bizi həqiqətə, sədaqətə, ədalətə, böyüklüyə, ülviliyə və yüksəkliyə səsləyir. O, bizimlə bərabər yaşayır.

Bir sözlə, Füzuli sözlərində nəfəs alan, fikirlərində yaşayan duyğularında fəryad çəkən insanlar insanı, şairlər şairi, ariflər arifidir.

Şairlər var ki, biz onları bəyənirik. Şairlər var ki, biz onları sevirik, şairlər də var ki, biz onların sənəti qarşısında sükut edir, onun tilsiminə düşürük. Füzulinin özü demişkən: "Sürəti-halim görən surət xəyal eylər mənə". Beləliklə, Füzuli şeirinə, Füzuli xatirəsinə ən böyük hörmət, bizim heyretimiz və bu heyrətdən doğan sükutumuzdur.

Füzuli tədqiqatçılarından hər biri onun böyüklüyünü bir cəhətdə görmüşlər. Mən isə onun böyüklüyünü ilk növbədə dilinin sehri ilə dünyadakı bütün türk xalqlarını birləşdirməsində, bir çırağın ətrafında toplaya bilməsində görürəm. Kim iddia edə bilər Füzuli yalnız Azəri türklərinin şairidir?! Yox! O, həm azəri, həm türkmən, həm kerkük, həm özbək və həm də Türkiyə türklərinin dahisidir. Bir sözlə, Füzuli türk xalqlarının kökü, biz isə onun qolları, budaqlarıyıq. Mən hələ 1959-cu ildə yazdığım "Şəbi-hicran" poemasında bu məsələyə belə toxunmuşdum:

Arzusunu, eşqini o tapmadı həyatda,
Həyata güldüyündən ağlatdı zülüm-zülüm,
Füzulini həyat da.
Burda böyük dərdimiz yadıma düşdü mənim,
Hələ birlik görməmiş mənim böyük Vətənim,
Qəsbkarlar əlində didildi, parçalandı,
Ancaq sərvəti deyil, ürəyi də talandı.
Sərvət getsə qəm deyil, sərvət gələr yenə də,
Bu qəmdir ki, millətin qəlbinə, eşqinə də
Dilinə, ruhuna da qəsb edələr... Ay aman,
Ələmlərin, dərdlərin hamısından bu, yaman!
Bax, belə bir zamanda -
Günəş kimi parlayıb qalxdı göyə Füzuli.
Saldı şəfəqlərini hər ölkəyə Füzuli.
Ürəklərdə qıvrılıb qövr elədi acılar,
Hərəsi bir diyarda qalan qardaş-bacılar,
Füzulinin şeir ilə tanıdı bir-birini,
O çatdırdı qardaşa, qardaşın əllərini,

Könüllərə bir ümid, nəşə verdi Füzuli,
Parçalanmış milləti birləşdirdi Füzuli.

Çünki o, öz dühası ilə elə bir zirvəyə yüksəlmişdi ki, o zirvədən o, bütün türk xalqlarına görünür, müştərək dili ilə onları bir-birinə doğmalaşdırırdı.

Şəbi-hicran yanar canım, təkər qan çeşmi gıryanım,
Oyadar xəlqi əfqanım, qara bəxtim oyanmazmı,
...Degildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail,
Mənə tən eyləyən qafil, səni görcək utanmazmı.
Füzuli rindü şeydadır, həmişə xəlqə rüsvadır,
Sorun, kim bu nə sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?

Ana laylasına bənzər bu misralardakı dilin sehrilə dünyanın o başında yaşayan bir türklə bu başında yaşayan türk eyni kökə qayıdıb bir-birini tapır. Budur Füzuli şeirinin tilsimi, böyüklüyü və qüdrəti!

Bu gün bu salonda iki türk dövlətinin başqanları Süleyman Dəmirəli və Heydər Əliyevi yanaşı oturdan da Füzuli sənətinin qüdrəti, Füzuli şeirinin dilidir.

Bu gün dünyada mövcud olan altı türk dövlətinin hər birinin öz bayrağı var. Bizi birimizdən fərqləndirən yalnız o bayraqdır. Lakin Füzuli elə bir bayraqdır ki, biz o bayrağın kölgəsində bir-birimizdən ayrılmır, əksinə, birləşirik" Beləliklə, Füzuli bizim mənəviyyat bayrağımızdır.

Son zamanlar türk dövlətləri bir-biri ilə dostluq və qardaşlıq müqavilələri bağlayır. Bunlar hamımızı sevindirir. Lakin Füzuli olan yerdə bizə heç bir dostluq və qardaşlıq müqaviləsi lazım deyil. Mən arzu edirəm ki, türk dövlətlərinin diplomatları bir yerə toplaşanda bayraqların yerinə masa üstünə Füzulinin kiçik heykəlini qoysunlar. Çünki bayraq fərqləndirir, Füzuli isə birləşdirir.

Kölgəndə yaşadığ şair, beş yüz il.
Yenilməz heç zaman sənət bayrağın.
Milyon il keçsə də saralan deyil,
Sənin söz gülşəninin, sənin söz bağın.

Ömrünü ahlarla vermədin bada,
Arzu dəryasında bir yelkən oldun,
Zaman başqasını yandıranda da,
Alışan o oldu, yanan sən oldun.

Ağladın, yayıldı səsin hər yana
Bülbül bağçalarda ötdü dedilər,
Gələndə Məhəmməd gəldin cahana,
Gedəndə, Füzuli getdi, dedilər.

"Ədəbiyyat" qəzeti, 17 fevral, 1995.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

HÖRMƏTLİ ƏHMƏD KABAKLI BƏY!

"Türk ədəbiyyatı" dərgisinin bu ilki mayıs ayında Sizin "Alperen eğitimi (təhsil) ədəbiyyata qarşı üçüncü kültür ihtilalı" məqalənizi oxuyub çox təəssüfləndim.

Demək, Türkiyədə özünü inkar, öz milli varlığına düşmənçilik peyda olmuşdur.

Mən məqalənizdə qaldırdığınız bu mühüm məsələdə Sizin fikirlərinizə tam ortaq çıxır və səsimi səsinizə qoşmaq istəyirəm.

Əziz qardaşım, xarici düşmənle savaşımaq asandır. Çünki onun mövqeyi də bəllidir, hədəfi də. Daxili düşmənle savaşımaq həmişə çətin olmuşdur. Qurd ağacı içindən yediyi kimi, biz türkləri də sadəqəlbiliyimizdən düşmən həmişə içəridən dağıtmağa çalışmışdır.

Bir milləti məhv etmək üçün onun başına atom bombası yağdırmaq daha lazım deyil, mənəvi dəyərlərini - yəni dilini, ədəbiyyatını və tarixini zədələmək, hafizəsindən silmək kifayətdir. Bu iş isə Türkiyədə dil kurumunun başına Akop Dilaçarı gətirməkdən başladı və Akop da türk millətinin dilini "açmaq" şüarı ilə onun mənəviyyatını zədələdi.

Mən heç cür anlaya bilmirəm, bir millət öz dilinə, öz milli varlığına, öz tarix və ədəbiyyatına, bir sözlə, öz-özünə necə düşmən ola bilərmiş?

180 il rus boyunduruğunda, başqa xalqın yumruğu altında yaşamağımıza baxmayaraq biz məhz milli varlığımızı - yəni ana dili və ana ədəbiyyatımızı qoruyub saxlaya bildiyimizə görə bir millət kimi yaşayıb, assimilə olunmadıq. Əsarətdə olduğumuz zamanlar Dədə Qorqud və Koroğlu kimi dastanlarımız, bayatı və məsəllərimiz, ata sözlərimiz, Füzuli, Nəsimi, Sabir, Vaqif, S. Vurğun kimi şairlərimiz hansı millətin övladı olduğumuzu qulaqlarımıza pıçıldayıb bizi bir millət kimi qoruyub saxladılar. Bəli, bu gün biz bir millət kimi varıqsa, bu

varlığa görə ədəbiyyatımıza və bu ədəbiyyatın memarı olan dilimizə borcluyuq. Bu, heç bir sübuta ehtiyacı olmayan bir aksiomdur. Milləti millət kimi şəkilləndirən, kamilləşdirən onun şifahi və yazılı ədəbiyyatı, varlığının təsdiqi isə ana dilidir.

Öz tarixini, dilini, ədəbiyyatını, milli mədəniyyətini bilməyən, ona hörmət etməyən adam o millətin övladı ola bilməz. Çünki riyaziyyat, fizika, kimya kimi dəqiq elmlər beynəlmilləl, humanitar elmlər isə millidir. Buna görə də əgər orta və ali məktəblərimizdə öz vətəninə və millətini sevmə, onun yolunda ölümə belə getməyə hazır olan həqiqi vətəndaşlar yetişdirmək istəyiriksə, dil və ədəbiyyat dərslərini nəinki azaltmaq, daha da artırmaq lazımdır. Yox əgər millətini bəyənməyən, başqa millətləri öz millətindən üstün sayan, bir sözlə öz millətinə və öz Vətəninə düşmənlər yetişdirmək istəyiriksə məktəblərdən dil və ədəbiyyat dərslərini tamamilə götürün. Çünki milli xarakter milli ədəbiyyat və ana dili ilə formalaşır.

Beşin beş vurulmasının hasilinin 25 olduğunu, suyun H_2O düsturu ilə yazıldığını bilmək bilikdir, mənəviyyat deyil.

Amma "Altaylara bağlar məni alnımdakı nurum" hardan gəldiyimizi, "torpaq, əgər uğrunda ölən varsa, vətəndir" misrası isə vətən qarşısındakı borcumuzu xatırlatmaqla gənc nəslə bu millətin övladı kimi yetişdirir.

M. Akifin milli marşı oxunurkən altmış beş milyonluq türk millətinin bir nəfər kimi birləşdiyinə, yumruğa döndüyünün dəfələri şahidi olmuşam. Bu birliyi, bu vəhdəti yalnız ədəbiyyatın, sənətin qüdrəti yarada bilər. İkinci başqa bir qüvvə tanımıram. Bu qüdrətdən əl çəkmək ən azı Vətənə və millətə xəyanətdir.

XIX əsrin sonunda Rusiyada milli məktəblərlə yanaşı, alman, ingilis və fransız məktəbləri də açılmışdı. O zaman rus zadəganları öz övladlarını milli məktəblərdə deyil, əcnəbi məktəblərində oxutmağa başladı. Bunun gələcəkdə millət

üçün böyük xəta olacağını düşünən rus pedaqog alimləri və yazıçıları, o cümlədən böyük L. Tolstoy bu meylə qarşı çıxdılar. Böyük pedaqog K. D. Uşinski o zaman yazdı ki, anadili məktəblərdə deyil, əcnəbi məktəblərdə təhsil alan rus uşaqları böyüyəndən sonra üzünə nə qədər vətənpərvərlik maskası taxsa da, öz millətinə deyil, əcnəbi millətlərə xidmət göstərəcəklər.

Tarixi boyu müstəqil yaşayan, öz milli bayrağı, öz milli marşı olan Türkiyədə çox təəssüflər olsun ki, bu gün mən elə hadisələrlə qarşılaşıram ki, doğrusu, Türkiyənin müstəqilliyinə mənə də şübhə oyanır. Düşünürəm: İlahi, Türkiyənin öz içində bu türk düşmənciliyi hardan qaynaqlanır?

"Türk ədəbiyyatı" dərgisi, 1996.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

SIYASƏT VƏ ƏDƏBİYYAT, YAXUD XORUZ OĞLUNUN PITİSİ

Əzizim Rafiq Tağı, “Yeni Müsavat” qəzetinin 26-28 noyabr 1996-cı il tarixli sayında “Siyasət və ədəbiyyat” adlı məqaləndə yürütdüyün fikirləri sənin özünəməxsus qayəni əks etdirən hekayələrinlə tutuşdurdum. Gördüm, hekayələrinə bir adamsan, məqaləndə başqa adam. Sənin fikirsiz, əqidəsiz (yəni siyasətsiz) bir dəne də hekayən yoxdursa, məqaləndə fikri, əqidəni, mövqeyi – yəni siyasəti niyə inkar edirsən? Axı, unutmaq olmaz ki, əqidə, qayə siyasətin deyil, siyasət əqidənin, mövqeyin övladıdır. Bir də aydınlaşdırmaq lazımdır ki, sən hansı siyasəti nəzərdə tutursan? Xalqları qul halına salan kommunist ideologisi siyasətdir, ona qarşı çıxan milli azadlıq ideyası da. Sonuncunu ədəbiyyatda bu və ya digər şəkildə əks etdirən siyasi mövzuda yazılmış əsərlərə etirazınmı var? Əgər belədirsə, demək sən Soljenitsinin, sovet ölüm düşərgələrini əks etdirən əsərlərini sırf siyasət kimi qəbul edir, bədii əsər saymırsan?

Mən səni başa düşürəm. Sovet dönməsində qələm sahiblərini yalnız bir ideologiyaya tabe etdirən sosializm realizmi deyilən əjdahadan elə qorxmusan ki, indi də bütün ideologiyaları, qayələri inkara qalxırırsan. Sovet dövründə yazılan əsərlərin bir qisminin plakat ədəbiyyatı olduğunu hamımız bilirik. Lakin o dövrün özündə də müxtəlif yol və üsullarla dövrə qarşı çıxan əsərlər yazılmamışmı?

Ədəbiyyata məqaləndəki ölçü ilə yanaşsaq, gərək M. F. Axundzadəni, Mirzə Cəlili, Sabiri və Hadini inkar edək. “İmzasını atmış millət övraqi həyata, Yox millətimin xətti bu imzalar içində” beyti o dövrdə millətin milli varlığını müdafiə edən ən yaxşı siyasi lirika nümunəsi deyildimi?

Sözündən belə çıxır ki, biz bu gün “sənət xalq üçün” şüarından əl çəkməli, “sənət sənət üçündür” şüarı ilə yazıb ya-

ratmalıyıq? Biz bu gün ədəbiyyatın əxlaqi-tərbiyəvi rolunu inkar etməliyik?

1937-ci ilin qurbanlarından olan böyük Cavid bir yandan “Şərin mövqeyi uca dağ başında” - deyib “sənət sənət üçün” şüarını bayraq edirdisə, o biri yandan türkçülük ideyasını təbliğ edən “Səyavuş”u yaradıb “sənət xalq üçündür” cəbhəsində dayanırdı.

Dünyanın ən böyük qələm sahibləri ən böyük əqidə və fikir adamları olmuşlar. Son məqaləndə Puşkini kosmopolit adlandırırsan. Yox, əzizim, Puşkin Rusiyanın ən böyük millətçi şairidir. Rus generalı Yermolovun qoşunları Qafqaza daxil olanda “Əy başını Qafqaz dağları, Yermolovun ordusu gəlir” - deyər o, Rusiyanın işğalçılıq siyasətini alqışlamamışdımı? Yaxud nəyə görə böyük humanist L. Tolstoy Qafqazda milli azadlıq hərəkatının başında duran Şeyx Şamili deyil, o, hərəkata xəyanət edən Hacı Muradı əsərinə qəhrəman seçmişdi? Dünya ədəbiyyatının korifeylərindən Firdovsi vətəninə işğal etdiyinə görə dünyada yeni bir din yaradan ərəb millətini “həşarat yeyən vəhşi” adlandırmadımı? Görünür, ən böyük dahi-lər də tərəfsiz ola bilmirlər?

Qardaşım, elm kosmopolit, sənətsə millidir. Hər millətin öz rəngi, öz sifəti, öz dili var. Puşkinə “niyə sən türk dilində deyil, rus dilində yazmısan” - demək mümkün olmadığı kimi, “Niyə sən millətin mövqeyindən çıxış edirsən” də deyər bilmərik.

Şəkidə Xoruz oğlu adında bir aşpaz var idi. O, piti bişirməyin ustası idi. Bütün Azərbaycanda “Xoruz oğlunun pitisi” məşhur idi. Əsrimizin əvvəllərində Şəkidə bolşevik hərəkatına rəhbərlik edənlərdən birisi hər gün günorta Xoruz oğlunun aşpazxanasında nahar edər və aşpazın haqqını da artıqlaması ilə ödəyərmiş. Azərbaycan sovetləşəndən sonra həmin bolşeviki Bakıya böyük vəzifəyə aparırlar. Xoruz oğlunun pitisinin dadı damağında qalan bolşevik 10-15 ildən sonra məhz piti eş-qinə Şəkiyə gəlir, görür ki, Xoruz oğlunun pitixanası bağlanıb. Soraqlaş-soraqlaş gəlib onu bir hökumət restoranında

tapır. Ona piti sifariş verir. Yeyir, amma heç xoşuna gəlmir və Xoruz oğlundan soruşur:

- Xoruz oğlu, bu pitidir?

Xoruz oğlu kefini pozmadan:

Mən daha Xoruz oğlu deyiləm, Toyuq oğluyam.

- Necə yeni Toyuq oğlu?

- Siz bolşeviklər gələndən sonra xoruzlar toyuğa dönüb.

- Ə ağzının sözünü bil! Bəs piti niyə bu kökə düşüb?

Xoruz oğlu:

- Siz gəlməmişdən əvvəl balaca bir dükanim vardı, öz əlim, öz başım idi. Siz gəlib norma qoydunuz. Pitiyə filan qramət, filan qram noxud, filan qram quyuq - göstərilən normadan bir qram da o yan, bu yan ola bilməz. Beləliklə də, qram pitinin içinə oturdu. O qaydanı ki, siz qoymusunuz, yediyn piti elə ondan artıq olmaz.

Sosializm realizm əsasında yazılan bir çox əsərlər mənə Xoruz oğlunun sovetləşmədən sonrakı pitisini xatırladır. Beləliklə də, ədəbiyyat Xoruz oğlunun pitisi deyil, Toyuq oğlunun pitisi oldu.

Qardaşım Rafiq, amma mən də sənə kimi, Toyuq oğlunun deyil, Xoruz oğlunun pitisinin tərəfdarıyam. Ədəbiyyatın sinfiliyinə və partiyalılığına mən də yoxam. Bununla belə, mövqesiz, əqidəsiz, qayəsiz ədəbiyyatı ədəbiyyat saymıram.

"Yeni Müsavat" qəzeti, 3-5 dekabr, 1996.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

AŞIQ SAKİT KÖÇƏRİYƏ MƏKTUB

Məktubunu və "Dərbənd" qəzetinin nüsxələrini aldım və diqqətlə oxudum. Səninlə görüşə bilməməyimə çox təəssüfləndim. Sənin ilə hər görüşün mənim üçün nə qədər xoş olduğunu bilməmiş deylsən. Keçən yay Şəkidə mən səni axtardım. Dedilər Şekidən köçmüşsən. Çox təəssüf! Şəkililərin sənə lazımı şərait yaratmamasına üzüldüm.

Əziz həmkar, sənəin gücün, qüdrətin Azərbaycan türkcəsinin bütün incəliklərinə, şəhd-şirəsinə, dərinliklərinə sahib olmağındadır. Sən sahib olduğun bu qüdrəti, istedadın bütün imkanlarını yalnız bu dildə ifadə edə bilərsən. Dağıstan isə sənəin dillə bağlı istedadının bütün imkanlarını və qüdrətini nümayiş etdirməyinə çətin olmayacaqmı? Buna görə də sənəin bu mühitədən ayrılmağın məni ağrıdır.

Keçən yay Şekidə Dərbənddəki "Narın qala" ədəbi birlik üzvlərinin bir toplunu oxudum. Həddindən artıq xoşuma gəldi. Toplunu mənə həmin ədəbi birliyin üzvlərindən biri vermişdi. (Yaddaşımın kütlüyündən şeirlərini çox sevdiyim o şairin adını unutmuşam).

Toplu haqqında yazmaq fikrinə düşmüşdüm. Kitab Şekidə qaldığından şairlərin və şeirlərin adı yadımda qalmayıb. Amma təsiri və istisi hələ də ürəyimdədir. Buna görə də sənəin "Narın qala" mühitinə düşməyin mənə ümid verir ki, sən o hava içində pərvazlana bilərsən.

Mənə gətirdiyin "Dərbənd" qəzetinin bir neçə nüsxəsi ilə tanış oldum. "Körpü" rubrikası ilə buraxdığınız yazılarda qaldırdığınız məsələlər ürəyimcedir. Qəzetin bütün əməkdaşlarına mənim təşəkkürlərimi yetir. Dağıstan-Azərbaycan əlaqələrinin tarixi həqiqətən çox qədimdir. Bu əlaqələrin davamı bu gün bizə daha çox lazımdır.

Bu vacib məsələdə hamımızın, o cümlədən mənim də günahım böyükdür. Biz Azərbaycandan kənarda yaşayan qardaşlarımız

haqqında az düşünürük. Sağlıq olsun, vaxt tapıb Sizə baş çəkməyi özümə borc bilirəm. Dağıstanda yaşayan soydaşlarımız, o cümlədən ruhən və qəlben bizə yaxın olan ləzgi, avar, kumık, lak, dərgin və s... millətlərlə ədəbi ilişkilərin vacibliyi bu günün tələbidir.

Mənim "Böl görüm" şeirinə təxmisin çox xoşuma gəldi. Xüsusən şeirin sonuncu bəndi yekun kimi çox qüvvətlidir:

Aşıq Sakit, ürək olub döyündün.

Elin ağrı-acısıyla deyindin.

Bəsdir, Qorqud dədələrlə öyündün,

Hünərin var, özün Qorqud ol, görüm.

Aferin! Çox tutarlı və dəqiq deyilmiş bənddir.

Şeirlərimi çap etdiyinizə görə çox sağ olun. O ki qaldı Haçıbala Sənsizin şeirlərindəki qüsurlar və ədəbi plagiat, bu barədə qəzetinizdə çıxan məqalə kifayətdir. Bunu böyütmək, şişirtmək mənə, lazım deyil, çünki tarixdə belə hadisələr çox olmuş, lakin "ondan xəta səndən əta" atalar sözünü xatırlayıb məsələni şişirtməməyinizi məsləhət bilirəm. Mənə gəlincə, mən bu adamı tanımır və yazılarını da birinci dəfə göndərdiyiniz kitabçadan oxudum.

Sizə işlərinizdə uğurlar diləyirəm.

22 fevral, 1996.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

ZAMAN VAR, TARİX VAR

**"Azərbaycan Kültür Dərnəyi"nin (Türkiyə)
başqanı T. Məhəmməd bəy Kəngərliyə məktub**

Redaksiyadan

Ötən ilin mart-aprel aylarında dərc olunmuş sayında Türkiyədə nəşr edilən "Azərbaycan" dərgisi Vaşinqtonda yaşayan Əhməd Əli Arslan adlı birisinin "Moskvanın Bakıdan eşidilən ayaq səsləri" başlıqlı yazısına öz səhifələrində yer ayırmışdır. Yazını tam səmimiyyətlə "sayıqlamalar" adlandırmaq mümkündür. Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələrin gedişatından tamamilə xəbərsiz olan müəllif öz xəstə təxəyyülünün "qüdrətinə" sığınaraq, xaricdə yaşayan həmvətənlərimizi nəinki nəzəri mülahizələri ilə, həm də faktların açıq-aşkar təhrif edilməsi ilə aldatmağa cürət edir. Ə. Ə. Arslan yazısını "Azərbaycanda Heydər Əliyev hakimiyyəti də ömrünü bitirmək üzrədir" - deyər başlayaraq, yazının hər yerində təkrarladığı bu fikri sübuta yetirməkdən ötrü bildiklərini, bilmədiklərini, bir sözlə, hər şeyi bir-birinə qatıb-qarışdırır, yetənə yetir, yetməyəndə də bir daş atır. Guya Bakıda "Demokratik Konqres"nin bir qurultayı keçirilir. Guya ölkəmiz faktiki olaraq, beş yerə bölünür: talışlar, tatlar, avarlar, ləzgilər də erməni daşnaklarının ardınca gedərək, federal cümhuriyyət tələbi ilə çıxış edirlər. Guya Milli Məclisin sədri R. Quliyev "Nə yapalım biz də ləzgi və talışları orqanizə edərək" - deyər bildirir. Guya... Nə isə Ə. Ə. Arslanın uydurduğu yalanların üstündən bir il keçəndən sonra da dilə gətirmək adamdan böyük səbr və hövsələ istəyir. Yalanlarsa bir deyil, iki deyil. Bu müəllif kiminsə buyruğu ilə qələmə aldığı yazını hazırlarkən, görünür, Kələkidəki ağası ilə də məsləhətləşməyib, belə olsaydı, heç olmasa, ötən hökumət tərəfindən Ə. Elçibəylə danışq-

lar aparmaq üçün Naxçıvana göndərilmiş nümayəndələrin siyahısınısa doğru-dürüst öyrənə bilərdi.

Oxucu sual edə bilər ki, düz bir il bundan qabaq dərc olunmuş bu yazıya indi diqqət yetirməmizin səbəbi nədir? Onsuz da Ə. Ə. Arslanın dedikləri bu bir ildə həqiqət olmamış, beləliklə, o, öz proqnozları ilə öz-özünü pis vəziyyətdə qoymuşdur. Əgər xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin yazıdakı bir neçə fikrə münasibət bildiren açıq məktubu olmasaydı, yəqin ki, bu qısa şərhə ehtiyac qalmazdı. İş burasındadır ki, həmin müəllif bir ağacda oturub, min budaq silkələrkən, hörmətli şairimizin fəaliyyətinə uyğun gəlməyən yalanlar da uydurmuşdur. Bununla əlaqədar Bəxtiyar müəllim Türkiyədə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Kültür Dərnəyinin başqanı Məhməd Kəngərliyə üz tutmağa və bəzi məsələlərə açıqlıq gətirməyi lazım bilmişdir. ("Azərbaycan" dərgisi Kültür Dərnəyinin nəzdində dərc olunur.) Bəxtiyar Vahabzadə yazır:

HÖRMƏTLİ MƏHMƏD BƏY!

Əhməd bəy Qaracanın redaktorluğu ilə nəşr edilən "Azərbaycan" dərgisinin keçən ilki mart-nisan sayında gedən "Moskvanın Bakıdan eşidilən ayaq səsləri" məqaləsinin boş bir cəfəngiyat olduğunu Sizə telefonla dedim. Məqalədə irəli sürülən bir çox cəfəng şeylər haqqında yazmaq fikrində deyiləm. Lakin mənimlə əlaqədar məsələyə münasibətimi bildir-məmək mümkün deyil. Çünki bu fikirlərin heç bir faktiki əsa-sı yoxdur.

Ə. Ə. Arslan yazır: "Şimdiyə qədər Heydər Əliyevin əm-rində səsi çıxmadan çalışan V. Vahabzadə də artıq Heydər Əliyevin vaxtının tamam olduğuna inanmış bulunuyor. B. Vahabzadə sadıq dostlardan Nureddin Rzayevin əlinə sıxışdırdığı bir "aman" məktubu ilə onu İstanbula - "Türklük dünyası-nın dərgahına "üz sürtməyə göndərdi".

Bu, təpədən dırnağa böhtandır.

Əvvəla, o, bu sözləri keçən il mart ayında yazmış və indi, o vaxtdan 2 ay keçməsinə baxmayaraq onun verdiyi proqno-zun düz çıxmadığı göz önündədir.

İkincisi, mənim "Türk dünyası dərgahına" göndərdiyim o məktub hardadır? Əgər belə bir məktub varsa, xahiş edirəm, onu tapın və dərginizdə çap edin. Onda bu, boş söz olmaz, fakt olar.

Üçüncüsü, müəllif "Türklük dünyasının dərgahı" deyərəkən haranı nəzərdə tutur? Mən İstanbulda Türk Dünyası Araşdır-maları Vakfı olduğunu bilirəm. Onun da başında türk dünya-sına böyük xidmətlər göstərmiş dostumuz Turan Yazqan du-rur. Əgər mən "aman" məktubunu Turan bəyə göndərmişəm-sə, Allaha şükür, o, sağ-salamatdır, məktubu ondan alıb çap edə bilərsiniz. Əgər müəllif "Türk dünyasının dərgahı" deyən-də Turan bəyin ofisini nəzərdə tutursa, anlaya bilmirəm, mən nədən ötrü Turan bəydən aman diləməli idim?

Əvvəla, bu amana mənim heç bir ehtiyacım yoxdur. İkinci tərəfdən, Turan bəy məni çox tanıyır və o, mənim hansı əqidəyə qulluq etdiyimi çox yaxşı bilir.

Sonra məqalə müəllifi yazır: "B. Vahabzadə bir addım da-ha irəli gedərək H. Əliyevin "Özəl məşvərətçisi" ünvanı ilə "yüksək məqamlara" görəvləndirildi".

Mən nə zaman H. Əliyevin "özəl məşvərətçisi" olmuşam? Mən ömrümdə heç zaman heç bir vəzifə tutmamış, ən böyük vəzifəm universitet professoru olmağımdır. İndi də 6 ildir tə-qəüddəyəm. Axı, bu böhtançı nəyə əsasən bu boyda yalan uy-durur? O yazdı, bəs bu cəfəngiyatı çap edən hansı sübuta əsa-sən çap edir?

Onu da deyim ki, kiminsə məşvərətçi olmağı mən özümə heç vaxt şərəf bilmərəm. Məşvərətçi olmaq Əhməd Əli kimi-lər üçün böyük məqamdır, mənim üçün yox.

Arzu etsəydim, mənim ən böyük vəzifələrə çatmaq imka-nım var idi. Amma mən özümü həmişə bütün vəzifələrin fəv-

gündə hesab etmişəm. Mən istənilən vəzifəni tutsaydım, indikindən çox-çox kiçilmiş olardım. Mən ömrüm boyu vəzifə naminə deyil, Vətən və millət naminə qələm çalmışam. Bu, sizə də çox yaxşı bəllidir. Azərbaycanda çox şahlar at oynadıb. Tariximizdə qalan isə Şah İsmayıldır. Amma o da Şah İsmayıl kimi deyil, həm də Şah Xətai kimi qalıb (əsasən, şairliyinə görə).

O ki qaldı mənimlə Elçibəy münasibətinə, xahiş edirəm, bu məsələyə Əhməd Əli kimilər qarışmasın. Ona görə ki, bu, tarixdir. Amerikada oturub Azərbaycanda baş verən olaylar haqqında yazan şəxsə deyirlər: kommunist iqtidarının cövlan etdiyi bir dövrdə, 50-60-cı illərdə bu rejimin əleyhinə "Gülüstən", "Ana dili", "Ağlar-güləyən", "Yollar-oğullar" və onlarla bu məzmununda əsərlər yazan bir qələm sahibini əqidəsizlikdə günahlandırmaq ən azı bilgisizlikdir.

Əhməd Əlinin yazdığı kimi, mənim Elçibəyə rəğbətim, Şəki-Zaqatala bölgəsində onun prezident seçilməsi üçün əlimdən gələni etməklə məhdud deyil. Bu, çox kiçik məsələdir. Biz Ə. Elçibəylə fikir yoldaşı olmuşuq. Lakin Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə keçəndən sonra onlar, özlərinin də etiraf etdiyi kimi, bəzi xatalara yol verdilər. Buna görə də mən Elçibəy hakimiyyətinin dördüncü ayı öz ərizəmlə Milli Məclisin üzvlüyündən istefa verdim. Bunu siz - Məhməd bəy və Əhməd Qaraca hamıdan yaxşı bilirsiniz. Hələ o zamanlar siz mənim Milli Məclisdən çıxmağıma təəssüfləndiniz və yenidən Milli Məclisə qayıtmağımı məndən dönə-dönə xahiş etdiniz.

Beləliklə, mən, Əhməd Əli Arslanın yazdığı kimi, Elçibəy iqtidarından sonra deyil, Elçibəyin iqtidarda olduğu zaman onlardan üz dönməmişdim.

Vətəndən kənarda oturub Vətən və Millətin taleyi barədə fikir söyləmək çox asandır. Bizim burda bir gündə çəkdiyimiz iztəbraları, ağrı və acıları Siz orda illərlə çəkə bilməzsiniz. Niyə, hansı haqla siz bizim 40-50 ildə elədiklərimizi bir məqa-

lədə yerə vurursunuz? Bəs ayıb deyil? Axı, zaman var, tarix var. Sizin ustadınız və bizim mehrabımız Məhməd Əmin bəyi də bir zamanlar bax beləcə yerə vuranlar var idi. Nəticəsi nə oldu?

Güman edirik artıq şərhə ehtiyac yoxdur. Ürək bulandıran budur ki, əlindən heç bir iş gəlməyənlər, ömrünü Vətən və Xalq üçün əridənlərə böhtan atmaqla bir iş gördüklərini zənn edir, bununla da tarixə düşmək istəyirlər. Lakin bu, mümkün olan iş deyil. Təbiət qartalı geniş asimanlar, uca zirvələr üçün, əqrəbi isə onu-bunu sancmaq üçün yaradıb.

"Azərbaycan" qəzeti, 1 mart, 1996.

P.S. Ə. Ə. Arslan yuxarıda adını çəkdiyim iftira dolu məqaləsindən düz bir il sonra Bakıya gəlir. Bir il əvvəl Azərbaycan rəhbərliyinə layiq bilmədiyi prezident Heydər Əliyevlə görüşmək və ondan nəşə qoparmaq məqsədilə "Xalq qəzeti"ndə "Azərbaycan bizim Leylamızdır" adlı bir məqalə çap etdirir. Həmin məqalədən bir parçanı misal gətirirəm:

"Mən hörmətli prezident Heydər Əliyevin fəaliyyətini böyük Atatürklə yan-yanə qoyuram və görürəm ki, bir çox məqamlar üst-üstə düşür" ("Xalq qəzeti", 23 may, 1996).

İndi bu adamın kim olduğunu qoy oxucu özü təyin etsin.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

ƏZİZİM FUAD!

“Azadlıq” qəzetinin 13 iyun tarixli sayında sənin müsahibəni oxuyub, çox təəssüfləndim. Sənin milli teatrımızdan getməyin hələ o zaman sən qədrini bilən və sən gözəl sənətin dəyərləndirməyi bacaran bir tamaşaçı kimi, mənə çox ağrıtdı. Bunu hələ o zaman sənə böyük ürək ağrısı ilə demişdim. Yəqin yadıncadı.

Müsahibən çox xoşuma gəldi. Əslində, “xoşuma gəldi” ifadəsi yerinə düşür. Çünki müsahibədə deyirsən ki, rus teatrında özünü qürbətəki kimi hiss eləyirsən. Bu sözlər mənim xoşuma necə gələ bilər? Axı, gözəl bir sənətin qürbətə düşməsi o sənəti qiymətləndirən qələm sahibinin xoşuna gələ bilərmi? Mən səni bir dramaturq-aktyor qarşılıqlı əlaqəsindən başqa, bir övlad kimi sevdiyimi də, yəqin ki, unutmamışam.

Bəs belə isə mənim xoşuma gələn nədi? Hər şeydən əvvəl müsahibədən boylanən şəxsiyyətin, qürurun və ən ümdəsi isə səviyyən! Məncə, geniş izahata ehtiyac yoxdur. Sən sənətində xırdalanmadığın kimi, adi söhbətində də öz səviyyədə durub fitrətindəki böyüklüyü göstərirsən.

Bu yaxınlarda uzaq keçmişimizdən bəhs edən “Özümüzü kəsən qılınc” (Göytürklər barədə) adlı tarixi pyesimin nöqtəsini qoydum. Bu pyes indi Ağakəşi Kazımovdadır. Pyesi Şəkidə çox sevdiyim qələm dostum Teymur Xəlilova oxudum. Onun birinci sualı bu oldu:

- Əsərin baş qəhrəmanı Gürşad obrazının ifasında kimi nəzərdə tutmusunuz?

Cavab vermədim. Birinci ona görə ki, teatrımızın vəziyyəti hamıya məlumdu. İkinci ona görə ki, nəzərdə tutduğum sənətkar indi “qürbətdədi”.

Bununla bərabər mən bu pyesi hələ fikrimdə qurarkən gözlərimin önündə dolanan Fuadın eyhamlı baxışlarından, vü-

qarlı duruşundan, təkə cümlələr yox, kəlmələr arasında uzun sükutundan doğan ifadəli, məhz ifadəli çöhrəsi olmuşdur... Amma nə edəsən ki, müsahibəndə dediyin kimi, təkə maddi məhdudiyyətimiz deyil, mənəvi məhdudiyyətlər də arzumuzu gözümüzə qoyur. İndi nə edəsən ki, nə teatrımız var, nə də onun Fuadı!.. Mən bununla heç də indi sağ olan başqa sənətçilərimizin istedadına kölgə salmaq istəmirəm. Allaha min dəfə şükür olsun ki, bir ucdan Səməndər və Hamlet kimi qüdrətli sənətkarlarımızı itirsək də, istedad çeşmələrimiz qurumayıb.

Mən prezidentimizə bu barədə iki dəfə demişəm. Sonuncu söhbətimiz aprel ayında oldu. O, Lüksemburqa getməyə hazırlaşdı. Mənə dedi ki, bu səfərdən qayıdan kimi, mənim yadıma sal, birlikdə teatra gedək, elə oradaca təmir məsələsini həll edək. O, səfərdən qayıdan kimi köməkçisi Tariyələ zəng vurub yadına saldı. Təəssüf ki, bir şey çıxmadı. Mən Şəkiyə gəldim. Avqustun sonuna qədər buradayam. Yolum Şəkiyə düşsə mənə gör. Telefon nömrəsi 4-35-35-dir.

Allah bizi arzumuza qovuşdursun. Əzizim Fuad, səni yaxşı başa düşürəm. Kişi öz kişiliyindən keçməz, yazdığın kimi maddi dolanışıq naminə şəxsiyyətini alçaaltmaz. Lakin... Vətənin, millətin naminə, bu xalqın sənəti naminə, sənət məbədimiz olaq yeganə teatrımızın naminə... “qürbətə” sığınmaq düzgün deyil. Öz səviyyəni saxlamaq, şəxsiyyətinə ləkə gətirməmək şərt ilə doğma məbədinə qayıtmalısan. Bu barədə düşünməyini xahiş edirəm. Mən sənə qarşıdakı maneəni də, teatrdan getməyinin səbəbini də bilirəm. Amma sabah nə olacağını heç kəs bilmir. Bir daha düşünməyini ərklə xahiş edirəm. Səni öpürəm!

15 iyun, 1996, Şəki.
“Zaman və mən”, Bakı, 1999.

MƏNİM FİKRİMİ TƏHRİF ETMİŞLƏR

Bu il mən Şekidə istirahətdə olduğum zaman çoxdan tanıdığım Güney Azərbaycanın şairi Ə. Fərdiyə müsahibə vermışəm. Bu gün mənə "Geyhani-həvayi" qəzetinin 1995-ci il, 1 noyabr sayında dərc olunmuş müsahibəmi göstərdilər. Yazıda dediklərimin bir qismi olduğu kimidir, bir qismi isə yox.

Məsələn, müxbirin mənim dilimdən ABŞ haqqında dediylə sözlər və müqəddəs kitabımız "Qurani-Kərim"ə hücum edən S. Rüşdü haqqında yazdıqları təhrif olunmamışdır. Lakin qələm yoldaşım Ə. Fərdi bəzi fikirlərimi təhrif etmiş, mənim adımdan əqidəmə zidd fikirlər söyləmişdir. Məsələn, guya mən belə fikir söyləmişəm: "Bəziləri deyir ki, İran bizim qardaşımız, Türkiyə əmioğlumuzdur. Amma mənim fikrimcə, İran biz özümüzük". Bu, təhrifdir. Əslində, mən belə demişəm: "Bəziləri deyir Güney azərbaycanlıları bizim qardaşlarımız, Türkiyə türkləri əmioğlumuzdur. Mən isə deyirəm: "Güney azərbaycanlıları bizim özümüz, Türkiyə türkləri isə qardaşlarımızdır".

Göründüyü kimi, müxbir "Güney azərbaycanlıları" sözünü "İran" sözü ilə əvəz etmiş və bununla da əsas mətləb təhrif olunmuşdur. Çünki İranda Güney azərbaycanlıları ilə bərabər farslar da var. Güney azərbaycanlıları biz özümüzük, yəni, eyni millətdənlik, amma farslarla biz eyni millətdən deyilik, onlar bizim yalnız din qardaşlarımızdır. Müxbir "Güney Azərbaycanı" sözünü "İran" sözü ilə əvəz etməklə başqa mətləblərə işarə vurur və davam edərək yazır:

"Mənim "Gülüstən" poemam Azərbaycanın İrandan ayrıldığı tarixə işarə olunduğu illərdə onun nəşri qadağan olundu".

Müxbirin sözlərindən belə çıxır ki, mən Quzey Azərbaycanın İrandan ayrılmasına təəssüflənir və Quzey Azərbaycanın yenidən İranla birləşməsinə arzulayıram. Bu iddianın təpədən-dırnağa qədər mənim fikrimə zidd olduğunu sübut

etmək üçün elə, "Gülüstən"ın özünə müraciət etmək kifayətdir:

Neçə vaxt səngərdə hey ulaşıdılar.

Gülüstən kəndində sövdələşdilər.

Bir ölkə ikiyə

ayrılın deyə.

Bir dəyən olmadı durun, ağalar,

Axı bu ölkənin öz sahibi var.

Siz nə edirsiniz bayaqdan bəri?

Bəs hanı bu yurdun öz sahibləri?

Necə ayırdınız dırnağı ətdən?

Ürəyi bədəndən, canı cəsəddən?

Axı, kim bu haqqı vermışdi sizə?

Sizi kim çağırmış Vətənimizə?

Göründüyü kimi, burada Azərbaycanı ikiyə parçalayan Rusiya və İran eyni dərəcədə ittiham olunur.

İndi soruşuram, mən nə zaman "Gülüstən" poemasının müəllifliyindən əl çəkmişəm ki, əqidəmə zidd olan bu fikri ayağıma yazır?

Min ləkə vurdular şərəfimizə,

Verdik, sahibimiz yenə "ver" dedi.

Lap yaxşı ələyib doğrudan bizə

Biri "baran" dedi, biri "xər" dedi.

Bizi həm yedilər, həm də mindilər.

Amma arxamızca gileyləndilər.

Bəli, işğaldan sonra iki qəsbkarın pəncəsində inləyən azəri türklərini ruslar "baran" (qoyun), farslar "xər" (eşşək) adlandırdı. Bu misralar mənim hər iki qəsbkara eyni dərəcədə nifrət və etirazımı bildirmirmi?

Həmən fikrimi davam etdirən müxbir mənim adımdan belə yazır: "Bizi İrandan necə ayıra bilərlər?"

Doğrusu, mən bu fikri başa düşə bilmədim. Çünki biz

İrandan çoxdan ayrılmışıq. Və İrana birləşmək haqqında heç düşünmürük də. Burada da, “Güney Azərbaycanı” sözü “İran”la əvəz edilib. Müxbirin fikrini əslində belə oxumaq lazımdır. “Bizi Güney Azərbaycanından necə ayıra bilirlər?” Müxbir yenə öz qərəzini davam etdirərək yazır ki, guya mən demişəm: “Əgər mənə desələr sən Azərbaycan Respublikasının şairisən, bu mənə təhqir olar”. Xeyir, qardaşım, bu mənə təhqir deyil, bu mənə şərəfdir. Amma bundan sonra yazdığım “Mən necə Sabiri öz şairim, Şəhriyarı isə özümünkü bilməyim? fikri mənə aiddir. Sabir də mənimdir, Şəhriyar da. Möcüz də, Seyid Əzim də. Həmçinin Güney azərbaycanlıları üçün. Amma Sədi, Hafiz mənimki deyil. İstərdim ki, müxbir Azərbaycanla İrani qarışıq salmasın. Bunlar başqa-başqa ölkələrdir.

Müxbir yazır: “O, (yəni, B. V.) öz müsahibəsinin sonunda azəri və İstanbul dilinin fərqləri haqqında deyir ki, bunların arasında böyük fərqlər və uyuşmazlıqlar var. Gərək lüzumsuz İstanbul sözlərinin azəri dilinə hücumunun qarşısı alınsın”.

Burada da fikrim təhrif olunub. Daha doğrusu, mən bu şəkildə deməmişəm. Dediym belədir: “Son illər Türkiyədə dil qurumu adlanan bir təşkilatın türk dilini təmizləmək şüarı altında apardığı dil inqilabının əleyhinəyəm.

Mən bu fikrimi Türkiyə və Azərbaycan mətbuatında dəfələrlə bildirmişəm. Dil qurumunun üzvləri çoxdan dilimizdə vətəndaşlıq hüququ qazanmış bəzi ərəb-fars sözlərinin əvəzində süni və uydurma sözlər yaradırlar ki, bu da dili saxtalaşdırır.

Məsələn, ərəb dilindən aldığımız “məktəb”, “müəllim”, “tələbə”, “kitab”, “təbii”, “fövqəladə” və sairə kimi bizimkiləşmiş sözləri “okul”, “öyrətmən”, “yapıt”, “doğal”, “olağan üstü” kimi saxta sözlərlə əvəz olunmasının əleyhinəyəm. Bu cür süni sözlərin türk dilinə zorla gətirilməsi nəticəsində

Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsi arasında fərqlər yaranır ki, mən buna qarşıyam. Amma mən heç zaman Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsinin ayrı dillər olduğunu deməmişəm. Çünki ləhcə fərqi dil fərqi deyil.

O ki qaldı Güney Azərbaycan türkcəsinə, burada məsələ bir az dəyişilir. İranda anadilli məktəblərin və mətbuatın olmamasından türk dili fars dilinin təsirinə daha çox məruz qalmış və eybəcər hala düşmüşdür. Bu Güney Azərbaycanında farsca düşünüb türkcə danışdıqlarından ana dilimizin qrammatikası da pozulub. Məsələn, “Mən sizə təşəkkür edirəm” demək əvəzinə “Mən sizdən təşəkkür edirəm” deyir. Burada o, “Əz şoma” tərkibini eyni ilə tərcümə edir. Beləliklə də, türk dilinin ruhu dəyişib farslaşır.

Sonra müxbir yazır ki, guya mən Türkiyədə dinin dövlətdən ayrı olmasını bəyənmir və bunu onlar üçün nöqsan sayıram.

Mən dinə və Allaha inanıram. Amma dinin dövlətdən ayrı olmasını zəruri hesab edir və Türkiyənin indiki dövlət quruluşunu alqışlayıram.

Sözümün sonunda ulu Şəhriyarın şagirdi, cavan qələm yoldaşıma bir tövsiyəm var: Siyasətə deyil, millətində qulluq elə. Çünki siyasət tez-tez dəyişir, amma millətini dəyişə bilməzsən.

“Zaman”, 25 noyabr, 1995.

“Ləyaqət”, Bakı, 1998.

ƏXLAQ VƏ MƏNƏVİYYAT

Mən Əhməd Aydın Bolakı, onun fikir, mənəvi dünyasını həftənin müəyyən günlərində televiziya ilə çıxışlarından tanıdım və sevdim. Bu yaxın günlərdə mən onun 4 kitabı ilə tanış oldum. Bu kitablar içərisində ilk oxuduğum - "Söhbətlər"* adlı kitabıdır. Bu kitab onun televiziyadakı 10 dəqiqəlik çıxışlarının toplusudur. Mən bu kitab haqqında mülahizələrimi bildirməyi özümə borc və şərəf bildim.

Hər bir insan öz fikir və duyğularını başqa birisində görürsə, o, ilk növbədə, buna sevinir. Ona görə sevinir ki, özü kimi düşünən bir insanı bulur və düşünür: Demək, mən tək deyiləm və öz fikir və düşüncələrimdə haqlıyam.

"Söhbətlər"i oxuduqca, kitabın səhifələrində öz ürək döyüntülərimi görür və Aydın Bolakın fikir və düşüncələrində özümü təsdiq edirdim. Müəllifin mülahizələrində məni valeh edən, məni qanadlandıran birinci amil onun Vətən, millət, dövlət, dil, törə haqqındakı fikirləridir. Ən ümdəsi də odur ki, o, bu çıxışlarında özünü 65 milyonluq türk millətinə tutsa da, fikirləri, əsasən, türk gəncliyinə tuşlanmışdır. Burda hədəf gənclərdir.

Bu pirani, nurani, ruhani insan türk gənclərinə nə demək istəyir, əsas məqsədi nədir? Bu suala cavab vermək üçün çıxışlarının mövzularına öləri nəzər salsaq, onun məqsədi və qayəsi bizə gün kimi aydın olar: "ailə", "sevgi-sayqı", "gənclərimiz", "sağlığımız", "çevrəni qorumaq", "arzu və hirs", "haqlarımız, vəzifələrimiz", "gələnlərimiz - görənəklərimiz", "keçmişin gələcəyə təsiri", "gənclik", "dostluq və salamlamaq" və s...

* İstanbul, 1994.

"Haqlarımız - vəzifələrimiz" yarısında müəllifin aforizm kimi səslənən "Vəzifələr yapılmadan haqlar doğulmaz" fikrinin üstündə durmaq, bu fikri öz baxışla açıqlamaq istəyirəm.

Çox qəribədir, hamımız, ilk növbədə, öz haqqımızı bilir və onu, öncə başqalarından, sonra da dövlətdən tələb edirik. Amma haqqımızı tələb edirkən vəzifələrimizi, daha dəqiq desək, borcumuzu ödəyib-ödəmədiyimiz barəsində düşünürük. Unuduruq ki, borcunu ödəməyən haqqını tələb etməyə haqqı yoxdur.

Bu kiçik yazı ilə müəllif haqqını tələb etmədən öncə vəzifəni - borcunu ödəməlisən fikrini təlqin edir. Çünki "Vəzifələr yapılmadan haqlar doğulmaz!"

Hər bir vətəndaşın ilk vəzifəsi və ilk borcu doğulduğu və qoynunda yaşadığı ana vətəndir.

Vətən nədir? O torpaqlardakı dağlar, dərələr, çaylar, dənizlər, meşələr, göllərmi? Bir sözlə, onun coğrafiyasımı? Qətiyyətlə! Vətən yalnız onun gözlə görünən, əllə tutulan maddi nemətləri deyil, Vətən, öncə, onun mənəvi dəyərləri - o torpaqlarda yaşayan insanların tarixi, dili, dini, ədəbiyyatı, musiqisi, memarlığı, adəti, ənənəsi, törəsi, bir sözlə, ruhani dünyası, mənəviyyatıdır.

Vaxtilə Türkiyədə təksəsli türk musiqisini inkar edib çoxsəsli Batı musiqisini təbliğ edənlərin özləri dərdli anlarında inzivaya çəkilib təksəsli neyi dinləməklə dərdlərini ovutmuşlar. Bax, elə burda həmənkə inkarçının içindən dinlədiyi ney səsi ilə bərabər, qocaman Türkiyə, ana vətən, onun mənəvi dünyası boylanır və onu danlayır. Bəli, adi bir taxta neyin iniltisində Vətən bütün gözəllikləri ilə özünü göstərə bilər.

Aydın Bolak da kitabdakı yazılarında Vətən sevgisinin mənəvi dəyərlərə söykənərək dərk olunmasını gənclərimizə tövsiyə edir. Çünki Vətən sevgisi, hər şeydən öncə, mənəviyyatdan keçir.

Burda bir Azərbaycan misalını xatırlatmadan keçə bilmə-rəm: zülmkar bir padşahın müdrik vəziri onu zülmərdən da-şındırmağa çalışır. Padşah vəzirini eşitmir. Vəzir inciyib uzaq bir məmləkətdə qütbətə çəkilir. Zaman keçir, ölkə çox pis bir duruma düşür. Ölkəni bu vəziyyətdən xilas etmək üçün pad-şah qütbətdəki vəziri ölkəyə dəvət edir. Vəzir gəlmir. Padşah ona ənam göndərir, yenə dəvət edir. Vəzir yenə dəvəti qəbul etmir. Padşah car çəkib kim vəziri vətənə qaytara bilsə, ona ənam verəcəyini bildirir. Vəzirin qohum-əqrəbası onun yanı-na gedir, vətənə dönməsini xahiş edirlər. Vəzir dönmür. Am-ma bir gün vəzirin uşaqılıq yoldaşı olan bir çoban ona çöllər-də bitən bir yonca göndərir. Vəzir yoncanı qoxlayınca uşaq-ılıqda gözdiyi çöllər, yamaclar, dağlar, dərələr yadına düşür, qəhərlənir və adicə bir yoncanın ətri onu Vətənə dönməyə məcbur edir.

Sonuc: demək, insan doğulduğu məkana, ana yurduna onun naz-neməti, maddi gözəllikləri, aldığı ənamlar və mövqelərlə deyil, məhz mənəvi gözəllikləri - o torpaqlarda keçirdiyi ağ-rılı-acılı, fərəhli-fərəhsiz günləri, bunlardan doğan şirin xatir-ələri ilə bağlıdır. Buna görə də vəzir adı bir yoncanın qoxu-sunda üstündə doğulub boy atdığı vətəni görür. Naz-nemətlər, ənamlar, şirin vədlər deyil, Vətənin çöllərində bitən bir yon-ca onu Vətənə qaytarır.

Vətənin maddi nemətlərinə deyil, məhz mənəvi gözəllik-lərinə bağlı olan, onunla yaşayan, onunla öyünən insan bu Və-tənin yolunda ölümə hazır olur və ona məhz mənəvi güc gə-lir.

Çanaqqala müharibəsində topun asansor sistemi dağıldığı-na görə 250 kq-lıq mərmiləri lüləyə yerləşdirən əsgərin bu gücü hardan aldığını soruduqda, o, özü, də bu suala cavab ta-pa bilmir.

Aydın Bolak əsgərin bu gücünü Atatürkün dili ilə belə izah edir: “Çanaqqala müharibəsini qazandıran bu yüksək ruhdur”.

Tamamilə doğrudur. Bəs 250 kq-lıq mərmini qaldırmaq üçün əsgərə verilən o gücün, o ruhun qaynağı nədir? Vəziri qütbətdən Vətənə qaytaran, vətən torpaqlarında bitən adi bir yoncanın qoxusu, o qoxudan doğan mənəvi dəyərlər və ilahi qüdrət! Bu yerdə artıq maddi, əzələ gücü aradan çıxır. Çünki böyük M.Akifin dediyi kimi, “Bir hilal uğrunda günəşlər bat-mağa hazırdır”. Bunu başqa şəkildə Dədə Yunus da təsdiq et-məkdədir:

Beni bəndə degil, bəndə arama,
Bəndə bir ben də var bəndən içəri.

Məndən içəridə olan o mən, dədə-babalarımızın cəngavər-lik ruhundan süzülüb gələn ruhdur, qan hafizəsidir. 250 kq-lıq mərmini topun lüləsinə qoyub düşməni tar-mar edən türk əs-gəri özünə də məlum olmayan bu ilahi güclə yalnız Vətən torpaqlarını, onun coğrafiyasını deyil, yüz illər boyu bu tor-paqlarda yaranmış mənəvi dəyərləri, mədəniyyəti, tarixi, mənsub olduğu dini, danışdığı dili, bu dildə yaranmış “Dədə Qorqud”u, Yunus İmrəni, Qaracaoğlanı, M.Akif ruhunu, “Mə-nim sadıq yarım qara torpaqdır” deyən Veysəl şerini qoruyur.

Hər biri bir, ya iki səhifə olan bu yazılarda mənim fikir qardaşım Aydın Bolak bəy çağdaş türk gəncliyinə bu ilahi duyğuları aşılayır. Müəllifin “Kayb etdiklərimizdə dəyərini anladığımız”, “Gələnlərimiz və görənəklərimiz”, “Rama-zan sofraları”, “Ramazan adətləri” və s. məqalələrində itirdi-yimiz adətlər və törələrdən ürək ağrısı ilə söhbət açılır. Mən də bu barədə çox yazmış, radio və televiziyaadakı çıxışlarım-da xalqımı gözəl adət və ənənələrimizi unutmağa çağır-mışam. “Ömürdən səhifələr” adlı irihəcmli bir yazımda cocuq-luqda gördüyüm, sonralar görə bilmədiyim gözəl adət və tö-rələrimizi itirdiyimizə görə təəssüfümü bildirmişəm. Onu da deyim ki, 200 il müstəmləkə şəraitində yaşayan millətimizin əxlaqa dayanan adət və ənənələrinin itirilməsi, bəlkə də, tə-

biidir. Boyunduruq altında yaşayan, dinsiz-imansız bolşevizm ideologiyası ilə tərbiyələnen bir millət öz milli xüsusiyyətlərini, milli mənəvi dəyərlərini necə qoruya bilərdi? Cocuqlarımızı sünnət elətdirməkdən tutmuş namaza, oruca qədər, dini nikahdan tutmuş dini bayramlarımıza və matəm mərasimlərinə qədər hər şeyin yasaq olduğu bir məmləkətin vətəndaşları adət-ənənəsindən tutmuş törələrinə qədər hamısını unutmalı idi. Buna rəğmən, biz sovet imperiyasının istədiyi qədər öz milli kökümüzdən qopmadıq. Dini və milli törələrimizi gizli şəkildə müəyyən qədər qoruyub saxlaya bildik. Məsələn, cocuqlarımızı açıq mərasim şəklində deyil, ucqar kəndlərimizdə, yaxın əqrəbalarımızın iştirakı ilə sünnət elətdirirdik. Bu gün Azərbaycanda sünnət olunmamış bir nəfər belə yoxdur.

Mən və mənim yaşdqlarım gözümüzü açandan ata və babalarımızdan Türkiyə və Anadolu türkləri haqqında gözəl rəvayətlər eşidər və bu rəvayətlər qəlbimizdə Türkiyəyə sevgi məşəli yandırardı. Zaman keçdi. Mən Türkiyəyə gəldim. "Gəldim" çox kiçik sözdür, mən gəlmirdim, quş kimi qanad açmışdım.

Hər gəlişimdə Türkiyəni və burda yaşayan qardaşlarımın psixologiyasını, ruhunu öyrəndikcə, etiraf edirəm ki, xəyal kırıqlığına uğramağa başladım. Bu məmləkətdə ata və babalarımın eşitdiyim türklük ruhunu və bu məmləkətə məxsus olan dəyərləri görə bilmədim. Onda istər-istəməz qəlbimdə bir sual doğdu: Mən başqa bir imperiyanın boyunduruğu altında olmağıma baxmayaraq, öz milli dəyərlərimi, az-çox, qoruyub saxlaya bildim. Bəs tarixi boyu heç zaman heç bir başqa dövlətin boyunduruğunu görməyən (Allah göstərməsin) türk qardaşlarım niyə öz milli mənəviyyatını bəyənməyib, "Batı-batı" deyə-deyə başqasının quyruğunda sürünməyi özünə rəva və şərəf bilir?

Aydın Bolak bəy indi türk aydınlarının Batı qarşısındakı pərəstişini və milli kultürümüzə sayqsızlığı, haqlı olaraq,

"aşınma", "kültür erazyonu" adlandırır və öz cocuqluq illərinin xatirələrinə qayıdır. O, hələ cocuq ikən öz ailəsində gördüyü adət-ənənələrin bu gün itirildiyinə təəssüflənib yazır: "Bilmirəm, istərsəniz, "bir yaşlının hasreti" deyə qəbul ediniz, istərsəniz "törələrinə çox bağlı bir insan mühafizəkarlığı" deyə düşününüz, amma könlüm yenə o kiçik türk ailəsində də bütün türk adətlərinin yer almasını və türk törə və annesinin, türk kultürünün mühafizə edilməsi surətilə, türk millətinin gücünün davam etdirilməsini diliyor".

Bu sözləri deyərək, elə bil, Aydın bəy nədənsə çəkinir, ürək sözlərini istərsiniz bunu "yaşlı bir adamın hasreti", istərsiniz "törəsinə bağlı bir adamın mühafizəkarlığı" deyərək özünə haqq qazandıрмаğa çalışır. Siz haqlısınız, Aydın bəy, sizin dedikləriniz yaşlı bir adamın həsrəti, yaxud mühafizəkarlığı deyil, sizin dedikləriniz millətini öz canı qədər sevən böyük bir türk aydınının fəryadıdır. Qoy, bu sözləri mühafizəkarlıq kimi anlayanlar özləri utansın. Mən anlaya bilmirəm, millətinin dədə-babadan gələn, əxlaqa söykənən, əxlaqı qoruyan, mənəvi dəyərlərini qoruyan, törələrimizdən, ənənələrimizdən nə üçün imtina etməliyik? Yenini o zaman qəbul etmək olar ki, o, bizim əxlaqımızı, mənəviyyatımızı dağıtmasın. Qızlarımız lüt-ürvan səhnədə keçə kimi tullanıbdüşürsə, min illərin süzgəcindən keçib gələn əxlaq normalarımızı dağıdırsa, belə yenilik bizə lazım deyil. Bu gün əgər biz bunları qəbul ediriksə, at belində Orta Asiyadan gəlib Avropanın mərkəzinə bayraq sancan və Avropaya əxlaq dərsi verən, böyük mədəniyyət aparan atalarımızın ruhu bizi qarğamazmı?

Mən anlaya bilmirəm, mühafizəkarlıq pis şeydirsə, müasir elm və texnikaya yiyələnmiş dünyanın ən qüdrətli dövlətlərindən birini yaratmış ingilislərə, 5 min il bundan əvvəl yaratdığı heroqlifindən bu gün də əl çəkməyən yaponlara mühafizəkarlıq mane olmadığı halda, bizə niyə mane olmalıdır?

Bütün ingilis ailələrində şəcərə kitablarının olması vacibdir. Doğulan uşaq bu ailə şəcərəsini mütləq öyrənməli və 10-15, bəzən 20-30 nəsl o yana ulu babalarının adlarını, sənətini, qısaca təcrümeyi-halını mütləq bilməlidir. Bu, çox gözəl adətdir. Çünki hardan gəldiyini bilməyən hara gedəcəyini bilməz. Əslini bilməyən özünü bilməz.

Mədəni ingilislər bir yana, Afrikada yaşayan yarımvəhşi Tod qəbiləsinin üzvləri də mütləq ən azı 10 arxa o yana babalarının adlarını bilirlər. Təsadüfən bu qəbiləyə düşən bir rus qadını yazır ki, qəbilənin üzvlərindən biri məndən ulu babalarımın adını soruşdu. Mən yalnız üçüncü arxamın adını deyə bildim. O, çox təəccübləndi. Sonra mən başa düşdüm ki, onlar mənə ağıldan kəm hesab edir və mənə yazıqları gəlir.

Tod qəbiləsi tamamilə haqlıdır. Kökünü, əslini, nəslini bilməyənlərə, bilib də bəyənməyənlərə, həqiqətən, acımaq lazımdır.

Kitabda çox məsələlərə toxunulur. Kiçik bir məqalədə onların hamısı haqqında söz demək, təhlil etmək mümkünsüzdür. Amma yekun olaraq onu deyə bilərəm ki, bu kitab başdan-ayağa qədər türk mədəniyyətinin, əxlaqının təbliğinə həsr olunmuşdur.

Kitabın səhifələri arasında bir İstanbul əfəndisinin nurani çöhrəsini görür, onun böyük fikirlərinin və alışan ürəyinin atəşinə qızınıdır.

2000.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

İZTİRABLI QƏLBİN FƏRYADI

Şairlər susmağı bacarmırlar, çünki onlar həyatda hər şey üçün cavabdehlik hissi ilə yaşayırlar. Qazax şairi Muxtar Şahanovun "Sivilizasiyanın aşınması" ("Dövrün dəbləri haqqında saqa") epik poeması buna bir daha sübutdur.

Yeni janrda, özü də birməfəsə yazılmış bu fenomenal əsər şairin - planet vətəndaşının üçüncü minilliyin astanasında ucalan səsidir.

Qəlbi mənəvi sıxıntılar içində çırpınan, yerin cazibə qüvvəsindən kənarda - "təlatümlər orbitində" qərar tutan şair, həyacan təbili vuraraq haray salır, bəşəriyyətə ünvanlanmış sözünü dinləyib, anlamağa səsləyir. Və bu gün hər kəs həmin səsi dinləyib dərk etməyə borcludur. Çünki, sabah artıq gec ola bilər.

Özünün yüksək müşahidə qabiliyyəti ilə kosmosdan baxırmış kimi Yer kürəsini ovcunun içi qədər aydın görən şair dünyada cərəyan edən "xeyir və şər", "gözəllik və eybəcərlik", "insanlığın qələbəsi və məğlubiyyəti" kimi hadisələrin gerçək mənzərəsini yarada bilmişdir.

Müəllifin heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən məsələlərə - kütləvi mədəniyyətin təzyiqlərə məruz qalaraq mənəyə salınması, ictimai-mənəvi köklərin əhəmiyyətinin azalması, irsiyyət varisliyi üzərində məhvədicə, eksperiment sınaqların aparılması, acgözlük və sadizm, hakimiyyət hərisliyi və eqosentrizm kimi qorxunc, cəmiyyətin bətnində dəhşətli yaralar salmış bəşəri problemlərə toxunması təqdirləyicidir. Qarşısına qoyduğu belə mürəkkəb vəzifənin öhdəsindən böyük bacarıqla gələn Şahanov bütün ictimaiyyətin diqqətini bu problemlərə cəlb etməyə çalışaraq, ürək ağrısı ilə hamını bu bəlalardan xilas olmaq üçün mənəvi axtarışlara və müdrikliyə səsləyir. Bununla da o, bəşəriyyətin elçisi missiyasını çox cəsarətlə öz üzərinə götürür.

Bu şərəfli missiyanın kökündə isə şairin bir çağırışı - atababalarımızın yolu ilə getmək, onların bizə əmanət qoyub getdikləri dörd qiymətli mənəvi sərvətə, vəsiyyət etdikləri dörd müqəddəs varlığa - Doğma torpağa, Ana dilinə, Mənəvi sərvət və adət-ənənələrə, Doğma tarixə tapınmaq və onları göz bəbəyi kimi qorumaq çağırışı durur.

Təfəkkürün çata biləcəyi ən ali, üçüncü-dördüncü kosmik dərkətmə fəzasına yüksələn müəllifə Yerdə cərəyan edən hadisələrin dəyərli və dəyərsiz tərəfləri daha yaxşı görünür, cəmiyyət üçün bir təhlükəyə çevrilmiş, artıq itirilməkdə olan və təəssüf ki, geri qaytarılması mümkün olmayan proseslər daha da aydınlaşır. Odur ki, Şahanovun cəmiyyətin taleyinə acıyaraq, narahatlıq hissləri keçirməsi təbii. O, bəşəriyyəti gələcəkdə gözləyən ciddi təhlükə - sivilisasiyanın aşınmasından doğacaq fəlakət barədə həyəcan təbili çalır, cəmiyyətin diqqətini tarixi hadisələrin inkişafında buraxılmış səhvlərə yönəldir.

Fikrimcə, cəmiyyətin bütün təbəqələri bu əsərlə, onun dəyərli məzmunu ilə mümkün qədər tez tanış olmalıdırlar. Yoxsa, qeyd etdiyim kimi, sabah artıq gec ola bilər.

İnsan özünün yaratdığı istehlakçı cəmiyyətdə yaşaya-yaşaya, əslində, mənəvi-etik normalardan uzaq düşmüş və faktiki olaraq öz gələcəyini unutmuş, daim öz-özünü tapdalayıb irəli keçməyə can atmışdır.

Cənab T.Okeyev, haqlı olaraq, yazır: "Mədəniyyətsiz və mənəviyyətsiz insanlıq Yer üzündə artıq bir maskadır". Ona görə də mən "İki qorxu" poemamda:

Qorxuram dünyada bir zaman gələ,
İnsanlar yaşaya, insanlıq ölə...

- deyərəkən yanılmamışam. Bundan əlavə həmin mövzu mənim "Hara gedir bu dünya" pyesimdə də başqa şəkildə qələmə alınmışdır.

Həqiqətən də, bu gün insanların mənəvi-əxlaqi səviyyəsi çox aşağı düşmüşdür. Bu, hər hansı bir sağlam düşüncəli adamı narahat etməyə bilməz. Çünki bu hal gələcəkdə hökmən azğınlığa, şəxsiyyətin məhvəsinə gətirib çıxaracaq. Dünyəvi cəmiyyət isə məhz sağlam düşüncəli şəxsiyyətlərdən ibarətdir və bu gün o "özünüməhvətmə" kimi dəhşətli bir fakt qarşısındadır. Bu problemin həllinə gecikmədən, bu gün, lap bu an başlamaq vacibdir.

Bu baxımdan, kitabda təsvir edilmiş hökmdarla müdrik filosof Əl-Fərabî arasındakı söhbət çox önəmlidir. Həmin epizodun sonunda Əl-Fərabî hökmdardan Türk Xaqanlığının süqutunun səbəbini soruşur və öz sualına özü cavab verir.

"O, düşmən qarşısına özünün çoxminli ordusu ilə çıxa bilərdi. Bəli, bilərdi. Lakin düşməyə qarşı özünün yüksək mədəniyyətini qoya bilmədi. Çünki, ölkədə hakimliyi o, alverçilərə vermiş, Xalqın taleyini də onlara etibar etmişdi. Alverçilər isə, əsasən, simasız olurlar. Onların milliyyəti, müqəddəs inancları və əqidələri olmur. Alverçi çox pul verənə hər şeyi satar. Öz mənəvi mədəniyyətini yaratmayan ölkə, istəsə də, istəməsə də əvvəl-axır daha güclü ölkənin əsarətinə düşər olub, quluna çevriləcək".

Ümumiyyətlə, dövründən, millətindən asılı olmayaraq, pul düşkünlərinin, alverçilərin hakim olduğu bir məmləkətdə heç bir sağlam cəmiyyətdən, mənəvi təmizlikdən söhbət gedə bilməz. Çünki pula, maddi qazanca boyun əyib, səcdə edən alverçi üçün mənəviyyət deyilən məfhum yoxdur. Əslində isə, mədəniyyətin və mənəviyyətin rolu hər bir fərdin, eləcə də millətin, ümumilikdə, bəşəriyyətin həyatında son dərəcə qiymətli. Bu zəmindəki mühakimələrin ən dəhşətli isə "mə-nəviyyətsiz elmin və bizi vəhşiliklərə aparan sivilisasiyanın" artıq bir fakt kimi etiraf edilməsidir. Bu, fəlakətdir! Bəşəriyyətin üzləşdiyi faciənin kökü də, bax, bundadır. Və bu mənada, mən bu kitabı əlifba dərslisi hesab edirəm.

Yekunda demək istəyirəm ki, YUNESKO-nun qərarı ilə, onun Parisdə yerləşən iqamətgahında bu poemanın təqdimat mərasiminin keçirilməsi elə bu əsərə verilən ən layiqli qiymətdir və onun global əhəmiyyətini vurğulayır.

Mən öz mənəvi məslək qardaşım və qələm yoldaşım Muxtar Şahanovun böyük uğuruna sevinərək, zamanəmizin bu fenomenal əsəri ilə fəxr edir və fikrimi XX əsrin böyük ustadı, dostum Çingiz Aytmatovun sözləri ilə tamamlayıram: "Muxtar Şahanov bizim Asiyada mənəvi minarədən ucalan səsimizdir".

Həqiqətən də, bu belədir!

1999.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

ƏSRİN ÖLÜM SİYAHISI

20-41-ci illərdə totalitar rejimin qurbanlarının siyahısı qarsımdadır. Adamı dəhşət bürüyür, inanmaq istəmirsən. İlahi, görən, həqiqətən də bir belə günahsız adamı güllələyiblər? Görəsən, o illərdə insan niyə bu qədər ucuz olub? Görən, dövlət niyə belə insan ovuna çıxıb? Bu suallara birmənalı cavab vermək çox çətindir. Amma bütün bunlar bir həqiqəti tam tədiqləyir ki, Azərbaycan xadlıq öz azadlığı, müstəqilliyi uğrunda daim mübarizə aparmış və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini istər gizli şəkildə təşkilatlanaraq, istərsə də açıq üsyanlar vasitəsilə bərpa etməyə çalışmış, təəssüf ki, nəticədə haqq işi uğrunda mübarizə aparənlar amansızcasına məhv edilmişdir.

Təqdim olunan siyahı bir xalqın ağır yaddaşındır. Bir gecədə 2-3 yüz adamın güllələnməsindən dəhşətli nə ola bilər. Belə çıxır ki, 37-38-ci illərdə Azərbaycan xalqı 1990-cı ilin 20 yanvar gecəsini hər gün yaşayıb. Həm də, 90-cı ilin yanvarından fərqli olaraq, imperiyanın törətdiyi bu faciələri sakitcə, sükutla, heç kəsə bir kəlmə demədən, içinə qapılıaraq lənətləyib. Ən dəhşətlisi budur ki, güllələnənlər içərisində yüz nəfərə qədəri 90 yaşını ötmüş qocalardır. Bu rəzalət faşizmdən də o yanadır.

Göründüyü kimi, repressiyalar zamanı Azərbaycan xalqının milli-mənəvi sərvətlərinə, adət-ənənələrinə, dilinə, dininə çox ciddi zərbələr vurulmuş, xalqın düşünən başları bolşevik gülləsinə hədəf seçilmiş, bir çoxu isə vətəndən didərgin salınmış və sürgün edilmişdir. Bu gün həmin zədələri Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi yorulmadan bərpa edir. Geniş oxucu kütləsinə təqdim edilən bu siyahı görülən işlərin ən bariz nümunələrindən biridir. Bu siyahıya yalnız statistik rəqəm kimi yanaşmaq doğru deyil, bu, bir rejimin mahiyyətini açmağa, onun mələk qiyafəsini soyundurub iblis simasını görməyə və çox dərindən düşünməyə əsas verir.

Bu siyahı bir daha göstərir ki, müstəqillikdən böyük nemət yoxdur və əgər biz 1920-ci ildə müstəqilliyimizi qoruyub saxlaya bilsəydik, bu qədər böyük dəhşətlərlə üzləşməzdik. Qoy, hələ də Günəşin şimaldan doğacağı ümidi ilə yaşayanlar, Moskvanı dəstəkləyənlər bu siyahıya diqqətlə baxsınlar. Bəlkə, onda dərk edələr ki, təbiət səhv etmir, Şimaldan doğan Günəşin istisinə qızınmaq yox, kül olmaq olar. Bəlkə, onda dərk edələr ki, Şimaldan doğan Günəş Azərbaycan xalqının genofondunu zədələmiş, onun ziyalisını, milli-mənəvi sərvətlərini məhv etmişdir.

Bir müddət kütləvi informasiya vasitələrində "arxivlər açılmalıdır" şüarı ümumişlək sözə çevrilmişdi. Arxivlər açılanda isə ona yaxın düşün, millətin gen yaddaşına dəyən ağrıları açıqlayan, böyük zəhmətə qatlaşan adamlar, demək olar ki, yoxa çıxdı. Əməli iş zamanı, böyük Sabir demişken: "As-ta qaçıb dürtülürük xəlvətə". Arxivdə işləmək üçün boş-boş hay-küy qoparan, siyasi məqsəd güdənələr yox, millətimizin o zamankı faciəsinə bu millətin övladı kimi ürəyi ağrıyan, əməli iş görən zəhmətkeş vətənpərvərlər lazımdır. Mən inanıram ki, arxivlərin açılmasını tələb edənlərin böyük əksəriyyəti bir dəfə də olsun, hələ kənarları demirəm, respublikanın arxivlərində olmamışdır. Belələrinin arxivlərdə nə axtardığı da hamıya məlumdur. Məncə, arxivlər milləti bir-birinə qarşı qoymaq niyyəti ilə deyil, millətin ondan gizlədilən tarixi yaşantılarını açmağa, real tarixi həqiqətləri üzə çıxarmağa və xalqa, eləcə də bəşəriyyətə çatdırmağa xidmət etməlidir.

Ədalət naminə demək lazımdır ki, tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasında Respublika Prezidenti H.Əliyevin xidmətləri dənılmazdır. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi də Respublika Prezidentinin bu kursunu dəqiq tutmuş və bu istiqamətdə xeyli işlər görmüşdür. Həqiqətən də, heç nə xalqdan gizlədilməməli, o, öz dostunu və düşməni tanımalıdır. Adlı siyahının təqdimi bir daha göstərir ki, indiyə qədər bizə hər şey birtə-

rəfli, təhriflərlə öyrədilmiş, əsl həqiqətlərin isə üzərinə "məxfi" və ya "tam məxfi" yarlığı vuraraq xalqdan, millətdən gizlədilmişdir.

Mən bu gün Milli Təhlükəsizlik Nazirliyini, onun sədri Namiq müəllimi və bu işdə əməyi olanların hamısını belə bir vacib sənədi arxiv küncələrindən üzə çıxardıqlarına və xalqa çatdırdıqlarına görə alqışlayır və "çox sağ olun" deyirəm. Siz, həqiqətən də, böyük işlər görürsünüz. Namiq müəllimin vətən və xalq qarşısındakı xidmətlərinə bütövlükdə qiymət verməyə mən bir qədər çətinlik çəkirəm. Çünki onun işinin xüsusiyyəti elədir ki, onlarla geniş ictimaiyyətin tanış olmaq imkanı olmur. Lakin onun gördüyü bu qədrşünaslıq işi imkan verir deyəm ki, Namiq müəllim bir ziyalı kimi, milli təfəkkürə və milli düşüncəyə malik olan bir insandır. O, bu siyahıların, eləcə də digər sənədlərin xalqa çatdırılmasına təşəbbüs göstərməklə bir daha sübut etdi ki, Namiq müəllim Sumbatov, Rayev olmadığı kimi, onun rəhbərlik etdiyi təşkilat da NKVD və KQB deyil, məhz öz müllətimizin Təhlükəsizlik Nazirliyidir. Digər tərəfdən, bu təşkilat imperiyaya yox, Azərbaycan dövlətinə və xalqına xidmət edir.

Məndə Cəlal Qasimovun MTN-nin arxiv materialları əsasında yazdığı bir neçə kitab var. Bu kitablarda repressiyalara məruz qalanların taleyi, eləcə də repressiv aksiyaların keçirilmə səbəbləri, xalqın tarixinə və taleyinə vurduğu zədələr və zərbələr faktik materiallar əsasında geniş təhlil edilir və elmi döviyyəyə buraxılır. Uzun illər yasaqlanmış belə fakt və sənədlərin ictimaiyyətə, eləcə də elm adamlarına çatdırılması böyük zəhmət tələb edir və mənə elə gəlir ki, repressiya qurbanları əsl bəraəti də məhz bu zaman, yəni arxiv materialları istər məqalə, istər kitab, istərsə də xüsusi buraxılış şəklində xalqa çatdırılanda alır. Cəlal Qasimovun tərtib etdiyi bu siyahıya gəldikdə isə deməliyəm ki, bu, olduqca vacib və xeyirxah bir işdir. Minlərlə qovluqlara, sənədlərə müraciət edərək,

onların arasından üzə çıxardığı bu işi ilə o, sözün həqiqi mənasında, yaddaşımızı bərpa edir. Onun son illərdə gördüyü işləri (istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət göstəricilərinə görə) bir institutun gördüyü işlə müqayisə etmək olar.

Mən bu istiqamətdə araşdırmalar aparan milli qeyrət və milli təfəkkür sahiblərinin hamısına təşəkkürlərimi bildirir və bu işin davam etdirilməsində onlara uğurlar diləyirəm.

“Yaddaşın bərpası”, 2000.

“Sərhəd” qəzetinin xüsusi buraxılışı.

“Ədəbi düşüncələr”, Bakı, 2000.

DÜNYANIN SULTANI ELMDİR

Mənim universitet həmkarım professor Şamil Qurbanov səksəninci illərdə böyük zəhmətlə XX əsrin ilk çərəyində çap olunan çoxsaylı qəzet və dərgilərdən böyük publisist Ö.F.Nemanzadənin məqalələrini toplayıb kitab halında nəşr etdirdi. Mən bu məqalələri oxuyub Ömər Faiqin vətən və millət sevgisi qarşısında hey-rətə gəldim. Və bu toplu barədə “Yanar ürək” adlı bir məqalə yazdım. O məqalə bu sözlərlə bitirdi: “Bütün varlığı ilə millətə bağlı olan, xalqın ciyərləri ilə nəfəs alan Ö.Faiqin vətən və millət sevgisini sevginin ən yüksək qatı hesab etsək yanılmazıq. O, öz vətən sevgisindən doğulan bir mücahiddir, bir qəhrəmandır. Və bu sevgi bütün nəsillər üçün bir nümunədir. Mən Ömər Faiqin vətən və millət sevgisindən o yana bir sevgi tanımıram”.

Məqalənin sonunda isə Ö.Faiqin dərdlərindən, ürək ağrılarından süzülən bu yazıları bizə çatdırdığına görə həmkarım Şamil Qurbanova təşəkkürlərimi bildirmişdim. Bu günlərdə isə yenə Ş.Qurbanovun böyük panislamist, dahi mütəfəkkir, Şərq xalqlarının müştərək alimi Şeyx Cəmalləddin Əfqani haqqında yazdığı “C.Əfqani və türk dünyası” kitabını və C.Əfqaninin “Seçilmiş əsərləri” toplusunu oxuyub yenə hey-rətləndim. Bütün həyatını müsəlman xalqlarının xurafat və cəhəliət buxovlarından azad olmasına, Avropa xalqları səviyyəsinə yüksəlməsinə, bir sözlə, sözün həqiqi mənasında tərəqqisinə həsr etmiş bu böyük şəxsiyyəti bizə tanıtdığına görə mən ikinci dəfə həmkarıma təşəkkürümü bildirir və bu böyük zəhmətə qatlaşdığına görə ona “sağ ol” deyirəm.

Mən bu vaxta qədər millətindən gizli saxlanmış, əsərləri yasaq edilmiş Əhməd Ağaoğlu, M.Ə.Rəsulzadə və Əlibəy Hüseynzadə kimi böyüklərimizin çap olunmuş bir neçə əsəri ilə professor Şirməmməd Hüseynovun zəhməti sayəsində yalnız son zamanlar tanış ola bildim. Əsərlərini yenidən oxuduğum bu

böyük vətən mücahidlərinin yazılarına hopmuş od-alov mənim üzümü qarsıtdı, ürəyimi eyni atəslə yandırdı. İstər-istəməz doğdaqlarımdan bu nida yüksəldi: İlahi, biz nə qədər avam, sadəlövh olmuş, özümüzü tanımamış, necə böyük zəkalara sahib olduğumuzu bilməmiş, indi bizə daha çox lazım olan ürək yanğısından, könül hıçqırtısından məhrum olmuşuq.

Heç demə, Sovet imperiyası düşünərəkdən nəsillər arasındakı bağları qırılmış, adlarını saydığım o böyük şəxsiyyətlərin yazdıqlarını onlardan sonra gələn nəsillərdən gizlətməklə tarixi yaddaşımızı manqurtlaşdırmışdır.

Şamil müəllimin xidməti sayəsində mən bildim ki, bizim Əhməd Ağaoğlumuz, Ə.Hüseynzadəmiz, M.Ə.Rəsulzadəmiz Cəmaləddin Əfqaninin fikir çeşməsindən su içib onun varisi və yeni şəraitdə davamçıları olmuşlar. Daha doğrusu, bu böyük şəxsiyyətlər bir-birini tamamlayan fikir və əqidə bahadirləri imiş.

Sovet dövründə yetişən, əsrimizin 20-ci ilindən sonra qələm çalan yeni nəsil isə M.F.Axundzadədən başlanan, XIX əsrin sonlarından böyük vüsət alan, milli özünüdərk ədəbiyyatından xəbərsiz olmuş, onların özləri isə bizim üçün senzuranın və yasaqların qurbanına çevrilmişlər. Milli şüuru formalaşdıraraq, ona yeni şəraitə uyğun şəkil verən, ictimai dərdlərimizi diqqət mərkəzinə gətirən ədəbiyyatımıza sosializm realizminin gəlməsilə özündən əvvəlki nəsillə yeni nəsil arasında bağların qırılması ictimai fikrimizi nə qədər yoxsullaşdırmışdır.

Şamil müəllimə birinci ona görə minnətdarıq ki, o, Ə.Ağaoğluna, M.Ə.Rəsulzadəyə və Amerika alimi Nikki Keddiyə istinad edərək, C.Əfqaninin Azərbaycan türkü olduğunu bizə çatdırmışdır. İkinci, "Sultani-ələm elmdir" deyən bu böyük islam aliminin yalnız ruhani - dini və humanitar elmlər deyil, dəqiq elmlərin də bizim üçün vacibliyini, elmlə sənətin eyni məqsədə qulluq etmə zərurətini faktlarla açıqlayıb son dərəcə doğru bir nəticəyə gəlir ki, bu gün C.Əfqani və onun zəngin

yaradıcılığı bizim ali məktəblərimizin humanitar, ələlxüsüs ilahiyyat fakültələrində tədris edilməlidir.

İslam dininə mənsub olan xalqları mövhumat və cəhalət girdabından xilas etmək məqsədilə qələm çalan bu böyük islahatçının tutduğu yolda nə qədər böyük əzablara, məhrumiyətlərə məruz qaldığını oxuduqca adam dəhşətə gəlir. Qərībā burasıdır ki, heç yerdə onu başa düşməmiş, düşüncələrini həyata keçirmək üçün heç kəs onun qolundan tutmamışdır. Şamil müəllim elmə söykənən müqəddəs kitabımız Quranın müasir dünya ilə səsələşən cəhətlərini, bu böyük təlimin elmlə əlaqəsini var səsi ilə car çəkən bu islam aliminin fəryadını çox böyük ustalıqla bugünkü oxucuya çatdırmışdır. Onun C.Əfqanidən gətirdiyi birçə misal bu böyük mütəfəkkirin hansı fikir və duyğularla yaşadığını bildirməyə yetərlidir.

"Onu təəccübləndirən bir də o idi ki, bu alimlər (cahil din xadimləri nəzərdə tutulur) qabaqlarına bir lampa qoyub gecələr səhərə qədər "Şəmsül-bariə" kitabını oxuyurlar, amma bir dəfə də ağllarına gəlmir ki, nə üçün lampanın şüşəsini götürəndə his edir, şüşəni yerinə qoyanda his kəsilir".

Millətin tərəqqisi və müasirləşməsi üçün elmin zəruriliyini bundan tutarlı, bundan dəqiq, bundan da əyani deməyi təsəvvürə gətirmək çətindir. Mən bu məqaləmdə C.Əfqaninin "Milli vəhdət fəlsəfəsi və dil birliyinin həqiqi mahiyyəti" adlı məqaləsi üzərində xüsusilə dayanmaq istəyirəm.

C.Əfqani dil birliyini millətin ruh, əqidə, milli şüur birliyinin əsas amili kimi götürür. O yazır:

"İnsanları bir-birinə bağlayan qüvvə iki vacib şeyi tələb edir. Bunlar olmasa, birlik də olmaz. Bunlardan biri məhz dil birliyidir. Buna milli vəhdət də deyirlər". Bundan sonra din birliyinin zəruriliyindən danışan müəllif millətin vəhdəti üçün dil birliyini din birliyindən vacib sayaraq yazır: "Heç şübhə yoxdur ki, dil birliyi, yəni milli birlik dini birlikdən daha möhkəm və sabitdir". Bunun səbəbini isə o belə izah edir: "Çün-

ki dil az müddət ərzində dəyişməyi və ya başqası ilə əvəz olunmağı qəbul etmir. Din isə belə deyil. Tarix göstərir ki, eyni bir dildə danışan bir millət min il ərzində öz dilinə ciddi xələl gətirmədən dinini dəyişir, başqası ilə əvəz edir. Buna görə də dil birliyindən yaranan əlaqə və ittifaqın təsiri dini əlaqələrin təsirindən daha güclüdür”.

Mənim hələ sovet dövrünün 50-ci illərindən başlayan 50 illik mübarizəm, əsasən, ana dilimizin dövlət idarələrindən qovulmasına qarşı olmuş, bu barədə onlarla şəər və məqalələrim dərc olunmuşdur. C.Əfqaninin haqqında danışdığım məqaləsi bu mənada, elə bil, mənim yaramın üstünə məlhəm qoydu. Mən sovet dövründə ana dilinin milli tərbiyədə və xalqın bir millət olaraq yaşamasındakı rolunu sübut etmək üçün rus ədiblərinə və xüsusən böyük pedaqoq Uşinskinin “Ana dili” adlı məqaləsinə isnad edərdim. Cəmaləddin Əfqaninin təhsilin yalnız ana dilində aparılmasının zərurəti haqqında dediyi danılmaz həqiqətlər və gətirdiyi sübutlar Uşinskinin dediyi fikir və nəticələrlə üst-üstə düşür. Çox qəribədir. Təxminən eyni dövrdə, başqa-başqa ölkələrdə və mühitdə yaşayan bu iki alimin fikirlərinin eyniyyəti bu fikrin nə qədər böyük bir həqiqət olduğunu bir daha sübut edir.

Uşinski yazır ki, təhsil və tərbiyədə uşağın ana dilini başqa, yad dillə əvəz etdikdə “o, öz vətəninin içində öz vətəninə yad bir adam olaraq yetişəcək... Belələri heç bir vaxt öz xalqını anlama bilməyəcək, xalqın faydasız bir üzünə çevriləcək. Və üzünə nə qədər vətənpərvərlik maskası taxsa da, o, öz ölkəsinin həqiqi vətəndaşı ola bilməyəcək”.

C.Əfqani də eyni fikri təsdiqləyərək yazır ki, təhsil, təlim, tədris millətin öz dilində olmalıdır... Elmlər, maarif bütün sənət növləri hər millətin öz dilində tədris olunarsa, həmin millətin əsasları daha möhkəm, daha sabit olur...

O, öz fikrini daha da dərinləşdirərək, yad dildə təhsilin fərdi faciədən milli faciəyə çevrildiyini elmi əsaslarla sübut

edərək yazır: “Əksinə, əgər elmlər və fənlər yad dildə tədris olunarsa, o xalqın dili az bir zaman ərzində dəyişib başqası ilə əvəz olunar, cüzi bir təbəddülət nəticəsində bütünlüklə millətin özü məhv olub sıradan çıxar”.

Tamamilə doğrudur. Çünki hər xalqın milli varlığı onun ana dilinin varlığından asılıdır. Bu məsələdə Fəruq Qədri Teymurtaş adlı türk alimindən də bir misal gətirmək yerinə düşər: “Dil məsələsi bir milli müdafiə məsələsidir. Dilimizi qorumaq vətən və milləti qorumaqla birdir. Çünki dil vətən qədr, tarix qədər gələnək və törə qədər əzizdir. Dil də bayraq kimi, ailə kimi müqəddəsətdandır, bəlkə, həpsinin ifadəsi, əksi onda olduğu üçün həpsindən öndədir. Dil olmayanca millət olmaz, milliyət olmaz. Milli kultürün baş ünsürü dildir”.

Bu üç böyük alimdən gətirdiyimiz misallar böyük və dənilməz həqiqətdir ki, bu həqiqətin isbatına heç bir ehtiyacı yoxdur. Cəmaləddin Əfqani ana dilinə başqa dillərdən ayrı-ayrı sözlərin keçməsinə çox təbii baxır. Lakin şərt qoyur: “Bir şərtlə ki, alınmış sözlər ana dilinin libasına geydirilsin. Və onların xarici söz olduğu bilinməsin”.

Bu şərt çox böyük bir hikmətdən soraq verir: yad sözü götürə bilərsən, amma onu öz dilinin ahənginə, ruhuna elə uyğunlaşdırmalısan ki, ana dilinin qanunları, musiqisi və təbiətinə xələl gəlməsin.

Vətənpərvərlikdən doğan bu böyük hikmətin, bu böyük şərtin və tələbin qarşısında səcdəyə gəlməmək mümkün deyil.

Sözümün sonunda millətimizin tərəqqisi naminə özünü şam kimi yandıran böyük şəxsiyyətlərimizi bu günün oxucusuna çatdıran Ş.Hüseynov, Ş.Qurbanov kimi nəsillər arasında körpü yaradan qələm dostlarıma dönə-dönə təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 7 may, 1999.

“Ədəbi düşüncələr”, Bakı, 2000.

“TƏNQİD YARPAQLARI” HAQQINDA QEYDLƏR

Vaxtilə universitetdə mənim tələbəm olmuş Vaqif Yusiflinin yenicə çapdan çıxmış “Tənqid yarpaqları” kitabını ikicə gecəyə böyük məmnuniyyət hissilə oxudum. Bu kitabçada məni dilləndirən əsas cəhət odur ki, tənqidçi əsərlərindən söz açdığı qələm sahiblərinin yaradıcılığındakı əsas damarı (mən onu şah damarı adlandırırdım) və bu damardan axan qanın təhlilini verməyi bacarır. Vaqif ayrı-ayrı şair və ədiblərin ayrı-ayrı əsərlərini elə ustalıqla təhlildən keçirir ki, təhlil olunan əsəri oxumayan və ümumiyyətlə, həmin müəlliflə tanış olmayan oxucu onun ədəbiyyatımızdakı mövqeyini təyin edə bilər. Vaqifdəki bu bacarıq, mənə, onun təhlil üsulunda - bədii əsərə hansı bucaqdan yanaşma prinsipindədir. Məzmunun formadan üstün tutulduğu sosializm realizminin, marksist metodologiyanın hakim olduğu dövrlərdə belə onun yazdığı ilk tədqiqat işi Azərbaycan nəsrinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən bəhs edirdi. Əlbəttə, bu, təsadüfi deyildi. Çünki hələ gənc ikən o, bədii əsər üçün bədiiyi, sənətkarlığı əsas şərt sayırdı. Bu işiqlə yaradıcılıq yoluna düşən tədqiqatçı sonralar bu prinsipi daha da dərinləşdirdiyindən onun yazıları, həqiqətən, təhlil və təxsis nümunələrinə çevrildi.

Vaqifin haqqında söz açdığımız kitabında nəsrimizin uzun illər böyük cəfakəsi olmuş S.Rəhimlidən tutmuş, gənc, istedadlı nümayəndəsi olan Afaqa qədər bir neçə nümayəndəsindən böyük məhəbbət və qayğıyla söhbət açır. Kitabda bu yazıçıların hamısına onun sevgisini görürük. Amma bu sevgi ümumi, şablon sözlərlə deyil, hər birinin özünəməxsus cəhətinin açılması, göstərilməsi üzərində köklənib. Məsələn, ədəbiyyatımızın korifeylərindən S.Rəhimli haqqında Vaqifin bircə cümləsi bu böyük sənətkarın 60 illik yaradıcılıq xəzinəsinin açılmasına ən etibarlı açar-

dır: “S.Rəhimli yaradıcılığı bütünlüklə xalq fenomenindən ayrılmazdır”.

Tənqidçi tamamilə haqlıdır. Çünki S.Rəhimlinin yaradıcılığı xalq ruhu, xalq psixologiyası və xalq yaradıcılığından maye tutmuşdur. Bu, onun yaradıcılıq xüsusiyyətidir.

Yaxud onun M.Hüseyn haqqında dediyi aşağıdakı sözlərə diqqət yetirək: “M.Hüseynin xarakterini, şəxsiyyətini müəyyənləşdirən yığcam sözlük tərtib eləsək, burada üç sözün üzərində daha çox dayanmalı olarıq. Birinci - cəsarət, ikinci - ləyaqət, üçüncü - qayğı”...

Burda maraqlı cəhət orasıdır ki, M.Hüseyn haqqında Vaqifin “Cəsarət simvolu” adlandırdığı məqalənin birinci cümləsi belədir: “Mən Mehdi Hüseyni görməmişəm”.

M.Hüseyni görməyən, onunla şəxsi ünsiyyətdə olmayan bir tədqiqatçı ədib haqqında yuxarıdakı tərifi yalnız onun əsərlərinin dərin təhlilindən çıxaraq verə bilərdi. Göründüyü kimi, tədqiqatçının verdiyi tərif yazıçının yaradıcılığına deyil, məhz onun xarakterinə, şəxsiyyətinə aiddir və mən M.Hüseyni şəxsən tanıyan, onunla çox yaxından ünsiyyətdə olan bir adam kimi deyə bilərəm ki, onun ədib haqqında verdiyi bu tərif tamamilə doğrudur. Demək, tədqiqatçı yazıçının əsərlərinin dərinliyinə, ən incə nöqtələrinə baş vura bilməsəydi, bu əsərləri yaradan adamın xarakterini və şəxsiyyətini də bu qədər dəqiqliyi ilə təyin edə bilməzdi.

M.Hüseyn Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı, Qərb və rus ədəbiyyatını da mükəmməl bilən çox savadlı, dərin mütaliəli bir yazıçı olduğu əsərlərindən məlum idi. Onu da deyim ki, elmi dərəcəsi olmamasına baxmayaraq, o, biliyinə görə müstəsna hal kimi mənim S.Vurğunun yaradıcılıq yolu mövzusunda müdafiə etdiyim doktorluq dissertasiyamin opponentlərindən biri olmuşdur. Vaqif Yusifli M.Hüseynin ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki dərin biliyini oxucusuna çatdırmaq üçün onun Mirzə Cəlil haqqında yazdığı məqaləsindən belə bir misal gə-

tirir: "Mənə qalsa, "Poçt qutusu"nu qalın cildli bir romana, "Kamança"nı beşpərdəli bir faciəyə dəyişmərəm. Qərbi Avropa sentimental nəsrinin və ya dramının zahiri gözəlliklərinə aludə olmuş nərmə-nazik bir ədəbiyyat həvəskarı Molla Nəsrəddini çətin anlar".

Mirzə Cəlilin iki kiçik həcmli əsərinin qiyməti haqqında M.Hüseynəndən gətirilən bu misal onun, ümumən, ədəbiyyata yanaşma, onu hansı ölçülərlə dəyərləndirmə prinsipini əyani olaraq göstərir. Biz burda həm M.Hüseynin, həm də onun barəsində yazan Vaqif Yusiflinin tənqidçilik məharətini görürük.

Vaqifin bu kitabında gözəl şairimiz Ə.Kərim və onun haqqında yazan R.Rzanın orijinal fikirləri ilə də tanış olur və tədqiqatçının qiymət ölçülərinə heyranlığımızı bildiririk.

Kitabda mənim ən çox xoşuma gələn cəhətlərdən biri də tədqiqatçının ədəbi nəsilər arasındakı bağlılığa münasibətidir. Müasir ədəbiyyatımızın bəzi tədqiqatçıları bir-birinin arxasınca gələn nəsiləri bir-birinin inkarı kimi təqdim etməyə çalışır. Bu, təpədən dırnağa səhv fikirdir. Əslində, nəsilər bir-birini inkar deyil, tamamlayır. Bu cəhətdən ustad şairimiz R.Rzanın Ə.Kərimə, S.Rəhimlinin Afaqə münasibətlərindən gətirilən misallar çox təqdirəlayiqdir. Vaqifin yaşlı nəsiləndən gətirdiyi misallar yaşlıların gənclərə olan böyük sevgisinin və qayğısının gözəl nümunələridir. Bu, başqa cürə də ola bilməzdi. Çünki Afaqə S.Rəhimlinin, Ə.Vəliyevlərin, Ə.Kərim isə S.Vurğun və R.Rzaların davamı və ardıçılarıdır.

Bununla belə, Vaqif yeni yetişən gənc, ədəbi nəslin onlardan əvvəlki nəsilərdən fərqli cəhətlərini, ədəbiyyata gətirdiyi yenilikləri də göstərməyi unutmur.

Vaqifin teatr sənəti və onun yaradıcıları haqqındakı məqalələri də maraqlıdır. Səhnəmizin Nəсібə Zeynalova, Vəfa Fəttullayeva, Hamlet Xanızadə, Hamlet Qurbanov və xüsusən,

xanım-xatın adlandırdığı Laləzar Mustafayeva haqqındakı məqalələri də maraqla oxunur. Burda da Vaqifin uğuru, ilk növbədə, ordadır ki, haqqında danışdığı sənətkarların hər birinin özünəməxsus cəhətlərini, səhnəyə gətirdiyi yeniliyi sənətsünaslıq baxımından inandırıcı faktlar və detallarla göstərə bilmişdir.

Vaqif Yusiflinin "Tənqid yarpaqları" kitabını mən müasir ədəbi prosesi izləyən, onu obyektiv şəkildə təhlildən keçirən məqalələr toplusu kimi ədəbiyyatşünaslıq elmimizə qiymətli töhfə hesab edirəm.

"Xalq qəzeti", 22 dekabr, 1998.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

BU PƏRİŞAN GÜNLƏRİN SONU OLACAQ

Əziz qələm yoldaşım, məsləkdaşım Fəmil Mehdi!

Vətənimizin ağır günlərində özünə yubiley keçirməyi rəva bilməsən də, dostların, əqidədaşların, qələm yoldaşların sənin keçdiyin şərəfli, namuslu ömür yolunu qiymətləndirməyi və sənə öz ürək sözlərini çatdırmağı özlərinə borc bilirlər. Mən də bu məqsədlə sənə müraciət etməyi lazım bildim, əziz dost! Daha doğrusu, bu mənim ürəyimin tələbi idi.

İtirilmiş torpaqlarımızın dərdi və vətənimizin bugünkü durumu həm bir vətəndaş, həm də bir qələm əhli kimi səni o qədər sarsıdıb ki, son zamanlar həm yazılarında, həm də ovqatında olan pərişanlığa görə səni təbrik etməyi gözlədiyimiz xoş günlərə saxlayır, sənin polad iradəni və ləyaqətli şəxsiyyətini öpüb bağrıma basıram.

Xatırladırsa, 50 illik ürək dostum, könül sırdaşım Şir-məmməd müəllimin bu yaxınlarda qəzetlərdə qeyd olunan 75 illiyi münasibətilə onun haqqında yazdığım yazıda da mən onun şəxsiyyətinin bütövlüyü, mərdliyi, kişiliyi barədə qeydlərimlə kifayətlənmiş, amma ad günü münasibətilə onu təbrik etməmişdim. Çünki o da sən yandığın atəş ilə yanan əqidə yoldaşımızdır və mən təbriki nə onun şəxsiyyətinə, nə də böyük əqidəsinə rəva bilməmişdim.

Bu günlər sənin son zamanlar ürək qanı ilə yazdığın "Dilən, professor", "Mənim Qarabağım mənim deyilsə", "Müstəqillik", "Böyük oğrular, kiçik oğrular", "Allah, bu necə dövrəndir" və s. şeirlərini bir daha oxuyub kövrəldim. Oxuduqca, mənə elə gəlirdi ki, xalqın könül ağrısı olan bu şeirləri səninlə müştərək yazmışıq. Çünki bu şeirlər mənim də fəryadım, mənim də könül hıçqırıqlarımdır. Çünki bu şeirlər bu günümüzün aynasıdır.

Yalnız son zamanlar yazdığın və adlarını çəkdiyim bu şeirlər deyil, sənin ömrün boyu yazdıqların - istər şeir və po-

emalarının, istərsə də publisistikanın baş mövzusu həmişə Vətən, torpaq sevgisi, xalq və onun taleyindən narahatlıq olub. Məhz elə budur səni bizə həm şair, həm də vətəndaş kimi sevdiren.

Əziz dost, hər şeyin sonu olduğu kimi, səni və hamımızı pərişan edən günlərin də sonu olacaq. Səninlə birlikdə Ağdamda və Xudumuzun ruhunu şad etmək üçün onun doğma kəndi Mərzilidə qarşı-qarşıya oturmağımıza, günlərin acısını sevincimizlə əvəz edəcəyimizə əminəm.

"525-ci qəzet", 11 yanvar, 2000.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

“TÜRKİYƏ ARXAMIZDA OLMASAYDI, BAŞIMIZA ÇOX BƏLALAR GƏLƏRDİ”

Hörmətli V.Nəsib!

“525-ci qəzet”in builki 10 dekabr sayında “Havada bulud yox” məqalənizdə toxunduğunuz məsələ məni də lap çoxdan narahat edir. Hələ 1993-cü ildə “Aydınlıq” qəzetində nəşr etdirdiyim “Bizim kimimiz var?” adlı məqaləmdə yazmışdım: “Arada-bərədə eşidirik: türklər filan fabrikimizi, filan zavodumuzu, filan otelimizi aldılar”, yaxud “türklər sərvətimizi daşıyır”. Bu cahilənə söhbətlərə adam məəttəl qalır. Əgər biz öz mülkiyyətimizin və sərvətimizin qədrini, doğrudan da, bu qədər bilən idikse, 5-10 il əvvəl nəinki sərvətimizə, milli varlığımıza, dinimizə, dilimizə, imanımıza, namusumuza, bütün məənəviyyatımıza müftəcə sahib çıxan Sovet imperiyasının talançılığına qarşı niyə çıxmır, köləliyimizə şükür edib otururduq?”

Həqiqətən, bu, çox maraqlıdır. Mən də, sizin kimi, kimlərinse tərəfindən ortaya atılan bu türk düşmənçiliyinə heyrət edirəm. Türkiyə türklərinin bizə hər işdə, hər məsələdə arxa olduqlarını, sizin də yazdığınız kimi, minlərlə tələbələrimizi universitetlərdə, hərbi akademiyalarda xüsusi təqaüdlə oxutduqları, buna baxmayaraq, neftimizin ən az faizinə sahib olduqları halda, biz niyə öz qardaşımızın bizə elədiyi yaxşılıqlara bu qədər biganəyik?

Sizin yazdıqlarınızı mən də eşitmişəm. Bizim bəzi qansız məmurlarımız Azərbaycan böyük yatırımlar qoyan türk iş adamlarını incidir, onların şirkətlərinə tez-tez yoxlamalar göndərirlər. Mən Əli Turanlının “Yetmiş il axan göz yaşları və bitməyən iztirablar” kitabını böyük ürək ağrısı ilə oxudum. O, haqlı olaraq yazır: “Biz, elə bil, öz ölkəmiz üçün yaradıb qururuq və tikdiklərimizin heç birini belimizə alıb Türkiyəyə aparmayacağıq. Bu qədər yoxlamamı olar?”.

Çox maraqlıdır ki, bizim məmurlar başqa xarici firma və şirkətlərin qarşısında qul kimi əyilir, amma öz türk qardaşlarını cürbəcür bəhanələrlə soymağa çalışırlar.

Sözümü sizin bir fikrinizlə bitirmək istəyirəm: Türkiyə iş adamlarını incidənlər bilməlidirlər ki, “Türkiyə arxamızda olmasaydı, başımıza çox bəlalər gələrdi”.

“525-ci qəzet”, 17 dekabr, 1998.

“Ədəbi düşüncələr”, Bakı, 2000.

“ƏRƏN” QƏZETİNİN BAŞ REDAKTORU RAMAZAN QAFARLIYA

Hörmətli baş redaktor!

Bir aydan çoxdur Şəkidə guya istirahətdəyəm. Amma indiki zamanda ölkənin bu durumunda xalqın şair oğlu hansı istirahətdən dəm vura bilər. İstirahət ona halal ola bilərmi?

Bu gün təsadüfən Sizin qəzetinizin 16-23 iyul tarixli sayı əlimə keçdi. İlk gözümlə dəyən məqalə Natiqə Yusifqızının “Bu dil bizim dilimizdirmi?” məqaləsi oldu. Ürək ağrısı ilə oxudum. Şəkiyə gəlməmişdən bir-iki gün əvvəl Milli Məclisdə ana dilimizə ögey münasibət barədə çıxışım bəzi qəzetlərdə də işıqlandırıldı. O çıxışda mən 2 il əvvəl yazdığım şeirimdən bir bəndi də oxudum:

Bir vaxt rusca idi bütün reklamlar,
İndi ingiliscə dürtülür gözə.
İtin də dilinə hörmətimiz var,
Təkcə öz dilimiz yaramır bizə.

Parlamentdə mənim bu çıxışıma, təəssüf ki, əhəmiyyət vermədilər. Mən əsəbiləşdim və Rəyasət Heyətində əyləşən məqam sahiblərinə hücum çəkib dedim ki, sizin ana dilimizin qorunması haqqında olan bu çıxışıma əhəmiyyət verməməyinizin səbəbi odur ki, hamınız uşaqlarınızı rus və ya ingilis dilində oxudursunuz.

Yəqin ki, mənim bu çıxışımdan xəbərdarsınız.

Hörmətli redaktor, mənim 50 illik mütəvaze yaradıcılığım da əsas qayəm vətənimizin istiqlalı və ana dili uğrunda mübarizə olmuşdur. Yəqin ki, bu Sizə məlumdur. Buna görə də N.Yusifqızının məqaləsi səsə səs verdiyinə görə məni çox sevindirdi. “Zəncirlənmiş ziyahılar” məqaləsi isə yaramın üstünə düz səpdi.

“Ağdamın harayı” və yuxarıda adlarını çəkdiyim məqalələrdə qaldırılan problemlərdən qəzetinizin fikir istiqaməti və qayəsi mənə məlum oldu. Bu qayəni alqışlayır və qəzetinizə böyük uğurlar diləyirəm. Arzum budur ki, getdiyiniz bu şərəfli yolda bədrəməyəsiniz.

Mənim yenicə çapdan çıxan “Zaman və mən” məqalələr toplusu haqqında verdiyiniz məqaləyə görə Sizə dərin təşəkkürlərimi bildirirəm. Məqalənin müəllifi Tərhan Novruzova da mənim minnətdarlığımı çatdırmağınızı xahiş edirəm.

Şəki, 22 iyul, 1999.
“Ədəbi düşüncələr”, Bakı, 2000.

“YAĞMUR” DƏRGİSİNƏ

Əziz dostlar, yeni yayınlanmağa başlayan “Yağmur” dərgisini məmnuniyyətlə oxudum. Əvvəla, Sizi təbrik edir, daha böyük başarılar diləyirəm.

Dərgidə gedən yazılar içərisində Atilla İlhan bəylə apardığınız müsahibə çox xoşuma gəldi. Atilla bəy çox haqlı olaraq göstərir ki, “İndi şeir oxunmur” - deyənlər çox səhv edir. Güzəl şeir oxunur, yalnız pis şeirlər oxunmur. Yalnız Türkiyədə deyil, başqa türk cümhuriyyətlərində, o cümlədən də Azərbaycanda gözəl şeir oxunur və əzbərlənir. 7 milyonluq Azərbaycanda şeir kitabları 20-30 min tirajla basılır və bir neçə ay ərzində satılıb qurtarır. Azərbaycanda bütün toy məclisləri musiqi ilə bərabər, şeirlə müşayiət olunur. Toyun aparıcısı dediyi bütün sağlıqları şeirlə tamamlayır. Azərbaycanda Füzulinin..., Yunus İmrəni, Qaracaoğlanı, böyük mizah şairimiz Sabiri, S.Vurğunun əzbər bilməyən adam çətin tapılar.

Türk xalqlarının şeirə olan bu sevgisini Atilla bəy ənənəmizdən gələn səsle əlaqələndirir. Mən bu fikrə qəlbən qatılıram. Çünki türk doğulduğu andan bu səsin musiqisinin içində böyüyür. Analarımızın beşik başında bizə dediyi ninnilər, cocuqluqda oynadığımız oyunlar, dinlədiyimiz əzanlar, yaslarda oxunan Quran səsi körpəlikdən bizim ruhumuza hopur, bizi bu səsle böyüdür.

Atilla bəy çox haqlı olaraq göstərir ki, bu səsdən məhrum olan bir havada yazılmış şeirlər yabancı dildən çevrilmiş, ruhumuza yad olan tərcümə əsərlərinə bənzəyir. Belə şeirləri isə xalq qəbul etmir.

Yəhya Kamalın, Behcət Çağların, M.Akifin, Nəci Fazilin şeirlərində isə Atilla bəyin dediyi ənənədən gələn o səs, o musiqi bizim türk ruhumuzla unison (harmoni) olduğundan biz onları sevir və əzbərləyirik. Nəci Fazilin “Otel odaları”nı sevməmək mümkünmü? Bu şeirdəki səs otel odalarında yalnız qalmış bir qəribin ah-nələsidir.

Bununla belə, etiraf etməliyəm ki, çağdaş Türkiyə şairlərinin bir çoxunun şeirləri divan və xalq şeirindən gələn bu səsdən, bu musiqidən məhrumdur.

Türkiyədə çağdaş Orta Asiya və Azərbaycan şairlərinin böyük bir qisminin şeir kitabları yayınlanmışdır. Buna rəğmən, Türkiyə ədəbiyyatı və sənət dərgilərində türk şeiri haqqında yazılmış məqalələrdə yalnız Türkiyə türklərinin şeiri təhlil olunur. Unudurlar ki, türk şeiri yalnız Türkiyə türklərinin şeirindən ibarət deyil, 150 milyonluq böyük bir millətin şeiri deməkdir. Füzuli azəri, Nəvai özbək-cığatay, Məxtumqulu türkmən, Abdulla Tukay tatar ləhcələrində yazsalar da, bu, ümumtürk ədəbiyyatıdır. Əgər siz bu həqiqəti qəbul edirsinizsə, çağdaş türk şeirindən bəhs edərkən nəcin bizləri unudursunuz? Məgər biz bu gün hamımız birlikdə ümumtürk ədəbiyyatını yaratmırıqmı?

Əvət, Atilla İlhan bəyin dediyi o gözəl səs, o musiqi bizim hamımızı birləşdirən kökümüzün, soyumuzun səsidir. Bizim bu səsə biganə olmağa haqqımız yoxdur.

Bu məktubumla Sizə bir neçə şeir göndərdim. Çap etsəniz, məmnun olaram.

6 noyabr, 1998.

“Ədəbi düşüncələr”, Bakı, 2000.

“EGİTİM-BİLİM” DƏRGISİNƏ

Mən hər il mayın sonundan sentyabra qədər Şəkidə olduğuma görə Sizin dərginizin mayıs sayı bu günlərdə əlimə keçmişdir. Buna görə də dərginiz haqqında fikrimi və Sizə təşəkkürlərimi gec yazmağımı əfv etməyinizi xahiş edirəm. Əvvəla, mənimlə olan “Asrın Reportajı”nı dərc etdiyinizə görə Sizə dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Amma bu məktubu yazmaqda məqsədim yalnız təşəkkürlərimi Sizə çatdırmaq deyil. Əsas məqsədim dərginiz haqqında öz təəssüratımı Sizə bildirməkdir.

Əziz həmkarlarım, dərginizin səviyyəsi həddindən artıq xoşuma gəldi. Bizim barışmadığımız Sovet dönməsində Rusiyada çox yüksək səviyyəli dərgilər çap edilirdi. Mən və mənim yazıçı dostlarım bu dərgiləri böyük məmnuniyyətlə oxuyardıq və bizim də yazılarımız həmin dərgilərdə çap olunardı. Bu dərgilər içərisində “Oqonyok” (“Qığılçım”) dərgisi öz yüksək səviyyəsi ilə başqalarından seçilirdi. Sizin “Egitim-bilim” dərginiz mənə “Oqonyok” dərgisini xatırlatdı.

Mən “Egitim-bilim” dərgisi çox “xoşuma gəldi” yazdım. Lakin Sizin dərginiz haqqında yalnız “xoşuma gəldi” demək çox azdır. Belə ki, dərginiz “Egitim-bilim” adını tamamilə doğruldu. Hələ bir qədər də adından kənara çıxır. Burda, ümumən, sənət və şeir sənəti haqqında fikirlərlə yanaşı, gözəl şeir nümunələri təqdirəlayiqdir.

Dinimizin böyüklüyü, xristian böyüklərinin də islam və onun peyğəmbəri haqqındakı mülahizələri mənim üçün tamamilə yeni mülahizələrdir. İbrahim Koçun İslam aləminin böyük fizika alimi İbn Heysem haqqında, Vehbi Vakkasoğlunun “Mum dibinə işıq veririmi?”, mikrobu kəşf edən osmanlı alimi, “Bilim və texnologidə ən son gəlişmələr” məqalələri, “Beytlərdə şakiyan türkcə” sərlövhəsi altında Füzuli, Zati,

Nabi, Ali Heydar beydən gətirdiyiniz beytlərin izahı oxucu üçün çox qiymətli məlumatlardır.

Əbdülqadir Akkündüzüm divan ədəbiyyatının gözəl nümunələrini bu günün çağdaş türk oxucularına böyük ustalıqla açması, izah etməsi çox gərəkli işdir.

Təəssüf ki, bugünkü oxucular, xüsusən gənclər bu böyük xəzinəyə baş vurub bu sənət incilərini anlamaq və dəyərləndirmək səviyyəsində deyil. Mən rica edirəm, Siz bu gözəl işinizi davam etdirin. Çünki divan ədəbiyyatını türk ədəbiyyatından çıxarsaq, biz mədəniyyətimizi qısırlaşdırmış olarıq. 1972-ci ildə Türkiyədə basılan “Varlıq” dərgisində İsmət Zeki Eyyuboğlu adlı bir ələndiricinin “Ölü ədəbiyyat” adlı məqaləsini oxuyub ona “Yel qayadan nə aparır” adlı cavab yazmışdım. Çünki Eyyuboğlu bizim divan ədəbiyyatımızı “ölü ədəbiyyat” adlandırmışdı. Bu gün Siz dərginizdə divan ədəbiyyatından gətirdiyiniz gözəl beytlərlə İ.Z.Eyyuboğluların yanlış düşüncədə olduğunu bir daha göstərdiniz. Buna görə Sizə minnətdaram.

Əziz dostlar, bir azəri ata sözünü sizə xatırlatmaq istəyirəm: “Keçmişinə güllə atanın gələcəyinə top atarlar”.

Bu gün bizim keçmişimizlə öyünməyə haqqımız var. Çünki biz böyük dövlətlər qurmuş, böyük tarix yaratmış millətik. Təəssüf ki, öz qılıncımız özümüzü kəsir. Mən bu adda bir oyun əsəri də yazmışam.

Vehbi Vakkasoğlu adını çəkdiyim məqaləsində haqlı olaraq yazır: “Son dönmə içində yaşadığımız kultür şoku, hərf devrimi, keçmişdən qopukluq babalarımızı gələnkədən büsbütün qoparmış və hər şeyi yenidən və sıfırdan kəşf edər hala gətirmişdir. Əsgisi ilə heç bir ilgisi, bağlantısı qalmamış bir həyat, dədə ilə torun arasında canlı və güclü heç bir bağ burakmamışdır.

Böyləsinə boşluqda qalan nəsillər, önlərində bulduqları həyatı bənimsəyə bilmək üçün keçmişə sırtlarını dönmək məcburiyyətində qaldılar”.

Müəllif tamam haqlıdır. Maləsəf, biz türklər keçmişimizi bəyənmədik, ona alay etdik. Batını təqlid etməyə başladıq. Hələ 1450 il bundan öncə göytürklər zamanında da bizim atalarımız çinliləri təqlid edərdi. O zaman Bilgə xaqan üzünü türk millətinə tutaraq dedi: "Ey türk, titrə və kəndinə dön. Sən kəndinə dönənədə böyük olursan!".

Maləsəf, bu bəla bu gün də biz türklərin ruhunda yaşamaqdadır. Biz yenə də kimlərisə təqlid etməklə məşğuluq.

Biz Azəri türklərinin 1918-ci ildə yaratdığı ilk cümhuriyyətin banisi milli bayrağımızı 3 rəngli yaratdı. Birinci göy rəng - türkləşmə, ikinci qırmızı rəng - çağdaşlaşma, üçüncü yaşıl rəng - islamlaşma.

Çağdaşlaşma şüarı Atatürkün yaratdığı cümhuriyyətdə də əsasdır. Lakin çağdaş türklər çağdaşlaşmanı batılaşma kimi qələmə verir. Bu, kökündən yanlışdır. Atatürk "batılaşma" deməmiş, "çağdaşlaşma" demiş. Əgər "çağdaşlaşma"-nı "batılaşma" kimi anlasaq, onda bir sual doğur: Yaponiya batı məmləkəti deyil. Lakin çağdaş elm və texnoloji ilə silahlanmış çağdaş məmləkətdir.

Mən keçən il "Ortadoğu" qəzetində dərc etdirdiyim "Ey qocaman Türkiyə" məqaləmdə yazmışdım: "Hər zaman güvəndiyim, kəndimə dayaq bildiyim, ey qocaman Türkiyəm! Sən bu gün "batı", "batı" deməklə kəndini batırdın".

Lakin biz Azəri türkləri sovet dönməndə müstəmləkə olmaq da, kəndimizdən qopmadıq. Müstəqil olandan sonra qan, can və din qardaşımız Türkiyənin təsiri ilə Sizi və Batını təqlidə başladıq. Öz ənənəsinə, tarixinə, dilinə, milli ruhuna, milli varlığına sırt çevirən millətin gec-tez məhv olacağı ləbuddür. Allah bizi o fəlakətdən qorusun.

Dərginizdə Ege universitetinin professoru Metin Çolakın "Günəş pilləri istifadəsində elektrik üretilməsi" barəsində verilən məlumata çox sevindim. Demək, mənim millətim hər şeyə qadirdir. Millətimin övladları çağdaş dünyayla ayaqlaşma bilər,

dünyəvi kəşflər etməyi bacarır. Demək, biz yalnız keçmişimizlə deyil, bugünümüzə də fəxr edə bilərik. Dərginiz bu gün Türkün yetişdirdiyi böyük elm və sənət adamları haqqında məlumat verməklə bizim çağdaş millət olduğumuzu bildirir. Bununla da türk gəncliyində özünə, öz millətinə inam hissi aşılayırsınız.

Əziz dostlar, Sizə daha böyük uğurlar, başarılar diləyir və arzu edirəm ki, dərginizin bundan sonra çıxacaq saylarını mənə göndəresiniz.

Çox məmnun olaram.

30 sentyabr, 1999.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

ƏXLAQ NORMALARI

Hörmətli redaksiya!

Qəzetinizin 10 dekabr, 1998-ci il tarixli sayında dərc olunan "Namus məsələsi" məqaləsində qaldırılan məsələyə mən də öz münasibətimi bildirməyi özümə borc bildim. "Gözəllik müsabiqəsində əxlaqa zidd heç nə yoxdur" deyən "Ceyla xanım" dərgisinin baş redaktoru hörmətli A.Orduşanovaya üç sualım var:

1. Hər millətin özünəməxsus abır-həya, ismət və əxlaq normaları var, ya yox?
2. Kişilərin qarşısında soyunub bədəninin əzalarını nümayiş etdirməyi şəxsən o özü abır, həya və ismət hesab edirmi?
3. Abır-həya və ismətinə qorumağı qadın jurnalının redaktoru qadın üçün yaxşı cəhət hesab edir, yoxsa, pis cəhət?

Mən bu məsələdə hörmətli Hacı Müzəffər Cəbrayılzadənin və Rövsən Əhədoğlunun fikirlərilə tamamilə şərikəm. Onların dediyi kimi, mən də gözəllik müsabiqəsinin bizdə keçirilməsinə razıyam. Lakin həmin müsabiqələrin türk-müsləman əxlaq normalarını pozmadan zahiri gözəllikdən daxili gözəlliyin nümayişi əsasında keçirilməsinin tərəfdarıyam. Çünki zahiri gözəllik keçici, daxili gözəllik isə hər kəsin ömrü qədərdir. Qızlarımız, gəlinlərimiz arasında mərifətin, qanacağın, elmin, savadın, həssaslığın, mütaliənin, tərbiyənin, vətənsəvərliyin, sədaqətin, əxlaqın, abır-həyanın və ismətin müsabiqəsinin keçirilməsini arzu edirəm.

Padşahların saraylarında nə qədər gözəl kənzilər yaşayıb. Onlardan bu gün xatırlananı varmı? Lakin Şah İsmayılın tərbiyəsində və yetişməsində böyük əmək sərf edən Aləmşahbəyim tariximizdə gözəl analıq simvolu kimi xatırlanmaqdadır.

Deyilənə görə, Məhsəti və Natəvan zahirən çox gözəl olmuşlar. Lakin bu gün onlar zahiri gözəlliklərinə görə deyil,

ağıl və istedadlarına görə anılır və sevilir. Onu da vurğulamağı vacib sayıram ki, bu gün bizdə mövcud olan əxlaq, abır, ismət normalarını yalnız islamıyyətlə bağlamaq düz deyil. Hələ islamı qəbul etməmişdən çox-çox əvvəllər Göy Tanrıya sığınış etdiyimiz zamanlarda da bizdə həmin əxlaq-ismət normaları mövcud idi. Bu normalar islam normaları ilə üst-üstə düşdüyünə görə də, biz sonralar bu dini məmnuniyyətlə qəbul etdik.

Mən belə hesab edirəm ki, bu gün Qərbin özü mənəviyyatsızlığa sürükləndiklərindən şikayət etdikləri və buna əlac axtardıkları bir zamanda, biz onların bütün adət-ənənələrini, ruh və psixologiyalarını eynilə öz mühitimizə tətbiq etməli deyilik. Sözümlərin sonunda "Hürriyyət" qəzetinin 12 dekabr sayında mənim çox hörmət etdiyim Nazim İmanov, Əli Kərimov, Fəzail Ağamalı kimi ağıllı və ciddi siyasətçilərin bu müsabiqəyə rəğbətlə yanaşdıqlarını oxuyub, çox təəccübləndiyimi bildirmək istəyirəm.

"525-ci qəzet", 15 dekabr, 1998.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

ƏZİZ MUXTAR BƏY!

Dərhal Sizə məktub yazıram. Hisslərim coşub-daşır. Çünki kitabınız məndə böyük təəssürat doğurmuşdur. İstedadınızın sayəsində mühiti, dünyanı dərinlən duyduğunuz və dərk etdiyinizə görə sağ olun! Kitabınız bəşəriyyətin mənəvi həyatında nadir hadisədir. Zənnimcə, onun başqa dünya dillərinə tərcüməsi zamanəmizin zərurətidir. Və bu, belə də olacaqdır. Mənim təəssüratıma gəlincə, mən onları Sizə göndərdiyim ayrıca rəydə ifadə etmişəm. Mən onu kitab haqqında ilk emosional təəssüratım əsasında yazmışam. Oradakı qüsurlara görə mənə qınamayın.

Çox təəssüf edirəm ki, nasaz olduğuma görə (hipertoniya) Türkiyədə çox qala bilmədim.

Siz məndən kitabınıza ön söz yazmağı xahiş etmişdiniz. Mən bunu xahişsiz də böyük məmnuniyyətlə edərdim. Çünki mən üreklərimizin bir-birinə ruhən yaxın olduğunu görürəm. Mən mənəvi doğruluğumuzu bir çox şeylərə baxışımızın, hadisələrə münasibətimizin eyniliyində görürəm və poemanızı oxuyandan sonra bu bağlılığı daha dərinlən anladım.

Siz poemanızda Türk xaqanlarından bəhs edirsiniz. Bu mövzu mənə çox yaxındır. İndi bizim Dövlət Dram Teatrında mənim "Özümüzü kəsən qılınc" ("Göy türklər") pyesim oynanılır. Bununla əlaqədar tarixi qəhrəmanlar olan Gürşad, Bilgə Xaqan, Güntəkin barəsində külli miqdarda material nəzərdən keçirmişəm. Hazırda pyes rejissor Rəhimbəy Seyitmetov tərəfindən Türküstan şəhərindəki Xoca Əhməd Yəsəvi adına Qazax-Türk Universitetində Qazax dilində tamaşaya hazırlanır. Şübhəsiz, onun Qazax səhnəsindəki tələyində mənim böyük dostum və poeziya sərrafları Namiq Kamal Zeybəkin mühüm rolu var. Allah qoysa tamaşanın premiyerasında görüşərik. Lap bu yaxınlarda bizim səhnə-

mizdə Sizin Çingiz Aytmatovla birgə yazdığınız "Sokrat haqqında xatirələr gecəsi" pyesinin ilk tamaşası olacaqdır. Çingiz bəylə Sizi Azərbaycan torpağında səbirsizliklə gözləyirik. Zəmanəmizin iki nurlu şəxsiyyəti ilə görüşməkdən çox məmnun olacağam.

Rus dilində kitabımı Sizə göndərirəm. Qoy, yaradıcılığımız hələlik göz-gözə görüşümüzü əvəz etsin.

26 oktyabr, 1999.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

SİZİNLƏ DƏRDLƏŞMƏK İSTƏYİRƏM

Əziz qardaşım Əhməd bəy!

Yeni ilimizi təbrik faksınızı aldım. Mənim cavab faksını alıb-almadığınızı bilmədim. Bir daha sizi yeni il, yeni əsr və yeni minilliklə təbrik edir, dünyamız üçün Allah-təaladan əmin-amanlıq arzulayıram.

T.Yazqan bəyin "Tarix" dərgisinin 154-cü (Ekim, 1999) sayında Sizin Tuva yazarı və şairi Qalsan Çinaq haqqındakı məqalənizi böyük ürək ağrısı ilə oxudum. Məqələdən belə anladım ki, Tuva xalqının bu böyük oğlu indi Almaniyada yaşayır və alman dilində nəslə kəsilməkdə olan millətinin dərini, faciəsini dilə gətirir. Kökü etibarilə türk olan tuvalılar şaman dininə mənsubdurlar. Çox maraqlıdır, islamı qəbul etməyən türk xalqları - karaimlər, qaqauzlar, sakalar, tuvalar və başqa altaylılar hamısı məhvə məhkum oldu. İslamı qəbul edən türk xalqları - Anadolu türkləri, özbək, qazax, qırğız, azəri, tatar, başqırd və s. türklər isə tarixin bütün dövrlərindən keçib bu günə qədər gəlib çıxdılar.

Ancaq mən belə güman edirəm ki, əgər Sovet imperiyası bundan sonra 100 il də yaşasaydı, bizlər də əriyən, məhv olan türk xalqlarının gününə düşəcəkdik. Sizin yadınızdadırsa, mən hələ o zamanlar bu qorxunu yaşayır, "Latın dili", "Dan yeri", "Qarağac", "Qoruq" və s. şeirlərimdə və xüsusən 1964-cü ildə yazdığım "Yollar - oğullar" poemamda millətlərin, dillərin məhvolma qorxusunu yazılarıma köçürmüş və buna görə başım çox bəlalar çəkmişdi.

Rus imperiyasının işğal etdiyi ölkələrdə yürütdüyü ən dəhşətli siyasət yerli xalqın dilini, dinini, törəsini, adət-ənənəsini yox etmək, onun milli şüurunu öldürməkdən ibarət idi. Bunu siz hələ 60-cı illərdə mənimlə olan söhbətlərinizdən çox yaxşı bilirsiniz. Azərbaycanda ildən-ilə milli məktəblərin sayı azalır, rus məktəblərini bitirən azəri türkləri nə öz

dilini, nə törəsini, nə ədəbiyyatını, nə də milli adət-ənənəsini bilirdi. Bir sözlə, azəri cocuqları rus məktəblərindən rus olaraq çıxırdılar.

Ruslar bu siyasəti eynilə bütün türkdilli xalqlara, o cümlədən də Altay xalqlarına - Tuvaya tətbiq etdiyinə görə indiki kökü etibarilə türk xalqına mənsub olan tuvalıların əksəriyyəti öz dilini bilmir. Nə əslini tanıyır, nə də nəslini. Çoxu rus qızları ilə evlənir və onlardan törəyənlər ruhən və təbiətən rus olur, beləliklə də, millət ruslaşır.

Yalnız bircə fakt deyim: 1937-ci ildən sonra Moskvanın göstərişi ilə yalnız türk xalqlarının - özbək, qırğız, qazax, tatar, başqırd, azəri, Altay xalqlarının əlifbası latından kiril əlifbasına keçirildi. Bu, türkləri bir millət kimi əritmə siyasətinin ən bariz təzahürü idi.

60-cı illərin əvvəllərində bütün dünyada, o cümlədən, Azərbaycanda Qarağac deyilən ağaclar qurumağa, məhv olmağa başladı. Bu fakt mənə imkan verdi ki, millətlərin məhv olması qorxusunu dilə gətirim. O zaman "Qarağac" şeirini yazdım:

Alimlər düşündü: "nədir bu bəla?
Dünyada hər şeyə səbəb gərəkdir".
Dedilər: - Bu ildən, bəlkə, dünyada
Qarağacın nəslə kəsiləcəkdir.

Nəslin kəsilməsi! Dərdə bax, könül,
Bu dərdin oduna gəl yanaq, könül.
Yaxşı bax quruyan bu ağaclara.
Onun min-min illik tarixi vardır.
Tarixdən danışma, sən axtar, ara,
Onu məhv eləyən hansı "azardır?"

Bundan sonra mən vaxtilə gettolar içində məhv edilən xalqlardan danışır, sensorların fikrini əsas mətləbdən yayındırmaq üçün bu mətləbi xarici ölkələrə keçirir və şeiri belə bitirirdim:

Quruyur meşədə qarağacımız.

Düşündük: Bu dərddə bir əlac varmı?

Ağacın məhvini dərd edirik biz,

Xalqların məhvinə dözmək olarmı?

Bu şeir 1965-ci ildə çap olundu. Millət nə demək istədiyimi dərhal anladı. Amma yuxarıda oturan kütübeyinlər çox gec - yəni 70-ci illərdə anladılar. Bununla belə, nəyə işarə vurduğumu mənə sübut edə bilmədilər.

Qərībā burasıdır ki, elə bil, Allah mənim naləmi eşitdi. Bir neçə ildən sonra qarağac yenidən göyerməyə başladı və bizim başımız üstündən rus-sovet yumruğu götürüldü.

Mən gətirdiyim bu misalla Sizin ürək ağrısı ilə qələmə aldığınız məqalədən Qalsan Çinağın hansı dərdlərlə yaşadığını dərk etdim. Bu gözəl məqalə - poemaya görə çox sağ olun. "Tarix" dərgisini Azərbaycanda qələm əhli alır və Sizin məqalənizə görə mənə təşəkkürlərini bildirir və xahiş edirlər ki, onların minnətdarlıqlarını Sizə çatdırım.

Öz milli kökünə bağlı olmayan, "Batı" deməkdən yorulmayan bəzi qərbpərəst Türkiyə ziyalıları haqqında çox gözəl demişsiniz: "Özəlliklə bu noktada kiçik tuva xalqının böyük oğlunun ingilis, rus, alman dillərinə baycılıqlarını gizləməyən bəzi türk kökenli yazarlardan fərqli olduğu seçilir. Qalsan Çinağın dünyayahaykırışını bən şeylə alqıldadı: "Bənim xalqım tarix səhnəsindən silinmək, "şanlı" modern dünya yaşamına qurban getmək üzərə ola bilir. Bu qurumda, dünya mədəniyyətinin o uğrayacağı kaybı ortaya qoymaq benim görevim olsun. Aləm bilsin ki, bənim Tuva xalqım minlərcə sənəlik törələrin daşıyıcısıdır".

Əhsən, bu hisslərlə və bu əqidə ilə yaşayan böyük insan, böyük millətçi, böyük yazar Qalsan Çinağa və onun fikirlərini dünya türklərinə çatdıran böyük dostum, böyük türkçü Əhməd bəy Şmidey!

Siz onu da əlavə edirsiniz ki, "Hiç Batı hayranı olmadığını açıq ortaya qoymasına karşın, batılı okurlar onu qəbul etmişlərdir".

Əziz dost, çağdaş mədəniyyətin beşiyi olan, dünyaya Motsartlar, Bethovenlər, Hötəllər, Bayronlar, Şekspirilər, Hüqolar, Balzaklar verən Avropa Asiya xalqlarının da özünəməxsus mədəniyyətinə, tarixinə və törələrinə hörmət etməzmi?

Əziz qardaşım, Siz əgər Qalsan Çinaq bəylə şəxsən tanışsınızsa, mənim salamlarımı və təşəkkürlərimi ona yetirməyinizi rica edirəm. Mən çox arzu edirdim ki, onun Siz məsləhət bildiyiniz mühüm əsərlərinin türkçə, yaxud rusca tərcüməsi varsa, mənə göndərsiniz.

Əziz dost, Sizin üçün çox danışmışam. Düşünün, əgər səhətiniz imkan verirsə, Bakıya gəlin. Sizinlə ürək söhbəti etmək və dərdləşmək istəyirəm. Qan təzyiqindən (tansion) çox əziyyət çəkdiyimə görə təyyarəyə minə bilmirəm. Yoxsa, mən Sizin görüşünüzə gələrdim. Mənim "İkinci səs" pyesimi Düsseldorfda yaşayan türklər tamaşaya qoymuşlar. Amma onların da dəvətini qəbul edə bilmədim.

Sizə bu gün bir məqalələr kitabımı poçta ilə göndərdim.

O kitabın mündəricatında işarə (V) qoyduğum məqalələri oxumağınızı rica edirəm. Xüsusilə, "Ey qocaman Türkiyə" məqaləsinə diqqət yetirin. Bu məqalə Türkiyədəki Batı heyranlarına cavabdır.

Sizə kitabımın içində göndərdiyim "Qoruq" şeirini Qalsan Çinağın dərdi ilə səsləşdiyinə görə göndərdim. 1972-ci ildə Almaniyada Sizin qonağınız olduğum zaman yazdığım "Könül qapıları" şeirim də göndərdim. Bu şeirin də mənası Sizə məlumdur.

Aişə xanıma, Həsənə, Hüseyin Dilarə xanımın, mənim vənənələrimin salamlarını yetirin. İsfəndiyarın oğlu balaca Bəxtiyar indi mənim yanımdadır. Bakı Dövlət Universitetinin tələbəsidir.

"Zaman" qəzeti, 15-17 yanvar, 2000.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

ƏSARƏTİMİZ, İSTİQLALIMIZ VƏ TÜRKIYƏ*

Əziz dostlar!

Rus imperiyasının əsarəti altında yaşayan xalqlar içərisində bu əsarətin zülmünə ən çox türk xalqları məruz qalmışdı. Əlbəttə, bunun birinci səbəbi o idi ki, əsarətdə olan xalqlar içərisində sayca ruslardan sonra ən çox olanı türklər idi. İkinci səbəbi isə türklərin kənarda Türkiyə kimi qüdrətli bir dövləti var idi. Bu iki amil rus imperiyasını hər zaman qorxutmuş və buna görə də türk xalqlarının əridilməsi, fiziki və mənəvi məhvi onun daxili siyasətinə çevrilmişdi.

Təsadüfi deyil ki, rus imperiyası Şimali Qafqazda yaşayan türksoylu qaraçayları, bəklələri, çeçənləri, Kırım tatarlarını, Mehseti türklərini uzaq Sibiriya çöllərinə sürgün etməklə onların kökünə kəsməyə çalışırdı. Bu xalqların əksəriyyəti Sibiryanın 400-lik şaxtasına dözə bilməyib məhv oldu.

30-cu illərdə Azərbaycan və Türkiyə türkləri dəfələrlə repressiyalara məruz qaldı. Yüz minlərlə türk ziyalı - yəni düşünən beyinlər, yanan ürəklər - alimlər, yazarlar, sənətkarlar ya öldürüldü, ya da uzaq Sibiriya sürgün edildi.

İstiqlalımızı qazanandan sonra KQB arxivləri açıldı. Son 3-4 il içərisində Azərbaycan ziyalılarının soyqırımını barədə neçə-neçə kitablar yazıldı. 1998-ci ildə Cəlal Qasım adlı bir tarixçi-alim "Repressiyadan deportasiyaya doğru" adlı bir kitab çap etdirdi. Bu günlərdə mən həmin kitabda millətimizin başına gətirilən dəxşətli müsibətləri oxuyub hönkür-hönkür ağladım. Əlbəttə, bu kitaba qədər də mən ümumi şəkildə bu müsibətlərdən xəbərdar idim. Amma bu kitab KQB arxivində saxlanılan sənədlər və faktlar əsasında yazıldığından çox şeylərdən əgah oldum. 20-30-cu illərdə Gəncədə, Şamaxıda, və Şəkidə imperiya zülmünə dözməyib üsyan qaldıran xalqın fə-

* Türkiyə Yazarlar Birliyində çıxış.

dakar oğullarına ermənilərin əli ilə necə divan tutulduğunu oxumaq üçün ürək daş olmalıdır. Maraqlı burasıdır ki, 1937-ci ildə həbs olunan Azərbaycan ziyalılarının istintaqını ruslar və ermənilər aparmışdır.

Kim idi bu ziyahlar? 20-dən artıq dram əsərinin, yüzlərlə şeirlərin müəllifi, Türkiyədə təhsil almış ixtiyar yazıçı Hüseyn Cavid, 1918-ci ildə Şərqdə yaranmış ilk cümhuriyyətin milli marşını yazan Əhməd Cavad, 28 yaşında güllələnmiş qüdrətli şair Mikayıl Müşfiq, böyük folklorçu alim Salman Mümtaz, cildlərlə elmi kitabların müəllifi, dilçi-alim Bəkir Çobanzadə, milli teatrımızın yaradıcılarından böyük aktyorlarımız Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Dövlət xadimi Dadaş Bünyadzadə, filosof-alim Heydər Hüseynov və s...

...Maraqlı burasıdır ki, bu böyük şəxsiyyətlərin hamısını "xalq düşməni" adı ilə həbs etmiş və güllələmişlər. Paradoksa baxın: xalqın dərini çəkən, xalqın sevdidi, xalqın dostu olan bu böyük insanlar xalq düşməni damğası ilə məhv edilmişlər.

Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızistan, Qazaxıstan və Azərbaycan kimi cümhuriyyət adı verilmiş ölkələrin xalqlarını küll halında, bütövlükdə sürgün etmək mümkün olmadığına görə, bu xalqların yalnız ziyalılarını, düşünən beyinlərini məhv etməklə kifayətlənən rus siyasəti bu xalqların, birinci növbədə dilini və dinini məhv etmək qərarına gəlmişdi. Bu bir həqiqətdir ki, bir xalqın dilini məhv etməklə, onun ruhu və milli varlığını əlindən almaq mümkündür. O illərdə bizə yaşadan milli ədəbiyyatımız və musiqisi o xalqın mənəviyyəti və ruhudur. Cismi öldürmək olar, ruhu öldürmək isə mümkün deyil. Buna görə də o zamanın rus siyasəti milli dillərin tədricən məhv edilməsinə yönəlmişdi. Bu illərdə ana dili dövlət idarələrindən qovulmuş, rəsmi yazışmalar və toplantılar ancaq

rus dilində aparılırdı. Rus dilini mükkəmməl bilməyən adamlar dövlət idarələrində çalışa bilməzdi. Ona görə də valideynlər övladlarını rus məktəblərinə verir, ildən-ilə Azərbaycan məktəbləri azalırdı. Rus məktəblərini bitirən azəri gəncləri isə o məktəblərdən tam rus olaraq çıxırdılar. Bu gənclər ana dilimizi bilmədiklərindən milli ədəbiyyatımızı və milli musiqimizi də sevmir, öz tarixini bilmir, öz millətinə yuxarıdan aşağı baxırdı. Bu isə bir millət üçün çox böyük faciə idi.

İlk müstəqil cümhuriyyətimizin banisi M.Ə.Rəsulzadə hələ 1915-ci ildə ("Dirilik" dərgisi, 1 yanvar, 1915) yazırdı: "Türk tarixi tarixlərin ən az tədqiq olunmuşu, ən az öyrənilmişidir. Tarix yazanlar türklərə məğlub olan millətlərin nümayəndələri olduğuna görə türkün şücaətini və qəhrəmanlığını vəhşilik, özlərinin vəhşiliyini isə qəhrəmanlıq kimi qələmə almışlar".

Bu isə biz türklərin dünyada müsbət tərəfdən tanınmasına bu gün də əngəl törədir.

O zaman Azərbaycan təhsili görmüş açıqgözlü, öz millətinə, tarixinə və ədəbiyyatına bağlı bizim kimi ziyalılar üzümü-zü Türkiyəyə tutar, ümidimizi ona bağlar, ana dilimiz ayaqlar altında tapdansa da, bu dildə danışan böyük Türkiyənin varlığı ilə öyünər, dilimizin ölməyəcəyinə inanardıq. O zaman yazıb arxivimdə saxladığım "Türkiyəm mənim" adlı şeirimdə Türkiyəyə müraciətən yazmışdım:

Dilim ayaqlarda toz olan zaman,
Ali məclislərdən qovulan zaman
Rahatsız deyildim ana dilimdən.
Sənə güvəndirdim,

Bilirdim ki, mən
Dilimdə danışan bir türk yurdu var,
Öz dilim yaşarsa, millətim yaşar.

Durur ürəyimdə iki dağ kimi
Ana vətənimlə ata vətənim.
Sənin dırnağına bir daş dəydimi
Bakıda ürəyim qanayar mənim.

Bir faktı da demək istəyirəm: on beş respublikadan ibarət olan Sovetlər Birliyində yalnız türk xalqlarının əlifbasını latından kirilə keçirdilər. Bunlar hamısı türk xalqlarının mənən, ruhən məhv edilməsinə və ruslaşdırılmasına xidmət edirdi.

İndi Allaha min dəfə şüklər olsun ki, istiqlalımızı qazandıq. Mənəvi dəyərlərimizin, dinimizin və dilimizin sahibi olduq.

Sovet hakimiyyəti illərində "türk" və "Türkiyə" sözlərini yaxşı mənada işlədənin dilini kəsərdilər. Amma Sovetlər Birliyinin tərkibində olan başqa türk cümhuriyyətlərilə sıx əlaqələrimiz var idi. Belə ki, bir-birimizin əsərlərini tərcümə edər, böyük yazarlarımızın yubileylərini birlikdə keçirər, tez-tez görüşər, ədəbiyyat və sənət barədə fikir mübadiləsi edərdik (şübhəsiz, rus dili vasitəsilə). Sovet imperiyası dağılandan sonra isə bir-birimizə daha da yaxınlaşmaq əvəzinə, bir-birimizdən uzaqlaşdıq. Bunun səbəbini heç anlaya bilmirəm.

Türkiyə ilə əlaqələrimizə gəlinə, bu, başqa türk cümhuriyyətləri ilə müqayisədə nisbətən yaxşı durumdadır. Lakin bu əlaqələr də mən kafi saymıram. Çünki arzudan arzu doğur. Əgər əvvəllər yalnız istiqlalımızı qazanmaq arzumuz var idisə, bu arzu həqiqət olandan sonra ondan daha başqa arzular göyərdi. İndi biz dünyada baş verən hadisələri, böyük dövlətlərin apardığı mənəvi imperializm siyasətini, xalqlara ayrışdırıcılıq münasibətlərini təhlil etdikcə bir böyük həqiqəti anlamalıyıq ki, istiqlalını yeni qazanmış beş Türk dövləti Türkiyə başda olmaqla həm iqtisadi, həm siyasi və həm də mədəni sahələrdə əl-ələ, çiyin-çiyinə verməsə, Qərb dövlətlərinə çata bilməyəcək, başqa şəkildə əriməyə məruz qalacaq, istiqlalımızı istədiyimiz şəkildə möhkəmləndə bilməyəcək. Bu gün

əgər dünyada "Avropa birliyi" varsa və bu birliyə dünyanın inkişaf etmiş on beş dövlətindən biri olan böyük və qüdrətli Türkiyəni qəbul etmək istəmərlərsə, niyə biz türk dövlətlərinin birliyini yaratmıyıq?

Bəlkə bu, türkçü bir şairin xəyalından və arzularından doğan bir illüziyadır?

Nə olar? Hər şeyin əvvəli məgər arzudan və xəyaldan başlamırmı?

Amma çox təəssüf ki, bu gün bizim gözüümüzü dikdiyimiz Türkiyə üzünü öz doğmalarından çox, ona ögey olan Batıya tutmaqdan bezmir. Mən bunu bir neçə məqaləmdə ürək ağrısı ilə yazmış, amma Türkiyədən əks-sədasını eşitməmişəm. Ona görə də bu məqaləmdə də yenə üzümü böyük və qocaman Türkiyəyə tutub təkrarən deyirəm: Batıdan bizə lazım olan elmi-texnologiyaları mənimsəyək. Amma soy kökümüzə xəyanət etməyək, mənəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlayaq, heç kəsi yamsılamayaq, yeddi yüz illik dövlətçilik ənənəsi olan, böyük imperatorluqlar qurmuş atalarımızın əməlləri ilə öynək, onların xatirəsini əziz tutaq, bizə elədikləri nəsihətləri unutmayaq. İkinci Göytürk imperatoru Bilgə xaqanın sözlərini qulaqlarımıza sırğa edək:

"Ey türk, titrə və özünə dön. Sən özünə dönəndə böyük olursan".

1999.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

20 YANVAR*

Cənab Prezident!

Əziz bacı və qardaşlarım!

Bu gün bizi buraya toplayan milli dərdimizdir. XX yüzillikdə Azərbaycanımızın sinəsinə çəkilən dağlar içərisində 20 Yanvar dağı yaxın və uzaq tariximizin köksündə daim qövrələyən sağalmaz yaralardan biridir. Niyə bu yaraya sağalmaz deyirəm?

1941-1945-ci il İkinci çah mülharibəsində sovetlər uğrunda canlarını qurban verən üç yüz minə qədər Azərbaycan oğullarının övlad və nəvələrini qətlə yetirən sovet tanklarının nəvəsi, o günü sanki bizə deyirdi:

Belədir qayda:

Əvəz ödəməkdə hər oğlu ərəm.

Atan şəhid oldu mənim yolumda,

Mən sənə özünü şəhid eylərəm.

Bax, açıb-ağarda bilmədiyimiz dərd, aldığımız sağalmaz yaranın göynərtisi budur!

"Perestroika" adı ilə köhnə imperiyanı təzələmək istəyən leninçi Mişə Qorbaçov ilk dəfə Heydər Əlirza oğlunu qondarma bəhanələrlə siyasi hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı, Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq üçün ermənilərə həyan durdu, sonra isə yazovları üstümüzə qışkırdaraq, balalarımızı tırtılların altında əzdi.

20 Yanvarın ertəsi günü o zaman xəstəlikdən təzəcə çıxmış və təhlükəsizlik orqanlarının daim nəzarəti altında olan Heydər Əlirza oğlu Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə gələrək cəsarətlə qanlı hadisəyə münasibətini bildirdi,

* 19 yanvar, 2000-ci ildə Respublika Sarayında keçirilən yığıncaqda nitq.

rejimin haqsızlığına nifrətini açıq-aşkar bəyan etdi. Bu hadisə xalqımızın üreyindən tikan çıxartdı.

Yanvarın 21-də biz, deputatlar indicə ekranda gördüyünüz kimi Ali Sovetin xüsusi sessiyasına toplaşdıq. Bu gün də o anları həyəcansız xatırlaya bilmirəm. Mən yaxşı başa düşürdüm ki, bu sessiyanı çağırarkən tək özümün yox, bütün oraya gələnlərin həyatını təhlükə altına qoyurdum. Bakı tankların, be-teerlərin, pulemyotların hakimiyyəti altında idi. İşə bax ki, Bakıya hərbi komendant təyin olunmuş şəxsin soyadı da Dubinyak, yəni "Dəyənək" idi. Təhlükəyə baxmayaraq, həmin sessiyanı keçirməyi özümüze borc bildik.

O tarixi sessiyanın təşəbbüskarı və iştirakçısı olduğumla fəxr edirəm. Həmin sessiyanın qəbul etdiyi qərar və müraciətlər öz məzmununa görə sovet zamanı və makani üçün olduqca sərt və cəsarətli sənədlər idi. Əfsuslar olsun ki, bu qərarlar gerçəkləşməyərək kağız üzərində qaldı. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycanın o dövrdəki siyasi rəhbərliyi elə bir mövqe tutmuşdu ki, bu qərarların üstündən bir xətt çəkərək onları xalqa unutmurğa çalışdı. Əfsuslar olsun ki, ikili standartların bu gün də hökm sürdüyü dünyamızda ictimai fikri lazımı məcraya yönəldən bu sənədlər yox, Qorbaçovun Azərbaycan-da dırnaqarası özbaşınalığa və terrorizmə qarşı mübarizə haqqındakı bəyanatları qəbul olundu. Bu cəxri-fələk yenə tərsinə dövrən etdi. Həmin faciəni törədənlər əslində Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktları həyata keçirdikləri halda, öz konstitusion haqlarını tələb edən dinc əhaliyə "terrorist" damğası vurdular.

Müəyyən mənada 20 Yanvar bizə qarşı törədilən mənəvi təcavüzün məntiqi nəticəsi idi. Bizim mədəniyyətimizə, tariximizə, milli mənliliyimizə toxunan yazılara yaşıl işıq yandıranlar, sözsüz ki, Qarabağa bağlı xalqın belə ayağa qalxmasını gözləmədilər. Gülüstan müqaviləsindən bəri iki yerə parçalanan xalqın öz tarixi torpaqlarını itirə-itirə gəlir. Qarabağ

uğrunda gedən siyasi oyunların ilk qurbanları 20 Yanvar şəhidləri oldu.

Biz on ildir ki, Yanvar faciəsini yad edirik. Yad etmək tək-cə faciəni yada salmaq, hüznə batmaq, kədərə batmaq deyil, milli qeyrət, cəsarət və rəşadət sahiblərini, günahsız qurbanları - şəhidləri hörmət və məhəbbətlə xatırlamaqla yanaşı, bunlardan nəticə çıxartmağı, gələcəkdə belə faciələrin qarşısının alınması yollarını və vasitələrini aramalı və tapmalıyıq.

Etiraf edək ki, biz tarixi faciələrimizdən, ata-babalarımızın milli varlığını, ərazi bütövlüyümüzə əsaslı surətdə xələl gəlmədən necə ağıl və zəka, qüdrət və qüvvətlə çıxardıqlarını lazımcına öyrənmə bilməmişik.

Yaşadığımız dünyada tarixini milli faciəsiz, təcavüzsüz keçirən bir xalqa, millətə rast gəlmək mümkün deyil. Əsl məsələ təcavüzlərdən, faciələrdən çıxış yolunu tapmaq, onları önləmək, millətin maddi-mədəni, mənəvi potensial gücünü birləşdirib, müqavimət qüdrətini artırıb sülh və rifah şəraitində yaşamasını, zamanla ayaqlaşmasını təmin etməkdir. Hadisələrin faciəyə aparən məcrasını görmək və dəyişmək ümummilli borcdur, məsuliyyətdir, müqəddəs vəzifədir.

Burada iqtidar - müxalifət savaşına, qüvvələrin parçalanmasına, şəxsi ambisiyalara yol vermək olmaz. Xəstə ananın başı üstündə övladlarının didişməsi ön azı günahdır. Mübahisə və müzakirələr zamanın və taleyin qarşımıza çıxardığı məşəqqətləri dəf etmək, iqtisadi, milli və mənəvi qüdrət və gücümüzü artırmaq yollarını aramaq üstündə getməlidir.

1918-ci ilin mart qırğınından sonra ziyahlarımız birləşib Azərbaycanın müstəqilliyini elan etdilər. Dövlətçiliyimiz demokratik əsaslar üzərində cümhuriyyət şəklində bərpa edildi.

1990-cı ilin yanvar qırğından sonra da biz istiqlal əldə etdik. Tarix bir əsrdə bizə iki dəfə müstəqil dövlətçilik şansı

verib. Bu dövləti daim möhkəmlətmək, onu xalqın inam və inanc qalasına çevirmək, torpaqlarımızı azad etmək üçün bütün kənar iddiaları bir tərəfə qoyub əl-ələ vermək, gecəli-gündüzlü çalışmaq, düşdüyümüz məşəqqətləri dəf etmək vaxtı deyilmi?

20 Yanvar faciəsini düşündükcə yoxdan var oluruq.

Bir yandan sarsılacaq da, o biri yandan qəlbimizi sonsuz qürur hissi bürüyür. Sarsılıraq ki, bizim oğullarımızın qəbahəti, günahı nə idi ki, havayı qurban getdilər. İftixar hissi keçiririk ki, şəhidlərimiz sabaha, gələcəyə olan ümidimizə çıraq tutdular. Bizim inam qalamızda əbədi məşəl yandırdılar.

Bizim qədim ənənəmizdə şəhidlik ölümün ən yüksək mərtəbəsi hesab edilir. Türkiyə dövlətinin himninin müəllifi böyük şair Mehmet Akif "Çannaqqala şəhidlərinə" adlı şeirində yazır:

Ey şəhid oğlu şəhid, istəmə məndən məqbər,
Sənə ağuşunu açmış duruyor Peyğəmbər.

Beytin açıqlaması belədir:

Ey şəhid, sən məndən özünə qəbir istəmə, çünki sən qəbrin Peyğəmbərin açılmış qucağıdır.

Ona görə ki:

Sənə dar gəlməyəcək məqbəri kimlər qazsın?
Köməlim, gəl, səni tarixə desəm, sığmazsın.

Şair deyir:

Səni mən hansı qəbirdə dəfn edim ki, o qədər sənə dar gəlməsin? Əgər mən səni tarixə dəfn eləsəm, sən ora da sığmazsan. Çünki sən tarixin özünü də yaradan olduğun üçün, tarixdən də böyüksən.

Sözümü 20 Yanvar şəhidlərinə həsr etdiyim poemanın son misraları ilə bitirmək istəyirəm:

Qatil gülləsinə qurban gedirkən
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.

O şənbə gecəsi, o qətl günü
Mümkünə döndərdik çox namümkünü.
Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünü
O gecə dağıdıb sökdü şəhidlər.

İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur xeyir-şəriylə.
Torpağın bağrına cəsədləriylə
Azadlıq toxumu əkdı şəhidlər.

2000.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

ATATÜRK KÜLTÜR MƏRKƏZİNƏ TƏŞƏKKÜR*

Əziz qardaşlarım!

Dünyanı dərk edəndən bu günə qədər ömrüm boyu türk ruhu ilə yaşamış, Türkiyə havası ilə nəfəs almışam. Mən hələ cocuq ikən atam, əmilərim, dədəm Anadolu türklərinin qəhrəmanlığından, igidliyindən ağızdolusu danışar, hər zaman bizim xilaskarlarımız olduğunu mənə təlqin edərdilər.

1918-ci ildə M.Ə.Rəsulzadənin öndərliyi ilə qurduğumuz Azərbaycan Cümhuriyyətini 1920-ci ildə bolşevik imperiyası dağıdandan sonra Türkiyə bizim Rəsulzadələrə qucağını açdı və mühacir dövlətimizi burda qoruyub saxladı. Türkiyə bütün türk ölkələrinin Zəki Vəli Toğan, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Sədri Maqsudi Ahsal kimi dəyərli oğullarına qucağında yer verdi.

Mən bura gəlməmişdən 4-5 gün öncə Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyində iştirak etdim. Yubiley şənliklərində Türkiyənin Diyanət vakfı tərəfindən Naxçıvanda inşa edilmiş Caminin açılışının şahidi oldum. Camiyə 1918-ci ildə Naxçıvanı erməni işğalından xilas etmiş böyük türk generalı Kazım Qara Bəkir paşanın adını verdilər. Buna bütün Naxçıvan əhli sevinirdi.

Bunları unutmaq olarmı?

Mən hər dəfə "Türkiyə" sözünü tələffüz edəndə ağzım şəklənir, könlüm qanadlanır. Çünki Türkiyə dünyadakı bütün türk xalqlarının gözünü dikdiyi, ümid bəslədiyi, arxa bildiyi bir məmləkətdir. Türkiyə ömrüm boyu həsrətilə yaşadığım, başarılarına sevinib, dərdinə ortaq olduğum, adını çəkdiyim zaman qollarıma qüvvət, ürəyimə təqət, gözlərimə işıq verən doğma məmləkətimdir. Ümidgahım, qibləgahım, zorla əlimdən alınmış

* 19 oktyabr 1999-cu ildə Ankarada Türkiyə Cümhuriyyətinin cümhur başqanı **S.Dəmirəl** tərəfindən Atatürk Kültür mərkəzinin üzvlük baratı verilən zaman təşəkkür nitqi.

adımı qoruyub saxlayan, demək, namusumun, izzət və şərəfin qoruyucusu, görən gözüm, vuran qolum, düşünən beynim, çarpan ürəyim, ana dilim, tarixim, bayrağımdır Türkiyə!

Avqust ayının 17-də Türkiyədə baş verən zəlzələ azəri türklərini sarsıtdı. Mən o zaman doğulduğum Şəki ilçəsində idim. Dərhal Bakıya gəldim. Xalqa qəzet vasitəsilə müraciət etdik. "Azər-Türkbank"a adamların axın-axın gəldiyinin şahidi oldum. Hər kəs öz imkanı daxilində Türkiyəyə yardım üçün bankın qarşısında növbəyə düzülmüşdü. 80-85 yaşlarında təqaüdcü bir ixtiyar 20 dollarlıq təqaüdünün 5 dollarını yardıma gətirmişdi. Onun yanında duran bir gənc ixtiyara dedi ki, "əmi, sən beş dollarını saxla, mən sənə yerinə 50 dollar verərəm". İxtiyar əsəbiləşdi və dedi ki, onsuz da bilirəm ki, 5 dollarlıq yardım zəlzələdən zərər çəkmiş böyük Türkiyə üçün heç bir şeydir. Lakin mən bu az para ilə Türkiyəyə sevgimi gətirmişəm. Bu sevgimi mənim əlimdən alma.

Sonra mən Türkiyədə baş verən zəlzələ ilə ilgili "Keçmiş olsun" adlı şeir yazdım və bu şeiri məşhur bəstəçimiz Faiq Sücaəddinə təqdim etdim. Və o mənim şeirimə gözəl bir musiqi bəstələdi. Bu rekviyem yalnız mənim və bəstəçinin deyil, Azərbaycan dövlətinin və millətinin Türkiyə türklərinə "keçmiş olsun" mesajıdır.

Bu gün bu məclisdə diləklərimizin məmləkəti olan Türkiyəmizin Atatürk Kültür Mərkəzi başqanının təklifi və bilim kurulunun qərarı ilə məni Atatürk Kültür Mərkəzi şərəf üzvlüyünə layiq bildilər. Bu şərəf üzvlüyünə görə mən Türkiyə Cümhuriyyətinə, bu Cümhuriyyətin başında duran sayın Süleyman Dəmirəl cənablarına, başda professor Sadıq Tural bəy olmaqla, Atatürk Kültür Mərkəzinin bütün üzvlərinə və bütün Türkiyə xalqına dərin-dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

ƏZİZİM MƏMMƏD ARAZ!

12 oktyabr (2001) tarixli "Ədəbiyyat qəzeti"ndə bir silsilə yeni şeirlərini oxudum. Şükürlər olsun ki, Allahın sənə bəxş etdiyi böyük istedad zamanın səni dücar etdiyi xəstəliyin kü-rəyini yerə vurur və sən 20-30 il əvvəlki qüdrətlə yaradıcılı-ğın davam etdirirsən. Məni sevindirən bir də o oldu ki, hə-mişəki kimi, bu gün də bizim mübarizə hədəfimiz, əksər hal-larda, üst-üstə düşür. Oxuduğum bu şeirləri mən məhz bu gü-nün təzahürü, bu günün sözü adlandırırdım.

Beləcə, qulaqlar doldu yalanla
Yerini dəyişdi satan alanla,
Yerini dəyişdi alan satanla.
...Ağızdan, kağızdan göyərir yalan
...Daha öz-özünə hönkürür yalan.
Kimdi yalanları əkib biçənlər?

Dərin müşahidədən doğan bu şeirlər bizi özümüz və içi-nə yaşadığımız mühit haqqında düşünməyə, həm də dərinədən düşünməyə vadar edir. Nədir şahidi olduğumuz bu təzadlar? Və biz bu təzadlar içində hara gedirik? Hər bir namuslu adam indi bu haqda düşünür.

Əziz dost, sən ədəbiyyata gəldiyin gündən mən səni sev-miş və həmişə izləmişəm. Bu müddət ərzində sən özün açdı-ğın yolunla getmiş, tutuquşu kimi ağızdan söz qapmamış, yal-nız öz ürəyinin sözünü demisən. Odur ki, "Avtobiografiyama əlavə" şeirin sənin öz həqiqi xarakterinin bu mühüm cizgisi-nin təsdiqidir:

Xəyanət nə, badalaq nə - tanımadım,
Qibtələr nə, həsədlər nə - uzaq-uzaq.
Paxır nədi, paxıllar nə - heç görmədim
Və bunların hamısına qoşul deyən
Təriflərə yem olmadım.

haqlısan, əziz dost! Elə buna görə də biz səni çox sevirik.

"Ədəbiyyat qəzeti"

"AZERROS" QƏZETİNİN ƏMƏKDAŞLARINA
VƏ MÜƏLLİFLƏRİNƏ

Hörmətli bəstəkarımız Xəyyam Mirzəzadə bu günlərdə Si-zin qəzetinizin oktyabr, 2000-ci il tarixli sayını mənə verdi. Bəstəkar Asya Sultanovanın Üzeyir bəy haqqında, yazıçı Ə. Hüseynovun M. Ə. Rəsulzadə haqqında, Vüqarın "Qeroi olim-piadi", gözəl şairimiz Osman Sarıvəllinin oğlu, filosof alim Rafiq Qurbanovun məqalələrini oxuyub çox şad oldum. De-mək, Rusiyada yaşayan həmvətənlərimin sinəsində vətən qəl-bi döyünür. Buna görə də çox sağ olun.

Kəçən il eşitmişdim ki, Rusiyanın bir çox böyük şəhərlə-rində yaşayan azərbaycanlılar ana dilində məktəblər açılar ki, övladları ana dilimizi bilsinlər. Bu, məni həddindən artıq sevindirmişdi. Qəzetinizi də oxuyub ikiqat sevindim.

Əziz həmvətənlərim, "Niyə qürbətdə yaşayırsınız?", "Nə-dən ötrü buna məcbur olmusunuz?" suallarının cavabı Sizə aydın olduğu qədər, mənə də aydındır. Ona görə də mən ürək ağrısından bu məsələdən ötür, təsəllimi Sizə bildirmək istəyi-rəm: Çox şükürlər olsun ki, Avropada yaşayan azərbaycanlı-lardan fərqli olaraq, Rusiyada yaşayan həmvətənlərim olan sizlərdə milli təəssüb hissi qat-qat güclüdür.

Bununla belə, hər birimizə gün kimi aydındır ki, milli özü-nüdərk məsələsində qonşularımızla müqayisədə biz çox geri-yik. Erməni dünyanın harasında olur olsun, erməni olaraq qalır. Nə dilini dəyişir, nə milli sifətini. Amma bizimkilər dərhal düş-düyü mühitin rənginə boyanır və böyük bir qismi milli xüsusi-yətlərini, ən əsas da milli varlığını itirir və dərhal öz millətinə yuxarıdan aşağı baxır, bir qəddərdən sonra dilini də unudur... R. Qurbanov da məqaləsində bu məsələyə, ötrü də olsa, toxunur.

Mən dünyanı az-çox dərk edəndən bu günə qədər həmişə bunun səbəbini axtarmışam. Nəhayət, bu qənaətə gəlmişəm ki, ən qədim dövrlərdən bu günə qədər müsəlmanların dini

mərkəzi olan məscid yalnız dini ocaq olmuş, erməni kilsəsi isə dini ocaqla bərabər, həm də milli ocaq-millî mərkəz olmuşdur. Nə vaxt və hansı din xadimimiz, mollamız “hümmət” sözü ilə bərabər “millət” sözünü də dilinə gətirib? Heç vaxt! Bizim məscidlərimiz təqədim zamanlardan yalnız dinin təbliğatı ilə məşğul olmuş, xalqa vətən və millət sevgisi aşılamamışdır.

Mən molla tərbiyəsi və təbliğatı ilə böyüyən babamdan, nənəmdən, atamdan və anamdan bir dəfə də millət sözünü eşitməmişəm. Məktəbdə isə Lenin, Stalin, partiya və komso-mol sözlərini eşitmişəm. Belə olduqda, mən və mənim yaşidlərim vətənpərvər kimi necə yetişə bilərdik? Əgər məndə az-çox vətən və milli təəssübkeşlik hissi varsa, bunu yalnız Allahın mənə bəxş etdiyi istedadla axtarmaq lazımdır (qeyri-təvə-zökarlığımı bağışlayın), istedadı isə Allah hamıya vermir ki...

Bir də İslamda hümmət hər şeydən üstün hesab olunur. Millət o qədər inkar edilir ki, “müsəlmanam” sözü milli mənsubiyyəti də əvəz edir. Amma hansı millətdən olduğunu unudur. Bu isə, bir növ, kommunistlərin xırda xalqları assimilyasiya siyasətini doğruldan beynəlmiləçilik deməkdir. Bunun, əlbəttə, daha başqa səbəbləri də var. Ancaq bunlar bir məktuba sığmaz.

Mənim oğlum İsveçrədə Azərbaycanın səfiri vəzifəsində çalışır. O mənə deyir ki, orda 2 minə yaxın erməni yaşayır. Hamısı varlıdır. İsveçrədəki Ermənistan səfirliyinin bütün xərclərini yerli ermənilər ödəyir. Lakin orda yaşayan azərbaycanlılar Azərbaycan səfirliyinin qapısını da tanımır.

Bu gün Ermənistan dövlətinin dünya siyasətini ABŞ-da, Fransada və qeyri Avropa məmləkətlərində yaşayan erməni diasporu idarə edir.

Bizim isə hələ Avropa ölkələrində lobbimiz yoxdur. Çünki milli şüur olmadığından onlar bir qayə ətrafında birləşə bilmirlər.

Bütün bu dediklərimdən sonra Rusiyada yaşayan həmvətənlərimin birliyinə, qardaşlığına niyə görə sevinməyimin səbəbi yəqin ki, Sizə aydın oldu.

Əziz bacı və qardaşlarım! Bu gün Rusiyada Sizin qəzet buraxmağınız orda vətəninizi təbliğ etməyiniz, dilinizə, adət-ənənənizə saygınız məni necə sevindirməsin? Sizdən tək bir ricam budur: İki doğma qardaş arasında da xırda söhbətlər və incikliklər ola bilər. Vətən və millət mənafeyi olan yerdə bu xırda söhbətlərə yer qalmaz. Əməlləriniz məni sevindirdi. Məni daha çox sevindirmək istəyirsinizsə, daha sıx birləşin. Vətən mənafeyini məbədinizə, ehramınıza döndərsəniz, bu məbəddə daha sıx birləşəcək, xırdalığlara enməyəcək, bir-birinizə arxa olacaqsınız.

Qəzetinizdə mənim haqqımda məqalə dərc etdirən Sənu-bər xanıma da təşəkkürlərimi çatdırmağınızı rica edirəm.

Sizə tutduğunuz amal və qayə yolunda uğurlar diləyir, hamınızı bağrıma basıb öpürəm.

Redaksiyadan: *Xalqımızın tale yüklü məsələlərinə, ümum-millî problemlərinə heç vaxt biganə qalmayan, ən çətin günlərdə xalqın içində olan, onun dərd və qayğıları ilə bölüşən və şəirində birliyin işıq rəmzi, ixtilafın, ayrılığın isə qaranlığa çağırış olduğunu bizə döna-döna xatırladan el ağsaqqalımızın bu gün də xaricdə yaşayan həmvətənlərimizi Vətən mənafeyi naminə birlik məbədi ətrafında birləşməyə səsləməsi heç də təsadüfi deyildir. Artıq problem xarakteri daşıyan bu məsələ, məlum olduğu kimi, çox çətin, ağırlı gedir. “Azərbaycanlıları” qəzeti məhz bu problemi həll etməyi qarşısına məqsəd qoymuş və Rusiyada Azərbaycan diasporunun qəzeti olmağa çalışır.*

Redaksiya heyəti hörmətli xalq şairimiz Bəxtiyar müəllimə səmimi məktubuna və xeyir-dualarına görə dərin minnətdarlığını bildirir və arzu edir ki, qəzetinizdə çıxışları, yeni şeirləri ilə bizi həmişə sevindirsin.

“Azərbaycan” qəzeti, № 6, iyun, 2001.

KÖKÜMÜZƏ GEDƏN YOLU TİKANLARDAN TƏMİZLƏYƏK

Vətənpərvər olmaq küçələrdə yürüşlər keçirmək, meydanlarda "azadlıq", "hüriyyət" deyə bağırmaq, qəzetlərdə iqtidarın və müxalifətin ünvanına daş atmaq, qələmi ucu şiş bizə döndərüb kimə gəldi tuşlamaq deyil. Xalqını, torpağını sevən kəs söz pəhləvanı olmaqdansa, onun xidmətində durmağı əməli işi ilə göstərməlidir. Bu gün Azərbaycan türklərinin milli qeyrətli tarixçilərə, filoloqlara, sənətkarlara, yazıçı və şairlərə böyük ehtiyacı vardır. "Dədə Qorqud"umuzun - ata kitabımızın 1300 illiyinin təntənə ilə qeyd olunması bir daha göstərdi ki, biz qədim tarixə və mədəniyyətə malik ulu bir millətin övladlarıyıq, yurdumuzun hər qarışında uzaq keçmişimizin bir nişanəsi yaşayır. Oğul istəyir ki, onların izinə düşüb kökümüzə gedən yolu otdan, alaqdan, tikanlardan təmizləsin...

Əlimə bir kitab düşmüşdü. "Mif və nağıl" (müəllifi Ramazan Qafarlıdır). İşimin çoxluğuna baxmayaraq, götürüb vərəqlədim. Girişi oxuyandan sonra yerə qoya bilmədim. Həmcə böyüklüyü gözümə dursa da, başa çatdırdım. İlk növbədə, imzasını mətbuatda kəskin yazıları ilə tanıtmış müəllifin vətəndaşlıq mövqeyi, milliliyi, dərin və hərtərəfli biliyi, elmiliyi diqqətimi özünə çəkdi. Ancaq Vətəni, xalqını, insanlığı böyük məhəbbətlə sevən bir şəxs bu cür yazmağa qadir olardı.

Kitabda Azərbaycan türklərinin ən əski bədii yaradıcılıq formaları - mif, ritual, əfsanə və nağılları qarşılıqlı əlaqə və bağlılıqla təhlilə cəlb edilir. Xalqın inancları, adət-ənənələri, psixologiyası, müdrikliyi fonunda elə məsələlərə aydınlıq gətirilir ki, bu gün hər bir Azərbaycan türkünə ana südü, hava, su kimi gərəklidir.

"Ot kökü üstə bitər"- deyib aqillərimiz. Bu yurdun sakinləri olan bizlər göydən düşməmişik, başqa planetdən gəlməmişik, dünya yaranandan bu dağlarda, düzlərdə, çəmənlərdə sakin olmuşuq. Ulularımız keçdikləri yolun qaranlıq və işıqlı səhifələrini yaratdıqları şifahi və yazılı abidələrdə, kurqanlardan tapılan məişət əşyalarında, fiqurlarda, qayaüstü rəsmlərdə yaşatmışlar. Bizi sevməyənlər (təəssüflər olsun ki, elələrini dəstəkləyən ziyalılarımız da az deyil) kökümüzü bu torpaqdan ayırmaq üçün belə bir fikir formalaşdırmağa çalışırdılar ki, Azərbaycan türklərinin mifologiyası, mifik görüşləri yoxdur. "Mif ümumbəşəri anlayışdır, ayrıca götürülmüş kiçik xalqa məxsus ola bilməz" - deyirdilər onlar. Belələri yunanları, romalıları, misirliləri, farsları, çinliləri, hindliləri böyük və ulu xalq sayır, ancaq özünü, soyunu tanımadığı üçün Azərbaycan türklərinin ilkin dünyagörüşü sistemlərindən məhrumluğunu irəli sürürdülər. Niyə rus və başqa dillərdə çap olunan "Dünya xalqlarının mifləri" ensiklopediyasında qumuqların, avarların, tatarların, ermənilərin, gürcülərin və onlarla başqalarının (hətta Avstraliyada yaşayan aboregenlərin də) mifologiyası olsun, amma Azərbaycan türklərinin kökündə dayanan bu yaradıcılıq hadisəsinin mövcudluğunu biz elmi dəlillərlə təsdiqləməyək?! "Mif və nağıl" kitabı məhz yanlış düşüncələrə cavab olaraq vaxtında yazılmış və bir çox suallara cavab verən elmi-tədqiqat əsəridir.

Rəhmətlik Mirəli Seyidovun tədqiqatları ilə bünövrəsi qoyulan ağır işin R.Qafarlı kimi tədqiqatçılar tərəfindən uğurla və cəsarətlə davamını özümüzə qayıdışın təsdiqi kimi qiymətləndirirəm. Mifologiya sahəsində qardaş Türkiyə alimlərinin araşdırmaları ilə də tanışam. Lakin "Mif və nağıl" a qədər oxuduğum tədqiqatların əksəriyyətində irəli sürülən məsələlər havadan asılı vəziyyətdə qalır. Fərziyyələri əsaslandıran dəlillər yox dərəcəsidir. Mənə elə gəlir ki, R.Qafarlının araşdırmasının əsas üstünlüyü məhz ondadır ki,

orada qaldırılan problemlər tutarlı faktlara söykənir. Onun yazdıqlarına şübhə ilə yanaşmırsan.

Tədqiqatçının böyük ürək yanğısı ilə qaldırdığı problemlər və yurdumuzun adət-ənənələrinə, məişət tərzinə aid dünya folklorşünaslarından gətirdiyi misallar hər bir Azərbaycan türkünə fərah hissi oyatmalıdır. O bildirir ki, C.Frezer və B.Taylor yüz il əvvəl Avropada oturub, Azərbaycan türklərinə məxsus bir sıra qədim mif sistemlərini göstərdiyi halda, nə səbəbə bizim onların mövcudluğundan danışmağa cəsarətimiz çatmamalıdır? Sonra C.Frezerin "Qızıl budaq" və başqa əsərlərində yurdumuzla bağlı ilkin mif sistemlərinin şərhinə aid tutarlı faktlar göstərir. Belə ki, C.Frezer xristian xalqlarının əksəriyyətinin dilində işlənən "Keçinin sərbəst buraxılması" (ruslarda "kozyol otpuşşeniya") anlayışının əsasında duran mifin köklərini Azərbaycanda axtarır.

R.Qafarlının gətirdiyi bir nümunəyə diqqət yetirək: "C.Frezer "ikinci doğuş"dan danışanda bildirirdi ki, Qafqaz türklərində oğulluğa götürmə adi hadisədir, mərasim ondan ibarətdir ki, oğulluğa götürülən yeni ananın köynəyindən keçirilir, ona görə də türkcə "adamı köynəyindən keçir" anlayışı "oğulluğa götür" mənasını verir". Məgər bu, Nigarın Eyvazı oğulluğa götürməsinin analoqu deyilmi? C.Frezer daha sonra nağıllarımızda tez-tez rastlaşdığımız "kiçik qardaşa üstünlük verilməsi" məsələsinə aydınlıq gətirən orijinal fikirlər söyləyir və yas mərasimi haqqında yazır ki, "qədimlərdə türklər ölüləri üçün ağlayanda üzlərini bıçaqla elə kəsirdilər ki, qan damcılarını yanaqlarında göz yaşları ilə yanaşı axsın". Müəllif deyir ki, dilimizdə işlənən "gözü qanlı", "gözdən qan çıxarmaq" ifadələri bu ritual əsasında yaranıb.

"Mif və nağıl" kitabında Azərbaycan türklərinin mifləri dünyadan təcrid edilmiş halda deyil, bəşər övladının yaratdığı ən möhtəşəm abidələrlə əlaqəli şəkildə təqdim olunur.

Müəllif ilkin təsəvvürlərimizin yunan və Misir miflərinin qədim mənbələrdəki modelləri ilə səsləşən tərəflərini diqqət mərkəzinə çəkir.

Keçini Azərbaycan mifoloji görüşlərinin ən möhtəşəm abidəsi kimi təqdim edən R.Qafarlı ritual-mif sintezinin folklorun epik ənənəsinə təsirini xüsusi vurğulayır və xalq arasında bu günədək yaşayan inancların mənşəyinə nüfuz edir.

Alimin qənaətləri etno-psixoloji amillərlə təsdiqlənir. Tədqiqatın tarixi-coğrafi istiqamətdə aparılması bir çox mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirir.

Əsrlər boyu dünyaya ağalığ etmiş türkü türklüyünü əlindən almaqla sındırdılar, böyük millətin bütövlüyünü hissələrlə parçaladılar və bir-birinə qarşı qoydular. Birinə köçəri dedilər, birinə gəlmə dedilər, ən müdrikinə isə çörəyini yeyənlər "vəhşi" damğası vurmağa çalışdılar. Və bilmədilər ki, qəflət yuxusundan ayılıb, kökünə qayıtması türkün böyüklüyünü bir də təsdiqləyəcək, tarixi gücünü özünə qaytaracaq. Kitabı oxuduqca adam bu düşüncələrə dalır və türkün bir parçasının - azərbaycanlıların əski inanclarında köklə bağlılığın nə qədər möhkəm olduğunu görürsən. Dünyada dəmirin, arabanın kəşfi ulu ərənlərimizin adına yazılıb. Qədim dastanların birində türkün qarşısını dəmir dağ kəsir. Onun xilasını bu dağın aradan qaldırılmasında idi. Böyük-böyük tonqallar qalayırlar, dəmir dağı əridib yenidən tarix səhnəsinə atılırlar. İlk dəfə dəmiri muma döndərən babalarımız başına gələnləri mifləşdirməklə, dastanlaşdırmaqla ayıq, sayıq olmağı gələcək nəsillərə tövsiyə etmişdi. Görün, dəmirlə bağlı bizim xalqda nə qədər inanclar var. Yadımdadır, bir vaxtlar Şəkiddə qorxunu götürmək üçün evin küncələrinə mismar çalındılar. Eləcə də, "Mif və nağıl" müəllifinin dediyi kimi, alma ağacının yaxşı bar verməsi üçün dibinə dəmir qırıntıları tökürlər, meyvəsi qurdlamasın deyər ağacın gövdəsinə iri mismar sancırlar. Bütün bunlar sözsüz qədim türk eposu "Ərqənəqon"la bağlanan tellərdir.

Böyükdən uşağa hamının əzbər bildiyi bir ritual nəğməmiz var: "Gün, çıx, gün, çıx..." Bu 15-16 misralıq şeir parçasında ən əski mif motivinin gizləndiyi qənaətinə gələn R.Qafarlı onu bərpa edir.

Kitabdakı Günəş, Yel baba, Xızır, yazqabağı rituallar - ilaxır çərşənbələrə bağlı araşdırmaları kökümüzün ən dərin qatlarına səyahət adlandırardım. Su, yel, dağ, torpaq və oda aid Ata kitabımızdan götürülən misallar və təhlil göstərir ki, "el yandıran şamı söndürmək olmaz!"

"Mif və din" adlanan bölmədə Azərbaycan folklorşünaslığında mübahisə obyektinə çevrilmiş mühüm problemlərin - kultçuluğun, totemizmin, şamançılığın bizim mifik görüşlərlə bağlılığını əsaslandıran dəlillər gətirir və bu məsələyə öz baxış bucağından yanaşır. Onun qənaəti belədir ki, Azərbaycan miflərindən danışarkən dörd amili - ritualları, kultçuluğu, totemizmi və şamançılığı diqqət mərkəzindən kənarda qoymaq olmaz.

Miflərin nağıllarla əlaqəsinə gəlinə, bu, epik ənənənin sürətli inkişafını şərtləndirən amil kimi nəzərə çatdırılır. Danılmaz faktdır ki, xalq istedadlarının süjet yaratmaq təcürbəsinin ortaya çıxmasında nağılların rolu böyükdür.

Bu fəsildə mif-nağıl bağlılığı, nağıllarda totem, pişrovar və nağıl sonluqları haqqında fikirlər də təzədir. Müəllifin vətəndaşlıq və milliliyindən doğan etirazı bəzən qəzəbə, nifrətə çevrilir. Tədqiqatçılar məsuliyyətsiz tezisrlərlə xalqın ən yaxşı keyfiyyətlərini tapdalayanda adam niyə hövsələdən çıxmasın?! R.Qafarlı, haqlı olaraq, yazır: "Son illərin tədqiqatlarında belə tendensiya yaranıb ki, folklorda, xüsusilə nağıllarda hansı heyvanın, quşun, bitkinin, təbiət hadisəsinin adı çəkilirsə, o, totemizmin qalığı sayılır. Doğrudur, totemizmin nağıllarımıza nüfuz etməsi danılmaz faktdır. Lakin hansı şəkildə? Demək olar ki, ilkin dünyagörüşü sistemlərinin hamısında heyvan, quş, bitki və təbiət hadisələrinə fəvqəltəbii

qüvvə kimi baxılmışdır. Monoteist dini görüşlərdə də müqəddəslik dərəcəsinə qaldırılan heyvan və quşlara təsadüf edilir. Elə isə sual doğur: nağıllardakı heyvan, quş, bitki və təbiət hadisələrinin hansı halda totemizmə (yaxud, başqa görüşlərə) söykəndiyini irəli sürmək olar? Əgər sadalanan varlıqlar (məsələn, Ağ quş) nəsil artımına xidmət edirsə, totemdir, qəhrəmanı kölgə kimi izləyib himəyədarlıqla məşğuldursa, quş cildinə girmiş ruhdur - şamanizmin qalığıdır".

Kitabda ən böyük bölmə əfsanələrin janr xüsusiyyətlərinə, poetik strukturuna, mövzu dairəsinə və miflərlə bağlılığına həsr olunub. Müəllifin sözləri ilə desək, torpağını, obasını öz qanı bahasına yadlardan qoruyan ularımız onun hər qarışına - orada rastlaşdığı hər daşa, çaya, gölə, çəmənə, meşələrində, düzlərində gəzib-dolaşan heyvanlara, sinəsində bitən güllərə, çiçəklərə, havasında süzən quşlara əfsanələr düzüb qoşmuşdur, bununla doğma yurdlarına öz möhürlərini vurmuşdular ki, gələcək nəsillər o yerlərin türklərə məxsusluğunu təsdiqləyə bilsinlər və ulu Tanrıdan miras qalan Vətəni göz bəbəkləri kimi qorusunlar".

Sonra ağırlarımızdan, acılarımızdan söz salaraq bildirir ki, bu zəngin sərvətin - bədii yaradıcılıq nümunələrinin türk yurdu - Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan nənə-babalarmızın yaddaşlarından vaxtında toplanmaması, bəlkə də, sonsuz faciələrimizdən biridir. Çünki illər arxada qalandan sonra mənfur düşmən ələsgərlərimizin qəbirlərinin altını üstünə çevirdikləri kimi, onların ayaqları dəyən daşlara, yollara, düzlərə, meşələrə, çəmənlərə, qayalara, dağlara, suyunu içdikləri sərin bulaqlara qondarma erməni adlarını yapışdırıb öz "əfsanələrini" toxuyacaqlar.

R.Qafarlı mənəvi abidələrimizə ögey münasibət bəsləyənlərə qarşı barışmaz mövqedə durur. O, kökümüze doğru uzanan yollarla addımlayarkən xalqın sərvətinə dırnaqarası

baxanlarla rastlaşır, ilk növbədə, folklor nümunələrini yazıya alıb yaşadanlara üz tutur. Elə toplayıcılar var ki, onlar canlarını əziyyətə salmaq əvəzinə, yazı masası arxasında əyləşib özlərindən mif, nağıl, dastan, bayatı düzəldir və xalq adına çap etdirirlər. Belələri elə zənn edirlər ki, şifahi xalq ədəbiyyatını zənginləşdirirlər. Lakin nə qədər qüdrətli alim və sənətkar olsalar belə, xalq dühasına çatan əsər qondara bilmədiklərini anlamırlar. Folklorun xüsusi yaranma mexanizmi var. Fərdin düşüncə tərzilə milyonların təfəkkür süzgəcindən keçirilib cilalanan nümunələr o dəqiqə seçilir. Xüsusilə, əfsanələrə diqqət və qayğı ilə yanaşmağı tövsiyə edən R.Qafarlı bildirir ki, "bu "təşəbbüslər", ilk növbədə, folklor janrlarının spesifikasiyini pozduğu üçün dolaşlıq yaratmış, xüsusilə epik ənənədə janrların əlamətlərini düzgün müəyyənəlməmək mümkün olmamışdır. Xalqın özünün təyin etdiyi yaradıcılıq formalarının xüsusi qəlibləri, biçimlənmiş yaranma üsul və metodları var. Ona görə də hər hansı bir yazıçıya xas fərdi yaradıcılıq üsulu ilə xalq yaradıcılığı formaları arasında ciddi fərq nəzərə çarpır".

Azərbaycan türkünün milli mentalitetinə zidd olan motivlərin toplayıcı tərəfindən "Muğan qızı" adı altında qondarıldığını sübut etmək üçün gətirdiyi bir dəlilə diqqət yetirək: "Folklorada mənsub olduğu xalqın psixologiyasını əks etdirən daşlaşmış ənənələri kənara atmaq mümkün deyil. Muğan torpağının adını daşıyan qəhrəman başlanğıcda elə göstərilir ki, ilk döyüşdə ehtiyatsızlıq edir, zülmət gecədə soyuqdan qızınmaqdan ötrü böyük tonqallar qaladırıb düşməni duyuyq salır və yaralanıb ölür. Yurd adını daşıyan obrazın bu hərəkətləri əfsanə qəhrəmanlarına xas olan igidlik, fəndgirlik, hünərvərliklə bir araya sığmır. Əslində, o, heç bir qəhrəmanlıq göstərmir, əksinə, başına topladığı igidləri ilk həmlədə qurban verir. Belə qəhrəmanın xalq arasında bütələşdirilməsi mümkün deyil. Eləcə də, nağıl və dastan

ənənəsində qızlar döyüş meydanına saçları topuqlarına tökülmüş halda deyil, gizlədilmiş şəkildə, kişi kimi girirlər, onların qadın olmaları döyüşdə təsadüfən bilinir. Burada isə ata özü qızını çağırır deyir ki, "Muğanın paltarını gey, qılıncını qurşan, atını min, qoşa hörüklərini papaq altında gizlətmə, hörüklərini aç".

Bu mənada əfsanələri Azərbaycan türkünün namus, qeyrət pasportu, əxlaqının göstəricisi hesab etmək olar. Heç bir ölkənin əfsanələrində bizdə olduğu qədər namus, qeyrət məsələlərinə incəliklə yanaşan motivlərə, namusu canından, qanından üstün tutan qəhrəmanların təsvirinə rast gəlmirik. Məhz Azərbaycan əfsanələrinin ən xarakterik xüsusiyyəti bu motivlə üzə çıxır.

Kitabda "Sel Saranı niyə apardı?", "Boz qurd türklərin əsas totemidirmi?", "Ulularımız "manna"lılar" ilandanmı doğulmuşlar?", "Türkün övladına "qızıl beşik" lazımdırmı?", "Dünyanın sonu cəhənnəmdirmi?", "Nuhun tufanı nədən baş verdi?", "Maral Azərbaycan türklərinin əfsanələşmiş totemidirmi?", "Ç.Aytmatov "Buynuzlu ana maral əfsanəsi" ilə nə demək istəyir?" kimi sorğulara dolğun cavab alırsan. "Çiçəklər miflərdə, əfsanələrdə və gerçəklikdə" başlığı altında verilən hissədə nələrə rast gəlmirsən?! Qaldırılan məsələlər barədə saatlarla diskussiya aparmaq olar. Məni silkələyən bir motiv üzərində də dayanmaq istəyirəm: əfsanələrimizdə rastlaşdığımız "südün qana qarışması" motivi. R.Qafarlı bu motivin şərhini verərkən bir cümlə işlədir: "Südün qana qarışması şərin qələbəsi deməkdir". Bəli, südü qana qarışdırırlar haqqı tapdayanlardır. Azərbaycan miflərində böyük qəzadan - tufandan bəhs olunur. Nizami də Allahın insanlardan üz döndərməsindən bəhs açır. Ona görə ki, onlar meydanı şərə vermiş, xeyirxahlıqdan əl çəkmiş, ədalətin ağzını qıfıllamışdılar. Bu halda, ulu Tanrı öz bəndələrini yer üzündən təmizləmək qərarına gəlir. Bəlkə də, onu qəzəbləndirən insanların südü qana qarışdırmaları olmuşdur.

"Mif və sakral rəqəmlər" bölməsində də çoxlu təzə məlumat öyrənirsen. Türk say sistemi üzrə dünya modelinin qurulmasını göstərən cədvəl hamının diqqətini özünə çəkəcəyinə şübhəm yoxdur.

Nağılların strukturunun müqəddəs rəqəmlərlə qurulduğunu müşahidə edən tədqiqatçı yazır: "Diqqət edin, nağıllar vahidlə başlayır: "Biri var idi, biri yox idi, Allahdan başqa heç kim yox idi". Bir naməlum ölkə ilə ikiləşir, o ölkənin padşahı (yaxud taciri, ovçusu, əkinçisi və s.) səhnəyə gətirilməklə isə üçlənir, yəni, primitiv də olsa, mifik dünya modeli (Allah-yer-insan) qurulur. Məsələn, "Məlikməmməd" nağılında başlanğıcda qoyulan "3" rəqəmi bütün hadisələri müşaiyət edir: "Padşahın bağındakı "alma ağacı birinci gün çiçək açarmış, ikinci gündə çiçəyini tökməmiş, üçüncü gündə bar vermiş". Sonra üç oğul meydana atılır. Almaların qorunmasına üç dəfə təşəbbüs edilir. Qardaşların üçü də quyuya düşmək istəyir. Məlikməmməd üç divlə və üç qızla rastlaşır. Hər divin ayağını üç dəfə xəncərlə dəlir. Divlərin həyəsi ilə üç gecə vuruşur və s."

Nəsiminin bir misrasında gizlənən sirin açarını da sakral rəqəmlərdə görür: "Məşhur "Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmazam" misrəsini sakrallığın, mifopoetikliyin ən yüksək nümunəsi hesab etmək olar. Təkcə Nəsimi yaradıcılığı imkan verir ki, Azərbaycan mifologiyasının mükəmməl strukturlara malikliyinə söz açaq. Diqqət edin: misrada işlənən ilk birdə (Allahın zərrəsi olan insanda) iki (gerçek dünya və mənəvi dünya) yerləşir, lakin o, üçüncü birdə özünə yer tapmır. Görəsən, nə səbəbə? Çünki birinci bir tek deyil, onda iki dünya yerləşməklə üçlənib. Mifik görüşlərdə bir-üç bağlılığı bütövlüyü, tamlığı - tanrını bildirir. Əslində, mifik anlamda üçdən başqa digər rəqəmlər - dünyanın elementləri birin - bütövün, vahidin içərisində əridilir".

Həyatın qəribəlikləri çoxdur. "Mif və nağıl" kitabını oxuduğum ərafədə məqalələr toplusu çapa hazırlayırdım. Yazılarımın arasından ünvanına çatmayan bir məktubuma rast gəldim. Keçən ilin iyul ayında Şekidə dincəldim. Mənə "Ərən" adlı bir qəzet gətirdilər. İlk diqqətimi çəkən "Bu dil bizim dilimizdirmi?" adlı məqalə oldu. Bütün fəaliyyətim boyu uğrunda mübarizə apardığım məsələyə - ana dilimizin əcnəbi təsirlərlə sıxışdırılmasına ürək yangısı ilə münasibət bildirilirdi. Gördüm ki, bu xalqın güzəranı ağır olsa da, mənəviyyatını qorumağa hələ qüvvəsi var. Qəzetdə "Ağdaşın harayı", "Arzularsız dünya", "Jurnalist etikası", "Alp Aruzun xəyanəti" və başqa yazılar da dünənimizin və bu günümüzün ağırlı məsələlərinə güzgü tuturdu. Götürüb, qəzetin təsisçisi və baş redaktoru Ramazan Qafarlıya məktub yazdım. Məktub bir-neçə aydan sonra üstümə qayıtdı. Onu Şahmar Əkbərzadəyə verdim ki, "Azərbaycan" nəşriyyatında yerləşən "Ərən" qəzetinə çatdırsın. Bir neçə gündən sonra o, bildirdi ki, "Ərən" qəzeti fəaliyyət göstərmir. Təəssüfləndim. Yalnız indi "Mif və nağıl" kitabının arxa tərəfində müəllif haqqındakı qeydi oxuyanda gördüm ki, məktubumu ünvanladığım şəxs öz əsəri ilə qonağımdır.

Ata kitabımızın 1300 illiyinin yekununa həsr olunan beynəlxalq simpoziumda mənə bir şəxs yaxınlaşdı. Əlindəki kitabı uzadıb xahiş etdi ki, onu rəyasət heyətində əyləşən Oljas Süleymenova çatdırım. Bu, bəhs açdığım "Mif və nağıl" kitabı idi.

Ramazan Qafarlı ilə ilk tanışlığımız belə oldu. Sonra öyrəndim ki, o, Azərbaycan folklorunun ən az araşdırılan sahələri üzərində tədqiqat işi aparır. Namizədlik dissertasiyası uşaq folkloruna həsr olunub. Xalq dramları, mahnı folkloru və atalar sözlərinə aid iri həcmli monoqrafiyası çapdadır. Ata kitabımızın ("Kitabi-Dədə Qorqud"(un) miflərlə bağlılığı və bədii strukturu haqqında maraqlı araşdırmaları var. Onun bəhs açdığımız kitabın ardı olan "Mif və epos" əsəri sponsorunu gözləyir. Eləcə də, "Folklor poetikası" adlı dərs vəsaiti bir

İldən çoxdur ki, Təhsil Nazirliyinin qrifini alsa da, nəşrinə vəsait tapılmaması üzündən tələbələrə çatdırılmır.

"Mif və nağıl" kitabında mifik dünya modelinin elemətlərindən biri haqqında danışanda müəllif yazır ki, "Desələr, cəhənnəm yoxdur, inanmaram, çünki onun sət üzüni görüb gəlmişəm. Qayıtdım və dərk etdim ki, əsl cəhənnəmi ulu Tanrı yaratmayıb, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiqi, Heydər Hüseynov şərləyib cismən zindanlarda çürüdən, vəzifəsindən, pulundan ötrü böyükəlinin ətəyində gəzib ara qızırdıran, satqınlıq edən, xırda hisslərlə yaşayan yaltaq, xəbis insanlar icad ediblər. Onun odundan, məşəqqətlərindən ləzzət ala-ala yaradıblar. Sonra özləri ora düşməkdən qorxmayıb, bu dəhşətli məkanı Allahın adına yazıblar. Qəribəsi odur ki, ilahi səhvini anlayanın ən ağır cinayətlərini bağışlamağa qadirdir. Elə isə bütün dəhşətləri ilə ancaq ikrah doğuran cəhənnəmi niyə yaradırdı? Özü də bütün gözəl varlıqlardan əvvəl. Əslində, cəhənnəmin "ssenarisini yazdırırlar" onun xofu ilə şüurları dondurub, insanları manqurtlaşdırmaq niyyətində olmuşlar".

Bu, insan qəlbinin ulu bir xalqı bir neçə əsr kölə vəziyyətə salmağa cəhd edənlərə qarşı etirazdır, üsyandır. Və elə kitablar var ki, onlar həmişə oxunmalıdır, çünki xalqa özünü tanıtdırır. "Mif və nağıl" kimi əsərlər hər bir gəncin stolüstü kitabı olmalıdır. Təəssüflər olsun ki, çox az tirajla işıq üzü görüb. Təhsil Nazirliyi R.Qafarlı tək alimlərin imkanlarını məhz orta məktəb şagirdlərinin, tələbə gənclərin milli ruhda tərbiyəsini şərtləndirən vəsaitlərinin yaranmasına istiqamətləndirsə, həm dövlətimiz, həm də xalqımız qazanar.

Azərbaycan türkünün kökünə gedən yolun tikanlardan təmizlənməsinə xidmət edən bir cümlə də alqışlanmalıdır.

Bizə isə bu sahədə ciddi tədqiqat əsərləri yazanlara böyük uğurlar diləmək qalır.

"Xalq qəzeti", 6 may, 2000.

BU MƏKTUBU ÜRƏK AĞRISI VƏ GÖZ YAŞLARIMLA YAZDIM

"Qarabağ" qəzetinin 10 illiyi münasibətilə bütün Qarabağ əhlinin və o cümlədən min əziyyətlə bu qəzeti ərsəyə çatdıran əməkdaşlarını, başda Çingiz Tofiqoğlu və redaktor müavini Əli Mahmud olmaqla, hamını təbrik edirəm və ulu Tanrıdan diləyim budur ki, bu qəzet Qarabağımızın özündə çap edilsin və Qarabağ əhli bu qəzeti öz torpağında oxusun.

Mən bu qəzetin ilk saylarını nəşrə başlayan günlərdən oxumuş və rəyimi bildirmişdim. Başdan ayağa qədər Qarabağ dərini dilə gətirən bu qəzet millətimizin ürək ağrıların ifadəsinə çevrilmişdir. Buna görə də bu qəzeti Qarabağ tarixinin son onillik salnaməsi adlandırmaq olar.

Bu günlərdə qəzetin son bir neçə sayı əlimə keçdi. Oxudum və üstü qaysaq tutmuş yaram yenidən sızıldadı. Hər birimiz bu ölkənin vətəndaşı kimi etiraf etməliyik ki, biz hər gün, hər saat Qarabağ ağrısı ilə yaşamaq əvəzinə, gündəlik qayğılarımız, çox hallarda isə mənasız didişmələrimizlə Qarabağı unuduruq. Unutqanlıq isə bu boyda milləti manqurtluğa aparır. Ürəyində Qarabağ yarısı olmayan bu ölkənin övladına vətəndaş demək olarmı? Qəzetin son sayları məni məndən aldı, bir daha özümü mənə qaytardı.

Mən onu da bilirəm ki, qəzetin əməkdaşları bu qəzeti çox böyük çətinliklərlə çap edə bilirlər. Bu qəzetin əməkdaşlarını bu fədakarlığa görə təqdir etməli və hər birimiz ona yardım əlimizi uzatmalıyıq. Qəzetdə Qarabağın tarixi taleyindən bəhs edən jurnalist-etnoqraf Ənvər Çingizoğlunun "32 eli", Vasif Quliyevin ulu tariximizin bir səhifəsini bizə təqdim edən "İsgəndərbəy Rüstəmbəyov" adlı məqalələrinin dərc olunması çox yaxşı haldır. Mənə elə gəlir ki, bu silsiləni davam etdirmək, Qarabağ tarixini üzə çıxaran "Qarabağnamələri" məşhur şair və alim Nəvvabın musiqi traktatlarını və ümumən, Qara-

bağın tarixindən bəhs edən əsərləri bugünkü oxucuya çatdırmaq lazımdır. Qoy, çadırdə böyüyüb Qarabağın ululuğunu bil-məyən balalarımız bu torpaqda yetişən böyük şəxsiyyətlərin fikir və duyğuları ilə tanış olsun və onlar torpaqla bərabər kimləri və nələri itirdiyimizi dərk etsinlər və quşları da muğam üstündə oxuyan Qarabağ böyük dərdimiz kimi hamımızın qulaqlarında gecə-gündüz səslənsin.

Alay komandiri Şirin Mirzəyevi mən çox yaxşı tanıyırdım. Mühəribənin qızgın vaxtında mən Ağdama - onun görüşünə getmişdim. O da yadımdadır ki, atamdan mənə yadigar qalan bir binoklu ona hədiyyə aparmış və demişdim: "Bu binoklla düşməni uzaq məsafədən görüb gülləni onun təpəsinə çaxmağı səndən xahiş edirəm. O da binoklu öpüb gözünün üstünə qoydu. Ondan bir neçə ay sonra eşitdim ki, Şirin həlak olub. Qəzetdə onun haqqında yazılan məqalə də lazımlı yazılardandır.

Qələminə böyük hörmət bəslədiyim keçmiş tələbəm, indi həmkarım Aqil Abbasın kiçik təbrik məktubu da çox mənalıdır. O, bu yazısında ciddi məsələyə toxunur: "Mirzə Cəlil deyir ki, sözünü o kəslərə de ki, onlar səni eşitmir. Yəni, Mirzə Cəlil ömrünün sonuna kimi sözünü onu eşitməyənlərə dedi. Amma yorulmadı. "Qarabağ" da sözünü o kəslərə deyir ki, onlar onu eşitmir. Və arzulayıram ki, "Qarabağ" yorulmasın. Əvvəl-axır eşidəcəklər".

Ürəkdən gələn bu sözə heç nə əlavə etmək istəməzdim. Çünki hər şey aydın deyilib. Mən bura birçə şeyi əlavə etmək istəyirəm: Qoy, qəzet öz sözünü desin. Eşitməyənlərin qulağından pambığı çıxartmaq isə bizim borcumuz olsun.

Həsən Sarıyevin "Qayıdışa inamım olmasa, bir gün də yaşıya bilmərəm!" Elçin Mehəliyevin "Qarabağsız "Qarabağ", Famil Mehənin "Xarici banklardakı pullar Qarabağın qanıdır" məqalələri biganəliyin hədəfinə dəyən, bizi düşünməyə vadar edən, arzularımızı burnumuzun ucunda göynədir bizi tərpe-

dən dəhşətli yazılardır. Familin məqaləyə epigrafla gətirdiyi iki misrası isə bir dastana bərabərdir:

Millətim bədbəxtsə, Tanrım,
Sən mənə xoşbəxt eləmə.

Bəli, qardaş, sən milləti xoşbəxt olmayan vətəndaşın xoşbəxtliyinə haqlı olaraq tüpürürsən. Amma min dəfələrlə təəssüf olsun ki, rüşvətxor məmurlarımız Bakının bir neçə yerində özünə villalar tikdirən harınlarımız yalnız öz xoşbəxtliyini düşünür. Millətin bədbəxtliyi isə onun eyninə də gəlmir. Millətsiz xoşbəxtliyi qəbul etməyənlər isə bizim kimi tək-tüklərdir.

Qəzetdə çap olunan yazılar içərisində mənə ən çox sarsıdan Əli Mahmudun Aqil Abbasın "Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz" povestini oxuduqdan sonra" adlı şeiri oldu. Bu, şeir deyil, bu, millətin bugünkü halına mərsiyədir, rekvizemdir.

Qoşa qafiyəli beytlərin hər biri müxtəlif bucaqlardan çadır şəhərciyinin şəklini çəkir. Bu təsvirlərdə köçkünlərin doğma yurdu Qarabağın özünə məxsus gözəlliklərinin yoxluğu, əvəzində ilan mələyən bu səhrayı-kəbirin ürək bulandıran mənzərəsi canlandırılır:

Çadırın döyməyə qapısı olmur,
İnəyi, buzovu, çatısı olmur.

Qalxmır ağaclara üzüm tağları,
Yarpaqsız, çiçəksiz alma bağları.

Nişanlı qızların qəddi bükülü,
Tanıyan tanımır Xarıbülbulü.

...Çadırdə yaşayır sinə dağlılar,
Çadır sakinləri - qarabağlılar.

Şeirin ikinci hissəsində isə könül bulandıran bu çadır şəhəriyində yaşamağın aqibəti, nəticəsi son dərəcədə incə detallarla, ürək parçalayan misralarla dilə gətirilir. Düşünməli olursan: Qarabağın dağ havasından çıxıb, İmişli düzünün çöl havasına, yamyaşıl Kəlbəcərin dağ mənzərəsindən çıxıb Beyləqanın, Haramı düzünün otsuz-ələfsiz, bomboz düzəngahına, yayın cırhacırında pencekdə gəzdirdi Şuşanın sərinliyindən çıxıb Ucarın, Kürdəmirin bürküsündə qovrulan ömür-gün sürmüş ağbircəklərə, ağsaqqallara sən bu zülmü, bu cəzanı necə qıydın, İlahi?

"Cıdırda Üzeyir doğulmayacaq",
Qardaş, beləməz də bu deyil ancaq.

Çadırdə tankçı də doğulmayacaq,
Suçu, bostançı də doğulmayacaq.

...Çadırdə Xan qızı su çəkməyəcək,
Heç kim qala tikib, gül əkməyəcək.

Çadırdə Soltan bəy göz açmayacaq,
Zakir Qarabağdan söz açmayacaq.

Bunlar hamısı həqiqətdir, acı həqiqət! Azacıq vicdanı olanın, Vətən və Millət qeyrəti çəkənin ürək ağrısıdır.

Əzizim Əli Mahmud, mən sənəin ürək göynədən şeirinə yalnız bir şey əlavə edərdim:

Çadırdə əsgər də yetişməyəcək.

Ona görə ki, çadırdə doğulub, doğma Qarabağını görməyən, Daşaltı çayının, İsa bulağının zümzüməsinə qulaq asmayan, çeşmələrindən su içməyən, Qarabağın ab-havası ilə təbəffüs etməyən, Cıdır düzündə çilingəğac oynamayan, at çapmayan çadır balası sabah çadırdən əsgər gedərsə, o, nəyi və nəyin naminə müdafiə etməlidir? O, doğulub böyüdüyi çı-

raq çadırını müdafiə edəcək? Axı, o, həmin çadırdə bir saat belə xoş gün görməyib. Qışın fırtınasında həmin çadırdə onun kürəklərini sərt rüzgar qamçılıyıb, yayın istisində o, həmin çadırdə havasızlıqdan boğulub, indi o, yaşadığı bu acı günlərini müdafiə etməlidir? Bəli, "Çadırdə əsgər də doğulmayacaq".

Əziz həmkarım, indi ki, biz bunları bilirək, sizli-bizli imkanımız daxilində, gəlin, çadır körpələrinə Qarabağımızı tanıdaq. Onlar bilsinlər ki, onların cənnətə bənzər yurd-yuvaları var. Biz onlara Qarabağ ruhunu aşılaraq. Mən burada "ruh" sözünü elə-belə işlətmirəm. Mən o ruhdan danışiram ki, Üzeyir bəyi, Bülbülü, Xudunu, Nəvvabı, Natəvanı, Cabbar Qarayədioğlunu, Soltan bəyi və bu gün susan Qədri yaradıb. Əgər biz boynumuza düşən bu borcu yerinə yetirməsək Üzeyirbəylərin, Bülbüllərin, Cabbarların, Nəvvabların məzarlarında sümükləri gizlədəyər və bizə lənət oxuyar.

Bu məktubu ürək ağrısı və göz yaşlarımla yazdım. Arzum budur ki, Allah bizə bir daha belə ağırli məqalələr yazmağı nəşib eləməsin.

"Qarabağ" qəzeti, 15-21 sentyabr, 2001.

HÖRMƏTLİ ALLA XANIM DUDAYEVA!

Hörmətli Alla xanım Dudayeva!

Son zamanlar sizin Cövhər Dudayev haqqında yazdığınız kitab və bizim mətbuatda dərc olunan məqalə və müsahibələrinizi oxudum. Bu yazılarda siz Rusiyanın soyqırımına məruz qoyduğu çeçen xalqını və bu xalqın haqlı mücadiləsini müdafiə edirsiniz. Məncə, sizin bu hərəkətinizi bir qadının öz mərhum ərinə sədaqəti kimi anlamaq azdır. Bu hərəkət ərinizə sədaqətlə yanaşı, mənəviyyatınızın zənginliyinə, duyğu və düşüncələrinizin genişliyinə, nəhayət, özü kiçik, əməli böyük olan bir milli azadlıq hərəkətinə məhəbbətini-zin təzahürüdür.

Sizin yazılarınızı oxuduğum zaman bir vaxt Sibirə sürgün olunun ərlərinin dalınca gedən dekabrist xanımları yadıma düşdü. Mən bir zaman bu xanımların şücaətini ərlərinin gözləri qarşısında Stalinin göstərişi ilə həbs edilən Molotov, Kalinin və Kaqanoviçin xanımları ilə müqayisə edərək, bir şəirimdə yazmışdım ki, xanımları həbs olunarkən Kremlin rəhbərləri susdular və onların azad edilməsini Stalindən xahiş etməyə belə cəsarətləri çatmadı. Dekabristlərin xanımları isə ərlərinin dalınca Sibirə getdilər. Ərlərinin sürgün həyatına ortaq oldular. Şeir bu sözlərlə bitirdi: "İndi anlaya bilmirəm: kişi kimdir, qadın kim?"

Sizi isə mən dekabristlərin xanımlarından da üstün hesab edir, sizin fədakarlığınız önündə baş əyirəm. Çünki sizin qəhrəmanlığınız məzmununa görə dekabrist xanımların qəhrəmanlığından ucada durur. Dekabristlərin xanımları yalnız öz ərlərinə sədaqətlərini göstərdilər, siz isə ər-arvad sədaqətindən başqa, həm də özgə bir xalqın qızı olmağınza baxmayaraq, ərinizin mənsub olduğu xalqın qeyrətini çəkir, onun haqq uğrunda apardığı mübarizəni dəstəkləyirsiniz. Bu nöqtədə siz, məhdud milli düşüncənin fəvqündə ucalıb ərinizin ölümündən

sonra da onun tutduğu yolu davam etdirirsiniz. Sizin sədaqətinizin böyüklüyü bu nöqtədədir.

Hörmətli xanım Dudayeva, sizin mənsub olduğunuz xalqın çarları və rəhbərlərinin əksəriyyəti tarix boyu öz hakimiyyətlərini qorumaq üçün öz millətlərinə qənim kəsilib. Fransız klassiki Markiz-de-Kusdin 150 il bundan əvvəl bu məsələyə toxunaraq yazıb: "Rusiyanın rəhbəri üçün rusun həyatı bir quruşa dəyməz".

Moskvanın teatr mərkəzində baş verən faciə bu fikrin ən gözəl təsdiqidir. Rusiyanın rəhbərləri hakimiyyətlərini qorumaq naminə çeçenlərlə bərabər iki yüzə qədər rusun da ölümünə bais oldular və utanmaz-utanmaz bunu qələbə adlandırıdılar. Başa düşmək olmur ki, öz millətinin iki yüz nəfər övladının ölümünə səbəb olan bir əməliyyatı necə qələbə adlandıрмаq olar? Bəs qırılanlar bu millətin övladları deyildimi? Əslində, terrorçuları məhv etmək adı ilə öz vətəndaşlarını qıran bu əməliyyatın özü terrorizm idi.

1990-cı ildə, biz hələ Sovet imperiyasının tərkibində olduğumuz zaman rus ordusu, "uf" demədən bizi qırdı. Yəqin ki, siz Şəhidlər Xiyabanında bizim şəhidlərin məzarını ziyarət etmisiniz. Eyni hadisəni gürcülərin də başına gətirdilər. İndi rus mətbuatı utanmadan "Çeçnya-eto Rossiya" deyə bağırır.

Soruşuruq bəs, başqa dilə, başqa dinə və başqa həyat tərzinə malik olan çeçen xalqı kimdir, onlar Çeçenistan adlanan bu torpağa hardan gəlib və onların vətəni haradır? Kreml rəhbərləri bu boyda yalan və ağlasığmaz dərəcədə zorakılıqla dünyanı aldatmaq mı istəyirlər? Axı, bu yalan Puşkinlər, Tolstoylar, Dostoyevskilər, Çaykovskilər yetirən xalqa ləkə gətirir!

Avropanın yetkin xalqlarından biri olan ingilislər müstəmləkələrindən əl çəkib, öz ərazilərinə çəkiləndən sonra yüksəlişləri başladı.

Təəssüf ki, Sovet imperiyası dağılandıdan sonra da Rusiyanın başında duranların beynindən imperiya havası çıxmır, yəni həmin hava ilə yaşayır və anlamaq istəməirlər ki, başqa xalqı əsir edən xalqın özü də əsirdir.

Dekabristlər, Puşkinlər, Çaykovskilər Rusiyanın əsl qızı olmaq etibarilə Sizin böyük fədakarlığınızı alqışlayır və mən sizin ədalətə, həqiqətə uzanan əlinizdən öpürəm.

Dərin hörmətlə,

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

“Açıq söz”, 12 dekabr, 2002.

EGİTİM BAKANINA CAVAB

“Türk ədəbiyyatı” və “Egitim bilim” dərgilərinin son saylarında Türkiyə Cümhuriyyətinin Egitim bakanı M. Bostançı oğlunun məktəblərdə divan ədəbiyyatının okutulmayacağı barəsindəki mülahizəsini və “cümhuriyyət milat qəbul ediləcək” kəşfini oxuyub çox sarsıldım.

Mən bakanı qınamıram. Çünki mülahizələrindən aydın olur ki, ədəbiyyatın mahiyyətini bilmir. Adam bilmədiyinin düşməni olar.

200 ilə yaxın uzun bir müddətdə rus boyunduruğu altında yaşayan Türküstan və Azərbaycan məktəblərində hər zaman klassik ədəbiyyata böyük önəm verilmiş, şəhərlərimizdə Nəsimi, Füzuli, Xaqani, Əlişir Nəvai, Nizami, Maxtımqulu kimi dahilərin heykəlləri ucaldıldığı halda, böyük Osmanlı imperiyasını yaratmış, dünyanın bir çox ölkələrinə mədəniyyət aparmış və tarixi boyunca həmişə müstəqil olmuş Türkiyədə milli ədəbiyyata bu cür düşmənçiliyi anlamaq çox çətindir.

Hələ 70-ci illərdə “Varlıq” dərgisində İsmət Zəki Eyyub oğlu adlı birisi “Ölü ədəbiyyat” adlı məqaləsində klassik türk ədəbiyyatını inkara qalxmışdı. Mən o zaman ona “Yel qayadan nə aparır” adlı məqaləmdə cavab vermişdim. İndi isə Türkiyədə təhsilin başında duran, ona rəhbərlik edən bir adamın ədəbiyyat öyrətimində “Milat cümhuriyyət olacaq” dediyi məsulyyətsiz sözünü qızdırmalı bir adamın sayıqlaması kimi qəbul edərim.

“Egitim-bilim” dərgisində Asim Yenihəbər bəy Egitim bakanına verdiyi cavabda çox gözəl deyir: “hadi, tarixi cümhuriyyətlə başlatın! Cümhuriyyət hanki temeller üzerine kuruldu? Bu devetin “halk ünuru” cümhuriyyətdən öncə də vardı. Pek cümhuriyyət bize yeni bir vatanmı kazandırdı?... Turkiye cumhuriyyətlə birlikdəmi ortaya çıktı?”

Türkiyədə türk dilinin başına min oyun açdılar. Ana dilini

süniləşdirdilər, qısırlaşdırdılar. Bunu şüurlu olaraq yaptılar ki, nəsillər bir-birini anlamasın, millət öz kökündən ayrılınsın, Türkiyə türkləri ilə dış türklər arasındakı dil bağı qırılsın.

Buna nail oldular. Amma bu da onlara kafi olmadığından təhsili əcnəbiləşdirdilər. İngilis təhsili türk cocuqlarını öz kökündən ayırdı. Məqalələrini böyük məmnuniyyətlə oxuduğum böyük bilgin Oktay Sinan oğlu buna qarşı çıxdı. Amma onu eşitmədilər.

Unutdular ki, dilini itirən millətini də, dinini də itirər.

Bizdə keçmişi inkar olmasa da, təhsilimiz hakim millətin dilinin basqısına məruz qaldı. Rus məktəbləri milli məktəbləri sıxışdırdı. Müstəmləkəçilikdən bizə miras qalan rus dilinin hakimliyi bu gün də davam etməkdədir. İstiqlaldan sonra da məmurlar və ruslaşmış ziyalılar övladlarını rus məktəblərinə verir və ailədə rus dilində danışirlər. Buna etiraz olaraq yazdığım "Mənim ana dilim" şeirimdə deyirəm:

Hansıni söyleyim, mismi,¹ demirmi?
Yalnız öz dilinde cingildemirmi?²
Mis sesi benzemez altın sesine
Onların dilidir onların sesi.
Benzemez bülbülün şakımasına
Karğa qarılıtsı, keklik nağmesi.

Ne yaprak, ne rüzgar, ne metal, ne kuş
Seslenmir, ötmüyor, özge dilinde
Peki, bilmiyorum sana ne olmuş
Yad dilde ötürsen öz menziline?³

Yahud başqa bir şeirimde yazıyorum:

¹ Mis - Bakır.

² Cingildemirmi - cınlamıyormu?

³ Kendi evinde yabancı dilde konuşmaq

Kapılar ardında kaldı dilimiz
Verdik könlümüzü yabancı dile.
Arabca konuşduk ölümlə biz
Rusca kırıldatdık diriler ile.

Dəqiq elmlər uşağa bilik verir. Humanitar elmlər - xüsusən də tarix və ədəbiyyat vətəndaş yetişdirir. Mən bununla dəqiq elmlərin önəmini kiçiltmək istəmirəm. Amma bu gün bizə kimya və fizika kimi dəqiq elmlərdə dünya şöhrəti qazanmış Oktay Sinan oğlu kimi vətənin, millətini və ana dilini bütün varlığı ilə sevən və onun müdafiəsinə qalxan vətəndaşlar daha çox lazımdır.

Tarix-millətin hafizəsidir. Öz hafizəsini - yəni tarixini unudan, ona biganə olan millətin manqurtlaşması mühəqqəqdır.

Atalarının keçib gəldiyi yolları bilməyən, onların yaratdığı tarixdən xəbərsiz olan, bir sözlə, atasını tanımayan bəşər deyirlər. Bizə isə bəşər lazım deyil. Böyük tarix yaratmış ataların fəthatları ilə öyünən, onlara bənzəməyə çalışan halal oğullar lazımdır.

"Türk ədəbiyyatı" dergisində ürək ağrısı ilə oxudum ki, türk litseylərində tarix və ədəbiyyat dərsləri ildən-ilə azaldılır.

Keçən il rəhmətlik Ahmet Kabaklı "Türk ədəbiyyatı" dergisində gənc nəslə öz kökündən, öz milli ruhundan qoparmaq məqsədi güdən bu məsələyə qarşı tutarlı bir cavab yazmışdı. O zaman mən yazdığım bir məqalədə rəhmətlik Alperenin səsinə səs vermiş, onu dəstəkləmişdim. İndi bu məsələnin yenidən ortaya atılması məni bir türk oğlu kimi çox narahat etdi. Çünki litseylərdə ədəbiyyat və tarix dərslərinin sıxışdırılmasını şüurlu olaraq millətin milli varlığına və ruhuna qəsd hesab edirəm. İlahi, insan da öz milli kimliyinə bu dərəcədə düşmən olarmı?

Batı qarşısında əyilən, özünü kiçik, Batını böyük sanan və dilindən "Batı" kəlməsi düşməyən solçu türk aydınlarına üzün-

mü tutub soruram: İndi ki, siz Batını bu qədər sevir və onu təqlid etməyi özünüzdə üstünlük hesab edirsiniz, bəs onda niyə öz milli dəyərlərinə qiymət verən, klassik ədəbiyyatlarını göz bəbəyi kimi qoruyan, şəhərlərində böyük sənətkarlarının heykəllərini ucaldan, yubileylərini keçirdən Batıdan öz milli varlığına, öz kökünə və milli ruhuna dərin hörmət bəsləməyi öyrənmirsiniz?

Məni bir şey düşündürür: Batı kəlməsi dilində şəkər olan bu aydınlar öz milli kimliyinə düşmənçiliyi hardan və kimdən öyrəniblər?

Dünyanın ən gəlmiş xalqlarından biri olan yaponlar klassiklərini sevməklə, onlarla oynaməklə bərabər, tədrisi 4-5 ilə başa gəlməsinə baxmayaraq, 4 min il bundan əvvəl yaratdıqları ilan-qurbağa heroqliflərindən əl çəkmirlər. Əsl millət belə olar. Milləti millət kimi qoruyub saxlayan bu cür mühafizəkarlığa eşq olsun! Biz isə son əsrdə əlifbamızı dörd dəfə dəyişmişik - əsrin əvvəlində ərəb, 1923-cü ildən latın, 1929-cu ildən kiril, 1992-ci ildən isə yenidən latın əlifbasını qəbul etmişik. Belə olduğu halda, bu millətdən hansı tərəqqini ummaq olar? Amma sizə baxanda, yenə bizə şükür! Çünki biz əlifbamızı tez-tez dəyişsək də sizin kimi dilimizi dəyişməmişik. Ona görə də böyük Yunus İmrə sizdən çox, bizə yaxındır.

Əlbəttə, bir millətin təhsili M. Bostançı oğlu kimi tarix və ədəbiyyatını bilməyən, ona hörmət etməyən bir adama tapşırılanda belə olmalı idi.

Yəqin, Egitim bakanı çağdaşlığı milləti keçmişinə bağlayan bütün temel dəyərlərə qarşı çıxmaqda görür.

Egitim bakanı M. Bostançı oğluna mənim bir tövsiyəm var: yaxşı olar ki, o, bilmədiyi eğitimlə deyil, dədəsindən ona miras qalmış bostançılıqla məşğul olsun.

HÖRMƏTLİ PƏRVİZ ƏLİYEV!

“Ədalət” qəzetinin 17 oktyabr sayında çap etdirdiyiniz “Nobel mükafatı kimlərə verilir” məqalənizdəki fikirlərin əksəriyyəti ilə şərikəm. Məqalənizdə göstərdiyiniz statistik məlumata diqqət yetirsək, dünyada Nobel mükafatı alanların tam əksəriyyətinin ingilis dilli əsərlərə verildiyi anlaşılır. Biz heç, bəs, görəsən, fransız, ispan, holland, Norveç, portuqal, italyan və s. Avropa dillərində yaranan ədəbiyyat birlikdə ingilis dilli ədəbiyyatdan aşağıdır mı?

Demək, burda əsas amil kimi ingilis dili götürülür. Tərcümə isə heç zaman orijinalı tam əvəz edə bilməz.

İkinci mühüm amil isə din məsələsidir. Dünyada 1 milyarddan artıq müsəlman xalqları var (ərəb, fars, türk, Pakistan, İndoneziya və s.) Yəni, bu bir milyardlıq xalqların içində Nobel mükafatına layiq üç-beş əsər tapılmadı?

YUNESKO-nun hesablamasına görə, XX əsrin ikinci yarısında ən çox oxunan iki yazıçı olmuşdur. Biri Kolumbiya yazıçısı Markes, ikincisi Çingiz Aytmatov. Bununla belə, Markesə Nobel mükafatı verildi, Ç. Aytmatova yox.

Nobel mükafatı laureatı ingilis alimi Con Bernal bizim Xudu Məmmədovun quruluş nəzəriyyəsinə heyran olduğunu dəfələrlə yazdı. Hətta İngiltərədən onun görüşünə gəldiyi barədə “Sovetskiy Soyuz” jurnalı da xüsusi məqalə həsr etmişdi. Nə oldu? O, Nobel mükafatına yaradı, Xudu Məmmədov yox?

Üçüncü amil isə məqsədlilik amilidir. Sovet dövründə K. Simonov və A. Tvardovski həm məzmun, həm də sənətkarlıq baxımından zirvədə dururdu. Lakin Nobel mükafatı onlara deyil, Brodskiye və Soljenitsina verildi. Çünki Brodski və Soljenitsin Sovet ideologiyasından uzaq idilər. Brodskiye Sovet İttifaqından qaçandan sonra o mükafatı verdilər. Mən onu çox yaxşı tanıyırdım. Hətta mənim 2 şeirimi rus dilinə çevir-

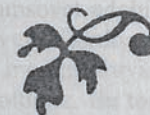
mişdi. Ancaq mən bəyənməyib, eyni şeirləri yenidən R. Kazakovaya tərcümə etdirmişdim.

Beləliklə, Qərbin “demokratikliyi”nin, “həqiqətpərəstliyi”nin, hər yerdə olduğu kimi, elm, mədəniyyət sahəsində də özünü göstərdiyi bizə yaxşı məlumdur.

“Ailə planlaşdırılması” adı altında müsəlman dünyasındakı artımı (çoxuşaqlılığı) azaltmaq, “qlobalaşdırma” adı altında Sovet imperiyasından qalma özlərinə sərfəli şəkildə beynəlmiləlciliyi bizə sırımaq istəyirlər. Çox təəssüf ki, müsəlman dünyası hələ bu çirkin siyasətin arxasında duran əsl məqsədi görə bilmir və buna uyur.

MÜSAHİBƏLƏR

SUALLAR-CAVABLAR

(Tənqidçi M.Aydınla müsahibə)

- *Bugünkü vətəndaşla bugünkü şairin uğur və uğursuzluqlarını nədə görürsünüz?*

- Ümumiyyətlə, şair, ilk növbədə, vətəndaş, sonra şairdir. Daha doğrusu, indi şairin şairliyi onun vətəndaşlığı ilə müəyyən edilməlidir. İctimai problemlərə toxunmayan, vətənin və xalqın taleyindən kənarda qalan bədii əsərləri indiki şəraitdə məqbul saymaq olmaz. Ancaq bədii əsərin ictimailiyi onun yalnız mövzusundan asılı deyil. Daha doğrusu, əsərin ictimai dəyərini yalnız mövzu müəyyən etmir. Əsas məsələ müəllifin mövqeyində, cərəyan edən hadisələrə münasibətində, bədii sözün qüdrətilə cəmiyyətə təsir göstərmək arzusundadır. Bu cəhətdən son illərdə ümumsovet ədəbiyyatında yaranan əsərlər içərisində Ç.Aytmatovun "Əsrdən uzun gün" və Abdullinin "13-cü sədr" əsərləri mənim ürəyimcədir. Siz bayaq "Zaman və şeir" ifadəsini işlətdiniz. Bu təsadüfi ifadə deyil, çünki zaman şeirdə, şeir də zamanda özünü tapır. Əgər şeirdə zaman yaşamırsa, şeirin təqtilərində zamanın nəbzi vurmursa, o, günün şeiri deyil. Böyük filosoflardan biri çox gözəl deyib: "İnsanların cismani ağrıları həkimlərin, mənəvi ağrıları isə şairlərin, yazıçıların ürəyindən gəlib keçir". Mən bu günlərdə əsrimizin əvvəllərində yaşayıb yaratmış Ömər Faiq Nemanzadənin yenicə çapdan çıxmış kitabını oxudum. Bu adam zamanla deyil, günlə, anla yaşamış, vətənin və xalqın dərdlərinə çıraqla kimi alışıb yanıbmışdır. Buna görə də üstündən 70-80 il keçməsinə baxmayaraq, bu publisist yazılar bu gün üçün də qiymətlidir. C.Məmmədquluzadə və Sabir də onun kimi...

- *Bu günün vətənpərvərliyi müharibə dövrünün vətənpərvərliyindən nə ilə seçilir?*

- Bu günün vətənpərvərliyi müharibə illərinin vətənpərvərliyindən çox incə mətləblərlə seçilir. Müharibə illərində biz faşizmə qarşı vuruşuruq. Düşmən də bəlli idi, məqsəd də. İndi isə... Hədəflər çox və mürəkkəbdir. Əlbəttə, ideologiya mübarizəsi həmişə olub və olacaq. İdeologiya müharibəsində bəzən düşmən üzünə maska taxır, öz mənfur məqsədini gözəl sözlər arxasında gizlətməyi bacarır. Burada qaranı ağdan, haqqı nahaqdan, ayrını düzdən seçmək üçün dərin ağıl və mahiyyəti görə bilən göz lazımdır. Müasir imperializm və yeni müstəmləkəçilik başqa bir xalqın istiqlaliyyətinə qəsd edərkən son dərəcədə incə üsullardan istifadə edir, işğalını gözəl sözlər arxasında gizlədir. İndi imperialist dövlətlər "işğal" sözünü "xilas" və "qardaşlıq köməyi" sözləri ilə əvəz ediblər. Qrenadanın işğalı bunun ən yaxşı nümunəsidir. Bu yerdə ideologiyanın ən kəsərli silahı olan ədəbiyyat xalqın köməyinə gəlməli, həqiqətin üzündən boyunu açmalıdır.

- *Sizin "Neo" şəiriniz buna misal ola bilər.*

- Bu, məsələnin bir tərəfidir. Vətənpərvərliyin ikinci tərəfi isə cəmiyyətin içindəki yaramazlıqlara qarşı mübarizədir.

Müharibə illərindən fərqli olaraq, sülh illərində bizi geri çəkən, inkişafımıza əngəl olan, içimizdəki ətələt, durğunluğa, nadanlığa, soyuqqanlığa, laqeydliyə qarşı mübarizə də vətənpərvərliyin bir ifadə formasıdır. Mən ali məktəb müəllimi kimi deyə bilərəm ki, indiki halda bizim ən böyük düşmənimiz bəzi hallarda özünü göstərən ətələtdir. Çırpıntının olmaması, elmə təşnəsizliyin, öyrənmək eşqinin zəifliyidir. Tələbəyə yalnız dərsləri belə çətin oxuda bilirik. Halbuki ali məktəb tələbəsi yalnız dərslərlə kifayətlənməməli, dərslərdə adı çəkilən, misal gətirilən elmi qaynaqlarla bilavasitə özü tanış olmalıdır. Yalnız o zaman tələbə mühazirə və kitab müəllifinin səviyyəsinə yüksələ bilər. Ali məktəblərin məqsədi də budur. Yunan filosofla-

rından birinin gözəl bir sözü var: "Müəllim öz fənninin bütün incəliklərini tələbəyə çatdırmaq iqtidarında deyil. Müəllim tələbənin qəlbində o elmə məhəbbət yaratmalı, tələbənin qəlbində məşəl yandırılmalıdır". İndi burada günahkar ya müəllimlərdir, ya da tələbələr. 90 dəqiqəlik mühazirəni müəllim dəqiqələri say-saya, ağzından söz tökülə-tökülə, o elmin atəsinə yanmaya-yanmaya deyirsə, təbiidir ki, tələbələrin qəlbində o məşəli yandıra bilməyəcək. Tələbə də qarşısında yanan müəllimin atəsinə müəllimin özü kimi yandırsa, mühazirəni cəldə dinləyirsə, hansı məşəldən söz gedə bilər? Vətənpərvərlik quru ideya deyil. Vətənin eşqinə yanmaq, vətənə layiqli vətəndaş olmağın özüdür. Bu bir həqiqətdir ki, quru əllə, boş başla, yüngüzsür ürəklə vətənə vətəndaş olmaq olmaz. İndiki dövrdə yaxşı vətəndaş olmaq üçün baş biliklə, ürək atəşlə dolu olmalıdır.

- *Haqlısınız. Diplom xatirinə ali məktəbə girənlər, elmə can yandırır, diploma sahib olmaqla işini bitmiş hesab edir. Qəribədir ki, məqsədinə nail olandan sonra isə özünü ziyalı sayır. Mərkəzi mətbuatda bu barədə böyük mübahisələr gedir. Ümumiyyətlə, ziyalı kimdir? Yeri gəlmişkən, deyin görək, Siz ziyalı kimə deyirsiniz?*

- Mənə bu sualı çox yerdə verirlər. Şübhəsiz, yaxşı mütəxəssis olmaq, dünya mədəniyyətindən xəbərdar olmaq, bir neçə dil bilmək, zövqlə geyinmək və s... ziyalılığın şərtlərindəndir. Lakin yalnız bunlarla tam ziyalı olmaq mümkün deyil. Müasir rus yazıçılarından Belov deyir ki, adam tanıyıram, dünyanın yarısını gəzib, yaxşı mütəxəssisdir, bəşər mədəniyyətindən az-çox xəbəri var, lakin doğmaca kəndinin və xalqının tarixini bilmir. Beləsinə ziyalı demək olarmı? - Yox!

Bir dəfə sənaye institutunun bir professoru ilə mübahisəm oldu. Bu professor öz sahəsini yaxşı bilən bir alimdir. Lakin doğma xalqının tarixini bilmirdi. Mən bunu ona irad tutanda, o da mənə "Bir kimya düsturunu açə bilərsənmi?" - sualını verdi. Mən bu alimin cəhəlatinə və nadanlığına təəccüb etdim. Çünki ədəbiyyatçı olmağın etibarilə kimya elminin məqsəd və vəzifə-

sini bilməyim mənə kifayətdir. Lakin bir kimyaçının, bir riyaziyyatçının, ya bir bioloğun doğma xalqının tarixini bilməməsi, ən ümdəsi, bunu özünə nöqsan tutmaması onun cəhalətinin ən gözəl sübutudur. Hardan gəldiyini bilməyən hara gedəcəyini bilməz. Bu isə özünə laqeydliyin, soyuqqanlılığın ən gözəl nümunəsidir. Bizdə indi istənilən qədər diplomlu cahillər var.

Bu cahillər mədəniyyəti zahiri geyimində, otaqlarının müasir bəzək-düzeyində, söhbətlərini xarici istilahlarla bəzəməkdə görür. Əlbəttə, gözəl geyinmək, mənzili müasir üslubda, zövqlə bəzəmək nöqsan deyil. Lakin məsələ o geyimin, o bəzək-düzəyin arxasında gizlənməmək, qəlbən və fikrən müasir olmaqdadır. "Nauka i reliqiya" jurnalının 1983-cü il 1 nömrəsində RSFSR xalq artisti Oleq Tabakovla bir müsahibə verilmişdir. Həmin müsahibədə aktyor dramaturq Rozovun "Sevinc axtarışı" pyesindən bir epizodu xatırladır...

Savinlər ailəsinin böyük oğlu Fyodor Lena adlı meşşan bir qızla evlənir. Fyodor böyük ideallarla yaşayır. Müasir əşyalar eşqilə yaşayan Lena ərinin ideallarına mane olur, onu məişət xırdaqlarına çəkir. Nəhayət, evin kiçik oğlu atasının şaşkası ilə par-par parıldayan mebeli vurub qırır.

Oleq Tabakov sözünə davam edərək yazır: "Bu pyes 25 il əvvəl yazılmışdır. İndi həmən şaşka ilə yapon tranzistorunu və dublyonkaları vurub dağıtmaq lazımdır".

Əlbəttə, bununla aktyor öz mənəvi çürüklüyünü yapon tranzistorları və dublyonkalar arxasında gizlədənələrə, mədəniyyəti zahiri tərəfindən anlayanlara qarşı çıxır. Belələri mədəniyyəti oynayır. Əgər həmən adam evindəki yapon tranzistorunu və əynindəki dublyonkanı halal zəhmətilə qazanmış olsaydı, bu əşyalara malik olana qədər çəkdiyi zəhmət onu yalnız zahirən deyil, daxilən də təkmilləşdirərdi. Lakin bu əşyalar əyri yolla qazanılırsa, onlar cansız əşya olaraq qalır, sahibinin mənəvi dünyasına təsir göstərə bilmir və həyat ona yüngül bir oyuncaq kimi gəlir, həyatın mürəkkəbliyini və mahiyyətini dərk etmir.

Ona elə gəlir ki, malik olduğu tranzistorun milini istədiyi zaman istədiyi ölkənin üstünə gətirib o ölkənin məhnisini dinləyə bildiyi kimi, həyatda da istədiyi zaman istədiyini edə bilər. Bir sözlə, həyatın sevinci və səadəti ona çox asan başa gəlir və belələri həyatın əsl mahiyyətini və məqsədini anlamır. Məqsədsiz, amalsız yaşayaraq ömrü boyu nadan olaraq qalır.

- Sizin "Yaxın uzaq oldu" şeirinizdəki kimi...

- Bu günlərdə "Bakı" televiziyaşının təşkil etdiyi "Aygün" verilişində deyildi ki, qərəzsiz və böyük məhəbbətə inanmayan bir cavan redaksiyaya yazır ki, "Mənim kifayət qədər maddi imkanım var. Buna görə də hansı qıza evlənmək təklif etsəm, mənə gələr".

Özündən razı bu cavan oğlanı bu cür danışdırır, heç şübhəsiz, "papasının" yüngül və asan yolla əldə etdiyi sərvətdir. O, bu sərvətə hazır sahib olub. Əgər bu oğlan həmin sərvəti özü alın tərzi və əlinin qabarı ilə qazanmış olsaydı, çəkdiyi zəhmət və tökdüyü tər onu daxilən təkmilləşdirər və yalnız o zaman bilərdi ki, məhəbbəti pulla almırlar, məhəbbəti də təmiz və ləyaqətli əməllərlə qazanırlar. Burada bir sözə diqqət yetirin. "Əldə etmək"lə "qazanmaq" başqa-başqa şeylərdir. Gəliri əyri yolla əldə edərlər, amma zəhmətlə qazanırlar.

Bu yelbeyin oğlanın atası övladına miras qoyduğu sərvətlə öz övladını mənəvi cəhətdən şikəst etmişdir. İndiki zamanədə pulla, daş-qaşla öyünmək ən azı mənəvi pozğunluqdur.

- Mənəvi təmizlik məsələsi Sizin poema və pyeslərinizin əsas mövzudur. Xüsusilə "Etiraf", "Atılmışlar", "Qiyət" poemalarınız, "İkinci səs" və "Yollara iz düşür" pyesləriniz... Mənəvi pozğunluğun və əxlaqi natəmizliyin səbəbini siz nədə görürsünüz?

- Mənəvi saflığı və əxlaqi təmizliyi mən, ilk növbədə, yəni vətəndaşlıq hissində, içindəki "eqonu" öldürməkdə, öz şəxsi mənafeyini ümumin mənafeyindən üstün tutmamaqda, böyük ideallarla yaşamaqda görürəm. Böyük ideallarla yaşayan adamlarda şəxsi mənafe ümumin mənafeyi içində əriyir və buradan da mənəvi təmizlik, əxlaqi gözəllik yaranır. Öz

ağına, öz qabiliyyətinə həddindən artıq vurulan, özünü hamıdan üstün tutan adamlar hər işdə, hər yerdə özünü haqlı bilir, özlərini cəmiyyətə qarşı qoyurlar. Özünü hər işdə, hər yerdə haqlı bilməyin özü ən böyük haqsızlıq və mənəvi boşluqdur. Həmişə özünü haqlı hesab etmək özünü kənardan görə bilməməyin, özünə idrak gözü ilə baxmamağın nəticəsidir.

İnsan gündüzlər elədiklərinin hesabətini gecələr öz-özünə verməlidir. Hamı səhv edə bilər. Lakin bu səhvi sonradan başa düşməmək, onun ağrısını çəkməmək vicdan güzgüsündə özünə baxıb utanmamaq, eqoistlik və nadanlıqdır. İnsanın həyatda elədiyi səhv sonradan onun üçün ağrıya çevriləndə o adam həqiqi vətəndaş olur. Mən vətəndaşlığı da, insanlığı da, ilk növbədə, bunda görürəm. Düşünmədən deyilən bir söz, ya hərəkət əgər başqasına toxunursa, sən bunu bilərək susursansa, öz əməlindən peşman olub incitdiyin adamdan üzr istəmir-sənsə, sən insanlıqdan və vətəndaşlıqdan danışmağa haqqın yoxdur. İnsan öz şəxsi mənafeyini unudub başqasının dərdinə şərik olanda, dara düşənə əl uzadanda insandır. Öz xeyrindən ötrü başqasını tapdayan, yalnız özünü, öz xeyrini düşünen, “az aşım, ağrımaz başım”, “daş məndən ötdü, qardaşıma dəydi, elə bildim daşa dəydi” fəlsəfəsi ilə yaşayan adamcıqazlardan bu vətənə vətəndaş ola bilərmiz?

Belələrinin hiss və duyğuları mənzilinin dörd divarına sığışır, belələri yalnız 3 otağını dörd, dörd otağını beş görmək istəyənlərdir, bağ və maşın eşqilə yaşayan, vətənin və xalqının taleyini ömründə bir dəfə də olsa düşünməyən, yalnız sormaqla yaşayan tüfeylilərdir.

Mən 1958-ci ildə Füzuli haqqında yazdığım “Şəbi-hicran” poemasında belələri haqda demişdim:

Heyhat! Hələ çoxdur evini vətən,
Qohum-qardaşını millət sayanlar.

“Dərin qatlara işıq”, Bakı, 1986.

“ULDUZ” JURNALININ SUALLARINA CAVAB:

1. Qələm sahibi üçün xalq şairi, xalq yazıçısı adından yüksək ad ola bilməz. “Xalq şairi” adı nə deməkdir? Xalqın istək və arzularını, kədər və sevincini, şəxsi istək və arzular, şəxsi kədər və sevinc kimi yaşamaq! Bu böyük adın mənə verildiyini eşidəndə özüm özümə verdiyim ilk sual belə oldu: Bu ada, doğrudan da, layiqəmmi?

Ata-ana övladına Qorxmaz, İradə, Rəşad, Zərifə, Lətafət, Dəyanət, Babək, Qüdrət, Sədaqət və s. kimi adlar verir. Bu gözəl adları doğrultmaq isə övladdan asılıdır. Mən xalq şairi adını Vətənimin və xalqımın, bir sözlə, anamın mənə verdiyi ad kimi qəbul edirəm. Bu adı doğrultmaq isə mənim vəzifəmdir. Bu mənada boynuma düşən borcun, vəzifənin və məsuliyyətin böyüklüyünü dərk edir, bundan sonra edəcəklərimi düşünürəm. Demək, edəcəklərim etdiklərimdən daha dəyərlidir və daha böyük olmalıdır. Çünki bu vaxta qədər elədiklərimə görə yalnız şair idim, edəcəklərimdə isə xalqın da imzası var. Bunun nə demək olduğunu isə hörmətli oxucular bizdən yaxşı bilir.

2. Ədəbiyyatımızın dünəni bizdən asılı deyildi. Sələflərimiz bizim üçün böyük ənənə qoyub gediblər. Onların elədiklərinə baxanda adamı vahimə götürür. Bizdən asılı olan ədəbiyyatımızın bu günü və sabahıdır. Bu gün mənim nəslimə mənsub olan qələm sahibləri bacardığını edir. Ədəbiyyatımızın sabahı isə bizdən sonra gələn ədəbi gəncliyə bizim münasibətimizdən və qayğımızdan asılıdır. Müasir ədəbi gənclikdə gördüyüm xoşa gələn cəhət odur ki, onlar bizi yamsılamır, öz yolları ilə gedirlər. İstədiyim odur ki, daha böyük, daha ictimai mövzulara əl atsınlar, dairəni genişləndirsinlər, xırda mövzular ətrafında dönüb dolaşmasınlar. Böyük ədəbiyyat, böyük sənət onların qayəsi olsun. Burdan da sualınızın ikinci tərəfi - ədəbiyyatımızın qarşısında həllini gözləyən vacib

problemlər məsələsi meydana çıxır. Nədir bu vacib problemlər? Əsrlə nəfəs almaq, xalqın arzuları ilə yaşamaq, dünyanı düşündürən sosioloji problemlərin ifadəsinə çalışmaq! Sələflərimizin qaldırdığı böyük problemləri bu günün havası və nəfəsi ilə təzələmək! Forma yeniliyindən çox, məzmun yeniliyinə, mövzu aktuallığına və bunların sənətkarlıqla ifadəsinə çalışmaq! Dünya ədəbiyyatının orkestrində Azərbaycan notunun səsinə seçiləcək dərəcədə ucaltmaq!

3. Yaradıcılıq planlarından danışmaq istəmirəm. Çünki vəd verib əməl etməməkdən qorxuram. Vəzifəm yazmaqdır. Keçən illərdə olduğu kimi, bekar dayanmayacağam.

“Dərin qatlara işıq”, Bakı, 1986.

“RODONSKİ USTREM” (BOLQARISTAN) QƏZETİNİN ƏMƏKDAŞI QEORGİ QRİVNEVLƏ MÜSAHİBƏ

S u a l: İlk ədəbi addımlarınızı harda və nə zaman atmısınız?

- Orta məktəbdə oxuduğum zamandan yazmağa başlamışam. Amma ilk şeirim 18 yaşında çap olunmuşdur.

S u a l: Sizcə, müasir yazıcının əsas vəzifəsi nədən ibarətdir?

- İndi yazıcının cəmiyyətdəki mövqeyi və vəzifəsi ötən əsrlərdən daha vacib və daha məsuliyyətlidir. Yazıçı mənsub olduğu xalqın vicdanı və danışan dilidir. Bu vəzifəni boynuna götürə bilməyən yazıcının istedadına və yazdıqlarına inanmıram. Daha doğrusu, qəlbinin səsinə yazıya köçürməyən yazıçı, yazıçı deyil. Bir ölkənin, bir xalqın deyil, bütöv planetin taleyi təhlükə qarşısında durduğu bu zamanədə yazıçı sözü atom və hidrogen bombalarından qüdrətli və kəsərli olmalıdır. 1984-cü il SSRİ Dövlət mükafatına layiq görülməli “Bir gəminin yolçusuydu” kitabımda toplanan şeirlər, əsasən, bu məsələdən danışır.

S u a l: Əsərləriniz haqqında oxucuların fikrini üstün tutursunuz, yoxsa tənqidlərin?

- Bəzən ağıllı oxucu professional tənqidçi səviyyəsində, bəzən də professional tənqidçi ən geri qalmış oxucu səviyyəsində fikir söyləyir. Bunun əksi də olur. Odur ki, bunu ümumiləşdirmək olmaz. İstər tənqidi fikir, istər tərif, istər professional tənqidçi, istərsə də adi oxucunun fikri, hər ikisinin ağıllısı və yazıcını inandırmanı mənim üçün qiymətlidir.

S u a l: Sizin yaradıcılığınızda dogma Vətəniniz öz əksini necə tapmışdır?

- Mən bir çox Avropa və Afrika ölkələrində olmuşam. Əgər siz soruşsaydınız ki, məsələn, İngiltərə Sizin əsərlərinizdə öz əksini necə tapmışdır? - Mən buna çox asanlıqla cavab verə bilərdim. Lakin dogma Vətənimin mənim əsərlərimdə necə əks olunduğunu demək çətindir. Çünki mənim əsərlərim başdan-başa Vətənimin bu günü və keçmişinin sevinci və ağrı-acılarının ifadəsindən ibarətdir.

S u a l: İstedad və zəhmət! Hər bir yazıçı üçün yalnız bunların əsas amildir?

- İstedad - bacqalarının görə bilmədiyini görə bilmək qabiliyyətidir. Zəhmət isə bu qabiliyyəti cılayan amildir. Əgər yaradıcılıq prosesini yalnız zəhmət kimi qəbul etsək, bura üçüncü amili də əlavə edərdim: Dərin bilik!

S u a l: Bütün ömrü boyu bir yazıçı yalnız bir həyat kitabı yazmır mı?

- Əlbəttə, ədəbiyyat - həyatın aynasıdır. Bir sözlə, yazıçı öz qəlbində hansı hissə, hansı fikrə, hansı amala köklənibsə, həyatda da onu axtarır və onu görür. Bu mənada hər yazıçının öz sevimli mövzuları olur. Çox zaman həmin mövzunun və qəlbindəki amalın ətrafında dönüb doladır.

Məsələn, mən ən çox insanın öz-özü ilə daxili söhbəti, özünü dərk etmə yollarındaki iztirablarını əks etdirməyi çox sevirəm. Xüsusilə, poema və pyeslərimdə müxtəlif situasiyalara düşən insanın daxili iztirablarını və bu iztirab yollarında özünü dərk edib qüsurlarını görməsi prosesini əks etdirməyə çalışıram.

S u a l: Yəqin ki, siz çox oxuyursunuz. Hansı yazıçının əsərlərinə döna-döna qayıdırınız və nə üçün?

- Çox oxuyuram. Amma Tolstoydan aldığım qıdanı heç bir müasir yazıçıdan ala bilmirəm. Müasirlərdən ən çox sevdiyim Ç. Aytmatovdur. Tolstoya və Azərbaycan klassiki Füzuliyə tez-tez qayıdıram. Çünki bu nəhənglər insan qəlbinin ən dərin qatlarına nüfuz etməyi bacarırlar. Bu nəhəngləri hər dəfə oxuyanda onlarda əvvəllər görmədiyim duyğuları görürəm.

S u a l: Sizin nəslinizə (kökünüzə) xas ən maraqlı cəhət nədən ibarətdir? Yadıınızda ən çox qalan cəhət?

- Nənəmin danışdığı nağıllar... Babamın zəhmətsevərliyi.

S u a l: Hansı suala cavab verə bilmirsiniz?

- Dünyanın əvvəli nədir və sonu hara gedir? Həyatın əvvəli nədir, sonu nədir? Biz insanlar hardan gəldik və hara gedirik? - sualının cavabı müşküldür.

"Dərin qatlara işiq", Bakı, 1986.

RADİONUN ƏMƏKDAŞI E.BAXIŞLA MÜSAHİBƏ

S u a l:

- Ədəbiyyat haqqında saysız-hesabsız fikirlər var: Ədəbiyyat obrazlı düşüncədir. Ədəbiyyat söz sənətidir. Ədəbiyyat hakim siniflər əlində silahdır və s. Ədəbiyyata bir sirr və möcüzə kimi baxanlar da var. Bu sirr nədir?

Həsənoğlu təkcə bir qəzəli ilə əsrləri adlaya bildiyi halda, bəzən cildlərlə şeir yazanlar bu gündən sabaha adlaya bilmir. Sənətdə yaşarılığın səbəbi nədir?

C a v a b:

- Çox çətin sualdır. Ona görə ki, sənətin yaşarılığını təmin edən amil bir deyil, iki deyil, beş deyil. Bunun şərtləri çoxdur. Buna görə də dünyanın neçə-neçə psixoloq, filosof və ədəbiyyatşünasları yaradıcılığın sirlərini öyrənməyə, sənətin möcüzələrini açmağa çalışıblarsa da buna tam mənada nail ola bilməmişlər. Sənətkarların özlərinə gəlincə, onlar yalnız yarada bilir, yaradıcılığın sirri və möcüzəsi onların özləri üçün də sirr olaraq qalır. Bir şair kimi mənim özümə xoş gələn, bəyəndiyim şeirim bəzən oxucuda əks-səda oyatmır, bəzən də əksinə olur, çox da bəyənmədiyim şeirim oxucu dilinin əzbərinə çevrilir. Bir sözlə, bu sirdən baş açmaq çətinidir.

Amma bu məsələdə bir həqiqəti unutmaq olmaz: bir duyğunu, hissi, adi bir insan kimi yaşayıb, o hissin, duyğunun şair kimi ifadəçisinə çevrildəndə, misralar bulaq kimi sinədən tökülür, od kimi səni yandırır, sözlər predmetləşir. Sən kağız üzərində hərfləri deyil, predmetləşən hissləri, duyğuları aydınlığıyla görürsən. Demək, şair qələmə aldığı mövzunun müşahidəçisi deyil, bilavasitə iştirakçısı olanda, o, özündən heç nə uydurmur, yalnız duyduğunu yazır. Şair duyduğunu yazanda isə səmimi olur. Məncə, əsl sənətin birinci sirri həmin bu səmimiyyətdir. Səmimiyyət isə ürəyin qapılarını açan ən eti-

barlı açardır. Səmimiyyət açarını itirən sənətkar öz qəlbinin qapılarını açma bilmədiyindən, o ürəkdən gələn səslər oxucu qəlbinin qapılarını da açma bilməz.

Səmimiyyətlə deyilən söz başqa ürəklərə yol tapır, o ürəkləri titrədir. Sənətdə etalon sayılan Füzuli şeirinin yaşarılığını şərtləndirən ilk amili mən onun səmimiliyində görürəm. Məcənnunun gileyli məktubuna Leylinin cavabına diqqət yetirək:

Gəhi-şövqi-vüsali, gəh belayi-hicr ilə zarəm,
Özüm həm bilməzəm dərdim nədir, mən necə bimarəm,
Qəmi - eşq içrə bir dərmanı yox dərdə giriftarəm,
Bu yetməzmi ki, bir dərd artırırsan dərdimə sən həm.

Ürəkdən gələn bu səmimiyyətin oduna necə alışmamaq olar? Qınağa baxın: "Mən bu qədər dərd çəkirkən, dərmanı yox bir dərdə giriftar ikən, bütün bunlar sənə bəs deyilmi ki, dərdimə üstəlik bir dərd də artırırsan?"

Həminin işlətdiyi adi sözlər şair qəlbindən keçib necə şeirləşmiş, necə qeyri adıləşmiş.

Məncə, sənətdə yaşarılığın ilk amili bu səmimiyyətdir.

Bunun, şübhəsiz, başqa amilləri də var.

S u a l:

- Şairin şeirini onun tərcümeyi-halı hesab edənlər var. *Bu nu Sizin yaradıcılığınız haqqında da demək olarmı? Məncə, Sizin yaradıcılığınızda şəxsi tərcümeyi-halınızdan çox, xalqın tərcümeyi-halı yaşayır. Siz buna necə baxırsınız?*

C a v a b:

- Şeirini şairin tərcümeyi-halı hesab edənlər haqlıdır. Çünki şair dediyin kəsin tərcümeyi-halı onun mənsub olduğu xalqın tərcümeyi-halının bir parçasıdır. Çünki şair əsl şairdirsə, onun şəxsi duyğusu həm də ictimai duyğudur. Şairin qəlbindən Vətənin və həm də dünyanın dərdi keçmirsə o, şair deyil. Vətən bədbəxtdirsə, şair necə xoşbəxt ola bilər? Axı, şair xalq taleyinin müşahidəçisi deyil, bilavasitə iştirakçısıdır.

Şair bu taleyin iştirakçısıdır. Şair bu taleyin iştirakçısı kimi yazanda öz fərdi duyğularından çıxaraq, xalqın taleyindən danışır, beləliklə də, fərdi hisslər xalqın istək və arzuları ilə qaynayıb qarışır, fərd ümumiləşir, xalq fərdiləşir.

Götürək Sabiri. Bu böyük şairin şeirində onun fərdi duyğularını, şəxsi arzularını xalq taleyindən necə ayıra bilərsən? Onun şeirləri həm özünün şəxsi tərcümeyi-halıdır, həm də xalqının. Sabirin əməli, istəyi, arzusu nə idi? Xalqını düşdüyü vəziyyətdən xilas etmək! Buna yol axtarmaq! Bu uğurda yazıb yaradan şairin əməlini, tərcümeyi-halını, ürək yanğını xalqının tərcümeyi-halından və taleyindən ayırmaq mümkündürmü? Onun "Fəxriyyə" şeiri həqiqətən böyük bir yol keçmiş xalqın tarixi və tərcümeyi-halının bədii ifadəsidir. Şair özünü fərdi olaraq bu tarixin, bu taleyin, bu tərcümeyi-halın pillələrindən keçirir, xalqın taleyinə göz yaşları tökür, özünü bu taleyin içində əridir, özünü xalq taleyi içərisində əridən şairin tərcümeyi-halı xalqın tərcümeyi-halının bir hissəsinə çevrilir.

S u a l:

- *Yüz il sonranı təsəvvür edin. 2084-cü ildə bugünkü şeirimizin hansı meylləri yaşayırı olub, bu illərdən o illərə qala birlər?*

C a v a b:

- Gələn, yüz il sonraya baxmazdan əvvəl yüz il əvvələ baxaq. Yüz il əvvəlki şeirimizdəki hansı meyllər bu gün bizimlə bərabər yaşayırsa, yüz il sonra da həmin meyllər yaşayaçaq.

Şeiri, sənəti kitablar deyil, xalq yaşadır. Xalq isə ötrəri fərdi hissləri deyil, öz taleyi və öz əməli ilə bağlı hisslərin, arzuların ifadəsi olan əsərləri yaşadır.

S u a l:

- *Şeir vaxta, dövrə yaxın olmalıdır, ya insana? Şeir bütün dövrlər üçün yazılmalı deyilmi?*

C a v a b:

- Bulaq başında bir çınarı xatırlayın. Bulaq çınarı yaşadır, çınar bulağı. Dövr və bu dövrün insanı. Bunlar biri digərini tamamlayır. Əsrimizin əvvəlində Sabir nadan atanın dili ilə "oxutmuram, əl çəkin" deyirdi. İndi hansı ata övladını oxutmaq istəməz?.. Demək, bu gün artıq bu məsələ problem deyil. Bəs Sabirin "Oxutmuram, əl çəkin" şeiri bu gün üçün ölüdürmü? Yox! Sabah üçün də ölməyəcək. Niyə? Ona görə ki, burda məsələ mövzuda deyil, şairin yağısındadır. Demək, yaşıyan mövzu və problem deyil, şairin ürək yağısıdır. Bu günün problemində də bu günün şairi Sabir kimi yana bilirsə, şeiri həm bu günün şeiridir, həm də sabahın.

Qorki demişkən, ədəbiyyat insanşünaslıqdır. Sənət insan duyğularının tərcümanına çevrilsə, o, bütün dövrlər üçün yaşarlı olur.

S u a l:

- Oxucu-şair münasibətlərindən nə deyə bilərsiniz?

C a v a b:

- Bu, çox mühüm problemdir. Çünki oxucunun şairə ehtiyacı olduğu kimi, şairin də oxucuya çox böyük ehtiyacı var. Hər gün həm evin ünvanına, həm də universitet və Yazıçılar İttifaqının ünvanına 10-15 məktub alıram.

Əlbəttə, bunların hamısına cavab verməyə fiziki imkanım olmur. Efirdən istifadə edib, cavab yazma bilmədiyim oxuculardan xahiş edirəm, məni bağışlasınlar. İş çox, vaxt azdır, çatdırmaq olmur.

Aldığım məktubların böyük bir hissəsi şeir olur. Hamı istəyir ki, ona cavab yazım, məsləhət verim. Məktubla məsləhət vermək, bugünkü şeirin tələblərini şərh etmək mümkün deyil. Redaksiyalara bilavasitə müraciət etmək daha düz olar. Bununla belə, bu məktubların içində ürəyəyatan, layiqli şeirlər də olur. Belələri haqqında dərhal, "uğurlu yol" yazır, ya da şeirlərini çap etdirirəm. Bunlardan birini misal gə-

tirmək istəyirəm. Masallı rayonunun Boradigah qəsəbəsində yaşayan Nurməmməd Ağayevdən aldığım şeirlər çox xoşuma gəldi. Onun "Nə lazım" şeirindən bir parça oxumaq istəyirəm:

Şəbi-yeldasa da saçı gözəlin,
Gözəllik taxtının tacı gözəlin,
Dili həsrəti tək acı gözəlin
Olsun dodaqları qaymaq... nə lazım.

Könlüm götürməyir əzəldən bəri,
Boğazdan yuxarı saxta sözləri.
Qəlbi tamahından xırda kəsləri,
Anlamaq nə lazım, duymaq nə lazım.

Nəfəsi məsləkəndən baş alanlara,
Başı qəlbi kimi boş olanlara,
Sağ ikən ürəyi daş olanlara,
Öləndə başdaşı qoymaq nə lazım.

Gözəl deyilib: Sağ ikən, ürəyi daş olanlara, öləndə başdaşı qoymaq lazım deyil. Çünki, beləsinin adı, ünvanı özü kimi itməlidir.

Mən arzu edirəm ki, oxucular xalqımızı düşündürən böyük məsələlər barədə yazıçılarla fikir mübadiləsi etsinlər, amma belə məktublardan çox az alırız: Mingəçevir rayonundan Xəlilov adlı bir nəfər yazır ki, televizora çıxanda niyə camaata salam vermirsiniz? İkinci, görək siz filan şeirinizi deyil, "Qiyət" poemasından oxuyaydınız. Oxucu bilməlidir ki, şair televizorda hər dəfə yeni şeirləri ilə çıxış edir. Oxucu isə istədiyi şeiri özü oxumalıdır. Həmin oxucu yazır ki, Sizin "Bəlkə" şeirinizdə vəzn düz deyil. 11-lik vəzninə adət edən oxucu unudur ki, bu şeir 11-liklə deyil, başdan-ayağa 12-lik vəznə 3 + 3 + 3 + 3 bölgüsü ilə yazılmışdır.

Əlbəttə, oxucu şairin yazılarında hiss etdiyi qüsuru müt-ləq ona bildirməlidir. Bu bizim xeyrimizə olar. Amma elə olmalıdır ki, şair oxucunun məlumatsızlığına hayıfılanmasın. Mən bu məsələdən danışmağı ona görə lazım bildim ki, biz yaradıcılar, oxucularımızdan çox şey umur, çox şey arzu edirik.

II MÜSAHİBƏ

S u a l:

- Bəxtiyar müəllim, yazdığınız ilk şeiri tez-tez xatırlayırsınız mı? Mən yazdığınız deyirəm ona görə ki, yazılan şeirəcn o qədər yazılmayan - düşünülən, fikirləşilən şeir olur ki... O şeirlər fikir kimi, düşüncə kimi doğulur, elə fikir kimi, düşüncə kimi də yox olub gedir. Hətta bəzən yazılmayan şeirlər yazılan şeirlərdən çox olur. Bu da, görünür, onunla bağlıdır ki, hər şeyi yazmaq olmur, hər fikri, düşüncəni sözə çevirmək mümkün deyil. Hər sözə də fikirdən, düşüncədən don biçmək çətinidir. Fikirdən sözə, sözdən fikrə gedən yol yolların, bəlkə də, ən uzunudur, ən mürəkkəbidir.

"Yazılmayan şeirlərimi yazsa bilsəydim, daha böyük şair olardım", "Yaza bilmədiyim şeirləri ona görə yazsa bilmirəm ki, məndən sonra gələn şairlər yazsınlar".

Bunlar ayrı-ayrı şairlərin fikirləridir.

Siz necə baxırsınız bu məsələlərə?

C a v a b:

- İlk şeirimi yalnız bu barədə söhbət düşəndə xatırlayıram. Sualınızın ikinci tərəfinə gəlincə, dünyada bütün yaradıcılar elə güman edir ki, ən gözəl əsərini hələ sonra yazacaq. Bütün sənətkarlar ən gözəl əsərini nə zamansa yazacağını düşünməsə, yaradıcılıq dayanar. Çünki sənətkar heç zaman yaratdıqlarından razı qalmır. Mən də elə güman

edirəm ki, yazacaqlarım yazdıqlarımdan daha gözəl olacaq. Bu hiss gözəldir, yaradıcılığın barıtıdır, hərəkətverici qüvvəsidir.

S u a l:

- Şairin həyatı yüz yerə, min yerə sərflə olunur. O cümlədən ev işlərinə, idarə işlərinə, iclaslara... Amma şairin həyatı, hər şeydən əvvəl, şairin həyatıdır. Bu həyatın sevinci var, əzabı var. Yaradıcılıq sevinci deyirlər buna, yaradıcılıq əzabı deyirlər buna...

Bu barədə fikriniz?

C a v a b:

- Əlbəttə, şair də hər şeydən əvvəl, ilk növbədə insandır. Onun da həyatı qayğıları çoxdur. Vaxtımızın hamısı şeirə çevrilir. Bu mümkün də deyil. Həmişə və hər yerdə yazmaq mümkün deyil. Lakin şair ömrünün ən fərəhli anları masa arxasında ilham pərisi ilə görüşdüyü anlardır. Şair həyatda deyil, yalnız bu anlarda şairdir.

S u a l:

- Şairlik - vergidir.

Şairlik - sənətdir, özü də xüsusi bir sənətdir, hər adama qismət olan sənət deyil. Bu, adi həqiqətləri niyə deyirəm? Ona görə ki, bir də görürsən ayrı-ayrı qəzetlərdə, jurnallarda heç kimə məlum olmayan imzalar gedir və bu qəribə imzaların altında yazırlar: bənnə şair, fəhlə şair (guya bənnə fəhlə deyil), milisioner şair, mühəndis şair, müəllim şair və sair və ilaxır. Ən qəribəsi də budur ki, bu cür dırnaqarası şairlər sonralar nəşriyyatlara ayaq açır və bəzən onlar şairlik haqqı olanlardan çox kitab çap elədirirlər. Özləri haqqında şairlik haqqı olanlardan çox resenziya yazdırırlar, məhz yazdırırlar... Belə resenziyalar hətta əvvəlcədən hazırlanır.

Bunu nə ilə izah edərdiniz? Bəlkə, əsl ədəbiyyatın təəssübkeşlərinin azlığı ilə? Təəssübkeşlik hər şeydən əvvəl ədəbiyyatda lazımdı, axı.

C a v a b:

- Bu, bütün dövrlərdə belə olub. Çünki şeir sənəti çox cazibədar sənətdir. Şeir hamını ovsunlayır. Oxucu şeiri oxuyub orda öz hisslərini görəndə şeir sənəti ona çox asan görünür. Öz-özünə deyir, bu hissi mən də yaşamışam. Bundan sonra elə güman edir ki, o da şeir yazsa bilər. Həmin hissləri yazır, özü də şeir sənətinin bütün zahiri qayda və qanunlarına əməl də edir. Amma yazdıqları hiss şəklində deyil, düstur şəklində meydana çıxır. Çox zaman həmin yazıları təsiri altında yazdığı sənətkara göndərir. Sənətkar ona yazdığının şeir olmadığını deyəndə o, təəccüblənir. Və soruşur: Nəyi çatmır? Qafiyə var, vəzn var. İndi sən, gəl, bu həvəskara başa sal ki, məsələ qafiyədə, vəzndə deyil. Bəs nədədir? Bax, bunu başa salmaq çox çətindir. Sənətkar şeiri nəzmdən seçir. Bir misrasından bilir ki, bu şeirdir, amma bu şeir deyil... Lakin şeir nədir? - sualına həvəskarı inandıracaq dərəcədə cavab vermək çox çətin məsələdir. Odur ki, belə həvəskarlar çox zaman sənətkarın yanından incik gedirlər.

Bütün bunlarla bərabər, mən uzun illik təcrübəmdən onu bilirəm ki, başqa peşə sahiblərinin şeir yazmaq həvəsinin, bu axının qarşısını almaq da olmaz. Daha doğrusu, mümkünsüzdür.

S u a l:

- Bəxtiyar müəllim, sizə kiçik bir hadisə danışmaq istəyirəm. Bu yaxınlarda redaksiyamıza bir oğlan gəlmişdi. Şeir gətirmişdi. Elə şeir ki, hər misrasına, hər bəndinə sizin şeirlərin havası hopmuşdu. Bu şeirlərin hamısı sizin şeirlərin torpağından bitmişdi, suyundan içmişdi, iqlimindən keçmişdi. Biz bunu oğlana deyəndə, dedi:

- Mən ikinci Bəxtiyar Vahabzadə olacağam.

Dedik:

- Dövlətlərin tarixində belə hadisələr olub. Məsələn, I Ramzes, II Ramzes. Yaxud I Karl, II Karl, III Karl. Bizdə də var: I Təhmasib, II Təhmasib.

Amma ədəbiyyatların tarixində belə hadisə görünməyib. Nizami Nizami olub, Füzuli Füzuli olub. İkinci, Üçüncü Nizami, İkinci, Üçüncü Füzuli olmayıb.

Kainatda Günəş, bir də Günəşin başına fırlanan səyyarələr var.

Ədəbiyyat tarixi də, təxminən belədir, Nizami, Füzuli deyilən günəşlər var. Bir də bu günəşlərin başına hərələnən səyyarələr: bayaqkı sözlə desək, ikincilər, üçüncülər, dördüncülər, yüzüncülər, minincilər.

Elə, bax, bu yüzüncülər, minincilər işi gətirib o yerə çıxardılar ki, məsələn, Mirzə Fətəli Axundzadə kimi böyük sənətkar məcbur olub, Füzulini inkar elədi. Nəyin xatirinə? Ancaq onun xatirinə ki, ədəbiyyatı yeni cığıra, yeni yola, yeni üfquə yönəltsin. Bu mənada ikinci, üçüncü, dördüncü, yüzüncü, mininci Bəxtiyar Vahabzadə olmaq istəyənlərə sözü-nüz?

C a v a b:

- Dediğiniz kimi, Nizami və Füzulidən sonra onları təqlid edən yüzlərlə nizamilər və füzulilər olub. Amma tarix bir Nizami və bir Füzuli tanıyır. Epigon ədəbiyyatın yaşamaq haqqı yoxdur. Məni təqlid edən cavana gəlincə, hələ ona toxunmaq olmaz. Çünki bu gün tanınan, xalq şairi kimi yüksək adə layiq olan N.Xəzri də, mən də gəncliyimizdə S.Vurğuna bənzəməyə çalışmamışıqmı? Bu təbiidir. Əgər bir qədərdən sonra həmən gənc öz yolunu tapmasa, ömrü boyu mənə bənzəməyə çalışsa, vay onun halına! Çünki biz S.Vurğun sənətini sevə-sevə dərhal özümüz olmağa, öz yolumuzu tapmağa çalışdıq. Çünki S.Vurğun var ikən ikinci və üçüncü S.Vurğuna nə ehtiyac?! Bu mənada həmin gəncin "Mən ikinci B.Vahabzadə olacağam" sözü onun faciəsidir. O, Bəxtiyar təsirindən nə qədər tez uzaqlaşsa bilsə, o qədər qazanar. Şübhəsiz, əgər istedadı varsa və bu istedadı cilalamaq üçün zəhmətə qatlaşmağı bacaracaqsა.

S u a l:

- *Hərdən yaşlı, ağsaqqal şairlərimiz gileylənirlər ki, bəzi cavanlar bizi bəyənmir, bizi oxumurlar. Hətta bu, bəzən əsəbi söz-söhbətlərə də səbəb olur. Bu söz-söhbətlər nə dərəcədə düzdür, nə dərəcədə düz deyil, burası məlumdur. Amma burası da məlumdur ki, bəzi yaşlı, ağsaqqal şairlərimizin özləri də cavanlarla az maraqlanırlar, yaxud heç maraqlanmırlar.*

Deyir palıddan soruşublar:

- *Günəş yuxarıdan çıxdığına görə sən kölgəni aşağı salırsan, Günəş aşağıdan çıxsaydı, kölgəni hara salardın?*

Palıd deyib:

- *Yenə aşağı.*

Soruşublar:

- *Niyə?*

Deyib:

- *Çünki aşağıda mənim pöhrəm var, gələcəyim var.*

Yaşlı ədəbiyyatla cavan ədəbiyyat, bax, bu əsas üzərində dayanmalıdır. Elə deyilmi, Bəxtiyar müəllim?

C a v a b:

- Mən cavan şairlərin yaşlı şairləri bəyənməmələrinə təbii baxıram. Çünki belə olmasa, yeni söz, yeni deyim tərzı yaranmaz. Mən ona da əminəm ki, bugünkü yaşlı ədəbi nəslı bəyənəməyən cavanları da sabahkı ədəbi nəsil bəyənəməyəcək. Lakin burda bir incə mətləb var: yeni ədəbi nəsil yaşlı nəsil kimi yazmamaqda, onları təqlid etməməkdə haqlıdır. Onlar kimi yazmamaq başqadır, inkar başqa! Yeni nəsil özündən əvvəlki ədəbi nəslin tarixi rolunu inkar etməməli, onlara hörmətlə yanaşmalıdır. Çünki bugünkü yaşlı nəsil özündən əvvəlki ədəbi nəslin üzərində boy atdığı kimi, bugünkü gənc nəsil də yaşlı nəslin üzərində boy atdığını, dünyaya onların çiyinləri üstündən baxdığını və buna görə də uzaqları görə bildiklərini unutmamalıdırlar.

Yaşlı nəsil də, öz növbəsində, cavan nəslə hörmət və qayğı ilə yanaşmalı, onların əllərindən tutub qaldırmalıdır.

Mənim nəslimdən olan H.Arif, N.Xəzri, Qabil, o cümlədən mən yaxşı xatırlayıram ki, S.Rüstəm, S.Vurğun, R.Rza, O.Sarıvəlli kimi o zamanın yaşlı nəslı bizim əlimizdən tutmuş və bizi sənətin sirli yollarından keçirmişlər. İndi bizim də borcumuz sənət atalarımızın bizə göstərdiyi qayğını bizdən sonra gələnlərə qaytarmaqdır. Mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, indiki yaşlı nəsil çox böyük məmnuniyyətlə öz varislərinə həməm qayğını göstərir. Yəqin ki, bu, mətbuatdan sizə tanışdır. Mənim yaşıdlarım neçə-neçə cavan şairə uğurlu yol və ilk kitablarına ön söz yazmışlar. Biz bu vacib işi görür və görəcəyik. Çünki bu, bizim vətən və xalq qarşısındakı borclarımızdan biridir.

“Dərin qatlara işıq”, Bakı, 1986.

“ULDUZ” JURNALININ ƏMƏKDAŞI T.HƏMİDLƏ MÜSAHİBƏ

Qaynar şəhərə gəldiyim ilk günlər idi. Və bu qaynarlıq, şəhər sıxlığı içində məni, hər şeydən əvvəl, ekranda gördüyüm, kitablarını, yazılarını oxuduğum adamlar maraqlandırır-dı.

İndi, Bəxtiyar Vahabzadə ilə söhbətə hazırlaşarkən o günləri, o çağları yaşadım.

Şairin iş otağındayam. Küçədən ötən adamların addım səsləri, maşınların odlu nəfəsləri açıq pəncərədən içəri dolur. Və mənə elə gəlir ki, dünyanın ən ucqar nöqtəsi də, ən yaxın yeri də bu otaqdan, bu pəncərədən aydınca görünür, uzaq-yaxın nə varsa seçilir, əsərlərə çevrilir...

Bu sətirlərin müəllifi, Azərbaycanın xalq şairi, SSRİ və Azərbaycan Dövlət mükafatları laureatı, respublika Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, qırxıncı illərdə “Yaşıl çəmən, ağac altı, bir də ki, tünd çay” şeirlə böyük şairimiz Səməd Vurğunun diqqətini cəlb elədi və həmin illərdə də Yazıçılar İttifaqının üzvlüyünə qəbul edildi.

Onda şairin mətbuatda cəmi on iki şeiri çap edilmişdi. Və iyirmi beş yaşı heç tamam olmamışdı. Bu gün isə doğma dilimizdə və başqa dillərdə nəşr edilmiş altmışa yaxın kitabın müəllifidir. Altmış yaşı tamam olur.

S u a l : - *Bəxtiyar müəllim, ömür ən uzun və ən qısa yoldur. Bu yola baxanda nələri görürsünüz?*

C a v a b : - Bu yaxınlarda ikicildiyimi çapa hazırlayırdım. Nəyim vardısı, qabağıma töküb saf-çürük eləyirdim. Qəfildən bir ağrı keçirdim. Gördüm ki, şeirlərimin bəziləri ölüb, nə bu günün malıdı, nə də sabahın. Onlar haçansa da ani hisslərdən yaranıb, ani də yaşayıblar.

Mənə elə gəlir ki, insan nöqsanları üzərində ucalır. Nöqsanımızı görməsək, uğurlara çatmırıq. Orta məktəbdə bütün

fənlərdən yaxşı oxuyurdum. Təkcə riyaziyyatdan pis qiymətlər alırdım. Bir yalan da uydurmuşdum ki, riyaziyyat müəllimi mənimlə düşübdür. Və çox qəribədir ki, özümü də bu yalana inandırmışdım, elə bilirdim ki, həqiqətdə də belədir.

Bir gün həmin müəllim məni çağıraraq dedi ki, bala, sən niyə bütün fənlərdən yaxşı oxuyursan, riyaziyyatdan pis, axşamlar, çəkinmə, bizə gəl, səninlə əlavə məşğul olacağam. O müəllim indi dünyada yoxdur. Amma mən o müəllimdən hələ də utanıram. Elə bilərəm ki, zəif şeirlərim də mənim haçansa uydurduğum yalandır. Yaxşı elə yaxşıdı də...

S u a l : - *Bir şair kimi Sizi bu illərdə ən çox nə sevindiribdir, nəyə təəssüflənmişiniz?*

C a v a b : - “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində ilk şeirim çap olunmuşdu. Yadımdadı, həmin nüsxədən iyirmi, otuzunu almışdım. Qəzetlər də qoltuğumda o günü bütün şəhəri dolanıb çayxanaya gəldim. Qəzetləri stolun üstünə qoyub çay içirdim. Yanımda yaşlı bir kişi də əyləşmişdi. Mən tez-tez ona baxırdım ki, ay Allah, görən, bu kişi məni niyə tanımır...

Bax, həmin gün nə qədər sevinmişdimsə, o sevincin dadı hələ də damağımdadı...

Ömrü boyu da birçə şeyə heyifsilənirəm ki, niyə mən çoxlu dil bilmirəm?

S u a l : - *Ötən dövr sosial-mənəvi mahiyyətinə görə çox müərkəb dövr olub. Təkcə bunu demək bəs edər ki, Siz ədəbiyyata gələndə Böyük Vətən müharibəsinin topları təzəcə başlamışdı. İstər odlu, alovlu illər, istərsə də dinc quruculuq zamanında başlanan dircəliş Sizin nəslin gözləri önündə baş verirdi. Və bu, izsiz qalmırdı. Poeziyada da, nərsdə də özünü çox qabarıq göstərirdi. İndi necə?*

C a v a b : - Müharibə ölüm gətirdi, aclıq gətirdi, fəlakət gətirdi və ilaxır. Müharibə həm də bütün münasibətlərdə bir çat əmələ gətirdi. İnsanın psixologiyası dəyişdi. Açığını deyim ki, Böyük Vətən müharibəsi mövzusu ədəbiyyatımızda

pis əks olunmayıbdır. Amma bəzən elə sönük, mətləbdən uzaq əsərlər yaranır ki, müharibə elə təsvir və təhrif edilir ki, adam müharibənin nə demək olduğunu az qala unudur.

Bu mövzu əbədi mövzudur. Müxtəlif nəsilərlə ona qaydır və qayıdacaq. Həm də son dərəcə mürəkkəb mövzudur, ona baş vurmaq üçün gerek o dövrün psixologiyasını və müharibənin zaman-zaman yaşayan ağrısını duyub, sonra yazasan.

Qəzet və durnal səhifələrində bu mövzuda sönük yazıya rast gələndə qəzəbimi gizlədə bilmirəm.

Bəzi yazıçılar və şairlər var ki, bu sahədə professionallarıblar. Belələrinin imzasını görəndə mətləb aydın olur, "atam getdi, yurdumuz boş qaldı", "anam mənim üstümdə qocaldı", "qapımız ağladı, bacamız ağladı" və sair buna oxşar soyuq, cılız misralar, əsərlər...

Biz həm də müharibə mövzusunu, ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızın təbliğini bacarmırıq. Mən televiziyanı nəzərdə tuturam. Televiziyanın öz dili, öz imkanları var. Və o, bizim məişətimizə elə daxil olub ki, hər gün min-min adam evdə, işdə, hətta avtomatında oturub mavi ekrana tamaşa edir.

Poeziyanın da öz ahəngi, öz dünyası, öz dili var. Bizim poeziyanı televiziya dilinə, televiziya imkanlarına uyğunlaşdırma biləcək usta rejissorlarımız, operatorlarımız olsa, mənə elə gəlir ki, həmin o çoxminli tamaşaçının heç birinin barmağı düymələrdə qalıb, başqa proqramlarda maraqlı bir şey axtarmaz.

Çox vaxt televiziya bizim şeirləri aktyorlar oxuyurlar. Bizim özümüz də - mən şairləri nəzərdə tuturam - açığını deyim ki, bəzən televiziya şeir oxuyanda şit oxuyuruq, aktyor daha çox oxşamaq meyliyimiz olduğundan nəinki aktyor olmuruq, heç həmin anda şair də olmuruq...

Nə isə, aktyor məsələsi üzərinə qayıdım. Aydındır ki, hər hansı aktyorun böyüklüyü ondadır ki, o, özünəməxsus rol seçə bilər. Bir sözlə, elə rollar da var ki, onu əksər aktyorlar oy-

naya bilmir. Elə şeirlər də var ki, onu bütün aktyorlar oxuya bilməz. Bax, bu ölçü pozulanda şeir tanınmaz olur, şair tanınmaz olur.

Mən bu cəhətdən istedadlı aktyorumuz Mikayıl Mirzəyevin əməyini xüsusi qeyd etmək istədim. Mikayıl elə şeirləri oxuyur ki, o şeirlər artıq həm də onun özünün olur. Özünün olduğu üçün onun qüsurları da təbii görünür, inandırıcı olur.

S u a l : - Əsrimiz texniki tərəqqi əsridir. Bu da, çox şübhəsiz, insanın şüurunda, davranışında özünü əsaslı göstərir. İnsan bir ictimai varlıq kimi sizin yaradıcılığınızda...

C a v a b : - Hələ də oxuduğum bir kitabın təsirindən uzaqlaşma bilmirəm. Onun müəllifi Hindistanın keçmiş baş naziri İndira Qandidir və burada Hindistanın problemlərindən söhbət açılır.

İ. Qandi yazır ki, bu gün, əsrin böyük bir sürətlə inkişaf etdiyi zamanda məni bir məsələ daha ciddi düşündürür. Biz bütün qüvvəmizi proqresə - tərəqqiyə verək, yoxsa, bir xalq kimi öz milli keçmişimizin qorunmasını yönəldək?

Çox təbii sualdır. Aydın məsələdir ki, texniki tərəqqisiz inkişaf yoxdur. Tarixi kökdən uzaqlaşmaq isə fəlakətdir. Əgər bu belədirsə, insan özü də bilmədən öz varlığında bir boşluq yaradacaq.

"Komsomolskaya pravda" qəzetində oxuduğum məqaləni isə kəşib saxlamışam. Onu da deyim ki, mənə belə adət yoxdu. Lakin son dərəcə ciddi və hamı üçün vacib bir problemə toxunduğundan bu yazının üstündən soyuqcanlı ötə bilmədim. Məqalədə nədən danışılır? Lyudmila Şapoşnikova adlı qadın yeddi il Hindistanın Tod qəbiləsində yaşayıb və Taysunpuf adlı bir qadınla dostluq edibdir.

L. Şapoşnikova yazır ki, Taysunpuf bir gün məndən xəbər aldı ki, mən yeddi arxa dönənlərimdən kimləri tanıyıram? Və etiraf edir ki, iki arxa dönənimi güclə xatırladım. Taysunpuf

isə yeddi arxa dönənini ad-ad sayırdı. Aramızda olan bu söhbətdən sonra Taysunpuf mənə daha çox qayğı və diqqət göstərməyə başladı. Sən demə, Tod qəbiləsində mənim kimilərinə ağıldan şikəst sayırlarmış. Mən indi-indi bilirəm ki, Taysunpufun mənə yazığı gəlmiş...

Xeyr, Lyudmila nə ruhi xəstədi, nə də onda bir fiziki çatışmazlıq var. Sadəcə olaraq, o da bizim əsrin adamıdır; savadlıdır, son dərəcə müasirdir. Görürsünüzmü, müasir olduğu qədər də hindli qadının nəzərində yazıq və cılızdır. Bəli, biz özümüz də bilmədən bir yandan qazanırıq, bir yandan da qazandığımız qədər itiririk.

S u a l: - Burda Sizin bir bənd şeirinizi xatırlayıram:

Hara gedir bu sürət?
Hara gedir bu gərdis?
Bizim yaratdığımız,
Bizə qənim kəsilmiş?

C a v a b: - Bəli, hər bir şeyimizin olduğu bir zamanda biz özümüzün - insanın qorunmasının qeydinə qalmalıyıq. Onun min illər boyu qazandığı milli və mədəni keyfiyyətləri yaşatmalıyıq. Mən qorxuram ki, elə bir vaxt, vədə yetişə ki, insan ola, amma İnsanlıq yox.

Bir neçə il bundan qabaq gözəl şairimiz Osman Sarıvəlli, Məmməd Rahim, Yusif Səmədoğlu və mən Aralıq dənizilə səyahətə çıxmışdıq. Türkiyədə "Qapalı carşı" deyilən bir yere getdik. Burada dünya sənayesinin yaratmış olduğu bir çox şeylər satılırdı. Bir də gördük ki, Osman müəllim yanımda yoxdu. Onu çox axtardıq, çünki avtobusumuz gedirdi. Gördük ki, Osman müəllim toxunma xurcunlar satılan yerdədi. Və bizi görəndə kimi sevincini gizlədə bilməyib dedi ki, ayə, bir buna bax, ayə! Bir vaxt bunlardan bizim Şıxlıda da toxuyardılar...

Açığını deyim ki, onda mən Osman müəllimə gülmüşdüm. İndi isə bu sözlərdəki yağını dərk edərdim və deyirdim, sağ

ol, Osman müəllim! Onu da deyim ki, mən bir şair kimi də, bir vətəndaş kimi də Osman müəllimdən çox şey öyrənmişəm.

Sən demə, yüz illər boyu rəngdən-rəngə, ilmədən-ilməyə zənginləşən, gözəlləşən toxumalarımızın, naxışlarımızın itə bilmək qorxusu Osman Sarıvəllini hələ onda düşündürmüş. Bəli, elə bir vaxt gəlib ki, biz keçmişimizə daha böyük möcüzə kimi baxırıq, nəinki bu günümüzə.

Bu problemi mən bütöv bir kitabda qoymaq fikrinə düşmüşəm. Artıq bir neçə aydır ki, onun üzərində işləyirəm. Gördüyün bu qovluqlar da onun ilkin materiallarıdır.

S u a l: - Bəxtiyar müəllim, kitabın adı barədə fikirləşməmişiniz ki, əgər fikirləşmişinizsə oxucularımıza bəri başdan demək istəməzdiniz?

C a v a b: - Bu kitab publisistik kitab olacaq. Adını da "El bilir ki, sən mənimsən" qoyacağam.

S u a l: - Söz ki, insandan, onun böyüklüyündən düşdü, Sizin bu il Akademik Dram Teatrında tamaşaya qoyulan "Fəryad" pyesinizi xatırladım. Mümkündürsə, bu barədə bir az geniş danışaq. Məncə, pyes tarixi dram olsa da, yuxarıda toxunduğunuz problemin izləri həmin əsərdə də görünür.

C a v a b: - Tamamilə doğrudur. Mən bu əsərdə, hər şeydən əvvəl, insanın daxilini açmağa çalışmışam. Pyes böyük Azərbaycan şairi Nəsimidən bəhs edir. Tarixdən məlumdur ki, Nəsimi adı ilə bir neçə şəxs asılıb. Onlar Nəsimi deyildilər, Nəsiminin hədsiz pərəstişkarları idilər. Nəsimini Allah bildiklərindən "Ənəlhəqq! Mən həqiqətəm! Mənəm Nəsimi!" - deyib dar ağacına doğru gedirdilər.

Niyə? Çünki Nəsimi kimi düşünürdülər. Nəsimi kimi düşünmək isə cəmiyyət üçün çox qorxulu idi. Ona görə ki, insan düşünsə, təzələnə bilər, dəyişə bilər. Dəyişmək, təzələnmək isə tarixən qorxu olub. Mən bu əsərdə düşünə bilməyin, düşünməyin faciəsini açmaq istəmişəm.

Aça bilmişəmmi? Qoy, bunu tamaşaçılar desinlər. Bunu isə mən hələ də onlardan gözləyirəm.

S u a l: - Bir dramaturq kimi, Siz teatrla sıx əməkdaşlıq edirsiniz. Rejissorla, aktyorla, tamaşaçı ilə üz-üzə gəlirsiniz. Teatrınızın bu günü barədə nə deyə bilərsiniz?

C a v a b: - Mən bir çox şəhərlərdə - Berlində, Parisdə, Londonda, Romada, Moskvada teatr tamaşalarına baxmışam. Açıqımı deyim ki, Moskva teatrlarından aldığım ləzzəti heç bir teatrdan almamışam. Xarici teatrlarda, mən dil bilməsəm də, aktyor məharətinə, rejissor ustalığına diqqət yetirmişəm. Moskva teatri güclüdür... Əlbəttə, bu, ilk növbədə, rejissordan asılıdır. Bu teatrın Gerasimov, Efros, Yefremov, Tovstonoqov kimi hər birinin öz dəst-xətti olan, son dərəcə milli rejissorları var. Biz bu güclü məktəbdən öyrənməliyik. Özü də tam yaradıcı şəkildə.

Bizim teatrın tarixi yüz il bundan əvvəldən başlayır. Amma bu teatrın kökü çox-çox dərinlərdən xalq tamaşalarından, "Qodu-qodu" kimi milli oyunlarımızdan gəlir. Bu cəhətdən Elçin Aslanovun "El-oba oyunu - xalq tamaşası" kitabı bizə güclü bir söykənəcək, dayaq verir. Müəllif çox haqlı qeyd edir ki, biz heç kəsi təqlid etməməliyik, öz milli Azərbaycan teatrımızı yaratmalıyıq.

Bizim gözəl rejissorumuz Tofiq Kazımov bu yola yeni-yeni düşürdü. Ölümə nə deyim mən... Yadımdadı, mənim "Yağışdan sonra" əsərim teatrdə oynanırdı. O, səhnədə nə göy gurultusu, nə də leysan yağışları yağdırmağa ehtiyac duydu. Bu işi aktyorun özünə tapşırırdı, gözəl aktrisasımız Şəfiqə Məmmədova səhnəyə elə çıxdı ki, elə təbii oynadı ki, tamaşaçıya elə gəldi ki, doğrudan da onu yağış-leysan qovur və indicə bu yağış salonu da ağzına alacaq. Bax, bu cür yol həm də aktyoru müti eləmir, o, müəllifin, rejissorların quluna çevrilmir, vəziyyəti oynayır. Nə isə, bircə onu bilirəm ki, teatr rejissordan başlayır, biz onu tapmalıyıq ki, öz teatrımızı tapa bilək.

Yenə də Moskva teatrına qayıtmaq istəyirəm. Orada yaşı səksəni ötmüş aktyorlar çoxdur. Bizim gözəl aktyorumuz Əli Zeylanov isə hələ qocalmamışdan səhnədən getdi.

Həsən Turabov, Həsən Məmmədov kimi istedadlı aktyorlarımızın isə tək-cə kinoya bağlanmaları, teatrdan uzaqlaşmaları teatrımızın ümumi səviyyəsinə ciddi zərbə vurur. Halbuki kino aktyor yaradıcılığını məhdudlaşdırır. O, kinoda bir rolu bir dəfə, teatrdə yüz dəfə yaradır. Aktyor bir obraz kimi teatrdə bir neçə dəfə doğulur. Şəfiqə Məmmədova kimi aktrisadan isə imtina etməyi heç kəsə bağışlamıram.

Tamaşaçımızın da səviyyəsi zəifləyib. İndi onlar daha çox hırıltı axtarır, gülmək, əylənmək axtarırlar. Ciddi olan bir şey onlara ləzzət vermir. Görünür, bunun da sosial kökləri var. Və bu ciddi problem barədə düşünməyin vaxtı çoxdan çatıb.

S u a l: - Bəxtiyar müəllim, Siz həm də ədəbiyyatşünas alimsiniz. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ümumi mənzərəsi barədə fikriniz?

C a v a b: - Son illər nəsrimizdəki irəliləyiş məni sevindirir, tənqidin vəziyyəti isə ciddi düşündürür.

S u a l: - Ədəbi proses daim inkişafdadır. Ədəbiyyata yeni-yeni nəsillər, təzə səslər, nəfəslər gəlir...

C a v a b: - Ədəbiyyata bu gün gələni dünən gələndən ayırmaq olmaz. Bu, ümumi ədəbiyyatın xeyrinə deyil. Yazıblar, yazırıq, yazacaqlar... İndi heç kəs nə H.Cavid, nə də S.Vurğun kimi yazmır. Amma onlar böyük oldular, ədəbiyyatımızın ölməz simalarına çevrildilər. Çünki Cavid Füzuliyə, S.Vurğun Sabirə oxşamağa can atmadı. Öz səslərini, öz sözlərini dedilər, özləri kimi yaratdılar.

İndi ədəbiyyata bir axın var. Bu, həmişə belə olub, bizim vaxtımızda da belə idi. Kim bu axının içində öz qayğını öz avarı ilə sürürsə, o da uzaq gedəcək...

Mən onun da əleyhinəyəm ki, kimsə, kimdənsə onun kimi

yazmağı, ona oxşamağı tələb edir. Bu, doğru deyil. Amma hamının yaxşı yazmağı, gözəl yazmağı mənim də arzumdur.

S u a l: - Söhbət ədəbiyyatımızın sabahından getdiyindən bu gün ədəbi gəncliyə ciddi qayğı göstərməyin də vacib olduğunu unutmaq olmaz.

C a v a b: - Mən demək olar ki, hamını oxuyuram, uğurlara sevinirəm, uğursuzluqlara təəssüflənirəm. Onu da deyim ki, mənə elə gəlir, bizim vaxtımızda ədəbiyyata gələnlərə daha çox qayğı göstərdilər.

Təkcə onu demək kifayətdir ki, vaxtilə bizim ilk "Almanax"-ı Səməd Vurğun tərtib eləmişdi. Mehdi Hüseyn də ön söz yazmışdı. İndi biz hansımız qabağa düşüb, yeni yazmağa başlayanların yazılarını toplayıb çap etdiririk, ona görə də bizim qayğımız S.Vurğun, M.Hüseyn, S.Rüstəm, R.Rza, Ə.Vəliyev qayğısına oxşamır. Düzdür, mən və mənim bəzi qələm yoldaşlarım bir neçə kitaba ön söz və məqalə yazmışıq. Amma mən hələlik bunları qayğı saymıram. Bir halda ki, söhbət ədəbiyyatımızın sabahından gedir, biz nə eləmişiksə, azdır.

S u a l: - Dediğiniz "Almanax"-da çap olunanlardan bu gün kimləri xatırlayırsınız?

C a v a b: - Nasirlərdən İsmayıl Şıxlını, şairlərdən Nəbi Xəzrini, Hüseyn Arifi və Qabili.

S u a l: - Əsərlərinizin rus dilinə tərcüməsinin səviyyəsi ürəyinizcədirmi?

C a v a b: - Əsla yox. Mənim rus dilinə çox əsərlərim tərcümə olunub. O əsərlər yadımdadır ki, onları Y.Moris, Y.Yevtuxenko, R.Kazakova tərcümə ediblər.

"Dərin qatlara işıq", Bakı, 1986.

AZƏRBAYCAN TELEVİZİYASININ ƏMƏKDAŞI İLƏ MÜSAHİBƏ

Sual: Bəxtiyar müəllim, "Sizin istəyinizlə" verilişində xoş gördük! Sizinlə görüşüb, sizi eşitmək istəyən tamaşaçılarımızın çoxsaylı məktublarını nəzərə alıb, sizi studiyamıza dəvət etmişik. Söhbətimizə öz misralarınızla başlamaq istəyirəm:

Ömrümü şeir oduna

Əritdim gilə-gilə.

Bu yolda qara saç

Dəyişdim ağ saç ilə.

Bu, iftixardır, yoxsa, təəssüf? Təsəvvür edək ki, bir möcüzə baş verdi, illər geri döndü, bu ağ saçlar qaraldı, siz gənclik çağlarınıza qayıdınız - ilk şeirinizi yazdığınız çağlara...

C a v a b: İnsanın təbiəti belədir ki, o uşaqlıqda tez yaşlamaq, qocalıqda isə gəncləşmək istəyir. Bu, sadəcə arzuudur. Lakin mümkünmü? Bir şey ki, mümkün deyil, o barədə düşünməyə dəyməz. Əlbəttə, ilk şeirlərimi yazdığım vaxta qayıda bilsəydim, yaradıcılığım başqa cür başlar və yazdığım bəzi şeirlərdən imtina edərdim, bugünkü ədəbi gəncliyin yolunu tutardım. Çünki ədəbiyyata yeni gələn gənclər ilk addımlarını atanda özündən əvvəlki ustad şairlərdən öyrənir, yaşlandıqdan sonra isə özündən sonra gələn gənclərdən öyrənməlidir.

S u a l: Sizin musiqiyə, bu sənətlə bağlı olan sənətkarlara həsr olunmuş neçə-neçə şeir və poemalarınız var. Bethovenə, Üzeyir Hacıbəyova, Fikrət Əmirova, Qara Qarayevə, Həlibə həsər etdiyiniz şeirlər, "Muğam" poemanız, habelə bir sıra başqa şeirləriniz, məqalələriniz bu qəbildəndir. Həm də, sizi bir nəğməkar şair kimi tanıyırdıq. Bu, poeziyanın musiqi ilə qohumluğudur, yoxsa, başqa bir hissdir sizi musiqinin ecasına bağlayan?

C a v a b: Məni musiqiyə bağlayan musiqinin öz ecazıdır. Mənə görə, incəsənətin ən füsunkar və ən cəlbedici sahəsi musiqidir. Mən sevdiyim musiqini sakit, həyəcənsiz dinləyə bilmirəm. Musiqi məni qanadları üstünə götürüb uçurur. Gözlərimdə hər şey gözəlləşir. Buna görə də mən, əlbəttə, bir musiqiçi kimi deyil, bir dinləyici kimi bəstəkarlar və müğənnilər haqqında fikrimi deyə bilərəm. O ki, qaldı "Muğam" poeması, bu mənim uzun illərdən bəri xalqımızın zəngin musiqi folkloru haqqında düşüncələrimin məhsuludur. Yeri gəlmişkən, burada bir məsələyə toxunmadan ötə bilmərəm. Nədənsə, son zamanlar muğamlara bir biganəlik hiss edirəm. Bunun bir səbəbi muğam ifaçılarının bu zəngin və mürəkkəb musiqini təhrif etmələridir. Xanəndələrin muğam sənətinin incəliklərini başa düşməmələrinin, onu lazımı səviyyədə duya bilməmələrinin nəticəsində muğam xəzinəmizi dinləyicinin gözündən salıblar. Dünya konservatoriyalarında klassik bir operadan bir ariyanı düzgün oxumaq üçün müğənnilər illərlə çalışdıqları halda, bir dəstgahına onlarca ariya sığışan muğamı isə bizim xanəndələr mütaliə etmədən, ifa qaydalarını mükəmməl mənimsəmədən oxumağa cəsarət edirlər. Məncə, bu işə artıq son qoymaq lazımdır. Muğamı hər təsadüfi oxuyana tapşırmaq xalq sənətinə hörmətsizlikdir. Dərin musiqi təhsili olmayan, savadsız və təsadüfi adamları az-çox səsi olduğuna görə ekrana çıxartmaq, filarmoniya səhnəsinə buraxmaq xalqa, onun minillik zəngin folklor irsinə xəyanətdir. Keçmişdə aşığılar və xanəndələr ustad aşığıların və ustad xanəndələrin yanında illərlə şagirdlik edib musiqi təlimi keçməmiş onları toya və el məclislərinə buraxmazdılar. Bu böyük ənənəni niyə unuduğumuzu mən başa düşə bilmirəm. Muğam sənətinin gözəndən düşməsinin ikinci səbəbi restoranlardan tutmuş, ən hörmətli konsert salonlarına qədər hər yerdə estrada sənətinə boy verilməsidir. Mən estradanın əleyhinə deyiləm. Orada da gö-

zəl sənət nümunələri var. Lakin çox zaman estrada adına həm oxuyanın, həm də dinləyənin hissini, zövqünü dayazlaşdırın, düşük mahnılara da təsadüf edirik. Bu cür bəsit mahnılar tez qavranır, tez də unudulur. Simfonik əsərləri və muğam kimi dərin əsərləri başa düşmək üçünsə, müəyyən hazırlıq və zövqün tərbiyəsi lazımdır. Görünür, yeni nəsil bu çətinliyə qatlaşmaq istəmir.

S u a l: Ustad Şəhriyarın Arazı adlayıb gələn məktublarının birində çox kövrək misralar oxumuşuq:

*Səmədimin sözündən öp,
Bəxtiyarın üzündən öp.*

Bəxtiyar müəllim, səhv eləmədik ki?

C a v a b: Bu misralar Şəhriyarın S. Rüstəmə şeirlə yazdığı məktubundandır.

S u a l: Bilirik ki, siz Təbrizə zəng edib Şəhriyarla danışmışınız. Bu görüşün təəssüratını "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində dərc etdirmisiniz. Şəhriyar poeziyasının həzinliyi, musiqisi, onun misralarında ürək kimi çırpınan həsrət, unudulmaz müğənnimiz Rübabə Muradovanın səsinə Araz yangısına çevrilir, bu yangı ilə ürəklərə od salırdı. Şəhriyarın misralarını Rübabənin səsinə eşidəndə ürəyinizi hansı duyğular bürüyür, qəlbinizdə hansı xatirələr baş qaldırır?

C a v a b: Rübabə çox sevdiyim müğənnilərdən biridir. Onun səsinə nisgil Cənub nisgili idi və bu nisgil bizim hamımızı yandırır.

S u a l: Çingiz Aytmatov sizin yaradıcılığınızdan, poeziyanızdan həmişə qardaş məhəbbətilə, qürur və iftixar duyğusu ilə söz açır. O, sizin "Bir gəminin yolçusuyduq" kitabınızı oxuyandan sonra yazırdı: "Bizi əhatə edən aləmdə nə varsa Vahabzadəni dərinəndən düşündürür: xeyir və şəri, gözəlliklə eybəcərliyi, böyüklüklə kiçikliyi, bir sözlə, insan ruhunun ali və xırda duyğularını poeziya səviyyəsinə qaldırmaq ehtirası Bəxtiyarın

fitrətindəndir. Mütəfəkkir sənətkarın, ustad şairin başlıca qayəsi, uğuru da bundadır”.

Bəxtiyar müəllim, doğrudan da, ürəkdən gələn sözlərdir. Belə sözləri çox genişqəlbli böyük sənətkar deyə bilər. İndi belə bir sual: Çingiz Aytmatovla sizi bağlayan tellər? Onun sənəti, şəxsiyyəti barədə fikriniz, düşüncələriniz? XX əsr dünya ədəbiyyatında Çingiz Aytmatovun yeri, mövqeyi?

C a v a b: Məni Çingiz Aytmatovla bağlayan tellərin bir qismi gözlə görünür, bir qismi isə mənim içimdədir. O, həm böyük sənətkar, həm böyük vətəndaş, həm də böyük insandır. Bütün sənətkarlar böyük insan və böyük vətəndaş ola bilmir. Mən Aytmatovun böyüklüyünü və şəxsiyyətinin bütövlüyünü, ilk növbədə, onun vətəninə, xalqına bağlılığında və cəsarətində görürəm. Bir dəfə “Oqonyok” jurnalında onun müsahibəsini oxudum. O, burada ekoloji problemlərdən danışır. Aralın, İssikkulun və çayların qurumasından söhbət açır və bunu böyük fəlakət sayır. Elə oradaca çayların və göllərin qurumasından daha dəhşətli olan bir məsələdən - milli dillərin tədricən yox olması təhlükəsindən danışır və göstərir ki, son zamanlar öz doğma dilini bilməyən və ən qərribəsi budur ki, dilini bilməməklə öyünən milli nihilistlər meydana gəlmişlər. Yazıçı göstərir ki, bu təhlükə millətçilik təhlükəsindən daha qorxuludur. Yazıçı haqlıdır. Belə milli nihilistlər bizdə də var və mən vaxtilə “Ana dili” adlı şeirimdə yazmışdım:

Siz ey doğma dilində danışmağı ar bilən,
Bunu iftixar bilən,
Fasonlu ədəbazlar,
Ruhunuzu oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar, qoy, mənim olsun,
Ancaq Vətən çörəyi, qoy, sizə qənim olsun.

Məni Ç. Aytmatovla bağlayan tellərdən biri budur. Ç. Aytmatovun XX əsr dünya ədəbiyyatında yerinə gəlcincə, o, birincilər sırasındadır.

S u a l: Sizin belə misralarınız var:

*Torpaq üstə səpdiyimiz
Tum da fikir,
Dən də fikir,
Sən də fikir,
Mən də fikir,
Yer, göy fikir,
Hər şey fikir.*

Bəzən sizə “fikir şairi” deyirlər. Ancaq bizə elə gəlir ki, sizin poeziyanın bir qanadı hisssdir, bir qanadı fikir. Siz özünü buna necə baxırsınız?

C a v a b: Hiss olmasa, ondan fikir doğmaz. Çünki fikrin əvvəli hisssdir. Bir şeydən həyəcanlanıb, sonra müəyyən fikrə gəlirik. Şair də həyəcanlanıb hissini, həyəcanını yazır. Oxucular və tənqidçilər isə şairin qələmə aldığı hissdən, həyəcandan fikir çıxarır. Buna görə də siz haqlısınız.

S u a l: Ədəbiyyatı, haqlı olaraq, insanşünaslıq adlandırırlar. Sizin şeir və poemalarınızda, pyeslərinizdə, hekayə və publisistik yazılarınızda insan taleyi ön planda durur. Bu cəhətdən “Atılmışlar” və “Ləyaqət” poemalarınızı xüsusi qeyd etmək istərdim. Hər iki əsər televiziya ekranında göstərilib. “Atılmışlar” əsasında “Vəcdanla üz-üzə” adlı tamaşa hazırlanıb, “Ləyaqət”i isə özünü oxumusunuz. Bu əsərlə bağlı tamaşaçılarımızdan yüzlərlə məktub almışız. Görünür, poemaların dramatik süjeti, faciəli, insanı sarsıdan talelər, ürəkləri rıqqətə gətirən səhnələr tamaşaçıları sarsıdıb. Yəqin ki, bu əsərlərlə bağlı siz özünü də çoxlu məktub almısınız. Sizin toxunduğunuz bu mövzular mətbuatda da son vaxtlar özünə geniş yer tapıb. Bu əsərlər hansı hisslərlə, hansı təəssüratlarla yazılıb?

C a v a b: Mən, həqiqətən, “Atılmışlar” və “Ləyaqət” barədə oxuculardan xeyli məktub almışam. Bu mənim üçün “uydurma süjet və mövzularla oxucunun qəlbinə yol tapmaq olmaz” fikrini bir daha dərinləşdirdi. Hər iki poemanın əsasında məhz həyatda olmuş hadisələr dayanır. Mənim, təsadüfən, qocalar evində olduğum “Atılmışlar”ın yaranmasına səbəb oldu. Çox təəssüf ki, qocalar evlərinə sığmayan qocaların əksəriyyəti övladları tərəfindən atılmışlardır. Hamımıza məlumdur ki, bizdə qocalara həmişə hörmət olmuşdur. Qoca gələndə ayağa qalxmaq, ona yer göstərmək, onun qulluğunda durmaq, bizdə əsrlərin ənənəsidir. “Yol böyüyün, su kiçiyindir”... atalar sözü də fikrimizi təsdiq edir. Bu belə isə, bəs indi bizə nə olub ki, ata-analarımızı qocalar evinə, balalarını isə körpələr evinə atırıq? Bəs, minillik ənənəmizə birdən-birə nə oldu? İndi yenidənqurma dövründə bu ciddi məsələlərə də yenidən baxmalı, bu sahədəki ənənələrimizi özümüzlə qaytarmalıyıq. “Atılmışlar” poeması bu fikrin təbliğinə həsr olunmuşdur.

“Ləyaqət” poeması da olmuş bir əhvalat əsasında yazılmışdır. Bu barədə “Komsomolskaya pravda” qəzetinin 1986-cı il 10 sentyabr tarixli nömrəsində jurnalist İna Rudenkonun məqaləsini oxudum. Jurnalist 13 yaşlı Saşa Loqvinovun başına gələn faciəni nəql edir. Saşa ona atılan böhtana dözə bilmir, özünü öldürür. Poemanın əsasına qoyulan bu əhvalat mənə haqsızlıqlar və insan ləyaqətinin, şəxsiyyətinin qorunması haqqında sözümlə deməyə bir vasitə oldu. Buna görə də poemanın adını “Ləyaqət” qoydum.

S u a l: Sizi həyatda və sənətdə özünə ideal sayan gənclərimiz çoxdur. Buna siz necə baxırsınız? Sizin özünüzlə həyatda və sənətdə idealınız?

Cavab: Məni özünə ideal sayan gənclərə minnətdaram. Bu, mənim qələmimə hörmət əlamətidir. Şəxsən mənə gəlincə, mən özümü ideal hesab eləmirəm. Mənim üçün ideal öz fik-

rini və hissini heç bir şeydən çəkinmədən açıqcasına deyə bilən və əqidəsi yolunda hər bir məhrumiyyətə hazır olan, ölümü belə mərdliklə qarşılayan qorxmaz adamlardır. Bizim tariximizdə Nəsimi belələrindəndir.

S u a l: Sizcə, poeziya nədir? Bəs, harda, ilin hansı çağında, günün hansı vaxtında işləməyi xoşlayırsınız? Şeirli, şeirsiz günləriniz?

C a v a b: Bu suala cavab vermək çətindir. Hər hansı bir şeirin ilk misrasından onun şeir olub-olmadığını dərhal deyə bilərəm. Amma şeirin elmi tərifini və onun şərtlərini deməkdə acizlik çəkirəm. Sualın ikinci tərəfi, yəni ilin, günün hansı çağında yazıram sualının cavabı belədir: ilin bütün çağlarında, xoş ilham əhvalında yazıram. Günə gəlincə, məqalələrimi, əsasən, səhərlər, şeir və pyeslərimi isə gecə 11-dən sonra, bəzən səhərə qədər, gecənin sakitliyində yazmaq mənə xoşdur.

S u a l: İndi masanızın üstündə hansı yarımçıq, davamını gözləyən yazılarınız var? Qarşıda oxucularımızla, tamaşaçılarımızla sizi hansı görüşlər gözləyir?

C a v a b: Hazırda teatrımız üçün müasir mövzuda bir pyes üzərində işləyirəm. Elə güman edirəm ki, bu əsəri oktyabrın əvvəllərində teatra təqdim edə biləcəyəm.

A p a r r e: Bəxtiyar müəllim, maraqlı söhbət üçün təşəkkürümüzü bildirməklə, sizə möhkəm cansağlığı, həmişəki kimi yenə də sənətkar rahatlığı və yaradıcılıq uğurları arzulayıq.

“Gəlin, açıq danışaq”, Bakı, 1989.

GƏNCLƏRƏ HƏQİQƏTİ DEMƏK LAZIMDIR

“Azərbaycan gəncləri” qəzetinin müxbiri
Müsəllim Həsənovla müsahibə

- Bəxtiyar müəllim, ölkəmizdə genişlənən yenidənqurma prosesi sovet cəmiyyətinin həyatında ciddi dəyişiklikləri zəruri etmişdir. Bu mənada demokratiyanın genişləndirilməsi və aşkarlıq siyasəti yenidənqurmanın mühüm amilidir, - desək, məncə yanlışdır. Lakin təəssüflə etiraf edək ki, yenidənqurma, bununla birgə isə əsl demokratiya, əsl aşkarlıq bizim respublikada bir qədər ləngimişdir. Nəticədə, xalq düşündürən, narahat edən problemin həlli gecikmişdir və bütün bunlar respublika zəhmətkeşlərini, xüsusən də dərhal dəyişikliklər, dərhal yeniləşmə gözləyən gəncliyi daha çox narahat edir. Onlar bir çox suallara konkret cavab axtarırlar. Redaksiyaya daxil olmuş oxucu məktubları təsdiq edir ki, gənclik narahatdır. Bu narahatlıqla əlaqədar gənclərə sözünüz, arzunuz...

- Doğrudur, bizdə yenidənqurma ləng gedir. Bu ləngimənin özündən doğan narahatlığı da mən təbii sayıram. Gənclik yenə də suallar qarşısında qalıb. Niyə? Nə üçün? - sualları qarşısında. Mən sizi inandırım ki, Qorbaçov yoldaşın dediyi yenidənqurma, inqilabi yenidənqurma, yeni təfəkkür hələ gəlib bizə çatmayıb. “Yenidənqurma” sözünə “inqilabi” sözü elə-belə epitet kimi əlavə olunmur. Burada dərin məna var. İnqilabi, yəni kökündən dəyişmə, əsaslı surətdə yeniləşmə mənası var. Təəssüf ki, bizdə bu, hələlik tam anlaşılmayıb. Yenidənqurmanın 3 ili keçir. Amma bizdə hələ köhnə stereotiplər, köhnə düşüncə tərzini yaşayır. Hələ biz yeniləşə, dəyişə bilməmişik.

Bütün inqilablar zamanı xalq düzgün yola aparar, düzgün istiqamətləndirənlər də olub, çığıdaşlar, ucuz “xalq qəhrəmanı” olmaq istəyənlər də. Və qərəbədər ki, bütün dövrlərdə

ikincilərin mövqeyi, “tribuna boşboğazlığı” inqilab işinə ziyan vurub. İnqilabi yenidənqurma prosesi də belə vəziyyət yaradıb. Elə vəziyyət yaranıb ki, inqilab dalğası hər kəsi hadisələrin mərkəzinə ata bilər. Bax, burada adamların özünü necə aparacağından çox şey asılıdır. Bax, bu vəziyyət hər kəsdən ciddi məsuliyyət tələb edir. Deyilən hər sözün, atılan hər addımın sonrasını düşünməyi zəruri edir. Gənclik bu məsuliyyəti anlamalıdır.

Bu son günlərdə xalqı narahat edən məsələlərlə əlaqədar bir neçə dəfə respublika partiya təşkilatının yeni rəhbərliyi ilə görüşüb söhbət etmişəm. Xalqımızı - yaşlıları da, cavanları da narahat edən məsələlər ətrafında geniş fikir mübadiləsi etmişik. Bu söhbətlər zamanı adamları düşündürən, həll edilməsi vacib olan məsələləri iki qrupa bölmüşük. Təxirəsalınmaz məsələlər və səbrlə, təmkinlə həll edilməli məsələlər.

İndi aşkarlıq və demokratiyanı genişləndirmək, yenidənqurmanı sürətləndirmək, bütünlükdə son illər respublikada hökm sürmüş ətaləti aradan qaldırmaq vacib məsələlərdir. Bunsuz digər problemləri də həll etmək asan deyil.

Bir sözlə, bütün respublika zəhmətkeşlərini düşündürən bütün məsələlər barəsində Mərkəzi Komitəyə, onun rəhbərliyinə məlumat vermişik. Yeni rəhbərlik bu məlumatları, ziyalılarımızın təkliflərini həssaslıqla, qayğı ilə dinləyib, problemləri çətinliklə aradan qaldırmaq üçün konkret tədbirlər görməyə başlamışdır. İndi hər birimiz yaşından, vəzifəsindən asılı olmayaraq, hamı səbrlə, təmkinlə bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə kömək etsə, məncə, problemlərin həlli asan olar.

- Şübhəsiz, bütün bu məsələlərin həllində, adamları səfərbərliyə almaqda mətbuatımızın, kütləvi informasiya vasitələrinin üzərinə həmişəkindən qat-qat çox məsuliyyət düşür. Adamlarla açıq söhbət, canlı dialoq bu günlər daha da zəruri olmuşdur. Amma açığını deyək ki, oxucular hələ də mətbuatımızdan gileylənirlər.

- Oxucuların giley-güzarı haqlıdır. Bu mənada respublika mətbuatı xalqa çox borcludur. Çünki qəzetlərimiz hələ köhnə orbitdən, təriflər orbitindən, əhəmiyyətsiz məsələlər dairəsindən çıxıb bilməyib. Mətbuatımızda yenidənqurma sözü gen-bol işlənir, amma onun özü yoxdur. Necə olur ki, mərkəzi qəzetlərin az qala hər nömrəsi əl-əl gəzir, bizim qəzetlər isə köhnə ənənə ilə işlədiyindən oxucunu təmin etmir? Məgər bizdə istedadlı jurnalistlər azdır? İnanmıram. Sadəcə olaraq, köhnə stereotiplərlə, "bəlkə də qayıtdılar" arzusu ilə yaşayan redaktorlarımız var. Belələri isə təbii olaraq açıq söhbətdən, xalqı narahat edən problemlərdən qaçır və nəticədə nəinki yenidənqurmaya kömək etmir, əksinə, bu böyük prosesə mane olur.

- *Görünür, hələ bizə tam aşkarlığın özü də gəlib çatmayıb...*

- Tamamilə doğrudur. Biz hələ aşkarlıq siyasətinin bəhrəsini dadmamışıq. Axı, bizim yaralarımız, dərdlərimiz az deyil. Bütün bunlar barədə niyə susmalıyıq? Nə vaxta qədər susmalıyıq? Elə susa-susa bu vəziyyətə düşməmişikmi?

- *Dörd aydan bəri adamları bir məsələnin - Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələrin daha çox narahat etdiyini də gizlətmək olmaz. Bu məsələ ilə əlaqədar Siz, eləcə də digər ziyalılarımız, habelə partiya və dövlət rəhbərləri respublika zəhmətkeşlərini səbrli olmağa, ağılla, təmkinlə hərəkət etməyə çağırırsınız. Bu çağırışların yaranmış gərginliyi aradan qaldırmaq, bunun milli ədavətə çevrilməməsi üçün edildiyi hamıya bəllidir. Və hamı da bu çağırışları təbii hesab edərək Sizə, ziyalılarımıza inanırlar, respublikada ictimai asayişin pozulması üçün əllərindən gələni asirgəmlirlər.*

Bu günlər DQMV-nin və Ermənistan SSR-in kütləvi informasiya vasitələrində isə əksinə, ikibaşlı araqızıdırıcı, bəzən də millətçi çağırışlar verilir. Bu yaxınlaradək bütün bu cür halların bir qrup ekstremistin işi olduğunu, Dağlıq Qarabağın

Ermənistan SSR-ə verilməsi barədə fikri də onların yaydığını söyləyirdik.

Bəs bu günlərdə Ermənistan SSR Ali Soveti sessiyasının da bu fikrə şərik olmasına və Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsi barədə bizim respublika Ali Sovetinə müraciət etməsinə nə ad verək?

- Dağlıq Qarabağ ətrafında baş verən hadisələr nəinki respublika zəhmətkeşlərini, hətta milliyətindən asılı olmayaraq ittifaqımızda yaşayan bütün xalqları narahat edir. Bu vəziyyətin yaranmasına gətirib çıxaranlar ölkəmizdə illərdən bəri müqəddəs saydığımız xalqlar dostluğuna xəyanət etdilər. Belələri mütləq cəzalandırılmalı, bu barədə xalqa məlumat verilməlidir.

Bu məsələlərlə əlaqədar Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 13 iyun 1988-ci il tarixli qərarı ilə artıq təniş olmuşsunuz. Qərardan bir cümləni xatırlatmaq istəyirəm: "Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycan SSR-dən Ermənistan SSR-in tərkibinə verilməsi haqqında DQMV Xalq Deputatları Soveti deputatlarının xahişini hərtərəfli nəzərdən keçirərək, həmin xahişi məqbul hesab etmir, ona görə ki, bu xahişin yerinə yetirilməsi respublikanın azərbaycanlı və erməni əhalisinin mənafelərinə zidd olardı, ölkəmizin bütün xalqlarının dostluğunu möhkəmləndirmək vəzifələrinə cavab verməzdi".

Bizim yekdil fikrimiz belədir. Lakin Ermənistan SSR Ali Soveti sessiyasının bu məsələyə birtərəfli münasibəti, heç bir əsası olmayan qərar qəbul etməsi nə deməkdir? Bu məsələ nə dərəcədə ağlabatandır?

Məlum olduğu kimi, bizim respublika Ali Sovetinin də sessiyası keçirilmiş, Ermənistan SSR Ali Soveti sessiyasının müraciəti hərtərəfli müzakirə edilərək, qəti şəkildə rədd edilmişdir. Bu barədə qərar mətbuatda dərc olunmuşdur.

Axı, dəfələrlə deyilib ki, məsələnin bu cür həlli - Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycan SSR-dən ayrılıb Ermənistan SSR-in tərkibinə verilməsi mümkün olan iş deyil. Bu, Azərbaycan SSR-in suverenliyinə, burada yaşayan xalqların mənafeyinə ziddir. Bu, bütün Sovet xalqları birliyinə, bəynəlmiləllik prinsiplərinə daban-dabana ziddir!

Mən bir deputat kimi, vətəndaş kimi Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin bu işə konkret əncam çəkməsini, xalqlar arasında nifaq toxumu səpənləri ciddi cəzalandırmasını xahiş və tələb edirəm. Axı, bu məsələlərin həllinin yubadılması xalqlar arasında ədavətə səbəb olur.

Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlıların dincliyinin qorunmaması, onların doğma yurddan uzaqlaşdırılmasının qarşısının alınmaması da bu gün hamını narahat edir. Bu günlərdə mətbuatda xəbər verilmişdir ki, iyunun 14-dək Ermənistan SSR-dən Azərbaycana 4 min nəfərdən çox adam gəlmişdir. Niyə? Axı, adamları öz doğma yurd-yuvasından qovanlar, buna imkan verənlər niyə cəzalandırılır? Dağlıq Qarabağın özündə tətilər, azərbaycanlıların kütləvi şəkildə işdən qovulması sovet qanunları ilə bir araya sığmır. Bununla əlaqədar daha qəti tədbirlər görülməsə, adamların narahatlığına son qoyulmayacaq.

Dağlıq Qarabağda da, Ermənistanda da yaşayanlar birdəfəlik bilməlidirlər: torpaqdan pay olmaz!

Ali Sovetin sessiyası Millətlərarası münasibətlər və bəynəlmiləl tərbiyə daimi komissiyası da yaratdı. Mən də o komissiyanın üzvüyəm. İtirdiklərimizi bərpa etmək üçün, bəynəlmiləl tərbiyəni gücləndirmək üçün görülməli iş çoxdur. Bircə şərtlə. Dağlıq Qarabağla əlaqədar məsələ yüksək səviyədə həll edilib qurtarsın. Torpaq iddialarına konkret cavab verilsin.

- *Son vaxtlar oxucular, xüsusən gənclər xalqımızın milli mənşəyi, tarixi barədə daha çox məlumat almaq, daha çox öyrənmək istəyirlər...*

- Bəli, bu, həqiqətdir. Mən istərdim bir az uzaqdan başlayım. Bir el misalı var, dədəsini tanımayan, özünü də tanımaz. Nədənə, uzun müddət, xüsusən Stalin dövründə bizim dədəmizi bizdən gizlədiblər. Bu tendensiya, təəssüf ki, bu günə qədər davam edir. Gənclərin milli mənşəyimizi, tariximizi öyrənmək istəyini alqışlayıram. Bu, tamamilə təbii arzudur. Bir xalq ki, öz mənşəyini, keçmişini bilməyə, haradan gəlib hara getdiyini öyrənməyə, onun axırı necə olar? Biz öz keçmişimizə, öz əcdadımıza hörmət etmiriksə, gələcəyimizdən nə gözləyərik? Ç. Aytmatovun "Əsrdən uzun gün" əsərində bu məsələ çox global şəkildə qaldırılır. Bir xalqı məhv etmək üçün onun tarixini məhv etmək kifayətdir. Belə xalq ölümə məhkumdur. Ona görə də tariximizi öyrənmək, keçmişimizi araşdırmaq bizim təxirəsalınmaz vəzifəmizdir. Bunsuz gələcək nəsillər bizi daş-qalaq edər.

- *Bir halda ki, söhbət tariximizdən düşdü, xatırladaq ki, ali və orta məktəblərimizdə Azərbaycan tarixinin tədrisi işinin pis təşkili də adamları ciddi narahat edir. Bir müəllim kimi bu məsələyə sizin münasibətiniz?*

- Məsələ belədir ki, bizim tariximiz özü düzgün işıqlandırılmayıb. Bu vəziyyət dözülməzdir. Xalqın tarixi düzgün yazılmalıdır. Bizim xalqa heç bir torpaq iddiası, heç bir mənəmlilik, "ən qədimlik", "ən mədənilik" iddiası gerek deyil. Tariximiz necə var, elə də yazılmalıdır. Bizim keçmişimiz necə olubsa, o kifayətdir. Bu tarixdə fəxr etməli, öyünməli səhifələr az deyil. Di gəl, onu dəqiq araşdırıb, sanballı kitab şəklində oxucuya verə bilməmişik.

Yəhya Zəka adlı bir İran alimi yazır ki, "azərbaycanlı" adında xalq yoxdur. Onlar farsın tör-töküntüləridir. Bu şovinist alimə mən öz münasibətimi şəirlə bildirmişəm. Amma təəssüf ki, belə saxta fikirlərin yaranmasına çox vaxt özümüz imkan veririk, tariximizi pis öyrənməklə, pis öyrətməklə. Bu, ən böyük faciədir.

Belə olan halda, Azərbaycan tarixinin pis tədris olunmasından gileylənmək azdır. Görək əvvəl kamil dərsliyimiz olsun, sonra onun tədrisi. Respublika Elmlər Akademiyası doqquz cilddən ibarət "Azərbaycan tarixi" kitabı hazırlayır. Bu işi sürətləndirmək günün vacib məsələsidir.

- *Bəxtiyar müəllim, bizə elə gəlir ki, eramızdan əvvəl III əsrdən eramızın VIII əsrinə qədər olan dövrü əhatə edən "Qafqaz Albaniyasının siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası" kimi sanballı kitab yazmış Fəridə Məmmədovanın tədqiqatı bu sahədə ilk qaranquşdur...*

- Mən F. Məmmədovanın kitabı haqqında məqalələrimdən birində söhbət açmışam. Bu kişi qeyrətli qadın alimimizin əsəri görək hər bir azərbaycanlının stolüstü kitabı olsun. Amma nə fayda, bu cür lazımlı kitab az tirajla, həm də yalnız rus dilində buraxılıb, halbuki bu kitabın Azərbaycan dilində kütləvi tirajla nəşrinə ehtiyac var.

Onu elmi ictimaiyyət müzakirə edib, haqqında konkret söz deməlidir. Unutmaq olmaz ki, tarix dövrü mətbuat deyil, burada hər sözün, hər fikrin üzərində əsmək lazımdır. Biz tarixə nəzər salarkən milli məhdudiyyətə yol verə bilmərik. Mən "Elm" nəşriyyatının lap bu yaxınlarda nəşr etdiyi "Azərbaycanın tarixi coğrafiyası" (rus dilində) kitabının da adını çəkmək istəyirəm. Ayırı-ayrı alimlərin yazdığı bu məqalələr toplusu eramızdan əvvəl III əsrdən eramızın XVIII əsrinə qədər olan dövr barədə çox maraqlı təsəvvür yaradır.

- *Ana dilinə münasibət, bir çox idarə və təşkilatlarımızda dövlət dilimizdən - Azərbaycan dilindən yararlmaz istifadə olunduğu, bəzi nazirlik və idarələrdə, ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin unudulduğu barədə Siz dəfələrlə ürək ağrısı ilə söhbət açmışınız. Dilimizə biganəlik hamımızı narahat edir. Bu narahatlığımız barədə indiki aşkarlıq dövründə "həyəcan təbili" çalmaq vaxtı deyilmi?*

- Mən qırx ilə yaxındır ki, bu barədə deyirəm, danışırım.

Hər xalqın öz dili var, o dili yaşatmaq da onun müqəddəs borcudur. Axı, qardaş, həyatda sərçə sərçə kimi cikkildəyir, qarğa da qarğa kimi qarılıdayır. Təbiətdə heç kim bu səsləri bir-biri ilə qarışdırmır. Xalqın da dili belədir. Xalq dili ilə yaşayır, dili ilə xalqdır.

Amma unutmaq olmaz ki, bizdə təşviş yaradan heç də ana dilimizin öz kəsərini itirməsi, geniş miqyasda, tətbiq edilməməsi deyil. Bu mənada dilimiz zəngindir, hamımıza əzizdir. O, dövlət dilimizdir. Bizim Ali Sovetin sessiyaları bu dildə aparılır. İdarə və təşkilatlarda bu dilin işlənməsinə mane olan heç bir sənəd, göstəriş yoxdur. Amma təəssüf ki, ayırı-ayrı nazirliklərdə, idarə və təşkilatlarda bu dilə biganəlik göstərən, onu urvatdan salan vəzifəli şəxslər az deyil. Ən dəhşətli isə budur ki, Azərbaycan mühitində, azərbaycanlı ailəsində böyüyüb tərbiyə almış bir çox eloğullarımız anasının dilini bilmir, ya da alayarımcıq bilir. Buna nə ad vermək olar? Belələri dövlət idarələrində necə işləyirlər? Bu cür adamlar öz doğma anasının dilinə biganədir, özləri bilər, amma Azərbaycan dövlət idarələrində oturub Dövlət dilini bilməmək nadanlıqdır. Mən başqa söz tapa bilmirəm. Çox dil bilmək xoşbəxtlikdir. Lakin ana dilini öyrənəndən sonra. Bunun üçün yuxarıdan heç bir fərman, göstəriş lazım deyil. Bu qeyrət işidir. Xalqına hörmət edən hər kəsin borcudur.

- *Bəxtiyar müəllim, yadımdadırsa, ötən ilin yayında Baltıyanı respublikalarda millətçi nümayişlər, mitinglər keçirilmişdir. "Pravda" qəzeti bu hadisələri təhlil edərkən çox ibrətamiz bir nəticəyə gəlirdi. Vilnüsə yaşayan bir nəfər rus müxbirə şikayətlənirdi ki, neçə illərdir burada yaşayıram, rus dilində "salam"-ı da almırlar. "Pravda" belələrinə cavab verirdi ki, günah sizin özünüzdədir. Xalqın içərisində yaşayıb, o xalqın dilini bilməmək, həmin xalqa hörmətsizlikdir.*

- Bəli, yaxşı yadımdadır. "Pravda"-nın bu mövqeyi, açığı, məni də çox sevindirdi.

Ötən il opera teatrımızın təmərdən sonra açılışı oldu. Bununla əlaqədar gecə keçirildi. Həmin gecədə dörd nəfər çıxış etdi və heç biri də ana dilində danışmadı. Mən bu barədə etirazımı vəzifəli yoldaşlardan birinə bildirdim. O, mənə nə desə yaxşıdır: biz beynəlmiləliyəyik! Deyirəm, ay əmioğlu, bu tədbir iki dildə olsaydı, olardı beynəlmiləliçilik. Bir dildə keçirildikdə olur millətçilik. “Beynəlmiləl” sözü elə “millətlər birliyi” demək deyilmi?

Müharibə və əmək veteranı Rəmzi Yüzbaşovdan aldığım məktubdan bir misal götürmək istəyirəm. O, Bakı şəhərində küçə adlarının tərcümə edilib bir dildə yazıldığı haqqında etirazımı Bakı Şəhər Soveti İcraiyyə Komitəsinə göndərüb və bildirib ki, küçə adı tərcümə olunmaz, iki dildə yazılır. Bakı Sovetindən ona verilən cavabda deyilir ki, Bakı beynəlmiləl şəhər olduğundan, küçə adları adətən bir dildə yazılır. Axı, niyə? Elə məhz Bakının beynəlmiləl şəhər, çoxmillətli şəhər olduğunu nəzərə alıb küçə adlarını iki dildə yazmaq lazımdır də!

- *Oxucuları tarixi abidələrimizə, küçə və yer adlarına biganə münasibətimiz də ciddi narahat edir. Xüsusilə, Araz çayı üzərində dəryaça tikilməsi ilə əlaqədar Xudafərin körpülərinin su altında qalması təhlükəsi, xalqına, bu xalqın keçmişinə hörmət edən hər kəsi düşündürür...*

- Xudafərin körpülərinin taleyi ilə əlaqədar bu yaxınlarda mən Akademiyanın hesabat iclasında da danışmışam. XII-XIII əsrlərdə tikilmiş 11 və 15 tağlı Xudafərin körpüləri xalqımızın ən nadir abidələrindəndir. Bu körpülər, nəinki Zaqafqaziya, hətta Ön Asiyada sənət nöqtəyi-nəzərindən misilsiz memarlıq nümunəsidir. Bu abidələrə xəyanəti tarix bizə bağışlamaz.

Digər tərəfdən, axı, bu körpülər bizi Cənubi Azərbaycanla, qardaşlarımızla bağlayan yeganə tellərdir. Bu telləri kəsək, vay bizim halımıza!

İndira Qandinin bir fikrini xatırladım. O yazır ki, biz qabaqcıl ölkə olmaq üçün texniki imkanlarımızı artırmalıyıq. Amma vəsaitimizi ən əvvəl tarixi abidələrimizi qorumağamı sərf edək, yoxsa, bu vəsaitlə texniki nailiyyətlər qazanaq? Sonra deyir ki, texniki nailiyyətlərimizi tədricən artır bilərik, amma tarixi abidələrimizi qorumasaq, biz biz olmaıq, hind xalqı məhv olar.

Nə gözəl sözlərdir...

Küçə və yer adlarına gəlincə, deyim ki, burada da qüsurlarımız çoxdur. Elə Bakının özündə elə eybəcər, anlaşılmaz küçə adları var ki, nə adamın dili tutur, nə də anlamaq olur.

Mətbuatda xəbər verildiyi kimi, bu işdə yol verilmiş nöqsanları aradan qaldırmaq məqsədilə Bakı Şəhər Soveti İcraiyyə Komitəsi yanında xüsusi komissiya yaradılmışdır. Bu komissiya artıq bir sıra küçə və meydanlarımıza layiqli adlar vermişdir. Küçələrimizə Babəkin, Xətəinin, ilk “Azərbaycan dili” dərsliyi tərtib etmiş Çernyayevskinin, Aşıq Ələsgərin, Sadıqcanın, general Şıxlinskiyin, general Mehmandarovun, İsmətil Məmmədovun adlarının verilməsi hamının ürəyindən olmuşdur. Respublika qəzetlərinin çap olunluğu “Kommunist” nəşriyyatı yerləşən küçəni Mətbuat prospekti adlandırmaq hamımızın çoxdankı arzusu idi. Komissiya bu sahədə işi davam etdirir. Adamlar maraqlı təkliflərlə hər gün komissiyaya müraciət edirlər. Amma təəssüflə qeyd edirəm ki, bəziləri düşünmədən, götür-qoy etmədən qərribə təkliflər yazırlar. Məsələn, bir qrup vətəndaşdan aldığımız məktubda İçərişəhərdə, Böyük Qala, Kiçik Qala, Qəsr və s. kimi küçə adlarının dəyişdirilməsi təklif edilir. Sual olunur: niyə? Axı, biz küçə və yer adlarımızı elə-belə, kiminsə xoşuna gəlmək üçün dəyişmirik. Dəyişirik, küçələrə ad veririk ki, tariximiz yaşasın, tarixi şəxsiyyətlərimiz unudulmasın. Belə olan halda Böyük Qala, Kiçik Qala, Qəsr kimi adların nəyi pisdir? Axı, bu adlar İçərişəhərin gözəlliyidir, bizim tariximizdir. Onsuz da dilimizdə az

işlənən bu adları küçələrdən də götürsək, nə qazanırıq? Tariximizdən, İçərişəhərimizin qədimliyindən uzaqlaşmırıqmı?

Bir sözlə, arzu edərdim ki, komissiyaya məktub göndərən yoldaşlar keçmişimizə sədaqət borcunu unutmasınlar. Gələcək nəsillər qarşısında borcu!

- *Bəxtiyar müəllim, oxucular tarixi abidələrimizin qorunması və bərpası ilə, xalqımızın milli qəhrəmanlarına abidə qoyulması ilə əlaqədar konkret təkliflər verirlər. Onlar Bakıda Koroğluya, Babəkə, Qaçaq Nəbiyə və başqalarına heykəl qoyulması üçün vəsait keçirməyə də hazır olduqlarını bildirirlər. Təki, bu işdə irəliləyiş olsun, qolunu çırmayıb irəli çıxan olsun...*

- Doğrudan da, bu vaxta qədər biz paytaxtımızda Koroğluya, digər el qəhrəmanlarına layiqli abidələr qoymamaqda xəcalətliyik. Bu sahədə artıq ilk addım atılıb. Bu yaxınlarda Naxçıvanda Koroğluya qoyulmuş abidənin açılışı olub. Koroğlu kimi bir abidəsi olan xalqın öyünməyə haqqı var! Nəbi kimi qəhrəman oğul yetirən torpaq göz üstə tutulmalıdır. Amma təəssüf ki, belə heykəllərin qoyulması xeyli ləngidilib. Gürcü xalqı Ana dilinə abidə qoyub. Hər il sentyabrın 1-də birinci sinfə gedən uşaqlar bu abidə üzərində and içirlər. Dilə sədaqət andı!

Dədə Qorqud niyə bizim müdriklik abidəmiz olmasın?!

- *Xeyriyyə fondu yaratmaq haqqında təşəbbüs də respublika ictimaiyyətinin ürəyindən olmuşdur. Bu sahədə nə kimi işlər görülür?*

- Doğrudur, belə bir fond yaratmaq sahəsində konkret işlər görülür. Onu da deyim ki, müəyyən məsləhət-məşvərətdən sonra bu fondun adını "Qayğı" qoymaq qərarına gəldik. Məsələn, deyək ki, bir abidə uçub, onu təmir etdirmək, qəzaya düşənlərə, ehtiyacı olanlara kömək etmək və s. "Qayğı" fondunun əsas işi olacaq.

- *Son vaxtlar gənclərin zövqü, mənəvi dünyası barədə giley-güzar çoxalır. Müsahibənin məhz gənclər qəzetində dərc*

olunacağını nəzərə alıb bu haqda ətraflı danışmağınızı xahiş edirik.

- Bilirsinizmi, biz informasiya əsrində yaşayırıq. İnformasiya axınının isə yaxşı cəhətləri ilə yanaşı, pis cəhətləri də var. Məsələn, bəzən bizim gənclər bu informasiya axınında klassik ədəbiyyatımızdan, klassik musiqimizdən uzaqlaşır. Qərbin bizim təbiətimizə yad meyllərinə uyurlar. Mən bununla xarici musiqini də, xarici ölkələrin mədəniyyətini də inkar etmək fikrində deyiləm. Amma hər şeyin əndazəsi var. Mən bəzi cavanlarımızın Afrika xalqlarına məxsus ritmik musiqiyə aludəçiliyini anlaya bilmirəm. Belələri təbii ki, nə muğamlarımızı bəyənir, nə "Segah"a qulaq asır, nə də "Kərəmi" odu-na "yanır". Halbuki öz xalqının ruhunu, öz xalqının musiqisini, ədəbiyyatını biləndən, öyrənəndən sonra başqalarını öyrənmək lazımdır. Məsəl var, öt kökü üstə bitər. Torpaqdan ayrılanın, ayağını torpağına möhkəm dayamayanın nə zövqü, nə də mənəvi dünyası kamil ola bilər.

Əvvəllər televiziya da bir rəqs klubu var idi, məktəblilərə rəqs öyrədirdilər. Bəs, bu rəqslər niyə milli rəqsimiz olmasın? Niyə biz gənclərimizə "Vağzalı", "Tərəkəmə" və s. kimi doğma rəqslərimizi yox, deyək ki, Afrika xalqlarına məxsus atılıb-düşmək öyrədək? Bax, bütün belə səhvlərimiz indi bizi giley-güzara məcbur edir. Bu işdə, məncə, gənclər təşkilatlarının üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Gənc nəslin mənəvi aləmi, onların düzgün həyat mövqeyindən yayınması hamımızı narahat etməlidir.

- *Bəxtiyar müəllim, burada, şübhəsiz, ölkəmizin həyatında son onilliklərdə baş vermiş bir sıra mənfi hadisələr, lap elə durgunluq dövrünün mənfi təsiri az olmamışdır. Axi, gəncləri uca kürsülərdən sağlam həyat tərzinə çağıranların çoxu qeyri-sağlam yaşayış tərzini seçdiklərindən bu çağırışlar təsirsiz, havadan asılı qalmışdır. Təsirsiz qalmaq bir yana, belə ikiüzlülük, ikili mövqe biz cavanlarda inamsızlıq yaratmışdır.*

Gənclərdə əvvəlki inamı, əqidəni bərpa etmək üçün siz yazıçılarının üzərinə çox ciddi məsuliyyət düşdüyünü gizlətmək olmaz. Sizcə, bunun üçün ən əvvəl nə etmək, nədən başlamaq lazımdır?

- Tamamilə haqlısınız ki, gənclərin inamını öldürmüşük. Yalanlarla "urralarla", "alqışlarla". O qədər yalan deyilib ki, doğru sözə də inanan olmayıb. Hamı əl çalıb, amma hamı ürəyində başqa cür düşünüb. Bax, bu, bəladır, faciədir. Ona görə də adamlarda inamı bərpa etmək lazımdır. Elə yenidənqurma da bunu tələb edir. Lakin bu işdə yazıçıların məsuliyyəti, təkcə onların fəaliyyəti kifayət deyil. Hər şeydən əvvəl, həqiqət olmalıdır. Həqiqət deyilməlidir. Yalnız həqiqəti deməklə biz cavanları inandıra bilərik. Başqa yol yoxdur. Yoxsa, yüz mənim kimi yazıçı nə qədər danışsın, düzlüyə çağırınsın, faydası olmayacaq. Gənclərə həqiqət gərəkdir. Qoy, acı olsun, sərt olsun, amma həqiqət olsun! Əgər biz yenə deyəcəyiksə ki, bir milyon ton pambıq, bir o qədər üzüm veririk, yenə yalan danışacağıq. Onda da nə inamı bərpa edə biləcəyik, nə də gənclərin etibarını.

Bir sözlə, haqqında danışdığımız durğunluq dövrünün neqativ hallarını aradan qaldırmadan, "urralardan" həyatımızın həqiqətinə enmədən irəliləyişdən danışmaq olmaz. Gəlin, bu məsələni unutmayaq.

- *Nəhayət, sonuncu sual. Bir neçə gündən sonra XIX Ümumittifaq partiya konfransı öz işinə başlayacaqdır. Siz də konfrans nümayəndələri sırasında olacaq, onun işində bilavasitə iştirak edəcəksiniz. Bu konfransdan nə gözləyirsiniz? Sizcə, hansı məsələlərin müzakirəsi daha vacibdir?*

- Konfrans ölkəmizdə inqilabi yenidənqurmanı daha da dərinləşdirməyə, demokratiya və aşkarlıq prinsiplərini daha da genişləndirməyə kömək etməlidir. Çünki təcrübə göstərir ki, yenidənqurmanın addımları çox yerdə ləngidilir, bəzən demokratiya, aşkarlıq şüurları altında anarxiya, başıpozuqluq hal-

ları baş verir. Elə Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr belə başıpozuqluğa misal deyilmi?

Konfrans üçün Sov. İKP MK-nın tezislərində deyilir: "... Həyat göstərir ki, millətlərarası münasibətlərə aid məsələlərə, hər bir millətin və xalqın inkişafına daim diqqət yetirmək tələb olunur. Bütün millətlərin mənafeələrinin ödənilməsinə onların yaxınlaşması və qarşılıqlı yardımını ilə əlaqələndirən siyasi xətt, millətçilik və şovinizm ilə bir araya sığmayan beynəlmilətilik ideologiyası belə məsələlərin həlli üçün əsasdır".

Mənə elə gəlir ki, konfransda bu fikir daha da genişləndirilməli, konkret olaraq Dağlıq Qarabağla bağlı hadisələrin təhlili əsasında bütün ölkə miqyasında beynəlmilətiliklə bir araya sığmayan bütün problemlər həll edilməlidir.

İyun, 1988.

"Şənbə gecəsinə gedən yol", Bakı, 1991.

İNSAN İNAM ÖVLADIDIR

“Azərbaycan məktəbi” jurnalının redaktoru
Z. Əliyeva ilə müsahibə

Z. Əliyeva: - İlk sualımız belədir: Hazırda, elmi-texniki tərəqqi əsasında ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi vəzifələrinin həyata keçirildiyi bir vaxtda cəmiyyətin həyatında insan amili getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnsanın ideya-mənəvi inkişafında, vətəndaşlıq yetkinliyində, həyata və əməyə şüurlu, yaradıcı münasibətində ədəbiyyat və incəsənət təsirli vasitədir. Minlər və milyonların rəğbətini qazanmış, onların şüuruna və qəlbinə nüfuz etmiş bir sənətkar kimi insan amilinin fəallaşmasında, yeni insan tərbiyəsində ədəbiyyatın rolunu, yazıcının vətəndaşlıq mövqeyini necə qiymətləndirirsiniz?

B. V a h a b z a d ə: Mən bir çox yazılarımda, məqalələrimdə bu məsələyə toxunmuşam. İnsanlığın birinci şərti, başlıca sifəti onun vətəndaşlığıdır. Vətənin, xalqını sevməyən başqa xalqı və başqa ölkəni də sevə bilməz. Mənim möhkəm əqidəmə görə, bütün dünyanın dəyərli adamı olmaq üçün ilk növbədə öz Vətəninin vətəndaşı olmalısan.

Z. Əliyeva: Yəqin ki, şairin Vətən üçün çırpınan qəlbindən süzülüb gələn aşağıdakı misralar da öz mənbəyini məhz bu əqidədən alıb:

*Vətəndaş!
Nə gözəl səslənir bu söz!
Yəni - bir iqlimdə böyümüşük biz
Səni də
Məni də böyüdən Vətən,
Sənə də anadır,
Mənə də ana.
Sən də cavabdehsən,*

*Mən də hər zaman
Vahid anamızın
xoşbəxtliyinə.*

B. Vahabzadə: Hər kəs, sənətindən asılı olmayaraq, öz sahəsində Vətənə övladlıq borcunu verməli, Vətənin qüdrəti üçün səyini əsirgəməməlidir. Böyüyən nəsil də bu ruhda tərbiyə edilməlidir. Gənc oğlan və qızlar dünyanı vətəndaş gözü ilə görməyi, vətəndaşlıq düşüncələri və hissləri, vətəndaşlıq həyəcanı və narahatlıqları ilə yaşamağı bacarmalıdırlar. Biz yazıçılar, müəllim və valideynlər, bütün ictimaiyyət ümumi qüvvə ilə ona nail olmalıyıq ki, gənc nəsil doğma Vətəninə, bəşəri ideyalara, ata-babalarımızın vətənpərvərlik ənənələrinə hədsiz sədaqət ruhunda böyüsün. Şair və yazıcının kitabı, müəllimin canlı sözü uşaq və yeniyetmələrin qəlbində yüksək vətənpərvərlik hissləri oyatmağa yönəlməlidir. Gənclərimiz dərk etməlidirlər ki, onlar, hər şeydən əvvəl, vətəndaşdırlar. Öz vətəninin övladlarıdırlar; Vətənin şərəfi hər kəsin şəxsi şərəfidir, insanın ən ulu, müqəddəs borcu Vətən borcudur.

Biz, sadəcə, vətəndaş yox, fəal vətəndaş tərbiyə etməliyik, elə vətəndaş ki, xeyri-ədaləti, şərəfi qızgın müdafiə etsin, şə-rə, laqeydliyə, ikiüzlülüyə, şərəfsizliyə, ideya düşmənlərini-zə qarşı barışmaz olsun.

Z. Əliyeva: Sizin qeyd etdiyiniz məsələ - fəal vətəndaş tərbiyəsi dövrümüzün çox mühüm pedaqoji problemidir. Şəxsiyyəti ən çox yüksəldən onun həyatda fəal mövqe tutmasıdır, ictimai borca şüurlu münasibət bəsləməsidir. Mənəvi tərbiyənin vəzifəsi məhz belə bir mövqe tərbiyə etməkdən ibarətdir. Dərin əqidə, məslək olmadan fəal həyat mövqeyinin formalaşması mümkün deyildir.

B. V a h a b z a d ə: Tamamilə doğrudur. Əsl insanı, vətəndaşı səciyyələndirən başlıca cəhət onun məsləki, inamıdır. Bunsuz dolğun, mənalı həyat, həqiqi əmək, Vətənə və xalqa

namusla xidmət etmək mümkün deyil. Mən bu düşüncələri “Leninlə söhbət” poemamda ifadə etməyə çalışmışam. Şeirin dili yıqcam və aydın olduğu üçün oxuculara fikrimi bu dillə çatdırmaq istədim:

Məslək: Amal!
 Əsl insanın yol yoldaşı!
 Ömür üzük,
 Məslək isə üzük qaşı.
 Hər üzüyün qaşındadır öz
 dəyəri...
 Məslək varsa, mərddir demək,
 Öz yolundan dönməyəcək...
 Məslək varsa,
 O bilir ki, yaşamağın mənası nə.
 Məslək yoxsa,
 O bir yükdür həm dünyaya,
 həm özünə...

Bu misraları davam etdirmək də olar. Lakin ümumiləşdir-sək, deyə bilərik ki, insan inamı, əqidəsi ilə qiymətləndirilir. İnam, əqidə, məslək həm də şəxsiyyətin vətəndaşlıq yetkin-liyinin mühüm göstəricisidir: məsləkli adam qorxmaz və cü-rətlidir, fədakar və işgüzdür; məsləksiz isə, əksinə, qorxaq və yaltaqdır, söyüd ağacı kimi tez-tez o tərəf-bu tərəfə əyilir; belə adamın öz əqidəsi, öz sözü yoxdur, sevgisi də, nifrəti də bəlli olmur, öz varlığını bir "sağ ol"a satmağa, yeri gələndə duman kimi əyilməyə, insanlıq şərəfini bir qarına dəyişdirmə-yə hazırdır. Belələrinə yüksək vətəndaşlıq duyğuları və əməl-ləri yaddır, bir sözlə, insani hisslər yaddır. İnsan - inam de-məkdir; o inamın övlədidir.

Z. Əliyeva: Sizin "Mən insanam" şeirinizdə bu fikir çox yaxşı ifadə edilmişdir. Bu bir həqiqətdir ki, insan inamla yaşayır, inamla da gələcəyə addımlayır. İnəm cəmiyyətimizin hər bir üzvü üçün, o cümlədən böyüyən nəsil üçün də yol göstərir.

tərən bir mayakdır, həyat kompasıdır. Belə bir inamın formalaşdırılması tərbiyə işimizin mühüm hissəsini təşkil edir.

B. V a h a b z a d d e: Bu belə də olmalıdır. İnam, əqidə tərbiyəsi yetkin şəxsiyyətin formalaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Əqidəsi cıllanmamış, möhkəmlənməmiş gənc əsl şəxsiyyət vətəndaş ola bilməz. Əqidə, inam insan həyatına rəhbərlik edir, ona istiqamət verir. İnsanın ideya-siyasi və əxlaqi ideyalara möhkəm inanması, əqidə bağlaması onun həmin istiqamətdə düzgün hərəkət etməsinə, çətin anlarda özünü itirməməsinə, mərd və mübariz olmasına kömək göstərir. İdeya həyatı, yüksək mənəvi həyat insan fəaliyyətinin daxili enerjisini təşkil edir. Bəzi adamlarda, o cümlədən yeniyetmə və gənclərdə müşahidə olunan əxlaqımıza zidd hərəkətlərin köklərini mehız burada - zəngin ideya həyatının olmamasında, hər şeyə laqeydlikdə, arzu və amalların bəsitliyində, eqoist hisslərlə yaşamaqda - ancaq özü üçün, öz şəxsi tələbatlarını ödəmək üçün yaşamaq meylinə axtarmaq lazımdır. Əgər belə həyata baxışı, əqidəsi, mənəvi idealları möhkəmlənməmiş tək-tək yeniyetmə və gənclər həyata şəxsi meyllər eynəyi ilə baxırsa, yemək-içmək, dəbdəbəli həyat sürmək onların həyat idealına çevrilərsə, bu, tərbiyənin əks fəlakəti olardı. Məktəb, ailə, ədəbiyyat və incəsənət, bütün ictimaiyyət gənc nəslə yüksək ideallarla, bəşəri hisslərlə, vətəndaşlıq duyğuları ilə yaşamağa hazırlamalıdır. İdeya-mənəvi tərbiyənin əsas vəzifəsini mən burada görürəm.

Hazırda, çoxqun elmi-texniki tərəqqi dövründə bu vəzifənin əhəmiyyəti azalmır, əksinə, qat-qat artır. Deyirlər ki, XXI əsr robotlar əsri olacaq. Mən buna inanıram. Çünki artıq indidən istehsal prosesi getdikcə daha çox avtomatlaşır, robotlaşır. Bu iş intensiv şəkildə davam edir. Lakin texnika nə qədər inkişaf etsə də, onu yaradan, idarə edən insandır. Ən mükəmməl texnika belə hazırlıqsız adamın əlində lazımı səmərə verə bilməz, tez sıradan çıxar. Odur ki, istehsal pro-

sesində, ümumiyyətlə, cəmiyyət həyatında insan amili mühüm rol oynayır. Partiya bu amili fəallaşdırmağa xüsusi əhəmiyyət verir. Bu sahədə ədəbiyyatın rolu böyükdür. Ədəbiyyat qüdrətli tərbiyə vasitəsidir: o, insanın dünyagörüşünün, həyat ideallarının, mənəvi aləminin formalaşmasında, bir vətəndaş kimi yetişməsində, geniş imkanlara malikdir. Təsədüfi deyil ki, ədəbiyyatı "həyat dərslisi", "insanşünaslıq elmi" adlandırırlar. Müəllim də tərbiyə edir, yazıçı da. Lakin onların hər biri özünəməxsus vasitələrdən istifadə edir: müəllim sözü vasitəsilə uşaq şüuruna təsir edirsə, bədii ədəbiyyat öz canlı obrazları ilə daha çox qəlbə nüfuz edir, onun vasitəsilə isə şüura təsir göstərir. Ətraf aləmi, siyasi və mənəvi ideyaları ağılla və ürəklə dərk etmək isə tərbiyə işində çox mühüm şərtidir: hiss və ağıl birləşəndə ideyalar daha yaxşı dərk olunur, daha tez inama və əqidəyə çevrilir. Odur ki, həm müəllim, həm də yazıçı insanın qəlbinə və ağılına qida verməlidir; onu düşündürməyi, həm də həyəcanlandıрмаğı bacarmalıdır. Əlbəttə, burada söhbət bəsit hisslərdən yox, ümdə, ən güclü hisslərdən - vətəndaşlıq qüruru, sevinci, məsuliyyəti, vətəndaşlıq borcu, ləyaqəti, şərəfi və vüqarı hisslərindən gedir. Yüksək əxlaqi və siyasi ideyaları şüura çatdırmaq insanı vətəndaşlıq həyatı aləminə daxil etmək deməkdir. Belə nəcib hisslərlə, ideallarla tərbiyə edilənlər elmi-texniki tərəqqinin tələblərini daha yaxşı yerinə yetirər, cəmiyyətə daha çox fayda verər, özü də xoşbəxt olurlar.

Böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan yüksək ideyalı bədii əsərlər yaratmaq üçün sənətkarın özünün vətəndaşlıq mövqeyi, xalqla bağlılığı, öz xalqının tarixindən, ənənələrindən qidalanması az rol oynamır. Sənətkar nə qədər öz xalqının tarixinə, ruhuna kök atarsa, bir o qədər ucalar. Təbiətin qanunu da belədir: kökü torpağın dərin qatlarına gedən ağac daha çox boy atır. Puşkin öz dayəsinin tərbiyəsindən, onun danışdığı rus xalq nağıllarından yetişmişdir. Amma vaxtilə Rusiya ailə-

lərində və məktəblərində tərbiyəçilik edən on minlərlə fransız və alman dayəsi Rusiyada bir Puşkin yetişdirə bilmədi.

Müasirlərimizdən dünyaca tanınmış qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovu götürək. O da əsl xalq qaynağından çıxmışdır; körpəliyi xalq içərisində, çobanlar arasında keçmişdir. Manasdan tərbiyə almışdır. Təpədən-dırnağa qırğızdır. O, dünya şöhrəti qazanmış əsərlərində də xalq ruhunu, xalq psixologiyasını və ənənələrini əks etdirir.

Lui Pasterin sözüdür, deyir ki, elmin vətəni yoxdur, amma alimin vətəni var. Alim bilməlidir ki, hansı xalqa, ölkəyə qulluq edir. Bu sözləri eyni ilə sənətkarlara da, yazıçı və şairlərə də, müəllimlərə də şamil etmək mümkündür: vətəndaş olmayan şəxs nə əsl mənada yazıçı, nə müəllim, nə də mühəndis ola bilər.

Z. Ə l i y e v a: Bəxtiyar müəllim, bildiyiniz kimi, bugünkü məktəblilər gələcək əsrin əməkçiləri olacaqlar, əsrin əzəmətli vəzifələrini onlar yerinə yetirəcəklər. Gənc nəslin həyata və əməyə hazırlanması, hərtərəfli və ahəngdar inkişafı özlərinə şüurlu surətdə əmək və ya tədris müəssisəsi seçmələri indi həmişəkindən daha çox aktuallıq kəsb edir. Bir xalq elçisi - deputat kimi sizin bu məsələlərin həllinə münasibətiniz jurnalımızın oxucuları üçün çox maraqlı olar.

B. V a h a b z a d ə: Mən Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı kimi gənclərin tərbiyəsi üzrə daimi deputat komissiyasının üzvüyəm. Odur ki, bu məsələ elə mənim xalq elçisi kimi birbaşa vəzifəmə daxildir. Gəncliyin bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar həmişə təsirdə olurlar, daha doğrusu, gənclik özünü həmişə kiməsə oxşatmağa çalışır. Lap elə götürək bizim ədəbi gəncliyi, mənim gənclik vaxtımı. Ədəbiyyata gəldiyimiz zaman özümüzü Səməd Vurğuna oxşatmağa çalışırdıq. Tək ədəbiyyatda yox, həyatda da ondan öyrənirdik, hətta hərəkətlərini də təqlid edirdik. Orta məktəbdə oxuduğum illərdə müəllimim İbrahim Cəfəri təqlid edirdim. Onun

danışıq tərz, ədəbiyyata olan məhəbbəti, çılğınlığı bizi maqnit kimi özünə çəkirdi.

Bu misalları ona görə çəkirəm ki, gənclik dövrümüzdə təqlid etdiyimiz belə adamlar var idi. Vay o gənclərin halına ki, onun təqlid edəcəyi adamlar olmasın. Buna görə də gəncliyi ləyaqətli görmək istəyiriksə, gərək biz özümüz ləyaqətli olaq. Burda K. Marksın bir sözü yadıma düşür: "Tərbiyə edən özünü də tərbiyə etmək lazımdır". Əgər evdə ata-ana, məktəbdə müəllim, ictimai yerlərdə yaşlılar özlərini təqlidə layiq apara bilməsə, ağılda, davranışda, əməyə münasibətdə, ideya-mənəvi baxışlarında yüksək səviyyədə durmasa, bizim gənclikdən ləyaqət ummağımız yersizdir. Tərbiyəsizdən nə tərbiyə gözləmək olar? Ona görə də mən tərbiyə məsələsində birinci növbədə böyüklərin ləyaqətli olmasını, peşəsindən asılı olmayaraq hər bir yaşlı adamın tərbiyəçi olduğunu duymasını vacib hesab edirəm.

Gənc nəslin həyata və əməyə daha yaxşı hazırlanması məsələsinə gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ təkcə məktəbi və ailəni yox, hamını ciddi düşündürür. Ölkəmizdə həyata keçirilən məktəb islahatının da başlıca ideyası məhz uşaq və yeniyetmələrin əmək tərbiyəsini və peşə hazırlığını kökündən yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir.

Gizli deyildir ki, məktəbi bitirən oğlan və qızların bir qismi özlərinə əmək sahəsi, həyat yolu seçməkdə səhvlərə yol verir. Bəzən təsadüfi peşə seçmək halları, gənclərin maraq və qabiliyyətlərinə zidd olaraq kortəbii şəkildə ali məktəblərə axını müşahidə olunur. Peşə seçmə işində belə təsadüflər, səhvlər həm gənclər üçün, həm də cəmiyyət üçün zərərli. Gənclərimizdə sadə zəhmət peşələrinə maraq oyatmaq, onlara öz meyl və qabiliyyətlərini, habelə cəmiyyətin tələbatını nəzərə almaqla şüurlu həyat yolu seçməkdə kömək göstərmək lazımdır. Əlbəttə, bu mühüm məsələni təkcə məktəbin üzərinə atmaq olmaz. Bu işdə baza müəssisələrinin əmək kollek-

tivləri, ictimaiyyət, elm, mədəniyyət və yaradıcılıq təşkilatları yaxından iştirak etməlidirlər. Gənclərin nəzərində sadə zəhmət peşələrinin nüfuzunu yüksəltməkdə yazıçı və şairlərimiz çox iş görə bilərlər. Cəmiyyətimizdə sadə zəhmət adamının rolu, əmək və əməkçi əzəməti məktəbin tərbiyə işində də, bədii əsərlərdə də özünə layiqli yer tutmalıdır. Mən vaxtilə "Sadə adamlar" poemamda bu məsələdən bəhs etmişəm:

Yoxdur vəzifənin, işin, sənətin
Böyüyü-küçüyü zamanəmizdə.

Həqiqətdə də, çoban olub ən ali mərtəbəyə yüksəlmək mümkündür. Alim adını alıb rəzil kökə düşmək də olar. Hər şey peşənin düzgün seçilməsindən, insanın əməyə münasibətindən, zəhmətsevərliyindən asılıdır. Pis həkim olmaqdan bacarıqlı fəhlə olmaq min dəfə yaxşıdır. Halal əməyi ilə yaşayıb-yaradan zəhmət adamlarımız öz fənnini bilməyən savadsız müəllimdən və şərəfsiz alimdən qat-qat üstündürlər.

Gənclərlə peşəyönümü işini elmi əsasda və ciddi sistemdə qurmaq lazımdır. Gəncləri həyata, əməyə həm zehni və fiziki cəhətdən, həm də mənəvi-psixoloji cəhətdən hazırlamaq vacibdir. Məktəbi bitirən hər bir gənc bilməlidir ki, o, hansı əmək üçün yararlıdır, hansı sahədə Vətənə, xalqa daha yaxşı xidmət edə bilər və daha çox fayda verə bilər.

Məktəbdə bütün təlim-tərbiyə işi şəxsiyyətin hərtərəfli və ahəngdar inkişafını təmin etməyə, hər bir gəncə öz qüvvə və qabiliyyətinə uyğun sevimli peşə növü tapmaqda kömək göstərməyə, əməyin vətəndaşlıq başlanğıcını dərk etdirməyə yönəldilməlidir. Burada müəllimin hazırlığından, onun şəxsiyyətiindən çox şey asılıdır.

Z. Əliyeva: Yeri gəlmişkən bir məsələyə toxunmaq pis olmaz. Bildiyiniz kimi, cəmiyyətin həyatında, hər bir insanın formalaşmasında müəllim əvəzsiz rol oynayır: əmək bahadır-larını da, alimi də, yazıçını da müəllim yetişdirir. Sizin inkişə-

finızda məktəbin, müəllimin nə kimi xidməti olmuşdur? Bir ziyalı kimi, respublikamızın görkəmli elm ocağında - Bakı universitetinin geniş auditoriyalarında uzun illər səmərəli əmək sərf edən alim-müəllim kimi siz müəllimlərimizdə hansı keyfiyyətləri görmək istərdiniz?

B. V a h a b z a d ə: Müəllim peşəsi çox şərəfli, nəcib bir peşədir. O həm də olduqca məsuliyyətlidir: axı, müəllim dünyada ən qiymətli kapital olan insanla işləyir, onun taleyini həll edir. Bu böyük məsuliyyət müəllim qarşısında yüksək də tələblər qoyur.

Müəllim, ilk növbədə, mənəvi təmizlik timsalı olmalıdır. Məktəbin əsas vəzifəsi tərbiyə vəzifəsidir. Deməli, müəllim, hər şeydən əvvəl tərbiyəçidir: o yetişdirmələrinin aqlını, qəlbinə, xarakterini, dünyagörüşünü tərbiyə etməlidir, onlardan ləyaqətli vətəndaşlar yetişdirməlidir. Bunun üçün müəllimin böyük vətəndaş ürəyi olmalıdır. Vətəni, onun tarixini, mədəniyyətini, dilini, ədəbiyyatını bilməyən, sevməyən, daha doğrusu, özü birinci növbədə vətəndaş olmayan müəllim necə vətəndaşlar yetişdirə bilər? Hər bir müəllim, tədris etdiyi fəndən asılı olmayaraq, uşaq və yeniyetmələri Vətənə namuslu xidmət etməyə hazırlamalıdır. Hər şey buradan başlayır. Elm, bilik sonrakı məsələdir. Mən inanmıram ki, bir adam yaxşı vətəndaş ola, amma eyni zamanda savadsız ola; vətən sevgisi mütləq onu öz biliyini artırmağa gətirib çıxaracaqdır.

Mən bununla müəllimin öyrətmə vəzifəsini məhdudlaşdırmaq istəmirəm. Biliksiz müəllim işıqsız lampa, quruyan bulaq kimidir. Savadsız müəllim olmaq ən böyük cinayətdir: o, neçə-neçə uşaq nəslini şikəst edə bilər, cəmiyyətə nə qədər zay "məhsul" verir. Odur ki, müəllim kadrlarının hazırlanmasına çox böyük diqqət və məsuliyyətlə yanaşmaq lazım gəlir.

Müəllim üçün vacib keyfiyyətlərdən biri öz sənətinə, fəninə və uşaqlara məhəbbətin olmasıdır. Belə məhəbbətdən

məhrum olan şəxslərdən (onlar nə qədər hazırlıqlı olsalar da!) yaxşı müəllim çıxmaz. Əsl müəllim öz fənninin vurğunu olmalı, bu sevgini, vurğunluğu yetirmələrinə də aşılamağı bacarmalıdır. Yaxşı deyiblər ki, özü alıxmayan başqasını da yandırma bilməz.

Z. Ə l i y e v a: Sizin görkəmli alim Yusif Məmmədəliyevə həsr etdiyiniz "Ömür" şeirindəki aşağıdakı misralar eynilə müəllimin fəaliyyətinə də aiddir:

*Yaşamaq - yanmaqdır, yanasan gərək,
Həyatın mənası yalnız ondadır.
Şam ağar yandırsa, yaşamır demək,
Onun da həyatı - yanmağındadır.*

B. V a h a b z a d ə: Doğru qeyd etdiniz. Müəllim şagirdlər qarşısında çıraq kimi yanmalıdır; yana-yana onları da "yandırmalıdır". Fənnə, elmə məhəbbət ancaq bu yolla yaran bilər.

Məktəbdə oxuduğum illəri xatırlayıram. Ədəbiyyat müəllimimiz İbrahim Cəfər ədəbi simalardan, bədii əsərlərdən hissiz, həyəcənsiz danışa bilməzdi. Heç yadımdan çıxmaz. Bir dəfə dərs Məhəmməd Hadidən idi. Müəllim ürək ağrısı ilə onun həyatından epizodlar danışdı. Deyirdi ki, böyük şair elə vəziyyətə düşüb ki, özü öz əli ilə şeirlərini satmalı olub. Ölüb, lakin indi də məzarını tapa bilmirik (Sonralar Məhəmməd Hadinin məzarı tapılmışdır: şair Gəncədə dəfn edilmişdir - red.). Bunu deyib üzünü o tərəfə çevirdi. Gördük çiyniləri atılır. Bildik ki, müəllim ağlayır. Çox çəkmədi ki, o, dərsin ortasında sinfi tərk etdi. Mən də onun dalınca çıxdım. Gördüm, pəncərədən baxıb, gözünün yaşını silir. Mən müəllimə yaxınlaşıb ağlamağının səbəbini soruşdum. O, mənə baxmadan dedi: "Get burdan. Sən nə anlayırsan, axı. Sənə nə deyim?". Məndə bir şübhə yarandı: görəsən, Hadidə nə hikmət var ki, müəllim mənə demədi. Gecə-gündüz Hadini mütaliə

etməyə başladım. Həmin anlarda müəllimim mənim ürəyim-də Hadi toxumu, vətəndaşlıq toxumu səpdi...

Sevimli müəllimim İbrahim Cəfəri heç zaman unutmuram.

Mənim yaddaşımda, qəlbimdə həkk olunan müəllimlərim-dən biri də Səidə İmanzadədir. Həqiqi mənada müəllim olan bu nəcib qadın nur çeşməsi kimi, təmizlik, büllurluq timsalı kimi bizim qəlbimizdə özünə əbədi heykəl ucaldıb. Mən indi də sevimli müəllimlərimə oxşamağa, həyatda, tələbələrimgə münasibətdə onlar kimi olmağa çalışıram.

Z. Əliyeva: Bəxtiyar müəllim, söhbət üçün sizə dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Ümid edirik ki, burada qaldırılan məsələlər, irəli sürdüyünüz qiymətli mülahizələr xalq maarifi işçiləri və pedaqoji kollektivlər üçün faydalı olacaq, qarşımız-da duran əzəmətli vəzifələrin həllində onlara istiqamət verə-cəkdir.

“Şənbə gecəsinə gedən yol”, Bakı, 1991.

ALLAH BİZİ DƏRDDƏN, BƏLADAN XİLAS ELƏSİN!

- Bəxtiyar müəllim, bütün yaradıcılığınız boyu milli özünü-dərkini, milli şüurun oyanmasına çalışmışınız. Yaşınızın zirvə-sindən geriye baxanda son hadisələr barədə nə deyə bilərsiniz?

- 40 illik şairlik, müəllimlik fəaliyyətimdə yalnız bir məq-səd uğrunda mübarizə aparmışam - xalqımın milli şüurunı oyatmaq, onu öz soykökünə qaytarmaq! Tale millətin oyanışını görmək xoşbəxtliyini mənə nəsib elədi! Xalqım kütlə və-ziyyətindən çıxıb, millət səviyyəsinə qalxdı, özünə qayıtdı, öz haqqını dərk etdi. Yadımdadır, 1988-ci ildə ilk dəfə mitinq olanda mən də meydana idim. Bizim balalarımız məni çiyn-lərinə götürüb tirbunaya qaldırdılar. Tribunadan qarşımdakı insan dənizini görəndə özümü saxlaya bilməyib ağladım. De-dim ki, “xudaya, sənə min şükür, ölmədim, bu günü də gör-düm”.

- Tale qismətinizə millətin ağrı-acılarının şairi olmağı ya-zıb. Tələdən narazı deyilsiniz ki?

- Mənim çox sevdiyim Bethovenin məşhur beşinci simfo-niyası haqqında R.Rollan yazır ki, bu səslər taleyin ömür qa-pısını döyməsidir. Mən tale deyilən şeyə inanıram. Hər kəsin öz taleyi olur, bundan qaçmaq mümkün deyil. Amma taleyi bəzən mübarizəylə, vuruşla özümüz qazanmalıyıq.

O ki, qaldı millətimin dərindən, faciələrindən yazmağı-ma, bu belə də olmalı idi, başqa cür edə bilməzdim. Ümumi-yətlə, qəm-kədər tək yaradıcılığımın yox, həm də həyatımın yol yoldaşdır. Hələ ki, bütün dünyada türklərin nəsibi dərddir. kədərdir. Allah millətimizi bu dərdi-bəladan qurtar-sın. Amin!

“Aydınlıq” qəzeti, 8 fevral, 1991.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

SÖZÜ CAVANLARA VERİN

Mən xalqımızın hörmətli şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşə vədələşəndə əlimin altında hazır suallarım yox idi. Şairin yaradıcılığı ilə hərtərəfli tanışlığım, həm də şəxsiyyətinə az-çox bələdliyim mənə zəmanət verirdi ki, nə yaradıcılığı, nə də şəxsiyyəti heç bir qəlibə sığışmayan Bəxtiyar Vahabzadə ilə söhbətləşməyə hazır-reseptlə getməkdənsə, söhbəti sövqi-təbii aparmaq daha çox məqsədəuyğun olar.

Şairin yaşadığımız günlərin mürəkkəb hadisələrindən doğan gündəlik ağrı-acılarındanmı, yaradıcılıq əziyyətlərindənmi qayğılı sifəti durulaşdı. Şeyrlərinin hərərətini, ab-havasının təmizliyini xatırladan mənzilində miz arxasında üz-üzə əyləşdik.

- Ay oğul, hansı qəzetdən gəlmisən? - deyə ilk sualı şairin özü verdi.

- *Azərbaycan Dövlət nəşr komunun yeni nəşrə başlayan orqanı "Yeni Fikir" qəzetindən, - dedim. - Əsas söhbətimiz kitab mədəniyyətimizlə, kitablarımızın nəşri tarixi ilə, nəşirlərimizin kitab taleyi ilə bağlı olacaq.*

- Çox yaxşı. Belə bir qəzetin nəşrə başlaması məni sevindirir. Bəri başdan deyim ki, uğurlar olsun. "Yeni fikir" adlı qəzet əvvəllər də nəşr edilib. S.Vurğunun ilk mətbu şeiri də həmin qəzətdə dərc olunub. Adı da çox yaxşı düşünüldü: "Yeni Fikir". Bir də onu deyim ki, yeni fikir həmişə ən çox cavanlara məxsus olub. Cavanlara geniş meydan verin, onlara tez-tez müraciət edin. İndi sözün həqiqi mənasında çox cəsarətli, mərd, zəkali, özü də əsl yenilikçi gənclik yetişmişdir. İndi meydan onların olmalıdır. Öz ənənəsinə, özlünə söykənib gəlmiş gəncliyin! Bax, əsl yenilikdi bu cür gəliş. Mayasında öz kökü dayanan gəncliyin gəlişi. Mən bundan kənarda həqiqət görmürəm. Tarixdə bir həqiqət olmur. Mən indinin özündə də çox oxuyur, cavanlardan öyrənirəm. Çox təəssüf

ki, heç kimlə hesablaşmayan, özü haqda çox yüksək fikirdə olan üzdənirəq ziyahlar, şairlər, yazıçılar indi çoxdur. Bax, elə buradaca uduzuruq. Mənim fikrimcə, ən dəhşətli təhlükə özü-nə vurulmaqdır. Burdan da əsl faciə başlayır. Özü də deyərdim ki, milli faciə! Dəfələrlə müsahibələrimdə, şeirlərimdə demişəm ki, mən özümdən narazıyam, bir şair kimi də, bir alim kimi də, bir vətəndaş kimi də, bir azərbaycanlı kimi də, lap bir valideyn kimi də. Qoy, bu sözlərim hardasa bir şüar kimi səslənməsin, qeyri-təvazökar görünməsin: Təfəkkürümdə yaratdığım əsl Bəxtiyar Vahabzadəni xalqıma tam verə bilmədiyim üçün özümdən narazıyam.

- *Bəxtiyar müəllim, bir sirr deyil ki, kitab mağazalarında üstünü toz basmış, oxucu barmaqlarına həsrət qalmış çoxlu kitablarla hər gün rastlaşıyıq. Kitab sadəcə olaraq alınmır. Belə kitabın müəllifləri necə, özlərindən narazıdırlarmı görəsən? Bəzən də lap istedadlı müəlliflərin yığılıb qalmış kitablarına rast gəlirik.*

- Əvvəla, onu deyim ki, "istedadlı müəlliflərin də kitabları satılır" qənaətinizlə həmfikir ola bilmirəm. Yaxşı kitab alınar, istedadlı müəlliflərin kitabları alınır. Xalqın dərdi-səri ilə səsləşən kitablar heç vaxt piştaxta arxasında qala bilməz. Xalqın təfəkkürü çox güclü, zəkası çox itidir. Gözü əsl tərəzidir, o, yaxşını pisdən seçə bilir.

Ancaq bir məsələ də var ki, bizdə kitab təbliği mədəniyyəti demək olar ki, yoxdur. Yaxşı və layiqli kitablar layiqincə təbliğ olunmur. Kitabların paylanmasında da bir pərakəndəlik, plansızlıq hiss olunur. Bəzən çox lazımlı kitab lazım olmayan yerlərə göndərilir. "Üstünü toz basmış kitablara" gəldikdə isə fikrim belədir: Kim çox oxunur, kimə ehtiyac hiss olunur, onu da çap etmək lazımdır. Adından, titulundan, mövqeyindən asılı olmayaraq. Bayağı fikrin astar üzünü, avand üzünü nə? Yuxarıda dediyim kimi, cavanlara geniş meydan vermək lazımdır. Onu da deyim ki, nəşriyyatlarda qərribə

bir monopoliya hökm sürməkdədir. Çox vaxt istedadlı gənc qüvvələr bu monopoliyanı qıra bilmir, qıraqda qalır. Ancaq ədalət naminə demək lazımdır ki, son zamanlar gənclərə qayğı artıb, onların kitabları müntəzəm nəşr edilir. 20-25 il əvvəl belə bir təklif irəli sürdülər ki, tanınmış yazıçılarımız nəşriyyatda çap ediləcək əsərlərinin bir qisminin nəşrindən gənclərin xeyrinə imtina etsinlər (bu şəərflı addımı ilk dəfə çox hörmətli yazıçımız M.Hüseyn atıb). Çox təəssüf ki, bu çağırış hamı tərəfindən yaxşı qarşılanmadı. Odur ki, təkrar-təkrar, həm də bəzən yüksək tirajla nəşr olunan zəif kitablar satılmadı.

- *Zəif kitablar. Hətta adlı-sanlı şair və yazıçılarımızın təqdimatı ilə, rəyi ilə verilmiş belə kitablar alınmır. Daha doğrusu, səxavətlə yazılmış təqdimatlar da onları "həlqədən" çıxara bilmir.*

- Tamamilə haqlısınız. Alınmayan lazımsız kitabların yaranmasına bir səbəb də elə budur. Bu sahədə mən də özümü günahkar sayıram. Bəzən "üz üzdən utanır" prinsipi ilə zəif əsərlərə candərdi rəy, təqdimat və yaxud ön söz yazmışam. Böyük günahdır. müqəddəs sənətə xəyanətdir.

Bəzən də elə olur ki, istedadına inandığım, sənətə gelişinə sevindiyan bir gəncə xeyir-dua verməli olursan. Amma bu etimad özünü doğrultmur, gənc müəllif böyük sənətə qovuşa bilmir, tövşüyür, yarı yolda qalır. Sənin də yaxan qalır tələbkar oxucunun əlində. Bununla belə, yaradıcılıqları haqda xoş sözlər yazdığım gənclərin çoxu bu gün ədəbiyyatda da öz yerini tutub. Bunlar məni bir şair kimi sevindirir. Çox təəssüf ki, ümidlərimi doğrultmayanlar da olub.

- *Kitablarınızın nəşri, tiraj məsələsi, nəhayət, əsərlərinizin tərcümələri sizi qane edirmi?*

- Yaxşı kitab xalqın əvəzsiz sərvətidir. Kitablarımın nəşrindən, tirajından narazı deyiləm. Keyfiyyət məsələsinə gəldikdə isə nə deyim, söz xalqımdır. Xüsusilə gənc oxucularıma minnətdaram. Onlardan öyrənə-öyrənə yazıram. Tələb-

karlıqlarına söz ola bilməz, zövqlərinə inanıram. "Gəlin, açıq danışaq" publisist kitabım son zamanlarda nəşr edilib. Hamısı da satılıb desəm düz olmaz. Çünki rus oxucusu arasında mənim 40 min oxucum yoxdur, belə tərcümə kitablarımın tirajının azaldılmasını söz yox ki, məqsədəuyğun sayıram.

Tərcümə əsərin ikinci həyatıdır, ikinci ömrüdür. Bu ömrə isə, əlbəttə, həyat vermək çox çətin məsələdir. Tərcümə ağır sənətdir! Bu baxımdan əsərlərimin tərcümələri məni tam qane etmir. Ü.Yevtuşenkonun, Y.Moretsin, R.Kazakovanın tərcümələri mənə daha çox doğmadır, yaxındır.

- *Bəxtiyar müəllim: klassiklərimizin bugünkü nəşri, təbliği haqqında nə demək olar? Bu sahədə üstünlüklərimiz, qüsurlarımız nədən ibarətdir?*

- Mirzə Ələkbər Sabir! Dərdi də özü kimi böyük olan xalqın təfəkküründəki zəlzələ! Mən bu qənaətdəyəm ki, Sabiri ən azı iki ildən bir nəşr etmək lazımdır. O, həm də Şərqi təfəkküründəki zəlzələdir. Onu olduğu kimi təbliğ edə bilirikmi?

Böyük Nizami dünya miqyasında tanınan şair və mütəfəkkirdir. Ancaq mən bu gün tam məsuliyyətlə demək istəyirəm ki, Nizaminin əsərlərinin dilimizdəki tərcümələri zəifdir. Böyük mütəfəkkirin əsərlərinin tərcüməsi orijinal səviyyəsindən dəfələrlə aşağıdır. Bu baxımdan onun əsərlərinin başqa dillərə edilən tərcümələri daha zəifdir. Bu gün Nizami əsərlərinin layiqli tərcümələri lazımdır. Özü də bu tərcümələri cavanlar etməlidirlər, istedadlı cavanlar. Bax, bu haqda düşünməyə dəyər. Söz yox ki, Nizaminin əsərlərini dilimizdə olduğu kimi dilləndirmək bizim borc işimizdir. Böyük şairin anadan olmasının 840 illiyi münasibəti ilə "Qoslitizdat"ın rus dilində çapdan buraxılmış beş cildliyi köhnə tərcümələrdə çox zəif səsləndi. Mən bu nəşrlərin tam əleyhinə oldum. Biz tərcümələrlə Nizaminin rus və dünya oxucusuna olduğu kimi tanıdığımız bilirik. Bu günah işdir. Odur ki, gələcək nəşrlərin tərtibi üçün

yeni tərcümələrin qeydinə qalmaq vacib məsələlərdən biri olmalıdır. Əlbəttə, hələ görüləsi işlərimiz çoxdur. Sırr deyil ki, şəxsiyyət və istedad böyük yaradıcının iki əsas komponentidir, yaradıcılıqda bu tərəflərin hər biri ayrı-ayrılıqda bir-birini itiləyir, tənzimləyir, böyük sənətə gedən yola çıxarır.

- *İstedad və şəxsiyyət uyarlığı sizin tanıdığınız hansı Azərbaycan yazıçısında özünü daha qabarıq göstərib.*

- Fikrinizlə tamamilə şərikəm. Quş qoşa qanadla uçar. İstedad və şəxsiyyət qoşalaşanda böyük sənət yaranır. Əks halda heç vaxt böyük sənətin sehirli qapıları laybalay heç kimin üzünə açıla bilməz. İstedad şəxsiyyətli adamda özəmətli olur. Mən həyat və sənət təcrübəmə əsasən deyə bilərəm ki, gördüklərim, tanıdıklarım yazıçılar, şairlər arasında Səməd Vurğunun və Rəsul Rzanın şəxsiyyəti və istedadı bir-biri ilə tarazlıqda olub, daha doğrusu, istedadları şəxsiyyətlərini tamamlayıb, şəxsiyyətləri istedadlarını itiləyib. Hər iki böyük şair haqqında ayrıca xatirələrim, istedad və şəxsiyyətləri haqqında qənaətlərim var.

S.Vurğun təbiətindəki xeyirxahlıq əvəzsiz idi. O, gördüklərim, tanıdıklarım arasında düşməninə də bağışlaya bilən yeganə bir adam idi. S.Vurğunun şəxsiyyəti "Yamanlığa yaxşılıq nəfəsinin işidir" misalının canlı təcəssümü idi. Yaxşı yadımdadır, 1954-cü ildə tənqidçi alimimiz C.Cəfərovun S.Vurğun haqqında yazdığı neqativ yazılarına görə Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən çıxarılması məsələsinə baxılırdı. Mən də Rəyasət Heyətinin üzvlərindən biri idim. İclas gədirdi. Hamı öz növbəsində C.Cəfərovu "ittiham" edirdi. Elə bu vaxt S.Vurğun ovçu paltarında içəri girdi. Məsələdən agah olduqda bizi danladı, kişi-kişini çörəklə imtahana çəkməz" deyərək iclasdan getdi. O, mənim gözlərimdə böyüklük, xeyirxahlıq heykəlinə çevrildi.

Rəsul Rza qorxmaz adam idi. Bütövlük və prinsiplilik xarakterinin bünövrəsini təşkil edirdi. R.Rza kimi öz mövqeyin-

dən, platformasından dönməyən ikinci bir Azərbaycan şairi tanıyıram. Tez-tez çoxlu dönmək adamlara rast gəlirsən. İstedadlı və şəxsiyyətli adam öz yolunda, öz mübarizəsində dönməz olur. Rəsul Rza dönməzlik heykəli idi.

- *Bu gün şair və xalq problemi...*

- Bu xalq şairə inanan xalqdır. Buna görə də mən özümü xalqımın qarşısında xəcalətli hesab edirəm. Bütün tarixi dövrlər də belə olub. Xalq öz ağır günündə şairinə üz tutub, ona arxalanıb. Ancaq xalqın müdrikliyinə inanarkən öz gücsüzlüyün də haradasa səni düşünməyə qoymur. Bir də əlindən bir iş gəlməsə də xalqa olan səadət qələm sahibini yaşadır, dönməzləşdirir, onu yaratmağa səsləyir.

- *Təyin olunmuş deputatlar kəlməsi də indi tez-tez eşidilir.*

- Əgər deputat xalqın mənafeyini müdafiə edə bilmirsə, elə təyin olunmuş deputat olur. Xalqın dediyi yanlış ola bilməz.

Mənə qalsa, bu gün xalq deputatları sırasında Z.Bünyadov, N.Nəcəfov, N.Rzayevi, Ş.Hüseynov, S.Əliyarlını, İ.Şıxlını görmək istərdim.

Tez-tez zənglər gəlir, söhbətimiz qırılır. Şair oxucuların, dostların, tanışların bəzi narahət suallarına da cavab verir, ürəkli olmağı məsləhət bilir. Şairlə sağollaşmalı oluram.

- Allah amanında, ay oğul.

Söhbəti yazdı: **T.TALIBLI**

1988.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

ELƏ AHLAR BÖYÜTDÜK Kİ...

"İndi də xəbərləri veririk:

- Dünən İran Azərbaycanında 40-45 min

Allah bəndəsi torpağa kömüldü zəlzələdən.

- Yenə dünən sərhəddə eyni anda neçə-neçə adam düşmənin gülləsinə hədəf oldu, Qazaxda, Laçında, Naxçıvanda..."

Bizi yandıran əlacsızlığımız ucundan əsəblərimizi korlayan bu xəbərlərin içində elə ahlara böyütdük ki, indi bu ahlardan qopan ruzigarın qarşısında min-min illər qanımızla suvardığımız, budaqları dar ağaclıq çinar səbrimiz daha davam gətirmir.

Hər gün sərhədlərimizdən kədər və niskil dolu qara xəbərlər gəlir. Bu qara xəbərlərdən cana doymuş oxucularımız "Azərbaycan" qəzetinə işıq kimi, ümid kimi üz tutub, adamı adamlıqdan çıxaran, heyrətləndirən suallara cavab axtarırlar. Sual çətin, cavab müşkül. Bu ağırlı suallara cavab verəcək növbəti müsahibimiz sevimli xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadədir.

- Bəxtiyar müəllim, bu gün xalqımız, məmləkətimiz real təhlükə qarşısındadır. Respublika və mərkəzi mətbuatdan bəllidir ki, Ermənistan respublikasında öz tərkibində 140-150 min düşmüş - "fədai"ni birləşdirən "milli ordu" yaradılıb. Bu barədə fikriniz.

- Biz hələ götür-qoy eləyirik. Keçən sessiyada mən ordu yaradılmasını təklif elədim, daha doğrusu, çağırışçıların Azərbaycanı saxlanılmasına, respublikanın sərhədlərinin bu hesabla qorunmasına çağırıdım. General Bəşadlı mənə hücum çəkib, bunun qətiyyəni lazım və mümkün olmadığını dedi. O vaxt mənə heç kim müdafiə eləmədi. Ancaq Ali Sovetin axırıncı sessiyasında elə həmin general ordu yaratmağın çox vacib olduğunu bildirdi. Bu çox müəmmalı və həm də çox qəribədir! Görəsən, nə məqsədlə?!

Biz millətlik, ordu da yarada bilərik, özümüzü müdafiə eləyə də bilərik. Lakin üzünə "böyüklərimizin" ucbatından çox gecikmişik. Bu ordunu yaratmağa indi bizim maddi imkanımız da yoxdur. Biz mərkəzi hökumət qarşısında axırıncı dəfə məsələ qaldırmalıyıq: - qoy, bizi müdafiə eləsin. Çünki bizim boyunduruğa girən vaxtdan boyunduruq sahibi ilə müqaviləmiz var: - biz ordu saxlamırıq və o bizi müdafiə eləməyə borcudur. Əks təqdirdə biz bu boyunduruqdan çıxıb öz taleyimizi özümüz həll etməliyik.

Mənim eşitdiyimə görə, bizim prezident son hadisələrdən sonra bu məsələni ciddi şəkildə mərkəzi hökumətin qarşısına qoyub.

- Yalansa da, qoy doğru olsun. Çünki daha xalq cana doyub.

- Bir şeyi də əlavə etmək istəyirəm. Hər kəsin öz əli, öz başı olmalıdır. Rəhbərlik hadisələrə mərkəzin gözü ilə baxmamalıdır.

- Bəxtiyar müəllim, indiki mürəkkəb vəziyyətdə rəhbərliyin tutduğu mövqə Sizi qane edirmi?

- Bu, bir az çətin sualdır. Ermənistanın rəhbərliyi ilə müqayisədə yaqın ki, yox! Çünki Ermənistanda xalq nə cür düşünürsə, rəhbərlik də elə düşünür. Daha doğrusu, rəhbərlər xalqın arxasınca gedib xalqa rəhbərlik edirlər. Bizdə isə, əksinə, rəhbərliyə keçən kimi xalqa düşmənin kəsirlər. Bu gün bütün dünya bilir ki, (gecə də olsa) biz hücumla məruz qalmışıq. Əzilən də bizik, təklənən də, günahkar da! Əslində hücum eləyən tərəfdə fəvqəladə vəziyyət elan olunmalıdır. Amma fəvqəladə vəziyyət bizim tərəfdə elan olunur. Respublika prezidenti oturub verdiyi qərara Moskvadakı prezidentin nə cür reaksiya verəcəyini gözləyir. Yıxdı bizim evimizi buyruq qulu olmaq!

- Biz gözləyirik... bir il, iki il gözlədik. Ancaq nə mərkəzi hökumət, nə də Ermənistan hökuməti heç bir tədbir görmür.

- Bu, görünür, mərkəzi hökumətə nə üçünsə sərfəlidir. Ermənistan rəhbərliyi də başa düşür ki, müəyyən bir tədbir görsə, tutaq ki, respublikada fəvqəladə vəziyyət elan eləsə, yaraqlıların cılovu yığılar, asayiş yaranar. Ermənistan hökuməti isə bunu istəmir.

- *Bizsə elə etiraz eləyirik. Gah partiya biletlərimizi (hərdən də dözməyəndə özümüzü) tankların altına atırıq, gah açıq elan eləyirik, gah da özümüzü öldürürük. (Ağabəy kimi Allah ona rəhmət eləsin). Mərkəzin isə qulaqları kar, gözləri kordur.*

- Bunu yaxşı yadıma saldı. İndi bizim mətbuatda partiyanın nüfuzunu qaldırmaqdan tez-tez söhbət gedir. Əgər partiya öz əməlləri ilə özü öz nüfuzunu itiribsə, onu necə qaldırmaq olar?

Bu gün, "yanvar hadisələrində" partiya biletini atanlar mətbuatda təhqir olunur. Onlara təzyiq göstərilir. Bu, yaxşı hal deyil. Yanvar hadisələrinə - millətimizin təhqir olunmasına baxıb dözlərin şəxsiyyətinə də mən şübhə edirəm.

- *Redaksiyaya zəng vurub tez-tez soruşurlar ki, Bəxtiyar müəllim partiya biletini geri götürürmü?*

- Yox! Qətiyyətlə yox! Mən, göstərişi ilə bütöv bir xalqı qan içində boğan partiyanın nə cür üzvü ola bilərəm?

- *Bəxtiyar müəllim, bu gün yerindən duran bir proqram-nizamnamə yazıb üz tutur "Azərbaycan"ın redaksiyasına ki, mən partiya yaratmışam. Mənim proqram və nizamnaməmi dərc edin. Siz Azərbaycandakı bu çoxpartiyalılığa nə cür baxırsınız?*

- Mən indiki halda çoxpartiyalılığın qəti əleyhinəyəm. Çünki bu gün hərəni bir yana çəkmək vaxtı deyil. Biz faciə qarşısında, "olum-ölüm" sualı qarşıdayıq. Bu gün qorunmaq, müdafiə olunmaq zoru qarşıdayıq. Biz "mənəm"liyi bir tərəfə atıb bir sırada birləşməliyik. Yenə vaxt gələr, yığılıb partiyalar da yaradırıq, fikir mübadiləsi də aparırıq. İndi isə bunun heç vaxtı deyil.

- *Bəxtiyar müəllim, biz bilirik ki, prezident vətəndaşlarının təhlükəsizliyini, hüquqlarını qorumağa borcludur. Azərbaycandakı həbsxanalar bu gün ağzınadək günahsız adamlarla doludur. Şüvəlan həbsxanasında tanış olduğum müstəntiq etiraf elədi ki, burada yatanların əksəriyyəti günahsızdır və tutulub saxlanmış adamların bu cür kameralarda saxlanması qanuna müvafiq deyil.*

- Cavab verməyə çətinlik çəkirəm. Çünki bu, prezidentin səlahiyyətinə aiddir... Ancaq onu deyə bilərəm ki, bizim qeyrətli oğullarımızın (Xəlil Rzanın və b.) həbsxanada yatması bizim üçün təhqirdir. Açıqca mətbuatda çıxış eləyib "biz torpağı alıb, Ermənistanla DQMV-ni birləşdirəcəyik" deyən Z. Balayan, Azərbaycan xalqının milyonlarının dalına keçən, o milyonların bahasına alınmış silahlarla millətimizin günahsız qoçasına, qadınına, uşağına qarşı qırğınlar təşkil eləyən Manuçarov daha çox günahkardır, yoxsa, şair Xəlil Rza?! Mənə elə gəlir ki, prezident bu sualı özünə də verməlidir. Qorbaçova da.

- *Bəxtiyar müəllim, filosoflardan hansısa deyib ki, kim nəyə malikdirsə, ona da layiqdir, kim nəyə layiqdirsə, ona da malikdir. AXC ilə bağlı olaraq xatırladım bunu. İndi Xalq Cəbhəsi ilə bağlı o qədər söhbət gedir ki, bu söz-söhbətə dözmək çətinidir. Axı, burada qərribə bir şey yoxdur ki! Xalqın səviyyəsinə uyğun da Xalq Cəbhəmi var. Özünü də nə yaxşı ki, var! Xalq Cəbhəsi ideyası heç olmasa, xalqın ruhunu qoruyub saxlayır. Bugünkü Azərbaycanın taleyi AXC-nin taleyi ilə sıx bağlıdır.*

- Mən AXC təzə-təzə yarananda onu alqışlayanlardanam. Və yenə də o fikirdəyəm. AXC bizim müstəqilliyimizə keçiddir. Bu keçid isə körpüdür, daha doğrusu, Xalq Cəbhəsini damğalamaq, onun ətrafında şayiələr yaymaq, üzvlərinin hamısına ləkə yaxmaq səhvdir. Şübhəsiz ki, onların içində də, hər yerdə olduğu kimi, ləyaqətsiz, xalq hərəkatından sui-istifadə edən (Səttarxan hərəkatında olduğu kimi) adamlar var. Lakin ümu-

mi halda AXC-ni ləkələmək, ona düşmən mövqe tutmaq cinayətdir. Ola bilsin ki, AXC-nin rəhbərliyində, Məclisində təsədüfi adamlar var. Onlar təmizlənəcək. Xalq gözü tərəzidir. Düşürəcək xalq onları o layiq olmadıqları ucalıqdan. Azərbaycan xalqının nicatı xalqın öz cəbhəsinin ruhunda və gücündədir.

- *Divin canı şüşədə olan kimi, bizim də canımız dilimizdədir. Gündə bir qərar verilir dil haqda. O qərarı verən kəslər öz qərarlarına əməl eləmədi. Dilimiz böyük kürsülərdən eşidilmədi, salonlara varə bilmədi. Dil komissiyasının sədri kimi deyə bilərsinizmi ki, onun taleyi sabah nələrə tuşdur?*

- MK-nın dil haqda növbəti qərarından sonra MK və Nazirlər Soveti bizim layihəmizi istədi. Yazıb verdik, it-bata düşdü. Nəhayət, mənim çox böyük təkidimdən sonra bu layihəni əlavələrlə mənə qaytardılar. Əlavə bundan ibarət idi ki, Azərbaycanda rus dilinin inkişafına xüsusi qayğı göstərisin! Mən də bu əlavəni qəbul etmədim. Dedim ki, rus dilinin öz sahibi var. Qoy onun qayğısına onların özləri qalsınlar. İki aydır ki, cavab gözləyirik. Azərbaycanda yüzrlərlə kooperativin, komitələrin möhürü, işçiləri və daha nə bilim, nələri var, təkcə dil komissiyasından başqa. Biz rəsmi surətdə tanınmamışıq. Bizim hüquqi gücümüz yoxdur. Bir halda ki, "yüksək səviyyəli" rəsmi iclaslar, - qurultaylar, plenumlar yenə də rus dilində aparılır, əlində heç bir ixtiyar olmayan şair nə edə bilər? Balıq başdan iylənər. Nə qədər ki, MK öz plenumlarını, büro iclaslarını ana dilində aparmır, dilimizin dövlət dili olmasından danışmaq yersizdir.

Uzağa getmək lazım deyil. Hələ mən qurultayları, plenumları demirəm. V.İ.Leninin 120 illik yubileyi keçiriləndə bir nəfər də Azərbaycan dilində danışan olmadı. Mən dözməyib Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibi R.Ağayevə zəng vurub etirazımı bildirdim. O, mənim etirazımla razılaşıdı. Amma nə olsun? Köhnə hamam, köhnə tas. Çünki mənim sədr olduğum komissiyanın hüquqi gücü yoxdur. Rəsmi dairələr məni hüquqi şəxs kimi tanımırırlar. Mən ancaq şair-vətən-

daş kimi zəng vura bilərəm. Bu komissiyanın rəhbəri olduğundan, məndən inciyib, mətbuatda əleyhimə yazılar da yazırlar.

- *Bəxtiyar müəllim, bilirsiniz ki, "Azərbaycan" qəzeti öz səhifələrində ilk dəfə olaraq yeni əlifbaya (latın qrafikina) keçidlə bağlı böyük müzakirə açib. Münasibətiniz?*

- Mən latın qrafikasına keçməyin ikiəlli tərəfdarıyam. Bu barədə mən üç ay əvvəl rəsmi tanınmayan komissiyamızın adından Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə məktub göndərmişəm. Elə bil quyuya daş atılıb. Kiril əlifbası bizim faciəmizdir. Dünyamızdan ayrı düşmüşük. Bir vaxt özbəyə, qazağa, türkmənə - hərəyə bir əlifba verib ayırdılar bizi bir-birimizdən. Əlifba məsələsi ən vacib məsələlərdən biridir. Bu məsələni nə qədər tez həll eləsək, əl-qolumuz o qədər tez açılar.

- *Bəxtiyar müəllim, yenə əvvəlki söhbətimizə qayıdıb səbri tükənmiş, sakit-sakit oturub qarşı tərəfdən gələn tufana kirmişcə baxan, gözləri görə-görə qəbri qazılan xalqımıza cavab axtara-axtara soruşuram: Əgər bədnam erməni milli ordusu hücum edib əliyalın Azərbaycan xalqını beşikdəki körpəsinə-dək qırsa, məsuliyyət kimin üstünə düşür?*

- Bizə "səbr edin" - deyər, xalqı laylalarla uyudan hakimiyyət orqanlarının.

- *Bir xalq, bir məmləkət var. Azadlığı naminə ölümə "xoş gəldin" deyən, "dar ağacına salam" verən bir xalq, bir məmləkət. Son söz həmin xalqındır!*

Müsahibəni apardı:

RÜSTƏM BEHRUDİ,

"Azadlıq" qəzeti, 20 iyul, 1990.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

ÜZÜNÜZÜ XALQA TUTUN

X a l i q: Bəxtiyar müəllim, üç il bundan qabaqkı Bəxtiyar Vahabzadə ilə indiki Bəxtiyar Vahabzadə arasında şair, vətəndaş kimi hansı fərqlər görürsünüz?

B. V a h a b z a d ə: Mən elə həmin adamam. Az-çox dünyanı başa düşəndən bu günə qədər eyni fikrə, eyni əqidəyə qulluq eləmişəm. Stalin dövründə də, durğunluq dövründə də, indi də. Mən həmişə çalışmışam ki, xalqa həqiqəti deyəm. Əlbəttə, indiki kimi açıq-aşkar deyə bilməmişəm. Müxtəlif yollardan, üsullardan istifadə edərək sözümlü deməyə çalışmışam. Əhvalatı bəzən tarixə, bəzən də başqa ölkələrə keçirməklə fikrimi demişəm. Məsələn, durğunluq illərində ana dilimizin şüurlu surətdə məhv edildiyinə qarşı “Latın dili” şeirini yazdım. Bizdəki vəziyyəti Mərkəşə keçirməklə. Ümumiyyətlə, mənim “Səyahət dəftəri” başlığı altında yazdığım şeirlərin əksəriyyəti, “Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit” prinsipi əsasında yazılmışdır.

Yaxud götürək İsa Hüseynovu. Kim deyə bilər ki, ağırılı dərdlərimizdən bəhs edən əsərləri o, yalnız indi yazır? İsa Hüseynovun durğunluq illərində yazdıqları dövrün həqiqətlərini dilə gətirirdi.

Bütün bunlarla yanaşı, biz bir çox məsələləri vaxtilə fəhmlə başa düşürdüksə, indi gözümüzəzlə görürük. Bizə aydın oldu ki, yer üzündə tək qalmışıq. Buna görə də biz addımbaşı təhqir olunur, həqiqəti üzə çıxara bilmirik. Bir neçə gün bundan əvvəl Mərkəzi qəzetdə oxuyuram: Lənkəran şəhərində otuz yaşlı bir kişi üç yaşında qız uşağının üzünü açıb. Əslində isə bu, Lənkəranda deyil, Leninskanda olubmuş. İndi, gəl, bu haqsızlığa və bu təhqirə dözl!

Biz tamamilə haqlı olduğumuz halda, bütün dünya erməniləri müdafiə edir, onların yanışına da naxış deyirlər. Təsəvvür edin, iki günlüyə Moskvaya rəsmi görüşə gəlmiş Tetçer

iki saatlığa Yerevana getməyi də lazım bilir. Görəsən, nə üçün? Mən belə başa düşürəm ki, başda Roma papası olmaqla, vaxtilə Ərəb dünyasına qarşı İsraili yaratdıqları kimi. Türk dünyasına qarşı Ermənistanı irəli veriblər. İndi Ermənistanə hər cür yardım göstərir, onu qüvvətləndirirlər. Allah bizi gələcək bələlardan qorusun!

X a l i q: Bizim balalarımızın bir çoxu rəhbərlərimizin etinasızlığından gəlmirmi?

B. V a h a b z a d ə: Dediğinizdə həqiqət var. Bizim kinomuzun başında həmişə xalqını tanımayanlar, onun dilini bilməyənlər dayanmışdır. Buna görə də bizim kinomuzda sənətdən başqa nə desən var. Yaxşı yadımdadır, qüdrətli kinorejissor və aktyor Matveyev bizim “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinə verdiyi müsahibədə deyirdi ki, siz Moskvaya kino sənətini öyrənməyə rus dilini bilən nazir və müdir balalarını göndərsiniz. Siz bizə rus dilini bilənləri göndərməyin, biz onlara burda rus dilini öyrədirik. Amma xalqın dilini, xalqın ruhunu, psixologiyasını öyrədə bilmirik. Mənsub olduğu xalqın dilini və ruhunu bilməyən adamlardan isə həmin xalqın rejissorunu və aktyorunu yetişdirmək olmaz. Çox təəssüf ki, bizim kino işçilərimiz hələ də bu həqiqəti başa düşməyiblər.

O ki qaldı hökumət rəhbərlərimizə, onların bir çoxu millətin düşünən başlarına düşməni kəsildilər. Mərkəz türk cəlaqlarına qarşı daha mənfur və daha amansız olmuşdur. Soruşulur, bu 70 ildə hansı xalqı doğma yurdundan. yuvasından ayıraraq sürgün ediblər? Ancaq türkdilli xalqları - Kırım tatarlarını, Ahısqa türklərini, Qaraçayları, Balkarları və s. Bəs kimin əlifbası dəyişdirilib? Yenə də türkdilli xalqların. Orta Asiyanın və bizim. Mən “İki qorxu” poemamda bu məsələyə toxunaraq deyirəm: əgər əlifbanı dəyişmək xalqın xeyrinə idisə, Stalin və Mikoyan nəyə görə gürcü və erməni əlifbasını dəyişmədilər? Görün, bizim Bağirov nə qədər kor və anlamaz idi ki, yuxarının bu siyasətini başa düşmədi. Bəlkə də başa düşürdü,

amma onda vəzifə hərisliyi o qədər güclü idi ki, tutduğu mövqeyə nəinki millətini, doğmaca dedəsini də satardı. Necə ki, addımbaşı xalqını satırdı.

Yenə bu günlərə şükürlər! Heç olmasa mətbuatda ürəyimizdən keçənləri deyə bilirik. Heç olmasa “Şəhidlər”i yazdım və millətimin qırılmasına qarşı etiraz səsimi ucalda bildim.

X a l i q: *İyirminci illərdə yazılmış, hələ heç yerdə çap olunmamış bir yazı var. O yazıya əsasən erməni silahlı hissələri ilə birləşmiş XI ordu 1920-ci ilin aprelindən, 1921-ci ilin avqustunadək 48 min azərbaycanlı qırılmışdır. O vaxtkı işğalla indiki işğal arasında maraqlı paralellər görünür. Bu paralellərdən biri - o vaxt da, indi də eyni qüvvələrin birləşib bizi qırmasıdır. “Şit təşkilatı Qanlı yanvar faciələri ilə bağlı bir material yayıb. “Moskovski novosti”, sonra da Azərbaycan kommunistlərinin qəzetində çıxan variantı demirəm, bu hərbi ekspertlərin Bakıda apardıqları araşdırmaların nəticəsi kimi, özünün obyektivliyinə görə çox dəyərli və orijinal bir materialdır. Müəlliflərin imzası, təşkilatın möhürü ilə yayılmış bu materialın bir surəti üç aydan artıqdır ki, Bakıda yatıb qalır. Kimlərsə onun yayılmasını istəmir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasında yaradılmış deputat komissiyası o vaxtdan az qala bir il keçməsinə baxmayaraq hələ də ortaya bir şey çıxarda bilmir. Bu məsələ barəsində bir deputat kimi nə deyə bilərsiniz?*

B. V a h a b z a d ə: Söylədiyiniz faktı mən bilmirəm. Amma komissiyanın işi hələ də üzə çıxmır.

X a l i q: *Tarixi faktlardan məlumdur ki, Şah İsmayıl yüksək savadlı (“alı” yox) yüksək mədəniyyətli şəxsiyyət olmuşdur. Buna görə də o, düşünən başları, ağıllı və ləyaqətli adamları öz ətrafında toplayardı. Bu ənənəni indi də davam etdirmək olmazmı?*

B. V a h a b z a d ə: O asılıdır rəhbərin düşüncəsindən. Özünün dərin biliyi, yüksək mədəniyyəti olmayan rəhbər hə-

mişə ağıllı başlardan qorxmışdır. Belələri həmişə onu bu vəzifəyə qoyan hakim xalqa yaltaqlıq eləməklə öz vəzifəsini möhkəmləndirməyə məcburdur. Əlbəttə, ağıllı olan rəhbər mütləq xalqına xidmət göstərir. Çünki onun ölüsü də bu xalqın içindədir, dirisi də. O elə işləməlidir ki, onu vəzifəyə qoyan hakim xalq onu o vəzifədən götürəndə öz xalqının üzünə baxmağa üzü olsun. Axı, biz bu dünyanı görə-görə gəlmişik.

X a l i q: *Qaçqınlar barədə nə deyə bilərsiniz?*

B. V a h a b z a d ə: Qaçqınlar sözünü dilimə gətirə bilmirəm, dilim yanır. Mən onların güzəranı ilə az-çox tanışam. Qardaş və bacılarımızın öz doğma yurd-yuvalarından didərgin düşməsi və bir çoxunun acınacaqlı vəziyyəti, evsiz-eşiksiz qalmaları, bizim hamımızın şəxsi dərdi olmalıdır. Təəssüf ki, iki ildən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq bu barədə hələ əməlli-başlı bir iş görməmişik. Qaçqınların bir çoxu ev üçün, iş üçün mənə müraciət edir. Mənim əlimdən elə bir iş gəlmir. Yuxarılara zəng çalırım, mənə elə cavab verirlər ki, zəngimdən utanıram. Mənə yalnız ürək ağrısı qalır. “Yeni fikir” (12 sentyabr, 1990) qəzetində oxuyuram: ABŞ hökuməti erməni qaçqınlarına yardım üçün on milyon dollar ayırmışdır. Həmin məqsədlə prezident Buşun fondundan daha beş milyon dollar vermək nəzərdə tutulur.

Burdan belə çıxır ki, insan hüquqlarından hər yerdə ağır dolusu danışan prezidentlər erməniləri insan sayır, amma bizi yox. Onlara demək lazımdır, əgər qaçqın hər yerdə qaçqındırsa bəs siz bu səxavəti doğma yurd-yuvasından qovulmuş azərbaycanlılara niyə eləmirsiniz? Vallah, billah, addımbaşı xoruzun quyuğu görünür. Bu ayrı-seçkiliyin qarşısında bəs varlı müsəlman ölkələri niyə susur, bəs niyə onlar bizim qaçqınlara əl uzatmır? Nə vaxta qədər biz özümüz özümüze biganə qalacağıq?

X a l i q: *Siz Azərbaycan dili komissiyasının sədri kimi, ana dili barədə nə deyə bilərsiniz?*

B. V a h a b z a d ə: Göründüyü kimi, yenə köhnə hamam, köhnə tas. Balıq başdan iylənər. Nə qədər ki, hökumət və dövlət başçılarımız yuxarılarda iclasları və rəsmi yığıncaqları rus dilində aparırlar, aşağıdakılar da onları təkrar etməyə məcburdurlar.

X a l i q: Qonşu respublikalarda qəribə proseslər gedir. Ermənistanda Ter-Petrosyanı - üç ildə tökülən qanların, say-sız faciələrin başlıca səbəbkarlarından birini hakimiyyət başına gətirdilər. Amma bizdə dinc demokratik hərəkətin, xalq hərkətinin liderlərini...

B. V a h a b z a d ə: Həbs etdilər...

X a l i q: Bu məsələylə bağlı sizin fikriniz?

B. V a h a b z a d ə: Nə deyim? Görəsən, Zori Balayanın, Ayvazyanın, S.Kaputikyanın elədiyinin yüzdə birini mənim balalarım eləmişdirlərmi? Axı, dünya... gör-götür dünyasıdır. Gör gürcü, erməni rəhbərləri özlərinin milli qəhrəmanlarını necə sevirlər, necə qoruyub saxlayırlar? Bu dərdi kimə deyəsən?

X a l i q: Bəxtiyar müəllim, seçkilərlə bağlı nə bilirsiniz?

B. V a h a b z a d ə: Namizədlərin siyahısını oxuyanda gözlərimə inanmadım. Özünü namizəd irəli sürən adam papağını qabağına qoyub, bir anlıq fikirləşməzmi ki, əgər mən deputat olsam, parlamentə neyləyəcəyəm? Xüsusilə respublikamızın bu dar günündə parlamentə elə adamlar seçilməlidir ki, onlar yüksək kürsüdən xalqın mənafeyini qoruya bilsin. Öz tərcümeyi-halını danışa bilməyən, dünyadan xəbərsiz, varlanmaq ehtirasından başqa bir diləyi olmayan adamcıqlar bu gün deputat olmaq və bununla da toxunulmazlığını təmin etmək istəyir. Vətənin indiki ağır günlərində gərək hər kəs öz şəxsi xeyrini kənara qoyub, ümumxalq mənafeyini müdafiə etməyi bacaran adamların seçilməsinə kömək edə. İkinci tərəfdən, vacibdir ki, rayon birinci katiblərinin hamısı mütləq deputat olsun? Özü də bunların çoxu qeydiyyatda alternativsiz

salınıb, bir qismi də yalandan özünə ikinci alternativ seçib, yəqin ki, seçki ərəfəsində həmin adamlar öz namizədliklərini geri götürəcəklər.

X a l i q: Öz namizədliyiniz barədə nə deyə bilərsiniz?

B. V a h a b z a d ə: Mənim deputat seçilməyimə əngəl törədirlər. Məni Zaqatala rayonunun elə kəndlərinə salmışdılar ki, əhalisinin yarısından çoxu avar, saxurdur. Bu millətlərin də öz namizədləri var. Bu, təbii haldır. Mən onları qınamıram. Buna görə də o kəndlərdən seçilmək istəməyib geri qayıtdım. Mingəçevirdən, Göyçaydan, Şəkiddən Xalq Cəbhəsinin üzvləri mənim namizədliyimi irəli sürmək istədiklərini bildirdilər. Mən Mingəçeviri qəbul etdim. Mingəçevirin katibi qəti surətdə etiraz edib bildirdi ki, bizim namizədimiz Mərkəzi Komitənin şöbə müdürüdür. Buna görə də mən Mingəçevirdən geri qayıtmalı oldum. Məndən sonra həqiqətən Mərkəzi Komitənin şöbə müdürü Mingəçevirə gəlir. Namizədliyimin irəli sürüldüyü iclasda camaat yerlərdən qışqır ki, bizim namizədimiz Bəxtiyar Vahabzadədir. Burda da katib camaatı susdurmaq üçün sinəsini irəli verib deyir ki, arxayın olun, siz dediyiniz adamı Zaqataladan seçəcəklər. Bütün bu dediklərim barədə "Oqni Minqəçaura" qəzetinin 5 avqust tarixli nömrəsində ətraflı yazılmışdır. Demək, Mingəçevir məsələsi də baş tutmadı. Sonra məni Göyçaya çağırdılar. Getdim. Dörd-beş yüz adamın qabağında açıq havada görüş oldu, protokol bağlandı, imzalar atıldı. Mən gəldim. Bir neçə gündən sonra eşidirəm ki, Göyçayda raykom katibi iki ayağını bir başmağa dirəyib, mənim namizədliyə etiraz edir. Xalq olur bir tərəfdə, katib olur başqa tərəfdə. İki-üç nəfər aclıq elan edir, lakin faydası olmur. Bu çək-çevir iki aya qədər davam elədi. Balaca padşah sözündən dönmədi ki, dönmədi. Nəhayət, 5 nəfər alternativlə Yevlax rayonundan namizəd göstərildim. Başıma gələn bütün bu hadisələrdən sonra A.Mütəllibov müsahibələrinin birində deyir ki, "lap son zamanlara qədər xalq

arasında böyük nüfuza malik olan adamlar seçki ərəfəsində qorxuya düşürlər”.

İndi buna nə deyəsən? Nüfuzlu adam başına haranın külünü töksün ki, hər yerdə qarşısına kötük itələyirlər.

X a l i q: Bəxtiyar müəllim, yazıçılar barədə bizim qəzetimizdə çıxan məqaləyə münasibətiniz necədir?

B. V a h a b z a d ə: O məqalə faktı olduğu kimi göstərən bir məqalə idi. Orda yazılır ki, bəzi yazıçılar əvvəlcə partiya biletlərini atdılar, sonra da geri götürdülər. Əlbəttə, hər kəs öz işini özü bilər. Partiyada qalmaq da olar, çıxmaq da. Bu şəxsi məsələdir. Lakin əvvəl partiya bileti atmaq, sonra da geri götürmək yaxşı hal deyil. Məsələnin bu tərəfi də onların öz işidir, lakin qəzetə yersiz hücumlarını başa düşmədim. Onlar yazırlar ki, “Azadlıq” qəzetində çıxan məqalədə guya müəllif onları təhqir etmişdir. Halbuki müəllif olanı yazmışdır. Daha doğrusu, faktı yazmışdır. Əgər olan hadisə - yəni bileti atıb, sonra geri götürmək yaxşı iş deyildisə niyə eləmişdiniz? Yox, yaxşı iş idisə, daha bunu niyə təhqir hesab edirsiniz? Axı, müəllif olan əhvalatdan başqa ayrı söz yazmamışdır. Yalnız olanın yazılması xalqda qəzəb oyadıbsa, demək, siz həqiqətən yaxşı iş tutmamısınız. Onda heç kəsdən deyil, özünüzdən, öz hərəkətinizdən inciyin.

X a l i q: Yanvarın 21-də Siz radio ilə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasını çağırıdınız. Amma əməyiniz quru yerdə qaldı. Orda deyildi ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət qoyulması, Bakıya qoşun yeridilməsi qanundan tamamilə kənarıdır. Sessiyanın qərarı belədi: qoşunlar dərhal Bakıdan çıxarılсын. Sonralar dəfələrlə sessiya olub, bu məsələyə qayıdılmayıb. Niyə?

B. V a h a b z a d ə: Əlbəttə, mən də təəccüb eləyirəm. Yarımçıq qaldı o sessiya. Heç onun üstünü vuran olmadı. Heç elə bil bu qədər qurbanı biz verməmişik. Maraqlı burasıdır ki, prezident də, Ali Sovetin sədri də çıxışlarında deyiblər ki, qo-

şunlar bura qanunsuz girib. Əgər belədirsə, sessiya niyə yarımçıq qalmalıdır? Başa düşə bilmirəm. Heç, elə bil, o sessiya çağırılmamışdı.

X a l i q: Bəxtiyar müəllim, yanvarda yaradılmış Milli Müdafiə Şurasına münasibətiniz?

B. V a h a b z a d ə: Mən o vaxt da o işi düzgün saymışam, indi də düzgün sayıram. Biz o işi yarımçıq qoymamalı, davam etdirməliyik. Düşmən silahlanıbsa, özünü, torpağını qorumaq üçün sən də silahlanmalısən.

X a l i q: Bəxtiyar müəllim, sizə deputatlığa gedən bu do-lanbac yollarda uğurlar diləyir, maraqlı söhbət üçün “sağ olun” deyirik.

“Azadlıq” qəzeti, 1 noyabr, 1990.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

BƏXTİN VARMİ, BƏXTİYAR?!

Bəxtiyar Vahabzadə - Azərbaycanın ürəyi. Yəqin ki, bu sözlər heç kimə təəccüblü gəlməz. Çünki Bəxtiyar Vahabzadə zamanın bütün ağır və çətin sınaqlarında öz mərdliyi, cəsarəti və milli qeyrəti ilə təsdiqlədi ki, o, həqiqətən, xalqımızın ağırlı, acılı, dərddli, niskilli ürəyidir. Haqqımızın yad əllərdə didildiyi bu günlərdə yaxşı ki, güvəndiyimiz, inandığımız, sözündə-söhbətindən təsəlli tapdığımız Bəxtiyarımız var.

Uşaqlıq çağlarının bütün xatirətini Zəngəzurda qoyub gəldiyim illərin bir başında universitetə qəbul imtahanını mənədən Bəxtiyar müəllim götürürdü. Onun suallarına titrək və sıxılarsızla cavablar verərdim. İndi o günlərdən illər ötüb. Bu gün öz müəllimimə sualları mən verirəm. Nə bu "imtahan" o imtahana bənzəyir, nə də... Bu "sual-cavab oyunu"nda ikimiz də eyni dərddliyik, eyni həyəcan və əsəbi vəziyyətdəyik. Bir üzlü həqiqətin sözünü deyən yox, min üzlü yalanınsa havadarı çox! Hər şey axır, hər şey dəyişir. 70 il boyuna təriflər biçdiyimiz bir quruluş, əslində, yalançı vədlərdən ibarət imiş...

Bəli, istəkli oxucular. Dərddlərimizin, ağırlarımızın, bu günümüzün, sabahımızın üstündə köklədik söhbətimizi. Ürəyimizdən keçənlərin hamısını soruşa bilmədimisə, dövrəyə, vəziyyətə... başımızın üstündən asılan... nələrə görə, bəri başdan bağışlayın.

- *Bəxtiyar müəllim, seçkilərin birinci mərhələsində (əgər belə demək mümkünsə) siz öz namizədliyinizi geri götürmüşdünüz. Doğrudur, sizin etirazınızın səbəbi çoxumuza aındır. Amma istərdik ki, özünüz bu barədə bir-iki kəlmə deyəsiniz...*

- Mən incidim. Gördüm ki, rəsmi dairələr mənim parlament üzvü olmağımı istəmir.

- *İstər ötən seçkidə, istərsə də yeni namizədlərin siyahısından elə adamların adlarını oxuyursan ki... Elə bil əməyə görə mükafat paylanır. Hamı deputat olmaq yarışındadır.*

- Təəssüf ki, elədir. Ötən dəfə mən Yevlaxdan namizəd verilmişdim. Beş alternativim var idi. Hamısı da maddi cəhətdən imkanlı, mənəviyyatca boş adamlar. Mən onlara xəbər göndərdim ki, canımı 40 il bu yolda qoymuşam. Ya onlar geri dursun, ya da mən. Cavabları bu oldu ki, biz namizədliyimizi geri götürməyəcəyik.

- *Sizə elə gəlmirmi ki, bütün namizədlərin az qala platformaları da eynidir. Ömründə Şəhidlər xiyabanında olmayan şəxs də yanvar hadisələrinə siyasi qiymətdən danışır...*

- Bəla da orasıdır.

- *"Bu qan yerdə qalmaq" harayında qovrula-qovrula gələn ilin axırına yetişmişik. Günahkarlar cəzalarına yetmədilər.*

- Geci-tezi var, qızım. Millət o qanlı hadisələrin günahkarlarını adbaad tanıyır. Cəzalarını alacaqlar. Mən buna arxayınam.

- *Ermənistan deyilən yerdə indi bir nəfər də bizdən qalmayıb. 300 mindən artıq didərginin faciəsi dözülməzdir. Hələ də onlara qaçqınlıq statusu verilməyib.*

- Qaçqınların adı çəkiləndə, mənim ürəyim ağrıyır. İmkənımız səviyyəsində onlara kömək eləmədik. Bəziləri onları qınayırlar ki, özlərini yaxşı aparmırlar, əsəbidirlər... A başına dönüm, görəsən, biz bir həqiqəti niyə dərk etmirik ki, ev-eşiyi, yurdu-yuvası əlindən zorla alınan adam necə əsəbi, hirsli olmasın? Mən istəyirdim ki, bir adam başqa bir adamı günahlandıranda, əvvəlcə özünü onun yerinə qoysun. Biz əgər Ermənistandan və Özbəkistandan qovulan qardaş-bacılarımızın dərddini çox yox, beş dəqiqəlik boynumuza götürsəydik, bilərdik ki, onlar nə çəkib? Bu gün hər bir azərbaycanlının əsas vəzifəsi qaçqınlara kömək əli uzatmaqdan ibarət olmalıdır. Əgər namusumuz varsa, biz öz doğmalarımızın acınacaqlı taleyinə biganə qalmamalıyıq.

- *Azərbaycan yas meydanına çevrilib. Hər gün erməni quldurları tərəfindən qətlər olur, evlər yandırılır... Bu müharibənin sonu görünür.*

- Bu fəlakətdə birinci günahkar özümüzük. Çünki biz üç ildir ki, pis müdafiədəyik. Əslində, heç müdafiəni də bacarmırıq. Ən böyük müdafiə hücumdur. Əgər hadisələr təzə-təzə cücərəndə biz onlara əməlli-başlı təpinsəydik, heç belə də olmazdı. İlan ulduz görməsə ölməz. Bu işdə birinci səhvimiz ondan ibarət oldu ki, guya Dağlıq Qarabağda ermənilər yaşayan ərazi iqtisadi cəhətdən bizdən geridir. Guya biz onlara zülm eləmişik. İkinci səhvimiz ondan ibarətdir ki, Ermənistan qovulan qaçqınları görək Dağlıq Qarabağda yerləşdirəydik. Kişilik lazım idi buna. Amma bizimkilər bütün məsələlərdə Moskvanın üzünə baxırlar. Bu üç ildə Moskva isə bir dəfə də olsun bizim nə üzümüzə baxdı, nə də sözümüzə əhəmiyyət verir.

- Siz həm də M.Ə.Rəsulzadə adına BDU-nun müəllimisiniz. Bugünkü ali məktəblərin ab-havası sizi qane edirmi? Doğrudan da, "bilik əsas meyardır" mı?

- Yox! Bilikdən çox, başqa şeylər əsas meyardır. Bu da bizim faciəmizdir. Yenidənqurmanı ən əvvəl orta və ali məktəblərdən başlamaq lazım idi.

- Bir ədəbiyyatçı-alim kimi dərsləklərimiz barədə nə deyərdiz?

- Yaralı yerimə toxundunuz. Dərsləklərimiz yaman gündədir. Mən onları vərəqləyəndə dəhşətə gəlirəm. Bu barədə dəfələrlə yazmışam. Ədəbiyyat dərsləklərində elə şeirlər var ki, vallah, adam az qalır dəli ola. Fikir verin:

Neftdən olur qaz, benzin,
Neftdən olur kerosin.

Nə vaxtacan balalarımıza bu cür mənasız məlumat verən şeirlər öyrədəcəyik? Bir vaxt mən təklif etdim ki, ibtidai siniflər üçün dərsləklərə A.Səhhat, A.Şaiq, M.Ə.Sabir, Ə.Cəmil kimi uşaq ruhunu və uşaq psixologiyasını bilən sənətkarlar salınsın. Bu şairlərin şeirləri o qədər gözəl və sadədir ki, uşaq-

lar bircə dəfə oxuyan kimi yadlarında qalır. Əhməd Cəmilin "Kənddə bahar axşamı" adlı olduqca gözəl bir şeiri var. Son misraları belədir:

Suya gedən qızlar dönür,
Yalqız qalır bulaqlar.

Bu gözəllikdə şeir hələ indiyə kimi dərsliyə salınmayıb. Dərsləklərə uşaqlarda bədii-estetik duyğular oyadan şeirlər salmaq lazımdır. Böyük dahilər nəhaq yerə deməyiblər ki, dünyanı gözəllik xilas edəcək. Əlifba kitabını da mütləq yeniləşdirmək lazımdır.

Mən rus dilinin, ümumiyyətlə, heç bir dilin öyrədilməsinin əleyhinə deyiləm. Amma birinci sinifin şagirdinə rus dili fənni keçməzlər. Uşağa əvvəlcə görək Ana dilini mükəmməl öyrədəsən. Rus dilini ən tezi üçüncü sinifdən keçmək lazımdır.

- Yeri gəlmişkən, deyim ki, son vaxtlar dəbə düşüb. Tez-tez "dilimiz-qeyrətimiz" sözlərini işlədirik. Siz "Azərbaycan dilinin - dövlət dili" komissiyasının sədrisiniz. Dilimizin real vəziyyəti sizi təmin edirmi? Özümüz özümüza yalvarırıq ki, gəlin, Azərbaycan dilində danışaq.

- Mənə bu sualı tez-tez verirlər. Biz heç nə eləyə bilmirik. Komissiyanı yaradıblar, amma səlahiyyətsiz. Nə qədər ki, bizim rəhbərlərimiz rəsmi iclasları, təntənəli gecələri rus dilində aparırlar, biz heç nə eləyə bilmərik. Nə qədər ki, başçılarımız öz ailəsində balası ilə özgə dildə danışır, bu iş baş tutmayacaq. Mən dövlət rəhbərlərini ana dilinə çağırıram...

- Bəxtiyar müəllim, küçə və yer adlarının dəyişdirilməsi ilə bağlı nə deyərdiniz?

- Biz fəaliyyətə başlayanda Bakıda cəmi 22 küçənin adı doğma idi. İndi cüzi faizi qeyrisinin adıdır. İşimiz bir az ləng gedir. Amma çalışırıq. Yavaş-yavaş istəyimizi göyərdiririk. Çox məktəbin, qəsəbənin, müəssisənin adı dəyişilməlidir.

- 70 illik qadağandan sonra din azad şəkildə həyatımıza daxil olub. Məscidlər bərpa edilir. Bakıda mədrəsə açıldı, adamlara icazə verildi ki, öz dini etiqadları ilə məşğul olsunlar. Orta məktəblərdə necə, şəriət dərsləri keçmək olarmı?

- Nəinki olar, bu, çox vacibdir. Uşaq orta məktəbdən bilməlidir ki, hansı dinə mənsubdur; Onlara dinin əsasları keçilməlidir. Hər bir orta məktəbi bitirən şəxs şəriətin ilkin qaydalarını bilməlidir. Ali məktəblərdə isə bütün fakültələrdə dinin fəlsəfəsi keçilməlidir. Amma fanatik olmamaq şərtlə. Fanatizmə getmək təhlükəlidir. Dində fanatizm dəhşətdir. İstanbulda nəşr olunmuş "İslam elmi-halı" adlı bir kitabda oxumuşam: Xristian alimləri deyirlər ki, ən elmi din islamdır. Yəgənə dindir ki, daha çox elmə əsaslanır. Bütün dinlər gözəldir, lakin islam dininin üstün cəhətləri çoxdur. Həmin kitabda deyilir ki, Allah özəli və əbədidir. İnsanın ağılı isə sonradan qazanmadır. Hiss də özəlidir. Ona görə də insan özəli olan Allahı sonradan qazanan ağılla dərk edə bilməz. Bura mütləq hiss əlavə olunmalıdır. İnsan Allahı ağıl və hissini birgə vəhdətilə dərk edə bilər. Din əxlaqdır, təmizlikdir, ülvyyəyə uçuşdur. Dini olanın mərhəməti də olar. Nə bəla gəlsə mərhəmətsizlikdən, vicdansızlıqdan, allahsızlıqdan törəyər.

- Şeirimizin Bəxtiyarı həyatda necə, bəxtiyardımı?

- Bilirsinizmi, mən naşükür adam deyiləm. Əslində, bizim hamımız xoşbəxtik. Bunu ancaq pis günlər üstümüzü alanda anlayırıq. Bu barədə Əli Kərim gözəl deyib:

Nə xoşbəxtmişəm
bir zaman, Allah.

Xəbərim olmayıb
bu səadətdən.

Nə xoşbəxt imişəm,
nə xoşbəxt, xoşbəxt,

Bu gün eşitmişəm
bunu həsrətdən.

Səadət nədir? Bütün bədbəxtliklərin sona yetdiyi nöqtə. Geniş ürəkli nənələrimiz ən ağır dəqiqələrdə belə Allaha asi olmayıblar. "Şükür məsləhətinə" deyiblər. Yuxarı yox, aşağıdakılara baxıb həmişə şükür eləmək lazımdır. Əslində, ideal xoşbəxtlik yoxdur. Dünya ona görə gözəldir ki, onun göyərçini də var, ilanı da. Yoxsa, həyatın bəxtiyarlığını duya bilməzdik.

- Bəlkə "Azərbaycan müəllimi" qəzetinin oxucularına başqa sözünüz var?

- Xahiş edirəm ki, mənim incikliyiimi bizim müəllimlərə yetirəsiniz. Bir çoxları müstəqil deyillər. Görürsən məktəbdə bir şair, yaxud bir yazıçı ilə görüş keçirirlər. Müəllim başlayır kitabda, dərsləkdə yazılanları həmin adamın üzünə oxumağa. Məgər o müəllim həmin yazıçı haqqında özü iki kəlmə sərbəst fikrini söyləyə bilməz? Bu səbəbdən də uşaqlar dərsi robot kimi danışirlər. Əzbərcilik məktəblərdə baş alıb gedib. Hələ bağçalarda vəziyyət lap dözülməzdir. Allah, Allah, bu körpələrə niyə bu qədər sünilik öyrədilir. Bakıda tərifi bir bağça var. Müdirəsi də, müəllimi də tez-tez televiziya ekranında çıxış edirlər. Görün, onların öz danışığı necə qüsurludur. "Uşaqlar" sözünü yazdığı kimi də ifadə edir. Canım-gözüm, axı, sən "uşaxlar" deməlisən. Və yaxud da "istəyirəm" yazılır, "istiyirəm" deyilir. Müəllimlərimizin mütaliəsindən də çox narazıyam. Eşitdim ki, məktəbdə balacalara "Sovet ordusu - sülh ordusu" mövzusunda dərs keçirlər. Deyirəm, ay müəllim, axı, bu yazıq uşaq öz gözləri ilə sovet ordusunun "cəlladlığını" görüb. Cavabı budur ki, proqram belədir. Bəs sən vicdanın, özün?.. İnsan nə vaxta kimi quru kağızın əsiri olacaq? Siz Allah, övladlarımızı süniliyə alışdırmayın, onlara həqiqi mənada bilik və elm verin.

- Bəxtiyar müəllim, maraqlı və məzmunlu söhbət üçün sizə təşəkkür edirik.

Redaksiyadan: M.Ə.Rəsulzadə adına BDU-nun professoru, şair Bəxtiyar Vahabzadə Bakının Xətai rayonundakı 83 nömrəli seçki dairəsindən xalq deputatlığına namizəd verilib. B.Vahabzadənin platforması özü, sözü və əsərləridir. Sizi xalqımızın bu qeyrətli, cəsarətli və təpərli oğluna səs verməyə çağırırıq!

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 12 dekabr, 1990.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

“GÜNAHSIZ MÜQƏSSİRLƏR”

- *Bəxtiyar müəllim, hamımıza yaxşı məlumdur ki, “yenilməz” Sovet Ordusu öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan əfqan torpağına 1979-cu il dekabr ayının 27-də daxil oldu. Bir ziyalı kimi o vaxt Sov.İKP MK-nın Baş katibi Brejnevın bu “beynəlmiləlçi” siyasətinə qarşı hansı mövqedə dayandığınızı daha qabarıq şəkildə oxucularımıza çatdırmağınızı xahiş edirik.*

- Əvvəla, indi deyil, 30-40 il əvvəl də mən Reyqanın “Şər imperiyası” adlandırdığı bu imperiyanın əleyhinə olmuşam. Əlbəttə, bildiyimiz səbəblərə görə bunu heç bir yazımda açıq ifadə edə bilməzdim. Lakin universitetdəki mühazirələrimdə fikirlərimi dolayısı yolla tələbələrimə çatdırardım. Yəni, ümumiyyətlə, dünya imperializmindən danışarkən bu imperializmin insanlara göstərdiyi zülmün, müstəmləkəçilik siyasətinin əmansızlığını izah edərdim və gətirdiyim misallarla tələbələrimə “Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit” atalar sözüne istinad edərək başa salırdım ki, imperializmi kənarda deyil, öz vəziyyətimizdə axtarın. Eyni zamanda, əsərlərimdə sovet siyasətinin dəhşətlərini digər ölkələrə keçirər, guya hadisənin haradasa xaricdə baş verdiyini yazardım. Bunun ən gözəl nümunəsi “Yollar və oğullar” poemamdır. Burada mən Əlcəzair ərəblərinin fransız imperializminə qarşı apardıqları səkkiz illik mübarizəni qələmə almışam. Amma əhvalatı oxuyan ən zəif oxucu belə dərhal başa düşür ki, əsərdə söhbət bizim özümüzə gəlir. O vaxtlar bu poemadan ötrü məni çox incitdilər. Sonralar əsər mərhum Mehdi Hüseynin köməkliliylə çap olundu.

O ki, qaldı Əfqanıstan məsələsinə, mən bu işin əvvəldən qəti əleyhinə olmuşam. Adama ağır gələn odur ki, bir millət öz yurdunda məhv etməyə çalışıb, adını da “beynəlmiləlçilik borcu” qoymuşlar. Tezliklə, “Sandıqdan səslər” başlığı altında çap olunacaq kitabıma bu haqda həmin dövrdə yazdığım bütün şeirlərimi daxil etmişəm.

Şərqşünaslıq fakültəsini bitirmiş oğlum İsfəndiyarı da tərcüməçi kimi 1980-ci ildə Əfqanıstana apardılar. Mən onun getməsinə razı deyildim. İstəmirdim oğlum belə ədalətsiz müharibənin iştirakçısı olsun. Görürsünüzmü, ömrü boyu ədalətdən, həqiqətdən yazan bir şairin övladını nə günə qoydular, müqəssir elədilər. Bu işdə oğlumla birgə elə mən özümü də günahkar hesab edirəm.

- *Bəxtiyar müəllim, dediklərinizdən belə çıxır ki, əfqan torpağında vuruşanların hamısı günahkardır.*

- Əfqanıstanda vuruşanların adını mən "günahsız müqəssirlər" qoymuşam. Azərbaycan balaları əfqan xalqı qarşısında özləri istəmədən günahkardırlar. Bu təkcə onların yox, millətimizin faciəsidir. Əgər o uşaqlar demokratik, azad bir məmləkətin övladları olsa idilər, belə də olmazdı. Çünki tarix boyu bizim millət heç kəsin toyuğuna "kiş" deməyib.

- *Bəxtiyar müəllim, tez-tez şəhərimizin küçələrində sinəsinə əfqan müharibəsində aldığı orden və medalları taxıb gəzən cavanlara rast gəlirik. Çoxları bunu müxtəlif cür qiymətləndirirlər. Bir ağsaqqal kimi bu məsələ barəsində nə deyərdiz?*

- Həmin medalı taxan bədbəxt bilirmi, o nəyin bahasıdır. Axı, birdəfəlik dərk etməyin vaxtı çoxdan çatıb ki, sinələrdə bərq vuran o cür alınmış ordenlərin parıltısı haqq uğrunda mübarizə aparanların qanının parıltısıdır.

Yəqin ki, "Medallı dilənçi" şeirim yadınızdadır. Həmin şeirimdə də bu barədə öz fikirlərimi yazmışam. Demək istəyirəm ki, yad imperiyanın hökmüylə özgə torpağında günahsız insanların qanını tökməklə "qəhrəmanlıq" göstərib orden, medal almağın axırı yaxşı olmaz:

Vətən torpağını qoruyan əsgər
Şərəf abidəsi, şan heykəlidir.
Özgə torpağında can qoyan əsgər
Döşdə yad medalı dilənməlidir.

- *Bəxtiyar müəllim, Siz küçələrin adlarını dəyişən komissiyanın üzvüsünüz. Yəqin ki, Əfqanıstanda həlak olanların adlarını əbədləşdirməkdən ötrü komissiyaya müraciət edilir.*

- Əlbəttə, Əfqanıstanda "qəhrəmanlıqla" həlak olan balalarımızın xüsusilə anaları onların adına küçə istəyirlər. Ancaq qoy bizdən inciməsinlər, mən onların adına küçə verilməsi məsələsinə baxa bilmirəm. Axı, bu uşaqlar nəyin nəminə qəhrəman olublar? Qoy elə yad torpaqda nakam ölən cavanlarımızın ruhu da mənə bağışlasın. Axı, mən heç 41-45 müharibəsində ölənlərimizi də qəhrəman hesab eləmirəm...

- *Bəxtiyar müəllim, əlbəttə, bütün bunların hamısı acınacaqlı olsa da, bu gün müharibə içərisində olan Azərbaycan torpağının müdafiəsində "əfqan"ların yeri, əməyi əvəzsizdir. Onlar, sözün əsl mənasında, Qarabağda kişilik cəsarəti, qəhrəmanlıq göstərirlər.*

- Mən "əfqan"lar haqqında qərribə xəbərlər eşidirəm. Bu gün onlar doğma torpaqları uğrunda mübarizə aparırlar. Deməli, haqq-ədalət uğrunda döyüşürlər. Şükür ki, "əfqan" övladlarımız dünən zorakılıq əsgərləri idisə, artıq indi ədalət əsgərləridirlər. Bu yaxınlarda qəhrəmancasına həlak olan "əfqan" döyüşçülərindən Firdovsi Məmmədovun, İlham Əliyevin, Arif Ələsgərovun xatirəsi Azərbaycan xalqının qəlbindən heç vaxt silinməyəcək. Sözümlü yekunlaşdırıb bir də onu demək istəyirəm ki, bu gün Qarabağda torpaqlarımızın bütövlüyü uğrunda döyüşən bütün "əfqan" oğullarımızın hamısını bağrıma basıb, ürəkdən öpürəm.

- *Çox sağ olun.*

"Mübarizə" qəzeti, 27 dekabr, 1991.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

ÇAĞIRIR MİLLƏTİ İMDADA VƏTƏN!

Nə satılmaz, nə verilməz binədən yada Vətən!

- Bəxtiyar müəllim, qəzetimizin 9-cu sayında "hər söz də bir süngüdür" məqaləsində indiki müharibədə sözdən bir süngü kimi istifadə olunmadığından, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin döyüşçülərimizin qələbələrə ruhlandıracaq əsərlər yazmadığından söhbət açılmışdır. Yəqin ki, həmin yazı ilə siz də tanışsınız...

- Əvvəla, qəzetinizə uğurlar arzulayıram. Bu qəzetin çap olunması çox zəruridir. Ordu qəzetləri vaxtilə ordunun təşkilində, ordunun qəhrəmanlığında çox böyük işlər görürdülər. Sizin qəzetin hər nömrəsini oxuyuram. Yəni öz rolu, öz sifəti, özünəməxsus mövzuları var qəzetinizin. Bunlar da çox üstün cəhətlərdir. Sizin qəzetinizdə "hər söz bir süngüdür" adlı məqalədə belə bir cümləyə rast gəldim. Qəzetdə yazılır ki, Daşaltı əməliyyatından sonra Şuşada olarkən yanımda əyləşmiş əsgərlər televiziya ekranından bir qrup yazıçı yaradıcı və yaradıcı ziyalılarımızın Türkiyə səfərindən qayıtmasını acı bir istehza ilə qarşıladılar. Mən bunu tamamilə qanuni hesab edirəm.

O çıxış edən yazıçılardan, ziyalılarından biri də mən idim. Və mən o əsgərin yerinə olsaydım, Şuşada əlimdə silah televiziya tamaşa etsəydim və görseydim ki, bir dəstə ziyalı Türkiyə səfərindən iştahla danışır, mən o ekrana tüpürərdim. Və ona görə də o əsgərin bizi istehza ilə qarşılamasını düz hesab edirəm. Yaxşı eləyib ki, bizə istehza eləyib.

Amma burda bir məsələ də var ki, o ziyalılar bir az artıq-əskik danışdılar. Prezidentimizi başladılar tərifləməyə. Hətta biri belə bir cümlə işlədərək dedi ki, prezidentimiz özünü çox yaxşı apardı orada. Adamı gülmək tutur. Prezident orada nə etməliydi? Bu nə sözdü. Buna görə də əgər yadı-

nızdan çıxmayıbsa, iki dəfə mən dedim, "yekunlaşdıraq bu söhbəti".

Bilirsinizmi, güllə dəyən adam bir müddət ağrını hiss eləmir. Biz güllənin ağrısını sonra hiss edəcəyik.

Millət bu ağır kədərin qarşısında, elə bil ki, keyləşib. Hələ özünə gələ bilməyib. Hələ ağrını sonra hiss edəcək. Buna görə sənətkarlarımız da bu ağrını, bu acını vaxtında qələmə ala bilməyiblər. İndi-indi başlayıblar yazmağa, indi-indi millət ona dəyən yaranın ağrısını hiss eləyir.

- Sizcə, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin son zamanlara kimi cəbhədə baş verənlərə tamamilə laqeyd qalması bütünlikdə müharibə dövründə onların üstünə düşən vəzifələrə laqeydlikdən doğurdu, yoxsa onlar da bunu bəzi dövlət rəhbərlərimiz kimi özlərinin yox, kimlərinə işi sayırdılar? Və ya işləməkdənsə sözcülüyyü, mitinqçiliyi üstün tuturdular?

- Zaman bizi indi birdən-birə o durğunluq dövrünün durğunluğundan müharibə şəraitinə gətirib çıxarıb. Bu şəraitə uyğunlaşmaq lazımdır. Heç kəs dərhal uyğunlaşa bilmir, çətinidir. Mən bunu yazıçıların öz millətinə biganəliyi ilə izah eləyə bilmirəm. Qətiyyə. Əksinə, yazıçı həmişə avanqard olub, həmişə qarşıda gedib. Məgər bu mitinq eləyənlər özbaşınamı eləyib? Həmin mitinq edənlər o adamlardır ki, dünən həmin o yazıçıların əsərlərini oxuyaraq həqiqəti başa düşüblər, dərk eləyiblər. Elə mənə götürür, mən "Latin dili", "Ana dili" şeirləri ilə, "Gülüstən" poeması ilə, "Yollar, oğullar" poeması ilə həqiqəti bu millətə aşılamağa çalışmırdımı?

1988-ci ildə mitinqlərin birində mənə zəng elədilər ki, camaat səni istəyir. Bunu eşidib gəldim meydana, xəstə idim. Millət mənə qucağına alıb tribunaya gətirdi. Mən ağladım, onda yanımda olan bir adam mənə dedi ki, ağlama bu gün sənin gülən günüdür. Bax, burada dayanan 500 minə qədər adam sənin əkdiiy toxumlardır ki, cücərib. Sən bu gün gül-məlisən. Həmin toxumlardan indi meşə yaranıb.

Mən tək özümü demirəm. Eləcə də başqa yazıçı yoldaşlarımı deyirəm. Biz zamanın ağrılarına cavab verə biləcək yazıçılar idik. Amma birdən-birə o durğunluq dövründən belə bir müharibəyə düşdük və özümüzü uyğunlaşdırma bilmədik. İndi yavaş-yavaş dirçəliş yaranır.

Bütün bunlarla bərabər, məgər dərhal cavab verən əsərlər yaranmadımı? Bunu inkar etmək olmaz. İnsaf dinin yarısıdır. 19 yanvarda "yüzlərlə soydaşımızı öldürdülər, qırdılar. Onun ertəsi günü "Şəhidlər ağısı" yarandı. Bir ay sonra isə "Şəhidlər" poeması yarandı. Bunlar olub və onu inkar etmək olmaz.

- Yaşlı nəsil şair və yazıçılarımızın bədii yaradıcılığında İkinci Dünya müharibəsi ilə bağlı çoxlu əsərlərə təsadüf etmək olar. Onlardan biz bu gün məhsuldar addımlar gözləyirik, cavanlara nümunə olacaqlarına inanırıq. Düzü, belə fəallıqdan indi danışmaq olmaz.

- Bu da çox uzun məsələdir. Bu saat gərək yaşlı nəsil cavan nəsle nümunə olsun. O zaman, 1941-ci ildə biz öz torpaqlarımızı müdafiə eləmirdik, rus torpaqlarını müdafiə eləyirdik. Amma ona baxmayaraq, S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Rahim dərhal qələmə sarıldılar:

Bilsin Ana torpaq, çitsin Vətən,
Müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən. -

yarandı.

İndi bu yaranmır. Bunun sirri nədədir, mən bunu açə bil-mirəm, izah edə bilmirəm. O ağrını, rus torpaqlarına faşistlərin daxil olma ağrısını biz öz torpağımızda hiss eləmirdik. Təhtəlsüür (şüuraltı) hesabına bildirdik ki, bu, bizim torpaqlarımızda getmir, amma buna baxmayaraq, möhkəm partiya rejimi var idi.

- Müharibə getdiyini Bakı şəhərində duymaq olmur. Deyəsən, heç sizin üzvü olduğunuz parlamentdə də bu, özünü büruzə vermir. Sizcə, bu niyə belədir?

- Bizim millətimizin həmişə liderə ehtiyacı olub. Təşkilatçılıq yoxdur. Bu gün biz ədəbiyyatımızı qoyaq bir tərəfə, müharibəyə səfərbər olmaq məsələsinə gələk. Xalqımızın hamısı müharibəyə səfərbər ola bilirmi? Yox. Çünki güclü yumruq yoxdur. Mən yumruğu müdafiə etmirəm. Mən demirəm ki, yumruq-despotizm olmalıdır. Amma bir təşkilatçı olmalıdır. Başçı olmalıdır. Çox təəssüf ki, köhnə partiya liderliyi, onun təşkil etmək qabiliyyəti bu saat bizim respublikada yoxdur. Yəni, başda oturan milləti təşkil eləyə bilmir. Bax, o təşkilatsızlıq bəlasından müdafiəmiz də zəifdir. Müdafiəmizi əks elətdirən ədəbiyyatımız da zəifdir. Ona görə də ədəbiyyatımız hadisələrə dərhal cavab verə bilmir. Bu mənada mən sizin dediyinizlə şərikəm.

Görünür ki, biz ağrını hələ lazımı səviyyədə dərk eləyə bilmirik. Ağrıdan keyləşmişik. Şillə bizə birdən dəyib. Özümüzü itirmişik. Bu biganəlik deyil. Qədim filosoflardan biri deyib ki, millət-kütlə sıfırdır. Onun qarşısında bir olanda, sıfır dönr qüvvəyə.

Yenə də deyirəm, başda duran bizi təşkil eləməlidir. Elə millət var ki, onun liderə o qədər də ehtiyacı yoxdur. Bizim millətin liderə böyük ehtiyacı var. Erməni yazıçılarından biri demişdir: "Bəzən deyirlər ki, ermənilərdə millətçilik var, milli birlik var. Amma bizim qonşularımız olan Azərbaycan türklərində isə o yoxdur. Bu, səhv sözdür. Azərbaycan türklərində də milli hiss var. Amma bizdə işi təşkil etmək var, onlarda isə bu yoxdur". Yəni təşkil ola bilmirlər. Millətin başı bir yerə yığıla bilmir.

Parlamentdə özümü pis hiss elədim, qan təzyiqim artdı və bununla əlaqədar olaraq məni evə gətirdilər. Parlamentin ikinci iclasına mən televiziya vasitəsilə tamaşa etdim. Xəcalət çəkdim, utandım. Əgər bizim parlamentimiz, yəni millətin vəkilləri bu kökdədirsə, vay bu millətin halına. Birinin sözü o birinin sözü ilə düz gəlir. Oyunmu gedir, nədir, başa düşmək olmur?

Mən deməzdim oyun gedir. Bəlkə də bu, təşkilatsızlıqdan əmələ gəlir, milli birliyin olmaması faciədir. Ona görə də bizə mütləq bir lider lazımdır.

- *Respublikamızın bu keşməkeşli vaxtında şair və yazıçılarımızın çoxu daha çox mitinqçiliklə, siyasətlə məşğul olurlar. Sizcə, onların yalnız öz işləri ilə dərindən və professional surətdə məşğul olmaları daha yaxşı olmazmı? Axı, mədəniyyətimizi siyasətə qurban vermək olmaz.*

- Yazıçılar mitinqçiliklə məşğul deyillər. Hansı yazıçımız mitinqdə çıxış edir. Əvvəllər mən çıxış edərdim, İsmayıl çıxış edərdi. Amma indi biz mitinqə getmirik. Mitinqçilik yoxdur.

Amma ədəbiyyat da yaranmır.

Məsələn, məni götürək. Mən özüm bu sualı özümə verirəm. Mən niyə qələm işlətmirəm? Publisistik məqalələrlə kifayətlənirəm, şeir yazmıram. Bədii yaradıcılıq üçün sakit mühit lazımdır. Bədii yaradıcılıq qələbə çökmək, hisslərə çökmək, duyğulara çökməkdir. Ona indi bizim imkanımız yoxdur. Mən özüm indi şeir yazmaq üçün əlimə qələm alanda əlim titrəyir. Mən görürəm ki, şeir yazmaq əhvalında deyiləm. Onda mənə sual verə bilərsiniz: Bəs necə olur ki, "Şəhidlər"-i yazdın bir aya, niyə yarandı bu? Mən özüm də bunu başa düşə bilmirəm.

- *Qarabağda gedən döyüşlərlə bağlı yaradıcılıq planlarınız varmı?*

- Ən məşhur filosoflardan soruşublar ki, bədii yaradıcılıq nədir? O demişdir: "Dünyanın heç bir psixoloqu, heç bir filosofu bədii yaradıcılıq prosesinin nədən ibarət olduğu sualına cavab verə bilməyib".

Mən özüm də bilmirəm ki, necə olur, mən yazıram. Məni yazmağa çəkən qüvvə nədir? Ona görə də mən sizin sualınıza cavab verə bilmirəm. Düşünürəm: nəyə görə mən məqalələr yazıram, amma şeir yazma bilmirəm. Çünki məqalədə olan

şeyi yazırıq, olan əhvalatı yazırıq, bu beləydi, amma belə olmalı deyildi. Bədii yaradıcılıq təhlildir, yəni daxili aləmə varmaqdır. İç dünyasına baş vurmazdır.

Görünür, bu elə prosesdir ki, bundan sonra ədəbiyyat yaranacaq, bu bir mərhələdir. Məqalələr yazırıq, parlamentdə çıxışlar edirik. Amma sonra lap bunların hamısı bizi bədii yaradıcılığa gətirəcək.

Mən burda nə özümə, nə də başqa qələm yoldaşıma haqq qazandırmaq istəmirəm. Yaradıcılıq sirri məlum olmayan bir prosesdir. Bəstəkar Cavanşir Quliyev getdi cəbhəyə, hissələrdə oldu, əsgər ona şeir verdi və o şeir əsasında gözəl bir marş yarandı. İnanıram, o marş hamını səfərbər edəcək. Yalnız millətimizi deyil, yazıçıları, şairləri də səfərbər edəcək.

Maraqlıdır, həmin marş çalınandan bir saat sonra E.Sabitə toğlu mənə telefon açdı. Dedi, mənə söz ver, mahnılar yaradaq, marşlar yaradaq. Qərībā burasıdır ki, o gecə mən yatmayıb bir marş və Vətən haqqında bir şeir yazdım. Bizdən asılı olmayan bir təkandır bu. Bizə təkan lazımdır. Mən bununla haqq vermək istəmirəm bizim susmağımıza. Biz susmalı deyilik. Biz yazmalıyıq...

Çağırır indi bütün milləti imdada Vətən,
Dəyişilməz, ay oğul, cənnətə dünyada Vətən.
Bizə meydan oxuyan bilməlidir birdəfəlik
Nə satılmaz, nə verilməz binədən yada Vətən.
Sinə altında gərək qəlb kimi hər an döyünə
Yana ulduz kimi hər sözdə, həm imzada, Vətən.
Vətən eşqindən ucalsın bütün istəklərimiz
Yaşasın arzuda, məqsəddə, təmənnada Vətən.
Ulular uymadı var-dövlətə, yalnız dedilər:
Ən böyük bəxşişimiz bizdən hər övlada, Vətən.

Mənə danışdılar ki, bir kişi evinə gələndə görür ki, onun 15 yaşlı qızını ermənilər darta-darta aparırlar. Ata görür, am-

ma kömək edə bilmir ona. O, dözə bilmir, tufəngi götürərək qızını öldürür ki, ermənilər qızının namusuna toxunmasınlar. Fikir verin, ata öz qızını öldürür. Bunu ancaq mənim millətim eləyər! Balasından keçər, namusundan keçməz. Bu, böyük bir epopeyanın, romanın materialıdır. Belə hadisələrdən çoxlarını danışılar mənə. Bunlar hamısı qeyd olunub, hamısı gələcəkdə yaranacaq.

İndi xırda-xırda şeirlər yazıram, amma onlarla kifayətlənmirəm. Xırda şeirlərdə bu dərdimizi, faciəmizi göstərmək olmaz. Pyeslər, romanlar yaranmalıdır. Və mütləq yaranacaq. Mümkün deyil ki, bizim yazıçılarımız bu barədə yazmasınlar...

"Xalq ordusu" qəzeti, 7 aprel, 1992.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

DEMOKRATIYANIN QƏLƏBƏSİ QORUNMALIDIR

- Həmin sessiyadan bir gün əvvəl bildim ki, Ayaz Mütəllibov yenidən prezident vəzifəsinə gətirmək istəyirlər. Elə həmin gün, yəni mayın 14-də bu barədə Xalq Cəbhəsinə məlumat verdim. Belə qərara gəldik ki, sessiyasının işində iştirak etməyək. Çünki bunun arxasında duran fəlakət yaxşı görünürdü. Bu, o demək idi ki, azadlıq və müstəqillik uğrunda illərdən bəri mübarizə aparın, bu yolda neçə şəhid qurban verən xalqımız yenidən rus imperiyasının əsarəti altına düşəcək, başı üstə yenicə açan azadlıq günəşinin işığından məhrum olacaq. Belə düşünməyə əsasımız var idi. Yaxşı bilir ki, Ayaz Mütəllibov həmişə Moskvanın gösişi ilə işləyib və bu cür iş üsulundan da əl çəkmək istəmir.

- *Bəxtiyar müəllim, o zaman çox adam elə düşünürdü ki, Ali Sovetin qabağında çadır quran Hacı Əbdül "yenidənqurmanın" başlıca memarıdır. Bir qrup adamın onu necə atıb-tutduqlarını da yaxşı xatırlayıyıq.*

- Bunlar hamısı oyun idi. Özü də heç kimin sümüyünə düşməyən hava altında çalınan oyun idi. Hacı Əbdül vasitə idi. Onun arxasında başqa qüvvələr durmuşdu. Keçmiş milli təhlükəsizlik naziri İlhüseyn Hüseynovun çıxışından sonra bunun hansı qüvvələr olduğu daha da aydınlaşdı.

Sessiyadan bir gün sonra, yəni mayın 15-də AXC qərargahına gəldim. Qərargahın qabağına çoxlu adam toplaşmışdı. Hamı nigaran və həyəcan içində idi. Orada mən də çıxış etdim və açıq dedim ki, Mütəllibovun yenidən hakimiyyətə gəlməsi qeyri-qanunidir, konstitusiyaya ziddir.

Mütəllibov elə ilk çıxışındaca bütün xalqa hədə-qorxu gəl-di. Lazım gəlsə diktatura yaradacağını bildirdi. Bu, demokratiyanın, özü də yenicə cücərən, boy atan demokratiyanın boğulması demək idi. Deməli, onun xalqa zidd hərəkətləri, xalq iradəsinin əleyhinə olduğu elə ilk çıxışındaca bilindi. Əlbəttə, be-

lə olan tərzdə xalq onu müdafiə edə bilməzdi. Elə ona görə də əvvəldən axıradək AXC-nin mövqeyini müdafiə etdim, bu gün də edirəm və düşünürəm ki, Xalq Cəbhəsi xalqın cəbhəsidir.

- *Bu gün torpaqlarımız işğal edilir, Qarabağın dağlıq hissəsi erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilib, sərhəd rayonlarımızda qan tökülür. Bəs Xalqın etimad göstərdiyi, inandığı AXC xalqı bu bələdan qurtara biləcəkmiz?*

- Torpaqlarımızın əldən çıxdığı, respublika daxilində ictimai-siyasi hadisələrin kəskinləşdiyi bir vaxtda yeni hökumətin təşkil edilməsi və hakimiyyətin tamamilə Xalq Cəbhəsinin əlinə keçməsi zəruridir. Bu çətin anda, bu ağır məqamda xalqa gün ağlayacaq, işlərimizi nizama salacaq yeganə qüvvə Xalq Cəbhəsidir. Hakimiyyətə gələn Xalq Cəbhəsinin öz proqramını həyata keçirməsi üçün birinci növbədə indiki parlament buraxılmalıdır. Bu parlamentin necə seçildiyi, seçki zamanı necə oyunlar oynandığı hamıya məlumdur. Ona görə də bu parlamentə xalq tərəfindən seçilən parlament demək düzgün deyil. Elə ona görə də o, xalqa qulluq etmir, parlamentin üzvlərinə qulluq etmək məqsədini güdür.

Bütün bunlar qalsın bir tərəfdə. Başqa məsələdən danışmaq istəyirəm. Adam təəccüb edir: həmin parlament Ayaz Mütəllibovu alqışlarla prezident stoluna çıxartdı. AXC-nin təsiri ilə və bu təsirin güclü olduğunu bilən həmin parlament onu demək olar ki, bir səsle hakimiyyətdən saldı. Bir qədər keçmiş yenə onu alqışlarla bir günlük hakimiyyətə gətirdi. Bu bir günlük hakimiyyətdən sonra həmin parlament üzvləri A.Mütəllibovu prezidentlik taxtından saldılar. İndi bunların hansı sözüne inanasan? Bu parlament oyunu kimə lazımdır? Millət vəkili olan bu adamlar sözlərini, fikirlərini bu qədər tez-tez dəyişirlərsə, onlara xalq inanarmı? Ona görə elə düşünürəm ki, bu parlamentin fəaliyyət göstərməyə mənəvi haqqı yoxdur.

Bəs nə üçün parlament üzvləri A.Mütəllibovu hakimiyyətə gətirmək istəyirdilər. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, onlar

xalqı yox, ən əvvəl özlərini düşünürdülər. Yəni bilirdilər ki, A.Mütəllibov hakimiyyətə gəlsə onlar stollarını, vəzifələrini qoruyacaqlar, xalqın səsi - yox, onların səsi eşidiləcək.

- *Bəxtiyar müəllim, mənə elə gəlir ki, Yaqub Məmmədovun Ali Sovetin sessiyasındakı çıxışı özünün açıqlığı, cəsarəti ilə ən yaddaqalan çıxış oldu. O, bizim bilmədiyimiz, lakin hiss etdiyimiz bir çox qaranlıq məqamları açıqladı. Yana-yana deyilən bu sözlərin arxasında hansı fəlakətin, xalqın hansı faciəsinin dayanıldığını gördük. Bu çıxışa münasibətinizi bilmək istərdim.*

- Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, doğrudan da, bu çıxışda böyük cəsarət var idi. Yaqub Məmmədov sanki bütün kartı açdı. Yaxşı dedi ki, biz bu oyunun kiçik iştirakçılarıyıq, şahmat taxtasında adicə piyadalarıq. Doğrudan da indiyədək Azərbaycanın taleyi özündə yox, başqa yerlərdə - yuxarılarda, imperiya idarələrində həll olunub. Onun üçün də bu vəziyyətə gəlib çıxmışıq. Biz hərəkət etmirik, bizi oyuncaq kuklalar kimi hərəkət etdirirlər. Yadıңызdadırmı, Yaqub Məmmədov da dedi ki, Xocalı, Şuşa, Ağdaban faciələrinin əsl səbəbkarları da tapılmayacaq, onun kiçik oyunçuları üzə çıxacaq, arxasında duran qara qüvvələr isə naməlum qalacaq.

Yaqub Məmmədovun bu cür açıq və cəsarətli çıxışı həqiqətin üzə çıxmasında, çox qaranlıq məsələlərin aşkarlanmasında həlledici rol oynadı.

Bir məsələ barədə də danışmaq istəyirəm. Mayın 15-də Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin qərargahı önündən Ali Sovetin qabağına gedəndə bu millətin böyüklüyünü, əyilməzliyini duydum. Bu, haqq-ədalət uğrunda, qanunun bərpası uğrunda böyük bir millətin hayqıran səsi idi. Ancaq sonra da fikirləşdim ki, axı, parlament üzvləri də bu xalqın oğludurlar. Bəs bu təzad haradandır? Mən bir millətin bu qədər yüksək və bu qədər aşağı insanlarını görəndə təəccüblənirəm.

- *Bəxtiyar müəllim, hazırda demokratik qüvvələr hakimiyyətə gəlib. Xalq onlardan çox şey gözləyir. Əlbəttə, illərlə yi-*

ğılıb qalmış siyasi və iqtisadi böhrandan çıxmaq o qədər də asan məsələ deyil. Bəs çıxış yolunu nədə görürsünüz?

- Hər şeydən əvvəl hansı yolla olursa-olsun vətənimizdə gedən qanlı müharibəyə son qoyulmalıdır. İlk şərt isə zəbt edilən bütün torpaqlar - bir qarışına kimi ermənilərdən azad edilməlidir. Buna söz ola bilməz. Bu işdə, heç şübhəsiz, qonşu dövlətlər, o cümlədən Rusiya da böyük rol oynamalıdır. Mən ilk gündən dedim ki, Ayaz Mütəllibovun hakimiyyətə gəlməsi Rusiyada baş verən dövlət çevrilişinə bənzəyir. Rusiyada xalq demokratiya uğrunda necə mübarizəyə qalxdısa, Azərbaycanda da elə oldu. Ona görə bunu Boris Yeltsinə izah etmək lazımdır. Demokratiyanı və demokratik bir qüvvənin hakimiyyətə gəldiyi ölkənin torpağının bütövlüyünü qorumaq hər bir demokratik hakimiyyətin borcudur. Bu barədə Yeltsinlə xüsusi danışıqlar aparılmalıdır.

Bir də biz respublikamızda yaşayan rusdilli əhaliyə müraciət etməliyik. Onlar özlərini öz evlərindəki kimi hiss etməlidirlər. Hər cür təxribatın qarşısı vaxtında alınmalıdır. Belə təxribatlar çox ağır nəticələr verə bilər.

Daha bir məsələ: Biz özümüzün möhkəm müdafiəmizi yaratmalıyıq. Ölkəni isə nizami ordu müdafiə edə bilər. Hələ iki il əvvəl mən parlamentdə Milli Ordu yaradılması təklifini irəli sürdüm. Onda buna qarşı çıxışlar çox oldu. Demək, biz iki il gecikdik. Lakin ruhdan düşmək olmaz.

Millət öz torpağını qorumaq üçün ayağa qalxmalıdır. Hər kəs öz sahsində ordumuzun güclənməsinə kömək etməlidir. Belə olmasa, biz itirilən torpağımızı geri qaytara bilmərik. Bu saat "Hər şey cəbhə üçün, hər şey Vətənin müdafiəsi üçün" şüarı ilə çıxış etməliyik. Mən inanıram ki, biz qalib gələcəyik. "Haqq nazilər, üzülməz" deyiblər. Bir halda ki, haqq bizimlədir, qələbə bizim olacaq!

Müsahibəni apardı:

ASLAN KƏMƏRLİ

"Həyat" qəzeti, 28 may, 1992.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

HAQQIN, ƏDALƏTİN SƏSİYLƏ YAZIRAM

Şəhərdə nə baş verib? Bu suala heç kim dəqiq cavab verə bilmirdi. Elə bu vaxt radioda ürəkləri göynədən, fəryad dolu bir səs eşidildi. Bu, xalqımızın görkəmli şairi, millət vəkili Bəxtiyar Vahabzadənin səsi idi. O, deputatları təcili növbədənkenar sessiyaya çağırırdı.

Bu səs adamların ürəyində bir qığılcım idi. Bu səs ətrafı bürüyən zülmətin içində közərən bir işıq idi. Bu səsin arxasında duran fəryadı, qanunu, haqqı tapdanan bir xalqın qeyrətli oğlunun həyəcanını, faciəsini hiss etməmək mümkün deyildi.

Aradan iki ildən çox vaxt keçsə də, bu səs yenə qulaqlardadır, şəhid məzarlarının üstündə bir ruh kimi doladır.

Qulağımda bu səs, gözlərim önündə belə, qəddi бүкүлən, millətin faciəsi fonunda öz faciəsini görən və bu faciənin bütün ağırları, əzabları üzünə hopan bir şairin görüşünə yollandım. Gözlərim önündə iki Bəxtiyar canlandı və fikirləşdim ki, onların hansı biri ilə söhbət edim: xalqımızın görkəmli şair oğlu ilə, yoxsa lap gəncliyindən azadlığımız, müstəqilliyimiz uğrunda mübarizə aparan, hələ 1959-cu ildə "Gülüstan" poemasını yazan və bunun üstündə 1962-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetindən işdən çıxarılan, iki il işsiz qalan, min əzab-əziyyət çəkən, 1966-cı ildə yazdığı "Torpaqdan pay olmaz" adlı şeirində ermənilərin bugünkü naxələfliyini peyğəmbərcəsinə görə, xəbərdarlıq edən mübariz vətəndaşla?

Bu sualların cavablarını dəqiqləşdirmədən görüşdüm və öyrəndim ki, Bəxtiyar müəllim cəbhə xəttindən - Ağdam rayonunun Xaçınçay qəsəbəsinə yenicə qayıdıb. Elə bununla da özü söhbətinin istiqamətini müəyyənləşdirdi. Elə indi də hiss etdim ki, millətin ağrısı-acısı, zamanın bizə "bəxş" etdiyi faciə şairin əsas işindən ön plana keçib və düşündüm ki, elə belə də olmalıdır, çünki xalqın faciəsini duymadan, hiss

etmədən onun şairi də olmaq mümkün deyil. Elə söhbətimizə də bununla başladığ.

- *Bəxtiyar müəllim, cəbhə xəttinə getmək, döyüşən əsgərlərimizlə görüşmək, albəttə, sadəcə maraq hissindən doğmur, bu günümüzdə, həyatımızda baş verən faciələrə yaxından baxmaq və bundan nəticələr çıxarmaq məqsədi güdür. Bu mənada sizin təəssüratınızı bilmək istərdik.*

- Hər şeydən əvvəl onu deyim ki, cəbhə xəttinə Şəki Şəhər İcra Hakimiyyəti başçısının müavini Tacəddin İbrahimxəlilov, "Bakinski raboçi" qəzetinin Şəki bölgəsi üzrə xüsusi müxbiri Teymur Xəlilov və Fransanın milli qəhrəmanı, oğlu Qarabağ torpağında şəhid olan Əhmədiyyə Cəbrayilovla birgə getmişdik. Cəbhədə döyüşən əsgərlərimizə xeyli pul yardımı, dava-dərman, siqaret və ərzaq aparmışdıq.

Biz Ağdam rayonunun Xaçınçay qəsəbəsində, Əlimədətli kəndində olduq. Azərbaycan Milli Ordusunun ilk bölmələrinin döyüşçüləriylə görüşdük. Mən tam əmin oldum və inandım ki, haqq və ədalət davası bizim qələbəmizlə başa çatacaq. Bir nəfər kimi ayağa qalxan, Vətəni, torpağı uğrunda, xalqın namusu, qeyrəti yolunda canından keçməyə hazır olan igid-mərd oğullarımızı, qəhrəman qızlarımızı bu yoldan döndərmək mümkün deyil. Bilsəniz, nə qədər könüllü ilə qarşılaşdıq? Hamısı da Milli Orduya yazılmaq istəyən gənclər idi, hərəsi respublikamızın bir guşəsindən gəlmişdi... Təəssüf ki, orduya hamısını götürmək mümkün deyil...

Məni sevindirən, ürəyimi dağa döndərən cəhətlərdən biri də bu oldu ki, istər alayda qulluq edən, döyüşən, istərsə də Milli Orduya yazılmağa gələn gənclərin arasında çoxlu qız var. Yenə de deyirəm, heç biri hərbi komissarlıq tərəfindən çağırılmayıb, hamısı könüllü gəlirlər. Bu alayın tərkibində Vətənin qeyrətini qoruyan Nüşabə Şirinova, Cəmilə Atakişiyeva, Vəfa İsgəndərova, Xavər Ocaqova və başqaları kimi mərd qızlarımız var.

Mən onlardan biri - Cəmilə Atakişiyeva barədə xüsusi danışmaq istəyirəm. O, siyəzenlidir. Oradakı broyler quşçuluq fabrikinin işçisi olub. Alayda ondan çox məhəbbətlə danışır-lar. "Nə cür oldu ki, hərbi xidmətə - bu odun-alovun içinə gəldin?" - deyə Cəmilədən soruşdum. "Vətənimizdə qan tökülür, evlər, kəndlər dağıdılır, adamlar əsir götürülür, işgəncələr verilir. İnsanlıq simasını itirmiş erməni faşistləri dinc sakinlərə olmanın əzab verir, əzəli torpaqlarımızı zəbt etmək istəyirlər. Damarından azərbaycanlı qanı axan hansı oğul-qız buna dözər? Doğrusu, atam da məni buraxmaq istəmirdi. Bu sözləri ona da dedim. Dedim ki, ata, vaxt daha o vaxt deyil. İndi hər birimiz silaha sarılmalıyıq. Vətən dara düşəndə onu oğlan da qorumaqdır, qız da" - cavabını verdi. Cəmilə xahiş etdi ki, ondan yox, Rey Qasımov, Həsən Mehdiyev, Rafiq Hüseynov, Rövsən İsmayılov və onlarca digər igid oğullarımız barədə söz açım, yazım.

İnanın, mən Cəmilə ilə, digər gənclərlə söhbət etdikcə, onların fikirləri, amalları ilə tanış olduqca bu millətin böyüklüyünə, əyilməzliyinə bir daha inandım. Bəs nə cür oldu ki, bu millət son illərdə bu qədər əyildi, tapdandı, torpaqları zəbt edildi? Bunların heç birində millətin günahı yoxdur. Bu dahi xalqın, bu əyilməz millətin başçısı, doğru yol göstərən olmayıb. Ona görə ayaqlar altında qalmış, ona görə Xocalı faciəsi baş verdi, ona görə rus tanklarının tırtılları, rus əsgərlərinin çəkmələri altında inlədi mənim bu əyilməz xalqım.

Mən bir daha inandım: Komandirdə qələbəyə inam varsa, bu qələbə mütləq qazanılacaq. Mən alayın komandiri, 45 yaşlı podpolkovnik Şirin Mirzəyevdə bu inamı gördüm və hiss və hiss etdim ki, bu inam onun əsgərlərinə də sirayət edib. Bax, bu böyük işdir, bu əyilməzliyə, qələbəyə gedən yolun başlanğıcıdır.

Şirin bəydən soruşdum ki, Qarabağ problemi hərbi yolla həll edilməlidir, yoxsa siyasi yolla? O, hərbiçilərə məxsus qı-

saca dedi: "İstərdim siyasi yolla həll edilsin, qan axıdılmasın. Lakin siyasətçilər dil tapa bilməyəndə silahlar danışır. Erməni tərəfi hər dəfə danışığı pozur. Bir də müdafiəmiz yüksək səviyyədə olmasa, siyasi danışığ da baş tutmaz. Onlar yalnız güclə-hərbi potensialın gücü ilə hesablaşırlar. Bunu unutmaq olmaz".

Şirin bəyin sözündə böyük həqiqət var. Qarşı tərəfin gücü olmasa, sözü də keçməz. Ona görə bütün imkanlardan istifadə edib Milli Ordumuzu gücləndirmək və müasir ordu üçün lazım olan təchizatla təmin etmək lazımdır.

Bir məsələni qeyd etmək istəyirəm. Mühəribə edən ölkə müharibə qanunları ilə yaşamamalıdır. Hər şeydə nizam-intizam olmalıdır. Adi bir misal: respublikada yüzlərlə qəzet çıxır. Hər qəzet də cəbhədən müxtəlif fonda, müxtəlif xəbərlər verir. Radio və televiziyanı da bunun üstünə gəlsək, nə qədər qarmaqarışıqlıq yarandığı aydın olar. Bir də görürsən ki, televiziya da sərhəd kəndlərindən birini göstərirlər. Kamera qarşısında çıxış edən millis işçisi və ya könüllü müdafiə dəstəsinin üzvü deyir ki, köməyimiz, silahımız yoxdur, kəndi cəmi 3-5 nəfər qoruyuruq. Bunu da ermənilər eşidir və səhəri ora hücum edirlər. Belə yaramaz.

Mən ömrüm boyu senzuranın əleyhinə olmuşam, bir şair kimi fikrimi, demək istədiyimi açıq deməyi arzulamışam. Lakin indi müharibədir, hər şey ona xidmət etməlidir. Ona görə bu informasiyalar müəyyən yerdə cəmləşməli, qəzetlərdə senzura yaradılmalıdır. Bunu düşdüyümüz vəziyyət tələb edir.

- *Bəxtiyar müəllim, düşüydünüz vəziyyət, doğrudan da ağırdır. Üstəlik də prezident seçkiləri. Bir baxın, namizədlərin sayı nə qədərdir? Sizcə, bu qarşıdurma yaratmayacaqmı? Seçkilər nə qədər demokratik şəraitdə keçsə də, aydındır ki, bir nəfər qalib gəlməlidir. Məni qorxudan odur ki, məğlub olan tərəflər küçəyə çıxacaq. Seçkilərin düzgün keçirilmədiyini deyəcəklər. Bu da respublikada gərginliyi daha da artıracaq. Bunun isə nə demək olduğu məlumdur.*

- Açığını deyim ki, mən indiki şəraitdə prezident seçkiləri keçirməyin tərəfdarı olmamışam. Bir halda ki, Ali Sovet qərar çıxartdı, deməli, keçirmək lazımdır. Ancaq gəlin fikirləşək. Elə adamın namizədliyi irəli sürülüb ki, onu heç mən tanımıram, bu millət haradan tanınsın? Axı, nə olar demokratiya olanda? Bu o demək deyil ki, hamıdan prezident ola bilər, hamı xalqı bu düşdüyü bələdan, bu böhrandan çıxara bilər. Adam görək özü-özünə hesabat verə. Şəxsən mən özümə baş-baş qalanda nə bir ata, nə bir müəllim, nə bir vətəndaş, nə də bir şair kimi özümdən razı deyiləm.

Yeri gəlmişkən, bir misal çəkim. Atam Mahmud kişi savadsız adam idi. Savadsız deyəndə ki, yazı-pozu bilmirdi. Hər axşam yatağa girəndə yorğanın altında özü ilə danışır. Bir gün dözə bilməyib səbəbini soruşdum. Mehribanlıqla dedi: "Bilirsen, oğul, mən iclas keçirirəm. Özü də mənim iclasım sizinkilərə bənzəmir. Mən hər axşam özüm özümə hesabat verirəm, fikirləşirəm ki, bu gün nə etməliydim və nə etmişəm. Bəlkə bilməmişəm, qayğılı olmuşam, kiminsə xatirinə dəymişəm, sabah ondan üzr istəyirəm. Bir sözlə, bu "iclas" özümün özümə hesabatımdır".

Bəs görəsən bu namizədlər gecə yatanda özlərinə hesabat verirlərmə? Bəs düşünürlərmə ki, prezidentlik xalqın taleyinə, millətin sabahına cavabdehlikdir? Bu ağır yükün altında yeriməyə səndə güc varmı, çiyinlərin bu yükün altında tab gətirəcəkmə?

300 milyonluq ABŞ-da prezidentliyə namizəd, adətən, iki partiyanın nümayəndələrindən olur, hərəsindən də bir nəfər. Ancaq bizdə - 7 milyon əhalisi olan respublikada gör neçə namizəd var. Təzə partiyalar yaranıb - adı var, ancaq hərəsini 30-40 nəfər də üzvü yoxdur. Di gəl, hərəsindən bir namizəd irəli sürülüb. Dövlətin daxili və xarici siyasətini həll etmək, ölkəni inkişaf etmiş dövlətlər sırasına qaldırmaq, deyəsən, çoxlarına asan gəlir.

- O ki, söhbət siyasətdən düşdü, bir sual da vermək istəyirəm. Bir halda ki, müstəqil dövlətlik, demək onun müstəqil də siyasəti olmalıdır. Bəs bu sahədə işlərimiz neçədir?

- Doğru deyirsən ki, müstəqil dövlətin müstəqil də siyasəti olmalıdır. Uzun illər bizim sözüümüz başqasının dilindən deyilib, özü də öz istədikləri kimi deyiblər.

Hər dövlətin özünün milli konsepsiyası olmalıdır: həm daxili, həm də xarici siyasətə dair. Ölkənin hərtərəfli inkişafı bu konsepsiyanın kamilliyindən asılıdır.

Gəlın, əvvəlcə daxili siyasətimizə baxaq. Mühəribə şəraitində Qarabağ məsələsini hansı yolla həll edirik? Bu barədə bizim ayrıca konsepsiyamız olmalıdır. Təəssüf ki, yoxdur. İndiyədək bütün rəhbərlərə bu sualı vermişəm, Lakin heç kim konkret cavab verməyib. Hər dəfə də deyiblər ki, gəlın yığışaq, bu məsələni həll edək, yəni Qarabağ düyününün açılması yolların tapaq. Ancaq nə yığışırıq, nə də bu düyünü açırıq.

Yadınızdadırsa, Ali Sovetin ilk sessiyasının iclaslarının birində Heydər Əliyev dedi ki, mənim Qarabağ üzrə konsepsiyam var və bu problemin həlli yollarını göstərmək istəyirəm. Elə bu sözü demişdi ki, deputatların bəziləri düşdülər onun üstünə. Məsələnin müzakirəsi, millətin faciəsi, kədəri qaldı bir tərəfdə, başladılar öz şəxsi ədavətlərinə. Həmin sessiyadakı çıxışımın elə ilk cümləsində dedim ki, axı o nə deyir? Deyir ki, problemin həlli yollarını göstərən konsepsiyam var. Məgər bunun üstündə adamı tənqid edərlər?

Bu saat elə bir vaxtdır ki, millətin elə ağır anıdır ki, kimliyindən, nəçiliyindən asılı olmayaraq deyilən hər ağıllı sözə qulaq asmaq lazımdır. Şəxsi ədavət hissi, əlinə imkan düşəndə kimdənsə heyif almaq adəti tərək edilməlidir.

Daxili siyasətdən danışanda bir məsələni də qeyd etməyə bilmirəm. Bu da özəlləşdirmə məsələsidir. Hamı deyir ki, torpağı kəndliyə vermək, ziyanla işləyən kolxozları və sovxozları ləğv etmək lazımdır. Çox yaxşı, mən də buna razı. Ancaq

gəlın görək, bu kolxozları ləğv edib, pis-yaxşı qurulmuş işlək mexanizmi uçurub yerində nə qururuq? Axı təzə bir şey tapmadan köhnəni uçurmaq olmaz. O ki, qaldı torpağı kəndliyə vermək məsələsinə, bu, belə də olmalıdır, yəni torpağın sahibi onu əkib-becərən olmalıdır. Ancaq bununla iş bitmir. Torpağı verəndə görək onu becərməyə mexanizm də, toxum da verəsən, kübrə ilə də, su ilə də təmin edəsən. Bunlar isə verilmir. Bəs yazıq kəndli neyləsin? Bu barədə bir təklif irəli sürdüm. Dedim ki, Türkiyə balaca traktorlar buraxır, 10-15 hektarlıq yer üçün. Gəlın ondan min dənə ala,q, paylaya, q kəndliyə. O da üç-dörd ilə bu xərci ödəyəcək. Baxan olmadı. Ancaq görün, xalqın pulu ilə nə aldılar: "Mersedes", "Volvo" maşınları, videokameralar... Bunlar kimə lazımdır? Yəqin ki, cavab aydındır. Mən onu bilirəm ki, iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün bizim heç olmasa üçillik planımız-konsepsiyamız olmalıdır. Təəssüf ki, yoxdur. Bunların hamısı daxili siyasətdir və çox ciddi məsələdir.

Qaldı xarici siyasətimizə - bu, bir dövlətin sifətidir, onun dünya miqyasında necə tanınmasını göstərən barometrdir. Bu sahədə də işlərimiz o qədər yaxşı deyil. Bu işi nizama salmaq üçün müasir dünyanın siyasətində baş çıxaran, Azərbaycanı adına layiq təmsil edən, işlədiyi ölkənin dilini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını, o xalqın xarakterini və tarixini dərindən bilən kadrlar lazımdır. Bu sahədə bəzən elə iş tuturuq ki, özümüzü pis vəziyyətdə qoyuruq. Adicə bir misal çəkim. 1983-cü ildə Kipr Türk Respublikası adlı müstəqil dövlət yaranıb. Onu hələlik təkə Azərbaycanla tanıyıb. Bu günlərdə eşitdik ki, Azərbaycanın Moskvadakı səlahiyyətli nümayəndəsi Zaur Rüstənzadə heç kim tərəfindən səlahiyyət almadan Kipr Respublikası ilə diplomatik münasibətlər yaratmaq haqqında sənədi imzalayıb. Düzdür, onun bu hərəkəti Milli Şura tərəfindən pisləndi və qərar ləğv edildi. Ancaq, gəlın, hadisənin məhiyyətinə varaq. Əgər Azərbaycanı - müstəqil bir dövləti Ru-

siyada təmsil edən bir siyasətçi atdığı addımın nə demək olduğunu, bunun arxasında hansı təxribat durduğunu bilmir sə, ona bu vəzifəni necə etibar etmək olar? Biz türk Kiprini müstəqil dövlət kimi tanısaq, bizə yağı kəsilən bir çox dövlətlər sabah uydurma "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nı tanımayacaqlarmı? Əlbəttə, bunun bizə vurduğu ziyan barədə çox danışmaq olar. Biz bu gündən dünyanın bir çox ölkələrində açılacaq nümayəndəliklərimiz üçün ixtisaslı və vətənpərvər kadrlar hazırlamalıyıq.

- Bəxtiyar müəllim, Siz müasir Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsiniz. Sizinlə üz-üzə oturduğumuz bu otaqda ədəbiyyat tariximizdə əbədi qalacaq çox əsərlər yarandı. Bəs indi necə işləyirsiniz? Cəbhə xəttinə getmək, döyüşən əsgərlərimizlə görüşmək, xalqın bu ağrısını-acısını görmək sizə yeni mövzular verir mi?

- Qarabağ ədəbiyyatımız üçün əbədi material mənbəyi olacaq. Heç şübhəsiz, bu tarix ədəbiyyata gələcək, ancaq bunun üçün vaxt lazımdır. Bu döyüşdə, xalqın bu ağır anında elə həyatı detallar olur ki, böyük bir əsərin materialı, mövzusu ola bilər. Bu səfərdə mənə bir hadisə danışdılar. Döyüş edən sərhəd kəndlərinin birində ata görür ki, qızını üç erməni tutub aparır. Atışma başlayır, Ata ermənilərdən birini yaralayır. Lakin inanır ki, qızı qurtara bilməyəcək, artıq onu maşına mindirirlər. Axırncı güllə ilə sərrast nişan alıb qızını vurur. Vurur ki, ermənilərin əlinə düşməsin. Bunu ancaq damarlarından türk qanı axan adam eləyə bilər. Bəs bu, ədəbiyyat üçün ən böyük material deyimi? Bu, xalqımızın namus, qeyrət yolunda öz balasından keçməyə, onu öz əlləri ilə öldürməyə hazır olduğunu göstərmirmi? Hansı millət bunu edə bilər?

Hələ müşahidələr gedir. Necə deyirlər, şillə dəyib, ancaq hələ ayılmamışıq. Bütün bunlara görə hələ iri həcmli əsər yazma bilmirəm. Şeyrlər üzərində işləyirəm. Yuxarıda adını çəkdiyim Cəmilə Atakişiyeva haqqında nəgmə yazmışam. Bəstə-

kar Adil Bəbirov ona musiqi bəstələyib. Bundan başqa, "Azərbaycan əskəri" adlı marş yazmışam, musiqisi Emin Səbitoğlunundur. "Nağıl-həyat" adlı kitabım yenidən çapdan çıxıb...

Bilirsinizmi, mənim içimdə ikinci bir səs var - haqqın, ədalətin səsi o. Mən əsərlərimi həmişə bu səsin diqtəsi ilə yazmışam. Məni bu yoldan - haqq və ədalət yolundan döndərmək mümkün deyil.

- Sizinlə görüşüb, əliboş getmək Allaha da xoş getməz, bəndəyə də. Yeni yazdığınız şeirlərdən birini verin, bu yazının son abzası olsun.

- Elə isə, "Vətən olmaz" qəzəlini götürün...

Cənnət ola qürbət, yenə, vallah, Vətən olmaz,
Qürbətdə şah olsan da, bir arzun bitən olmaz.

Əcdadımızın türbəsi torpaq - kökümüzdür,
Torpaqsız açan buğda dənindən də dən olmaz.

Kökəndən aralandınsa, işin düşdü qəzaya,
İmdadına, fəryadına bir dəm yetən olmaz.

Elçin çəkilən hər bir əzab min çiçək açmış,
Yurdunda elin çəkdiyi zəhmətə tən olmaz.

Yurd eşqi bütün sevgilərin tacıdır, əlbəttə,
Haqdan doğulan qibləyə heç vaxt çatan olmaz.

Söhbəti yazdı:

ASLAN KƏMƏRLİ

"Həyat", qəzeti, 4 may, 1992.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

QARŞIDURMAYA QARŞIYAM

Yəqin ki, oxucularımızın yadındadır: “Şimali Azərbaycan” dünyaya Bəxtiyarla göz açıb. Birinci sayımızı xatırlayırsınız mı? İkiyə bölünmüş Azərbaycanımızın iki şair oğlu - Şəhriyar və Bəxtiyar bir-birinə necə həsrətlə baxırlar?!

Bu həsrəti şımallı şair vaxtilə belə ifadə edib,

Dayanıb Arazın bu tayında mən,
“Can qardaş” deyirəm, o da “can” deyir.
Ey zaman, sorğuma cavab ver, nədən
Səsim yetən yerə əlim yetməyir...

Bu günlərdə əməkdaşımız B.Vahabzadə ilə görüşüb ondan müsahibə almışdır. İlk sual, təbiidir ki, həmin qəzəbli misralara filosof şairimizin bugünkü münasibəti barədə olub...

- Cənub mövzusu məni həmişə dərinlən düşündürən məsələ olub. 1959-cu ildə yazdığım və üstündə çox başağrısı çəkdiyim “Gülüstan” poemasından bəri ən ümdə arzum Azərbaycanın birliyi, vahidliyidir. Lakin gəlin real danışıq: Şimali Azərbaycanda bu addımı atmaq üçün müəyyən qüvvə yaranıb, kütlənin səviyyəsi artıq o məfhumun reallığı, zəruriliyi ilə tarazlanıb. Cənubda isə bir qədər əksinədir. Mən İranda iki dəfə olmuşam. Sizi inandırırıram ki, Şimalda birlik alovu yolunda parlaqmaqda olan qığılcımlar cənublu qardaşlarımıza nağıl kimi görünür. İrana səfərim zamanı Təbrizdə bir neçə ailədə oldum, birində milli hiss duyamadım - hamısı deyir ki, biz “Əhli İranıq”. Allah rəhmət eləsin Xudu Məmmədova, mən ermənilər haqqında qəzəblə danışanda o, deyirdi ki, ermənilər, heç olmasa, bizim adımızı düz deyirlər: “Türk”. Millətimizi xatırladırlar bizə.

“Gülüstan”da belə bir yer var:

Min ləkə vurdular şərəfimizə,
Verdik, sahibimiz yenə ver, dedi.
Lap yaxşı eləyib, doğrudan, bizə,
Biri “baran” dedi, biri “xər” dedi.

Cənubda 22 milyon azərbaycanlı var. Onun təxminən 7-8 milyonu Cənubi Azərbaycandır, qalanı Tehrana və sair bölgələrə səpələnib. Bunları cəmləmək çox çətindi. Əsas da odur ki, onlarda milli şüur hələ lazımı səviyyədə yetişməyib. Bir misal çəkim: dostum Nuruəddinin* İranda olan qohumları ilə rastlaşdıq. Sizi inandırırıram ki, iki xalaoğlu bir-biri ilə ingiliscə danışdı.

De, hara sığışar, hara, ey zaman,
Bu boyda təhqirə xalqın dözməsi.
Dədə Qorqud kimi dədəsi olan,
Millətin özünə dədə gəzməsi?

Ustad Bəxtiyar bu sözlərlə iki il əvvəl nə demək istəyirdi? Bu gün də həmin vəziyyət davam etmirmi? Çünki 70 il “böyük qardaş”, “ata” deyib rusu ətkəkləmişik. Bu gün də dədə axtarışı aydın nəzərə çarpır.

- Mən sizinlə şərik. Bu fikri həmişə demişəm və bu gün də deyirəm: Bizim dədəyə, böyük qardaşa ehtiyacımız yoxdur.

Biz müstəqil dövlətimizi yaratmalıyıq. Dünyada 150 milyon ərəbin 21 dövləti var. Olmaz mı ki, 200 milyonluq türkün də 15-20 dövləti ola, müstəqil dövlətlər olaq, gedək-gələk. Amma müstəqilliyimizi, özlüyümüzü, ağılığımızı əldən verməyək.

Respublikamızda yeni demokratik bir dövlət yaranır. Gərək belə bir məqamda heç səhvə yol verməyək. Biz hazırda bıçaq

*Nuruəddin Rzayev - tibb elmləri doktoru, professor

tiyəsinin üstündə gəzirik. Bir balaca səhvimiz bizi fəlakətə apara bilər. İncə siyasət məsələlərinə azacıq yandan baxmağımız bizi ötən acı günlərimizi bir daha yaşamağa məcbur edə bilər. Ayıq olmalıyıq, yatmamalıyıq.

Görün, sapı özümüzədən olanlar nə oyunlar açır bu biçərə xalqın başına: dövlətin sərvətini, varını, qiymətli xammalını xaricə dəyər-dəyməzə ötürür və əvəzində xarici banklarda kapital-mülk ələ keçirir, kapital yığır. Nə qiymət vermək olar bunlara? Hansı ki, həmin pula dirçəliş üçün xeyli iş görə bilərdik.

Əlifba dəyişdi, buna öyündük.
Bilmədik, rişətsiz budağa döndük.
Qabağı görmədik öz yaşımızdan,
Nəsillər arası qırıldı bağlar.

- Siz bu misralarla ərəb qrafikasından latına keçilməsinə işarə edirsiniz. Bu gün də əlifba dəyişir. Bu səfər kirildən latına keçirik. Deməli, indi də "kiril"li ömrümüz gələcək nəsillərə yarıqaranlıq qalacaq. Xalq elçisi kimi əlifbanın dəyişdirilməsinə münasibətiniz?

- Mənim fikrimcə, görəək o vaxt əlifba dəyişilməyirdi. Çünki əski əlifbanın çox böyük üstünlükləri vardı. O bütün türk xalqlarını birləşdirir. "GI" yazılır, mən oxuyuram "gəl", türk oxuyur "gel", tatar oxuyur "gil" və s. Bu, bizi yaxınlaşdırır, birləşdirirdi. Bu, o dövrə aid idi. İndi isə mütləq latına keçməliyik, M.Ə. Rəsulzadənin qarşımıza qoyduğu müasirləşmə mərasimini yerinə yetirmək üçün bu gün bizə latın əlifbası lazımdır. Lakin milli xüsusiyyətimizi saxlamaq şərtilə. Götürək "X" səsini. Bu səs bizə lazımdır. Çünki biz "hala" demirik, "xala" deyirik. Bizim bu gün işlətdiyimiz "x" hərfi isə əslində "iks"dir. Bu hərfi "h" hərfinin quyruğunu qatlamaqla ala bilərik, yəni "h".

- Bəxtiyar müəllim, iqtidar və müxalifət haqqında nə deyə bilərsiniz?

- Müxalifət iqtidarın güzgüsüdür. Müxalifət dövlətin nə səviyyədə olduğunu, onun hansı nöqsanlara yol verdiyini xalq qarşısında açıqlayır. Amma müxalifət ədavət səviyyəsinə qalxmamalıdır. İndiki müharibə şəraitində nə qədər ki, erməni saqqallılarını susdurmamışıq, qarşıdurmanın əleyhinəyəm. Məlum Kipr hadisəsində Türkiyədə 12 partiya vardı. O zaman bütün partiyalar birləşib "Kipr" məsələsini həll etdilər və sonra başladılar özlərinin iqtidar və müxalifətlərinə.

Ümumiyyətlə, müharibə gedən ölkələrdə partiyalar öz fəaliyyətini dayandırmalı, diqqət yalnız cəbhəyə - qələbəyə yönəlməlidir. Bizdə isə əksinə olub. Müharibənin bu qızgın çağında bütün siyasi partiyaların diqqəti cəbhədəki qələbəmizə yönəlməli ikən, gündə bir partiya yaradırıq. Mən indiki şəraitdə bunun əksinəyəm. Qələbəmizi təmin etməmiş yaradılan bu partiyalar və siyasi çəkişmələr millətə lazım deyil. İndi biz bütün qüvvələrimizi ümumi məsələyə - erməni işğalına qarşı səfərbər etməliyik.

3 aydan çox bir müddətdə hakimiyyətdə olan iqtidar bəzi səhvlər də buraxır. Misal üçün: bu il kadr məsələsini düzgün həll etməsək, biz dövlətimizi yarada bilməyəcəyik. Hazırkı şəraitdə bütün qüvvələr iqtidarın ətrafında birləşməlidir. Yaddaş çıxarmaq olmaz ki, iqtidarda olanlar hansı çətinliklərdən keçib gəliblər. Xüsusilə, Əbülfəz bəyin fəaliyyətini danmaq gəydə günəşi danmaq deməkdir.

- Birlik qüvvət gətirər, deyiblər.

- Bu addım mütləq vacibdir, zəruridir. Bu addım atılmasa, biz uçuruma yuvarlana bilərik. Birlik, birlik: ancaq birlik! Mənim bugünkü amalın yalnız və yalnız budur.

- Ustad, "Şimali Azərbaycan" qəzetini oxuyursunuzmu? Onu necə görmək istərdiniz?

- İlk sayından oxuyuram. Birinci növbədə, görəək məhz bu qəzet - "Şimali Azərbaycan" araqarışdırıcı, qərəzçilik fikrli yazılarla çıxış etməsin. Yuxarı səviyyədə, millətimiz səviyyə-

sində, yüksək intellektual səviyyədə dayansın. Mən istərdim ki, sizin qəzet ikiyə parçalanmış bir xalqın arasında körpü rolunu oynasın, onları bir-birinə yaxınlaşdırsın. Bir sözlə, vahidliyin ideoloji baxımdan təməlini bu qəzetdə görmək istərdim. İkinci, millətin özlüyünü saxlamasına kömək edən elmi məqalələrə yer verin.

- Sizin tövsiyələrinizə mütləq əməl edəcəyik. Ancaq razılaşın ki, kiçik bir redaksiya kollektivi bu qədər məsul vəzifələrin öhdəsindən gələ bilməz. Ziyalılarımızın köməyinə böyük ehtiyacımız var...

Şairlə söhbətləşdi: Bəxtiyar Əzizli.

“Şimali Azərbaycan” qəzeti,

24 sentyabr, 1992.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

MƏN İQTİDARI DA, MÜXALİFƏTİ DƏ AYIQ OLMAĞA ÇAĞIRIRAM

Nedim Yalçın: Bəxtiyar müəllim, Azərbaycanın azadlığının elanına qədər siz meydanlarda, kürsülərdə tez-tez görünürdünüz, lakin son vaxtlar görünmürsünüz. Bu günlərdə nələrlə məşğul olursunuz?

B. V a h a b z a d ə: Hər şeydən əvvəl daha çox düşünməklə məşğulam. Son dörd-beş ildə başımıza gətirilən müsibətləri təhlil edirəm. Onları dəyərləndirirəm. “Neyçün” suallarına cavab arayıram. Son zamanlarda az-az görünməyimin bir səbəbi də budur ki, doğrusu, siyasi mübarizələrdən yorulmuşam. Həm də səhhətim imkan vermir. Özümə çekilmişəm. Buna görə də Milli Məclisdən öz ərizəmlə çıxdım. Bunun bir səbəbi də budur ki, əski parlament ilə indiki parlament eyni deyil. On-on beş il bundan öncəki parlament seçkilərinə seçki demək olmazdı. Onun əsl adı seçim deyil, təyindir. O zaman SSRİ dövründə hər sənət sahiblərindən bir neçə adam siyahıya düşərdi. Mən də yazıçı kimi millət vəkilliyi siyahısına daxil olardım. Amma indi seçilən millət vəkili öz məqsəd və qayəsini bilməlidir. O bilməlidir ki, parlamentdə nə iş görəcək və ən mühümü odur ki, özünü seçimə təqdim edən adam parlamentdə daha çox fayda verə bilər, yoxsa öz işi ilə, öz sənəti ilə məşğul olsa? Bunları çox düşündüm və belə qərara gəldim ki, mən Milli Məclisdə müzakirə olunan məsələlərin hüquqi həllini siyasətçi səviyyəsində bilmirəm. Allah məni şair yaradıb. Qələmimlə daha çox iş görə biləcəyimi anladığımdan, son zamanlar yenə də əvvəldə olduğu kimi qələmə sarılmışam. Buna görə də siyasət meydanından çekilmiş, yazmaqla, mütaliə etməklə məşğulam.

Azadlığın istiqbalı

N.Y.: Azərbaycanın əldə etdiyi azadlığın gələcəyini necə görürsünüz? Azərbaycan bu azadlığı başa çatdırı biləcəkmi?

B.V.: Biz istiqlalımızı aldıq, lakin bu istiqlalı istəməyən düşmənlərimiz çoxdur. Ona görə də biz qazandığımız istiqlalımızı qoruyub saxlamağı da bacarmalıyıq. Mən indi anlayıram ki, saxlamaq almaqdan çətin imiş. Hələ biz dövlətimizi yarada bilməmişik, 93-cü ili biz dövlət quruculuğu elan etdik. Demək biz hələ bu il dövlətimizi quracağıq. Bir halda ki, dövlətimiz hələ çoculuq dövrünü yaşayır, daha dəqiq desək, hələ iməkləyir. Demək, onun yixılmaq qorxusu var. Buna görə də mən dəfələrlə yazmışam və çıxışlarımda demişəm: "Müharibə gedən ölkədə hamı bir olmalıdır". Azərbaycanda qeydə alınmış 27 partiya var, 7 milyonluq bir xalq üçün bu qədər partiya ehtiyac varmı? Mən belə güman edirəm ki, müharibə aparan ölkənin bir partiyası, yəni bir məqsədi, bir cəbhəsi olmalıdır. O da torpaqlarımıza göz dikən düşməni məğlub etmək, torpaqlarımızdan qovmaq! Buna nail olmadan meydana çıxan hər bir fikir ayrılığının əleyhinəyəm. Mən bununla müxalif partiyaların olmasını inkar etmək istəmirəm. Müxalif partiya nəinki lazımdır, hətta vacibdir. Lakin xarici düşməni məhv edəndən sonra, daxildəki fikir ayrılığı ilə məşğul olmaq olar. Nə qədər ki, rus imperiyası erməniləri bizim üstümüzə qışqırdır, istiqbalımızın təhlükədə olduğunu anlamalıyıq. Gələk ordumuza; bizə gün kimi aydındır ki, ordu yalnız ölkənin müdafiəsi ilə məşğul olmalıdır. Amma biz nə etdik? Biz ordunu da siyasətə qarışdırdıq. Bizim cəbhədəki məğlubiyyətlərimizin əsas səbəbi, bax, budur.

N.Y.: Sizin söylədiyinizdən belə çıxır ki, hələ də rus imperiyası öz barmağını buradan çəkməmişdir. Sizin illərlə mübarizə apardığınızı bilirik. Yəni bilmək istəyirik, yenidən keçmişə dönmək mümkündürmü?

B.V.: İndi Rusiya parlamentində Yeltsinə qarşı çoxlu müxalifət qüvvələri yaranmışdır. Hətta kommunistlər də baş qaldırıb. Bu gün eşitdiyimə görə, ABŞ prezidenti Klinton dünyanın yeddi ən qüvvətli dövlətini çağırmış və demiş ki, biz Rusiyaya yardım etməsək, orada demokratiya məhv ola bilər. Yenidən diktatura yarana bilər. Bəli, bu ehtimal var. Bircə şeyi unutmək olmaz ki, Rusiyadakı hadisələri bizdə də dəstəkləyənlər tapıla bilər. Mən bundan qorxuram, indi hadisələr o qədər sürətlə inkişaf edir, o qədər dəyişir ki, bu dəyişikənliyi tutmaq və təhvil etmək çox çətin dir.

Buna görə də nəinki sabah, hətta bir saat sonra nə olacağını bilmək çətinləşir. Təəssüf ki, milləti təşkil edən yeddi milyonun hamısı eyni səviyyədə deyil. Millətin bir qismi ağıl ilə deyil, mədəsi ilə, daha çox şəxsi mənafe hissi ilə düşünür. Bu isə bizi fəlakətə apara bilər. İndi bizim millətimiz, demək olar ki, şok vəziyyətindədir. Bir tərəfdən müharibə, övladlarımızın qırılması, evlərdən gələn matəm səsi, digər tərəfdən qıtlıq, üçüncü tərəfdən 100 minlərlə evsiz-eşiksiz qaçqınlarımızın faciəsi. Bunları düşündükcə adamı dəhşət götürür. Yüz yetmiş il bundan əvvəl rus işğalına məruz qalan bu millət heç bir zaman susmamışdır. O həmişə müxtəlif şəkillərdə öz etirazını bildirmişdir. On doqquzuncu əsrin ikinci rübündən sonra müəyyən fasilələrlə xalq üsyanları olmuş, millət dözməmiş, çar boyunduruğundan xilas olmaq istəmişdir. Son yetmiş ildə də xalq bir neçə dəfə ayağa qalxmışdır. Bunun çox nümunələri var, Mən burada bir-bir saymaq istəmirəm. Bir şeyi etiraf etmək lazımdır ki, millət son iki yüz ildə indiki qədər qıtlığa, qidasızlığa və qaçqınlığa məruz qalmamışdıq. Bu mənada camaatın güzəranı ilə də hesablaşmaq lazımdır. Bütün bunlarla yanaşı dözmək, gələcəyimizə ümidlə baxmalıyıq.

Azərbaycandakı siyasi vəziyyət

N.Y.: Son vaxtları nəzərə alaraq Azərbaycandakı siyasi vəziyyət barədə nə deyə bilərsiniz?

B.V.: Son dərəcə mürəkkəb. O dərəcədə mürəkkəbdir ki, mən də anlaya bilmirəm.

N.Y.: Bunu bir qədər də açə bilərsinizmi?

B.V.: Mən iqtidarı da, müxalifəti də ayıq olmağa çağırıram. Qüvvələr birləşməlidir, Məsələn, mən keçmiş katib H.Əliyevin ağlından, təcrübəsindən istifadə etməyi bu gün üçün çox zəruri sayıram. Bu fikri Ə.Elçibəy də televiziya ilə dedi. Amma istifadə etmədilər.

N.Y.: Azərbaycan azadlıq elan etdi. Lakin bir sıra talesizliklərə düçar oldu. Bunların da ən böyüyü rus imperiyasının ortaya atdığı Qarabağ müharibəsidir. Onun nə zaman qurtaracağı məlum deyil. Sizin fikrinizcə, bunun axırı necə olacaq?

B.V.: Son günlər deyirlər ki, masa arxasına keçmək, danışmaq lazımdır. Cəbhədə məğlubiyyətdən sonra masa arxasına keçməyin bizim üçün faydalı olacağına inanmıram. Siyasi danışıq hərbi qələbədən sonra mümkün ola bilər. İndiki halda masa arxası danışıq erməni tərəfi üçün faydalı nəticə verə bilər, bizim üçün yox.

N.Y.: Siyasətdən çox danışdığ, bir az da mədəniyyət məsələlərinə toxunaq. Azərbaycanda mədəni tərəqqini bir mədəniyyət xadimi kimi siz necə qiymətləndirirsiniz?

B.V.: Görək, hər şeyi olduğu kimi, rəngsiz, boyasız qiymətləndirəsən. Etiraf etməliyəm ki, biz rus mədəniyyətindən və onun vasitəsi ilə Qərb mədəniyyətindən çox şey əxz eləmişik. Son 70 ildə bizim elmimiz və mədəniyyətimiz çox inkişaf etmişdir. Elmin hər sahəsində qüdrətli alimlər nəslə yetişdirmişik. Xüsusilə neft kimyası sahəsində. Eləcə də ədəbiyyat və incəsənət sahəsində. Üzeyir Hacıbəyli, Q.Qarayev, F.Əmirov, Niyazi kimi bəstəçilər müasir dünyanın ən

qüdrətli sənətkarlarından sayılır. Rəssamlardan T.Nərimanbəyov, T.Salahov, S.Bəhlulzadə kimi fırça ustaları dünya səviyyəli sənətkarlardır. Eləcə də ədəbiyyat sahəsində, C.Cabbarlı, S.Vurğun və R.Rza kimi qələm sahibləri nadir sənətkarlardır.

Bir şeyi də etiraf etməliyik ki, ədəbiyyat söz sənəti olduğundan totalitar sistemin damğası ədəbiyyatda daha çox hiss olunur. Lakin ədəbiyyat sahəsində də rejimə qarşı etiraz səsləri yüksəlmişdir. Bunu danmaq olmaz.

Totalitar rejimin xalqın ruhunu, mədəniyyətini, dilini əritmək, yox etmək siyasətinə baxmayaraq bizim sənət və ədəbiyyatımız öz kökü üzərində inkişaf etdi.

Türkün mədəniyyəti

N.Y.: Keçmiş Sovet imperiyası dağıldıqdan sonra 5 müstəqil türk cümhuriyyəti meydana gəldi. Yəni, türk kimliyi yəni-dən dünyanın nəzərini cəlb etdi. Türkün mədəniyyətini əks etdirən ünsürlər, sizcə, nələrdir?

B.V.: Bu ünsürləri dəqiqliyi ilə üzə çıxartmaq üçün milli psixologiyamız öyrənilmədir. Sivilizasiyalı millətlər bu işi çoxdan həll ediblər. Mən bu barədə respublikanın bir çox rəhbər işçiləri ilə söhbət etmişəm. Təəssüf ki, biz hələ bu məsələyə başlamamışıq. Məncə, milli xarakter öyrənilmədən milli ünsürləri müəyyən etmək çətindir. Bununla belə tövsiyəm nədir? Birinci növbədə, əsrlər boyu formalaşmış bir çox adət-ənənə və vərdisləri bərpa etmək. Əski türk yazılarını - Mahmud Kəşqariləri, Orxon-Yenisey yazılarını, Oğuznamələri dərinləndirərək öyrənmək!

Eyni zamanda, türk İslamdan ayırmaq olmaz. Nə vaxtsa bir kitabda oxumuşdum. "İslamı ərəblər yaratdı, türklər qoruyub saxladı". Bu, doğru fikirdir. Əgər türk olmasaydı, İslam çoxdan dağılmış, peyğəmbərimizin müqəddəs məzarı yerlə-

yeksan edilmişdi. Axı, 10 əsr İslama bayraqdarlıq edən türk olmuşdur.

Bir sözlə, türk mədəniyyətini ümumislam mədəniyyətinədən ayırmaq olmaz. Ümumislam mədəniyyətinin içində türkün çox böyük payı var.

N.Y.: Azərbaycan xalqı Anadolu türklərini uzun müddət böyük həsrətlə gözlədi. Əgər əvvəllər bura qonaq gələn türklər böyük məhəbbətlə qarşılanırdırsa, indi sərhədlər açıldıqdan sonra bu mehribançılıq o qədər də hiss olunmur. Sizcə, buna səbəb nədir?

B.V.: Hər şey qeyri-adilikdən çıxıb adiləşəndə qiymətini itirir. 5-10 il əvvəl bir azərbaycanlının təsadüfən bir Türkiyə türkü ilə rastlaşması onun üçün möcüzə idi, qeyri-adi idi. Amma indi hər gün küçədə hər azərbaycanlı onlarla türklə rastlaşır, beləliklə də qeyri-adilik adiləşir və öz dəyərini itirir. Bununla belə, hər bir şüurlu azərbaycanlının qəlbində Türkiyə türklərinə bir məhəbbət heykəli var. Başqa cür də ola bilməz. Osmanlı türkləri dar məqamlarda həmişə bizə kömək əllərini uzadıb, bizə arxa olmuşlar.

Qeyri-adilik adiləşəndən sonra, yeni gediş-gəliş artandan sonra bazar söhbətləri meydana gəldi. Yəni bir azərbaycanlı “Qapalı çarşı”da almaq istədiyi bir şeyi istədiyi qiymətə türk tacirindən ala bilmirsə, onu “xəsis” və başqa pis sözlərlə damğalamağa başladı. Əlbəttə, bu aşağı səviyyəli adamların aşağı səviyyəli düşüncəsidir. Belə söhbətləri dilə gətirmək və bu xırda incikliyi Türkiyədəki türk xalqına şamil etmək qəbahətdir.

Bir səbəb də Türkiyədən bura gələn alicənab, xeyirxah iş adamları ilə yanaşı öz xeyrini güdən xırda alverçilər də var. Onların bəzisi burda yaxşı işlərlə məşğul olmadılar. Əxlaqsız hərəkətlərə yol verdilər, Bütün bunları tək-tək adamlara deyil, bütün türk xalqına şamil edən səviyyəsiz adamlar dedi-qodaya başladılar.

Bir səbəb də Türkiyə hökumətinin son zamanlar siyasət xatirinə Ermənistanla əl uzatmasıdır. Türkiyənin bu hərəkəti Azərbaycan xalqını incitdi...

N.Y.: Bəxtiyar müəllim, Türkiyə və Azərbaycanın siyasi-mədəni münasibətləri barədə nə deyə bilərsiniz?

B.V.: Siyasət məsələlərində biz də ehtiyatlı olmalıyıq, siz də. Hər şeyi açıb-ağartmaq lazım deyil. Mədəni əlaqələrə gəlincə, bizdə güclü olanları siz bizdən, sizdə güclü olanları biz sizdən götürməliyik. 200 illik ayrılığımız nəticəsində sizdə və bizdə yeni adətlər, vərdişlər əmələ gəlmişdir. İndi isə xüsusilə mədəniyyət sahəsində türk birliyinə doğru getməliyik.

N.Y.: Bu yaxınlarda Azərbaycanda yeni qanun qəbul edildi: “Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir”. Bu bizi sevindirdi, lakin üzüntüverici dartışmaları təkrar başladı. “Biz ikinci bir böyük qardaş istəmirik” sözlərinə tez-tez rast gəlirik. Əslində Türkiyənin belə bir siyasəti də yoxdur. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

B.V.: Bu məsələ barədə mübahisə etmək cəhəldir. Biz türkün, dilimiz də türk dilidir. Lakin bu mübahisələrə son qoysaq və daha dəqiq ifadə etmək üçün belə deməliyik: Biz Azərbaycan türküyük, dilimiz də Azərbaycan türkcəsidir.

N.Y.: Burda deyirlər ki, azərbaycanlı mütəxəssislər Türkiyəyə gedirlər və bundan bəzi dairələr Türkiyə əleyhinə rəy yaratmaq üçün istifadə edirlər. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

B.V.: Elə sahələr var ki, orada bizim mütəxəssislərə sizdə və heç bir qəbahət görmürəm. Xüsusilə mənim qələm dostum Anarın 4 aylığa Türkiyəyə getməsi, orada Azərbaycan ədəbiyyatından mühazirə oxumasına mən pis hal kimi baxmıram. O başqa söhbətdir ki, məsələn Amerikadan gəlib Türkiyənin gözəl riyaziyyatçısı İhsan bəyi, onun beynini apardılar. O da getdi Amerikada qulluq elədi. 20 il bundan əvvəl “beyin axını” deyən bir söhbət yaranmışdı. Əlbəttə,

tə, bu pis haldır. Amma əgər məni beynim İstanbula gedirsə və ya əksinə, buna beyin axını demək olmaz. Çünki hər iki ölkə mənə də, ona da vətəndir. Əgər bir Azərbaycan türkü Eynşteyn kimi böyük bir ixtira eləsə, ona sən məndən çox öyünəcəksən. Pakistanda Nobel mükafatını alan bir alim var - Abdissalam. Mən onunla fəxr edirəm. Necə olur, özümlə fəxr etməyim?

Orta Asiya ilə münasibət

N.Y.: Ustadım, bir şair və ziyalı kimi Orta Asiya respublikaları ilə münasibətləriniz varmı?

B.V.: Hər zaman olmuşdur, indi yoxdur. Məsələn, Özbəkistanda mənim bir neçə kitabım basılmışdır. Biz qarşılıqlı surətdə bir-birimizin əsərlərini öz dilimizə çevirmişik. Son zamanlar isə, sözün doğusu, mən onlardan küsmüşəm. O şairlər və yazarlarla ki, mənim əlaqəm var idi, özbək, türkmən, qazax olsun, fərqi yoxdur, onlar bizi bu məsələdə dəstəklədilər. Mən onlardan incidim. Məsələn, Çingiz Aytmatova telefon açdım. Amma səsəmə səs vermədi. Bu məsələdə gərək bizim sözüümüz bir olaydı. Gərək, onlar bizi dəstəkləyədilər. Amma Orta Asiya bizi dəstəkləmir.

N.Y.: Millətimizin istiqbalı xatirinə siz onların bu qüsurlarına baxmayaraq, bir təşəbbüsdə oldunuzmu?

B.V.: Olduq və olacağıq. Onların bir qismi ilə Türkiyədə, yazarlar birliyinin qurultayında görüşdük, dərldəşdik.

N.Y.: Bəxtiyar müəllim, müsahibəmizin sonunda xalqa, Azərbaycan və Türkiyədəki oxucularımıza demək istədiyiniz sözünüz var?

B.V.: Mən həm öz qardaşlarıma, həm də qanı bir, canı bir türkiyəli qardaşlarıma üz tutub deyirəm ki, bazar söhbətlərini ictimai səviyyəyə qaldırmasınlar. Alçaq adamlar hər yerdə ola bilər. Bu 60 milyonluq Türkiyə xalqına və ya 7 milyonluq

Azərbaycan xalqına aid deyil. Xırda bazar söhbətlərini gəlin mətbuata çıxarmayaq. Bizdə də bu saat belə xəyal qırıqlığı əmələ gəlmiş, sizdə də. Bu bizim bəzi səviyyəsiz adamlarımızın səviyyəsiz söhbətləridir.

O ki, qaldı mənə... Mənim canım qurban olsun millətimə. 68 yaşı var. Dünyanı anlayandan bu günə qədər mən Türkiyə demişəm. Türkiyə havası ilə yaşamışam. Mənim atam da, babam da belə olmuşdur. Şükür Allaha ki, biz arzumuza qovuşduq, əlimiz əlinizə çatdı. Bundan sonra xırda söhbətləri böyütməyə, şişirtməyə.

“Zaman” qəzeti, 20 mart, 1993.

“Yanan da mən, yaman da mən”, Bakı, 1995.

İCAZƏLİ QƏHRƏMANLIĞA NƏ VAR Kİ...

M ü x b i r : - Ərazimizin böyük bir hissəsi düşmən əlindədir. Cəbhədəki uğursuzluqlarımızın səbəbini nədə görürsünüz?

B.V.: - Bu, hamımızın dəridir. Üzeyirlər, Bülbüllər diyarı Şuşamızın indi erməni tapdağı altında olması, "İstiqlal marşı"nın müəllifi M.Akifin dililə desək, müqəddəs minarələrimizə naməhrəm əlinin toxunması hamımıza xəcalət gətirir. "Bu niyə belə oldu?" sualını hamı bir-birinə verir. Və qəribə burasıdır ki, hamı da bunun əsas səbəbini görür və bilir. Bununla belə, hamı bu sualı həm özünə, həm də müsahibinə verir. Bu sualı siz də mənə verəndə məgər bilmirsiniz ki, bunun əsas səbəbi daxili çəkişmələrimizdir?

M ü x b i r : - Haqlısınız.

B.V.: - Mühəribə gedən ölkələrin vətəndaşları öz daxili ziddiyyətlərini, çəkişmələrini kənara qoymalı, xarici düşməni əzmək, Vətənin müdafiəsi ilə məşğul olmaq! Bizim düşməne qarşı yumruq kimi birləşməlidirlər. Həni? Bizdə bu varmı? İkinci tərəfdən bütün sivilizasiyalı ölkələrdə hərbiçilər heç bir partiyanın üzvü olmur. Hərbiçilər siyasətin fəvqində dururlar. Biz isə siyasətə hərbiçiləri də qarışdırdıq. Əsgərin bir vəzifəsi olmalıdır: xarici düşməni əzmək, Vətənin müdafiəsi ilə məşğul olmaq! Bizim hərbiçilərsə bu əsas vəzifədən çox, siyasətlə məşğul oldular. Nəticəsi də göz qabağında!

M ü x b i r : - Son zamanlar ziyalılarımızın ölkədən getməsinə necə baxırsınız?

B.V.: - Vaxtilə Amerika başqa ölkələrdə olan istedadlı adamları yüksək maaşla ölkəsinə dəvət etmək və onların elmi potensialından bəhrələnməklə ABŞ-ı dünyanın ən qüdrətli dövləti səviyyəsinə qaldırdı. Hər xalqın istedadlı ziyalıları onun milli sərvətidir. Bu mənada, ümumiyyətlə beyin axını mənfi hal sayıram. Konkret olaraq, millətimizin istedadlı oğullarından Anarın 4 aylığa kontraktla Türkiyəyə getməsində heç

bir pis şey görmürəm. Əksinə, onun orada Azərbaycan ədəbiyyatından mühazirələr oxuması yaxşı haldır.

M ü x b i r : - Deyilənə görə, o, iqtidardan inciyib?

B.V.: - İnciyib-incimədiyini bilmirəm. Amma onu deyib-lərəm ki, son 2-3 ildə mətbuatımızda Anara haqsız hücumlar oldu. Sovet totalitar sisteminin zenitdə olduğu vaxtlar Anarın yazdığı, "Adamın adamı", "Yaxşı padşahın nağılı", "Anlamaq dərdi" kimi qiymətli əsərlərini xatırlayaraq. O, bu əsərlərlə sovet rejiminin kökünə balta çalırdı. Biz bunları nə tez unudub, onu sovet rejiminin tərənnümçüsü saydıq? Millətimin dərd-sərinə yazan, onun taleyini öz taleyi ilə birləşdirən yazıçının dünənki əməllərini bu gün yerə vuranda biz vicdanı və ədalət hissimizi unutmuruqmu? İcazəli qəhrəmanlığa nə var ki? Kitabların mikroskopla oxunduğu, beş-altı senzuradan keçdiyi dövrlərdə elə əsərlər yaranıb ki, bunları inkar etmək, yaxud qəsdən görməmək ən azı insafsızlıqdır.

M ü x b i r : - Siz Milli Məclisin üzvü idiniz. Amma sonra orada işləməkdən imtina etdiniz. Səbəbi nə idi?

B.V.: - Mən Milli Məclisdə siyasi hadisələrin məntiqinə, dərinliyinə varə bilmədiyimi dərhal anladım. Gərək, hər kəs öz yerini və harda daha yaxşı və daha faydalı ola biləcəyini başa düşsün. Mən bunu vaxtında dərk etdim və öz xahişimlə Milli Məclisdən çıxdım. Çünki 350 millət vəkildən ibarət parlament bir şeydir, 50 adamlıq MM tamamilə başqa şey.

M ü x b i r : - Məlum həqiqətdir ki, Sizin üçün xalq, Vətən və onun mənafeyi hər şeydən əziz olub. Yaradıcı ziyalıların bəziləri deyirlər ki, içində yaşadığımız qarışıq cəmiyyətdən, əzabını çəkdiyimiz hadisələrdən indi yazmaq mümkün deyil. Lakin Sizin yaradıcılığınızda bu düşgünlük hiss olunmur. Maraqlıdır, bu qədər dərdin əhatəsində necə yazırsınız?

B.V.: - Əvvəla, son 2-3 ildə ilə mühüm şey yazı bilməmişəm. Bu mənada özümdən narazıyam. Buna baxmayaraq, dediyiniz kimi, yenə yazıram. İkincisi, indi hər gün, hər saat sü-

rətlə dəyişən hadisələrin məntiqini tutmaq, fəlsəfi mənasını qavramaq çox çətindir. Çünki hər şeyə uzaqdan baxmaq onu tam halda görməyə imkan verir. Yaxından baxmaq tam görmək deyil. Buna görə də mən belə başa düşürəm ki, bu günün siyasi-ictimai hadisələri yalnız gələcəkdə böyük ədəbiyyatın materialına çevriləcək.

M ü x b i r : - Bu barədə konkret hansısa bədii əsər barədə düşünürsünüzmü?

B.V.: - Şübhəsiz, Azərbaycanda istiqlal mübarizəsi bu günün işi deyil. Vətənimizin rus imperiyası tərəfindən işğalından indiyə qədər bu mübarizə ardıcıl olaraq davam etmişdir. XIX yüz ilin ikinci çərəyi müəyyən fasilələrlə kəndli üsyanları dövrü deyilmi?

Maarifçilik hərəkatı, xüsusən "Əkinçi"nin fəaliyyəti etiraz səsləri deyildimi? Əsrimizin əvvəllərində Sabir, Mirzə Cəlil, Hadi, Ə.Hüseynzadə, H.Cavid, Əhməd Cavad, Əhməd bəy Ağaoğlunun yazıları təpədən dırnağa qədər mövcud sistemlərə (əvvəl çar üsul-idarəsinə, sonra sovet totalitar sisteminə) qarşı üsyan deyildimi? M.Ə.Rəsulzadənin yaratdığı "Müsavət" partiyası əvvəlcə rus çarizminə, sonra isə mühacirətdə sovet rejiminə qarşı 1912-ci ildən bu gün qədər mübarizə aparmadımı?

1930-1931-ci ildə Şəki və Gəncədə baş verən üsyanlar yatırıldıqdan sonra uzun müddət davam edən qaçaqçılıq hərəkatı mübarizə tariximizin şanlı səhifələridir.

1937-ci ilin qurbanlarını xatırlayaq. Bizə gün kimi aydın deyilmi ki, H.Cavid, Ə.Cavad, Y.V.Çəmənzəminli və s. kimi mütəfəkkir sənətkarlar həqiqətən sovet rejimi ilə barışa bilməz və: Əyil, Kürüm, əyil keç, Dövrən sənəin deyil, keç - deyə haykırmalıydılar. Onları "Xalq düşməni" adlandırmışdılar. Əslində isə, onlar xalqın dostu, quruluşun, həqiqətən, düşmənləri idilər. Biz bəzən üzde olanları görürük. 1947-ci ildə Güllüseyin Hüseynoğlu, İsmixan Rəhimov, Azər Ələskərov,

H.Hacıyev və s. kimi bir dəstə gənc tələbənin hərəkatını və onların 25 il cəza ilə Sibirə sürgün olunmasını bu gün unutmamalıyıq. Nəhayət, R.Rza, X.Rza, İ.Hüseynov, Anar, Fərman Kərimzadə, Sabir Əhmədov kimi yazıçıların sovet rejiminin eybəcərliklərini böyük ustalıqla ifşa edən əsərlərini yada salaıq.

Bütün bunlar istiqlal mübarizəsinin müxtəlif şəkilli təzahürləri idi. Buna görə də istiqlal mübarizəmizin tarixini Xalq Cəbhəsinin fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırmaq mübarizəni cılızlaşdırmaq onu kökdən məhrum etməkdir. Son zamanlar bu məsələlər barəsində çox düşünürəm...

M ü x b i r : - Bəxtiyar müəllim, Sizinlə Novruz bayramı ərəfəsində görüşürük. Ürəyinizdən hansı hisslər keçir?

B.V.: - Məllətimi bayram münasibətilə təbrik edirəm. Bu il də Novruzu müharibə şəraitində, qurbanlar verə-verə qarşılayırıq. Arzum odur ki, gələcək bayramımıza qədər müharibə qurtarsın, Xocalı, Laçın, Şuşa, cəmi Qarabağ camaatı bayramı öz yurdunda keçirsin.

"Hürriyyət" qəzeti, 19 mart, 1993.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

ÖLMƏDİM, BU GÜNÜ GÖRDÜM

M ü x b i r: - Bəxtiyar müəllim, şairin siyasətə qoşulmasına necə baxırsınız? Sizə elə gəlmir ki, "sənət sənət üçündür"? Ümumiyyətlə, yaradıcılığı siyasi fəaliyyətə qurban verməyə sənətkarın haqqı varmı?

B.V.: - Yaxşı sualdır, vaxtı ilə "sənət sənət üçündür" şüarının tərəfdarları iddia edirdilər ki, şairin, sənətkarın mövqeyi uca dağ başındadır. O, siyasətə qoşulmamalı, yalnız sənətlə məşğul olmalıdır. Mən bu fikrin tərəfdarı deyiləm. Sənətkar hər şeydən əvvəl öz zamanəsinin oğludur. Zaman da baş verən, xalqın taleyi ilə bağlı hadisələrə öz münasibətini bildirməlidir. Bu mənada mən, xüsusilə son illərdə baş verən ciddi ictimai-siyasi hadisələrin mərkəzində olmuş, həm qələmimlə, həm də millət vəkili kimi ictimai fəaliyyətimlə baş verən hadisələrə öz münasibətimi bildirmişəm və buna təəssüflənmişəm. Buna isə mənə vətəndaşlıq vicdanım təhrik etmişdir. Əgər mənim siyasi hadisələrə qoşulmağım, bir çoxlarında olduğu kimi, şəxsi mənafe məqsədi daşısaydı, yəni mən də başqaları kimi iqtidardan vəzifə kürsüsü umsaydım, bunu mənə nə xalqım bağışlayardı, nə də özüm.

Bütün bunlarla yanaşı hər halda hadisələr burulğanında olmaq və qızlardan qiymətli vaxtı bu işə həsr etmək, həqiqətən, adamı bədii yaradıcılıqdan soyudur. Demək olar ki, son illər mən ciddi bir şey yazmamışam. Bununla belə mən bu sualı verən müxbirlərdən soruşuram, 90-cı il yanvar faciəsindən sonra millətimizin başına gətirilən bu müsibəti əks etdirən "Şəhidlər" poemasını yazmaya bilərdimmi? Əgər yazmasaydım, millət bunu mənə bağışlayardı?

M ü x b i r: - Yaradıcılığındakı kəskin siyasi motivlərə görə çoxu sizi "dissident" şair adlandırır. Sizə belə demək düzgün olardı?

B.V.: - Mən belə başa düşürəm ki, Saxarov və Soljenitsin səviyyəsində "dissident" bizdə olmayıb. Amma Azərbaycanda totalitar sistemi dövründə güclü etiraz ədəbiyyatı yaranmışdı. Məsələn, hələ 50-60-cı illərdə İsa Hüseynovun povestləri mövcud quruluşa etiraz əsərləri idi. Rəsul Rzanın, Sabir Əhmədovun, Fərman Kərimzadənin, Xəlil Rzanın, Anarın bir sıra əsərləri dissident ədəbiyyatı idi. Mən 1954-ci ildə "Bakı" şeirində yazanda ki,

O daşlar bu gün də dayanmış mətin,
Əcdadın şərəfi bizə əzizdir.
Ağaran o daşlar yadellilərin
Üstünə qıcanan dişlərimizdir.

Yaxud: "Şəbi-hicran" poemasında:

Sərvət getmə qəm deyil,
Sərvət gələr yenə də.
Bu qəmdir ki, bir xalqın,
Dilinə, eşiqinə də
Qəsd edələr... ay aman!
Əməllərin, dərdlərin
Hamısından bu yaman.

Bunun üstündə mənə təzyiq edirdilər.

İlk yazılarımda başımıza gətirilən müsibətləri görür və bunlara qarşı müxtəlif üsullardan istifadə edib, etirazımı bildirirdim. Burada mən totalitar rejimin millətimizə olan zülmünü ya xarici ölkələrə keçirirdim, ya da tarixə. Mən "qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit" prinsipindən istifadə edirdim.

Mənimçün maraqlı cəhət burası idi ki, millət sətiraltı mənalara dərk edir və bunu təqdir edirdi. Aldığım yüzrlərlə məktub və telefon zəngləri mənim doğru yol tutduğumu təsdiq edirdi. Bu məni daha da qanadlandırır. Ona görə də məni Vəli Axundov, İmam Mustafayev Mərkəzi Komitəyə çağırırdı. Bu yoldan daşınmağa çağırırdılar.

Baxa da bilmirəm, lap zəhləm gedir
Mənim inkubator cücələrindən.
Hamısı bir rəngdə, bir biçimdədir,
Seçə də bilmirəm biri-birindən.

Qəzet-kitabdan da gəlmişik cana,
Eynidir cümlə də, eynidir söz də.
Eyniyyət içində ürək bir yana,
Vallahı, yoruldu gözlərimiz də.

Yaxud;

Azadlıq naminə qan tökən də biz,
Bu gün azadlığa sədd çəkən də biz.
Bu gün azadlığa qılnc çəkibdir
Azadlıq heykəli ucaldan ölkə.

“Təzadlar” poemasında Lao Şenin dili ilə verdim bu sözlər o vaxt mənim Sovet İttifaqı haqqındakı fikirlərim idi. Bu şeirlərimə görə məni universitetdən çıxartdılar, ifşa etdilər.

İstərdim ki, alimlərimiz yeni ədəbiyyat tarixi yaradanda bu dissident ədəbiyyatını tədqiq etsinlər.

M ü x b i r : - *Türk dilinin dövlət dili elan olunmasına münasibətiniz?*

B.V.: - Mən dilimizin türk dili, millətimizin də türk olduğunu təsdiq edirəm. Yəni, bu elə bir həqiqətdir ki, onun heç bir sübuta ehtiyacı yoxdur. Daha doğrusu, Ali Sovetin qərarına ədalətin tarixi bərpası kimi baxıram. Bununla bağlı mənə xeyli zənglər olur. Nədənsə, xalqın bir qismi bu qərarı düzgün hesab etmir. Doğrusu, mən bunu təsəvvür etmirdim. Elə güman edirdim ki, millət bu qərarı məmnuniyyət hissi ilə qarşılayacaq. Zənnimdə yanıldım. Çünki xalqı da qınaya bilmirəm. Millətimiz azərbaycanlı adlandırıldığı 38-ci ildən sonra dünyamıza yeni nəsilər gəlmişdir. Onlar gözlərini açandan

özlərini azərbaycanlı kimi tanıyırlar. Onların həqiqətdən xəbəri olmayıb. Elə hesab edirəm ki, xalqı buna hazırlamaq lazımdır.

M ü x b i r : - *Şair Bəxtiyar, alim Bəxtiyar və deputat Bəxtiyar. Sizcə, bunların hansı daha xoşbəxt adamdır?*

B.V.: - Siyasi aləmdən çəkilmək istəyirəm. Amma bu Bəxtiyarın heç birini fərqləndirmirəm. Mən bütün ömrümü boyu bircə şey arzulamışam - Vətənimə azad görmək, müstəqil görmək. Millətimizin boyunduruqdan xilas olmasını ömrüm boyu arzulamışam. Allahımdan çox razıyam. Nəhayət, ölmədim, bu günü gördüm. Yalnız buna görə özümü dünyanın xoşbəxti hesab edirəm. İlk dəfə “Azadlıq” meydanında üçrəngli bayraq yüksələndə mən dedim ki, “Xoşbəxtəm ki, böyük atamız M.Ə.Rəsulzadənin qaldırdığı bayrağın altında çıxış edirəm. Ölmədim, bu günü gördüm”.

M ü x b i r : - *Xalqımız həmişə sizin məsləhətinizə ehtiyac hiss edib, prezidentindən daha çox sizə inanıb. Xalqın bu ağır günündə onlara nə arzuladınız? AXC hakimiyyətə gəlsə də, vəziyyət yenə də ağırdır.*

B.V.: - İndi Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gəlib. Mən bunu tamamilə qanuni hesab edirəm. Çünki iqtidar onların haqqıdır. Bununla belə, son 6-7 ayda (AXC hakimiyyətə gələndən sonra) bizə aydın oldu ki, iqtidardakıların hamısı Vətənə eyni düşüncə ilə bağlı deyillər. Bunların bir qismi özlərini Vətəndən və millətdən çox istəyirlər. Buna görə də tez-tez səhvlərlə qarşılaşıq. Mən bu səhvləri də təbii hesab edirəm, çünki hamı eyni cür ola bilməz.

İndi müharibə aparırıq, belə bir məqamda bütün millətin yumruq kimi birləşməsi zəruridir. Belə bir məqamda müxtəlif siyasi təşkilat və partiyaların bir-birinə dış qıcırması və çirkəba atmasını düzgün hesab etmirəm. Son 3-4 ayda mən bütün çıxış və yazılarımda bunu demiş və deyirəm. Bütün millətlərin tarixindən məlumdur ki, müharibə aparan xalqın

parçalanmağa, ayrı-ayrı fərdlərin bir-biri ilə ədavət aparmağa haqqı yoxdur.

Nə çox imiş bu torpağa göz dikən,
Baxa-baxa gözümlə mil çəkən.
Düşmənimiz dostumuzdan çox ikən,
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Sinəsini yarımaylıq zülmətin,
Bu məqsədə getdiyimiz yol çətin.
Hər gün neçə şəhid verən millətin
Bir-biriylə ədavətə haqqı yox.

M ü x b i r: - Müsahibəyə görə sağ olun.

"Azad Azərbaycan" qəzeti, 13 yanvar, 1993.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

AXI, BİZ HÜQUQİ DÖVLƏT YARATMAQ İDDİASINDAYIQ

M ü x b i r: - Bəxtiyar müəllim, fəvqəladə sessiya çağırmaq istəyən kommunist deputatların siyahısında Sizin də imzanız var, Bununla əlaqədar nə deyə bilərsiniz?

B.V.: - Əvvəla, həmin siyahını yalnız kommunistlərə şamil etmək düz deyil. İmza atan deputatların içində, bəlkə də, qəlbən kommunist ideologiyasına sədaqətli olanlar var. Xahiş edirəm mənə o cərgəyə salmayasınız. Ona görə ki, mənim bütün fəaliyyətim və arzum Azərbaycanı Müstəqil Dövlət kimi görmək idi. Şükür olsun, buna nail olduq. Lakin son bir ildə, yəni AXC hakimiyyətə gələndən sonra iqtidarın buraxdığı nöqsanlar, bu quruluşun yaranmasında müəyyən fəaliyyəti olan bir vətəndaş kimi, mənə çox narahat edir. Axı, indi köhnə quruluşu yaratmaq arzusu ilə marıqda duranlar var. Onlar iqtidarın buraxdığı nöqsanlardan istifadə etməklə köhnə rejimi geri qaytarmağa çalışırlar. Mən bir deputat kimi Milli Məclisin bizim hüquqlarımızı tamamilə əlimizdən almasına etiraz edirəm. Axı, hər millət vəkiliinin arxasında 20 min seçici dayanır. Bəs bizi seçən seçicilər deməzmi ki, mənim seçdiyim deputat indi nə ilə məşğuldur? Niyə mənim haqqımın keşiyində durmur? Bax buna görə də mən həmin müraciətə qol çəkmişəm.

M ü x b i r: - 15 May sessiyasında Ali Sovet öz səlahiyyətlərini Milli Məclisə verib və bu, millət vəkillərinin səs çoxluğu ilə qəbul edilib. Səs verənlərdən biri də axı Siz olmusunuz.

B.V.: - Mən nəinki səs vermişəm, Milli Məclisin yaranması uğrunda o sessiyadan əvvəl də mübarizə aparmışam. Milli Məclisi biz operativ qərarlar çıxartmaq üçün işçi orqan kimi seçmişik. Bildiyiniz kimi, bu, 25 partokrat, 25 demokratlardan təşkil olunmuşdu. Mən də oraya daxil olan demokratlardan idim. Lakin sonda özüm ərizə verib çıxdım. Bu,

başqa məsələdir. Həmin sessiyada qəbul olunmuş sənəddə qərara alınmışdı ki, altı aydan bir sessiya çağırılsın. Axı, belkə mənim də deməyə sözüm var. Bəs yerdə qalan 290 deputatın konstitusiya hüququ niyə əlindən alınır? Bu ədalətdir, ya zorakılıq? Axı, biz hüquqi dövlət yaratmaq iddiasındayıq.

İndi bunun harası hüquqi dövlət oldu?

M ü x b i r : - *Milli Məclisdə, televiziya, qəzetlərdə Bəxtiyar müəllim həmişə öz sözünü deyib və indi də deyə bilər. Moskvada kommunistlərin fəallaşdığı vaxtda, respublikada kommunist deputatların fəvquladə sessiya çağırmaq niyyətlərinin arxasında nələr gizləndiyi isə müəyyən qədər aydındır.*

B.V.: - Yenə də deyirəm, imza atanların hamısının kommunist olduqlarını iddia etmək düz deyil. Mənə açıq gələn odur ki, bəzi qəzetlərdə məni də kommunistlərin cərgəsinə salırlar. Bunu yazanlar ya mənim yaradıcılığımın və ictimai fəaliyyətimdən xəbərsizdirlər, yaxud da qəsdən yazırlar. Amma mənim fəaliyyətimdən xəbərsiz olduqlarına inanmıram. Çünki görünən dağa bələdçi lazım deyil. Məncə, bunu qəsdən edirlər. Ali Sovetin keçən il keçirilən son sessiyası, bəzi qəzetlərin yazdığı kimi, parlamentin bütün səlahiyyətini heç də Milli Məclisə vermək haqqında qərar qəbul etməyib. Milli Məclisə seçilən 50 deputatla yanaşı, yerdə qalan deputatlar öz deputat, mandatına uyğun olaraq, səlahiyyətini saxlamağa səs verib. Axı, hansı deputat könüllü olaraq öz səlahiyyətindən tamamilə əl çəkməyə səs verər? Buna kim inanar? Əgər bu da şübhə doğурсa, zəhmət çəksinlər həmin sessiyanın çıxardığı qərarı qaldıraraq oxusunlar.

İndi gəlin görək Milli Məclis üzvlərinin hamısını qəlbən demokrat deputatlarıdır? 25 nəfər köhnə partokrat deputat indi nə tez cildini dəyişib demokrat oldu? Dərd burasıdır ki, cildini dəyişən həmin partokrat deputatlar indi bizi demokratiyanı pozmaqda günahlandırırlar. Burada deyiblər: "Ay dünənki

ləxəbər, indi sən hardan oldun belə gülməşəkər?" Həmin partokrat deputatların arasında ona yaxın köhnə KQB agentinin olduğunu kim bilmir? Bax, həmin köhnə agentlər bu gün Milli Məclisdə oturub KQB arxivlərinin açılması əleyhinə səs verir. Çünki özlərinin ifşasından qorxurlar.

M ü x b i r : - *Onlar kimlərdir elə?*

B.V.: - Onları hamı yaxşı tanıyır. Mənə təəccüblü gələn odur ki, Milli Məclisdə komblokdan olan 25 deputat nə tez kommunist olduğunu unudub, indi bizə dərs verməkdən belə utanmır? Ömrü boyu yazıları ilə köhnə quruluşa qarşı mübarizə apardığından min cür məhrumiyyətlərə qatlaşan B.Vahabzadə indi kommunist olub?

M ü x b i r : - *O siyahıya imza atmaq üçün Sizə müraciət edənlərin adlarını deyə bilərsinizmi?*

B.V.: - Yox! Sessiya çağırmaq barədə mənim fikrimi öyrəndilər, mən də razılaşdım. Vəssalam! Çağırılacaq sessiyada mənim həm kommunistlərə, həm də iqtidarda olanlara sözün var idi. Oradan kommunistlərə deyəcəydim ki, daha bəsdirin, əl-qol açmayın. Allah göstərməsin ki, o rejim qayıtsın, gedin oturun yerinizdə. Mənim sessiyanı çağırmaq istəyim qurduğumuz quruluşu, özümüzü müdafiə etməyimlə əlaqədardır. Son 9-10 ayda bütün yazılarımda mən xalqımızı və siyasi partiyaları yeni yaranmış dövlətimizin ətrafında birləşməyə çağırıram. Bununla yanaşı, dövlətimizin ayaq üstə durması üçün mənim də təkliflərim var. Bu quruluşa qarşı nə isə qəzetlərdə materiallar olanda cavab da yazıram. O dəfə Türkiyənin Azərbaycanın sərvətlərini taladığı barədə yazıya cavab yazdım, dərc olundu. Əvvəla, türk gəlib zor ilə bunu səndən almır, ikinci, dünya standartları səviyyəsində istehsalat müəssisələri açıq və bunu dünya bazarına çıxarır. Belə olduğu halda sual edirəm, ay yoldaş kommunistlər, Rusiya heç soruşmadan sərvətlərimizi talayıb aparanda dinmirdiniz, indi belə sərfəli işlərə niyə ağız büzürsünüz? Bu yaxınlarda keçmiş müdafiə

nazirinin müavininin evindən külli miqdarda pul müsadirə edildiyi barəsində yazmışdılar. Görün bu qədər vəsait tək öz evindən çıxır, atası, qardaş-bacısının, qohumlarının evində nə qədər saxlayıb Allah bilir. Bəs onda müavindən yuxarı vəzifə tutanlar nə qədər vəsait mənimsəyiblər? Bu barədə də "Səhər"də məqaləm çıxdı.

İkinci tərəfdən, sessiya çağırılmasını ona görə tələb etdim ki, o ali kürsüdən iqtidara da deməli sözüm var idi. İndi görürəm ki, mənim xeyirxah niyyətim tərsinə yozulur. Hətta məktuba imza atanları həbslə hədələyirlər. İndi mən onlara demək istəyirəm: Builki sərəçə bildirki sərəçəyə cib-cib öyrətməsin. Mən öz qələmimlə imperiyaya meydan oxuyanda indi meydan oxuyanlar analarının qarnında deyildilər. İmperiya yıxılandan sonra onun dalınca danışmaq icazəli qəhrəmanlıqdır. Bunu isə hamı bacarar. Hələ dünən mənim döşümdəki üç rəngli bayraq nişanına "Bu julik bayrağını döşünə taxmaq sənə yaraşmaz" deyən dünənki vəzifə sahibinin bu gün həmən bayrağı vəzifə masasının üstünə qoyub, yenə həmən hökmə mənə meydan oxumasına dözə bilmirəm.

Üçüncü tərəfdən gündə bir vəzifə dəyişikliyi aparmaqla ölkəni düşdüğü bataqlıqdan xilas etmək olmaz. Burada istəməz Kırlovun "Çolaq ayı, çöp keçisi" təmsili yada düşür. Yerləri dəyişməklə mahnı çalmaq istəyən bu binəvaların düşdüyü vəziyyətdən niyə dərs götürməyəkdir?

Şəhriyar da gözəl deyib,

Bizdən irəlidir avropalılar,
İşi iş bilənə tapşırırlar onlar.

Bəs biz neyləyirik? Adamları səviyyəsinə, biliyinə, təcrübəsinə, səriştəsinə görə deyil, yalnız siyasi görüşünə görə (onu da Allah bilir) yüksək vəzifələrə gətiririk. Bu isə açıq-aşkar adamlara bolşevik ölçüsü ilə yanaşmaqdır.

Raykom katiblərini yalnız cibindəki partibiletə və partiya məktəbini bitirdiyinə görə təyin edərildilər, o da iş başına gələn kimi, kəndliyə torpağı becərmə qaydalarından, memara ev tikmə, dəlləyə ülgücü bülövləmək üsulundan, şairə qafiyə çəkməkdən, alimə tədqiqat məsələlərindən dərs deyirdi. Biz yenə də bu üsula qayıdırdıq? Amma atalar başqa söz deyir: "Çörəyi ver çörəkçiyə, birini də üstəlik".

Mən bunları parlamentin müzakirəsinə vermək üçün Ali Sovetin sessiyasını tələb etmişəm. O məktuba başqalarının nə məqsədlə imza atdıqlarını isə özləri bilirlər.

M ü x b i r : - *Son vaxtlar Sizi Heydər Əliyevin adı ilə daha çox bağlayırlar.*

B.V.: - Mən Heydər Əliyevi həmişə müdafiə etmişəm və eləyəcəyəm. Heydər Əliyevin biliyindən, bacarığından istifadə etmək lazımdır. Bir var, Yeltsinin qabağına uşaq gəndərsən, bir də var bu sahədə böyük səriştəsi olan Heydər Əliyevi.

M ü x b i r : - *Siz Rusiya imperiyasına, kommunist partiya-sına nifrət edən siyasi motivli şəirlər yazmısınız. Vaxtilə Sizi və poeziyanızı zərbələr altına salan bir quruluşun sabiq liderinə bu qədər inamınızı nə ilə bağlayırsınız?*

B.V.: - Ayaz Mütəllibovun vaxtında da qəbuluna gedib dedim ki, Heydər Əliyevdən istifadə elə. Belə bir vaxtda sənin elə təcrübən yoxdur ki, xalqı çətin vəziyyətdən çıxardasan. O isə stolun siyirtməsinə çəkib vaxtilə Heydər Əliyevin Moskva-yə mənim haqqımda yazdığı "on nasionalist, nado yeço izoli-rovat" səpgili materialları göstərdi. Dedim ki, nə olar, onda o, ora xidmət edirdi. İndi zaman dəyişir. Hər şeyə yeni gözlə baxmaq lazımdır. Bütün istedadlı adamların qabiliyyətindən istifadə edilməlidir.

M ü x b i r : - *"Azərbaycanın siyasət gəmisini Rusiyaya doğru yönəlməlidir". - deyən Heydər Əliyevi bu kontekstdə necə qiymətləndirmək olar?*

B.V.: - O sözlərin Heydər Əliyev tərəfindən deyildiyinə inanmıram. Rusiya onun hakimiyyətə gəlməsindən qorxur. Buna görə də onun adından belə uydurmalar yazırlar ki, biz onu iqtidara yaxın buraxmayaq.

M ü x b i r : - *Qorxsaydı, Rusiya qəzetləri birinci səhifədə onu mədh etməzdilər.*

B.V.: - Ay oğul, bunun hamısı siyasətdir. Siyasət isə əxlaqsız qadından da əxlaqsızdır.

"Müsahibəni apardı: **AKİF AŞIRLI**

"Müxalifət" qəzeti, 13 may, 1993

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995

DÜNYA BEŞ GÜNMÜ?

- *Bəxtiyar müəllim, ulurumuzdan bizə yadigar qalan belə bir zərb-məsəl var: dünya beş gündür, beşi də qara. Deyin görək, bu zərb-məsəlin arxasında hansı çalarları, hansı fəlsəfəni görürsünüz?*

- "Dünya beş gündür, beşi də qara" zərb-məsələnin arxasında duran fikir məlumdur: insan ömrü qısadır və əzablıdır. Bununla belə, bu fikrin başqa çalarları da var.

Ümumiyyətlə, mən atalar sözlərini, müdrik zərb-məsəlləri, min illərdən süzülüb gələn adət və ənənələri təftiş etməyin əleyhinəyəm. Amma zamana, mühitə və şəraitə görə bu müdrik sözlərə yeni çalarlar və mənalar vermək vacibdir. Məsələn, belə bir atalar sözünü götürək: "ayağını yorğanına görə uzat". Bu məşhur kəlamə görkəmli yazıçımız İlyas Əfəndiyev bir dram əsərində belə bir mənə vermişdi: "nə vaxta qədər ayağımızı yorğanımıza qədər uzadacağıq? Gəlin ayağımıza görə yorğan axtaraq".

"Dünya beş gündür" məsəli ilə xalq demək istəmiş ki, insan əbədi deyil, ölümə məhkumdur. Bu, həqiqətdir. Amma unutmamalıyıq ki, cismani həyatla yanaşı, mənəvi, ruhani bir həyat da var. Vaxtilə yazdığım şeirlərimin birində demişdim ki, "ömür ömürdən sonra yaşamağın təməlidir". Bizim dinimizdə də buna yaxın bir fikir var: "Cəhənnəmdə yanan odunu burdan apar". Yəni biz bu dünyada o dünyamızı qazanırıq. O dünya isə cənnət də ola bilər, cəhənnəm də.

Üzeyir bəyin cismani ömrü 63 il olmuşdur. Mənəvi ömrü isə əbədidir. Hər dəfə "Koroğlu"nun üvertürasına qulaq asanda və bu musiqi dalğası bizi yerimizdən oynadanda, məgər Üzeyir bəy bizim yanımızda olmurmu? Eləcə də Füzulinin hər hansı qəzəli oxunanda məgər biz onu öz yanımızda hiss etmirikmi? Bizə mənəvi qida verən, bizi ruhani dünyaya aparan bu böyük şəxsiyyətlərin ömrünə "beş günlük" demək olarmı?

Məsələn ikinci tərəfinə gəlincə, bu daha mürekkəbdir: “be-şi də qara”. Adlarını çəkdiyim böyük şəxsiyyətlərin ömrü, həqiqətən dünya əzablarına qatlaşmaqda, yaradıcılıq əzablarını çəkməkdə keçmişdir. Onların bu dünyası məşəqqət olmuşdur. Avropa ədəbiyyatında “dünyəvi kədər” deyilən bir məfhum var. Avropasentrizmə əsaslanan fikrə görə, dünya kədəri böyük ingilis şairi Bayronla başlayır. Bu fikri, deyənlər Şərq ədəbiyyatından, xüsusilə Füzuli dünyasından xəbərsizdirlər. Məcnun dünya kədərinin simvoludur. Məcnunun dərini, kədərini yalnız Leyliyə olan sevgisiylə bağlamaq, onu anlamamaqdır. Bu əsərdə Leyli insan arzularının simvoludur. İnsan böyük arzularına çatmayanda dərdlə qarşılaşır. Beləliklə, böyük Füzuli insanın arzular yolundakı çırpıntılarını, həsrətini Leyli timsalında ümumiləşdirərək insanın təkliyini və bədbəxtliyini dilə gətirmişdir. Bax, budur dünya kədəri! Təəssüf ki, bu dünyada dünyanın dərini anlamamaq, onu ürəyə yaxın qoymamaq, ömrünü hırıltılarla başa vurmaq istəyənlər də var. Var yox, çoxdur, əksəriyyətdir. Buna görə də vaxtilə yazmışdım:

Dedin ki, dünyanın dərini çəkmək
Mənəmi qalıbdır, nəyimə gerek.
Bu dünya tərsinə dönsə də, vallah,
Sənin nə vecinə, ay bərəkallah!

İnsanın özündən fikri böyükdür.
Eyləsə, fikirlə yorma beynini.
Düşüncə dediyin çox ağır yüküdür,
O yükün altına vermə çiyinini.

Düşünmək nəyinə gərəkdir, oğlan.
Beləcə, hırılda, dönüm gözüna,
Bir azca düşünüb, qaşını çatsan,
Gündüzün görünər qaranlıq sənə.

“Dünyanın qaranlıq tərəfi” düşünənlər üçündür. İnsan düşünəndə, həm də dərindən düşünəndə həqiqətən gündüz ona qaranlıq görünər.

Şeir davam edir:

Elə hırılda ki, iftira, yalan
Dönüb gözlərinə gerçək görünsün.
Elə hırılda ki, qarşına çıxan
Çalalar, çuxurlar güzgülə dönsün.

Sən əsrin meyvəsi, günün oğlusan,
Düşünmə, düşünmək nəyinə gerek.
Düşünsən, dərini görərsən, dayan!
Yaman xatalıdır dərini görmək.

Böyük dahilər gördüklərinin mahiyyətini, yəni üzdekini deyil, dərindəkini görmək üçün öz həyatlarını istirabın, dərindən qucağına atmış və bu müvəqqəti dünyada əbədi olan o dünyalarını qazanmışlar.

- *Bizim xalqın dünya məsələsinə münasibəti həm pessimist, həm də optimist münasibətdir. Fikir verin, əgər bir vaxt “dünya beş gündür, beşi də qara” deyilibsə, sonralar bunun ardınca təskinlik üçün: “Dünya beş günlük deyil” söyləyiblər. Sizcə, bu paradokslara səbəb nədir? Və ümumiyyətlə, bu deyim sizə nə söyləyir?*

- Mən birinci sualınızın cavabında ikinci sualınızın da cavabını qismən verdim.

“Dünya beş gündür, beşi də qara” zərb-məsəli ilə yanaşı “dünya beş günlük deyil” məsəlinin də yaranmasını paradoks hesab etməzdim. Çünki hər ikisi həqiqətdir! Amma baxır adama! Bu, həm də o deyən sözdür ki, dünyada ədalət də var. Ümumiyyətlə, dünya həmin qoca dünyadır. Biz insanlar hər birimiz bu qoca dünyaya öz gözümüzlə baxır və hər birimiz qoca dünyada öz içimizdəkini görürük.

- Bu dünya elə qurulub ki, insan müxtəlif çətinliklərlə üzləşməli olur. Hətta elə bir məqama çatır ki, Allah, Tanrını köməyə çağırır. Şair həyatı narahatlıqlarla, çətinliklərlə dolu bir həyatdır. Elə bir məqam olubmu ki, hər şeydən bezib usanmışınız, başladığınız işi yarımçıq qoyub, Allah kərimdir - demisiniz? Sizcə, adamların Allaha, Tanrıya tapınmasına səbəb nədir?

- Atom bombasının kəşfindən sonra dünya filosofları belə bir qənaətə gəldilər ki, Allah "olmuşdur". (Allah günahımızdan keçsin). O zamanlar rus mətbuatında "Boq umer" başlığı altında məqalələr çap olunurdu. Bu proses 5-10 il davam etdi. Sonra yazdılar "Boq vozvrəşaetsa" - "Allah qayıdır". Bu proses isə getdikcə güclənir. Son zamanlar Sovet imperiyasının məhvi marksist-materialist fəlsəfənin ölümünə gətirib çıxartdı. Bu proses bizim gözümüzün qarşısında başlandı və davam edir. İndi bütün dünya və xüsusilə köhnə Sovetlər İttifaqında Allaha sığınma, bütün dərdlərin əlacını Allaha tapınma qda görmə prosesi gedir. Bunun əsas səbəbi əlimizin bütün başqa ideologiyalardan üzülməsidir. Mən 1988-ci ildə yazdığım "Hara gedir bu dünya" pyesində bu məsələyə toxunmuşam.

- Çoxları bilməsə də mən bilirəm ki, sizin bir çox əsərləriniz - xüsusilə "Güllüstan" poemanız və "Latın dili" şeiriniz böyük maneələrə üzləşib. Və bunun ucbatından sizin başınız xeyli bəlalara çəkib. Yəqin ki, həmin məqamlarda sabaha ümidinizi itirməmişiniz. Dünya beş günlük deyil fikri, fəlsəfi ələ yaşamışınız?

- Tamamilə doğrudur. Ona görə ki, mən hələ o zamanlarda da zülm üzərində qurulan totalitar sistemin məhvinin labüdü olduğunu bildirdim. Ona görə də keçirdiyim məhrumiyyətlə mənə verilən ittihamlara için-için gülür və sınırdırdım. Çünki müstəqil olacağımıza, bu haqsız quruluşun dağılacağına bütün varlığımın inanırdım. Dünya beş günlük olmadığı kimi, mənə verilən əzabların da sona çatacağını bildirdim.

- Siz şair olmaqla yanaşı, həm də musiqi xiridarısınız. Şeirlərinizə çoxlu musiqi bəstələnib. Bəstəkarlarla, müğənnilərlə sıx ünsiyyətdəsiniz. Hətta musiqiçilərlə, müğənnilərlə oturub dura-dura "Muğam" poemasını yazmısınız. Deyin görək, bu qarmaqarışıq dünyamızda musiqi sizin üçün nədir? Və musiqi prizmasından dünya sizə necə görünür;

- Bütün ömrüm boyu musiqi ilə yaşamışam. Musiqi mənim həyatımın müşayiətçisi olmuşdur. Musiqidən aldığım ləzzəti heç nədən almamışam. Musiqi həyatı gözəlləşdirmə vasitəsidir. Amma son beş-altı ildə nəğmə dinləməyi də özmə haram bilirəm.

- Dünya ilə əlaqədar şairlər müxtəlif ovqatlı şeirlər yazıblar. Şairlərdən biri deyib:

Biz gəldi gedərik, sən yaşa, dünya

Başqa birisi isə müdrikcəsinə etiraf edib:

Dünya mənim, dünya sənin, dünya heç kimin...

Bəs bir şair kimi siz bu deyilənlərə nə əlavə etmək istərsiniz?

- Mənim dünya mövzusunda 5-6 şeirim var. Birini oxumaq istəyirəm:

Baş çıxarmaq həm çətindir, həm asan
İblisindən, mələyindən dünyanın
Adəm satdı bir buğdaya cənnəti,
Tora düşdü kələyindən dünyanın.

Nə gözəldir, ürək geniş, söz açıq,
Yaşamadım bir sevdamı yarımçıq.
Əzab adlı dəyirmanın narın çıx,
Keçəcəksən ələyindən dünyanın.

Arzum üçün bir mələyən cüyürdüm,
O təpədən bu təpəyə yüyürdüm.
Niyyə qorxum kəfənimdən? Nə gördüm
Beşiyindən, bələyindən dünyanın.

Ey Bəxtiyar, zaman ömrü əridər,
O dünyaya getməm işdən çürüdər.
Arxasınca palaz kimi sürüdər
Bərk yapışsan ötəyindən dünyanın.

- Deyirlər bu dünyada itirdiklərimiz qazandıqlarımızdan çox olur. Bu baxımdan 1990-cı ilin 20 Yanvarı müqayisə ediləməkdir. Həmin gün elə bil bütün xalqın içi termosun içi kimi sinib içinə tökülmüşdür. Hamı dünyaya nifrətlə, hiddətlə baxırdı. Həmin məqamda siz bir şair kimi hansı duyğularla yaşayırdınız və dünya sizə necə görünürdü?

- Mən yuxarıda dedim ki, sovet imperiyası dövründə əsərlərimə görə çəkdiyim əzablar məni sındırmadı, sarsıtmadı. Lakin 20 Yanvar qırğını və xüsusən son aylarda cəbhə uğursuzluqlarına, Gəncə və Lənkəran hadisələrinə dözmək çox çətindir. Doğrusu, mən bunları heç gözləməirdim. Ağlımıza gəlməyənlər başımıza gəldi.

- Mən yaradıcı adamın siyasətə qoşulmasının əleyhinəyəm. Amma neyləmək olar, dünyamız günbəgün, anbaan dəyişir və özümüzədən asılı olmayaraq bizi siyasət meydanına çəkir. Mən sizi son beş-altı ildə meydanda tez-tez görürəm, Milli Məclisdə, sessiyada gah alovlu-alovlu çıxış edirsiniz, gah da susursunuz. Sizin bu siyasi gedişlərinizi adamların hamısı birmənalı qəbul etmir. Bir şair kimi bu məsələyə siz özünüz necə baxırsınız?

- Ümumiyyətlə, siyasət çox mürəkkəb və çətin işdir. Mənim kimi hadisələrə berrəngli baxan, sözü birmənalı başa düşən adam üçün siyasətlə məşğul olmaq çox çətindir. Buna görə də bəzən hadisələrin arxasında duran əsas məqsədi görə

bilmir və səhvə yol verirdim. Əslində gerek hər kəs öz işi ilə məşğul ola. Amma millət vəkili kimi mən sessiyalarda toxunulan məsələlərə öz münasibətimi bildirməliydim. Son zamanlar hadisələr o qədər sürətlə inkişaf edir, elə tez-tez dəyişir ki, məntiqi axarı tuta bilmir və səhv etməkdən qorxub susmalı oluram.

- Son illər ədəbiyyatımızda, incəsənətimizdə, mədəniyyətimizdə nəzərə çarpacaq tənəzzül prosesi gedir. Siz buna necə baxırsınız?

- Bir neçə gün əvvəl, Moskva televiziyasında bəstəkar Tixon Xrennikovla jurnalist Karaylovun müsahibəsinə baxırdım. Həmin müsahibədə Karaylov sizin mənə verdiyiniz sualı Xrennikova verdi. Xrennikov dedi ki, bəyənmədiyimiz sosializm cəmiyyətində Şostakoviç, Prokofyev, Qara Qarayev kimi böyük sənətkarlar yetişdi. Ona görə ki, o zamanlar sənətkarlara, alimlərə, hansı məqsədlə olur-olsun, hər halda, böyük dövlət qayğısı var idi. İndi sponsorların və metsenalıların qayğısı ilə böyük elmi kəşflər və böyük sənət yaratmaq mümkün deyil. Bu gün də elmə və sənətə dövlət qayğısı lazımdır. Belə olmasa, Qara Qarayevlər, Fikrət Əmirovlar yetişməyəcək?

- Bu dünya elə qurulub ki, həmişə kimsə kiməsə borclu qalır. Siz mənən özünüzü kiməsə borclu bilirsinizmi? Əgər bilirsinizsə, nə etmək fikrindəsiniz?

- İnsan dünyaya gələndən iki məfhum qarşısında dayanır. Haqq və Borc! Müəyyən yaşa çatana qədər insanın haqqı borcundan irəlidir. Valideynlərin borcu dünyaya gətirdikləri uşaqların haqqını ödəməkdir! Uşaq yetkinlik yaşına çatandan sonra isə haqla borc öz yerini dəyişir. Bu dəfə valideynin borcunu qaytarmalı olur, övladın valideyin qarşısındakı borcu ön plana keçir. Əsl insan odur ki, həmişə borcunu haqqından qabaqda görsün. Vətən qarşısında hər bir vətəndaşın borcu haqqından öndə durmalıdır. Mən də elə.

- İndi dünyamız çox narahatdır. Torpaqlarımızda elan olunmamış müharibə gedir. Adamlar öz yurd-yuvalarından didərgin düşüblər. Həm iqtisadi, həm mənəvi böhran hökm sürür. Adətən belə məqamlarda söz gücsüz olur. Amma xalqımız söz xiridarı olduğu üçün ağsaqqal sözünə, şair sözünə ehtiyac duyurlar. Siz belə gərgin məqamda xalqa ululardan bizə müras qalan hansı qədim deyimli müraciət etmək istərdiniz?

- Düşdüyümüz vəziyyət çox acınacaqlıdır. Bir milyona yaxın qaçqını, torpaqlarının 20 faizdən çoxu işğal altında olan bir ölkənin ağsaqqalı millətinə hansı müdrik sözlə təsəlli verə bilər? Mən yalnız onu deyə bilərəm ki, sınımmalıyıq, hələ dünyanın axırı deyil. Bir atalar sözü mənə təsəllidir: "Buy-nuzsuz qoçun hayıfı buynuzlu qoçda qalmaz". Bəlkə də başımıza gətirilən bu müsibətlər ayılmağımız üçün, dostla düşməni bir-birindən ayırmaq üçün bizə lazım imiş. Bəlkə də zamanın bu dəhşətli yollarından keçmək bizim xeyrimizə olacaqdır? Allah bilən məsləhətdir!

Söhbəti apardı:

Azərbaycan Teleradiosunun əməkdaşı

MÖHBƏDDİN SƏMƏD

Sentyabr, 1993.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

SAMSUN UNİVERSİTETİNİN ASİSTANI HÜSNİYYƏ MAYADAĞIN SUALLARINA CAVAB

1. "Şənbə gecəsinə gedən yol" kitabınızda gedən həyat hekayənizə əlavəniz varmı?

- Hələlik heç bir əlavəm yoxdur.

2. İlk şeiriniz barədə nə deyə bilərsiniz?

- Çocuqluğumda yazdığım ilk şeir toyuq çolpalarını qorxudan çağağa haqqında idi. Ona şeir demək olmazdı. Çağağa etiraz nidəsi idi. Ürəkdən gələn bu nida haqsızın haqlıya, güclünün gücsüzə hakim olmaq ehtirasına bir uşaq üsyanı idi.

3. Millət vəkilliyiniz sənətinizə mane deyilmi?

- Mənim sənətimlə millət vəkilliyim eyni əqidəyə, eyni məqsədə xidmət edir. Yəni, yazdıqlarımı millət vəkili kimi parlamentdə müdafiə edərdim. Mənim fikrimcə, sənət cəmiyyətdən, cəmiyyəti idarə edən siyasətdən ayrı olmamalıdır. Bir sözlə, mən "sənət sənət üçündür" şüarını qəbul etmərəm. Mənim fikrimcə, sənət xalq üçün, vətən üçündür. Bu mənada böyük Sabir və Mehmet Akif mənim üçün nümunədir. Bu mənada böyük Sabir və Mehmet Akif mənim üçün nümunədir.

4. ...

5. Yaradıcılıqdan başqa bir alışıqnlığınız (hobbiniz), şəkəriniz varmı?

- Yaradıcılıqdan və oxumaqdan başqa ayrı alışıqnlığım yoxdur. Yazarkən özümü zorlamıram. Yalnız gecələr çalışıram. Gündüzlər isə oxumağı sevirəm. Bir gün oxumasam, elə bil, nəse itirmişəm. Daha çox nəsr əsərləri oxuyuram.

6-7. Şeir nədir? Sizcə, şeirin məqsədi, qayəsi nədir?

- Məncə, şeir - qayə deməkdir. Qayəsiz, fikirsiz şeiri şeir hesab etmərəm. Bu mənada Nəciy Fazilin "Cəmiyyətin rəyasını ayrı bir rəya üslubuyla anladan bir təbiri namə" fikri ilə razılaşıram.

Cəmiyyətsiz şeiri, şeirsiz cəmiyyəti qəbul etmərəm. Daha doğrusu, şeir cəmiyyətin özünə məxsus aynasıdır.

8. Şeir yazmağa nə zamandan başladınız?

- Orta məktəbdən. Şeirlərimi ədəbiyyat müəlliminə göstərdim. Bəyəndi və məni bu işə həvəsləndirdi.

*9. Yenilik həvəsdil! Bu elə qəm ki,
Könül duyduğundan al götürməyə,
Elə bir təlatüm istəyirəm ki,
Dünya silkələmə, təzə don geyə.*

misralarınız içində yaşadığınız cəmiyyətin dağılmasını, onun yenisi ilə əvəz olunmasını arzulamaq deyilmi? Şeirin yazıldığı 1979-cu ildə bu fikri necə deyə bilmisiniz? Bəs o zaman senzura yox idimi?

- Misal gətirdiyiniz misralar "Təzəlik" adlı şeirimdədir. Bu şeirin əsas qayəsini Siz yaxşı anlamısınız. Bu şeirdə ilk baxışda guya mən şeirdə, sənətdə inqilab, yenilik istədiyimi yazıram. Əslində isə, bu şeirdə 70 illik sovet istibdadından xilas olmaq arzumu bildirmişəm. Onu da deyim ki, şeirin əsas məzmununu təşkil edən rus boyunduruğundan xilas olmaq arzumu o zaman millət çox gözəl anlıyırdı. "Dünya silkələmə, təzə don geyə" misrasında mən bu arzumu açıq bildirmişdim. "Təzə don" ifadəsində cəmiyyətin əski donunun məhv olub yenisi ilə əvəz olunmasını - yəni, bağımsız bir dövlət olmaq arzumuzu ifadə edirdim. O zaman bu misra sensorun nəzərindən qaçmış, kitab basıldıqdan sonra anlamışdılar və bunun ağrısını sonralar çəkdim.

*10. Çıxmaq istəyirəm bu qalıblardan,
Görürəm, şeir də başqa cür qalıb -*

beytinizdə şeirdə forma məhdudluğunun əleyhinə olduğunu zəhmət olmasın demək istəyirsiniz?

- Bu misralardan belə məlum olur ki, guya mən şeir qalıblarından söz açıram. Əslində isə, mən bizi məhdud edən cəmiyyət qalıblarından, əl-qolumuzu bağlayan imperiya qanunlarından, senzuradan və s... danışırım. Amma, burda sizə elə gəlmiş ki, mən vəzn və qafiyyə məhdudluğundan söz açmışam. Misraya diqqət yetirin: "Görürəm, şeir də başqa cür qalıb" "şeir" sözünün yanındakı "də" onu göstərir ki, başqa cür qalıblar da var. Demək, burda mən şeir qalıblarından başqa, cəmiyyətdə mövcud olan qalıblardan şikayətlənirəm.

Buradan çıxaraq, "Sizcə, şeir nasıl olmalı?" sorğunuza cavab verirəm: Cəmiyyətdə insanın insanlığını əlindən alan, insan haqlarını tapdayan qalıblara qarşıyam. Amma şeirdə, sənətdə qalıbların, qaydaların olmasını vacib sayıram. Nə üçün? Ona görə ki, şeir hər şeydən öncə musiqidir. Vəzn və qafiyyə isə şeirin musiqisini, ahəngini təmin edən əsas şərtdir. Buna görə də mən vəznə və qafiyyəyə şeiri qəbul edə bilmirəm.

11. *Müasir ədəbiyyatın inkişafı üçün nəyi vacib hesab edirsiniz?*

- Müasir ədəbiyyatın inkişafı üçün, hər şeydən öncə, kökə qayıtmağın, ənənədən uzaqlaşmamağın, dədə-baba irsinə hörmət etməyin zəruri olduğunu düşünürəm.

Təəssüf ki, son zamanlar türk sənətçiləri və ədəbiyyatçıları dədə-baba ənənəsinə arxa çevirmiş, öz köklərindən uzaq düşmüşlər. Məncə, adi daşın da, qayanın da öz tarixi, öz keçmişi və öz kökü var. Müasir dünyamızda ənənəsi olmayan tək bir şey var: o da inkubator cücələridir. Buna görə də inkubator toyuqlarının dadı, tamı olmur. Mən "Nəyə gediyor bu dünya?" pyesində kökə qayıdışın zəruriliyi məsələsini qoymuşam. Bu pyes Türkiyədə basılmışdır. Rica edirəm onu diqqətlə oxuyasınız.

Azərbaycan türk ədəbiyyatının bugünkü halı nasıldır? - sualınıza gəlincə, deməliyəm ki, Azərbaycan türk ədəbiyyatı uzun illər sovet imperiyasının senzura baskısında qalmasına baxma-

yaraq, öz minillik ənənəsindən ayrılmamış, öz kökü üzərində boy atmışdır. Son 5 ildə isə müharibə ilə bağlı olaraq, ədəbiyyat nisbətən zəifləmiş, indi yazıçılar bədii əsərdən çox, publisistika ilə məşğuldurlar. Bu isə müharibənin tələbidir.

12. Şeirdə şəkil axtarınlarına necə baxırsınız?

- Şeirdə şəkil və qalib məsələsinə münasibətimi öncəki suallarınıza cavablarımla bildirmişəm.

13-14. Azərbaycan şeirində ana dili mövzusunun mühüm yer tutduğunu nə ilə izah edərsiniz?

- Siz düz hiss etmisiniz: Azərbaycan şeirində ana dili mövzusu mühüm yer tutur. Bunun səbəbi Sizə bəlli olmalıdır, 70 illik sovet iperatorluğu dövründə Azərbaycanda bütün dövlət işləri, rəsmi yazışmalar və toplantılar yalnız rus dilində aparılır, ana dilimiz sıxışdırılırdı. Buna etiraz olaraq, əksər şairlərimiz ana dili mövzusunda şeirlər yazdılar. Mən "Ana dili" şeirim 1953-cü ildə yazmışdım. Çap etmədilər. Bu şeirim üstündə başım çox bəlalər çəkdi. Bunu eşidən mənim ustadım böyük şair Səməd Vurğun məni yanına çağırırdı və şeirdə Lenindən bir epigraf verməyimi istədi. Epigrafi mənə özü verdi. Lenin vaxtı ilə demiş: "Hər kəs öz vətəninə və ana dilini sevməlidir". Bu sözləri şeir epigraf verib xilas oldum. Lakin bir neçə il sonra yazdığım "Latin dili" şeirində də ana dilimizin taleyi məsələsinə toxunduğumdan yenidən təqiblərə məruz qaldım.

15. Bu da qismətmiş taledən yaqın,
Nə etmək? Buna da dözəram yənə.

Xalqın məhəbbəti
rəqiblərimin

Döndü nifrətinə, xəyanətinə -

misralarının nə münasibətlə yazdığını açıqlaya bilərsinizmi?

- "Nağıl - həyat" kitabımdan gətirdiyiniz misal həyatda olmuş bir hadisədən doğmuşdur. Təvazödən kənar olsa da, su-

al verdiyinizə görə açıqlamalıyam: Mənim qələm yoldaşlarım, yəni məsləkdaşlarım xalqın mənə olan böyük sevgisinə qısqanır və hətta xəyanətə də əl atırdılar. Bu şeir açıqlamaq istəmədiyim bir xəyanətin nəticəsində yaranmışdır.

16. Bir şeirinizdə "Bic, zinakar balaları" "kağız üstə söz olmamış" boğduğunuz yazırsınız. Rica edirəm bunu açıqlayasınız.

- Sovet imperializmi dövründə bu quruluşa qarşı olan nifrətim açıqcasına yazı bilmədiyimdən o duyğuları, o fikirləri "kağız üstə söz olmamış boğurdum" - yəni yazı bilmirdim. Bununla yanaşı, sovet imperializminə nifrətim gizlətmək, özümü maskalamaq üçün bəzən Lenin haqqında şeir yazır, məqalələrimdə Lenindən misallar gətirirdim: "Məsələn, "Ana dili" şeirimdə, Lenindən ana dilli haqqında dedişi sözləri şeirimə epigraf gətirməsəydim, bu şeir çap oluna bilməzdi. Bu cür yazılarımı, misal gətirdiyiniz həmin şeirdə dediyim kimi, "bic, zinakar balalar" adlandırmışam.

17. ...

18. Bir şeirinizdə "Dəyişməzdir əqidəm" - deyirsiniz. Əqidənin nədən ibarət olduğunu deyə bilərsinizmi?

- "Axı, dünya fırlanır" şeirimdə dediyim "Dəyişməz əqidəmin" nədən ibarət olduğunu soruşursunuz. Dünyanı və özümü az-çox dərk edəndən bu günə qədər mənim yalnız bir əqidəm olmuşdur: Vətən, millət və onun taleyi! Mənim üçün bundan başqa əqidə yoxdur.

19. Sizin yaradıcılığınızdakı "Özündən narazı olmaq" və "Səhləri etiraf etmək" amilini necə izah edərsiniz?

- "Özündən narazı olmaq", "Hər zaman narahat olmaq", "Səhv atılan addımları" düşünüb özünü "qınamaq", yanlışlıqları "etiraf" etmək mənim bütün yaradıcılığımın qırmızı xətt kimi keçir. Mən hər zaman özümdən narazı olmuşam. Çünki özümə kənardan baxıb öz nöqsanlarımı, öz qüsurlarımı görməyi bacarmışam. Böyük Yunus İmrə deyir ki, "Bəndə bir bən də var bəndən içəri". Bu çox böyük fikirdir.

Dünyada hamı ikidir. Mən bir şeirimdə yazıram:

İnsan göydə ay kimidir,
Görünməyən tərəfi var.

Bizim hamımızın görünməyən tərəfimiz var. Əsl insan odur ki, özünün görünməyən tərəfini görə bilsin. Görünməyən tərəfimiz əsasən qüsurlarımızdır. Biz bu qüsurları gizlətməyə çalışır, adamlara yalnız yaxşı tərəfimizi göstəririk. Rica edirəm mənim "İkinci səs" pyesimi diqqətlə oxuyasınız. Həmin pyesdəki "İkinci səs" vicdanımızın səsidir. "Nəyə gedir bu dünya" pyesindəki ulu əcdad obrazı da vicdanın səsidir. Bunu bilmədən mənim pyeslərimi açıqlamaq mümkün deyil.

Mən bir şeirimdə yazıram:

Başqasının gözünü taxaydım öz gözümə,
Başqasının gözüylə baxaydım öz-özümə.
Onda ayıblarıma özüm düşmənlər oldum.
Onda mən, mən olardım!

Mən hər zaman özümə kənardan, başqasının gözü ilə baxmağı, öz qüsurlarımı görməyi və qüsurlarımla savaşağı sevirəm. Və bunu oxucularıma təbliğ edirəm. Mənim pyeslərimin əsas obrazları da belədir.

20. *Göründüyü kimi gördüm dünyanı,
Çox vaxt görmədim olduğu kimi, -*

misralarını açıqlaya bilərsinizmi?

- Mənalı gətirdiyiniz misralarda Sizin hiss etdiyiniz kimi, mən dünyaya və adamlara öz qəlbimin pəncərəsindən baxdım və elə zənn etdim ki, dünya və insanlar göründüyü kimidir. Amma belə deyilmiş. Dünya və insanlar göründüyü kimi olmur. Bu fikir Cəlaləddin Ruminin "Göründüyü kimi ola bilmərsə, olduğun kimi görün" kəlamı ilə səsleşir.

21. *Hissim dərin, sözüm solğun,
Qəlbim geniş, sinəm dar*

misralarının arxasında duran mənanı açmağa bilərsinizmi.

- Bu misralarda qəlbimdəki duyğuların ifadəsini tapa bilmədiyimdən şikayətlənirəm. Çünki ən böyük şair belə qəlbindəki duyğuları, hissləri tam dəqiqliyi ilə ifadə edə bilməz. Çünki sözlər çox zaman berrəngli olur, hiss, həyəcan isə berrəngli sözün qalıbına sığa bilmir, həm də ona görə ki, duyğuların, hisslərin yaşı bizim yazımızdan çoxdur. Bəzi duyğular irsən dədələrimizdən keçir. Bunun üçün də deyirəm:

Məndən əvvəl doğulubdur
Sinəmdəki duyğular.

22. *N. Fazilin "Şair... məchullar aləminin dərbədar səyyahıdır" fikrinə necə baxırsınız?*

- Nəci Fazilin misal gətirdiyiniz fikrinə ortaq çıxıram. Şair ömrü boyu arayır, nəyi aradığını konkret olaraq bilmir. Bilməyə-bilməyə arayır. O, hər zaman məlumdan məchula, işıqdan qaranlığa körpü salır: Bəzən məchulda, qaranlıqda özünü itirir. Dolaşır, amma bu yoldan çəkilmir.

Son zamanlar yazığım, Sizə göndərdiyim "Ədəbiyyat qəzeti"ndə (15 yanvar 1993) çap olunan "Qəm-şadlıq" şeirində Nəci Fazilin dediyi "Məchullar aləminə səyahət" məsələsinə mən də toxunmuşam:

Kədər düşüncədir, qəm düşüncədir,
Qəmin pəncəsində düşünürük biz.
Fikirilər fikrimdə qönçə-qönçədir,
Məchula bir yoldur hər düşüncəmiz.

Şair yarada-yarada özünü də yaradır. Özünü idraka doğru gedir. Özünü idrak isə Allah idrakıdır. Özünü tapan Allahın tapır. Mənim Allahı dərk etmə yolundakı düşüncələrimi açıq-

lamaq istəsəniz yenə də Türkiyədə çap olunmuş "Pyeslər" kitabında gedən "Fəryad" pyesimdə Nəsimi adı ilə zindana salınan iki Nəsiminin dialoqunu diqqətlə oxuyun.

Mən mənsub olduğumuz İslam dininin əsaslarını dərinləndirən oxumamışam. Bu barədə elmi məlumatım azdır. Bunun da günahı məndə deyil. Bildiyiniz kimi, kommunist rejimində dinimiz tam yasaq edildiyindən mənim dini təhsilim olmamışdır. Namaz qılmağı da bilmirəm. (Allah günahımızdan keçsin). Bununla belə, dinimiz irsən ruhumuzda və qanımızda yaşamışdır. Mənim islami duyğularım şeirlərimə bilgidən deyil, qanımdan, ruhumdan süzülmüşdür.

23. Qərb və rus ədəbiyyatına münasibətiniz?

- Qərb və rus ədəbiyyatını və sənətini çox sevirəm. Onu da deyim ki, yalnız mən yox, bütün Azərbaycan yazarları, rəsamları və bəstəçiləri Batı ədəbiyyatından və sənətindən çox faydalanmışlar. Bunsuz mümkün deyil. Şekspiri, Şilləri, Balzakı, V.Hüqonu, S.Sveyqi, Tolstoyu, Dostoyevskini, Çexovu, Puşkini, Lermontovu necə sevməmək olar.

Mən Bethovenin, Baxın, Motsartın, Şopenin, Vaqnerin, Çaykovskinin əsərlərini məmnuniyyətlə dinləyir və onlardan böyük zövq alıram.

Rus baleti, rus teatrosu dünyada tanınır. Biz bunlardan öyrənmiş və öyrənirik. Bununla yanaşı, öz muğamımız və böyük bəstəçimiz Üzeyir Hacıbəylinin əsərləri mənim üçün anamın laylasıdır.

24. Azərbaycanın birləşəcəyinə inanırsınız mı?

- "Gülüstan" müqaviləsilə ikiye bölünmüş Azərbaycanın bir gün birləşəcəyinə inanıram. 1959-cu ildə yazdığım və başıma çox bəllələr açan "Gülüstan" poemasında mən bu məsələyə toxunmuşam. Bə əsər "Nağıl-həyat" kitabımda var.

25. Ziya Göyaltın "Turan" ideyasına necə?

- Ruhuna səcdə qıldığım Ziya Göyaltın "Turan" ideyası mənim də əqidəmdir. Bu ideyanın doğrulması üçün "Türk,

kəndinə don" şüarını əlimizdə bayraq etməli, ilk növbədə, özümüzü idraka çalışmalıyıq.

26. Azərbaycanın indiki istiqlalına münasibətiniz?

- Azərbaycan istiqlalına qovuşmadan öncə həsrətini çəkdiyim ən böyük arzu Azərbaycanın istiqlalı idi. Bu arzuma qovuşdum. Lakin qəlbən sevənə bilmədik. Bunun səbəbləri çoxdur, hamısını açıqlamaq mümkün deyil. Yalnız birisini deyim ki, ermənilərlə müharibə sevincimizi yaraladı,

27. Bugünkü Azərbaycan gəncliyi haqqında fikriniz?

- Bugünkü Azərbaycan gəncliyində gözə çarpan ən mühüm keyfiyyət onlardakı vətənpərvərlik hissidir. Əgər vətənpərvərlik varsa başqa kiçik qüsurları onlara bağışlamaq olar.

28. İndiki bağımsızlığınızdan tam razısınız mı?

- Biz hələlik istiqlalımızla tam qovuşa bilməmişik. Hələ dövlətimizi indi yaradıırıq.

29. Bugünkü Türkiyə dövlətinin Azərbaycana münasibətinə də razısınız mı?

- Türkiyə dövlətinin bizim dövlətə münasibətinin səmimi olub-olmaması barədə bir söz deyə bilmərəm. Çünki diplomatiya olan yerdə səmimiyyətdən söz açmağa dəyməz. Ama Türkiyə türklərinin Azərbaycan türklərinə səmimi münasibətinə şübhəm yoxdur. Bu başqa cür ola bilməz. Bizim sizləri sevdiniz qədər, Sizin də bizi sevdinizə zərrə qədər şübhə etmirəm. Axı, biz bir atanın belindən gəlmiş doğma qardaşlarıq.

Yanvar, 1993.

"Yanan da mən, yaman da mən", Bakı, 1995.

ZİYALİ SÖZÜ

- *Bəxtiyar müəllim, təhsilimizin indiki vəziyyətini necə qiymətləndirərdiniz?*

- Narazı olmaq asandır, amma "necə olsun" sualına cavab vermək çətindir. Təhsilimizin indiki vəziyyəti qənaətbəxş deyil. Bunun bir çox səbəbləri var, mən onları sadalamaq istəmirəm, çünki hamıya məlumdur. Amma hər şeyimiz pisdır və təhsilimiz də pis vəziyyətdədir - demək də düz deyil. Mən bir çox xarici ölkələrdə olmuş və imkan tapdıqca onların təhsil sistemi ilə maraqlanmışam. Azərbaycanda orta təhsil alanlar ilə xarici ölkələrdə təhsil alanları müqayisə etsək, bir çox cəhətdən bizim üstün olduğumuz görünər.

Bilirsinizmi, bizim təhsil sistemimizdə naqis cəhətlərdən olan əzbərçilik metodu var. Bu da müəllimlərin zərərli iş üsullarından biri sayılır. Həmin müəllimlər bilməlidirlər ki, əzbərçiliklə şagirdlərdə müstəqil düşüncəni öldürürlər. Şagird oxuduğu kitab haqqında müstəqil fikir yürüdə bilmir. Bu da ondan irəli gəlir ki, bir çox müəllimlərimizin özləri müstəqil düşünməyi bacarmırlar. Bu, faciədir!

Məktəblərdə müstəqil düşüncənin aşılmasına əsas səbəb, vaxtilə, yəni sovet totalitarizmi dövründə, yalnız bir cə ideologiyaya xidmət göstərməyimiz olmuşdur. Müəllimlər bir ideologiyayı - marksizm ideologiyasını təbliğ etməli, bundan kənara çıxmamalı idilər. Bu işə təhsilə standartlıq, şablon və stereotip gətirdi. İndi, Allaha şükür, ölkəmizdə azad düşüncəyə, hər kəsin öz sözünü deməyə imkanı var. Bu sahədə fəallıq, əsasən, müəllimlərin üzərinə düşməlidir. Onlar uşaqlarımıza milli məniqlərini dərk etdirməli, körpə balalarınıza müstəqil düşünməyi öyrətməyi bacarmalıdır.

- *Müəllimlərin son on illərdəki intellektual səviyyəsi, şəxsi keyfiyyətləri sizi qane edirmi?*

- Təəssüf ki, müəllimlərimizin əksəriyyətinin intellektual

səviyyəsi çox aşağıdır. Onlar, demək olar ki, mütaliə ilə məşğul olmur, öz üzərlərində çalışmırlar. Mən bunu çıxışlarımda, yazılarımda dəfələrlə demişəm.

Sizə bir hadisəni danışmaq istəyirəm. Bir neçə il bundan qabaq tanınmış bir orta məktəbdə görüşdə iştirak edirdim. Ədəbiyyat müəllimi mənim yaradıcılığım haqqında məruzə elədi. Gördüm ki, müəllimin məruzəsində bir kəlmə də olsun, öz fikri yoxdur. Həmin müəllim orta məktəbin VII sinif dərslində mənim haqqımda yazılanları üzümə oxudu. O zaman mən bərk əsəbiləşdim və müəllim haqqında respublika qəzetlərinin birində məqalə ilə çıxış etdim. Məqalədə yazırdım ki, haqqımda məruzə edən müəllim kitablarımdan birini belə oxumamışdı. Amma mütaliəli, müstəqil düşünən, sərbəst mühakimə yürüdən müəllimlərimiz də var. Onlardan birini misal göstərmək istəyirəm. Masallı rayonunun Çaxırlı kəndində Rahid Ulusel adlı bir orta məktəb müəllimi dərs deyir. Rahid müəllimin müxtəlif qəzetlərdə tez-tez dərc edilən məqalələri məni valeh edir. Onun bu yaxınlarda mənə göndərdiyi "Doğ, ey zəkayə-Vətən" məqaləsində qaldırılan problemlər son dərəcə maraqlıdır. Məqaləni oxuyanda müəllimin qabiliyyətinə, savadına valeh oldum. Deyərdim ki, o nəinki öz işinin professoru, hətta akademiki olmağa layiqdir. Fikirləşirəm, yaxşı ki, xalqımız bu cür savadlı müəllimlərdən xali deyil. Çox təəssüf ki, belə müəllimləri barmaqla saymaq olar.

- *Müəllim-şagird, müəllim-tələbə münasibətini necə görmək istərdiniz?*

- Mənim fikrimcə, bu münasibətlər qarşılıqlı olmalıdır. Yəni, müəllim-şagird, şagird-müəllim sevgisi əsasdır. Müəllim şagirdi ilə qarşılıqlı ünsiyyətdə olmalıdır. Onlar bir-birlərini başa düşməlidirlər. Müəllim öz səmimiyyəti ilə şagird qəlbinə nüfuz etməyi bacarmalıdır. Vaxtilə biz tələbə olarkən 132 saylı orta məktəbdə təcrübə-məşğələ keçmişik. Burada Bilqeyis xanım Məmmədova adlı bir ədəbiyyat müəlliməsi dərs deyir-

di. Mən şagirdlərin onun dərslərini necə maraqla dinlədiklərinin şahidi olmuşam. Bilqeyis müəllimə səmimiyyəti, zəkası və nurlanılıyı ilə şagirdlərin qəlbində öz heykəlini ucaltmışdı.

- *Qeyri-dövlət təhsil müəssisələrinə münasibətiniz?*

- Mənim fikrimi bilmək istəyirsinizsə, buna münasibətim çox pisdir. Təhsil bilavasitə dövlət işidir. Onu dövlət himayə etməli və qayğı göstərməlidir. Qeyri-dövlət müəssisələri isə pulludur və oraya kimin imkanı varsa, o daxil ola bilər. Siz özünüz fikirləşin, burada hansı istedad, bilikdən, savaddan söhbət gedə bilər? Bunları fikirləşəndə millətə yazığım gəlir. Təhsillə alver etmək olmaz!

- *Qızların oğlanlardan ayrı təhsil almalarına necə baxırsınız?*

- Buna təbii baxıram. Bizim vaxtilə qız, oğlan məktəbləri-miz olub. O dövrün maarifpərvər ziyalıları, xanımları məhz həmin məktəblərin yetişdirmələri olmuşdur. Məncə, qızlar oğlanlardan ayrı təhsil alsalar, daha məqsədəuyğun olar.

- *Dini-mənəvi dəyərlərimizə qayıdış biza nə verə bilər?*

- Məktəblərimizdə şəriət dərsləri keçirilməlidir. Bu, bizə təmiz əxlaq, saf mənəviyyət verə bilər. Uşaqlarımız bilməlidir ki, hansı dinə, hansı xalqa mənsubdurlar. Dini-mənəvi dəyərlərimizə qayıdış insanlara həyatdakı əzab-əziyyətləri unutmaq imkanı verir. Din gənclərin əxlaqını da düz, doğru istiqamətdə formalaşdırır, onları əyri yoldan, tufeyli həyatdan çəkindirir, xeyirxahlığa, özünü dərk etməyə kömək edə bilər.

- *Gənc nəslin tərbiyəsində ailə, məktəb və mühitin rolunu nədə görürsünüz və bunlardan hansını başlıca hesab edirsiniz?*

- Bu sualda mühit sözünü əsas götürmək istəyirəm. Dünyada elə müqəddəs şeylər var ki, onlar mühitlə, dar məhdud şəraitlə əlaqələndirilə bilməz. Bunlardan ən birincisi ana dilidir, hər bir millətin övladı orta təhsilini ana dilində almalıdır. Ana dilini mükəmməl bilmədən başqa dili yaxşı qavramaq çətindir. Çünki ana dilini yaxşı bilən uşaq öyrənmək istədiyi

ikinci dili ana dilinin qanunları ilə müqayisədə əyani olaraq dərk edə bilər.

Bir zamanlar Rusiyada zadəganlar öz dilini bəyənmiş, övladlarını əcnəbi məktəblərə verirdilər. Böyük rus pedaqoqu K. D. Uşinski bunu böyük səhv və qəbahət hesab edərək "Ana dili" məqaləsində sübut edirdi ki, doğma dilində dil açmayan, ana dilində təhsil almayan uşaqlar mənən şikəst olur, köksüz-soysuz böyüyür, iki ruh arasında avara qalır. O yazırdı: "Xaricdən dayələr, tərbiyəçilər və hətta ev xidmətçiləri gətirirlər. Ata və ana övladı ilə doğma dildə bir kəlmə də danışmır. Bunun nəticəsi nə olar? Xalq öz qiymətli mənəvi irsindən, onun vətən üçün oğul edə biləcək hissindən həmişəlik əl çəkməli olar".

İndi bizim də vəziyyətimiz bu cürdür.

1981-ci il "Oqonyok" jurnalının ikinci sayında bir məqalə dərc edilmişdi. Məqalədə Parisdə yaşayan ermənilərin öz balalarını orada açdıqları erməni məktəblərində oxutmalarından bəhs edilirdi. Onlar istəyirlər ki, yeni yetişən nəsil öz kökü üstündə böyüsün və milli məniyyətini dərk etsin. O zaman mən məqaləni oxuyanda gündəliyəmə bu sözləri yazmışdım: "Paradoksa baxın! Erməni Parisdə balasını erməni məktəbində, azərbaycanlı isə Bakıda öz övladını rus məktəbində oxudur!"

Dilimiz həqiqi mənada dövlət dili elan olunandan sonra, bir sıra vəzifəli adamlar öz uşaqlarını, nəvələrini rus məktəblərindən çıxarıb, Azərbaycan məktəblərinə verdilər. Onların məqsədi başqa şey idi. Gələcəkdə övladlarına yüksək vəzifələr qapdırmaq üçün belə edirdilər. Burada heç bir milli oyanışdan, şüurdan söhbət belə gedə bilməz. Hal-hazırda isə vəziyyəti başqa cür təsvir edərkən, həmin "ayıqlar" təzədən öz uşaqlarını, nəvələrini Azərbaycan məktəblərindən çıxarıb, rus məktəblərinə verirlər! Bu, buqələmunluqdur, simasızlıqdır!

Ana dili namusdur. Namus isə paltar deyil ki, onu havaya və fəslə görə dəyişsən!

- *Tələbə gənclərin fəal siyasətlə məşğul olmaları düzgündürmü?*

- Hər bir gənc siyasətbazlıqla yox, siyasətlə məşğul ola bilər.

- *Övladlarımızın tərbiyəsində əsas nəyə fikir verirsiniz? Onlara hansı dəyərlərin aşılanmasını tövsiyə edirsiniz?*

- Birinci növbədə onlarda vətən sevgisi oyanmalıdır. Gənclərimizə milli şüur aşılanmalıdır. Onlar adət-ənələri bizə sədaqət, böyük-küçük yeri bilmək ruhunda tərbiyə edilməlidir.

- *Müasir dövrümüzdə varlı adamların təhsilə qayğı sahəsindəki biganəliyini nə ilə izah edərdiniz?*

- Bayaq dediyim kimi, təhsilə qayğı ancaq dövlət tərəfindən olmalıdır. Elmə, sənətə himayəni sponsorların ümidinə buraxmaq olmaz. İstedadlı gənclərin də qayğısını dövlət çəkməlidir. Qaldı ki, varlı adamların təhsilə biganəliyi, bunu siz onların özündən soruşsanız daha düzgün olardı. Hər halda millətini sevən onun təhsilinə, inkişafına öz köməyini əsirgəməməlidir. Bu, ən müqəddəs xidmətlərdən biridir.

- *Bəxtiyar müəllimin demək istədiyi son söz?*

- Arzum budur ki, xalqımızın başına gətirilən dəhşətli fəciələrə son qoyulsun. Gənclərimiz daha ağılla, səbrlə hərəkət etsinlər. Bizim buraxdığımız səhvləri gələcəkdə onlar təkrarlamasınlar, tarixin bugünkü ibrət dərslərindən nəticə çıxarsınlar.

- *Maraqlı söhbət üçün çox sağ olun.*

Müsahibəni apardı: **SAMİRƏ KƏRİMOVA**
 "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 19 mart, 1994.
 "Zaman və mən", Bakı, 1999.

QIRĞIN ƏVVƏLCƏDƏN HAZIRLANMIŞDI

Əməkdaşlarımız xalq səiri, millət vəkili Bəxtiyar Vahabzadə ilə onun öz mənzilində görüşmüş, o, 1990-cı ilin həmin fəciəli günlərini belə xatırlamışdır:

- Əvvəla, onu deyim ki, 20 Yanvar hadisəsinə qədər biz nəşə xoşagəlməz bir hadisə baş verəcəyini hiss edirdik. Hadisədən 2-3 gün əvvəl şəhərdə bir təlatüm var idi. Xalq cəbhəsinin uşaqları şəhərin giriş və çıxış yerlərində yük və minik maşınlarını yan-yanı düzür, barrikadalar qururdular.

Buna görə də o vaxtkı MK-nın ideoloji işlər üzrə katibi H. Həsənov, şeyximiz A. Paşazadə, İ. Şıxlı, professor N. Rzaev və mən belə qərara gəldik ki, bu barədə Ə. Vəzirovla danışaq. Bizi narahat edən o idi ki, eşitdiyimizə görə Moskva Bakıya qoşun yeritmək istəyir.

Biz Vəzirovun kabinetində o zaman bu münasibətlə Bakıya gəlmiş Girenko və Primakovla rastlaşdıq. Gelişimizin məqsədini bildiren kimi, Vəzirov bizi sakitləşdirməyə çalışıb dedi ki, "narahat olmağa dəyməz, Bakıya qoşun girməyəcək". Bu zaman Primakov söhbətə qarışıb Vəzirovun dediklərini təsdiqlədi. Onda mən dözməyib Primakova dedim:

- Əgər belədirsə, bəs siz buraya niyə gəlmisiniz? Nəhayət, bizdən nə istəyirsiniz?

Çöldə MK binasının ətrafında toplanıb "İstefa!", "İstefa!" - deyə qışqıranları pəncərədən Primakova göstərib dedim: "Millət Vəzirovdan istefa tələb edir. Siz onu müdafiəyəmi gəlmisiniz?"

Məni sakitləşdirdilər. Söhbətə Girenko da müdaxilə etdi. Və burdakı 15-20 dəqiqəlik söhbət bizi təhlükənin olmayacağı qənaətinə gətirmədi. Kabinetdən çıxdığımız zaman Şeyx dedi ki, "bunlara inanmaq olmaz, gəlin, AXC-nin qərargahına gedək. Görək, onlar nə bilir".

Bu məqsədlə qərargaha gəldik. Qərargahda bizim tanıma-

duğumuz bir neçə cavanla bərabər İsa Qəmbərova və N. Nəcəfovla rastlaşdıq. Bizi görən kimi İsa çölə çıxdı. Nəcəflə danışdıq. Ona MK-da Vəzirovla söhbətimizi və bu söhbətdən konkret bir şey anlamadığımızı dedik. Nəcəf bizi inandırdı ki, Tbilisidəki qırğından sonra Moskva Bakıda qırğın törədə bilməz.

Yanvarın 19-da gecə məlum hadisə baş verdi. Gecəni yat bilmədik. Səhər bir neçə deputat mənə zəng vurub təcili Ali Sovetin fəvqəladə sessiyasını çağırmağın vacib olduğunu dedilər. Beynimə batdı. Ali Sovetə zəng vurdum və belə qərara gəldik ki, mən televiziya ilə çıxış edib deputatları sabah - sessiyaya çağırıram.

Mən MK-ya gəlib gördüm ki, binanın qarşısında minlərlə adam dayanıb dünənki qırğına etirazlarını bildirir. Mən də çıxış edib, kommunist partiyasının üzvlüyündən çıxdığımı elan etdim.

Telestudiyaya gəldim. Dedilər ki, studiyanın enerji bloku nu rus əsgərləri dağıdıb. Çıxış etmək mümkün deyil.

Studiyanın həyətinə rus generalı, ətrafında isə televiziyanın bir neçə işçisini, o cümlədən, şair Qabili və rejissor Nazim Abbasovu gördüm. Mən əsəbi vəziyyətdə generala yanaşmış onu dünənki qırğına, törətdiyi faciəyə görə yağlı sözlərlə təhqir edib üzünə tüpürdüm.

Sonralar, eşitdiyimə görə, o, tapançaya əl atmış, məni vurmaq istəmiş, telestudiyanın işçiləri, xüsusən, N. Abbasov ona mane olmuşdur (N. Abbasov bu barədə televiziya ilə çıxış edərək ətraflı danışmışdır). Mən radio ilə çıxış etməli oldum.

Evə gəlib "Azadlıq" radiosunun əməkdaşı Mirzə Xəzərə zəng vurdum və ondan xahiş etdim ki, o da sabah çağırılmış sessiyanı elan etsin. Həqiqətən, o, bir gündə bir neçə dəfə həmin elanı oxudu.

Beləliklə, ertəsi gün Ali Sovetin sessiyası başladı. Sessiyanı mənimlə İ. Şıxlı apardıq. Ayın 21-də səhər saat 10-dan

başlanan sessiya ayın 22-də səhər saat 8-ə qədər davam etdi. Səhər elə ordan birbaşa meydana - şəhidlərin dəfninə yollandıq. Həmin sessiyada dövlət adamlarından H. Həsənovdan başqa heç kəs iştirak etmədi. Amma sessiyanın qərarı ürəyimizə oldu. Qərada rus ordusunun Bakıya basqınının qeyri-qanuni olduğunu və qoşunların təcili olaraq Bakıdan çıxarılmasını tələb edirdik. Əgər bu tələblər yerinə yetməzsə, sessiyanın öz işini davam etdirməsi nəzərdə tutulurdu.

Təəssüf ki, hökumət sessiyanın bu qərarına əhəmiyyət vermedi. O zamankı baş prokuror isə bu sessiyanın qanunsuz çağırıldığını və qərarının da əhəmiyyətsiz olduğunu bildirdi. Beləliklə, həqiqətin üzə çıxmasına imkan vermədilər.

Üstündən iki il keçəndən sonra, yəni 1992-ci ildə yanvar qırğınının törəmə səbəblərini araşdırmaq üçün bir komissiya yaradıldı. Bu komissiyada ləyaqətli və namuslu deputatlar da var idi. Lakin nədənsə, bu komissiya da həqiqəti üzə çıxara bilmədi. Mən belə güman edirəm ki, yeni yaradılan komissiya öz işini 21 yanvar sessiyasının qərarı üzərində qurmalı idi. Bu olmadı.

Bu il yanvarın 5-də prezident H. Əliyev 20 Yanvar faciəsinin dördüncü ildönümü münasibətilə bir fərman vermişdir. Bu fərmanın 2-ci bəndində deyilir ki, 20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməlidir. Mən bununla tamamilə şərikəm. Əgər bu gün biz, bu qanlı terrora siyasi qiymət verməsək, gələcək nəsillərin qarşısında günahkar olarıq.

Bir neçə gün bundan əvvəl fərmanla əlaqədar prezidentin iştirakı ilə keçirilən yığıncaqda milli təhlükəsizlik naziri bizə çox maraqlı bir məlumat verdi. Onun məlumatından aydın oldu ki, 20 Yanvar hadisəsindən əvvəl bu barədə respublika rəhbərliyi ilə Moskva arasında rəsmi yazışmalar olmuş və sonradan bu yazışmalar qovluğu kimlərinə tərəfindən itirilmişdir.

Əslində, hər şey aydındır. Amma bütün bunlar rəsmən səndəldirilməli, günahkarlar üzə çıxarılmalı, millət öz düşmənlərini tanımalıdır.

Mənim boynuma düşən borc isə, 20 Yanvar faciəsinin dəhşətlərini qələmə almaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq idi. Mən bunu pis-yaxşı elədim, "Şənbə gecəsinə yol" adlı iri həcmli məqaləmi və "Şəhidlər" poemasını yazdım. Həmin poemadan bir parçanı "Vətəndaş" qəzetinin oxucularına təqdim edirəm:

Qatil gülləsinə qurban gedirkən,
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.

Zalım öyünməsin zülmrlərlə
Min bir böhtanıyla, min bir şəriylə
Həqiqət uğrunda ölümlərlə
Ölümü kamına çəkdi şəhidlər.

O şənbə gecəsi, o qətl günü
Mümkünə döndərdik çox namümkünü.
Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünü
O gecə dağıdıb sökdü şəhidlər.

Tarixi yaşadıb biləyimizdə
Bir yumruğa döndük o gecə biz də.
Yıxıb köləliyi ürəyimizdə
Cəsarət mülkünü tikdi şəhidlər.

Onlar susdurulan haqqı dindirər
Qaraca torpağı qiymətləndirər.
Donan vicdanları qeyrətləndirər
Axi, el qeyrəti çəkdi şəhidlər.

İnsan insan olur öz hünəriylə
Millət millət olur xeyri, şəriylə..
Torpağın bağrına cəsədlərlə
Azadlıq tumunu əkdı şəhidlər.

Söhbəti yazdı: MÜŞFİQ NOVRUZLU

"Vətəndaş" qəzeti, 20 yanvar, 1994.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

SULAR DURULDU, GÖRDÜK DİBİNDƏKİ DAŞLARI...

- Bəxtiyar müəllim, Tanrı özgəsinin ayağına yazılmalı olan əyər-əskiylə bizim alınımıza həkk eləyibdir. Və hər dəfə də bu baş-ayaq yazı üzərində bir balaca "redaktə" aparmaq istəyimiz saysız-hesabsız əngəllərlə üzləşir. Qeyri millətlər əbədi mənafehləri nəminə çalışıb vuruşduqları halda, biz də öz ədəbi faciəmizin ağırılı-əzablı anlarını yaşayırıq. Hazırda bizə yenidən milli varlığımızı dərk edib özümüzə gün ağlamaq üçün tarixi şans verilib. Anaq bu girəvədən də lazımcına faydalana bilmirik. Vaxt isə gözləmir...

- Tariximizə nəzər yetirsək, görürük ki, tez-tez belə sınaqlara məruz qalmışıq. Təəssüf ki, bu imtahanların əksəriyyətinə uğurla çıxıb nəyə qadir olduğumuzu sübut edə, özümüzü təsdiqləyib dünya ictimaiyyətinə tanıd bilməmişik. Nə üçün belə alınıb? Məqsədimizə, istəyimizə nəyə görə sona qədər çat bilməmişik? İtirə-İtirə gəlmişik. Bir millət kimi varlığımızı qoruyub saxlamaq, milli dövlətimizi qurub yaşaya bilmək üçün hansı keyfiyyətlərimiz çatışmır? Bütün bunlar təzə suallar deyil. Bizdən əvvəlki nəsillər də bu problemlərlə qarşılaşıblar. Bu suallar onları da dərinlən düşündürüb. İşıqlı adamlarımız müxtəlif yollar arayıblar, hətta milləti ağ günə çıxarmaq ehtirası, vətən sevgisi o qədər güclü olub ki, fikirlər, baxışlar haçalanıb. Azərbaycan bədii-fəlsəfi fikrinin nəhəng simalarından olan Cəlil Məmmədquluzadənin və Əli bəy Hüseynzadənin tutduqları yol, apardıqları mübarizə üsulları arasındakı fərq dediklərimizə əyani dəlil ola bilər. Əli bəy Hüseynzadə millətin nicat yolunu türk xalqlarının qardaşlığı, birliyi ideyasında görürdü. C. Məmmədquluzadə hər şeydən əvvəl içimizdəki xıltı təmizləməyə, yaxşını pisdən, düzü əyridən ayırd etməyə çalışırdı; bir sözlə, əvvəl "evin içi, sonra bayırı" prinsipinə söykənirdi. Müqayisədə məqsədim bu iki şəx-

siyyətdən hansı birinə üstünlük vermək deyil. Hər ikisi bizim üçün doğmadır, əzizdir. Hər ikisi böyük məktəb yaradıb. Onu demək istəyirəm ki, dərdimiz elə köhnə dərdidir. Ən acınacaqlısı da budur ki, o dövrdən xeyli vaxt keçib. Baxırsan ki, heç dəyişib eləməmişik: yenə də köhnə düşüncə tərz, köhnə axtarışlar.

Bu yaxınlarda Ömər Faiqin bir yazısı əlimə keçdi. Məqalə birinci cahan savaşı zamanı qələmə alınıb. Oxudum, məni bərk tutdu. Elə bil bu saat isti-isti yazılıb. Müəllif vətəndaşlıq yağısıyla yazır ki, bu müharibədə erməni və gürcü milləti öz varlığını bir daha təsdiq edə bildi, amma bizim millətimiz bu imtahan qarşısında aciz qaldı, bu gedişlə də "türklük qanı xarab olmuş, müsəlmanlıq ruhu, imanı sönüb bitmişdir".

Bu gün tarix bir daha təkrarlanır, bir millət kimi ölüm-qalım məsələmiz həll olunur. Etiraf etməliyik ki, belə çətinliyə düşməyimizdə daha çox özümüz günahkarıq. Əbədi mənafelərini güdən millətlərdən fərqli olaraq, əbədi faciəyə düşər olmağımızın əsas səbəbi də bundadır: heç vaxt fikirləşməmişik ki, necə edək, necə davranaq ki, yenidən bürəməyək. Hər şey əldən çıxır, vaxt keçir, başlayırıq ki, necə edək, çıxış yolunu harda tapaq, kimə sığınaq? Ona görə də başqaları yaranmış şəraitdən asanlıqla bəhrələndiyi halda, biz hər şeyi təzədən, sıfırdan başlamaq məcburiyyətində qalıyıq. Gerçək dünyayla, realılıqla ayaqlaşa bilmirik. Hər kəsə öz gözümlə, öz qəlbimizlə, öz səmimiyyətimizlə baxırıq. Bunun da səbəbi aydındır: Axı, biz şərqliyə; təbiətən romantik xalqıq. Əlbəttə, romantik olmağımız qəbahət deyil. Ancaq realist ola bilməməyimiz faciəmizdir. Gerçəklik, yeni əlaqələrin, yeni münasibətlərin qurulmasını tələb edir, yeri düşəndə erməniyə bəyənirik: yaltaqdır, hiyləgərdir, satqındır - deyirik. Fakt budur ki, o, bizi üstələyir, torpaqlarımızın işğalı hesabına ərəzisini genişləndirir, millətinin yaşaması üçün imkan yaradır. Erməni bütün bunları - satqınlığı da, yaltaqlığı da millətin mə-

nafeyi naminə edir. Hər sifətə düşür, bu yolla da məqsədlərinin çoxuna çatır. Biz axtarışlarımızla ifrat idealizmə meyillənir, ideallarımızda daha çox ideal üsullarla qovuşmağı üstün tuturuq.

Hazırkı strategiyamız düzgün seçilib və əksəriyyət tərəfindən yekdilliklə bəyənilir. Tarixi təcrübə də göstərir ki, dövlətin strateji xətti yalnız diplomatik fəallıqla müşayiət olunanda uğur qazana bilər. Biz isə hələlik diplomat olmağı bacarmırıq, çünki bu bizim xalqın təbiətinə yaddır. Bıçaq sümüyə dirənib, ancaq biz məsələni "kişi kimi" həll etmək inadından əl çəkmirik. Düzdür, milli özəlliklərimizdən sayılan səmimiyyət, haqqa tapınmaq, mərdlik, əliaçıqlıq gözəl keyfiyyətlərdir. Ancaq türkəsayalığımız indiyə kimi bizə nə verib? Qazancımız nə olub? Başımıza gələnlərdən ibrət dərsi götürüb vaxtın tələblərinə uyğun addım atmalı, bu "bic əyyamının" fəndlərindən baş çıxarmalıyıq. Özgə çarə yoxdur:

De, bizə nə verdi türkəsayalıq?
Əvvəl nə idikse, yenə oyuq biz,
Haqqa bel bağlamaq yetməzmi artıq?
Bunu birdəfəlik qanmalıyıq biz.

Haqsız döndərdi bu gün haqq bizi,
Zorə nə qanun var, nə haqq, nə yasaq.
Vaxt öz qanımızda boğacaq bizi,
Bu "bic əyyamına" uyğunlaşmasaq.

- Bütün dövrlərdə, bütün səviyyələrdə ipə-sapa yatmayan cılıqlıq nümayiş etdirdiniz. Ən qorxulu vaxtlarda belə sözün düzünü deməkdən çəkinməyibsiniz. Yeri gəldikdə zövqsüz, duyğusuz adamların səviyyəsinə enməyə məcbur olubsunuz. Əslində isə Siz bütün xırdaçılıqlardan çox-çox uzaq, poetik təfəkkür mədəniyyəti ilə nəfəs alan bir adamsınız, şairsiniz. Bəzən Sizə elə gəlmir ki, özünü həddindən artıq bir israfçılıqla xərcləyirsiniz?

- Həm xalq şairi, həm də xalq deputatı kimi bu xalqın oğluyam. Həmişə xalqımın azadlığı naminə mübarizə aparmışam. Hələ imperiyanın meydan suladığı dövrdə azadlıq ideyasıyla suvarılan fikirlərimi, düşüncələrimi gizlətmirdim. O vaxt səs-küyə səbəb olan "Ağlar güləyən", "Yollar-oğullar", "Gülüstan", "Torpaqdan pay olmaz" kimi əsərlərim mövcud quruluşa qarşı etiraz ruhu üstündə köklənmişdi. Bəli, hərdən mən fikirləşirəm ki, kaş imkan olaydı, oturub şeirlərimi yazmaqla kifayətlənəydim.

Bu, mənim ürəyimcə olardı, rahatlanardım. Ancaq neyləyəsən, elə bir zamanədə yaşayırdı ki, yaxanı kənara çəkib sırf yaradıcılıqla məşğul olmağa şərait, psixoloji ovqat yoxdur. Həmişə belə olub; Xalqın hamıdan əli üzüləndə, üzünü şairinə tutur, ona inanır. Mən də çalışmışam ki, bu inamı bacardığım dərəcədə doğrulda bilim. Ona xələl gətirməyim.

Bəzən Ali Sovetin sessiyalarında elə alınıb ki, adı bir həqiqəti yerinə çatdırmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxmışam. Xalq elçisi adını daşımağa mənəvi haqqı olmayan "deputatlarla" üz-üzə gəlmişəm. Haqqı-ədaləti inadkarlıqla müdafiə etdiyimə görə də dəfələrlə təhqir olunmuşam. Amma mənı heç nə qorxutmayıb, geri çəkilməmişəm. Bu mənada ilk günlərdən hadisələrin iştirakçısına çevrildiyim üçün özümə heyfım gəlmiir. Burada qeyri-adi heç nə yoxdur. Əsl vətəndaş ömrü vətənin ağrısına, dərdinə xərclənməlidir. Az-çox nə edə bilmişəmsə, nəyə nail olmuşamsa, sadəcə olaraq vətəndaşlıq borcumu yerinə yetirmişəm. İctimai-siyasi proseslərin axarına atılmaqda heç bir siyasi məqsəd güdməmişəm. Heç kimdən də umacağım olmayıb.

- *Siyasi fəaliyyətiniz, ayrı-ayrı məqamlarda tutduğunuz mövqe heç də birmənalı qarşılanmır, hadisələrə, adamlara münasibətdə səhv etdiyiniz, yanlış olduğunuz olubmu?*

- Səhsiz insan yoxdur. Mənim də müəyyən səhvlərim olub. Amma bu səhvlərin bir çoxu dövrün mürəkkəbliyindən

yaranan kaosla birbaşa əlaqəlidir. Bu günün özündə də məni vaxtilə Yaqub Məmmədovun, İsa Qəmbərin Ali Sovetin sədri seçilməsinə xeyir-dua verdiyimə görə qınayanlar var. Çoxu məsələnin mahiyyətindən xəbərsizdir. Bir balaca açıqlıq gətirmək istəyirəm. Bir gün eşitdik ki, Ali Sovetin sədri Elmira Qafarova istefaya gedir və onun yerinə BDU-nun rektoru Ayaz Mütəllibovun adamı Mirabbas Qasımovu gətirmək istəyirlər. Deputatlardan İsmayıl Şıxlı, Tofiq Bağirov və bir də mən yığışib məsləhətləşdik. Qərara gəldik ki, sabahkı iclasda buna imkan verməyək. Səhər iclas başlayarkən məlum oldu ki, vəziyyət başqadır, Ayaz Mütəllibov başa düşüb ki, Mirabbas Qasımovun namizədliyi deputatlar tərəfindən yaxşı qarşılanmayacaq və istənilən nəticə əldə olunmayacaq. Ona görə də Yaqub Məmmədovun namizədliyi irəli sürüldü. Yenidən hərtərəfli götür-qoy etdik. Yaqub Məmmədov daha real namizəd idi. Ona görə də onu müdafiə etdim. İsa Qəmbərə və xalq cəbhəsinin digər liderlərinə münasibətə gəldikdə deyim ki, bu adamları mən həmişə Əbülfəz Elçibəyin ətrafında görmüşəm. Mən həmişə Ə. Elçibəyə hörmət etmiş və onlara inanmışam. Ancaq hakimiyyət əllərinə keçən kimi onların bəziləri hər şeyi alt-üst elədilər. Çoxunun paxırı açıldı. "Axı, dünya fırlanır" şeirimdə yazdığım kimi: "Sular duruldu, gördük dibindəki daşları".

Məlum oldu ki, onlara təkçə vəzifə lazımmiş. Rus tanklarına baş əyməyən bəzi bəylər, iqtidara çatandan sonra pula və ucuz şöhrətə qul oldular. Çünki onlar bu yüksək vəzifəyə yavaş-yavaş deyil, birdən nail olmuşdular. Ona görə də vəzifənin verdiyi böyük imkanları həzm edə bilmədilər. Vəzifə zirvəsində başları gicəlləndi. Onların yaşı qədər milli azadlıq mübarizəsində stajı olan ağsaqqalları nəinki tanımaq istəmədilər, hətta onların haqqını da inkar etdilər.

Yadıma bir hadisə düşür. Fransaya səfər zamanı Heydər Əliyev bizi təyyarədə qəbul etdi. Elə orada bugünkü durum,

dünya siyasətindəki yerimiz, ermənilərin fitnəkarlığı, erməni lobbisinin xaricdə hansı gücə malik olması barədə ətraflı söhbət etdi. Onda o dönə-dönə vurğuladı ki, Vətən üçün qışqırmaq yox, vətən üçün iş görmək lazımdır.

- Maraqlıdır, Fransada yaşayan həmyerlilərimiz bu ümumi dərdimizi necə bölüşürlər?

- Fransadakı azərbaycanlı icması haqqında söhbət açmadan əvvəl yazıçı Elçin Əfəndiyevlə İsveçə və Danimarkaya səfərimizdən bir neçə kəlmə danışmaq istəyirəm. Səfərdən məqsəd orada yaşayan azərbaycanlıları bir ideya ətrafında birləşdirmək idi. Bu iki ölkədə 40 mindən çox azərbaycanlı yaşayır. Əksəriyyəti Güney Azərbaycandan gələn həmyerlilərimiz özlərini “Əhli İran” kimi təqdim edirdilər. Müşahidə etdiyim bir faktı da qeyd edim. Türkiyə türklərinə qarşı onlarda soyuq bir münasibət var. Ayrı-ayrılıqda söhbət edərkən hiss edirsən ki, milli ruh, milli hissiyyət ölüb getməyib. Ancaq bir-birlərilə əlaqələri zəifdir. Öz aralarında dil tapa bilmirlər. Bu şəraitdə biz onları bir qurum ətrafında birləşdirə bilmədik. Təəssüf ki, bu halı Fransada azərbaycanlı icmasında da gördük. Məni daha çox kövrəldən bir hadisə oldu. Azərbaycanlı bir qız nağıl edirdi ki, Üzeyir Hacıbəylinin qardaşı Ceyhun bəyin oğlu Temurçin üç ay bundan əvvəl rəhmətə getdi. Onu dəfn etməyə vur-tut beş-altı azərbaycanlı toplaşmışdı. Amma bir qız həmin gün səhərə kimi yatmayıb, Azərbaycanın milli bayrağını tikib.

Tabut götürüləndə üstünü xaçla bəzəyibləmiş. O qız bayrağı tabutun üstünə sərrib ki, xaç görünməsin. Hər halda bu, sevindirici hadisədir. Ümumiyyətlə, bizim xaricdə yaşayan azərbaycanlılar çox passivdirlər. Bu gün erməni hərbi birləşmələrinin tərkibində bizə qarşı Suriyadan, Fransadan, İrandan gəlmiş ermənilər də vuruşur. Amma biz?!

Deyirik ki, Fransada erməni lobbisi çox güclüdür. Boş yerdən heç nə yaranır. Hələ 1980-ci ildən “Oqonyok” jurnalında

oxumuşdum ki, Çiçinyan adlı bir erməni Fransada erməni məktəbi açmışdır. İndi Fransada 400 mindən çox erməni var. Baş nazir və bir neçə məsul vəzifəni ermənilər tutur. Bir neçə erməni kilsəsi fəaliyyət göstərir. Həmin kilsələrdə, məktəblərdə erməni uşaqlarına erməni dili, erməni tarixi öyrədilir. Onlara milli varlıqlarını dərk edib göz bəbəyi kimi qorumaq, lazım gələrsə millət yolunda ölməyi bacarmaq dərsi keçilir. Bu, yalnız Fransada deyil, ermənilərin səpələndiyi bütün xarici ölkələrdə belədir. Ancaq fransızların çoxu heç Azərbaycanın hansı coğrafi ərazidə olduğunu da bilmir.

- Hələdici tarixi məqamlarda tarixi şəxsiyyətlərin rolu böyükdür. Bu gün Azərbaycan müqəddəratının həll edildiyi tarixi günlərinin təzadlarla dolu ərafəsini yaşayır. Respublikamızda otuzdan çox siyasi partiya və ictimai-siyasi təşkilat fəaliyyət göstərir. Xalqın adından danışanların sayı sürətlə artıb çoxalır. Və ən qəribəsi də budur ki, bu liderlər bir-birlərinə qısqançlıqla yanaşır, tarixi təşəbbüsü daşıya bilməyəcəklərini yaxşı başa düşdüləri halda belə onu etibarlı əllərdən dartıb qoparmağa çalışırlar.

- Bu əndazəsizlikdir, anormal haldır. Ancaq onu unutmamalıyıq ki, biz keçid dövründə yaşayırıq. Ortaya çıxan bu anormal təzahürləri də təbii qəbul etməliyəik.

Müsahibəni yazdı: **ALQIŞ HƏSƏNOĞLU**

“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 2 fevral, 1994.

“Zaman və mən”, Bakı, 1999.

HAQQ İŞİMİZƏ GÖZ YUMURLAR

- Bəxtiyar müəllim, son vaxtlar Rusiyanın Qarabağ müharibəsini dayandırmaq haqqında təklif və artıq imzalanmış Bişkek protokolu haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürülür. Bu barədə də Sizin fikrinizi bilmək istəyirik.

- Mən bu barədəki fikrimi 10-15 gün əvvəl televiziyadakı çıxışmda dedim.

Mənim fikrim belədir ki, Qarabağ məsələsi beynəlxalq qüvvələrin birgə səyi ilə aradan qaldırılmalıdır. Münaqişə zonasına ATƏM çərçivəsində beynəlxalq müşahidəçi və qüvvələr gətirilməlidir. Təkcə rus qoşunlarının Azərbaycana gəlməsinə düzgün hesab etmirəm.

- Bişkek protokolunda Dağlıq Qarabağın tərəf kimi iştirakına Siz bir ziyalı kimi necə baxırsınız?

- Mən, ümumiyyətlə, Bişkek protokolunun mahiyyətini bütün incəlikləri ilə tam dərk edə bilməmişəm. Çünki mən siyasət adamı deyiləm, fikir adamıyam. Elə Milli Məclisin üzvlüyündən könüllü olaraq çıxmağımın da səbəbi bu idi. Mənə elə gəlir ki, bu protokol iqtidar tərəfindən atılan məcburi taktiki addımdır.

Bununla bərabər onu deyə bilərəm ki, Qarabağın erməni icması danışıqlarda iştirak edərsə, mütləq Azərbaycan icması da onunla eyni hüquqda iştirak etməlidir.

Mən Amerikanın Azərbaycandakı səfiri Riçard Kozlariç məktubla müraciət etmişəm, faciələrə göz yumduqları üçün ürəyimdən keçən ağrıları səfirə çatdırmaq istəmişəm. R. Kozlariç mətbuat konfransında dedi ki, Azərbaycan təqsirkarı barmaqla göstərməyimizi istəyir. Mən həmin məktubumda bildirirəm ki, bəli, təqsirkar barmaqla göstərilməlidir. Amerika məgər bilmir ki, Azərbaycanın başına gətirilən bəlalarda Moskvanın barmağı var?

- Bəxtiyar müəllim, Amerikanın, Qərbin dəstəyini qazanmaq istəməyənlər, daxili və xarici siyasətini Rusiya-İran müstəvisində quranlar hakimiyyətdə təmsil olunanlar deyilmi?

- Mən bu fikirlə razı deyiləm ki, iqtidar Qərbin və Amerikanın dəstəyini qazanmaq istəmir. Əksinə, mayın 21-də H. Əliyev açıq-aydın bəyan etdi ki, "Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi bölgəsinə Rusiya qoşunları yeridilməyəcək. Bu məsələ ATƏM çərçivəsində həll ediləcək". (Bax: "Azadlıq" qəzeti, 24 may, 1994). Bu bir. İkincisi, bəs iqtidarın Fransa, İngiltərə və Belçika kimi Qərb ölkələrinə səfərləri məgər onların dəstəyini qazanmaq üçün deyildimi? İndi biz nə edək ki, Qərb ölkələri və ABŞ bizim haqq işimizə göz yumurlar. ABŞ prezidenti bizim prezidentə yazdığı cavab məktubunda, torpaqlarımızın işğalı məsələsindən yan keçib, Ermənistanın bizim tərəfimizdən blokada altına alınmasına isə etirazını bildirir.

Amma o fikrinizlə razıyam ki, Azərbaycan məsələsində İranla Rusiyanın siyasəti üst-üstə düşür. Bu necə məsələdir ki, Ermənistan İran sərhədinə qoşun yeridir, İran dövləti buna etirazını bildirmir? Burda xoruzun quyuğu görünür.

- Bəxtiyar müəllim, respublikamızın bu ağır şəraitində iqtidarla müxalifət qüvvələrinin bir istiqamətə yönəlməsi mümkündürmü?

- Dünyanın bütün sivilizasiyalı ölkələrində bu, elə belə də olur. Qarabağ hadisələri başlayandan bu günə qədər hər çıxışmda, hər yazımda mən bu iki qüvvəni yumruq kimi birləşməyə çağırıbmışam. Məni nə müxalifət eşidib, nə də dörd dəfə dəyişən iqtidar. Hətta bəstəkar Cavanşir Quliyevlə "Haqqı yox" adlı bir mahnı da yazdıq:

Sinəsini yarmalıyq zülmətin

Bu məqsədə gətirdiyimiz yol çətin.

Hər gün neçə şəhid verən millətin

Bir-birilə ədavətə haqqı yox.

İndi onlarla partiya yaranandan sonra gördüm ki, bu partiyaların məqsədi vətənin istiqbalı deyil, iqtidara çatmaq arzusudur. Mən belə düşünürəm ki, iqtidara yetişmək məqsəd deyil, böyük fikirləri həyata keçirmək üçün yalnız vasitə olmalıdır. Mənim ən böyük fikrim və əqidəm Vətənimə müstəqil görməkdir. Buna görə də bu əqidə, bu fikir bütün partiyaların fəvqündə durur. İqtidarla müxalifət arasında gedən çekişmələrə mən indi bu səviyyədən baxıram.

- Siz M. Rəsulzadənin 110 illiyini təşkil edən komisiyanın üzvü olubsunuz. Yubiley ərafəsində Rəsulzadəyə qarşı müxtəlif söhbətlər gedirdi. Bu, rəsmi dövlət qəzeti "Azərbaycan" da da öz əksini tapdı. Sizcə, Məhəmməd Əmin şəxsiyyətinə kölgə salmaq nə ilə bağlı idi?

- Mən "Azərbaycan" qəzetindəki həmin yazıya əqidə qardaşım professor Ş. Hüseynov və Cəmil Həsənovla birgə "Aydınlıq" qəzetində cavab vermişəm. E. Əfəndiyevin yubiley məruzəsini çap edən qəzet, elə həmin sayının digər səhifəsində onun əleyhinə yönəldilmiş yazı dərc etmişdi. Bu barədə iqtidar nümayəndələrinə də etirazımı bildirmişdim. Rəsulzadə böyük şəxsiyyətdir, ilk müstəqil demokratik respublikamızın banisidir. Hələ 1977-ci ildə Türkiyəyə gedən zaman orada M. Kəngərini tapdım. O vaxtlar zirzəmidə yerləşən Azərbaycan kultür dərnəyində oldum, xahiş etdim ki, Rəsulzadənin XI Qızıl Ordu Bakıya girəndə parlamentin üstündən götürərək belinə dolayıb Lahıca apardığı, Polşanı, Almaniyanı dolaşmış, Türkiyəyə gətirdiyi üçrəngli bayrağı mənə göstərsinlər. O zaman diz üstə çöküb həmin bayrağı öpdüm (Bəxtiyar müəllim bunları söylədiyi zaman gözləri doldu, qonşu otağa keçdi. A. A.) Mən həmişə demişəm, yenə də deyirəm, istiqlalımızın banisinə heç bir ləkə yapışmaz.

- Ə. Elçibəylə birgə mübarizə apardığınızı, dost olduğunuzu bilirik. Onun şəxsiyyətinə qarşı deyilən ləyaqətsiz ifadələr qəlbinizə toxunmur ki?

- Əbülfəz Elçibəy xalqını, millətini sevən, dünya nemətlərində gözü olmayan təmiz bir adamdır.

İqtidarda olanda onun xarakterindəki yumşaqılıqdan doğan müəyyən səhvləri olmuşdur. Biz yalnız bu barədə danışa bilərik. Amma onu təhqir etmək, ləyaqətini alçaltmaq olmaz. Mən, ümumiyyətlə, hər cür zorakılığın, təhqirin əleyhinəyəm. İndi də qəzetlərdə parlamentin sədri Rəsul Quliyevin ünvanına "vətən xaini" demək hüquqi dövlət yaratmaq istəyən bir məmləkətin vətəndaşlarına yaraşarmı?

- Müsaibəyə görə sağ olun.

Müsaibəni apardı: AKİF
"Müxalifət" qəzeti, 28 may, 1994.
"Zaman və mən", Bakı, 1999.

“HƏR GECƏ KƏLMƏYİ-ŞƏHADƏTİMİ DEYİRƏM”

“Şəhriyar” qəzetinin əməkdaşı Rasim Nəbioğlu bu günlərdə xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşmüş və qəzetimiz üçün müsahibə almışdır. Aşağıda həmin müsahibəni dərc edirik.

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşmək üçün təyin olunan vaxtda özümü ona çatdırmağa tələsirəm. Suallar əsasən dinimiz, məənəviyyatımız və ədəbiyyatımız barədədir. Tələsirəm və eyni zamanda şairin ilk cəhətdən yadıma düşən mısraların pıçıldaıyırəm:

Həyat, sən nə şirinsən,
Səndən kim doydu getdi?
Gedənlər bu dünyada
qəlbini qoydu getdi...

...Dəfn edin siz məni Zəbul səgahın mayəsinə
Deyirəm, bəlkə, məni bir gün oyandırdı muğam.

...Ömür-qəlbın, zəkənın
min eşqi, min əməli,
Ömür - ömürdən sonra
yaşamağın təməli.

Bütün bunlar elə dini-fəlsəfi poeziyanın, irfani ədəbiyyatın nümunələri deyilmi? İslami nöqtəyi-nəzərdən ruhun ölməzliyinə, axirət dünyasının mövcudluğuna, məhşər və qiyamətin labüdlüyünə, Həzrət İsrəfilin bəlkə də “Zəbul” səgah üstə şur çalması ilə əsl imtahan başlanmasına, Qurani-Kərimin ecəzkar qıraətindən yaranmış bir musiqinin təlqin gücünə inam (“Haqqa düşmənlər olanı, haqqa tapındırdı muğam”), Tanrının insana bəxş etdiyi acılı-şirinli həyatın mənası, Allah nurundan od alıb

alısan ömrün dəyəri (“Yaşamaq yanmaqdır, yanasan görə”) barədə düşüncələr, İlahidən millətə öta olunmuş azadlıq hüquqları naminə yaşayan daxili təlatümlər, qəlb çırpıntıları (“Ürək sinəmizdən asıldığından, həmişə narahat, həmişə gıryan”) - bax, bütün bunlar B. Vahabzadə yaradıcılığının əsas mövzusu və problematikasına aid edilə bilər. Şairin əsərlərindəki məzmun dərinliyi, ictimai kəsərlilik, xəlqilik, ümumbəşəriyyət məhəz Allah vergisi olduğuna görə ki, onun sənətkar əməli din və iman baxımından təhtəlsiz şəkildə öz ifadəsini tapa bilir.

- Salaməleyküm!

- Əleykümsalam! Buyurun, keçin əyləşin.

Yer göstərir. Sıxılıram. Fəqət onun məhrəban, sadə, qonaqpərvər münasibəti gərginliyi aradan qaldırır, özümü sərbəst hiss edirəm.

- Bəxtiyar müəllim, din sizin şəxsi həyatınızda hansı mövqedədir. Allah-taalaya inam sizin üçün nə deməkdir?

- Mən dindar bir ailədə dünyaya göz açmışam. Ağlım kəsəndən evimizdə “Bismilləh”, “Allahü Əkbər” sözlərini eşitmişəm. Allah önlərinizə rəhmət ələsin, atam, anam savadsız olsalar da, həmişə namaz qılar, oruc tutardılar. Atam hər gün yatanda dua edərdi. Soruşardım ki, kiminləsən, ay ata? Rəhmətlik deyərdi ki, öz-özümle icles edirəm, Allahıma həsabat verirəm. Bir müsəlman kimi çox rəhmədil, insafli kişi idi. Deyərdi ki, “insaf dinin yarısıdır”, “insanın ürəyinə toxundun və ya quş yuvasını dağıtdın - fərqi yoxdur, eyni şeydir”. Mən belə tərbiyə almışam, odur ki, hər gecə yatağa girəndə kəlməyi-şəhadətimi deyirəm, gün ərzində gördüyüm işlərin haqq-həsabını çəkirəm, özümü sorğu-suala tuturam, hər bir insanın prokuroru elə onun öz içində olmalıdır. Həyatım da, yaradıcılığım da həmişə özünü təhlil və özünütənqid ilə müşayiət olunub:

Bizim sənət dünyasının
Qırıq telli sazıyam.
Bircə ondan razıyam ki,
Özümdən narazıyam.

- Siz özünütləhdən keçib özünüdərəkə doğru gedirsiniz. Özünüdərək də həqiqətin, Allahın dərkinə aparan yoldur. Bu mənada bir çox şeirləriniz, "İkinci səs", "Fəryad" pyesləriniz səciyyəvidir.

- İslamın əzəməti onun məhz idrakı: elmi, fəlsəfəsi əsasındadır. Peyğəməbr salavatullahın sözüdür ki, "Elm Çində olsa da, dalınca get", "Alimin mürəkkəbi, şəhidin qanından da müqəddəsdir." Məişət çərçivəsində qapanıb qalan bəsit şüur ilə dünyanın gərdisini, həyatın mənasını, Allah-təalanın qüdrətini anlamaq olmaz, insan dünyaya nə üçün gəlir, hara gedir, nə istəyir, mənşəyimiz nədir, son dönüşümüz hardadır - bu kimi suallara cavab axtararkən elmə, idraka, fəlsəfəyə arxalanmadan keçinmək olmaz. Düzdür, deyə bilərsən ki, Qurani-Kərimdə əvvəlimiz - torpaqdan Allahın yaratdığı Adəm və axırıımız - uca Tanrıya dönüş açıq-aydın göstərilir. Yaxşı, əvvəl-axır olan məlumdur, bəs bu əvvəl-axırın konkret məzmunu, bəşəri mənası, tarixi tutumu nədir, necədir? Bütün bunları insan Allahın köməliyi, elmin gücü ilə özü araşdırıb dərk etməli, həyat yolunu seçməli, gələcəyinə çıraq tutmalıdır. Birinci növbədə əslimizi, kökümüzü bilməliyik. Mənim aləmində ikinci səs də məhz içimizdəki vicdanın, həqiqətin, Allahın səsidir ki, ona qulaq asmalıyıq, yoxsa nə keçmişimizi başa düşəcək, nə bu günümüzü layiqincə yaşayacağıq, nə də gələcəyə boylana biləcəyik. Uzun müddət heç millətimizin adını əməlli-başlı deyə bilməmişik. Gah midiyalı, gah albaniyalı olmuşuq... Əsl adımız olan Türkdən başqa. İndi-indi təzədən türklüyümüzü dilə gətiririk. Axı, qardaş, biz azəri türkləriyik, dinimiz İslamdır...

Doğrusu, Bəxtiyar müəllimin səmimi, ehtiraslı, bir az da əsəbi, danışğını kəsib sual verməyə ehtiyac qalmırdı. Bununla

belə bəzən özü məni söhbətə qoşur və canlı mükəlimə yaradırdı. Ən təəccüblüsü mənim üçün o idi ki, çox vaxt bu evdə ilk dəfə qonaq olduğumu, adlı-sanlı bir sənətkarla, ictimai xadimlə üz bəsurət əyləşdiyimi unudur, özümü əziz bir insanla, bəlkə də yaxın bir sirdaş, doğma bir qardaşla ünsiyyətdə duyurdum.

Aramızdakı 28 illik yaş fərqi də bu mənada unudulmuşdu... Bu yaxınlığın, doğmalığın səbəblərini arayanda xəyalım lap keçmişlərə - altmışıncı illərin əvvəllərinə getdi... İlk dəfə onun adını rəhmətlik Solmazın - böyük bacımın dilindən eşitmişdim. Özü də şeir yazan və sonralar universitetdə Bəxtiyar müəllimin tələbəsi olan filoloq bacımın əlindən almışdım onun kitabını. Solmaz saatlarla şair haqqında danışsaydı yorulmazdı... Siyözəndə keçirilən görüş, Xarici Dillər İnstitutunda yaradıcılıq gecəsi, müxtəlif tədbirlərdə çıxışları, televiziya da şeir oxuması, sonralar Ali Sovetdə ağsaqqal sözü, mərdanə nitqi, haqqı nahaqqa verməyən üsyankar səsi yadıma düşür.

"Gülüstan" poemasından "Muğam"a qədər, "Şəbi-Hicran"dan "Bir salama dəymədi"yə qədər hər bir əsərini əl-əl gəzdirib oxuduğumuz həmin sənətkarın belə bir doğmalıq mühiti, qardaşlıq ünsiyyəti yaratması təbii deyilmi?

"Şəhidlər" kimi əsəri məhz bütün xalqın əzizi, doğması, qardaşı olmağa hünəri və qüdrəti çatan sənətkar yazı bilər.

- *Dinə, tarixə dair ədəbiyyatı mütaliə etməyə necə vaxt tapı bilərsinizmi?*

(O, zəngin kitabxanasından bir qucaq kitabı gətirib mizin üstünə qoyur.)

- Yayda oxuduğum kitablardır. İslamın mahiyyətini, Peyğəməbrin (s) həyatını, keçmişi bilmək hər birimizin borcudur. İslam bütün təriqətlərin məzhəb və partiyaların fəvqündə durur. Mən vahid Allaha, Qurani-Kərimə, Peyğəməbrə (s), onun şəriətinə inanıram və islamı da məhz belə oxuyub öyrənirəm.

Kitablara baxıram: İmam Qəzali, "Əhyayülulumiddin" dini elmlərin dirçəldilməsi, İstanbul çapı, Əli Himmət Bərqi

və Osman Kəskioğlu, "Həzrət Mühəmməd və həyatı", Rəfiq Özbək "Türkün altun kitabı", Adilə Ayda xanım "Etrusklar" və s.

- Hal-hazırda Bədi üz-zaman Səid Nursinin "Məktubat"ını oxuyuram. Yeri gəlmişkən, bizdə hələlik çox da tanınmayan Səid Nursi (1876-1960) böyük üləma və Quranın təfsirçisi olub. Onun dini əsərlər külliyyatı "Risaleyinur" adı ilə İslam aləmində geniş yayılıb. Şairin bu cür müəlliflərə müraciət etməsi göstərir ki, o, dini ədəbiyyatla ciddi məşğuldur.

İstanbulda idim. 1977-ci ilin Ramazan ayında. Sübh tezdən azan səsinə oyandım. Ürəyim doldu, ağladım. Elə ağlaya-ağlaya da "Allahü-Əkbər" şeirini yazdım. Son şeirlərimdən "Peyğəmbərimiz", "Amin, İlahi, amin" sırf dini...

- ...*Və milli mövzudadır.*

- Doğrudur, milli və dini anlayışlar mənim üçün ayrılmaz vəhdətdir. Bütöv torpağı, azad vətəni, müstəqil dövləti olan bir millətin, xalqın, dini, mədəniyyəti, mədəniyyəti də ölməzdir. İstedadlı bəstəkar Əkbər Tahir bir musiqi yazıb "İlahi" şeirinə, qulaq as!

- Məmnuniyyətlə.

Bəxtiyar müəllim maqnitofonu işə salır. İnsan ruhunu pərvazlandıran, xəyalını intəhasız ənginliklərə aparən bir İlahi nəğmənin sədaları eşdirir:

Ulu Tanrım, adına
Açılıb əllərimiz,
Sevərək könlümüzü
Sənə verdik, sənə biz.
Sənə hey şükr eyləsin
Açılan dillərimiz.
Bizə rəhm et, ərisin.
Acı müşküllərimiz.
Amin, ilahi, Amin.

Həqiqətən şeirin mətninə layiq musiqi bəstələnib. Söz ilə tərənə İlahi vəhdətdədir bu nəğmədə.

"İlahi"nin cazibəsindən qurtarmaq mümkün deyil.

Şairlə xudahafizləşirəm. Dəlgin halda pilləkənləri düşürəm və gecikmiş olsa da, ürəyimdə təzə bir sual baş qaldırır:

- Görəsən, biz hamımız bir yerdə və bir səslə "İlahi" nəğməsini oxuya bilərikmi?!

"Şəhriyar" qəzeti, 17 noyabr 1994.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

AYDIN SABAHIN ÜMİDİ İLƏ...

Bəxtiyar müəllimlə görüşüb müsahibə almaq üçün Şəkidə ki evinə zəng etdim. Telefonla səsimi tanıdı və məmnuniyyətlə razılıq verdi.

- *Bəxtiyar müəllim, Siz Şəkidə istirahət edirsiniz, yoxsa, yaradıcılıqla məşğulsunuz?*

- Mən buraya hər il istirahətə yox, yaradıcılıqla məşğul olmağa gəlirəm. 3 ay burada gördüyüm işi Bakıda 9 ayda görə bilmirəm. Vaxtımın çoxunu mütləliyə və yazmağa sərf edirəm. Qohum-qardaş, el-oba hamısı burdadır.

Onlarla birlikdə olanda istirahət edirəm.

- *Bəxtiyar müəllim, maraqlıdır, hansı kitabları mütləliyə edirsiniz?*

- Hər millətin varlığının iki əsası var: birincisi, onun milli tarixi, mənşəyi və qaynağı, ikincisi, mənsub olduğu din. Bu iki cəhət birləşəndə MİLLƏT yaranır. Millətin kökü və mənsubiyyəti, bir də onun ruhani dünyası.

Buna görə də millətimizi yaxşı tanımaq üçün onun tarixini, soykökünü, bir də millətin mənsub olduğu dini bilməliyik. Bir insan olaraq bunları bilmirəmsə, mənim insani keyfiyyətim, mahiyyətim, ən başlıcası vətəndaşlığım yoxdur. O zaman mən kimə xidmət edəcəyimi də bilmərəm.

Türkiyədən gətirdiyim tariximizə və dinimizin mahiyyətinə dair kitablar oxuyuram. Və oxuduqca məni narahat edən suallara cavab axtarıram:

Mənim köküm kimdir, hansı millətə mənsubam, dədə-babalarım hansı yollardan keçib gəlirlər?

İslamı qəbul edəne qədər mənim millətimin inancı, inamı nə olub? Nəyə səcdə edib, nəyə tapınıb?

Hansı millətlərlə üzləşib, hansından təsirlənib? Hansı millətlərə təsir göstərib? Hansı millətlərlə qaynayıb-qarışıb? Millətimin dostu kimdir, düşməni kimdir?

Məlumdur ki, sovet diktaturası dövründə biz əsl tariximizi bilməmişik. Daha doğrusu, öz əsl adımızdan başqa bizə bir çox adlar veriblər. Bizi müxtəlif millətlərin quyuğuna calayıblar.

Beləliklə, millətə Türk olduğunu unutdurublar.

Əlbəttə, bunların heç birisi ilə barışmamışam. Bir şəxsiyyət olaraq, mən Türk olduğumu uşaqlıqdan bilirəm. Lakin bunun elmi əsaslarını son illər Türkiyədən gətirdiyim böyük yazıçı və alim Nihal Atsızın "Bozqurdların ölməsi və Bozqurdların dirilməsi", Mustafa Necati Şəbətçioglunun "Türk dastanları", "Sonsuzluğa uyuyan daşlar", Adilə Aydanın "Etrusklar", Rəfiq Özbəkin "Türkün altın kitabı", Əli Himmət Bərqi və Osman Kəskioğlunun "Həzrəti Mühəmməd və həyatı", İbrahim Qəfəsoğlunun "Türk bozqır kulturu", Bəhəddin Ögəlin "Böyük Hun imperatorluğu" eləcə də İmam Qəzailinin, Nursinin, Öztunanın dini və tarixi əsərlərini oxuduqdan sonra bildim.

Onu da qeyd edirəm ki, sadaladığım bu kitablarla yanaşı Orxan-Yenisey yazılarına dair bir çox kitabları oxudum. Həmçinin namaz və orucun İslamda yeri, mövqeyi və zərurətini araşdırmağa çalışdım. İslam dini haqqında Qərb və Avropa alimlərinin fikirlərini müxtəlif mənbələrdən öyrəndim. Bu sahədə rus alimi Lev Qumilyovun "Əski türklər" kitabı mənə çox yardımçı oldu. Bir sözlə, millətimizi, onun tarixini öyrənir, bununla da özümü xoşbəxt sanıram.

- *Hansı qəzetləri daha çox oxuyursunuz? Ümumiyyətlə, müasir mətbuatımızdan razısınız mı?*

- Sovet dövründə bizdə jurnalistika "ölmüşdü". Çünki jurnalistikamız şablon idi. Ona görə də öz səsi, öz üslubu ilə fərqlənən jurnalistikamız yox dərəcəsinə idi. İndi isə fikir azadlığından sonra bizim gənc jurnalistikamız yaranmışdır. Məsələn "Meydan" qəzetində Bəxtiyar Tuncayın, "Aydınlıq" qəzetində Mahal İsmayıloğlunun "Azadlıq" qəzetində X. Bahadurun məqalələrini sevvə-sevvə oxuyuram. Təəssüf ki, hamısının adını xatırlamıram. Başqa qəzetlərdə də ağıllı yazılara rast gəlirəm.

- Bu yaxınlarda Türkiyədə iki kitabınız çıxdı. "Nil yayın evi" kassetlərinizi yaydı. Maraqlıdır, Türkiyədən məktub alırsınız mı?

- Əlbəttə, alıram. İstanbuldan, İzmirdən, Ərzurumdan, Qarsdan, İqırdan adı oxuculardan onlarca məktub alıram.

- Bəxtiyar müəllim, ailəniz haqqında nə deyə bilərsiniz?

- Övladlarımdan heç biri mənim sənətimi seçmədi.

- Nəvələriniz necə?

- Altı nəvəm var: dördü qız, ikisi oğlandır. Oğlanlardan birinə atamın adını - Mahmudağa, o birisinə isə öz adımlı vermişəm.

- Ustad, istərdinizmi onlardan hansısa Sizin yolunuzu davam etdirdin?

- Yox, istəmirəm. Öz yolları ilə getsinlər, amma bilmək olmaz, bəlkə, elə günlərin bir günü...

Oxucular bir şeyi unutmamalıdırlar. Biz iki dövlətdə yaşayan bir millət olsaq da, köklərimiz bir olsa da, 300 ilə yaxın bir müddətdir ki, başqa-başqa rejimlərdə yaşamış, başqa-başqa təsirlər altında olmuşuq. Buna görə də eyni olan bu millətlərin arasında müəyyən zövq və fikir fərqləri yaranmışdır.

Azərbaycanla Türkiyənin bir-birinə qaynayıb-qarışması məni sevindirir. Çoxdankı arzumu sizə də açıqlamaq istəyirəm. Özümü təkcə Azərbaycanın deyil, ümumtürk dünyasının şairi kimi görmək istəyirəm.

Azərbaycanla Türkiyə bir-birlərinə bütün sahələrdə səmimi olmalı, hiss etdikləri qüsurları bir-birlərinə bağışlamağı bacarmalıdırlar. Dövlətlərimiz Şərqdə və Avropada dil və mədəniyyət birliyi ilə tanınmalıdır.

- Bəxtiyar müəllim, müsahibə üçün çox sağ olun.

R. HACIİSLAMSOY

"Aydın sabah" qəzeti, 1 avqust, 1994.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

BU DA BİR ALIN YAZISIYDI

- Mən şeirlərimdən birində demişəm ki, "Axı, dünya fırlanır". Və biz daim irəliyə doğru fırlanan dünyada geriye yalnız xatirələrin işığında dönə bilərik, hər gün də nəyisə tapır, nəyisə də xatirələrimizdə qeyb edirik. Son dövrlərdə ictimai həyatımızda baş verən hadisələr xatirələrin iziylə məni bir daha geri dönməyə vadar etdi. Onda mənim 10-11 yaşım ancaq olardı və tez-tez dəyirmançı işləyən əməmin yanına qaçardım. Əmim savadsız idi, lakin o dövr üçün çox qiymətli sayılan bir radiosu, bir də uzun müstüyü vardı. Əmim həmin radio vasitəsilə tez-tez Ankaranı dinləyər, dinlədikcə də müstüyün içi neçə dəfə dolub, boşalardı. Mən ondan soruşardım: - Nə üçün tez-tez Ankaraya qulaq asırsan? O, cavabında: - "Orası bizim ana vətənimizdir. Biz türkün" - deyərdi. Anam da tez-tez belə söhbətlərlə mənim qəlbində türklük eşqi, məhəbbəti, odu qalamışdı. Anadan olduğum doğma Şəkiddə tərbiyə aldığım ailədə türklük hissi çox güclü idi. Ona görə də sümükdən iliyə qədər işləyən sovet təbliğatına qarşı məndə güclü bir qürur, əks argument vardı. Bəli, mən türkəm və mənim millətimin Türkiyə kimi bir müstəqil dövləti var. Bu baxımdan anadan qeyri-qanuni doğulan əski rejimə qarşı qəlbində etiraz vardı. Heç yadımdan çıxmaz, orta məktəbdə oxuduğum zaman dedilər ki, sizin soy adlarınız dəyişməli, (o günə kimi bizim soyadlarımızın sonunda oğlu və ya qızı, ya da Əlibəyli, Məmmədli və s. işlənirdi) - "ov", "yev"-lə bitməlidir. O vaxt mənim soyadım "zadə" ilə bitirdi. Həmininkini dəyişdirdilər, ancaq mən buna razı olmadım. Düzdür, "zadə" də bizimki deyil, ancaq hər halda "ov"-dan yaxşı idi. Tənəffüsdə İstanbulda təhsil almış və bizə ədəbiyyatdan dərs deyən Cəfər İbrahim adlı müəllimimiz mənə yaxınlaşdı, dedi ki, oğlum, belə etmə, dədəni işə salarsan. Lakin o da məni inadımdan döndərə bilmədi. Ali məktəbdə oxuyarkən mövcud quruluşa qarşı olan

etirazlarım qəlbimdən barmaqlarıma axmağa başladı. Yavaş-yavaş bu sahədə təkmilləşməyə, fikrimi daha dəqiq ifadə etməyə başladım. Ən yaralı yerim ana dilimizlə bağlıydı. Siz bilirsiniz ki, onda heç bir dövlət idarəsində ana dilimiz işləmir, bütün yazışmalar rus dilində aparılırdı, toplantılarda yalnız rusca danışılırdı və rus dilini yaxşı bilmək vəzifəpərist mənqurtlar üçün bir alilik əlamətinə çevrilmişdi. Məhz bunun təsiri altında o dövrdə yazmışam:

Ey öz doğma dilinə danışmağı ar bilən
Fasonlu ədəbazarlar,
Ruhunuzu oxşamaz qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar, qoy, mənim olsun,
Ancaq Vətən çörəyi sizlərə qənim olsun.

- *Bəxtiyar müəllim, bəs şeiri dərc etdirmək sizin üçün çətin olmadımı?*

- İş burasındadır ki, mən adı çəkilən şeiri bir müddət dərc etdirə bilmədim. 51 və ya 52-ci il idi. Mərhum şairimiz S. Vurğunun oğlu Yusifin Moskvada ad günü keçirilirdi. Ziyafət zamanı Yusif atasına dedi ki, Bəxtiyar bir şeir yazıb, ancaq dərc etdirə bilmir. Şeiri oxudum və S. Vurğunun çox xoşuna gəldi. O, şeirə "Ana ürəyi" sözünü də əlavə etdi, dedi ki, Bakıya qayıdanda yanıma gələrsən. Belə də etdim. S. Vurğun kitabların arasından V. İ. Leninin bir əsərini götürdü. Onun yazdığı "Biz öz dilimizi və vətənimizi sevirik" sözünü şeirimizin üstünə epigrafi kimi yazdı və dərc elətdirdi. Ulu ustadın bu təcrübəsi sonralar çox karıma gəldi və neçə-neçə şeirimizin həyata vəsiqə almasında böyük rol oynadı.

Dillə bağlı bir hadisəni də nəzərinizə çatdırım.

50-ci illərin sonunda Mərkəşə getmişdim. Gördüm ki, ana dillərində deyil, fransızca danışır. Bu, mənə çox pis təsir etdi və yaralarımın közünü qopartdı... Geri qayıtdıqdan sonra "Latın dili" adlı bir şeir yazdım. Orada göstərdim ki, latın xal-

qı yoxdur, amma dili yaşayır. Yer üzündə elə xalqlar var ki, özləri yaşayırlar, dillərini öldürüblər. Bununla əlaqədar mənə bir neçə dəfə MK-ya təbliğat şöbəsinə çağırıldılar, sorğu-suala tutdular. Cavabında dedim ki, şeir Mərkəşə həsr edilib. Dedilər ki, bizim vəziyyətə bənzəyir. Mən də: "Bunu siz deyiniz, mən yox..." - söylədim. Bu metodla 40 il universitetdə tələbələrə dərs dedim, mühazirələr oxudum, onlara anladım ki, biz hansı millətin övladlarıyıq və rejim bizi hansı uçuruma sürükləyir.

- *Ustad, bu müddət ərzində digər cəzalara, təzyiqlərə məruz qaldınız mı?*

- Bəli, 1962-ci ildə mənə millətçilik ideyalarının təbliğatçı kimi günahlandıraraq universitetdən xaric etdilər. İki il işsiz qaldım, çox ağır vəziyyətdə yaşadım, ancaq bütün bunlar iradəmi qıra bilmədi. 1964-cü ildə yenidən əvvəlki iş yerimə bərpa oluna bildim.

- *Ustad, dünən də, bu gün də bizim ən yaralı yerimiz...*

Anladım, oğul, (burada o, dərinə köks ötürdü) bu millətin ən yaralı yeri onun dili, mənşəyi ilə bağlı bəzi qüvvələr tərəfindən ortaya atılan söhbətlərdir.

Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, İranda dərc olunan "Keyhan" qəzetinin son sayında mənimlə iranlı müxbirin müsahibəsi çap olunub. Onun sözlərindən belə çıxır ki, guya mən Azərbaycan türkcəsini Türkiyə türkcəsindən xeyli fərqli bilir və Azərbaycan türkcəsinin müstəqil dil olduğunu iddia edirəm. Bu, qətiyyən belə deyil. Mən heç vaxt Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsini ayrı dil hesab etməmişəm. Əlbəttə, müəyyən ləhcə fərqləri mövcuddur. Lakin bu fikir o demək deyil ki, dillərimiz ayrıdır. Bütün bunlar müəllifin uydurması, öz arzularını həqiqət kimi qələmə verməsinin nəticəsidir. Adı çəkilən yazıda müəllif mənim Türkiyənin indiki dövlət quruculuğundakı dinin dövlətdən ayrılmasının əleyhinə çıxdığım və eyni zamanda, İranın dini-dövlət rejimini bəyən-

diyimi yazıb. Lakin bu da ağ yalandır. Mən bir daha təkrar edirəm: mən Türkiyənin dünyəvi dövlət quruculuğu sisteminin qızğın tərəfdarıyam və dinin dövlətdə hakim rolunu qəbul etmirəm.

Həmin yazıda mənim sözlərimi təhrif edən digər fikirlər də var və növbəti yazımda buna müfəssəl cavab verəcəyəm. Müstəmləkə zənciri boğazımıza dolanan gündən bizi türklükdən, kökümüzdən qoparmaq üçün gah tatar, gah fars, gah mi-diyalı, gah alban, nə bilim daha nə adla adlandırıdılar. 1918-ci ildə istiqlaliliyyətimizi əldə etdik və öndər M. Ə. Rəsulzadə tərəfindən tarixi həqiqət bərpa olundu, türklük adımız özümüzə qaytarıldı, özgə möhürü üstümüzdən götürüldü. Lakin 30-cu illərin sonlarında Stalin, Mikoyan rejimi yenidən türklüyümüzə, adımıza, mənşəyimizə əl atdı, bizi kökümüzdən qoparmaq üçün türk adına yasaq qoyuldu. Millətə qondarma "azərbaycanlı" möhürü vurdular. Bilirsinizmi, heyvan əyilib çəsmədən su içər, ancaq bilməz ki, onun mənbəyi hardadır. O millət ki, çəsmədən su içir, onun qaynağını bilmir, o millət millət deyil. Tarix boyu bu millətə heç bir qüvvə türklüyünü unutturub bilməyib, bilməyəcək də... Sizin, bir yazığınız var: Nihal Ad-sız! O, "Göytürklərin ölümü və dirilməsi" barədə yazdığı əsərdə tarixin o dönməndə mənşəyimizi olduğu kimi əks etdirə bilir. Allah ona rəhmət eləsin. Bəli, biz türklər Orta Asiyadan çıxmışıq, Şərqə, Qərbə, Avropaya, Amerikaya, bir söz-lə, dünyanın hər yerinə yayılmışıq. Ancaq bu, nə dünən olub, nə də o biri gün. Bu, min illər bundan əvvəlın söhbətidir. Və onda nə indiki millətlər vardı, nə də onların dünənki qondarma konsepsiyaları. Bizlər - azəri türkləri, qaqauzlar, türkmənlər bugünkü Türkiyə türkləri dünyaya hökm edən macar-hun tayfalarının varisləri-oğuzların nəvə-nəticələri, költücləriyik. Hunların digər varisləri isə qıpçaq, qazax, tatar, cığatay, qır-gız, qaraçay, qarakaqlar və s. oldular. Bax, budur bizim əs-limiz, kökümüz. Bu adı şeyi bilməmək cəhəldir.

- *Ustad, milli mənşəyə laqeydliyin səbəbini təkcə savadsızlıqla izah etmək olar?*

- Xeyr, faciənin səbəbi daha dərinlərdədir. Adicə bir misal çəkim. Son bir neçə ildə itirdiklərimizin hamısının bir səbəbi var. O da millətin arasına it arısı kimi daraşan vəzifəpərəstlik, kürsüsevərlik, hakimiyyət ehtiraslarıdır. Xarici qüvvələr bundan məharətlə istifadə edirlər və dünən istiqlaliliyyət uğrunda canından keçməyə hazır olanlar sabah dönüb vəzifə hərislərinə, anasına güllə atan manqurtlara çevrilirlər. Və bu hakimiyyət davasında siyasi qüvvələrin heç biri xalqa güvənmir, köməyi xaricdən axtarırlar. Nəticədə, dədə-baba torpaqlarımız, vəzifə uğrunda gedən mübarizələrdə vətən dəllalları tərəfindən hərraca qoyulur. Buna yazıq xalq neyləsin? Bu günə qədər itirdiklərimizin hamısının da səbəbini məhz yuxarıda söylədiklərimdə axtarmaq lazımdır. Yoxsa, sadə xalq döyüşən xalqdır, qeyrətkeş, təəssübkeş, vətən üçün canından keçməyi bacaran xalqdır. Ancaq xalqı döyüşməyə, öz gücünü göstərməyə qoymurlar. Bax, bütün faciələrimizin kökü də bundadır.

(Söhbətin burasında şair susdu və bir müddət danışa bilmədi...) Gecdən-gec bununla əlaqədar bir şeir yazmışam.

Biri-birimizə uyuşan deyil,
Biri-birimizə tərs düşən olduq.
Biz Vətən uğrunda döyüşən deyil,
İqtidar uğrunda döyüşən olduq.

Söhbəti yazdı: **ƏZİZ MUSTAFA**

P.S. O gün türkün sağ ikən ululaşan şairi ilə çox problemlərdən danışdıq və yəqin ki, görüş yaddaşlarımıza əbədi həkk olunacaq. Görünür, bu görüş özü də alın yazısıdır...

"Zaman" qəzeti, 22 noyabr, 1995.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

LAP YAXŞI ELƏYİB, DOĞRUDAN, BİZƏ BİRİ “BARAN” DEDİ, BİRİ “XƏR” DEDİ

Fars və ingilis dillərində İranın sərhədlərindən kənarda da yayılan “Keyhani-həvayi” qəzetinin 1 noyabr 1995-ci il tarixli (1154) sayında xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə bir müsahibə çap olunub. “Gülüstən” kimi bir poemanın müəllifinin buradakı fikirləri olduqca təəccüblüdür. Yaxın tanışlarımdan birinin tərcüməsi ilə müsahibə qoltuğumda Bəxtiyar müəllimin qapısını döydüm. O bildirdi ki, həqiqətən, bu ilin yayında Şekidə istirahətdə olarkən çoxdan tanış olduğu güneyli şair Əsgər Fərdi belə bir müsahibə götürüb. Ancaq burada fikirlərimin bəzilərini olduğu kimi versə də, əksəriyyətini təhrif edib. Onun sözlərinə görə, müxbir, söhbətlərindəki bütün “Cənubi Azərbaycan” kəlmələrini “İran” sözüylə əvəzləyib.

Buyurun, həmin müsahibə və Bəxtiyar müəllimin mənə dedikləri kiçik ixtisarlarla.

“...Azərbaycanın tanınmış şairi Bəxtiyar Vahabzadə deyib ki, mən də imam Xomeyninin S. Rüşdinin ölümünə verdiyi fitvanın tərəfdarlarındanam. Bundan əvvəl Türkiyənin siyasətini və Qərbin fikirlərini himayə edən B. Vahabzadə bir saatlıq müsahibəsində Amerikanı zülm və ədalətsizliyin bayrağını adlandıraraq bildirib ki, mən Amerikanın Azərbaycandakı səfirinə yazdığım məktubda qeyd etmişdim ki, əgər Amerika Qarabağ savaşına qarışmağı başqa dövlətin daxili işinə müdaxilə hesab edirsə, bəs niyə neft müharibəsində İraqa Küveytə müdaxilə etdi?

B. V a h a b z a d ə: Keçən il ABŞ-ın Azərbaycandakı səfiri R. Kozlarıç müxbirlərlə görüşündə demişdi ki, Siz istəyirsiniz ki, biz amerikalılar Qarabağ münaqişəsində günahkarı barmağımızla göstərək. O zaman mən “Aydınlıq” qəzetində səfirə ünvanlanmış məktubumda yazmışdım ki, Siz Yaxın Şərqdəki münaqişədə də günahkarı məhz barmağınızla göstərmədiyinizə görə o, bu qədər uzandı. Eyni bir şeyi indi də bizim başımıza gətirmək istəyirsiniz. Əgər ərəblər İsrail torpaqlarını iş-

ğal etseydilər, siz onları dərhal barmağınızla göstərib yerində oturdardınız. Necə ki, Küveytdə mənafeyiniz olduğu üçün İraqın müqəssir olduğunu nəinki barmağınızla göstərdiniz, göydən və yerdən tökdüyünüz bombalarla onu darmadağın etdiniz. Bu və S. Rüşdiyə aid olan fikirlərim təhrif olunmayıb.

Müsahibənin başqa bir yerində şair B. Vahabzadə guya istilacı rus dövlətinin bu bölgənin müsəlman xalqına qarşı siyasətinə belə bir münasibət bildirib.

“Mənim “Gülüstən” poemamda Azərbaycanın İrandan ayrıldığı tarixə işarə olunduğundan onun nəşri illərlə qadağan olundu. Buna görə də həтта məni vəzifədən də götürdülər, bir müddət öz evimdə nəzarət altında saxladılar.”

Müsahibənin başqa bir yerində: “Bu, inkaredilməz həqiqətdir ki, dünənə kimi İranın tərkibində olmuşuq və gərək ədəbi-mədəni əlaqələrlə bu maneəni aradan götürək. Bizi İrandan necə ayıra bilərlər?”

B. V a h a b z a d ə: “Müxbirin sözündən belə çıxır ki, mən şimali Azərbaycanın İrandan ayrılmasına təəssüflənir və onun yenidən İranla birləşməsinə arzulayıram. Bu iddianın təpədən dırnağa qədər fikrimə zidd olduğunu sübut etmək üçün elə “Gülüstən” poemasına müraciət etmək kifayətdir. Burada Azərbaycanı ikiye parçalayan Rusiya və İran ikisi də eyni də-rəcədə ittiham olunur. Soruşuram: Mən nə zaman “Gülüstən” poemasının müəllifliyindən əl çəkmişəm ki, müxbir əqidəmə zidd olan bu fikri mənim ayağıma yazır?

“Bizi İrandan necə ayıra bilərlər?” cümləsində ifadə olunan fikri başa düşə bilmədim. Biz İrandan çoxdan ayrılmışıq və İrana birləşmək haqqında heç düşünmürük. Burada da “Cənubi Azərbaycan” sözü “İran” sözü ilə əvəz edilib. Müxbirin fikrini belə oxumaq lazımdır: “Bizi Cənubi Azərbaycandan necə ayıra bilərlər?”

Müxbirin mənim adıma yazdığı başqa fikir belədir:

Əgər mənə desələr ki, Azərbaycan Respublikasının şairisən, bu, məni təhqirdən başqa heç nə deyil. Mən necə Sabiri öz şairim bilib, Şəhriyari özümünkü bilməyim?

Bəziləri deyir İran bizim qardaşımız, Türkiyə əmioğlumuzdur. Amma mən deyirəm: "İran biz özümüzük".

B. Vahabzadə: "Xeyr, qardaşım, bu, mənə təhqir deyil, fəxrdir. Amma orasıyla razıyam ki, Sabir də mənimdir, Şəhriyar da, Möcüz də, Seyid Əzim də. Amma Sədi, Hafiz mənimki deyil."

İkinci fikri isə mən belə demişəm: "Bəziləri deyir Cənubi Azərbaycanlılar bizim qardaşlarımız, Türkiyə türkləri əmioğlanlarımızdır. Mən isə deyirəm: "Cənubi Azərbaycan bizim özümüz, Türkiyə türkləri isə bizim doğmaca qardaşlarımızdır". Müxbir isə Cənubi Azərbaycanı İranla əvəz edərək, başqa mətləbə işarə vurur.

"O (B. Vahabzadə-N)" öz müsahibəsinin ardında azəri və İstanbul dillərinin fərqləri haqqında deyib ki, bunların arasında böyük fərqlər və uyşmazlıqlar var. Gərək, lüzumsuz İstanbul sözlərinin azəri dilinə hücumunun qarşısı alınsın."

B. Vahabzadə: "Burda fikrim tamam təhrif olunub, mən bu şəkildə demişəm." Son illər Türkiyədə "dil qurumu" adlanan bir təşkilatın türk dilini təmizləmək şüarı altında apardığı dil inqilabının əleyhinəyəm. Onlar dilimizdə çoxdan vətəndaşlıq hüququ qazanmış bəzi ərəb-fars sözlərinin əvəzinə süni sözlər yaradırlar ki, bu da həm dili saxtalaşdırır, həm də Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsi arasında fərqlər yaradır. Mən bunu lüzumsuz hesab edirəm. Amma mən heç zaman Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsinin ayrı dil olduğunu deməmişəm. Çünki ləhcə fərqi dil fərqi deyil.

P.S. Bəxtiyar müəllim bildirdi ki, müsahibənin maqnitofon lentinə yazılmış variantı onda yoxdur və cənab Ə. Fəridən tələb edir ki, onu olduğu kimi radio və ya televiziya vasitəsi ilə efirə versin.

Öyrəndiyimizə görə Ə. Fərdi özü tez-tez Bakıya gəlib-gedir. Ondən da məsələyə münasibətini öyrənməyə çalışacağıq.

"Press-Fakt" qəzeti, 24-30 noyabr, 1995.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

İSTİQLAL NAMİNƏ

("Zamanın dolaylarında")

Bəxtiyar müəllim, ötən il Türkiyədən bir şad xəbər eşitdim. Siz N. Xəzri ilə qardaş ölkədə yüksək ədəbi mükafata layiq görülmüşdünüz...

- Layiq görüldüyümüz yüksək mükafatın adı "Elisam"dır. Yəni elm və sənət mükafatı. Təxminən 7-8 il bundan əvvəl təsis olunub. Bu mükafat 2-3 ildən bir verilir. Mükafata ilk dəfə Ç. Aytmatov layiq görüldü. Bundan sonra "Elisam" mükafatını N. Xəzri ilə mən aldım. Mükafat Türkiyədə böyük ictimaiyyətə, elmi kəşflərə və yüksək sənət əsərlərinə görə verilir.

Bəxtiyar müəllim, biz sizi şair, həm də alim kimi tanıyırdıq. İki fəxri adı daşımaq ədəbi və elmi fəaliyyətinizə necə təsir göstərir?

- Mən özümü alim hesab etmirəm. Doğrudur, elmi əsərlər yazmışam. Lakin bu, hələ alim olmaq demək deyil. Amma onu deyə bilərəm ki, pis müəllim olmamışam. Daha doğrusu, müəllimliyimdən də fikirlərimin gənc nəsə çatması üçün bir tribuna kimi istifadə etmişəm. Bunu mənim tələblərim çox yaxşı bilirlər. Bu mənada mənim müəllimliyim heç vaxt şairliyimə mane olmayıb. Əksinə, tələbə həyatından, gəncliyin fikir və duyğularını əks etdirən bir neçə əsər yazmışam...

Bu gün bütün şair və yazıçılar çap olunmaq çətinliklərindən şikayətlənirlər. Bu çətinliyi Siz də hiss edirsinizmi?

- Əlbəttə, Yazıçılar Birliyinin vaxtilə müntəzəm çıxan dörd orqanı var idi. "Azərbaycan", "Ulduz", "Literaturnıy Azərbaycan" dərgiləri və "Ədəbiyyat qəzeti". İndi bunların bəziləri maddi çətinlik üzündən çıxmır. O ki, qaldı kitaba, kitab çap etdirmək isə daha çətindir. Çünki bunun üçün mütləq varlı adamlar sponsorluq etməlidirlər. Bu isə qələm sahibini alçaldır. Şəxsiyyəti olan yazıçı və şair kitabının nəşri üçün imkan sahibinin qapısını döyməkdə və yardım istəməkdən çəkinir.

Belə olduqda böyük ədəbiyyatın yaranması imkansızlaşır. Bütün bunları müqayisə edəndən sonra mən bu qənaətə gəlmişəm ki, yeni ədəbi nəslin pərvazlanması məsələsi müşküləşir.

Biz köhnə nəsil bu vaxta qədər bacardığımızı elədik. İndi biz gələcək ədəbi nəsil barəsində düşünməliyik. Axı, onlar bizim varislərimizdir. Mən belə başa düşürəm ki, elm, sənət və ədəbiyyat dövlətin inhisarında olmamalı, amma dövlətin qayğısını görməlidir. Belə olmasa, böyük elmi kəşflərin və sənət əsərlərinin yaranması mümkün olmayacaq.

- *Şair və siyasət. Bu barədə sizin fikrinizi bilmək istərdik.*

- Bu çox mühüm məsələdir. Ümumiyyətlə, şairin siyasətlə məşğul olması mənə görə düz deyil. Birinci, ona görə ki, şair ağıldan çox hisslə düşünür. Buna görə şair tez aldana bilər. İkinci, ona görə ki, siyasətlə siyasəti bilən adamlar məşğul olsa daha yaxşıdır. Təşbehi özümdən götürürəm. Mən millət vəkili kimi mütləq parlamentdə müzakirə olunan məsələlər barədə öz fikrimi bildirməli idim. Və bildirirdim. Amma üstündən bir qədər keçmiş taleyi həll olunan adam haqqında səhv etdiyimi anlayır və bunun əzabını çəkirdim. Buna görə də mən öz ərizəmlə Milli Məclisin üzvlüyündən çıxdım. Son iki ildə, demək olar ki, siyasətlə məşğul olmuram. Və yalnız yazılarımla kifayətlənirəm. Bununla yanaşı, şairin cəmiyyət hadisələrindən kənarda durması və baş verən hadisələr haqqında öz fikrini bildirməməsi mümkün deyil. Məncə, sənət sənət üçündür fikri doğru deyil.

Sənət xalq üçün, vətən üçün olmalıdır. Yeri gəlmişkən, burada bir məsələyə toxunmaq istəyirəm: əqidə məsələsinə. İnsanın əqidəsi heç vaxt dəyişməməlidir, ancaq cərəyan edən hadisələrə və müxtəlif adamlarla münasibət dəyişə bilər. Bu isə əqidənin dəyişilməsi demək deyil. Bütün oxucularıma məlumdur ki, mən hələ 50-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanın müstəqilliyi və ana dilimizin qorunması uğrunda əlimdən gə-

ləni eləmişəm. Buna baxmayaraq, bəzi qəzetlərdə məsələnin mahiyyətini dərinədən bilməyən adamlar məni əqidəmi dəyişməkdə günahlandırırlar. Məsələn, "Hürriyyət" qəzetində bir tələbə mənim şeirimdən:

"Çərxi fəlek istəyir lap dolana tərsinə
Əqidəmi heç nəyə dəyişmərəm mən yenə"

misralarını misal gətirir və bundan sonra sübut etməyə çalışır ki, mən əqidəmi dəyişmişəm. Yuxarıda dediyim kimi, mənim əqidəm Azərbaycanın müstəqilliyidir. Hakimiyyətdə kim olursa-olsun, hansı partiya mənsub olunmasından asılı olmayaraq, əgər mənim müstəqillik ideyama xidmət edərsə, mən onun qulu olmağa hazıram. Yaxşı olar ki, adamlara olan münasibəti, əqidəyə olan münasibətlə qarışdırmasınlar. İndi mən həmin adamlardan soruşuram: Mən Azərbaycanın müstəqillik ideyasına, ümumiyyətlə, Vətən və Qarabağ dərdimizə, millətimizin mənafeyinə, ana dilimizin qorunmasına və s. harada, hansı çıxışında, hansı yazımda və hansı hərəkətimdə xəyanət etmişəm?

O ki, qaldı iqtidarda olanlara, bir ağsaqqal kimi, mənim onlara heç bir ehtiyacım olmayıb. Əksinə, onların mənə ehtiyacı olub. Əgər iqtidarda olanlar müəyyən bir məsələnin həllindən ötrü mənimlə məsləhətləşmək istəyirlərsə, mən bundan necə imtina edə bilərəm?

- *Sirr deyilsə, yaradıcılıq planlarınız barədə. Hazırda nə üzərində işləyirsiniz?*

- Ümumiyyətlə, fərdi və ictimai duyğu problemi məni çox düşündürür. İctimai duyğunun fərdi duyğudan, fərdi arzudan üstün olması fikri əsasında bir pyes yazmaq fikrindəyəm.

- *Xalqımızın həmişə ağsaqqal, ziyalı sözünə böyük ehtiyacı olub. Xalqa sözünüz.*

- Atalar deyib ki, "Yaman günün ömrü az olar". Dözmək-dən başqa çarəmiz yoxdur. İndiyə qədər bütün ağırlara, əzab-

lara dözmüşük. Gərək bir az dözək. Bu gün hamımızın vəziyyəti ağırdır - bəstəkarların da, alimlərin də, şair və yazıçıların da, fəhlələrin də. Hamımız eyni kökdəyik. Mənim xalqım, mənim millətim rəzalətə, cəbhədəki uğursuzluqlara, bu uğursuzluqdan doğan rüsvayçılığa layiq millət deyil. Bu xalq hər şeyə qadirdir. Bu gün dövlət ətrafında birləşmək və şəxsi ambisiyalardan əl çəkmək lazımdır. Bizim xalqın ən böyük qüsuru ondadır ki, bizdə fərdi şüur ictimai şüurdan yüksəkdir. Buna görə də biz hamımız şəxsi arzumuzu ictimai idealdan və ictimai amaldan üstün tutmamalıyıq.

- *Müsaibə üçün çox sağ olun!*

Müsaibəni apardı: **MÜŞFİQ MİRZƏ**

P.S. Müxbirimiz Bəxtiyar müəllimlə görüşdükdən iki gün sonra xoş xəbər eşitdik.

- Azərbaycan Respublikasının prezidenti H. Əliyevin fərmanı ilə ünlü şairimiz Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsində xüsusi xidmətlərinə görə "İstiqlal" ordeni ilə təltif edilmişdir.

"Vətəndaş" qəzeti, 28 aprel, 1995.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

"Ləyaqət" Bakı, 2000.

"MƏNİ SİYASƏTDƏ DEYİL, ŞEİRLƏRİMDƏ AXTARIN"

Həmişə şeirlərinə, məsləhətlərinə, böyük mənəvi ehtiyac duyduğumuz sevimli şairimiz B. Vahabzadə son vaxtlar mətbuatda, televiziya ekranlarında az görünür. Doğrusu, şair üçün çox qərİbsəmişdik.

Bu yaxında fürsət tapıb onunla görüşdük. Və bəzi suallarıma cavab verməyini xahiş etdik.

- *Bəxtiyar müəllim, dünyanın tanıdığı Ç. Aytmatov Sizi "əsrin şairi" adlandırır. Əsr başa çatır. Yeni yüzillik ərəfəsində əsrin şairi nələr düşünür dünyaya necə baxır?*

- Qarşımıza gələn yeni əsr məni çox qorxudur. Yeni əsrdə xalqımızın malik olduğu bir çox mənəvi dəyərlərini tamam itirməsindən qorxuram.

- *Tarixini bilməyən həddini də bilməz deyiblər. Tariximizə yenə də birtərəfli münasibət, onu cari siyasətə uyğunlaşdırmaq meylləri Sizi - tarixi mövzuda qiymətli əsərlər müəllifini narahat edirmi?*

- Tariximizə həmin dövrün öz tələbləri, öz gerçəkləri baxımından, onu bu günün ölçüləri ilə ölçüb, bu günün tələbləri ilə qiymətləndirməyin əleyhinəyəm. Bu, tarixi şəxsiyyətlərimizi inkara gətirib çıxarır. Biz onları öz zəmanələrinin fonunda dəyərləndirməyə çalışmalıyıq. Elm də, sənət də siyasətə deyil, həqiqətə xidmət edəndə böyüyür və zirvələr fəth edir.

- *Hamımız bilir ki, istiqlalın, müstəqillik və dövlətçiliyin yolu keşməkeşli, cəfəli, əzab-əziyyətli olacaq. Lakin ümid edirik ki, çətinliklər vətənin həqiqi övladlarının sayı ilə dəf olunacaq, məsuliyyət və cəfa yükü xalqın bütün təbəqələri arasında ədalətli bölünəcək. İstiqlalımızın beş illiyi tamam oldu. Vəziyyəti necə görürsünüz?*

- Mən bu suala yenincə yazdığım şeirdən bir parça ilə cavab vermək istəyirəm.

Əsarət odunda bişdi nəslimiz,
Azadlıq eşqinə yandıq, yaxıldıq.

Çatıb azadlığa, bu məbəddə biz
Şükür namazını qibləsiz qıldıq.

...İndi biz azadıq, bizi bir zaman
Şeytandan qoruyan abır-həyadan,

Azadıq düşməne qəzəbdən, kindən
Millet hədəf olub öz nifrətinə.
Qurtarıb özgənin əsarətindən
Düşdük özümüzün əsarətinə.

İndi azadlığım mənə qənimdir
Bu gizli oyundan baş açmır fələk.
Məni kor quyudan çıxardan kəndir
İndi boğazıma keçib halqatək.

- Şair Bəxtiyarın poeziyadan, həqiqət yolundan, inamından və inancından sapdığını görmək çətinidir. Lakin aktual siyasi məqamlarda bəzən bunu görmək olmur. Bunu nə ilə izah edərsiniz?

- Millətin sözünü deyə bilən siyasətçilərimizin azlıq təşkil etdiyi 1988-1992-ci illərdə millət vəkili kimi uca kürsülərdən danışır, demokratiyanın, milli istiqlalımızın qoruyucusu kimi çıxış edirdim. Amma mən peşəkar siyasətçi olmadığımıza görə sadələşməliyimdən bəzən aldanır və sonra bunun özabını çəkirdim. Buna görə də hələ Elçibəy hakimiyyəti dövründə, dəqiq desək 1992-ci ilin payızında mən Milli Məclisin üzvlüyündən istefa verib, kürsülərdən masa arxasına keçdim. Mən başa düşdüm ki, siyasətdə səhv edə bilərəm, amma sənətdə yox. Bu müddətdə bir pyes və xeyli şeir yazmışam. Ona görə də sizdən xahiş edirəm, məni siyasətdə deyil, şeirlərimdə axtarın...

- Bəxtiyar müəllim, maraqlı müsahibə üçün Sizə "Liberal-Press" qəzetinin oxucuları adından təşəkkür edir, möhkəm cansağlığı, yeni yaradıcılıq uğurları arzu edirik.

"Liberal-Press" qəzeti, 10 oktyabr, 1996.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

HAKİMİYYƏT DAVASI

- Bəxtiyar müəllim, tarixi mövzuya müraciət sizdə hansı tələbatdan irəli gəlir?

- Müasirliyə dair fikrimi birbaşa deyə bilməyəndə tarixə üz tuturam...

- Axundovsayağı metod.

- Bəli, bəli. Hadisələri zamanca bir neçə əsr geri atır, ya da başqa məkana köçürürəm. Mən bu metoddan hələ sovet dövründə yazdığım bir neçə poemada istifadə etmişəm. Məsələn, əsərin mövzusunun Əlcəzair həyatından götürür, əsas hədəf kimi isə sovet quruluşunu seçirdim.

- Məhz göytürk tarixinə müraciətiniz də yaxın ki, təsadüfi deyil.

- Yadımdadır, 5-6 yaşım olanda Şəkiddə kolxoz quruluşu əleyhinə üsyan oldu. On minə qədər adamı buna görə güllələdilər. Salamat qalmış bir neçə yüz nəfər dağlara çəkilib qaçaqlığa başladı. Onlara igid, qorxmaz bir adam olan Qaçaq Abbas başçılıq edirdi. Qaçaq 5-6 ailə saxlayırdı. Onlar növbə ilə yemək hazırlayıb küpələrdə həyətə qoyur, qapını açıq saxlayırdılar. Gecə yarısı qaçaqlar gəlib yeməyi aparandan sonra ev sahibi həyətdə qapısını bağlayırdı. Qaçaq ərələrə kömək edənlərdən biri də bizim ailə idi. İri cüssəli, zəhmli bir kişi olan babam sovet hökumətinə nifrət edirdi, 1946-cı ildə dünyasını dəyişəndə də onun son sözü "türk" oldu. Bəxtimdən orta məktəb müəlliminin İbrahim Cəfər də İstanbulda təhsil almışdı. O, məşhur ərüzşünas Əkrəm Cəfərin qardaşı idi. O, babamın gördüyü işin davamçısı oldu. Mənim türk dili, ədəbiyyatı və tarixinə marağım bir az da dərinləşdi. Yadımdadır, bir dəfə Hadidən danışan İbrahim müəllim həyəcədən qızardı və kövrəldiyini şagirdlər görməsin deyər sinifdən çıxdı. Mən sevimli şagirdi kimi müəlliminin ardınca getdim və onun üzünü pəncərəyə tutub çiyini atıla-atıla hıçqırdığını gör-

düm. Mən ona nə olduğunu soruşanda İbrahim müəllim gözləri yaşlı "Sən nə anlayırsan, nə deyim sənə, get burdan" dedi. O andan ürəyimə bir toxum düşdü - Hadi haqqında əsər yazmaq! "Nakam" adlandırdığım həmin əsəri 1960-cı ildə yazdım. Əsər dram müsabiqəsində ikinci yer tutdu və Adil İskəndərov onu səhnəyə qoymaq istəyirdi. Lakin Mərkəzi Komitənin ideoloji işlər üzrə katibi, məktəb yoldaşım olmuş Nəzim Hacıyev pyesin səhnələşdirilməsinə icazə vermədi. Dedi ki, əsər başdan-başa türkçülük ideyasıyla aşılınıb, onu səhnəyə qoysan, başın ağrıyar.

İndi hamı türkçü olub, mənim adıma isə "sovet şairi" qoyublar. Məhz Göytürk tarixinə müraciətimin səbəbi isə o vaxt baş verən hadisələrin indi ətrafımızda cərəyan edən proseslərə heyrətamiz oxşarlığındadır.

- *Pyesi yazmaqda sizə impuls verən nə olub və hansı tarixi mənbələrə əsaslanmışsınız?*

- Mən 6-7 ildir göytürklərin tarixinə dair xeyli kitab oxumuşam. Oxuduqca tarixin necə də təkrar olunduğuna heyret etdim. Mənə impuls verən isə M. Səbətçioğlunun "Tarixə uyanan daşlar" kitabı oldu, bir də Nihal Adsızın "Bozqurdlar" əsəri...

- *Göytürk tarixi kimi dramatik tarixi hadisələrlə son dərəcə zəngin, müəllifə öz dramaturji istedadını hərtərəfli şəkildə reabilitə etməyə imkan verən bu əsəri yazarkən üzləşdiyiniz və dəf etdiyiniz əsas problem.*

- Göytürk tarixi dramaturji əsər üçün o qədər zəngin material verir ki, istər-istəməz dramaturqun qarşısında nəyi qabartmaq problemi doğurur. Bu zaman tarixi hadisələrin müasirliklə uzlaşma dərəcəsini mən əsas meyara kimi götürmüşəm və bu işin öhdəsindən necə gəldiyimi yəqin ki, tamaşaçılar deyəcəklər.

- *Gələcəkdə Göytürk tarixinə dair kinossenari yazmaq fikriniz yoxdur ki?*

- Göytürklərin tarixi doğrudan da drama sığmır, ekran tələb edir. Lakin belə bir film çəkmək indi külli miqdarda vəsait tələb edir. Bir də ki, mən ekranın dilini bilmirəm. Heç ömrün vəfa edəcəyinə də əmin deyiləm. "Göytürklər" bəlkə də, "qu quşunun son nəğməsidir".

- *Sizə cənsağlığı diləyirik və arzu edirik ki, "Göytürklər" yaradıcılığımızdakı yeni mərhələni başlamaq üçün ancaq və ancaq aldığımız "ikinci nəfəs" olsun.*

- Sağ olun. Minnətdaram.

Müsahibəni götürdü: **ƏSƏD CAHANGİROĞLU**

"Ekspres" qəzeti, № 5, 11-17 sentyabr, 1997.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

ZAMAN VƏ MƏN

- *Ədəbiyyatımızın bugünkü vəziyyəti barədə nə deyərdiniz?*
 - Mətbuatda bu mövzuda tez-tez yazılar verilir. Çoxları, xüsusilə də ədəbiyyatçıların özləri ədəbiyyatımızın bugünkü vəziyyəti ilə bağlı gileyli sözlər deyir, onun durğunluq keçirdiyini zənn edirlər. Mən belə düşünmürəm. Və görürəm ki, istedadlı gənc şairlərimiz yetişmişdir. Bu, məni sevindirir. Deməli, ədəbiyyat yaranır. Bu xalqın minillik ədəbi ənənəsi var. Mənə elə gəlir ki, ədəbiyyatdan naümid olmağa dəyməz.

- *Daha əsl yazıçıların kitabı təsadüfi hallarda çıxır, ehtimal ki, oxucular da təsadüfi hallarda mütləiyə vaxt tapırlar, axır zamanlarda kimin əsərini oxumusunuz və oxuduqlarınız sizi qane edirmi?*

- Hazırda səhhətimlə bağlı olaraq irihəcmli əsərlər oxuya bilmirəm. Amma bütün qəzetləri və dərgiləri diqqətlə izləyirəm. Ümumiyyətlə, götürdükdə isə mən mütləiyəni çox sevirəm. Ömrüm boyu bir gözümlə yazıb, bir gözümlə oxumuşam. Sabir Əhmədlinin, İsi Məlikzadənin, R. Tağının, Əlibala Hacıadənin, İsa Hüseynovun, Anarın, Elçinin bir sözlə, bu vaxta qədər demək olar ki, bütün yazıçılarımızın əsərlərini mütləiyə eləmişəm.

- *On il əvvəl ədəbiyyatımızın mövzusu barədə söz salmaq, bəlkə də yersiz görünərdi, çünki həmin mövzular dilimizin əzbəri idi: ictimai həyatın tərənnümü, əmək xarüqələri, yaşadığımız cəmiyyətin "üstünlükləri" - "ışığıdır lampaları kolxozun" və s. Bütün bu mövzuların heçliyə qovuşduğı indiki şəraitdə ədəbiyyatın əsl vəzifəsini nədə görürsünüz?*

- On il əvvəlki ədəbiyyat, əsasən, ölü ədəbiyyat idi. Lakin bunların hamısına sovet ədəbiyyatı deyib, külliyə atmaq da olmaz. Belə ki, o dövrdə protest səciyyəli əsərlər də yaranırdı. Onları yenidən araşdırmaq lazımdır. C. Cəbbərlinin, H. Cavidin əsərlərini diqqətlə izləsəniz, sovet rejiminin, quruluşunun

əleyhinə nə qədər desəniz detal tapmaq olar. Mən elə bilirəm ki, bu əsərlər yenidən tədqiq edilməlidir. Bu, öz yerində. O ki qaldı ədəbiyyatın indiki vəzifəsinə, indi məsələlər tamam başqa cür qoyulmalıdır. Biz birdən-birə bu vəziyyətə düşmüşük. Mühit dəyişən kimi ədəbiyyatın da dərhal ona uyğun olaraq dəyişəcəyini gözləmək olmaz. Bir qədər zaman keçməlidir. Yazıcının baş vermiş hadisələri ümumiləşdirməsi üçün vaxt tələb olunur. Dövrün fəlsəfəsi yetişməlidir. Düşdüyümüz dərdlərin, başımıza gətirilən oyunların köklərini araşdırmalıyıq. Bizdə milli mənlilik hissi çox zəifdir. Çəkdiyimiz müsibətlər bundan irəli gəlmirmi? Səhvimiz nədədir? Niyələri, səbəbləri araşdırmaq! Budur bugünkü ədəbiyyatın vəzifəsi.

- *Nə yazırsınız, son kitabınız, nə vaxt çıxmış və yenisinin işıq üzü görməsinə güman varmı?*

Sonuncu kitabım 70 illiyimlə əlaqədar işıq üzü görüb. Bu yaxınlarda ABŞ-da bir kitabım çap olunub. Kitabda əsasən köhnə əsərlərimin tərcümələri toplanıb.

Hazırda 96-97-ci illərdə yazdığım şeirlərdən, təxminən 2500 sətirdən ibarət kitab tərtib etmişəm. Bir əsər üzərində də işləyirəm. Lakin nə gizlədim, çap elətdirməyə imkanım yoxdur. Sponsor tapmaq lazımdır. Məncə, heç kimə ağız açma bilmərəm. Yenicə tamamladığım "Özümüzü kəsən qılınc" ("Göytürklər") pyesinin isə Azərbaycan Milli Dram Teatrında məşqləri başlanmışdır.

- *Mənəvi sıxıntı və maddi çətinliklər dövründə necə yaşayırsınız?*

- Maddi çətinlik dedikdə, qeyd edirəm ki, 90-cı ildən təqaüdə çıxmışam. Əvvəllər vəziyyətim yaxşı deyildi. Amma son beş ayda təqaüdün artırılması səbəbindən maddi vəziyyətim bir qədər düzəlib. Övladlarım böyüyüb, hərəsinin öz evi, öz ailəsi var. Gəlirim həyat yoldaşımla məni, demək olar ki, təmin edir.

Mənəvi sıxıntıya gəldikdə isə, deməliyəm ki, bu, çox müəkkəb məsələdir. Ən böyük dərd orasıdır ki, get-gedə

mənəvi dəyərlərimizi itiririk. Hər gün evimə tanımadığım adamlar dərdini deməyə gəlir, kömək istəyirlər. Onların hamısına, təbii ki, kömək edə bilmirəm. Bu, adi vətəndaş üçün nə qədər ağırdır, o ki qaldı şair ola.

- Poeziyadan bu gün də həzz ala bilərsinizmi?

- Başqa cür ola da bilməz. Poeziyasız yaşamaq mümkün deyil. İndi Anna Axmatovanın şeirlərini oxuyuram. Elə nəsr əsərləri də var ki, onlar başdan-ayağa lirika, şeiriyyətdir. Onlardan da həzz alıram. Bir məsələni xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bizim musiqimiz çox zəngindir. Ona görə yox ki, mən, azərbaycanlıyam. Bu, həqiqətən belədir. Mənim yeganə təsəlim poeziya və musiqidir.

- Həyatda addımbaşı rast gəldiyimiz dəyişikliklərə münasibətiniz?

- Dəyişiklikləri normal qarşılayıram. Bu, zəruridir. Həyat bir yerdə dayanmır, axır. Artıq cavan şairlər bizim kimi yazmırlar. Qərribə səslənsə də, deməliyəm ki, çox əcəb eləyirlər. Xoşbəxtlik orasındadır ki, onlar özlərindən əvvəlkiləri təkrar eləmirlər. Tamamilə yeni yolla gedirlər. İlk baxışda qavramaq çətindir. Əlləməlik eləmədən öz cığırını, yolları ilə getsələr, çox gözəl alınar. Mən ədəbiyyatda bu dəyişikliyi müsbət qarşılayıram. Sənətdə mühafizəkarlıq bədbəxtlikdir. Mən özüm-dən əvvəlki sənətkarlardan çox şey öyrənmişəm, indi isə cavanlardan öyrənməliyik. Bu, təbii haldır. İndi cavan şairlərlə ayaqlaşmağa çalışıram. Mən görürəm ki, artıq üslubum da dəyişib. Əvvəllər bu cür yazmazdım. İyirmi-otuz il qabaq yazdığım şeirlərin bir qismini indi bəyənmirəm. Hər şey axır, hər şey dəyişir. Bu, dialektikadır. Yazıçı isə öz dövrünün aynası olmalıdır.

"Şəhriyar" qəzeti, 25 sentyabr, 1997.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

GƏLƏCƏYİMİZƏ İNANIRAM

Müxbir: - Bəxtiyar müəllim, bu günlərdə Akademik Milli Dram Teatrında Sizin "Hara gedir bu dünya" əsərini-zin premyerasında ölkə prezidenti də iştirak edirdi. Bu mə-sələ ilə əlaqədar təəssüratınızı oxucularla bölüşməni-xə xahiş edirəm.

B. V. - Ogünkü tamaşa premyera deyildi. Bu əsər 1991-ci ildə tamaşaya qoyulmuş, sonra teatr təmirə dayandığından tamaşa göstərilməmişdir. Həmin il bu tamaşa Türkiyə-də və Kiprdə göstərildi. Bu il tamaşa yenidən bərpa edildi. Prezident tamaşaya baxdı və haqlı olaraq göstərdi ki, bu, mürəkkəb fəlsəfi əsərdir, bunun öz intellektual tamaşaçısı olmalıdır. Bu əsər hafizənin başqasına köçürülməsi proble-mi üzərində qurulmuşdur. Bu, insanlıq üçün çox təhlükəli kəşfdir. Elmi-texniki tərəqqi vacibdir. Lakin insanlığa qarşı çevrilmiş tərəqqi bəşəriyyəti fəlakətə aparır. Mən hələ bu pyesi yazmamışdan əvvəl "Baş", "Elm-əxlaq" şeirimdə bu cür "tərəqqiyə" qarşı etirazımı bildirmişdim. "Baş" şeirim-də deyirdim:

İnsanın adına, şərəf-şanına

Deyirəm, gəlməzmi bundan bir ləkə?

Bir nadan güvənib öz imkanına

Dahinin başına göz dikdi bəlkə...

Mən bu şeiri yazandan bir qədər sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatı biologiya sahəsindəki bu kəşflərin dayandırılması barədə xüsusi qərar çıxardı. Bu qərar mənə bu barədəki dü-şüncələrimi dərinləşdirməyə imkan verdi və mən "Hara gedir bu dünya" pyesimi yazdım. Bu pyesdə dramatik konflikt in-sanlıqla insanlığa qarşı çevrilmiş kəşflər arasında qurulmuşdur. Bu mənada mən prezidentin o fikri ilə şərikəm ki, bu əsərin öz intellektual tamaşaçısı olmalıdır. Təəssüf ki, son 5-

6 ildə teatrımız təmirə durduğu üçün dediyimiz tamaşaçını itirmişdir.

M ü x b i r : - *Azərbaycan yazıçılarının X qurultayı barədə fikirlərinizi bilmək maraqlı olardı.*

B. V.: - Ümumiyyətlə, müsbətdir. Prezidentin geniş məruzəsi çox şeyləri öz yerinə qoydu və bəzi qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirdi.

M ü x b i r : - *Qurultayda çıxış edənlərin çoxu çap olunmaq çətinliklərindən şikayətləndilər. Bu çətinliyi Siz hiss edirsinizmi?*

B. V.: - Əlbəttə, haqlı şikayətdir. Mən də çətinlik çəkirm... İndi, gör, cavan qələm sahibləri nə çəkir. Çeşidli qəzetlərdə gənclərin şeir və hekayələrini oxuyur və çox sevini-rəm. Gənclər ədəbiyyata təzə hava gətirirlər. Lakin kitabları nəşr olunmur. Buna görə də gələcək ədəbiyyatın taleyi məni çox düşündürür.

M ü x b i r : - *Ədəbiyyatımızın bu günü Sizi qane edirmi?*

B. V.: - Ədəbiyyat həmişə yaranıb və yaranır. Yuxarıda dediyim kimi, qəzet və dərgilərdə çox sanballı yazılar oxuyuram. İnsanın təbiəti belədir ki, bu günü ilə heç vaxt qane olmur, daha başqa uçuşlar arzulayır. Bu da təbiidir ki, Mirzə Cəlil, Sabir kimi klassiklərimiz dahiyənə əsərlərini yaratdığı illərdə mətbuata baxsanız, görürsünüz ki, onların yaratdığını bədii əsər saymamış, keçmiş ədəbiyyatı onlara nümunə göstərmişlər. Zaman keçdi, Sabirlərin, Hadi və Mirzə Cəlillərin qiyməti bilindi. Bugünkü ədəbiyyatın da əsl qiyməti sabah verəcək.

M ü x b i r : - *Şair və siyasətə Sizin münasibətiniz?*

B. V.: - Şairin siyasətlə məşğul olmasını rəva bilmirəm. Bunu mən öz təcrübəmdən deyirəm. Parlamentdə demokratik qüvvələr az olanda millətin mənafeyi və istiqlalımızı qazanmaq naminə meydan hərəkətindən parlament kürsüsünə qədər bir neçə il siyasətlə məşğul olmalı oldum. Lakin an-

ladım ki, mən siyasət adamı deyiləm. Odur ki, siyasətdən ayrıldım.

Allaha şükür, indi yaxşı siyasətçilərimiz və siyasi mövzu-da yazan kamil jurnalistlərimiz yetişib. Adlarını çəksəm, uzun bir siyahı alınır. Ancaq birinin adını çəkmək istəyirəm: Hacı Zaminin məqalələrindəki ümumiləşdirmə və yumorik eyham-lar çox xoşuma gəlir. Mən indi bu ahıl çağımızda Rusiya və Avropa səviyyəsində yetişən cavan icmalçılarımız və siyasət-çilərimizlə öyünürəm.

Ədəbiyyata gəlcə, cılpaq siyasət bədii təfəkkürü yeyən ejdahadır. Bununla yanaşı yazıçı öz zamanəsinin hadisələrinə də biganə olmamalıdır. "Ədəbiyyat həyatın aynasıdır" - kəla-mı təsadüfi deyilməyib. Buna görə də mən "Sənət sənət üçündür" şüarını qəbul etmirəm. Sənət xalq üçün, vətən üçün-dür.

M ü x b i r : - *Bəxtiyar müəllim, Siz Milli Məclisin üzvü, şair, həm də alimsiniz. Bu üç amil yaradıcılığınıza mane olmur ki?*

B. V.: - Xəstəliyim səbəbli son zamanlar Milli Məclisin ic-laslarına çox az hallarda gedə bilirəm. Bu da bəzən narazılı-ğa səbəb olur. Amma nə etmək? 10-15 ildir ki, elmlə məşğul deyiləm. Əsasən bədii yaradıcılıqla məşğulam.

M ü x b i r : - *Xalqımızın ağsaqqal ziyalı sözünə böyük eh-tiyacı var. Xalqa sözünüz?*

B. V.: - Respublika əhalisinin maddi vəziyyəti sözsüz ki, acınacaqlıdır. Əhalinin əksəriyyəti bu vəziyyətdədir. Mən bir vətəndaş kimi bunun ağrısını çəkirəm. Bu gün istehsal ol-maması işsizliyə səbəb olur. Məsələn, Şekidə ipək kombina-tının altı min işçisi var. İndi bu kombinat dayanıb. Və altı min fəhlə çölə tökülüb. Bu rəqəmin arxasında 35-40 min adam du-rur. Eləcə də Sumqayıtda bizim vaxtilə fəxr etdiyimiz zavod-ların çoxu dayanıb. Mən bu misalları ona görə çəkirəm ki, is-tehsal olmayan yerdə millətin maddi vəziyyəti şübhəsiz, ağır

olmalıdır. Bəs istehsal niyə yoxdur? Ona görə ki, bizim fabrik və zavodlarımız dünya standartları səviyyəsində deyil. Buna görə məhsulumuz dünya bazarında satılmır. Deməli, bazarımızı itirmişik.

Millətə tövsiyəm odur ki, dözmüşük, dözek. Təkcə müstəqilliyimiz əlimizdən getməsin. Müstəqilliyimizi mədəmizin tələbinə qurban verməyək. Biz müstəqilliyimizi qorusaq, yaxın zamanlarda hər şeyin qaydasına düşəcəyinə inanıram.

Müsahibəni apardı: **MÜSFIQ MİRZƏ**

"Panorama" qəzeti, 17 dekabr, 1997.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

"HARA GEDİR BU DÜNYA?"

Bu, Bəxtiyar Vahabzadənin yeni dram əsərinin adıdır. Və həm də xalq şairini daim düşündürən, narahat edən, özünü dərk etdiyi gündən cavabını axtarmağı ağırlı-acılı əbədi bir sualdır. Hara gedir, bu dünya? Bu gedişi ilə bizi hara aparır? Soyumuzdan, kökümüzdən uzaqlaşdırıb, mənəviyyatımızdan, əxlaqi dəyərlərimizdən ayrımı salır? Yoxsa, əksinə idrakin, zəkanın qələbəsinə, insan təkamülünün zirvəsinə yüksəldir? Görəsən, elə adında da narahat bir sual olan pyes şairin hansı nigarəncılığından, ağrısından doğub? Elə bu sualla da Bəxtiyar müəllimə müraciət edirik:

- Mənim dram əsərlərimin qəhrəmanları, bir qayda olaraq, xarici mühitdən çox, özləri öz daxili "mən"ləri ilə mübarizə aparırlar. Çünki mənim fikrimcə, insan çox mürəkkəb məxluqdur. Otello da, Yaqo da, mütləq mənada Yaxşı da, Pis də, Mələk də, Şeytan da bizim öz içimizdədir. Özümüzə kənardan baxa bilsək, biz bunu aydın görürük. Bir şeirimdə yazdığım kimi:

Başqasının gözünü taxaydım öz gözümə.
Başqasının gözüylə baxaydım öz-özümə
Onda ayıblarıma özüm düşmən olardım,
Onda mən, mən olardım.

"Hara gedir bu dünya" pyesinin baş qəhrəmanı da beləcə özünə kənardan baxıb qiymət verir, öz-özü ilə mübarizə aparır.

Onu da deyim ki, bu pyesdə qoyduğum məsələyə mən hələ çox əvvəllər "Baş" şeirimdə toxunmuşdum. Ümumiyyətlə, bir qayda olaraq dramaturgiyaya mən şeirdən gəlirəm. Yəni şeirdə ötəri toxunduğum bir məsələ məni rahat qoymur və mən həmin mövzunu pyeslərimdə davam etdirirəm, genişləndirirəm. Şeirdə məşhur Amerika alimi Uaytın kəşfindən söh-

bət gedirdi. Uayt yaddaşı köçürməklə şəxsiyyəti dəyişmək üzərində işləyirdi. Sonra başqa bir ingilis alimi irsiyyəti dəyişməklə irsi xəstəlikləri yox etmək istədi. Əslində xeyirxah bir kəşfin necə dəhşətli nəticələri olacağını anlayıb bu kəşfdən imtina etmişdi. Mən “Baş” şeirimdə yazmışdım:

Ey həkim, gücünə inansan da sən,
Bu yükü boynuna heç götürmə, gəl.
Ayırıb insanı öz aləmindən
Ana təbiətlə bəhsə girmə, gəl.

Həkim, təbiəti, gəl, hakim sayaq,
Hifz edək bir səsən yüz ahəngini.
Gücümüz çıtsa da, görək pozmayaq
Bəzən təbiətin öz ahəngini.

Sonralar, 1990-cı ildə BMT xüsusi qərar da qəbul etdi. Bu qərara görə bioloji sahədə aparılan bu tipli - yeni irsiyyəti dəyişmək üzrə aparılan təcrübələr qadağan olundu. Mən bu hadisələri Azərbaycana köçürmüşəm. Azərbaycanlı alim Laçın irsiyyətin dəyişdirilməsi üzrə böyük kəşf edib dünya şöhrəti qazanıb. Lakin sonra bu kəşfin necə böyük təhlükə yaratdığını anlayaraq ondan imtina etmək istəyir. Və daxilində bir tərəfdən şəxsi mənafe, şöhrət hissi, o biri tərəfdən isə bəşəriyyətin gələcəyi üçün narahatlıq hissi bir-biri ilə mübarizə aparır. Bu tərəddüdlü, təbəddülatlı anında qan yaddaşı - Ulu Əcdad köməyinə gəlir. Və qəhrəmanı kəşfindən əl çəkib ilkin dəyərlərə, mədəniyyətə, qan yaddaşına qayıtmağa dəvət edir. Pyesin sonunda alim öz kəşfindən imtina edir, özü də məhv olur...

- Bəxtiyar müəllim, pyesinizin tamaşasında iştirak edən möhtərəm prezidentimiz onu çox yüksək qiymətləndirdi. Dramı fəlsəfi, psixoloji əsər adlandırdı. Eyni zamanda, prezident göstərdi ki, “...bu əsərdə bir qədər ümitsizlik hiss olunur. Ümitsizlik olmamalıdır. Cəmiyyət, insan ümidlə yaşamalındır. İnsan

ümidlə yaşamalındır ki, cəmiyyət mənfə hallardan xilas olsun. Biz bəlkə də buna nail ola bilməyəcəyik. Amma gələcək nəsillər buna mütləq nail olacaqlar”. Tamaşadan aldığım təəssüratə əsaslanıb deyə bilərəm ki, doğrudan da pyesdə belə nüans var. Necə bilirsiniz, bu ümitsizlik nədən irəli gəlir?

- Həyatın, cəmiyyətin inkişaf qanunlarının özündən. Bəşəriyyət mövcud olduğu gündən Xeyrlə Şər, Yaxşılıqla Pislik arasında mübarizə gedir. Düzdür, Pisləyin, Şər qüvvələrin yaxşılığı, düzlüyü, həqiqəti yer üzündən silib atmağa qüvvəsi çatmır. Ancaq o da var ki, düzlük, yaxşılıq da pisi, ayrını yer üzündən birdəfəlik silə bilməyib. Deməli, bu iki əks qüvvə üz-üzə, qarşı-qarşıya dayansalar da həmişə birlikdə mövcud olublar. Bax, elə ümitsizliyimiz də nikbinliyimiz də bundan irəli gəlir.

- Bəxtiyar müəllim, pyeslərinizin əksəriyyətində müraciət etdiyiniz priyom-şəxsiyyətlərin ikiləşərək mübarizə aparması təkcə yuxarıda dediyimiz kimi, Otellonun da, Yaqonun da Yaxşının da, Pisin də, bir şəxsin daxilində yerləşməsindən irəli gəlirmi? Yoxsa, bu, daha çox “Bircə ondan razıyam ki, Özümdən narazıyam” -deyən şairin öz keyfiyyətlərindən, daxili “mübarizə”lərindən xəbər verir?

- Mən özüm də təsvir etdiyim insanlardan biriyəm və təbii ki, öz daxilimdəki həmin ikiləşməni, mübarizəni mən yaşayıram. Özü də yaradıcı adamlarda, düşünən şəxsiyyətlərdə bu mübarizə daha güclü olur. İnsan kamilliyə can atsa da nöqsansız deyil. Odur ki, yalnız özünü dərk etməyən adam özündən tam razı ola bilər. Səmimi sözümdür, mən nə müəllim, nə publisist, nə dramaturq, nə də şair kimi özümdən razı deyiləm. Bu yaşımda mikrofondan qorxuram. Qorxuram ki, səhv edəmə, nəyisə düz demərəm. Bu hiss böyük məsuliyyət hissindən doğur. Biz hər birimiz hər gün səhv edirik. Sadəcə olaraq bəziləri bunu etiraf edə bilmir, bayaq dediyim kimi özlərinə kənardan baxmağı bacarmırlar. Fikrimcə, hər düşünən in-

san öz hərəkətlərinə düzgün qiymət versə, yanlışdan, səhvindən nəticə çıxarsa, yer üzündə bu qədər polisə, məhkəməyə ehtiyac qalmaz. Mənim atam savadsız, həm də dindar kişi idi. Bir az da qaraqabaq adamdı. Çox danışmağı sevməzdi. Ancaq elə ki, yatağına girdi, yorğanı başına çəkib özü-özü ilə danışardı. Bir dəfə soruşdum ki, ay ata, nə danışsən? Dedi, öz-özümle iclas edirəm. Gördüm bu gün hansı günah işi görmüşəm, hansı savabı eləmişəm. Yuxum ərşə çəkilib, yata bilmirəm. Süpürgəçimizin könlünə dəymişəm, sabah görək ondan üzr istəyəm könlünü alam. Onda mənim 14-15 yaşım olardı. Bax, elə o vaxtdan mən də "özüm özümle iclas edirəm".

- *Bəxtiyar müəllim, şeiri planlaşdırmaq çətindir. Yəqin ki, o, şair qəlbinə təsir edən hansı bir hissdən, kövrək bir duyğudan, ya da nə isə bir hadisədən doğur. Dram əsəri isə əvvəldən planlaşdırılır, müəyyən hazırlıq mərhələsi keçir. Planınızda yeni bir səhnə əsəri yazmaq varmı?*

- İndi belə bir pyesim hazırlanır: "Göytürklər" adlanır. Bu da tarixi pyesdir. 1450 il bundan əvvəl əcdadlarımız - göytürklər Çin sərhəddində məskunlaşıblar. Onların həyatını öyrənmişəm. 7-8 il bu işlə məşğul olmuşam. Məqsəd nədir? Bilirsiniz, şeirə bütün mətləbləri gətirmək mümkün deyil. Odur ki, keçmişimizi, soykökümüzü araşdırmaq, haradan gəlib haraya getdiyimizi aydınlaşdırmaq üçün yenidən dramaturgiyaya müraciət etdim. Babalarımızın "tərələrində" və daşlara yazılmış Orxon-Yenisey abidələrində milləti yad təsirlərdən qorumaq üçün necə müdrik qanunlar qəbul ediblər! Hər bir şəxs üçün ən böyük məhəbbət Vətən məhəbbətidir, Vətənin mənafevidir. O vaxtın Ana yasasına görə orduda müxtəlif millətlər qulluq edə bilirdilər. Ancaq onbaşı, yüzbaşı, minbaşı, tümənbəşi (tümən - diviziya deməkdi) ancaq türk olmalı idi. Xaqanın yanında yeddi nəfər divan üzvü və yüksək səviyyədə qurultay olarmış. Xaqana, Divanın və qurultayın qərarı ilə yad millətdən qız almağa icazə verilərmiş. Özü də o zaman

ki, ölkədə vəziyyət ağır olanda, hücum gözlənilirdi. Bu izdivac siyasi məqsəd güdərmiş. Həm də Xaqanın ancaq türk qızından olan övladı vəliəhdlik hüququna malik imiş. Yad qızdan olan övlad yalnız şahzadə sayılar, taxt-tac iddiasına düşə bilməzdi. Görürsünüz, milləti saxlamaq, qorumaq əcdadlarımız üçün necə mühüm əhəmiyyət kəsb edib. Uşaq hansı dildə dil açırsa, o millətə qulluq edir. Bunu mən demirəm, L. Tolstoy deyir, Uşinski deyir, alman dilçisi Yakob deyir. Çünki dil ruhdur, psixologiyadır. Həyatda hər şey mənəviyyatdan başlanır. Millətin tənəzzülü də, tərəqqisi də mənəviyyata bağlıdır.

Bax, yeni pyesim bu mətləblərdən söz açacaq. Ulu babalarımızın mənəviyyatı, əxlaq normaları ən yüksək tələblərə uyğun gəlir. Özü də Göy Tenqriyə - Dan yerinə sitayiş edən ulu babalarımızın müqəddəs kitabları yox idi. Ancaq əxlaq, qayda-qanun çox müqəddəs tutulur, sözsüz əməl olunurdu. Deyilənə görə eramızın V əsrində Vizantiyadan gəlmiş xristian elçisi göytürklərə öz etiqadlarını təklif ediblər. Xaqan bu dinin mahiyyətini öyrənmək istəyib. Müqəddəs Üçlük haqqındakı söhbət onu inandırmaıyb və o, xristianlığı qəbul etməkdən imtina edib. VII əsrin sonlarında başqa bir Xaqana müraciət edərək, islamı qəbul etməyi təklif ediblər. Xaqan islamın mahiyyətini - təkallahlığı məqbul sayıb. Bundan başqa islamın əxlaq anlayışının, şəriət qanunlarının onların qanunlarına uyğun gəldiyini gördüyündən bu dini qəbul etməyə razı olub.

- *Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ömrünün və yaradıcılığının zirvəsini yaşayır. Bu zirvədən həm keçilən, həm də qarşıdan gələn yol daha aydın görünür. Necə bilirsiniz, "Hara gedir bu dünya?" Ümumiyyətlə, dünyanın getdiyi bu yol Sizi qane edirmi?*

- Çox qlobal sual qoyursunuz. Təəssüf ki, dünya bizimlə hesablaşmır. O, öz qanunlarına uyğun olaraq, öz yolu ilə in-

kişaf edir. "Hara gedir bu dünya?" tamaşasından sonra möhtə-rəm prezidentimiz dedi ki, yer üzündə neçə yüz min illərdir ki, insan yaşayır və insan cəmiyyəti mövcuddur. Həyatın prosesləri çox mürəkkəbdir. Ancaq o da təbiidir ki, insan cəmiyyə-tində eybəcərliklər əsrlərdən-əslərə keçərək daha da çox artır. Vəzifə nədir? Bunu qəbul etmək, onunla razı olmaq, ya-xud da ki, mübarizə aparmaq lazımdır?

Biz yazıçılar da bu eybəcərliklərlə özümüz bacardığımız kimi - qələmimizlə mübarizə aparırıq. O ki, qaldı dünyanın hara "getməyinə", hər halda bu qədər illərdən sonra müstə-qillik əldə etməyimiz çox böyük nailiyyətdir. Və elə təkcə buna görə dünyanın "gərdisindən" razı qalmaq olar.

- Maraqlı müsahibə üçün çox sağ olun.

Müsahibəni apardı: **FƏRİDƏ SƏFİYEVƏ**,

"Respublika" qəzeti, 19 dekabr, 1997.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

"BİLMİRƏM, BU MİLLƏTƏ VƏKİL ETDİ KİM MƏNİ?!"

Bəxtiyar Vahabzadə: Türkün nə uşağına, nə qocasına, nə rusa, nə farsa, azadlıq möhtaclarına və hətta qolu-muzu qandallayanlara tanımaq ehtiyacı olmayan söz adamı. Hiss və duyğularının toplusu olan yüzə yaxın kitabının 50-si Bakıda, 20-si Moskvada, 15-i isə qardaş Türkiyədə işıq üzü gö-rüb. Rus, ingilis, alman dillərində də dəfələrlə çap olunub. Öm-rün 73-cü payızında özgürlüyümüzdən bəhs edən "Özümüzü kəsən qılınç" (Göytürklər) pyesini tamamlayıb. Savaş qurtarma-yıb. B.Vahabzadə yenidən sözünü qılınç tək belinə qurşayıb.

- Əsl söz adamı səsdən iti təyyarə kimi sözündən öndə get-məli, həyatını görk eləməlidir. Sizi də tanıyanlar xatırlayır ki, özünün "Gülüstan"ın önündə addımlamış, totalitar rejimin kəşhakəs dövründə belə tələbələriniyə proqram dərsi deməmiş, vətəncilik, millətçilik dərsi keçmişsiniz. Və bu dərslər bütöv bir nəslin özgürlük oyanışında sosial baza rolu oynayıb. Bununla belə, Bəxtiyar Vahabzadənin "Gülüstan"ına rejimin "sifarişli dissidentliyi" kimi yanaşanlar da var.

- Mən 40 il universitetdə dərslə demişəm. Və düzgün qeyd etdiniz kimi, heç zaman proqram dərsi deməmiş, tələbələrime yaxşı mənada millətçilik, özünəqaydas dərsi keçmişəm.

Yaradıcılığımıza gəldikdə isə, o qədər açıq-aydın yazırdım ki, bu, "37-nin" xofu qanından-canından getməmiş adamlara dəhşətli görünürdü. Ancaq o açıqlıq "sifarişli dissidentlik" de-yildi. Əgər sifarişlə yazırıdım, onda 1962-ci ildə mənə niyə universitetdən xaric etdilər, niyə partiya töhməti verdilər? İstilaçılığı ittiham edən, "min ləkə vurdular şərəfimizə" deyə açıq - aydın rejimə qarşı çıxan bir əsəri rejim özü necə sifa-rış edə bilərdi? Vallah, belə iftiraya bışmış toyuğun da gülmə-yi tutar. Bu yay Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi işçilərinin bay-ramında H.Əliyev, altmışıncı illərdə B. Vahabzadənin həbsi-

nə imza atılmışdı, mən mane oldum” demədimi? Əgər mən sifarişli idimsə, bəs niyə həbsimə imza atılırdı?

Bəs mənə nə xilas etdi?

Hər şeydən öncə, gəncliyin qorxu-hürkü bilməzliyindən ahıllıq ehtiyatlılığına qədəm qoymağım. “Dərsimi” yaxşıca aldıqdan sonra açıq-saçıq yazmadım, sətiraltı yönəltməniyə keçdim. “Leninlə söhbət” poemam da məhz bu məqsədə xidmət edir. Leninin özündən yeddi sitat götürüb hallandırmışam. Məsələn, rüşvət olan bir məmləkətdə ədalət olmaz, yaxşı adam odur ki, məsləki, əqidəsi olsun və s. Və həmin si-tatları üzümə qalxan edərək bir ucunu gətirib bağlayırdım çağdaş dövrə. Sonra getdim Mərakəşə, gördüm Mərakəş xal-qı ana dilində yox, fransızca danışır. Gəldim “Latın dili” şeiri-ni yazdım. Orda qeyd elədim ki, latın xalqı yer üzündən si-linsə də, dili yaşayır. Ancaq dünyada elə xalqlar var ki, özü yazsa da, dilini öldürüblər: MK-dan Cəfər Cəfərov mənə ya-nına çağıraraq soruşdu ki, nə demək istəyirsən?! Dedim ki, görürsünüz, əsər Kasablankada yazılıb. O dedi: “Axı, sən yaz-dığın bizə bənzəyir. Mən dərhal dedim ki, bunu mən yox, siz dediniz. Bir də ki, əgər “bu bizim”sə, onda gəlin özümüzü dü-zəldək. Bax, sonralar antisovet ruhda yazdığım əsərləri belə-cə “sığortalayır, mövzusunu gah tarixə keçirir, gah da məka-nı dəyişirdim”. Ancaq “Gülüstan”ı yazanda (1959-cu il) çox cavan idim. Sözümlü birbaşa demişdim:

Min ləkə vurdular şərəfimizə,
Verdik, sahibimiz yenə “ver” dedi.
Lap yaxşı eləyib doğrudan bizə,
Biri “baran” dedi, biri “xər” dedi
Bizi həm yedilər, həm də mindilər,
Amma arxamızca gileyləndilər...

Bu poemanın üstündə başım müsibətlər çəksə də, o vaxtkı fə-dakarlığı indi “sifarişli dissidentlik” adlandırılır. Çox qərībədir.

- Yaradıcılığınız həmişə siyasi ab-havaya nüfuz göstərüb. Son dövrlərdə isə şahid və iştirakçı kimi bilavasitə siyasi pro-seslərə də qatılmışınız. Və xalq da şairindən radikal addımlar gözləyib. Fəqət, şeirləri ilə qan-qan deyən Bəxtiyar Vahabza-də siyasət olaylarında qanı su ilə yumağa meylləndi. Nədən?

- Haqlısınız. Ancaq məsələ bundadır ki, mən sovet rejimin-də də siyasi mübarizə aparmamış, şeirlərimlə - “Yollar, oğul-lar”, “Amerika gözəlinə”, “Mərziyə”, “Ləyaqət”, “Bağışlayın, səhv olub” və s. kimi əsərlərimlə döyüşmüşəm. Siyasi müba-rizəyə isə 1988-ci ildən sonra gəldim. O zamanki parlamentdə ikicə nəfərdən başqa demokratik qüvvə yox idi - bir mən idim, bir də rəhmətlik İsmayıl Şıxlı. Ona görə də mən siyasi mübarizəyə qoşulmaya bilməzdim. Vətənin mənafeyi bunu tələb edirdi. 5-6 il əlbəyaxa vuruşdum “onlarla”. İndi yaddan çıxsa da, məqamında radikal addımlar atmışam. Yadıma gəl-mirmi 90-cı ildə - “Bizə ordu lazım deyil”, - deyən müdafiə naziri Bəşadlı ilə parlamentdə döyüşməyim, onu “dəftərxana generalı” adlandıraraq, Milli Ordu yaradılması üçün haray qo-parmağım? Mütəllibovun vaxtında da haqq sözü deməkdən çəkinməmiş, demokratik qüvvələrin hakimiyyətə gəlməsində də bütün qüvvəmi sərf etmişəm. Mən Elçibəyin vəkili idim. İnanırdım ki, demokratik qüvvələr xalqı böhrandan, müharibə-dən xilas edə bilər... Son dövrlərdə isə səhhətim, əsəblərim çox korlandığına görə, demək olar ki, siyasi səhnədən çəkil-miş, yenidən yazı masama pənahlanmışam. Məndən radikal addım gözləyənlərin çoxusu son illər yazdığım əsərlərin heç birini oxumayıb. Oxusaydılar, görərdilər ki, Bəxtiyar Vahab-zadə vətəndaş şair mövqeyindən çəkilməyib, çəkilişi də de-yil.

- Tez-tez belə gileylər eşidilir: Söz qiymətdən düşüb. Şərəf-siz yaşamaqdansa, şərəflə ölməyi tələq edən söz adamlarının çoxu özləri dedikləri ömrü yaşamırlarsa, sözün kəsərdən düş-məyinə kənarda səbəb axtarmağa dəyərmə?

- Ümumiyyətlə, insan heç zaman malik olduğunun qədrini bilmir. Bəşərin xisləti belədir. Və biz də itirdikdən sonra qədir bilənlərdənək. Sabirin vaxtında onu bəyənmişdilər ki, yazdıqları şeir deyil, hanı bizim Füzulimiz? Eləcə də Mirzə Cəlilin dilini bəsit adlandırdılar. Amma müəyyən zaman kəsiyində onlardan uzaqlaşandan sonra Sabirin də, Mirzə Cəlilin də dahiliyi ayan oldu. Əlbəttə, qələm əhli bir-birinə və başqa ziyalılara böhtan atanda düzlə öyri seçilmir və söz kəsərdən düşür. Amma həqiqəti deyən söz öz qüvvəsindədir. Həqiqi söz heç vaxt kəsərdən düşməyib. Düşübsə, onda "Müsavət", "525-ci qəzet", "Müxalifət", "Təzadlar", "Yeni Azərbaycan" və digər onlarca mətbuatın kəsəri hardandır? Sizin qəzetdə dərc olunan "Moşu" əhvalatı kəsərsiz şeydirmi? Nə qədər böyük ironiya var o yazılarda? Nə qədər budaqları silkələyir? Hətta istəmişəm ki, "Moşu"ya Şəki ləhcəsi ilə bir məktub da yazım. Bundan əlavə, qəzetinizdə onlarca yazı oxumuşam və sarsılmışam. Eləcə də, götürək ədəbiyyatı. Son iki ildə "525-ci qəzet"də gənclərin elə şeirlərini oxumuşam ki, valeh olmuşam. Özü də onlar bizim kimi yox, tamam başqa stildə yazır və ürəkləri birməfəsə fəth edirlər. S.Rüstəmxanlının Z.Bala-yanların üzünə şillə çəkən "Ömür kitabı"nı unutduqmu? Qabil, M.Araz yaddan çıxdımı? Şahmar Əkbərzadənin, Ramiz Rövşənin, Əlisəmidin, Rüstəm Behrudinin şeirlərini görmürük mü? Sabir Əhmədlinin, Anarın, R.Tağının, İ.Məlikzadənin, Elçinin, Eldəniz Quliyevin elə məni bəyənəməyən Əkrəmin yazdıqları balacamı şeylərdir? Öz içimizdən çıxır deyə böyüklüyünü görə bilmirik. Binanın bütün gözəlliyini görmək üçün ona kənardan baxmaq lazımdır. Bugünkü ədəbiyyatın da böyüklüyü 30-40 ildən sonra görünəcək.

- *Həzrəti Mövlana deyirdi ki, "Səbr qurtuluşun açarıdır". Və bu səbr son dövr olaylarında dilimizi də, özümüzü də döyənək eləsə də, qurtulmaq istədiyimizi də, özümüzü də döyənək eləsə də, qurtulmaq istəyimizdən qurtula bilməmişik. Sizə elə*

gəlmirmi ki, səbr ancaq məqama qədər qurtuluşa açardır. Həddi keçəndə isə fərsizlik, səbətsizlik, şərəfini qoruya bilməməkdir. Və dövlətin, xalqın səbrini siyasi motivlərlə bağlasa da, ədəbiyyatımızın səbrini başa düşmək olmur. Səbrlə gözləmə mövqeyi ilə o nədən qurtulmağa ümid edir? Bəs, böyük, təlatümlü bir dövrün ədəbiyyat şərəfini kim qoruyacaq?

- Mən bu fikri qəbul etmirəm. Zəngin ədəbiyyatımız olub, var və sabah da olacaq. Bu yaxınlarda N.Hacızadənin "Qisas qiyamətə qalmaz" və Vidadi Babanlının "Ana intiqamı" adlı pyeslərinə baxdım. Əminəm ki, "Müxalifət" qəzetində bir adam, eləcə də ədəbiyyatda boşluq "gören" digər kəslər o pyeslərə baxmayıb. N.Həsənzadənin "Pompeyin Qafqaza yürüşü"nə baxmısınız mı? Böyük alim, böyük insan Xudu Məmmədovun dünyanın monumental əsərləri sırasına daxil olan "Qoşa qanad" əsəri, Elçinin "Ah, Paris, Paris" pyesləri, eləcə də digər yazarlarımızın dövrün nəbzi ilə bir vuran onlarca əsəri var. Çoxusu da maliyyə çətinliyindən işıq üzü görə bilmir. Şəxsən mənim yeni yazdığım 3 kitabım da "səndiqdə" yatır. Bax, siz bu məsələdən - ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin üzləşdiyi fəci durumdan danışın. Mən cür məhrumiyyətlər hesabına yaranan ədəbiyyata yuxarıdan baxmaq ədalətsizlikdir. O ki qaldı xalqın, dövlətin səbrinə, bütün məqamlarda susmaq yox, yeri gələndə bir yumruq kimi ayağa qalxmaq lazımdır.

- *Üstündən keçib gəldiyimiz və Sizin də yaşayıb-yaratdığınız dövrəmə ədəbiyyat havası çox idi, yoxsa, indimi?*

- Sovet dövründə ədəbiyyat havası indikindən çox yüksək idi. İndi ədəbiyyat havası yoxdur. Çünki şillə dəyib bizə, ancaq isti - isti olduğundan ağrısını hiss edə bilmirik, key kimiyik; ikinci səbəb isə odur ki, həmişə Yazıçılar İttifaqına - Birliyə yığışdıq, disputlar, müzakirələr keçirərdik, kitablarımızı çap edərdilər, qonorar verərdilər. İndi isə kitab çap etdirmək üçün özümüz pul verməliyik. Bax, şəx-

sən mən əlimdəki bu kitabımı ("Körpü çaydan uzaq düşüb") bir imkanlı adamın himayəsi ilə çap etdirmişəm. O, yaş yetirmiş bir ağsaqqala hörmət eləyib, əl uzadıb. Baş yetişməkdə olan gənc qələm sahiblərimiz neyləsin? Ədəbiyyatımızın gələcəyini istəyiriksə, bunu düşünməliyik. Dövlət himayəsi deməzdim - çünki dövlət himayə etsə, deyəcək ki, mən deyini yaz "Sosializm realizmi"-nin dadını hələ unutmamışıq. Ancaq bu və ya digər şəkildə ədəbiyyata müntəzəm qayğı lazımdır.

- *Yeri gəlmişkən, Yazıçılar Birliyinin sonuncu qurultayı ərəfəsində ölkə başçısı Sizə yeni mənzilin orderini təqdim etdi, son günlərdə imzaladığı Fərmanla isə fərdi təqaüd təyin edildi.*

- Elə o mənzilə görə də mətbuat adımları çox hallandırır. Bəxtiyarın mənzili yox idi, təzəsi onun nəyinə lazımdır və s. Gördüyünüz kimi, mən liftsiz binanın beşinci mərtəbəsində yaşayıram. Birinci mərtəbədə mənim mənziliməcən 96 pilləkən var. Bir yerə gedib-qayıdanda əvvəlcədən evə zəng çalırım, mənim üçün kürsü düşürürlər və hər mərtəbənin meydançasında əyləşib nəfəs dərdikdən sonra özümə gəlirəm. İndi özünüz deyən o mənzil mənə lazımdır, ya yox? 50 illik yaradıcılığı olan bir şairə bu çoxdurmu? Mənə yeni mənzili irad tutanlar Badamdarda, şəhərin başqa yerlərində qurulmuş imarət və villaları görmürlərmi?

- *Yeni nəsilə xalq ruhuna, idrakına yadlıq, kor-korana Qərbi yamsılamaq, kökündən, tarixindən ayrılmaq, gələcəyini özgürlüyündən uzaqlarda axtarmaq Vətənsizlik milli faciəsinə aparır. Yolumuza aydınlıq saçmalı olan ziyalılığı isə, dərin böhran yaxalayıb. Bu böhran nədən yaranır və ondan çıxmaq mümkündürmü?*

- Kapitalizmə keçidlə əlaqədar bizdə çox böyük özündən uzaqlaşma əmələ gəlib. Birinci növbədə, milli əxlaqımızdan, islam əxlaqından ayrılıq. Vətənsizlik, manqurtluq isə məhz buradan başlanır. Və nə qədər özgürlüyümüzdən uzaqlaş

Avropanı yamsılayırıqsa, bir o qədər bədbəxt olacağıq. Bununla belə, lazım olan şeyləri öyrənməyin əleyhinə deyiləm. Ancaq hər şeyə milli əxlaq, mentalitet kontekstindən yanaşılmalıdır. Tamamilə doğru qeyd etdiniz ki, gəncliyin yad səmərə yön almasında başlıca səbəb ziyalılarımızın başlarının öz küylərinə qarışmasıdır. Böhrandan çıxmaq üçünsə, dəqiq rezept vermək mümkün deyil. Ən yaxşısı odur ki, hər kəs özlüyünə çəkilib düşünsün, öz vicdanı ilə üz-üzə dayansın. Axı, nə qədər çəkişmək, didişmək olar?

- "Mən gəlmədim dava üçün,
mənim işim sevgi üçün
Dostun evi könüllərdir,
könüllər qurmağa gəldim".

- *Ruh adamı kimi həyata Yunis İmrə baxışını Siz də təsdiqləyir, etiraf edirsiniz ki, siyasət adamı deyilsiniz. Elə isə umumiyyətlə, qınaqlara səbəb olan siyasətdən, "Duma" oyunlarından imtina etmək mümkünsüzümü?*

- Doğrudan da, mən siyasət adamı deyiləm. O qədər sadə qələbəm ki, nə deyirdilər, inanırdım. Ancaq, sən demə, siyasət çox incə şeymiş. Siyasət demək istədiyini yox, məqamında lazım olanı demək imiş. Onu da mənim kimi sadəlövh şair hərdən bilsin?! Ümumiyyətlə, bu qənaətə gəldim ki, söz adamı siyasətlə məşğul olmamalıdır. Ancaq bu o demək deyil ki, zamanın hadisələrindən kənarda qalasan, sözünü deməyəsən. Buna görə də mən bu qənaətə gəldim ki, sözümü kürsülərdən deyil, bədii yaradıcılıqla deyim. Ona görə də indi demək olar ki, siyasi səhnədən çəkilmişəm. Milli Məclisə də nadir hallarda gedirəm. Həm səhhətim pisləşib, həm də yaşıma o yaş deyil. Çünki anam mənə siyasətçi kimi yox, şair kimi, ruh adamı kimi doğub. Ona görə də Bəxtiyarı siyasətdə yox, şeirlərində axtarın. Və şeirlərimdə millətə lazım olanı görməyəniz, onda enimə də vurum, uzunuma da.

- Oxucu yazır: "Mətbuata verdiyiniz müsahibələrdə çoxumuzun aşkar bildiyi məsələlərin üstündən 70-ci illərin ehtiyatlılığı ilə adlayırsız. Axı, Siz də kömülməminin səbəblərini adbaad deməyəcəksizsə, bəs kim deməlidir?"

- Mən nə müsahibələrimdə, nə parlamentdə, nə də meydanlarda dövlət, xalq əhəmiyyətli məsələlərin üstündən ehtiyatla keçməmişəm. O oxucu dilimizin və millətimizin adı məsələsi müzakirəyə qoyulanda mövqeyimi birbaşa ölkə başçısına açıq bildirməyimi, bu barədə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə böyük məqalə ilə çıxış etməyimi, Vətən uğrunda döyüşə bilmədiyimiz haqqında haraylarımı nə tez unudub?

Biri-birimizə uyuşan deyil,
Biri-birimizə tərs düşən olduq.
Biz Vətən uğrunda döyüşən deyil,
Vəzifə uğrunda döyüşən olduq.

Məgər bu, içində yaşadığımız günün ağrısı deyilmi? Bu, ehtiyatlılıqdır?

- Ömür dedikləri bir ilğimli yolda sözünüzlə azadlıq carçı oldunuz. Bəs azadlıqda nə yazırsınız? "Şəbi-hicran"dan, "Şəbi-aris"ə - Vəsl gecəsinə qovuşa bildinizmi?

- Bu sualınıza ancaq şeirlə cavab verəcəyəm.

"O zaman yazmışdım:
Azadlıq-səhər,
Bu səhər arzusu ölə bilərmimi?
Məhkum xalqlar üçün azadlıq qədər
Böyük bir səadət ola bilərmimi?..."

İndi yazıram:

Azadlıq! Nəhayət, qovuşduq sənə,
Amma deyəmmədik: "Şükür Allaha!"
...Elə bir gündəyik qollarımızda
Qandala çevrilib azadlığımız...
Vəzifə eşqinə, mənəşə eşqinə

Qardaş qardaşına güllə atırsa,
Düşmən əsgərinə, yad əsgərinə
Halal torpağını əgər satırsa,
Belə azadlığı istəmirəm mən,
Belə azadlığı istəməz Vətən!

Deyəsən, "Şəbi-aris"in yolu çox uzundur. Amma, dözməli, qanla qazandığımız istiqlalın qədrini bilməli, qorumaalıyıq. Gec-tez azadlığın bəhrələrini dərəcəyik.

- Yeni ilin astanasında məmləkətimizin və millətimizin gələcəyinə qəlb adamı Bəxtiyar Vahabzadənin gözləri ilə baxmaq istərdik.

- Həmişə arzulayırdım ki, millətim rusun tapdığından xilas olsun. Allaha min şükür, xilas olduq. Yaxın gələcəkdə isə ən imkanlı bir ölkəyə çevriləcəyik. Millətimizin müəyyən qüsurları olsa da, işlək millətdir. Ailəcanlıdır. Və ailə dağılmasa, cəmiyyət də dağılmaz. Gələcəyimizi yaxşı görürəm, ümid-siz deyiləm. Müstəqilliyimizi mədəmizə qurban verməsək, uğurlarımızın olacağına şübhə etmirəm.

Söhbətlaşdı: BƏSTİ ƏLİBƏYLİ.
"Muxalifət" qəzeti, 31 dekabr, 1997.
"Zaman və mən", Bakı, 1999.

KÜLƏKLİ GÜNDƏ MÜSAHİBƏ

Çöldə külək getdikcə güclənir, qar gətirəcəyini xəbər verirdi. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin bu gün bir çoxumuzu narahat edən məsələlərə dair düşüncələri isə onun Hüsü Haçıyev küçəsindəki mənzilində mənəvi yellər kimi əsirdi.

1998-ci il fevralın 7-si idi...

DİLİMİZ

- Düzü, telefonun dəstəyini götürüb, Sizə niyə zəng elədim və niyə görüşmək istədim, - bunu izah edə bilməyəcəyəm. Yəni bu, sadəcə olaraq, Sizdən bir müsahibə götürmək istəyi deyil...

- Başa düşdüm səni. Belə şeylər olur. Ürək narahat olanda olur. Belə vaxtlarda kiminləsə dərdləşmək, suallarına cavab almaq istəyirsən, yoxsa, ürək dözməz. Hamımız beləyik. Yaxşı eləyib gəlmisən. Mən də səhərdən keçmiş tələbələrimin biri haqqında bir məqalə üzərində işləyirdim, amma tamamilə unutmuşdum ki, o, mənim tələbəm olub. Bir az bundan qabaq Bəkir zəng etmişdi (akademik Bəkir Nəbiyev - Ə.Ş.), o yadıma saldı. Yaxşı, Şəki paxlavası ilə aran necədir?

- Çox şirin olur.

- Onda bu almanın dadına bax. Bazardan gəlməyib, Şəki-dəki bağimdandır. Hesab elə ki, o bağ da mənim əsərimdir. Amma o "əsəri" yaradanda yaxşı məsləhətçilər olub. Şəki-də torpağın, ağacların dilini, ağzının dadını yaxşı bilən bağbanlar çoxdur. Və o bağ salmağa başlayanda bir daha əmin oldum ki, torpaq üzərində əsər yaratmaq kağız üzərində əsər yaratmaqdan asan deyil. Hətta bəlkə də çətindir. Yəni bu, bir günün, bir ayın, bir ilin işi deyil. Özü də bağ, heç vaxt bitməyən, heç vaxt tamamlanmayan bir "əsərdir". Onun üzərində ömrün boyu işləyirsən, təkmilləşdirirsən, günbəgün, aybaay,

ilbəlil onun yeni "misralarını", yeni "fəsillərini" yazırsan və qərībədir ki, heç vaxt yorulmursan. Ona görə də mən torpağa toxum səpən, ağac əkən, məhsul yetişdirən adamı - əkinçini, bağbanı ən böyük sənətkar hesab edirəm. Xülasə, bu, uzun işdir, böyük fəlsəfədir. İmkanın olsa, bu il yayda gələrsən Şəkiyə, bağda gözə-gözə bu fəlsəfəni özümlə üçün yavaş-yavaş xırdalayırıq. Hər il düz üç ay mən o bağdan qırağa çıxmıram.

- Dəvət üçün sağ olun. O tərəflərdə çoxdan olmamışam, heyf ki, yaya da hələ çox var... Bayaq siz "dil" dediniz və mən bir görüşdən aldığım təəssüratı Sizinlə bölüşmək istəyirəm. Fevralın 6-da mənə çox gözəl bir tədbirə dəvət etmişdilər. R.Behbudov adına Mahnı Teatrında yazıçı və jurnalist Mehriban xanım Vəzirin "Məhbusun arzuları" hekayələr kitabının təqdimatı idi. Necə gözəl adamlar gəlmişdilər o mərasimə! Necə də qəlb oxşayan bir axşam idi o axşam!...

- Televiziya işləyən Mehribanı deyirsən, eləmi? Yaxşı tanıyıram, bir neçə hekayəsini də oxumuşam, iki-üç dəfə də televiziya məndən müsahibə alıb. İstedadlı, ağıllı qızıdır. O məclisə mənə də dəvət etmişdi. Təəssüf ki, səhhətim gündəlik işlərimdə, planlarımda hərdən düzəlişlər edir. Həmin gün qan təzyiqi qoymadı ki, gedib onu təbrik edim.

- Mərasimi azəri-türk qadınları Cəmiyyəti təşkil etmişdi. Çıxışları dinləyirdim, zala göz gəzdirdim. Bilirsiz, orada bu gün müəyyən qədər yaxşı yaşayan, güzəran qayğılarının divara dirəmədiyi adamlar da vardı, çörəklə imtahanla çəkilənlər də, rəhbərliyin siyasətini ürəkdən bəyənənlər də var idi, mətbuatda bu siyasəti tənqid edənlər də, qocalar da vardı, cavanlar da və bütövlükdə bu, ölkəmizin, xalqımızın özü idi. Görəydiniz, bu adamlar necə səmimi, necə mehriban, necə böyük hörmət və məhəbbətlə danışurdılar. Xalqımız, mədəniyyət və incəsənətimiz, xüsusən də ədəbiyyatımız haqqında necə dəyərlili fikirlər söyləyirdilər! Kim həyatda, sənətdə necədirsə, səhnədə də o cür idi. Sabir Rüstəmxanlı, Ələviyyə Babayeva, Qa-

bil, professor Tofiq Hacıyev, professor Nizami Cəfərov... Dili-miz nəgməyə dönmüşdü. Orada boğazdan yuxarı, süni bir pafosla deyilmiş bircə kəlmə də eşitmədim. Çox məhrəmanə bir söhbət gədirdi. Həm də duran-duran zaldakılara bərk-bərk tapşırırdı: Gənclərdən, gənc ədəbi qüvvələrdən muğayat olun! Və mən bütün bu söhbətləri dinlədikcə düşünürdüm: Nə üçün biz bir-birimizlə həmişə belə danışırıq? Həmişə bu cür səmi-mi deyilik. Axı, Azərbaycan dili şər, böhtan dili deyil, ülvi bir səmimiyyət dilidir. O vaxt ki kimsə bu dildə yalan danışır, böhtan söyləyir, həqiqəti ört-basdır etmək istəyir, onda bu dil daha Azərbaycan dili olmur, dönüb başqa bir dil olur.

- Bu, mənim də ürəyimi ağrıdır ki, nəyə görə son zamanlarda iqtidara, müxəlifətə ayrılandan sonra bizim ziyalılarımız arasında didişmə olsun, çəkişmə olsun? Niyə biz bir-birimizi anlamayaq, bir-birimizlə düşmən münasibətində olaq? Hamımız bir Vətənin, bir ananın, bir millətin övladıyıq. Heç olmasa bu mədəniyyət məsələlərində gerek birləşək, əl-ələ verək. Dərdlərimiz ümumidir, arzularımız ümumidir, bizi birləşdirən şeylər daha çoxdur, nəinki bizi bir-birimizdən ayıran cəhətdir. Ayıran cəhətlər çox zaman şəxsi maraqdan gəlir. Məsələn, mən belə güman edərdim ki, çox zaman bu vəzifə davasıdır. Vəzifə davasına görə, iqtidara çatmaq üçün didişmələr, çəkişmələr... Bunlar mənim ürəyimi ağrıdır və hətta bu barədə bir şeir də yazmışam. İkincisi də gələk dilimiz haqqında dediklərinizə. Mənim, sizin bu dilə vurğunluğumuz təkcə azərbaycanlı olduğumuza görə deyil, ümumiyyətlə, bizim dilimiz, imkanlı və zəngindir. Bir misal çəkmək istəyirəm. Bizə düşmən kəsilən həmin o Silva Kaputikyanın kitablarından birini - adı yadımdan çıxıb, onun ruscasını oxumuşam ("Karvan hələ yoldadır" - Ə.Ş.) - bu sözlərlə başlayır: Mən bu kitabı yazmağa başlamaq üçün yaradıcılıq evinə gəldim. Yorğun idim, çamadanımı yerə qoydum və istirahət etməyə başladım. Radionu açdım, gördüm ki, uşaqlar üçün türk dilində veriliş gedir. Ra-

dio belə deyirdi: "Biri varmış, biri yoxmuş, Allahdan başqa kimsə yoxmuş". Bu sözləri Kaputikyan Azərbaycan dilində səsləndiyi kimi yazır və deyir: Öz-özüm düşündüm ki, İlahi, bu nə gözəl dildir! Bu bülbül cəhcəhidir, bu, dil deyil, bu, - nəgmədir! Sonra isə Kaputikyan yenə sayıqlamağa başlayır ki, bu gözəl dildə danışan millət niyə belə vəhşi olub, soyqırımı törədib və ilaxır. Yəni, Kaputikyan həmişəki kimi böhtan toru toxumasa, Kaputikyan olmaz... Amma bu, bir həqiqətdir ki, başqa millətlərin övladları dilimizə məftun olduqlarını dəfələrlə söyləyiblər. Bu cür adamlara mən çox rast gəlmişəm və həmişə də ürəyim qürurla döyünüb ki, dilimiz başqalarını da valeh edəcək dərəcədə gözəldir. Mən bir misal da gətirmək istəyirəm. Yevgeni Yevtuşenko ilə bizim dostluğumuz uzun müddətdir ki, davam edir və Rimma Kazakova ilə də həmçinin. Bunlar mənim əsərlərimi rus dilinə tərcümə edirdilər. Bildiyiniz kimi, adətən əvvəlcə şeirlərin sətri tərcüməsi gedir və şeirlər bu sətri tərcümə əsasında rus dilinə tərcümə olunur. Biz isə onların şeirlərini alırıq və birbaşa öz dilimizə çeviririk. Və hər iki şairdə mən bunu görmüşəm: sətri tərcümələri oxuyandan sonra həm Yevtuşenko, həm də Kazakova deyir ki, "indi bu şeiri mənim üçün Azərbaycan dilində oxu". Şeiri oxuyuram. Mən oxuduqca, onlar şeirin melodiyasını götürür, ritmini tuturlar. Ona uyğun da, rus şeiri vəznində takt seçirlər. Digər tərəfdən də, hər dəfə mən şeiri oxuyandan sonra Yevtuşenko da, Kazakova da hayıl-mayıl olub deyirlər ki, İlahi, bu nə gözəl dildir!

Məlumdur ki, bizim dilimiz türk dilləri qrupuna aiddir. Amma mən deyirdim ki, Azərbaycan dili həmin qrupa daxil olan dillərin içində ən imkanlı dildir. Bunun da bir əsas səbəbi var. Türkiyə türkləri son zamanlarda dil inqilabı elədilər. Yəni ərəb və fars dillərindən keçmiş sözləri uydurma və süni sözlərlə əvəz etdilər. Məsələn, "fövqəladə" kimi sözün əvəzinə "olağanüstü", "təbiət" kimi sözün əvəzində "doğal"

yazdılar, əsərə, kitaba "yapıt" deməyə başladılar. Başqalarını deyə bilmərəm, amma düzəltmə sözlər mənə çox süni görünür. Çünki uydurma sözlərdir və mən Türkiyədə bu barədə bir məqalə də çap etdirmişəm. Bizim ləhcəmizdə dəqiqlik və ilkinlik qorunub saxlanıb. Məsələn, Türkiyə telekanallarına baxanda hərdən eşidirəm ki, filan yerdə "trafik kaza olmuş, üç kişi hayatını kayb etmişdir". "Hayatını kayb etmişdir" nədir? Bu üç sözdənsə, bircə kəlmə, "ölüb" demək daha yaxşı deyilmi?

- Bunlar öz yerində. Amma mən demək istəyirəm ki, Azərbaycan dilinin özü bizi, yəni bu dildə danışanları səmimiyyətə dəvət edir. Səmimilik bu dilin, əgər belə desək, canında, qanındadır. Başqa sözlə, bu dildə danışan adam qeyri-səmimidirsə, riyakardırsa, mənim üçün o, daha Azərbaycan dilində deyil, hansısa başqa bir dildə danışır.

- Nə gözəl, nə gözəl! Tamamilə haqlısan, bilirsinizmi səbəbi nədir? Çox düşünmüşəm bu barədə. Çünki tərcümə ilə də məşğul olmuşam. Məsələn, bəzən olur ki, rus dilində bir sözün qarşılığını Azərbaycan dilində dəqiqliyi ilə tapa bilmirəm. Niyə tapa bilmirəm? Ona görə yox ki, o sözü mən rusca bilmirəm, yaxud onu duymuram, hiss etmirəm. Yox, məsələ bunda deyil. Səbəbi ondadır ki, bizim dilimiz çox emosional dildir, səmimi dildir, ürək dilidir, gönül dilidir, sənət dilidir və ən doğrusu, sentimental dildir. Ona görə də bu dil ünsiyyət yaratmağa ən çox imkanı olan bir dildir və bu dildə ən səmimi, ən incə duyğuları, ən incə mətləbləri, ən incə nəzakəti ifadə etmək daha asandır. Amma dilimizdə rəsmi protokol və dəftərxana məsələlərinə aid deyim tərzinin dəqiq ifadəsini tapmaq nisbətən çətindir.

- İndi təsəvvür edin: həmin o Mahni teatrında, yaşının bu çağında öz dilinin sehrinə təzədən düşmüş bir şəxs - yəni mən, durub çıxır eşiyə və nə görür? Hər tərəfdə reklamlar par-par alışıb yanır, amma bu reklamların, demək olar ki, hamısı əc-

nəbi dillərdədir və bu adam öz dilində çox az sözə rast gəlir. Onun halını təsəvvür etmək, zənnimcə, çətin deyil. Yəni bu küçələrdə, bu meydanlarda, evlərin üstündə mənim dilimin elə bir nişanəsi qalmayıb.

- Haqlısan. Bu, çox yaralı məsələdir. Bir zaman Bakıda küçələrimizin adları belə yazılırdı: bir tərəfdə Azərbaycan dilində, bir tərəfdə rus dilində. İndi isə yeni lövhələr, reklamlar peyda olub və bunlar çox zaman yalnız əcnəbi dillərdə yazılır. Məsələn, dükanın üstündə "şop" yazılıb. Həç o dükanların özü bilmir ki, şop nə sozdür.

- Yazılarının birində mən də kinayə ilə "dükançı"-nı, "dükanları"- "şopçu", şoplar adlandırmışam.

- Neyləyəsen?! Ona görə bu məsələ mənə də çox toxunur. Təxminən bir il bundan qabaq bir şeir yazmışdım. Həmin şeirdə belə misralar var:

Bir vaxt rusca idi reklam-ışıqlar.
İndi ingiliscə dürtülür gözə.
İtin də dilinə hörmətimiz var,
Təkcə öz dilimiz yaramır bizə.

Çox qəribədir ki, nəse biz başqasının kölgəsini çox sevirik. Biz qəribə millətlik, başqasının kölgəsi üstümüzdə olmasa, elə bil ki, yaşaya bilmirik. Mən bunu görəndə əsəbiləşirəm. Nəyə görə reklamlarımız başqa dillərdə olsun və nəyə görə mən Bakının küçələrindən keçəndə hiss etməyəm ki, bu, Azərbaycan şəhəridir, bu, Azərbaycanın paytaxtıdır, bura Azərbaycandır. Axı, belə olmaz!

Yazıcıların qurultayında professor Tofiq Hacıyev də bütün bu məsələlərə çox gözəl toxundu və mənə belə gəlir ki, prezident də onun dediklərinə müsbət yanaşdı. Bu, çox mühüm məsələdir və xahiş edirəm ki, qəzetinizdə bu barədə yazasınız. Bildirəsiniz ki, dilimizin heysiyyətinə bu şəkildə toxunmaq günahdır, hətta deyərdim ki, cinayətdir.

MƏN BU İŞƏ MATAM

- *Məni bir məsələ də düşündürür: hər hansı bir istedadlı yazıçı haqqında söhbət gedəndə, onun yaradıcılığının məziyyətlərindən danışanda belə bir cəhəti xüsusi qeyd edirlər ki, o, adiliyi görə bilir, adiliyin xarakteristikasını verə bilir. Mənə belə gəlir ki, adilik həm də təbiiyyətdir, təbii olan şeylərdir. Yəni Günəşin çıxması, qürub çağı, Ayın batması, qışda qarın yağması təbii olduğu qədər də bizim üçün adilikdir. Mühəribə isə qeyri-təbiiyyətdir. Ruslar "zanimayetsya zarya" deyirlər, amma heç vaxt deməzlər ki, "zanimayetsya voyna". Çünki mühəribə günəş deyil ki, özü çıxa, başlana. O, öz-özünə başlanmış, onu törədirlər, alovlandırırlar... Söhbəti ona gətirirəm ki, yazıçı, publisist, bir sözlə qələm əhli bu gün adiliyi - təbiiyyəti gördüyü qədər də qeyri-adiliyi - xırda uşaqların əllərinə əski götürüb yolların qırağında durmalarını, maşınlar dayanan kimi yüyürüb onların şüşələrini silmələrini və əksinə, başqa bir vətəndaşın qısa bir vaxt ərzində sərvət, mal-mülk sahibinə çevrilməsini də görməli və belə qeyri-təbii gerçəkliyin anatomiyasını da bilməlidir.*

- Yazıçılığın, jurnalistliyin birinci şərti hamının görmədiyini görə bilmək bacarığıdır. Adiliyi görüb ümumiləşdirmək isə artıq sənətkarlıqdır. Sözüünüzün üstünə gəlirəm: bu gün halal maaşla imarət ucaltmaq mümkün deyil, hətta nə qədər mükafat da alsan, mümkün deyil. Özünün sahibkarlıq fəaliyyətində halallığı uca tutan, qəpiyi qəpiyin üstünə qoyub az-çox vəsait toplayan bəzi iş adamları üçün də bu, asan iş deyil. Gəlin, görək, əslində nələr baş verir. Məscid, məktəb, xəstəxana tikdirmək, sözsüz ki, xeyirxah işdir. Amma bu yaxınlarda bir nəfər televiziya ilə çıxış edib dedi ki, "mən ailəmin büdcəsi hesabına məscid tikdirmişəm", soruşmaq ayıb olmasın, bu ailənin büdcəsi nə imiş görəsən və bu büdcə hansı gəlirlər hesabına formalaşır? Həm də məscid, axı, hallahıq ocağı, paklıq

məbədi, Allah evidir! Haram pul ilə məscid tikdirmək nadürrüst əməldir. Nə təhər olur ki, mən - əlli il bədi və elmi yaradıcılıqla məşğul olan, ana dilində əlliyyə qədər kitabın və onun yarısı qədər də xarici dillərdə buraxılmış kitabın müəllifi olan bir şəxs heç bir hin də tikdirə bilmirəm, amma sən ailə "büdcəsinin" hesabına məscid tikdirirsən? 40 ildən çoxdur ki, mən bu evdə, bax, bu beşinci mərtəbədə yaşayıram. Və 40 ildən çoxdur ki, istəyirəm, bu evdən çıxım, çünki lifti yoxdur, mən bu beşinci mərtəbəyə çətinliklə qalxıram, amma bunu edə bilmirəm. İmkanım olsaydı istəməzdimm ki, özümə iki, üçgözlü ayrıca bir ev tikdirim? Mən bunu bacarmadım. Bilirsiniz, mənim çox yaralı yerimə toxundunuz. Bu yaxınlarda prezidentin göstərişi ilə mənə liftli binada mənzil verdilər. Bunu bütün respublika bildi, televiziya ilə deyildi, qəzetlər də bunu xəbər verdilər. Amma bəzi qəzetlərdə bunu nə cür yazırlar? Bax belə: Məgər Bəxtiyar Vahabzadənin evi yox idi ki, ev alır? Mən də həmin o mətbuat orqanlarından soruşmaq istəyirdim: qardaş, bəs sən o tikilən imarətləri görmürsən? Necə olur ki, sən o 4-5 mərtəbəli imarətləri görmədin, amma mənə dörd gözdən ibarət bir mənzil verdilər, onu gördün? Sənin şairin, yəni buna layiq deyildi?

Bəxtiyar Vahabzadəyə mənzil verilir və o saat bu, suallar doğurur. Amma bir bank müdiri ona inananların, yəni camaatın 48 milyon dollarını götürüb aradan çıxırsa, bu, o qədər də böyük söz-söhbətə səbəb olmur. Qərribə deyilmi? Yaxud dedilər ki, qaçqınlar üçün göndərilən humanitar yardımın neçə milyon dollarını vəzifəli şəxslərdən biri mənimseyib. Həmin vəzifəli şəxsdən soruşmaq istərdim: Əgər sən belə bir iş tutmamisansa, səni mətbuatda ittiham edən adamı nə üçün məhkəməyə vermirsən?

Mən bunu anlamıram. Rəhmətlik professor Mirzə Feyzullanın (Feyzulla Qasımzadə - Ə.Ş.) bir sözü vardı: "Atam-atam, mən bu işə matam!" Mən də mat qalmışam ki, qaçqınlarımız

qışın soyuğunda çadırlarda yaşayır, amma bir nəfər 48 milyon oğurlayır. Artıq bu - korrupsiyadır. Məgər bizim hamımız bir Vətənin, bir millətin övladı deyilikmi? Bəs bu niyə belə olur? Bəs həmin adamın vicdanı, insafı, milli hissi hardadır?

ONLARI UNUTMAMALIYIQ

- *Bura gəlib Sizin bu beşinci mərtəbəyə çatanda qapınızın ağzında dayanıb nəfəsimi dərdim. Sonra başımı qaldırıb üzbəüz qapıya baxdım və onun üstündəki lövhədə oxudum: Əliağa Kürçaylı. Və mənə belə gəldi ki, Əliağa Kürçaylı sağdır, indi yaxınlaşıb zəngin düyməsini basacağam və qapını onun özünü açacaq. Çox qərribədir: gözəl şairin xatirəsini kiçik bir lövhə də yaşadarmış...*

- Mən də hər dəfə bu qapıdan çıxanda o lövhəni görürəm, Əliağa Kürçaylı gəlir durur gözlərimin qabağında. Neçə il qapıbir qonşu olmuşuq. Mən bu qapıdan çıxmışam, o da o qapıdan, pilləkənin başında görüşmüşük... Dünyadır da! Bizim heç vaxt unudulmayacaq sənətkarlarımız, qiymətli adamlarımız çoxdur. Onlardan biri də Əliağa Kürçaylıdır. Bəs Əhməd Cəmil? Əhməd müəllim qonşu blokda yaşayırdı. Onları, Osman Sarıvəllini unutmaq mı olar?! Heç vaxt! İnan ki, mən ədəbiyyata gələndə Əhməd Cəmildən, Osman Sarıvəllidən öyrənmişəm. Onları özümə ustad hesab etmişəm. Son vaxtlarda televiziya bir iki dəfə də zəng etmişəm. Xahiş etmişəm ki, Osman Sarıvəlli, Əhməd Cəmil, Rəsul Rza, Zeynal Xəlil, İsi Məlikzadə, Əliağa Kürçaylı haqqında, aramızdan vaxtsız gedən başqa şair və yazıçılarımız haqqında verilənlər hazırlasınlar. Əminəm ki, biz o verilənləri görecəyik.

- *Və yenə bu misraları eşidəcəyik:*

Can nənə, bir nağıl de...

- Bah, sən də yadındadır? Klassikadır bu! Mənim nəvəm dünən gəlib dedi ki, baba, səndə Əhməd Cəmilin kitabı var?

Gətirdim verdim, soruşdum ki, qızım, nəyi axtarırsan bu kitabda? Dedi ki, müəllimimiz bizə Əhməd Cəmilin "Can nənə, bir nağıl de" şeirini əzbərləməyi tapşırıb.

- *Eşq olsun həmin müəllimə!*

- Sağ olsun! Müəllim görüb ki, bu şeir dərslikdə yoxdur, ona görə də uşaqlara bu şeiri əzbərləməyi əlavə tapşırıq verib.

Mən dəfələrlə Təhsil Nazirliyinə zəng etmişəm, demişəm ki, bu cür şeirləri dərsliklərə salın, uşaqları bu şeirlərdən məhrum etməyin.

- Can nənə, bir nağıl de!

- Ömrüm-günüm yat daha.

Hamısını indi desəm,

Nağıl qalmaz sabaha...

Nə qədər şirindir, nə qədər gözəldir!

Məni narahat edən bir məsələ də var: xaricdə çəkilmiş zorakılıq filmləri, "ujas" filmləri. Bunlar bizim uşaqlarımızın, yeniyetmələrimizin, gənclərimizin əxlaqına elə balta çalır ki, heç deməli deyil. Kim nə deyir, desin, amma mən inanmıram ki, Amerikada çəkilmiş bu filmləri Amerikanın özündə göstərsələr. Çünki bu, cavanların psixologiyasını korlayır, uşaqlara zorakılıq hissini aşılayır, sadizmi, despotizmi təbliğ edir. Nə qədər ev yandırmaq olar, nə qədər qan tökülər, namusa nə qədər təcavüz edilər - hamısı bu filmlərdədir. Adam öz arvad-uşağı ilə oturub televizora baxa bilmir, xəcalət çəkir. Nə qədər eybəcərlik olar? Mətbuatımız bunları da görməlidir, susmamalıdır, cəmiyyətimizin əxlaqını pozan belə üzdənirəq "incəsənət" nümunələrinə dözümsüzlük şəraitinin yaranmasına kömək etməlidir. Bu cür "şirpotrebin" ölkəmizə idxalına qətiyyətlə yol vermək olmaz. Çünki bu, açıq-aşkar təxribatdır, əxlaqımızı pozmaqdır.

Mənəviyyatımızın, əxlaqımızın dayaqlarını, zəngin tarixi

keçmişimizin misilsiz yadigarlarını isə dağıdıb alt-üst edirlər. Bu yaxın vaxtlarda İçərişəhərdə olmusanmı? Elə günü sabah get, bir tamaşa elə. Gör ki, nə biabırçılıqdır. Sökürlər, tikirlər, bir Allah bilir ki, nə qayırlar. İçərişəhərin əski arxitekturasını qoruyub saxlamaq lazımdır. Yoxsa o pullar ki, var ey, onun qabağında Qala divarları da davam getirməz. Görək mətbuatımız İçərişəhər qarşısında özünü sipərə çevirə. Axı, İçərişəhər hər hələ sovet dönməmində qoruq elan olunub.

- Bu da çox maraqlıdır: Azərbaycana, Bakıya kimlər gəldi, kimlər getdi, İçərişəhərə dəyib toxunmadı. İranlı gəldi, dağıtmadı, rus gəldi, dağıtmadı, 1918-ci ildə ingilis gəldi dağıtmadı, sovet hökuməti gəldi dağıtmadı, hətta qərar çıxartdı ki, tarixi abidələri, keçmişin mədəniyyət abidələrini qorumaq lazımdır və İçərişəhəri də Dövlət memarlıq qoruğu kimi gözünün üstündə saxladı. İndi bizim özümüz - müstəqilliyini əldə etmiş bir ölkənin vətəndaşları - bunu niyə dağıdırıq? Düzü, heç nə başa düşmürəm.

- Mən isə, ümumiyyətlə, belə şeyləri başa düşməkdən yorulmuşam. Çünki bu, mədəniyyətsizliqdır. Hər şeyin təhri var, hər şeyi pula qurban vermək olmaz. Elə buna görə də mən kazinoların bağlanması ürəkdən alqışlayıram. Bunlar mədəniyyətsizlik, əxlaqsızlıq yuvalarıdır. Bilirsən, hərdən mənə də elə gəlir ki, bu xarici dövlətlərin məqsədi bizi öz kökümüzdən qoparmaqdır, bizi dəyişdirib başqa şəkillərə salmaqdır və bu işdə onlar özümüzünkülərdən icraçı kimi istifadə edirlər.

"MƏN EHTİYATLI NİKBİNLƏRDƏNƏM"

- Bütün bunları nəzərə alanda, sizin dediklərinizi də eşidəndə aydın görürsən ki, cəmiyyətin ovqatı birmənalı deyil, bu ovqatın iki qolu var: nikbinlik və bədbinlik qolu. Siz hansı qol-dansınız?

- Düzünü bilmək istəsən, mən ehtiyatlı nikbinlərdənəm.

Onu əsas götürürəm ki, hər şey axır, hər şey dəyişir, bu dialektikadır. Çünki yaman günün də sonu olmalıdır. Belə davam edə bilməz. İnənirəm ki, bir neçə ildən sonra millətimiz indikindən qat-qat yaxşı yaşayacaq. Mən buna inanıram. Bəlkə də özümü inandırmaq istəyirəm. Əgər millət bir yumruq kimi birləşsə, əlbir olsaq, bir-birimizə arxa olsaq, bir-birimizlə səmimi olsaq...

- Gəldik söhbətimizin əvvəlinə - səmimiyyətdən başlamışdıq...

...bəli, səmimi olsaq, torpağımızı onu bizə vəsiyyət edənlər qədər sevsək, istədiyimizə nail olacağıq. Xalqımız zəhmətkeş, səmimi, istiqanlı və ailəcanlıdır. Ailəcanlıdır - deməli, öz övladlarının, öz ölkəsinin gələcəyini düşünür.

Amma mən "əgər" dedim, mənim ehtiyatlı nikbin olmağım da bu sözə bağlıdır. Söhbətimizi buradaca bitirək. İndi isə... Şəki paxlavası qaldı ha! Özün bax, sonra peşman olarsan. Qoy deyim, adama bir stəkan çay gətirsinlər...

Bayırda soyuq külək əsirdi...

Müsahibəni apardı: **ƏLƏKBƏR ŞƏHRİLİ.**

"Günay" qəzeti, 12 fevral, 1998.

"Zaman və mən", Bakı, 1999.

“SESSIYA ÇAĞIRMAQ ŞƏXSİ TƏŞƏBBÜSÜM İDİ”

“Respublika” qəzetinin əməkdaşı Alxan Bayramoğlu “Şənbə gecəsinə gedən yol” kitabının müəllifi, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşüb ondan 1990-cı ilin sarsıntılı yanvar günlərində Bakıda olan ictimai-siyasi durum barədə öz fikrini söyləməyi xahiş etmişdir. Həmin söhbəti oxuculara təqdim edirik.

- *Bəxtiyar müəllim, necə bilirsiniz, 1990-cı ilin “şənbə gecəsi” zəruri idimi?*

- Mən o barədə bir kitab da yazmışam: “Şənbə gecəsinə gedən yol”. Əslinə baxsan, mən siyasətçi deyiləm. Düzdür, Xalq Cəbhəsi fəaliyyətdə idi, milli azadlıq hərəkatı var idi, milli azadlıq duyğuları yetişmiş, cavanlarımız milli şüura yiyələnmişdilər, amma bütün bunlar “Şənbə gecəsi”ni zəruri hesab etməyə əsas vermirdi.

- *Bəs hadisələrin içində olan adam kimi, şənbə gecəsinin törənməsinin obyektiv və subyektiv səbəbləri barədə nə deyə bilərsiniz?*

Mən hiss eləyirdim ki, cavanların hərəkatları - yolları avtobus, trolleybus, hətta “Moskviç” maşınları ilə kəsərək “barrikadalar” qurmağa çalışmaları yaxşı nəticə verməyəcək. Onlar bu əməlləri ilə rus qoşununun və ya tankların qabağını kəsmək əvəzinə imperiyanın əlilə üstümüzə qoşun yeritmək üçün dəstəvüz verirdi. Bu barədə həmin günlərdə Aeroport yolunun bəri başında, dördyolun yaxınlığında yola “Moskviç”, avtobus qoyan cavanlara da dedim. Cavab verdilər ki, müəllim, bunlar sənlik deyil, öz yolunla get... Odur ki, qoşun yeridilə biləcəyini hiss edirdik. O günlərdə ermənilər silahlandırılırdı. Amma bizdəki ov tüfəngləri də yığışdırılırdı. Mən hələ o vaxt - 90-cı il, yanvarın 10-15-i arası gördüklərimin təsiri altında yazdığım şeirin bir yerində deyirdim:

Mərkəz dəyişdirir gündə rəngini,
Mərkəz məni görür, heç onu görmür.
Bizdən yığışdırıb quş tüfəngini
Amma erməninin topunu görmür.

Bütün bunlar bizə əsas verirdi ki, imperiyanın Azərbaycana qarşı məkrli bir plan hazırlaması qənaətinə gələk. Amma yuxarıda dediyim hərəkatlarla imperiyanın əlinə biz də bəhanə verdik ki, Bakıya qoşun yeritsin. Etirazımızı başqa şəkildə də bildirə bilərdik, amma belə oldu...

Təhlükə hiss elədiyimizə görə bir qrup ziyalı - rəhmətlik İsmayıl Şıxlı, mən, Nurəddin Rzayev, Şeyx Allahşükür Paşazadə və Həsən Həsənov yanvarın 17-də Ə. Vəzirovun yanına getdik. Kabinetə girəndə Primakovla Girenkovu da orada gördük. Mən dərhal Primakovun üstünə hücum çəkdim ki, bizdən nə istəyirsiniz, niyə əl çəkmirsiniz? Sizə nə pisiyimiz keçib?

Bunu gören Vəzirov məni qucaqlayıb sakitləşdirməyə çalışdı. Bu zaman şeyx məndən də kəskin şəkildə Primakova hücum çəkdi. Onda Primakov qayıtdı ki, axı, biz dost idik. İki ay bundan əvvəl evində məni qonaq etmişdin. İndi sənindəmi üzün döndü? Şeyx cavabında dedi ki, onda qonaq kimi gəlmişdin, amma indi hiss edirəm ki, xoş niyyətlə gəlməmişəm. Xalqıma qarşı təhlükə olan yerdə mən heç kəsi tanımıram. Düzünü de, görüm, qırğın olacaq, ya yox? Onlar bizi sakitləşdirməyə çalışdılar ki, qırğın olmayacaq. Ancaq Vəzirov deyəndə ki, mənim xəbərim yoxdu, yalan deyirdi. Primakovgil bir həftə əvvəl Bakıya gəlmişdilər. Vəzirov da bilirdi ki, şəhərə hücum olacaq. Bunu biz də hiss etdiyimiz üçün kabinetdən çıxanda H. Həsənov dedi ki, qırğın olacaq. Şeyx də o fikirdə olduğunu bildirdi.

Odur ki, oradan, Həsəndən başqa, biz dörd nəfər Xalq Cəbhəsinin qərargahına getdik. Orada Nəcəf Nəcəfovı tapıb gəlişimizin səbəbini, qırğın təhlükəsindən qorxduğumuzu söylədik. Nəcəf bizi arxayın etdi ki, qırğın olmayacaq. Çölə çı-

xanda mənim qoluma girib dedi, Bəxtiyar müəllim, 9 aprel, Tiflis qırğınından sonra rusların başı daşa bərk dəyib. Onlar bu hadisənin qorxusundan Bakıya qoşun yeridə bilməzlər. Dü-zü, Nəcəfin bu məntiqi mənim də beynimə batdı.

- *Bəxtiyar müəllim, o zaman qırğın törədilib-törədilməyəcə-yi barədə camaat da təşviş və narahatlıq keçirir, hökumətə bu sualla çoxsaylı müraciətlər olurdu. Onda Azərbaycan KP MK-nın ideoloji işlər üzrə katibi Əfrand Daşdəmirov radio və te-leviziya ilə xalqa bildirdi ki, heç bir qırğın olmayacaq. Belə çıxır ki, o zamankı yerli hakimlər imperiya qüvvələri ilə əlbir olub camaatın başının altına yastıq qoyub, onlar üçün qırğın hazırlayırmışlar.*

- Bu işlər hakimiyyətdə olanların əli ilə olub. Hər birinin nə qədər günahı varsa, onu bir Allah bilir.

- *Yanvarın 13-də Xalq Cəbhəsi tərəfindən Milli Müdafiə Komitəsi yaradılmasını nə dərəcədə məqsədəuyğun hesab edirsiniz? Orada Nemət Pənahov çıxışında bildirdi ki, lazım gəl-sə, döyüşmək üçün silahımız da var. O, silah gətürəcləri mənbələri də sadaladı. Mənə məlumdur ki, bu çıxışdan sonra polis orqanlarında, həbsxanalarda, hərbi hissələrdə, hərbi ko-missarlıqlarda çalışan azərbaycanlıların hamısını tər-k-silah edib bütün işlərdən kənarlaşdırmışdılar. Bu işlərin səbəbini onlar "şənbə gecəsi"ndən sonra bildilər. Onu da deyim ki, MMK yaradılması xəbərindən sonra bildilər. Onu da deyim ki, MMK yaradılması xəbərindən və N. Pənahovun çıxışından sonra sanki meydandakı camaatın üstünə su ələndi. Hamı sü-kuta daldı və pıçıltı ilə bir-birlərinə dedilər ki, qırğın olacaq. Necə bilirsiniz, N. Pənahovun o çıxışı düşünülmüş çıxış idi, yoxsa, emosiyadan irəli gəlirdi?*

- Məncə, bu, arının yuvasına çöp uzatmaq idi. Lazım de-yildi. O meydanda olan çıxışların bir qismi artıq idi. Mən emosiyalı çıxışları nəzərdə tuturam. Mənim özüm də emosio-nal adamam. Ancaq siyasət emosiyayı sevmir. Siyasətdə ağıl

gərəkdir. Bilirsən, düşmən çox hiyləgərdir. Ona görə siyasət-də ecfəriya olmaz...

Şənbə gecəsinin səhəri indiki Prezident Aparatı binasının qabağındakı mitinqdə çıxış edib partbiletimi atdım. Həmin an-larda içimdə sanki soyuq külək əsirdi.

Ordan telestudiyaya gəldim. İstədim deputatları yığıb ses-siya çağırım. Pİlləkənləri çıxanda dedilər ki, televiziyanın enerji blokunu partlatdılar. Gedib oranı görəndə "şənbə gecə-si"ndəki qırğının şahidi olarkən, gecə evdə ağladığım kimi hönkürdüm. Çölə çıxanda həyətdə bir neçə adamın əhatəsin-də bir rus generalı gördüm.

- *General Dubinyakını?*

- Kim idisə, bilmədim. Şığıyıb onun üzünə tüpürdüm ki, bu xalqdan nə istəyirsiniz? Niyə başımıza bu cür müsibətlər açırırsınız? Siz faşistsiniz. O, əvvəl duruxdu, sonra əlini tapan-çasına aparıb məni vurmaq istədi. Rejissor Nazim Abbasov onun əlini tutub mənim kimliyimi ona söylədi...

Məni maşına oturdub radioya gətirdilər. Oradan deputatla-ra müraciət edib sessiya çağırıdım.

- *Sessiya çağırmaq şəxsi təşəbbüsünüz idi, yoxsa, bu haq-da kimlərlə məsləhətləşmişdiniz?*

- Heç kəslə məsləhətləşməmişdim. Sessiya çağırmaq şə-x-si təşəbbüsüm idi. Oradan evə gəlib "Azadlıq" radiostansiya-sına - Mirzə Xəzərə zəng edib əhvalatı danışib, bu hadisəni dünyaya yaymasını xahiş etdim. Sağ olsun, o vaxt Mirzə Xə-rər səsimizin dünyaya çatmasında bizə çox kömək etdi.

- *Mirzə Xəzər tək sizin yox, ona zəng vurub qırğınla bağlı müəyyən məlumat verən çox adamın səsini dünyaya yayırdı.*

- Bəli, səhəri gün deputatlar gəldilər. Saat 10-da sessiya başlandı. Elmira Qafarova dedi ki, mən sessiyanı apara bilmə-rəm. Onun imzası ilə o zaman dəhşətli bir etiraz notası yay-mışdıq.

Bu etiraz tez-tez radioda səslənirdi. O, çox qorxurdu. Dedim, onda çəkil kənara. Sessiyanı özüm apardım. Sonra gördüm, bu işdə təcrübəm yoxdu, rəhmətlik İsmayıl Şıxlını köməyə çağırdım. O, sessiyanı axıradək idarə etdi. Yaxşı da qərarlar qəbul etdik...

Həmin gecə saat 2-də E. Qafarovanın kabinetindən zəng edib Çingiz Aytmatov və Oljas Süleymenovla danışdım. Əhvalatı bildirdim və onları Bakıya çağırdım. Oljas dedi ki, xəstə olsam da gələcəyəm. Doğrudan da gəldi. Xəstə idi. İki gün Bakıda yatandan sonra qırğın yerlərinə və Şəhidlər Xiyabanına baş çəkdi... O zaman Oljasın bizə çox köməyi dəydi.

- *Bəxtiyar müəllim, sizcə o zaman Azərbaycana qüvvətli bir adam rəhbərlik etsəydi, bu qırğın törəyərdimi?*

- Məncə, yox. Bilirsən ay oğul, milli qanı olan adam, qüvvətli şəxsiyyət olan, vəzifə stolundan qorxmayan adam belə bir işə qətiyyətlə qol qoymazdı.

Ermənilər bu işə çoxdan hazırlaşmışdılar. Onlar Qorbaçovun əli ilə Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasına nail olan kimi daha fəallaşdılar. Əgər o zaman Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbər olsaydı, bu qırğın olmazdı. Heç kəs belə bir işə cəsarət etməzdi. Yeri gəlmişkən, mən Türkiyədə müalicə olunarkən ölkə prezidenti Süleyman Dəmirəl cənabları tərəfindən qəbul edildim. Onda Lissabonda olan hadisədən xəbərim yox idi. Bu barədə Süleyman Dəmirəldən soruşdum. O, Heydər Əliyevin Lissabonda gördüyü işlərdən, necə bir çeviklik və cəsarətlə diplomatik gedişlər edərək 52 dövlətin dəstəyini almağa necə nail olmasından danışdı dedi ki, Heydər Əliyevin qədrini bilin.

- *Xalq hərəkatının ilk dövründə meydana İsmayıl Şıxlı, Siz, Anar, Yusif Səmədoğlu və başqaları kimi sözükeçən, xalq tərəfindən qəbul edilən ictimai xadimlər çıxış edirdilər. Onda tribuna yaxınlaşıb söz demək çoxlarının ürəyindən keçsə də, hamı sərhəd gözləyirdi. Ancaq 1989-cu ilin noyabrında olan*

mitinqlərin birində N. Pənahov bəyan etdi ki, heç kəs tribuna-ya çıxmasın. Hamı aşağıda dayansın. Ordan camaat kimi məsləhət görsə, ona da söz veriləcək. Ondan sonra ziyalılar müşahidəçi mövqeyinə keçdi. Xalq Cəbhəsinin üzvləri də sonralar ziyalıları qınayırdılar ki, onlar xalqın taleyinə biganədir-lər... Bu, əlbəttə, belə deyildi. Bir də ki, məncə, siz ağsaqqallar o zaman özümüzünkülərin əli ilə hərəkətdən uzaqlaşdırıl-masaydınız, yəqin ki, hadisələr bu yöndə inkişaf etməzdi. Çün-ki, ziyalılar çəkiləndən sonra hadisələr bir növ "piyadaların əli ilə" idarə edilə bilməyib, öz axarını dəyişdi.

- Bilirsən, ay oğul, o zaman bizi incitdilər. Pisikdirəndən sonra da qınadırlar ki, kənarda durursunuz. O zaman mənim 63 yaşım vardı. Mən kimisə itələyəsi deyildim ki, mənə söz ver.

Əslində, N. Pənahov mənə və mənim yaradıcılığimdakı milli təəssübkeşliyə həmişə hörmət eləyib. İndi də hörmət eləyir. Bununla bərabər, o zaman biz ziyalılar onu da hiss edirdik ki, bizim meydana, tez-tez görünməyimiz çoxlarını narahat edirdi.

O zaman İ. Şıxlı da, mən də Xalq Cəbhəsinin Ağsaqqallar Şurasının üzvü idik. Cəbhənin tədbirlərində fəal iştirak edirdik. Ancaq hiss edirdik ki, üzümüze açıq deməslər də, bizim oraya gəlməyimizi çoxları istəmir. Bir dəfə iclasda bir neçəsi nalayiq söyüşlərlə dalaşdı. Biz hər ikimiz müəllimlik, belə şeyləri götürə bilməzdik. İsmayıl da ağır adamdı. Dedi, Bəxtiyar, bura bizim yerimiz deyil. Dur gedək. Biz çıxanda dalımızca dedilər, hara gedirsiniz? Sonra da rişxənd etdilər ki, hə, gedin, gedin. İsmayıl qayıtdı ki, a bala, bir utanın, ağsaqqal var, qarasaqqal var, ayıbdı, axı. Bu nə hərəkətdi? Biz belə yerdə otura bilmərik.

Ancaq yenə də deyirəm, ziyalılar heç vaxt xalq hərəkatından kənarda qalmayıb.

"Respublika" qəzeti, 18 yanvar, 1997.

"Ləyaqət", Bakı, 1998.

“YARADIBDIR İNAM MƏNİ...”

- Bəxtiyar müəllim, necəsiniz?

- Səhhətimdən o qədər də narazı deyiləm. O ki qaldı... 70 illik yubileyimdə dediyim bir məqamı xatırlatmaq istəyirəm: indi mən Tanrıdan ömür yox, möhlət istəyirəm ki, istiqlalə qovuşmuş Azərbaycanımızın ərazi bütövlüyünün, dərd-sərsiz günlərinin də şahidi olum. Buna da mən inanıram. Çünki bu inam üçün kifayət qədər əsas vardır. Dövlətimizin başçısı Heydər Əliyev və xalqımız buna təminat verir.

- *Yeri gəlmişkən, Bəxtiyar müəllim, belə qayğılı günlərinizdə möhtərəm prezidentimizin televiziya səsələnən şəirlərinizlə bağlı sizə zəng etməsi biz oxucuları da sevindirdi.*

- İndi ki, söhbət həmin şəirlərimdən düşdü, mən bir məsələni qeyd etməyi özümə borc hesab edirəm. Verilişdən dərhal sonra möhtərəm prezidentimizin mənə zəng vurub şəirlər haqqında öz fikirlərini söyləməsi, mənə təşəkkür etməsi məni çox kövrəltdi. Ancaq mən həmin anda öz minnətdarlığımı ona çatdırı bilmədim. Bu cür diqqətə, sənətə, ədəbiyyata, mədəniyyətə qayğısına görə səhərisi ona məktub yazıb təşəkkürümü bildirdim. Həmin məktub mətbuatda dərc olundu.

- *Bu yaxınlarda möhtərəm prezidentimizin işıq üzü görmüş çoxcildliyinin I-II cildləri və “Qayıdış” kitabı haqqında fikirlərinizi bilmək maraqlı olardı. Televiziya gedən təqdimat mərasimində sizin iştirakınıza böyük ehtiyac hiss olunurdu.*

- Bu kitablar, ilk növbədə, dörd illik tariximizin aynasıdır. Kitablarda son dörd ildə keçdiyimiz yol, bu yolda qarşılaşdığımız çətinliklər, qazandığımız uğurlar geniş əks olunmuşdur. Təkcə elə bu cəhətinə görə kitablar çox qiymətlidir. Kitablarda məni ən çox tutan məsələ istiqlalımızla bağlıdır. İstiqlal amili kimi cildlərdə “İstiqlalımız əbədidir, onu göz bəbəyi kimi qorunmalıyıq” fikrinin qırmızı xətt kimi keçməsi məni çox məmnun etdi. Mən faktlarla danışmaq istəyirəm. Kitabda

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın işğal olunması göstərilir. Bu, çox mühüm məsələdir. Biz bu gün cavanlarımızın beyninə yeritməliyik ki, 20-ci il inqilab yox, işğal idi. Və Heydər Əliyevin “Qayıdış” kitabındakı fikri bu işğalı elmi surətdə işləyib sübut etmək üçün bizə material verir. Bu fikri olduğu kimi nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm: “Mən Azərbaycan Kommunist Partiyasına 14 ilə yaxın rəhbərlik etmişəm. 28 aprelə Azərbaycan işğal olunub, Azərbaycan Demokratik Respublikası zorakılıqla ləğv olunub”.

Daha sonra ermənilərin Qarabağ məsələsinə çoxdan hazırlaşmaları, bizim necə bic və hiyləgər düşmənlə qarşılaşdığımız kitabda öz əksini tapıb. Yəni, bu kitab millətin başının altına yastıq qoymur, əksinə, bizi ayıq-sayıq olmağa çağırır. Ümumiyyətlə, diqqətlə fikir versək, görərik ki, ermənilər Heydər Əliyev Siyasi Bürodan uzaqlaşdırıldıqdan sonra fəaliyyətə başladılar. Zori Balayan Ermənistanda çıxan bir kitabda yazır: “Əliyev getdi, bəs indi biz nəyi gözləyirik?” Nə qədər ki, Heydər Əliyev Bakıda hakimiyyətdə idi, daha sonra Siyasi Büronun üzvü idi, düşmənlərimiz açıq hücumla keçə bilmirdilər. Və çox təəssüf ki, biz o zaman Heydər Əliyevin vəzifədə qalması üçün heç bir iş görə bilmədik. Bəlkə də, onun vəzifədən getməsinin günahkarlarından biri biz özümüzük.

Ermənistanda çıxan qatı antitürk jurnallardan birinin redaktoru olan Aramays Saakyan oxucularla görüşündə Qarabağla bağlı suala belə cavab vermişdi: “Qarabağ məsələsinə başlamazdan əvvəl, yuxarıdakı türk paşasının məsələsinə həll etmək lazımdır”. Və etdilər də... Heydər Əliyev Moskvada Siyasi Bürodan uzaqlaşdırıldıqdan sonra burada həmin məsələlər başladı. Bəs biz niyə bunları görmürük, qiymətləndirmirik? Bu tarixdir, axı...

- *Bəxtiyar müəllim, siz kitabın çox maraqlı, incə məqamları üzərində dayandınız. Fikrimizcə, sizin də ürəyinizdən olan bir məsələyə toxunaq. Kitabdakı bizim mənşəyimizlə bağlı fikirlərə münasibətiniz necədir?*

- Elə mən özüm də bu məsələyə gəlib çıxacaqdım. Kitabda mənim ürəyimdən xəbər verən məqamlardan biri də bizim mənşəyimiz, türklüyümüz haqqında fikirlərin dönə-dönə vurğulanmasıdır. Mən burada Heydər Əliyevin çox məşhur kəlamını xatırlamaq istərdim: "Biz bir millət, iki dövlətlik". Və mən bu kəlamdan ruhlanıb bir şeir də yazmışdım ki, sonra Türkiyədə Hikmət Şimşək buna mahnı bəstələmişdir.

Bir ananın iki oğlu,
Bir ananın iki qolu,
O da ulu, bu da ulu:
Azərbaycan - Türkiyə.

Dinimiz bir, dilimiz bir,
Ayımız bir, ilimiz bir,
Əşqimiz bir, yolumuz bir:
Azərbaycan - Türkiyə.

Bir millətlik, iki dövlət,
Eyni arzu, eyni niyyət.
Hər ikisi cümhuriyyət
Azərbaycan - Türkiyə.

Birdir bizim hər halımız,
Diləyimiz, xəyalımız.
Bayraqlarda hilalımız:
Azərbaycan - Türkiyə.

Yeri gəlmişkən, Heydər Əliyev İzmirdə Bakı parkının açılışındakı nitqində bu birliyi obrazlı şəkildə belə ifadə etdi: "Biz böyük bir çinar ağacının budaqlarıyıq. Kökümüz birdir və o qədər möhtəşəm çinardır ki, əsrlər boyu onu nə qədər silkələsələr də, yıxmaq istəsələr də, bizi bir-birimizdən ayırmaq istəsələr də, bacarmadılar". Gözəl fikirdi, elə deyilmi?

- *Bəxtiyar müəllim, siz bir şeirinizdə yazırsınız: "Yaradıbdı inam məni, mən inamın övladiyam". Bəs bu gün necə, bu inam yaşayırmı?*

- Bilirsiniz, mən həmişə inamla yaşamışam. Mən hələ o qırmızı imperiya dövründə istiqlalımıza qovuşacağımıza inanırdım. Başqa cür ola bilməzdi. Burada yenə də Heydər Əliyevi xatırlamaya bilmirəm. Bir dəfə İrana gedirdik, onda H. Əliyev Naxçıvanda bacısının evində yaşayırdı. Elə oldu ki, gəcəni Naxçıvanda qalmalı olduq. Mən dedim ki, gedirəm Heydər Əliyevin yanına. Heç kəs mənimlə getmədi. Düz 4 saat oturub söhbətləşdik. Mən onda bir sual verdim, dedim ki, Heydər müəllim, siz o zaman zirvədə olanda sovet hökumətinin puç olduğunu bilmirdiniz? O isə cavab verdi ki, qoy səmimi deyim: Yox. Mən inanırdım ki, millətimin inkişaf və tərəqqisi yalnız bu yoldadır. Mən yenə də soruşdum ki, necə ola bilər ki, bu ağlın, bu zəkanın, bu siyasətin sahibi sovet hakimiyyətinin boşluğunu bilməsin, duymasın? Bu zaman isə Heydər Əliyev mənim sualıma sualla cavab verdi. Dedi ki, sən o vaxt millətçi, sovet quruluşuna düşmən olduğunı mən bilirdim, ya yox? Dedim, bilirdiniz. Dedi ki, bəs onda mən səni niyə o zaman həbs etdirmir, əksinə, fitnələrdən qoruyurdum? Daha sonra Heydər Əliyev məndən soruşdu ki, deputat seçilərkən sənə dediyim söz yadımdadırmı? Heç cür yadıma sala bilmədim. Heydər Əliyev həmin sözü mənim yadıma saldı. Sonra gündəliyimə baxanda həmin sözə rast gəldim. O zaman Heydər Əliyev mənə demişdi ki, "sənə orden verib, deputat edirəm ki, ayağının altı möhkəm olsun, sən işini gör". Daha adama nə deyərlər?..

Müsaibəni apardı: **SƏFİL MUSAİYEV.**

"Yeni Azərbaycan" qəzeti, 2 iyul. 1997.

"Ləyaqət", Bakı, 1998.

SEVƏN DOXSANINDA HƏLƏ CAVANDIR

Görəsən, Bəxtiyar Vahabzadəni dəlicəsinə sevən çoxdur, yoxsa, elə-belə oxuyan? Məncə, şairi elə-belə oxuyanlar Bəxtiyar poeziyasının vurğunlarının kölgəsində itib-batırlar. Onun yaradıcılığına vurğunluqla bağlananlar şairin söhbətlərindəki müdriklik, fəlsəfi ümumiləşdirmə bacarığı və vətəndaşlıq yağısı ilə baş-başa qalanlardır. Bəxtiyar müəllimlə həmsöhbət olarkən də məhz vətən və vətəndaşlıq hisslərinin fəlsəfi duyumlarla sıx qovuşduğundan danışdıq, insan və onun cəmiyyətdəki mövqeyindən, həmçinin xalqımızın dözümlü və əzablarından söz açdıq. Oxuculara təqdim etdiyimiz bu söhbət isə Bəxtiyar müəllimin ürəyindəki poeziya işığından süzülüb gələn bir parçadır.

- *Belə deyirlər ki, dahilərin doğum günləri bəlli olsa da, ölüm günləri bəlli olmur. Bu baxımdan siz özünüzü dahi hesab edirsinizmi?*

- Qətiyyətlə! Mən adi bir şairəm. Dahilik tamamilə başqa şeydir. Bizim kimi adi şairlər isə Nizami, Füzuli, Şekspir, Balzak, Tolstoy, Puşkin, Sabir kimi dahilərdən həmişə öyrənir və ömrünün sonunadək öyrənməlidir.

- *Sizin belə misralarınız var:*

*Yüz-yüz itən olsun,
Min-min də bitən var.
Şükür eyləyəlim ki,
Bizlərdən həm əvvəl,
Həm sonra Vətən var.*

Bu, o deməkdir ki, siz təkcə şair kimi yox, həm də insan kimi, Vətəndaş kimi içində Vətən odunu daşıyırsınız, ürəyində Vətən yağısını bir an belə sönməyə qoymursunuz. Hər dandır bu od, bu alov?

- Türk şairi Behçet Kamal Çağların "İstiyorum" adlı şeirində belə bir misra var: "Bir iman istiyorum uğrunda baş qoya-caq".

Təxminən 20-25 il bundan əvvəl mən şairin həmin misrasına cavab olaraq "Şeirim-imanım mənim" adlı bir şeir yazmışdım: "Şairlikmi tapmışan imanını tapmamış?" - deyər ona irad tutmuşdum. Çünki əvvəl imandır, sonra şairlik.

Müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə belə bir ayə var: "Vətən sevgisi imandandır". Beləliklə, imanını, əqidəsini tapmayan adam nə şair ola bilər, nə də adi vətəndaş. Mənim şairliyim əqidəmdən, imanımdan doğmuşdur. Dediğiniz o odalov da həmin əqidənin, imanın bəhrəsidir. Eləcə də götürək bizim böyük Sabiri. Onun "Hophopnamə"si Vətəninə və millətinə olan böyük sevgisinin, böyük imanının əqidəsinin işarələridir.

- *Hər bir ot, ağac torpaqda göyərdiyi kimi vətəndaş da Vətəndə boy atıb ərsəyə çatır. Lakin o da həqiqətdir ki, doğma torpağından üz çevirən, Vətənə dönük çıxan adamlar da var. Belələrinə öz poeziyanızda ayırdığınız yer bir damğadır, yoxsa izsiz-nişansız ölüm?*

- Sizin nəyə işarə etdiyinizi başa düşürəm. İndi son zamanlar bir parça çörək üçün qürbətə gedən, xarici ölkələrdə özünə sığınacaq tapan vətəndaşlarımız çoxdur. Onları qınamaq olmaz. Ümumiyyətlə, bizim xalqımız torpağına, el-obasına bağlı xalqdır. İndi zavallılar neyləsin ki, Vətəndə iş tapa bilmir, məcburiyyət qarşısında Vətəni tərk edir və qürbətdə çox böyük çətinliklərlə üzləşir, təhqirlərə məruz qalırlar. Ancaq Vətənə dönük çıxanlar, xoşbəxtliyi Vətəndə deyil, harınlıqdan kənarda axtaranlar da var. Əlbəttə, belələri dönükdür, satqındır və onlara haqq qazandırmaq olmaz. Mən bu barədə "İki mühacir" adlı şeir də yazmışam. Qürbətdə yaşamasına baxmayaraq, Vətən havası ilə tənəffüs edənlərlə bərabər, Vətəndə yaşayıb Vətənə, onun dilinə, onun tarixinə biganə olanlar da var:

Vətəndən kənarda yaşayanlara
Mühacir demişik...

lap doğru, lap düz!
Vətənin içində yaşayıb, ancaq
Özünü Vətənə yad sayanlara,
Özgə məbədinə baş qoyanlara
Nə ad verək biz?

- *Bəxtiyar poeziyası əzabkeş fikrin, Vətən və millət haqqında düşüncələrin, dünya, insan və sevgi haqqında çırpıntıların poeziyasıdır. Amma o da var ki, Vahabzadənin məhəbbət lirikası, sevgi şeirləri nə zamana sığır, nə də məkana. Bu poeziya hər bir insanın mənəvi əzabları, daxili iztirabları, könül çırpıntıları, ürək yangısı, qəlb sızılısıdır. Dediklərimlə şəriksinizmi?*

- Haqlısınız. Mənim şeirlərimdəki fəlsəfi düşüncəni əsasən sevgi lirikamda axtarmaq lazımdır.

Sevgi yaş tanımır... Qəlbini yandır!
Yanaraq yaşasan yaş düşməz yada.
Sevən doxsanında hələ cavandır,
Sevməyən qocadır otuzunda da.

- *Düz 20 il əvvəl yazdığınız bu misralardakı sevgi odu bu gün də ürəyinizdə yanır mı?*

- Əlbəttə! Ancaq burada bir balaca izah lazımdır: əsl böyük sevgi ömrün sonuna qədər davam edir, lakin təzahür formasını dəyişir. İyul ayında Şekidə yazdığım "Nağılım gəlsin" adlı şeirimdə bu məsələyə belə toxunmuşam:

Sevgidən savayı hər şey ağ yalan,
Onu itirdinsə, dünyanın dağıldı.
Məhəbbət həmişə təptəzə qalan
Köhnə rəvayətdi, köhnə nağıldı.

Həyat cəhənnəmə dönər ürəksiz,
Yaşayıb sevməyə insan insanı.

Hamımız olmuşuq, oluruq şəksiz,
Bu köhnə nağılın baş qəhrəmanı.

Sevgi nağılının baş qəhrəmanı olan adamların bu böyük hissə münasibəti başqa-başqa olduğu üçün onu hər kəs öz ölçüsü ilə ölçür. Axı, hər kəs özü kimi sevir. Füzuli isə bu hissəni tamamilə başqa pəncərədən baxır:

Xəyal ilə təsəllidir, könül meyli vüsal etməz,
Könüldən dışrə bir yar olduğun aşiq xəyal etməz.

Şair demək istəyir ki, sevgili həmişə ürəkdədir. Onunla cismani yaxınlığın elə bir önəmi yoxdur. Başqa bir şeirində Füzuli bu məsələyə daha dərinlən yanaşaraq:

Ey Füzuli, qılmazam tərki-təriqi eşq kim,
Bu fəzilət daxili əhli-kəmal eylər məni.

- deyə, məhəbbət iztirabının insanı kamala çatdırmasından, onu kamal əhli etməsindən söhbət açır. Axı, biz dünyanı iztirabdan, əzabdan keçərək dərk edirik.

1969-cu ildə yazdığım "Qorxu" adlı şeirimdə deyirəm:

Mən oddan qorxmıdım yanana qədər,
Mən qorxu bilmədim qanana qədər.
Elə ki, yandım,
Odlə oynamaqdan qorxdum, dayandım.
Başlandı qorxu,
Başlandı ehtiyat,
Başlandı həyat!

Bəli, biz həyatın, o cümlədən, sevginin iztirablarını dadıb, qorxunu hiss edincə ehtiyatdan adlayıb həyatı dərk edirik.

- *Bəxtiyar müəllim, ömrünüzün ötüb-keçən illərini yaqın ki, tez-tez xatırlayırsınız. Soruşmaq istəyirəm, ötənlərin ağrı-acısını nə ilə ovundurursunuz?*

- Bu, çox mürəkkəb sualdır. İnsan günahlarına girovdur. İnsan ömrünü səhvlər, günahlar müşayiət edir. Gənclik illəri-

mi xatırladıqca buraxdığım səhvlərin, elədiyim günahların öz içimdə hesabını çəkirəm. O zaman əllərim istər-istəməz göyə açılır və ulu Tanrıdan günahlarım, səhvlərimin əfv olunmasını təmənnə edirəm. Elə bu münasibətlə yaxın günlərdə "Günah - tövbə" adlı şeir yazmışam. Şeir "Azərbaycan" dərgisinin gələnləri yanvar ayında dərc olunacaq.

- *Sizin ədəbiyyata gəlişiniz, daha doğrusu, gənclik illəriniz İkinci Cahan müharibəsinin ağır illərinə təsadüf etmişdi. İndi də ömrünüzün bu ahıl çağında Qarabağ müharibəsinin qan-qadasına tuş gəldiniz. Siz bunu alın yazısı hesab edirsiniz, yoxsa taleyin təsadüfi zərbəsi?*

- Dünyada təsadüfi heç nə yoxdur. Tale və təsadüfi bir-biri ilə uyuşmur. Romen Rollan Bethoven haqqında yazdığı kitabda Bethovenin 5-ci simfoniyasını təhlil edərkən (mənim ən çox sevdiyim simfoniya) bu simfoniyanı "taleyin ömür qapısını döyməsi" adlandırır. Ümumən qəzavü-qədər hərə bir cür yozur. Qurani-Kərimdəki qəzavü-qədər məsələsinə əks çıxan Mirzə Fətəli Axundzadə alın yazısını bir növ inkar edir. Ancaq burada bir incə mətləb var: qəzavü-qədər məsələsində Qurani-Kərim həm də insanı "faili-muxtar" adlandırır. Yəni insan öz əməllərinə cavabdehdir. Bununla yanaşı, mən başımıza gələn Qarabağ müsibətlərinin səbəbini həm özümüzdə görürəm, həm də taleyin qəder-qismətində.

- *Siz şairsiniz. Özü də tərədən-dırnağa qədər poeziya adlı bir aləmə "bələnmis" şair. Haçansa bu "bələkdən" çıxma biləcəyiniz haqda düşünmüsünüzmü?*

- Mənim ömrüm artıq sona çatmaq üzrədir. Bundan sonra bu "bələk"dən çıxmaq mümkünmü? Heç gəncliyimdə də bu barədə düşünməmişəm. Bu, mənim ağıma da gəlməyib və təxminən 40-45 il əvvəl yazdığım bir şeirimdə belə misralar var:

Min dəfə, milyon dəfə
Doğulsaydım yenidən,
Şeir, sənət yolunu
Götürərdim yenə mən.

Bu yol çox çətin, ağır və dolanhac yoldur. Bəzən mənə olan haqsız hücumlardan bezir, yorulur, tıncıxıram. Hərdən yalnız öz ailəsinin dərdi ilə yaşayan, müəyyən dar çərçivə içərisində düşünən, böyük dərdlərdən və iztirablardan uzaq olan adamlara qibtə ilə baxıram. Mənim bir köhnə dostum var. Keçmiş günlərimi xatırlamaq, mənəvi iztirablardan bir qədər uzaq olmaq üçün onunla görüşürəm. O mənə adi məişət söhbətləri edir, məsələn, filan xərəyin dadlı olması üçün nə etmək, qora suyunu necə hazırlamaq, qoz mürəhhəsini bişirmək üçün onu kirəcdən necə keçirmək, uşaqlarla necə rəftar etmək haqqında şirin-şirin danışır. Mən onu diqqətlə dinləyir və onun məhdud dairədəki düşüncələrinə həsəd aparıram. Onunla söhbət edərkən dincəlirəm.

- *"Nekroloq" şeirinizdə yazırsınız:*

Ürəkdəki arzular əməllərdən əzəldir.
Eləmək istədiyim mənim elədiyimdən
Həm çox, həm də gözəldir.
Eləysə... nekroloqa ömür tam olsun deyə
Əməllərlə barabər ən gözəl arzular da
Niyə yazılmır, niyə?

Bu, o deməkdir ki, insan qarşısına qoyduğu məqsədə və bütün arzularına tam nail ola bilmir?

- Şübhəsiz! Bu şeir böyük bir müasirimizin ölümü münasibətilə yazılmışdır. Mən o böyük insanı yaxşı tanıyır, ağır-acılarını bilirdim. Onun haqqında yazılmış nekroloqu oxuyanda məni ağlamaq tutdu: "Filan ildə doğulmuş, filan məktəbləri bitirmiş, filan əsərləri yazmış, filan mükafatlarla təltif olunmuş və filan gündə də ölmüşdür". Çox qəribədir. Bu böyük

insanın ömrünün, yaradıcılığının 40-45 illik fəaliyyətinin yekunu olan bu balaca nekroloq onu bizə tanıdı bildimi? O böyük insan bu nekroloqdanmı ibarətdir? Axı, o özü ilə bərabər içində çırpınan arzuları, duyğuları da qəbir evinə apardı. Oxucu onun ürəyində çırpınan bu arzuların, onu narahat edən duyğulardan, fikirlərdən, axı, xəbərsiz idi. "Nekroloq" şeiri bu düşüncədən doğdu. Rus şairi S.Şipaçov da "Tire" adlı şeirində bu məsələyə başqa şəkildə toxunaraq yazır ki, insanın başdaşına iki rəqəm yazılır. Doğulduğu və öldüyü illər! Bəs bu mərhumun ömrü bu başdaşında necə ifadə olunmuşdur? İki rəqəmin arasındakı tirdə.

Görürsünüzmü, eyni fikri iki şair başqa-başqa şəkildə, həər öz üslubuna uyğun tərzdə ifadə etmişdir. Ədəbiyyatın gözəlliyi və orijinallığı nədən yazmaqda deyil, necə yazmaqdadır.

Bələklə, böyük şairlə söhbətimi buradaca bitirdim. Bilmi-rəm az oldu, çox oldu. Hər halda cavabını bilmək istədiyim suallarına xalqın şairi səmimi cavablarını verdi.

ZÜLEYXA NADİR

P.S. Bəxtiyar müəllimin xeyir-duası:

"Arena" yeni çıxır. Ona uğur arzulayıram, qoy o, adını doğrultsun, çıxdığı arenada öncül olsun.

"Arena", 24 sentyabr - 1 oktyabr, 1999.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

MÜXBİR SUALLARINA CAVABLAR

- *Siz sovet diktatura rejiminin kiçik xalqlara qarşı yönəldilmiş siyasətinin eybəcərliklərini nə zamandan hiss etməyə başladınız?*

- Hələ uşaqlıq illərimdən. 1930-cu ildə sovet hökuməti kollektivləşmə siyasətinə keçdiyi zaman buna qarşı mənim doğulub böyüdüyüm Şəki mahalında üsyan başladı. O zaman mənim 5 yaşı var idi. Bakıdan gələn rus ordusu xalqı qanına bələyib üsyanı yatırdı. Üsyanın sonraları minlərlə adam həbs edildi və güllələndi. Üsyançıların bir qismi isə dağlara çəkilib qaçaq oldular. Bundan sonra Şəki mahalında qaçaqçılığa qarşı mübarizə başlandı. Bu mübarizə 1945-ci ilə qədər davam etdi. Bunlar hamısı mənim gözlərim qarşısında baş verir və mənim ürəyimdə bu zülmə, bu haqsızlığa qarşı üsyan duyğularının cücərməsinə səbəb olurdu.

İlk etiraz şeirlərimi hələ orta məktəbdə oxuduğum zaman yazmağa başladım.

1942-ci ildə mən Bakı Dövlət Universitetinin filoloji fakültəsinə qəbul oldum. Bu illərdən də şeirlərim mərkəzi mətbuatda çap olunmağa başladı.

- *Siz quruluşa qarşı yazdığınız şeirlərinizi sovet dövründə senzura ilə necə keçirə bildiniz?*

- Mənim totalitar sovet sistemində qarşı yazdığım əsərlər 2 qismə bölünür: 1) elə o zaman çap etdirə bildiyim; 2) çap etdirə bilmədiyim, arxivimdə saxladığım əsərlər.

Çap etdirdiyim şeir və poemalarımın senzura aldatmaq üçün milli dərdlərimizi ya tarixə, ya da başqa ölkələrə keçirməklə özümü sığortalayırdım. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində yaşamış böyük satirik şairimiz Sabirin haqqında yazdığım "Ağlar-güləyən" adlı poemada mən quruluşa qarşı öz etiraz fikirlərimi Sabirin dili ilə ifadə etdiyimə görə senzura buna etiraz edə bilmirdi. Yaxud 1960-cı illərin əvvəlində Əlcəzairdə

fransız işğalına qarşı qalxan milli azadlıq hərəkatından bəhs edən “Yollar - oğullar” poemamda mən Əlcəzairdən bir vəsi-tə kimi istifadə edərək öz milli dərdlərimizi dilə gətirmişdim. Mənim senzuranı aldatma üsullarıma xalq öyrəşmişdi. Oxucularım mənim nəyə işarə etdiyimi və nə demək istədiyimi an-layırdı.

- 1813-cü ildə *Gülüstan müqaviləsi ilə Azərbaycanın iki ye-rə parçalanmasına etiraz olaraq yazdığınız “Gülüstan” poe-masına görə - mətbuatdan öyrəndiyimə görə - 1962-ci ildə Si-zi universitet müəllimliyindən çıxarmışdılar. Bu cəza nə ilə qurtardı?*

- Tarixdən bildiyiniz kimi, 1813-cü ildə Rusiya ilə İranın arasında bağlanmış Gülüstan müqaviləsi əsasında Azərbaycan iki yerə parçalandı. Vətənimin bir hissəsinə Rusiya, bir hissə-sinə isə İran hakim oldu. Bu bədnam müqaviləyə etiraz ola-raq 1959-cu ildə mən “Gülüstan” poemamı yazdım. Bu əsəri mərkəzi mətbuatda çap etdirə bilmədiyimdən doğulduğum Şəkinin “Şəki fəhləsi” adlı yerli qəzetində çap etdirmişdim. Poema əlyazması halında bütün Azərbaycana yayıldı və 1962-ci ildə məni müllətçi damğası ilə universitetdəki müəllimli-yimdən azad etdilər (doktorluq məzuniyyəti bəhanəsi ilə).

- *Bas “Latın dili” şeiriniz nəyə görə sensasiyaya səbəb oldu?*

- Ümumiyyətlə, mənim sovet dövründə əsas mübarizəm Ana dilimizin rəsmi dövlət idarələrindən qovulmasına qarşı idi. Bildiyimiz kimi, sovet dövründə milli dillər sıxışdırılır, as-similə edilirdi. Millətin milli varlığı birinci növbədə onun di-li ilə bağlıdır. Bir millətin ana dili yoxdursa, onun özü də yox-dur. Dilimizin rus dili ilə əvəz olunması ömrüm boyu məni ağrıtmış və mən o zamanlar həm məqalələrimdə, həm də şe-irlərimdə millətin varlığının birinci göstəricisi olan Ana dili-nin müdafiəsinə qalxırdım.

1967-ci ildə mən Kasablankaya getmişdim. Gördüm ki, orada da vəziyyət bizimki kimidir. Yəni, ərəb dili dövlət idar-

rələrində işlənir. Ərəblərin bu vəziyyəti mənim əlimə girə-və verdi. Və bu münasibətlə “Latın dili” şeirini yazdım. Şeir-də deyilir ki, indi Yer üzündə latın xalqı yoxdur, lakin bu dil bütün elmlərdə termin kimi işlənir. Ona görə də bu dilə “ölü dil” demək olmaz. Dünyada elə xalqlar var ki, özü yaşayır, amma dilini öldürüblər. Buna görə də ölü dil latın dili deyil, rəsmi dairələrdə işlənməyən dillər ölüdür.

Senzuranı yayındırmaq üçün şeirin altında Kasablanka sö-zünü yazmışdım. Amma rəsmi dairələr mənim bu üsulumu anlamışdılar: ona görə də bu şeirin üstündə başım ağrı çəkdi. Amma KQB şeirin altında yazdığım Kasablanka sözünə görə bu şeirdə qaldırdığım məsələnin Azərbaycana aid olduğunu sübuta yetirə bilmədi. Dedim, mən ərəbləri nəzərdə tutmu-şam. O zamanlar yazıb arxivimdə saxladığım “Başqasının ya-sında” adlı şeirimdə mövcud quruluşu hansı yollarla ifşa etdi-yimi bu cür izah etmişəm:

İçimi göstərmədim cəllad tutan güzgüyə,
Üzdə gülüb, içimdə müşkülümə ağladım.
Millətimin dərini ünvanlayıb özgəyə,
Başqasının yasında öz ölümə ağladım.

1999.

“Ədəbi düşüncələr”, Bakı, 2000.

RUS GENERALI İLƏ ÜZLƏŞMƏ

Düz on il öncə rus ordusu Bakıya girdi. Qan tökdü. Rus əsgəri hara girirsə, orada qan var, ölüm var. Tarixdə bunun çoxlu nüsxələri mövcuddur. İmperiya canilərinin daha bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, həmişə törətdikləri vəhşəti gizlətmək istəyirlər. Guya xalqlara azadlıq gətiriblər. Bizdə də belə oldu. Televiziya da təxribat törədildi. Əhali informasiya blokadasına alındı. Ümid yalnız radioya qalmışdı - xarici radiolara. Bakıda nələr baş verdiyindən yalnız Berlindən yayınlanan "Azadlıq" radiosu vasitəsilə xəbər tuturduq. Birdən xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin səsi eşidildi. Paytaxtda baş verənlərdən yana-yana danışdı və bütün deputatlardan təcili sessiyaya gəlmələrini xahiş etdi...

On il bundan öncə xalqın ümid yeri kimi baxdığı səs inhihi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşüb, o məsəm gecəni xatırladıq.

- Yanvarın 15-i, ya 16-sı idi, dəqiq xatırlamıram. Mərdəkanda işim vardı. Mərdəkan yolunda Leninin heykəli olan yerdə - dörd yolun ayrıcında bizi saxladılar. Yolu "Moskviç" və digər yüngül maşınlarla bağlamışdılar. Məni tanıdılar. Soruşdum ki, ay oğul, bu nədir belə? Dedilər ki, bilmirsiniz, ruslar hücum edəcəklər, biz də onların qabağını kəsirik. Güldüm və dedim ki, tankın qabağında "Moskviç" nə edəcək? Bu, mübarizə vasitəsi deyil. Dedim, bunu etməyin. Fikir vermədilər. Şəhərə qayıdanda İsmayıl Sıxlıya, professor Nurəddin Rzayevə və Şeyx A.Paşazadəyə zəng edib Vəzirovun yanına getməyi təklif etdim. Görüşün vaxtını razılaşdıq. Bir də Həsən Həsənova zəng etdim. O da bizimlə getdi. Vəzirovun otağına girəndə gördük ki, üç nəfər rus - Girenko, Primakov və Mixaylov əyləşiblər. Soruşduq ki, niyə gəlmisiniz, məqsədiniz nədir? Primakovun üstünə yeridim, Vəzirov məni qucaqladı. Dedim ki, qorxulu bir şey yoxdur. O, məni sakitləşdirəndə bu də-

fə Şeyx Primakova hücum etdi (Mən bilməzdim ki, Allahşükür Paşazadə rusca bu qədər gözəl bilir). Şeyx hücum edəndə Primakov dedi ki, bizim münasibətlərimiz yaxşı olub, sən həmişə mənə hörmət edən adam olmusan. Şeyx də cavabında dedi ki, dur gedək bizə, nə hörmət deyirsən edim sənə. Amma bu gün hiss edirəm ki, siz mənim millətim qırmağa gəlmisiniz. Mən millətin din xadimiyəm. Tələb edirəm: deyin görüm, qırğın olacaq, ya yox? Şeyxi saxlamaq olmurdu. Titim-titim titrəyirdi. Vəzirov Şeyxi də sakitləşdirdi.

Primakov bizə izah etdi ki, narahat olmayın, qırğın olmayacaq. H.Həsənov da bizim səsimizə səs verdi. Dedi ki, biz burada qan iyi görürük. Onlar isə bizi sakitləşdirməyə çalışırdılar. Vəzirovun otağından çıxan kimi Şeyx məndən soruşdu ki, nə başa düşdün? Dedim ki, məni inandırmadılar. O da sözlərimi təsdiqlədi. Soruşdum nə edək? Xalq cəbhəsinə getməyimizi təklif etdi. Dedi, görək onlar nə deyirlər. H.Həsənovdan savayı dördümüz də AXC-yə gəldik. Orda rəhmətlik Nəcəf Nəcəfov və bir neçə başqa cavanları gördük. Şeyx dedi ki, ay Nəcəf, biz qorxuruq, bəlkə, o barrikadaları söküb atasınız. O da dedi ki, qorxmayın. Oradan çıxanda Nəcəf mənə yaxınlaşıb bildirdi ki, keçən ilin aprelində 8-9 gürcünü öldürdüklərinə görə bütün dünya rusları qınadı, onlar bir daha bu addımı atmazlar. Bu fikir ağıma batdı və nisbətən sakitləşdim.

Lakin gördüm ki, proses gedir. Və... həmin gecə o hadisə baş verdi... Qırmızı güllələr yağış kimi yağdı. Şəhərə qədər yata bilmədik. Bir-birimizlə telefonla əlaqə saxlayırdıq. Hamımız ağlaşırdıq. O zaman Hüsü Hacıyev küçəsindəki evimdə yaşayırdım. Eyvana çıxanda gördüm ki, evimizin qabağından rus tankları gedir. Gecəylə Mirzə Xəzərə məlumat verdim. Şəhər tezdən Mərkəzi Komitəyə, Vəzirovun yanına getmək istədim. Nə biləydim ki, o çoxdan qaçıb. Mərkəzi Komitənin qarşısında əlli mindən çox adam toplaşmışdı. Xəlil Rza rəhmətlik çıxış edirdi. Götürüb, partibiletini vızıldatdı ağı aşağı.

Mən də çıxış edib elə oradaca partbiletimi cırıb atdım. Çıxış edib enəndə bir nəfər yaşlı adam mənə yaxınlaşıb dedi ki, Bəxtiyar müəllim, mütləq sessiya çağırmaq lazımdır. Birdən ayıldım. Elə oradanca birbaşa telestudiyaya gəldim. Gördüm ki, həyətdə çarhovuzun yanında xeyli adam durub. İsmayıl Şıxlı, Qabil, rejissor Nazim Abbasov orada idilər. İ.Şıxlı məndən soruşdu ki, niyə gəlmisən? Televiziya da çıxış etmək istəyində olduğumu bildirdim. İ.Şıxlı acı-acı gülüb dedi ki, enerji blokunu dağıdıblar. Əsəbi vəziyyətimdə bir az da əsəbiləşdim. Rus generalı Ovçinnikova hücum çəkdim. O, donub mənə baxırdı. Birdən necə bunun üzünə tüpürdümse, tapançıya əl atdı. Nazim cəld onu arxadan qucaqlayıb qulağına nəsə dedi. Rus əsgərləri mənə tərəf yaxınlaşanda general onlara "çəkilin" əmri verdi. İsmayıl Şıxlı ilə Qabil məni qucaqlayıb maşına basdılar. Ağıma gəldi ki, heç olmasa radio ilə çıxış edib xalqa müraciət edim. Televiziya da hər saatdan bir çıxışımı verdilər. Sonra isə yenə də Mirzə Xəzərə zəng edib bütün olanlar barədə ona məlumat verdim.

- *Deputatların hamısı gəlib çıxmışdımi?*

- Hökumət üzvlərindən yalnız H.Həsənov gəlmişdi. Şeyxin bəyanatı çox güclü idi. O, rusları biabır etdi. Elmira Qafarovanın da bəyanatı tutarlı idi. Özü yazmamışdı. Əşitdiyimə görə Xəlil Rza ilə Tofiq Bağırov onu məcbur etmişdilər. Lakin bəyanatdan sonra Elmira Qafarova sessiyanı aparmaqdan imtina etdi. Dedi ki, sessiyanı mən çağırمامışam, mən də aparmayaçağam. Kim çağırıb, o da aparsın. Hamı iclası aparmaq üçün məni tələb etdi. Bir saata yaxın apardım. Sonra gördüm ki, iclası idarə edə bilmirəm. Sədrliyə İsmayıl Şıxlıni dəvət etdim. İclas zamanı AXC üzvü olan bir cavan oğlan mənə yaxınlaşıb dedi ki, deputatlar bir-bir əkilir. Lakin H.Həsənov əvvəldən axıra kimi bizimlə oturdu. Dedim qapıları bağlayın. Dedi ki, gücüm çatmır. Özüm aşağıya düşdüm. İki qapının ikisini də bağladım, açarları da həmin cavan oğlana verdim.

Yenə cavan bir adam çıxış edib rus ordusunun 24 saat ərzində Azərbaycanı tərk etməyəcəyi təqdirdə, ittifaqın tərkibindən çıxmaq barədə qərar qəbul olunmasını istədi. Professor Nurəddin Rzaeyvəndən mənə kağız gəldi ki, indiki vəziyyətdə belə etmək olmaz, bunu bəhanə edib ruslar təxribata keçə bilər. Məsələyə siyasi qiymət verilməsi və qoşunun Azərbaycana girməsinə qərar verən adamların cəzalandırılması barədə qərar qəbul etdik.

- *Əşitdiyimizə görə, həmin vaxt türk dünyasının bir neçə yazarına da müraciət etmisiniz.*

- Gecə saat ikidə sessiyada fasilə elan etdik. Hamımız acusuz idik. Birdən ağıma gəldi ki, Çingiz Aytmatova zəng edim. Tofiq Elmira Qafarovanın otağından Çingiz Aytmatovun və Oljas Süleymenovun telefon nömrələrini yığdı. Çingizi yuxudan oyatdım. Dedim ki, sənin nüfuzun böyükdür, buraya gəlməlisən. Cavab verdi ki, Bəxtiyar, məni bu işlərə qatma. Mən gələ bilməyəcəyəm.

- *Niyə?*

- Bunun çox səbəbi var idi. Bir-birimizin evində olmuşuq. O, türk millətini sevən böyük şəxsiyyətdir. Lakin ehtiyatlı adamdır. Bu, onun öz işidir. Oljasa zəng etdim. Dedi ki, xəstəyəm, indi gələ bilmərəm, iki gündən sonra gələcəm. Doğrudan da gəldi. Hərərəti 38 idi, "Azərbaycan" mehmanxanasında bir gün dincəldikdən sonra bütün dağılan yerləri ona göstərdik. Gedib Moskvada çıxış etdi. Rus ordusunun Azərbaycana basqınıni pislədi.

Səhər saat 8-9-da istədiyimizə heç olmasa 90 faiz nail olduq. Materialları qəzetlərə verdik. Sessiya gedən zaman xəbər gəldi ki, zirzəmidə rus əsgərləri var. Ətrafda da vardı. Partokrat deputatlardan 3-4 nəfəri qaçib getdi. Digərləri bir nəfər kimi yerindən tərpənmədilər.

- *Qaçanlar kimlər idi?*

- Doğrusu, adlarını xatırlamıram. Səhər hamımız oradan

çıxdıq. Saat 11-də dəfn olacaqdı. Birbaşa dəfnə getdik. Bir milyon insan axını, çiynlərdə qırmızı tabutlar... Dəhşətli mənzərəydi...

- *Bəxtiyar müəllim, 20 Yanvarın üstündən on il keçsə də, hadisədə günahkarlar məlum olsa da, indi iqtidarlı - müxalifətli hamı bir-birinə qarşı müxtəlif ittihamlar irəli sürür. Sizcə, bunlara lüzum varmı?*

- Əlbəttə, kimlərinə günahı var. O zaman rəhbərlikdə olan şəxslər məsələni öncədən bilməseydilər, buraya qoşun girə bilməzdi. Burada şübhəsiz ki, günahkar var. Amma gəlin, içimizdə günahkar axtarmayaq. Mən belə düşünürəm. Davanı kürsü davasından çıxarıb, vətən davasına çevirmək lazımdır. İstiqlalımızı qazanmışıq, onu da qoruyaq. Bu gün, sabah yuxarıda kimin oturmasından asılı olmayaraq, biz istiqlal davamızı aparmalıyıq. Şəxsi ambisiyalarımızı bir tərəfə qoyaq. Muxalifət üzvlərindən heç biri demir ki, ikinci olum. Hamısı birinci olmağı arzulayır. Yalnız xalqın gələcəyini düşünmək lazımdır. Hadisələri faciəyə aparan məcranı görmək və dəyişmək ümummilli bəcdur - müqəddəs vəzifədir.

SEVDA NƏSİBLİ

"Yeni müsəvat", 20-21 yanvar, 2000.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

ÖZÜNDƏN NARAZILIQ

"Ədalət" qəzetinə rəğbətım Aqil Abbasa sayğılarımından başlayıb. Çünki nəşriyyata gəlişim də elə Aqil bəylə ilk görüşdən başlayıb və bunu unutmamağa çalışıram. Ona görə də onun hər hansı xahişini, tövsiyəsini və hətta tələbini belə, mahiyyətinə vararaq, məmnunluqla qəbul etməyə bilmirəm.

Bir gün nəşriyyatda qarşımı kəsib dedi ki, Bəxtiyar müəllimdən bir müsahibə götür. Hərçənd böyük şairimizin çox qayğılı olduğunu bildirdim, lakin Aqil Abbasın sözünü yerə salmağı ağılıma da gətirmədən, Bəxtiyar Vahabzadəgilə yollandım. Arayış üçün onu da deyim ki, sözdən "söz" çıxaranları öncədən nəzərə alıb, sualları "nə şiş yansın, nə kabab" prinsipi üstündə kökləmişdim...

- *Bəxtiyar müəllim, yaradıcılığınızı qavrayanlar Sizi düşün-cə və ruhi əzablar çəkən, bəşəri arzular, ideyalar şairi, böyük filosof kimi tanıyırlar. Nəzərinizcə, şeir nədir, bəşəriyyətlə şairliyin bağlılığı necədir?*

- "Şeir nədir?" sualına dünyanın bir çox qələm sahibləri, psixoloqları, alimləri müxtəlif cavablar vermişlər. Demək istəyirəm ki, bu sualın konkret cavabı yoxdur. Şəxsən mənə görə, şeir - ürək ağrısı, könül fəryadı, duyğular fışqırtısıdır. Su-alın ikinci tərəfinə gəlincə, bəşəriyyətə gedən yol millilikdən keçir. Dünyanın Füzuli, Puşkin, Bayron, Şiller, Höte, Şekspir kimi bəşəri dühaları o mərtəbəyə millilikdən keçib gəlirlər.

- *Çox tarixçilərin ağzına su aldığı sovetlər birliyinin sərt yasaqları dövründə vicdanınız həqiqətə görə fitva verdi. Cənub dərdi bir çox şairlərimizin yaradıcılığında nisgilli bir mövzu kimi ara-sıra anılsa da, məhz Siz bu mövzunu "Gülüstən" poemanızda iki imperiyaya qarşı ittiham hökmünə çevirərək, xalqımızın ən böyük dərdini ortaya qoydunuz. Hansısa şair deyir ki, "Əyil, Kürüm, əyil keç. Dövrən sənə deyil, keç". Sizin misralarınız isə belədir: "Qorxu, qorxu sən nəsen? Əyilməyən*

başları əyən gizli qüvvəsən!” Nə dövrəyə əyildiniz, nə də qorxuya. Necə oldu ki, “Gülüstan”ı yazdınız və onu yazmaya bilərdinizmi?

- Güney Azərbaycan mövzusunda yazmaq mənim üçün zərurət idi. Mən “Gülüstan”ı yazmaya bilməzdim.

- *Gerçək dərdlərimiz, ağrılarımız önündə say-seçmə şairlərin yaradıcılığı istisna, çağdaş şeirimizdə romantizm, xülyaçılıq, illüziya, azdırmalar sezilir. Düşkün duyğular, küskünlük aşılardan inilti ruhu da xeylidir. Amma böyük Sabir deyir: “Ağladığca, kişi qeyrətsiz olur. Necə ki ağladı, İran oldu...” Sizcə, poeziyada ağlartılardan, iniltilərdən mübarizə ovqatına, “gül-çiçək” təənnümündən böyük Azərbaycan amallarının təbliğinə keçilməsi şeirimizə uğur gətirməzdimi? Bu uyğunsuzluğa necə baxırsınız ki, ilin-günün bu vaxtında əksəriyyət müğənnilərimizin repertuarında yar sevgisinə Vətən sevgisindən daha çox yer verilir?*

- Hələ keçən əsrdə böyük maarifçi Həsən bəy Zərdabi “Əkinçi”də yazırdı ki, “Şairlərimiz gül-bülbülü mədh, bir-birinə həcv eləməklə məşğuldur”. Bu söz bu gün nə qədər müasir səslənir (xüsusilə nəğmələrdə). Son bir neçə ildə yaranan əksər nəğmələrin sözləri bayağı, (“öldüm”, “yandım”, “gözlədim, gəlmədi”, “gəl, ey yar”) musiqisi isə melodiyasız taktıdan, ritmdən ibarətdir. Bu “nəğmələr” oyun havalarından seçilmir. Buna görə də müğənnilər oxuduqları zaman tullanıbdüşür, rəqs edir. Adama elə gəlir ki, ifaçılar müğənni deyil, rəqqasdır. Düşündürücü mahnılar az yaranır. Məncə, yeni yaranan nəğmələri qəbul edən əlaqədar idarələr bu barədə düşünməlidir.

- *Mətbuatda bəzən belə bir fikrə rast gəlinir ki, guya böyük əsərlər müharibədən sonra yaranacaq. Fikrimcə, bu qənaət, müəyyən həqiqətlə, həm də zamandan ləngiməyi aşılardan aldadıcı təsəllidir. Necə baxırsınız, qələm zamanın - müharibənin önündə gətməlidir, ya arxasında sürünməlidir?*

- Bu barədə mətbuatda söylənilən fikirlərdə müəyyən həqiqət var. Müharibə mövzusunda monumental əsərlər zaman keçəndən sonra yaranır. Əbülhəsənin “Müharibə” romanı da müharibədən xeyli sonra yarandı. Amma bu mövzuda az-çox kiçikhəcmli əsərlərin yarandığını bilirik. Əlbəttə, bu, kafi deyil.

- *Misralarınızda deyirsiniz ki, “...Bircə ondan razıyam ki, özümdən narazıyam”. Xalqımızın adınıza bəslədiyi sevgilərsayğılar Sizdən razılığın ifadəsi olduğu halda, Sizi özünüzdən narazı edən səbəb nədir?*

- Sənətin zirvəsi yoxdur. Rus şairəsi N.Matveya deyir ki, “Allah məni kamillik zirvəsindən saxlasın”. Əgər sənətkar çatdığı pilləni zirvə hesab edərsə, vay onun halına! Elə orada da inkişaf dayanır.

Özündən razılıq sənətkar üçün faciədir. Məndən misal gətirdiyiniz misra da qələm əhli kimi özümdən narazılığın ifadəsidir.

NİZAMİ

“Ədalət” qəzeti, 15 aprel, 1998.

“Ədəbi düşüncələr”, Bakı, 2000.

DAMARLARINDA TÜRK QANI AXAN HƏR BİR KƏSİN QƏLBİNDƏ GÜNEY AZƏRBAYCAN DƏRDİ VAR

S u a l: - Bütöv Azərbaycan ideyasının gerçəkləşməsinə zaman çatmış problem hesab edirsinizmi?

C a v a b: - Bu mənim ən böyük arzumdur! Cavanlığımdan bu günə qədər həmişə məni göynədən arzum! Damarlarından türk qanı axan elə bir adam təsəvvür edə bilmirəm ki, onun qəlbində Güney Azərbaycan dərdi olmasın. Amma mənə elə gəlir ki, məsələnin indi bu şəkildə ortaya atılması düz deyil. Biz bu saat elə bir vəziyyətdəyik ki, ayağımızı yorğanımızdan çölə çıxaranda çox ehtiyatlı olmalıyıq. Bizim bu saat qarşımızda duran birinci məsələ Qarabağ məsələsidir. İndi vahid Azərbaycan məsələsini bura qatanda biz ondan da avara oluruq, bundan da. Yəni düşmənlərimiz çoxalır. Kim nə deyir desin, mənəcə, Azərbaycan türkünün rusdan əvvəl birinci düşməni farsdır. Buna görə də ideyanın indi ortaya atılmasından mən bir vətəndaş kimi ehtiyat eləyirəm.

S u a l: - Azərbaycan - İran münasibətlərinin belə siyasi müstəvidə inkişafı Sizi qane edirmi?

C a v a b: - Biz, əlbəttə, istərdik ki, İranla aramızda olan güney məsələsinə görə ehtiyatlı olaq. Amma heç zaman İran bizimlə barışmayacaq. Çünki İrana sərf eləmir ki, Azərbaycanın quzeyində müstəqil Azərbaycan dövləti yaransın. Ona görə də İranın ən böyük düşməni bizik. İran gecə-gündüz çalışır ki, Quzey Azərbaycan dövləti məhv olsun.

S u a l: - İran - Ermənistan münasibətlərinin inkişafı Azərbaycanı yaxın gələcəkdə hansı cavab addımına sövq edə bilər?

C a v a b: - İranın Ermənistanla yaxın əlaqələrinin əsas səbəbi yenə bizik. Yeni quzeydə müstəqil Azərbaycanın olması. "Düşmənimin düşməni mənim dostumdur" prinsipini yadınıza

salın. Buna görə də İran çalışır ki, Quzey Azərbaycanda dövləti ayaq üstə dura bilməsin. O, çox istər ki, biz yenə rusların müstəmləkəsi olaq. Ona görə də ermənilərə kömək eləyir. Amma ermənilərə İranın yardımının səbəbi yalnız bu deyil. Tarixin köklərinə getsək elə erməni də, fars da eyni kökdəndir. Necə ki, biz macarlarla eyni kökdənlik. Mən hələ ən yaxın qardaşlarımızı demirəm. İran həmişə çalışacaq ki, Ermənistanın əli ilə bizi məhv etsin. Bu nöqtədə rusun mənafeyi birləşir.

S u a l: - Xaricdəki Azərbaycan diasporu Güney Azərbaycana hansı yardımı göstərə bilər?

C a v a b: - Çox şey göstərə bilər. Amma qardaş, gəl açıq danışaq. Bir millətin iki oğluydu. Mən getdim Təbrizə, Güney Azərbaycanda iki dəfə oldum. Cənublu qardaşlarımın qəlbinə girməyə çalışdım. Danimarkaya, İsveçə getdim. Məqsədim o idi ki, orada yaşayan azərbaycanlılarda milli hiss oyadı və bir Vahid Azərbaycan Cəmiyyəti yaradam. Orada beş-altı Azərbaycan cəmiyyəti var. Mən istədiyimə nail ola bilmədim. Çünki Cənubi Azərbaycanda, güneyli qardaşlarımızda - təəssüflər olsun - bunu ürək ağrısı ilə deyirəm, milli hiss, milli şüur istədiyimiz səviyyədə deyil. Ona görə də mən onlardan çox şey ummuram. Onlarda milli şüur olsa idi, Avropada ermənilərin anasını ağladardılar. Amma bunu eləmirlər. Ermənilər Avropada elmi işlərdə, vəzifələrdə, amma bizimkilər sürücüdür, fəhlədi, heç irəli gedə bilmirlər. Eybi yox, qoy elə olsun. Əsas milli şüurdu, o da yoxdur. İstanbulda maşınla gedirəm, sürücüdən də heç nə soruşmuram. Mən maşına minəndə sürücü soruşdu ki, Azəri türküsunüz? Dedim - əvət. Yol getdikcə bu mənə deyir: "Hə, bu quru qüvvələri komutanlığı, bu hava qüvvələri komutanlığı, burası bizim Böyük Millət Məclisi". Allah, bu adam necə ürəklə danışır?! İftixarla, sanki mənə deyir, "mən qüdrətliyəm ha, bunu bil"! İnan Allaha, dözə bilmədim. Yaşlı adam idi, əyilib onu qucaqladım. Dedim: "Sənə qurban olum, bu qan ki, səndə var". Dedi: "Başqa cür

necə ola bilər? Mənim evimin balkonundan mütəmadi bayraq asılır. Bayraq mənim varlığımdır". Adamın ürəyi dağa döndür. Bunu sən hansı güneylidə görə bilərsən? Heç quzeydə də görə bilməzsən! Şimalda da vətən üçün yananlar azdır. Barmaq-la sayılacaq qədər "Millət" deyən oğullar tapılar. Mənim uzaq bir qohumum var. Əvvəllər, birdən gəldirdim onlara, göürdüm uşaqları ilə rusca danışır. Mən bu anlamazı başa sala bilmirdim ki, adam öz evində ana dilində danışar. Bunu mən öz millətimə başa sala bilmirəm. Çıx Bakıya, bir dəne Azərbaycan dilində elan görməzsən, reklam görməzsən. İngilisd, rusdu, farsca da gözə deyir. Yaralı yerimdir. Mən bu uğurda 50 il çalışdım, buna nail ola bilmədim. Mən onlardan heç nə ummuram, heç nə gözləmirəm!

S u a l : - *Bütöv Azərbaycan ideyası reallaşarsa, hansı mövcud problemlər önə çəkilə bilər?*

C a v a b : - Çox böyük problemlər ortaya çıxa bilər. Məsələn, Almaniya 40 il ayrı qaldı, hələ də tam birləşə bilmir! 200 il ayrı qalmış xalqı özünüz düşünün. Onlar başqa-başqa şüurun adamlarıdır. Təbrizdə soruşuram: "Qardaş, milliyyətin nədir? Deyir: "Şükür əlhəmdülillah müsəlmanam". Deyirəm, qardaş, mən səndən dinini xəbər almadım, səndən milliyyətini xəbər aldım. Deyir: "şie". Deyirəm, a kişi, şielik sənəin məzhəbindir, milliyyətin nədir?! Deyir: "əhli-İranam da!" Mən milliyyətlə dinin ayrı olduğunu bu adama başa sala bilmədim. Mən bu birləşməni ürəkdən, candan arzu edirəm. Ancaq istək bir şeydir, gerçəklik başqa şeydir. Güneydəki soydaşlarımızın bir qismi Türk dilində danışa bilmir. Məsələn, deyir ki, "Biz eliyə bilərix ki, sizi evimizə qonaq çağırmaq". Bu bizim dil deyil, farscadan tərcümədir. Birinə kitab bağışlamışam, deyir ki, "mən sizdən təşəkkür edirəm". Bu adam farsca düşünüb sonra öz dilinə tərcümə edir: "Mən əz şoma təşəkkör mikonəm".

S u a l : - *Güney Azərbaycanda siyasi şəxsiyyətlərin rolunu necə qiymətləndirirsiniz?*

C a v a b : - Çox yüksək. Məsələn, Pişəvəri haqqında müxtəlif sözlər deyilir. Amma Pişəvəri elə bilirdi ki, o yolla Azərbaycanı birləşdirə bilər. Yaxud Səttarxan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani. Böyük şəxsiyyətlər idilər, intəhası əllərindən nə gəldi? Heç bir şey.

S u a l : - *Siz Güney Azərbaycanın tam müstəqilliyini, yoxsa İran tərkibində mədəni muxtariyyatla kifayətlənməsini məqsəduyğun sayırsınız?*

C a v a b : - Burada iki məsələ var. Mən, əlbəttə, arzu eliyərdim ki, Azərbaycan İrandan qopub bizimlə birləşsin. Amma real baxanda indi bu mümkün deyil! Məsələyə real baxsaq, mən ilk addımda Güneyə mədəni muxtariyyət arzu edirdim, sonrasına baxırıq.

S u a l : - *Güneylilərlə quzeylilərin ailə həyatı qurması, sizcə, əlaqələrin daha davamlı şəkli almasına nə kimi təsir göstərə bilər?*

C a v a b : - Mən istərdim ki, gənclərimiz nəinki cənublularla, türkdilli xalqlarla da ailə qursunlar. Bəlkə biz qaynayıb qarışa bilək.

S u a l : - *Sizcə, Azərbaycan dövləti niyə bütün Azərbaycan türklərinə ölkə vətəndaşlığı verməkdən çəkinir?*

C a v a b : - Onu deyə bilmərəm. Amma Azərbaycan vətəndaşlığı alan cənublular var. Mənə bu barədə çox müraciətlər eləyirlər. Amma bunun qabağı niyə saxlanılır, niyə kütləvi olmur, onu deyə bilmərəm.

S u a l : - *İran - Türkiyə münasibətləri gələcəkdə necə inkişaf edəcək?*

C a v a b : - Necə olacağını bilmirəm, amma bircə şeyi bilirəm. Cənublu qardaşlarımızda türklərə qarşı amansız bir nifrət var. Hər dəfə Avropadan mənim evimə güneyli gələndə mən onlara deyirəm ki, ay qardaş, siz bu türklərdən nə istəyirsiniz? Onlar da sizin qardaşlarınızdır. Üç gün bundan əvvəl Frankfurtan bir cənublu gəlmişdi, mənimlə müsahibə apardı.

Ona da fikrimi dedim, deyir, "Bəxtiyar müəllim, siz onları yaxşı tanıyırsınız". Deyirəm, "Ay oğul, sən də türksən, o da türkdür. Niyə özünə düşmən kəsilmisən? O da sənin qardaşın deyil?" Bax, bu münasibəti mən başa düşə bilmirəm.

S u a l: - Güney Azərbaycandakı siyasi durum Sizi qane edirmi?

C a v a b: - İndiki halda, mənə, pis deyil. Son zamanlar bir oyanış başlayıb.

İSHAQ OZANOĞLU

"Tanıtım", 19-25 noyabr, 1998.

"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

BU VƏTƏN HAMIMIZIN ANASIDIR

(Bəxtiyar Vahabzadə soydaşlarını milli birliyə çağırır)

Ağsaqqal şairimiz B.Vahabzadə öncə "Yeni Müsavat"a verdiyi 2 müsahibədən heç birinin çap olunmasına razılıq verməmişdi: "Sussam da bostanıma daş atanlar çoxalıb. Gör, indi danışsam nə həngəmə qopacaq, - demişdi. - Dünənə kimi ustad, müəllim deyənlərin bu gün məni az qala düşməni kimi qələmə verməsi ürəyimi ağrıdır. Dava-dərman ümidinə qalmışam".

Bakıdakı mənzilində mizin üstündə sıralanmış çeşidli dərman preparatlarını görəndə millətinin əzablarına köklənmiş şairə həsr olunmuş bir misranı xatırlamışdı: "Bəxtiyarı saxla barı, axırı puç olan dünya"...

...B.Vahabzadədən yenidən müsahibə götürmək üçün Şəkiyə getdim. Əmin idim ki, dədə-baba yurdunda istirahət edən şair bu dəfə "yox" deyə bilməyəcək. Atalar nəhaq yerə üçdən deməyib ki... Üçüncü cəhdin nəticəsi olan müsahibəni diqqətinizə çatdırırıq.

Ad günüm faciəli bir günə təsadüf etdi

- *Bəxtiyar müəllim, geciksək də Sizi ad gününüz münasibətilə təbrik edir, Sizə yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.*

- Çox sağ olun. Amma mənim builki ad günüm bütün dünya türkləri üçün faciəli bir günə təsadüf etdi. Türkiyədəki zəlzələ bizi sarsıtdı.

- *Elədir. Bakıda Türkiyəyə yardım kampaniyası başlayıb.*

- Bu gün eşitdim ki, öz vəziyyətləri nə qədər ağır olsa da, yerli camaat burda da İcra aparatına gəliAr, Türkiyə üçün köməklilik yardım təklif edirlər. Bu məni çox sevindirdi.

Dədə-baba yurdumuzu uşaq bağçasına verdik

- *Bəxtiyar müəllim, bu gün səhərdən Şəkini bir qədər gəzdirdim. Deyilənə görə, Şəkidi müxtəlif adda məhəllələr olduğu kimi, hər nəslin də öz ayaması, öz ləqəbi olur. Sizin doğulduğunuz məhəllənin adını və nəslinizin ləqəbini deyə bilərsinizmi?*

- Əvvəla, indi gördüyünüz bu bina mənim dedə-baba yurdum deyil. Bu binanı mən 1973-cü ildə tikdirmişəm. İndi yaşadığım bu məhəllənin adı "Çay qırağı" məhəlləsidir. Mənim evimdən təxminən 100 metr o tərəfdən Kiş çayı axır. Ona görə də bu məhəllə "Çay qırağı" adlanır.

1970-ci ildə indi Bakıda yaşayan əmiuşaqlarımla məsləhətləşib dedə-baba yurdumuzu uşaq bağçasına verdik. O yurd indi də uşaq bağçasıdır. Dədə-babamızın yaşadığı məhəllə isə "yuxarı baş" adlanır. Çünki o məhəllə Şəkinin dağa dirənən yuxarı hissəsindədir. Bu məhəllənin sakinləri əsasən dağçılıqla, odunculuqla məşğuldur. Mənim babam, atam, əmilərim də o cümlədən.

- *Bəs sizin nəslin ləqəbi nə olmuşdur?*

- Bizə "Ətəyinə daş yığanlar" deyirlər. Rəvayətə görə, ulu babam Vahab kişi o qədər arıq olmuş ki, bərk külək əsəndə külək onu aparmasın deyə ətəyinə daş yığarmış. Mən bu əhvalatı bir gün Süleyman Rəhimova danışdım. O, bu barədə "Məkkə daşı" adlı çox məzəli bir hekayə də yazmışdı. Ümumiyyətlə, Şəkidi ayamasız, ləqəbsiz nəsil yoxdur. Məhəllələrin adları da çox qəribədir. Məsələn: Gilehli, Sarıtorpaq, Ağvanlar, Ayaqyalınlar, Gəncəli məhəlləsi və s.

Söhbətin şirin yerində mənim nəzərimi binanın üst tərəfində daşın üstünə yazılmış yazı cəlb etdi: "1973-cü il, Usta Niyazi". Bu yazı latın hərfləri ilə yazıldığına görə təəccübləndim.

- *Bəxtiyar müəllim, bu bina 73-cü ildə tikilmişdir. Axı, o zaman kiril əlifbası işləndirdi, latın yox.*

- Doğrudur. Amma mən orta məktəbdə oxuyanda latın əlifbası işləndirdi. 1939-cu ildən sonra bizi kiril əlifbasına keçirdilər. Amma mən inanırdım ki, gec-tez biz yenə də latın əlifbasına qaydacağıq. Mən hələ 1956-cı ildə rəhmətə gedən atamın və 1963-cü ildə rəhmətə gedən anamın da başdaşını latın əlifbası ilə yazdırmışdım.

- *Bəxtiyar müəllim, Şəki öz şirin lətifələri ilə məşhurdur. Yəqin sizin yanınıza gələn ağsaqqallar, cavanlar sizə o şirin lətifələrdən danışirlər. Onlardan bir neçəsini deyə bilərsinizmi?*

- Əvvəla, onu deyim ki, yanıma gələnlərin əksəriyyəti şikayətə və xahişə gəlir. Çünki əhalinin əksəriyyəti işsizdir. Şəkidi şəhər əhli qədim zamanlardan ipəkçiliklə dolanmışdı. İndi şəhərdə olan ipək fabrikləri və altı min fəhləsi olan ipək kombinatı dayanmışdır. Camaat ehtiyac içində yaşayır. Keçən il Şəkiyə təyin olunmuş icra başçısı Əsrəf Məmmədov bu fabrikləri işə salmaq, camaatın güzəranını heç olmasa nisbətən yaxşılaşdırmaq üçün çox çalışır. İndi camaatın ən böyük arzusu bu məsələnin həll olunmasıdır. O ki qaldı lətifələrə, Sizə təzə bir Şəki lətifəsi danışım:

Bazarda polis mütəmadi alverlə məşğul olan bir kişi və bir qadını tutur. Akt bağlamaq üçün qadından adını soruşur. Qadın "Fatma" deyincə polis qələmi bir kənara atıb: "Mənim yeganə bir qızım var, onun da adı Fatmadır. Qızımın xətrinə səni buraxdım. Get." - deyir.

Polis kişidən xəbər alır: "Sənin adın nədir?" Kişi cavab verir: "Vallah, Tahir olmağına Tahiridir, amma evdə və məhəllədə mənə Fatma deyirlər".

- *Deyilənə görə, siz məşhur komik aktyorumuz Lütfuli Abdullayevlə dost olmusunuz. Onunla əlaqədar Şəkidi lətifələr varmı?*

- Lütfulinin Bakıda yaşayan, əslən Şəkidi olan Nurəhməd Əfəndiyev adlı bir həkim dostu var idi. Lütfuli ilə hə-

mişə zarafatlaşdılar. Nurəhməd həkim bir gün mənə zəng edib Lütfəlinin xəstəxanada yatdığını deyib xahiş elədi ki, onun görüşünə gedək. Razılaşdım. Mən aşağı düşdüyüm zaman gördüm ki, Nurəhmədin yanında bir nəfər də var. Üçümüz Lütfəlinin yanına gəldik. Palataya girən kimi Nurəhməd bizimlə bərabər gələn kişini göstərüb "bu kişi mal həkimidir", - deyincə Lütfəli Nurəhmədin nə demək istədiyini başa düşüb dərhal onun sözünü kəsib: "Hansınızın həkimidir?" - deyə xəbər aldı.

Bir gün mən Lütfəlidən soruşdum ki, sən ki, belə hazırca-vabsan, de görək, səni söz güləşməsində bağlayan olubmu? "İki dəfə olub, özü də Şekidə", - deyə cavab verdi.

Şəkinin girəcəyində bir Qışlaq kəndi var. Bu kəndin camaatı ilə Şəki camaatı arasında ənənəvi zarafatlaşma olduğunu Şekidə hamı bilir. Lütfəli dedi ki, bir gün Qışlaqda təsərrüfat malları dükanına girib satıcıdan xəbər aldım: "Sizdə quşqun olarmı?" (Uzunqulağın boynuna və qarnının altına keçirilən qayısa quşqun deyilir). Satıcı dərhal cavab verdi: "Lütfəli, quşqunumuz var, amma sən razmerin yoxdur".

Lütfəli pərt olur. Dükandan çıxanda uzunqulağın üstündə gedən bir qocaya rast gəlir. Pərtliyini unutmaq üçün qocadan xəbər alır: "Əmi, haralısan?" Qoca cavab verir: "Mən qışlaqlıyam, amma alımdakı şəkildir".

Hamı hamıda nöqsan axtarır

- Bəxtiyar müəllim, bu məzəli söhbətlərdən sonra bizim hamımızı düşündürən bir məsələ barəsində fikirlərinizi bilmək istərdim. Siz bizim xilasımızı nədə görürsünüz?

- Birlik, birlik, yenə də birlikdə. Bu gün mənim üçün ən ağır məsələlərdən biri və bəlkə də birinci milli birlik məsələsidir. İndi hamı hamıda nöqsan axtarır. Heç kəs başqasının yaxşı və müsbət cəhətlərini görmək istəmir. Əlbəttə, heç kəs

qüsursuz olmadığı kimi, heç kəs də tam qüsurlu deyil. Yaxşı insanlar ilk növbədə başqasındakı yaxşı əlamətləri görməyi bacaranlardır.

İqtidarla müxalifətin çəkişməsini hələlik qoyaq bir tərəfə. Götürək, yazıçı, bəstəçi və rəssamları. Bunların da bir-birləri arasında çəkişmələr mövcuddur. Əlbəttə, yaradıcılar arasında "ixtilaf" əsasən üslub ayrılığından doğur. Mən əgər fikrimi açıq-aydın, ənənəvi üslubda yazıramsa, sərbəst vəznə, ənənəvi üslubda yazmayan şairi inkar etməyə haqqım yoxdur. Gələcəkdə xalq tərəfindən kimin qəbul olunacağı isə gələcəyin işidir. Bu gün bu işə bizim müdaxilə etməyimiz və bu barədə mühakimə yürütməyimiz gülüncüdür.

Siyasi partiyalara gəlincə, burda məsələ başqa cürdür. Götürək iqtidarla müxalifəti... Hər ikisi Vətən və millət adından danışır, onun gələcək xoşbəxtliyinə çalışdıqlarını bildirir. Əlbəttə, bunu təbii hal hesab edirik. Sivil, müasir hüquqi Dövlət yaratmaq istəyən məmləkətlərdə bu, belə də olmalıdır. Çünki müxalifət iqtidarın aynası hesab olunur. Bunu bütün dünya düşmənçilik deyil, rəqabət hesab edir. Lakin bizdə isə bu, rəqabətdən çıxıb düşmənçiliyə çevrilir. Bəs iqtidar və müxalifət partiyaları öz daxillərində bir-birlərlə yolla gedirlərmə? Axı, bir ideya ətrafında birləşənlər bir-birinə düşmən olmamalıdır. Amma bizdə əksinədir. Həm iqtidar, həm də müxalifət partiyaları özləri öz aralarında bir-biri ilə əlbəyaxadır.

Niyə belədir? Məncə, ona görə ki, nə müxalifətin, nə də iqtidarın üzvlərini böyük ideya birləşdirmir. Mən həm iqtidar və həm də müxalif partiyaların proqramlarını oxumuşam. Demək olar ki, hamısı eyni sözü deyir. Bəs eləysə, öz içlərində ki bu çəkişmə nədir?

Mən hələ 1992-ci ildə yazdığım və sevimli bəstəkarımız Cavanşir Quliyevin bəstələdiyi "Haqqı yox" şeirində yazmışdım:

Tarix bizi imtahana çəkirkən
İmdad umur hamımızdan bu Vətən.
Dünya da haqq səsimizə kar ikən
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Sındırıldı dəyirməndə pərimiz
Əsir oldu divə bizim Pərimiz.
Dağılarkən ocağımız, pirimiz
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Nə çox imiş bu torpağa göz dikən
Baxa-baxa gözümüze mil çəkən.
Düşmənimiz dostumuzdan çox ikən
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Bu çekişmələrdən və didişmələrdən əzab çəkən isə xalqdır. Mən, əlbəttə, siyasətdə sadələvhəm. Bu mənim gəl-diyim qənaətdir. Başqası bu vəziyyəti başqa cür də izah edə bilər. Mən başqa cür düşünənlə dava deyil, yalnız mübahisə edə bilərəm.

Böyük M.Ə.Rəsulzadənin gözəl bir sözü var: "Ana xəstə olanda onun başı üstündə övladlarının bir-biri ilə çekişməyə haqqı yoxdur".

Mən arzu edərdim ki, müxtəlif yönlü partiyalar bir masa arxasında oturub bir ananın övladları kimi, vəzifə (YAP) və kreslo (müxaliflər) iddialarını kənara qoyub Anamızın müalicəsi və bu nanın bir şaqqası olan itirilmiş Qarabağ məsələsinin həlli yollarını düşünsünlər.

Həm iqtidarda, həm də müxalifətdə olanların bir çoxu ilə tanışam, dostam. Hətta bir qismi mənim tələbəm olub. Ömrüm boyu yerliçiliyə düşmən olmuşam. Tələbələrım çox yaxşı bilir ki, mühazirələrimdə bu məsələyə dolayı yolla toxunardım. 70-ci illərdə filoloji fakültənin son kursunda oxuyan çox mərifətli və savadlı bir bakılı qızını bir rayonlu oğlu istəyir-

di. Amma qızın atası "Mən rayona qız vermərəm", - deyər elçiləri rədd etmişdi. Oğlanın dostları mənə müraciət etdilər. Mən oğlanın atası ilə birlikdə onlara elçiliyə getdim.

Məlum oldu ki, bu qız ata-ananın yeganə qızıdır və buna görə də övladlarını gözlərindən kənara buraxmaq istəmirlər. Amma buna baxmayaraq, biz valideynləri razı sala bildik. Burda mən bir məsələni xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bakılı ata oğlanın rayonlu olmasına görə deyil, övladı gözündən kənara buraxmamaq üçün qızı vermək istəmirmiş.

Yubiley keçirmək fikrində deyiləm

O zamanlar rayonlu, bakılı, şəkili, naxçıvanlı və s. söhbəti yox idi. Bəs bu gün bizim hamımızı pərişan edən bu bölgüçülük hardan meydana çıxıb? İndi isə gözümüzün qarşısında partiyalar da regionçuluq əsasında yaranır. Bu minvalla biz hara gedirik? Allah imdadımıza çıxsın!

- *Bəxtiyar müəllim, Siz bayaq dediniz ki, siyasətçilərimiz bir məxrəcə gələ bilmir. Siz bu məsələni həll etmək üçün bir təşəbbüs göstərmək istəməzsizmi?*

- Mən keçən il seçki ərəfəsində Şəkidə olanda Azərbaycan televiziyasından gəlib məndən müsahibə istədilər. Bu o zaman idi ki, "Beşlər" seçkini boykot etmək qərarına gəlmişdilər. Mən çıxışmda üzümü "Beşlər"ə tutub dedim: "İçinizdən bir nəfəri seçib namizədliyini irəli sürün". Məni dinləmədilər. Amma o ki var tənqid atəşinə tutuldum. Bundan çıxan nəticə odur ki, dava ideya davası deyil, yorğan davasıdır. Bu "Beşlər"dən biri də geri çəkilmədi. Çünki hamısı prezidentlik iddiasında idi. Bu iddia bu gün də davam edir.

Mənə görə, ümumən iddia, şəxsi mənafeyin vətən və xalq mənafeyindən üstün tutulmasından pöhrələndir. Bir misal da çəkmək istəyirəm. Səhv etmərəmsə, 1989-cu ildə yazıçı Elçinlə mən Danimarka və İsveçrəyə getmişdik ki, orada yaşa-

yan on minlərlə azəri türkünün bir qurumda birləşdirək. İstəyirdik ki, Avropa ölkələrində bizim də öz diasporumuz olsun. Bu ölkələrin hər birində 5-10 Azərbaycan dənəyi var idi. Hamısını bir yerə toplayıb məqsədimizi açıqladıq. Bildirdik ki, hər ölkədə bir qüvvətli Azərbaycan diasporu yaransın. Razılaşdılar. Amma bu qurumlara rəhbər seçmək məsələsi ortaya gələndə hərəsi bir tərəfə çəkdi. Biz məqsədimizə nail ola bilmədik.

Sözümün əvvəlinə qayıdıb demək istəyirəm ki, şəxsi mənafe istəyimiz bizi birləşməyə qoymur. Bu günlərdə yazdığım "Sualın cavabı" şeirimdə bu ağrını ifadə edərək deyirəm:

Qohum qohuma düşmən, qardaş qardaşa düşmən.
Bu fikir o fikirə, bu baş o başa düşmən.
Millət ki, bax beləcə, neçə yerə bölünmüş,
Bir-birinə top atan cəbhələrə bölünmüş,
Bizim gözlədiyimiz o birlik olmayacaq.
O birlik olmayın, dirilik olmayacaq.
...Bəs neyləyək indi biz?
Milləti çaşdırırlar.
Gerçəyi ölçən ipi elə dolaşdırırlar
Millət ayıra bilmir əyrisi nə, düzü nə?
İtirib haqq-hesabı.
Bu millət yumruq kimi birləşib, öz-özünə
Verəndə bu sualı, tapılacaq cavabı.

Hələ sovet hakimiyyəti dövründə mənim Milli Məclisdəki çıxışlarım, yəqin ki, çoxlarının yadındadır. O zaman qabaqçıl qurum hesab olunan AXC-dən millət vəkili yox idi. Buna görə də AXC-nin hüquqlarını və tələblərini mərhum yazıçımız İsmayıl Şıxlı ilə mən müdafiə edirdik. AXC-nin rəsmi qəbulu məsələsində Vəzirovla İsmayıl Şıxlının döş-döşə gəlməsini heç vaxt unutmam. Sizin sualınızın əsas məğzində gəlincə, siyasətçilərimizi bir məramda birləşdirmək mənim əsas işim olmuşdur. Bu məsələnin həllində əlimdən gələni əsirgə-

məram. Amma, nədənsə, liderlər bizdən kənar qaçır. Filosoflardan biri çox gözəl demişdir: "Qocaların ağı və səbri cavanların emosiyası ilə birləşəndə gözəl nəticə alınar".

- *Bəxtiyar müəllim, Siz hər il yay ayları Şəkidə olursunuz. Burda məşğuliyyətiniz nədən ibarətdir?*

- Oxumaq və yazmaq! Bu yay mən bir telepyes və bir silsilə şeirlər yazmışam. Bununla yanaşı, Cavad Heyətin Türkiyədə nəşr edilən "Türklərin tarix və kultürünə bir baxış", Osman Nuru Topbaşın "Osmanlı" və Çingiz Aytmatovun "Kassandra damğası" kitablarını oxudum. Mənim fikrimcə, Çingiz Aytmatovun bu romanı möhtəşəm əsərdir. Bu əsər onun heç bir romanına bənzəmir. Bu romanında Aytmatov o biri romanlarından fərqli olaraq, milli çərçivədən çıxmış, anamız Yer kürəsinə kosmosdan baxmışdır. Roman hamilə qadınların alnında özünü göstərən adi ləkənin üzərində qurulmuşdur. Bu ləkə, heç demə, hamilə qadının bətnində olan "Tavro-Kassandra" adlandırdığı embrionun anaya verdiyi "Mən bu dünyaya gəlmək istəmirəm" - işarəsi imiş. Roman yarı fantastik, yarı real həyatdan bəhs edir. Mən hamıya bu romanı oxumağı tövsiyə edərdim.

- *Bəxtiyar müəllim, mən söhbətimizin əvvəlinə qayıtmaq istəyirəm. Bizim birləşə bilməməyimizin səbəbi milli mentalitetimizdən gəlmirmi?*

- Bu sualın cavabı çox çətindir. Ona görə ki, mən millətimizin özünəməxsus olan elə gözəl keyfiyyətlərinin şahidi olmuşam ki, birliyə gələ bilməməyimizi mentalitetlə bağlamaq istəməzdim. Bildiyimiz kimi, Mirzə Cəlil yaradıcılığı boyu millətimizin çatışmayan cəhətlərini tənqid etmişdir. Yusif Vəzir Çəmənəzəminli Mirzə Cəlildən soruşmuş: "Sən bu millətdə heç bir yaxşı cəhət görmüsənmi?" Mirzə Cəlil demiş: "Varsa, de". Yusif Vəzir ona belə bir misal çəkmişdir: "Bizim kəndlərimizin küçələrində at belində gedən cavan bir adam görə bilməzsən. Çünki o, qarşısına çıxan ağsaqqal adama at

belindən "Salam əleyküm" deyə bilməz. Bu qocaya hörmət-sizlik olar. Cavan adam kənddən bir xeyli aralanandan sonra ata minər".

Xalqın bu gözəl keyfiyyətini görən Yusif Vəzir haqlı idi. Amma bu o demək deyil ki, Mirzə Cəlil öz millətini Yusif Vəzirdən az istəyirdi. Sadəcə olaraq, Yusif Vəzir bir qədər romantik, Mirzə Cəlil isə sırf realist yazıçı idi.

Mən bu misalı ona görə çəkdim ki, məsələ baxışdan asılıdır. Amma sizinlə bir məsələdə şərikəm: Xalqın milli xüsusiyyətlərini, milli mentalitetini öyrənməyin vaxtı çoxdan çatmışdır. Mərhum dostum Xudu Məmmədov və professor Nurrəddin Rzayevlə hələ 20-25 il bundan əvvəl bu barədə düşündük. Çünki xalqın milli xüsusiyyətlərini - onun zəif və qüvvətli tərəflərini mükəmməl öyrənmədən ziyalı milləti öz arxasında apara bilməz. Burada məşhur hind filosofu və dövlət xadimi Mahatma Qandinin məşhur "Hindistanın kəşfi" əsəri yada düşür. M.Qandi uzun illər pay-piyada bütün Hindistanı kənd-kənd, oba-oba gəzməmiş, millətinin zəif və qüvvətli tərəflərini öyrənmiş və bir sözlə, vətəninə özü üçün "kəşf etmiş", yalnız bundan sonra "bəyaz inqilab" başlamış və ingilis işğalçıları bir damla qan axıtmadan Hindistandan çıxarmışdır.

- *Bu vaxta qədər neçə kitabınız nəşr olunmuşdur?*

- Ana dilində 50-yə qədər, rus dilində 15, Türkiyə türkcəsində də təxminən o qədər, ingilis dilində 2, alman dilində 3, türkmən və özbək dillərində də 3 və s. Amma əsas məsələ kəmiyyətdə deyil. Onun keyfiyyətini isə zaman müəyyən edəcək.

- *İndi çap olunan kitablarınızdan qonorar alırsınız mı?*

- Yox, əksinə, müəllif özü kitabın xərcini ödəməlidir.

- *Bəs başqa ölkələrdə çap olunan kitablarınız üçün qonorar alırsınız mı?*

- Məsələn, Türkiyədə Kültür Bakanlığının nəşr etdiyi kitablarıma təlif haqqı alıram. Amma özəl nəşriyyatlar vermir.

Yalnız "Ötükən" nəşriyyatından almışam. 70 illiyimlə bağlı ABŞ-da nəşr olunan 2 kitabımın (şeirlər və məqalələr) xərcini Azərbaycan Dövləti ödədi. Almaniyada nəşr olunan kitablarıma isə qonorar almamışam. Xərcini alman dostum və tərcüməçim H.P.Əhməd Şmide ödəmişdir. Türkiyədə müxtəlif müəlliflər mənim sözlərimə yazılmış mahnıları oxuyurlar. Buraxılan kasetlərin üstündə sözləri "anonim" deyər yazırlar. Buna görə də mahnı mətnlərim üçün qonorar ala bilmirəm. Türkiyədə oynanan pyesim üçün isə qonorar almamışam.

- *Bəxtiyar müəllim, mən "Türkə xəyanət şöhrət gətirir" mövzusunda bir yazı yazmışdım. Milli Məclisdə bir nəfər adımla çəkməsə də, mənim fikrimə hücum çəkdi.*

- Elbəyi, oğlum, bu, sovet imperiyasından qalmış bir tendensiyanın qalığıdır. Buna görə də mən Sizin qəzetinizdə Kamil Vəlinin fikrinə dəstək verdim. Məsələ bundadır ki, bizim prezidentimizin özü Türkiyə ilə bizi "Bir millət, iki dövlət" adlandırır. İqrar Əliyev isə bu gün də bizim türk olmadığımızı iddia edərək 40 il əvvəlki "çaşuška"sını oxuyub, bayatıya keçə bilmir. Onun dediyi kimi, əgər biz türk deyiliksə, özünü türk sayıb türk dilində yazan Nəsimi, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundzadə, Mirzə Cəlil, H.B.Zərdabi, Sabir, Ə.Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, H.Cavid kimi dahilərimizi ədəbiyyat və fikir tariximizdən çıxartmalıyıq. Çox maraqlıdır, bəlkə, İqrar Əliyev millətimizi türk hesab edən bu böyük dahilərdən çox bilir?

Atatürk deyir ki, "Tarixi biz yaratdıq, amma bizim tariximizi başqa millətlər yazdı". Bu yaxınlarda M.Ə.Rəsulzadənin də buna bənzər bir fikrinə rast gəldim. O deyir. "Bizim tariximizi yazan əcnəbilər bizim şücaət və qəhrəmanlığımızı vəhşilik, özlərinin vəhşiliyini isə şücaət və qəhrəmanlıq kimi qələmə verdilər".

- *Gələn il Sizin 75 yaşıңыз tamam olur. Bu il avqustun 16-da Sizin 74 yaşıңызı kimlər təbrik etdi?*

- 1995-ci ildə mənim 70 illik yubileyim dövlət səviyyəsində keçirildi. Sağ olsunlar. Dediğiniz kimi, gələn il 75 yaşım tamam olur. Amma gələn il yubiley keçirmək fikrində deyiləm. O vaxta kimi əgər xalqımızın güzəranı, heç olmasa, bir qədər düzəlsə və Qarabağ yaramız sağalarsa, mən də ürək-lə yubileyimi keçirə bilərəm. Bunu isə Allah bilir. Mənim ad günümü Prezident aparatından bəzi yoldaşlar, İsa Qəmbər, Əbülfəz Elçibəy, Sabir Rüstəmxanlı, Rauf Arifoğlu, Məmməd Araz, Pənah Hüseynov, A. Mərzili, sizin qəzetiniz, universitetdəki müəllim yoldaşlarım, dostum Nuruəddin Rzayev və başqaları təbrik etdilər. Ümumiyyətlə, otuz qədər teleqram aldım.

Əyilib, qorxa-qorxa kibrit qutusunu qaldırdım

- *Burda iş rejiminiz necədir? Mənə dedilər ki, siz günorta saat 12-yə qədər yatırırsınız. Niyə belə?*

- Gündüzlər heç vaxt işləyə bilmirəm. Yalnız oxuyuram. Gecə saat 12-dən sonra masamın arxasına keçir, səhər saat 4-5-ə qədər işləyirəm. Gündüzlər xahişə gəlib-gedənlər, telefon zəngləri işə mane olur.

- *Bəxtiyar müəllim, son 10 ildə ədəbiyyatımızda hadisə ola biləcək bir əsər yaranmışmı?*

- Bu sualı mənə çoxları verir. Sizin nəzərinizə bir məsələni çatdırmaq istəyirəm. Ədəbiyyatda və sənətdə yarandığı dövrdə hadisə kimi qəbul edilən əsərlər çox az olmuşdur. Mən yalnız öz yaşımnda hadisə kimi səslənən iki əsərin şahidi olmuşam. Bir Üzeyir bəyin "Koroğlu"sü, bir də Səməd Vurğunun "Vaqif"i. Lakin zaman keçəndən sonra elə həmin dövrlərdə yaranan əsərlərin sonradan hadisə kimi qəbul edilməsinin şahidi olmuşuq. Məsələn, dünya sənət tarixində Beethovenin bəzi əsərlərinin yaxşı qəbul edilmədiyini bilirik. Belə misallardan çox çəkmək olar. Amma bugünkü mətbua-

tımızda tez-tez bir fikrə rast gəlirik: "İndi ədəbiyyatda və sənətdə böyük susğunluq var". Mən bu fikirlə razı deyiləm. Yaşlı yazıçılarımızı qoyaq bir tərəfə. "525-ci qəzet"də, "Ədəbiyyat qəzeti"ndə, elə sizin qəzetinizdə cavan şairlərin elə gözəl əsərlərinə rast gəlirəm ki, heyrətlənirəm. Məsələn, bu yaxınlarda Qarabağ itkisi haqqında Famil Mehдинin gözəl bir şeirini oxudum. Yenə bu yaxınlarda Musa Yaqubun bir silsilə şeirləri çox xoşuma gəldi. Anarın "Otel odası", Nəbi Xəzri, Sabir Rüstəmxanlı, Qabil, Məmməd Araz, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, Şahmar Əkbərzadə, Behrudü və Zəlimxan Yaqubun yeni şeirləri gözəl ədəbi nümunələrdir. "Azərbaycan" dərgisində çox gözəl nəsr əsərləri və şeirlər çap olunur. Onu da deyim ki, xoşbəxtlikdən cavan qələm sahibləri özlərindən əvvəlki ədəbi nəslə təkrar etmir, tamam yeni üslubda yazırlar. Amma bunların əsərlərinin kitab halında çap olunması çox çətindir. Cavan şair və ya yazıçılar sponsor tapmalıdır.

Səvmədiyimiz və dağılmasını arzu etdiyimiz sovet hakimiyyəti illərində sənətə və ədəbiyyata dövlət qayğısı var idi. Əlbəttə, bu qayğı məqsədsiz deyildi. Dövlət bu qayğını onun şərinə təriflər demək üçün göstərdi. Sovet rejiminə qarşı olan qələm sahibləri özlərini sığortalamaq üçün sovet ideologiyasını tərənnüm edən əsərlər yazmağa məcbur idilər. Lakin bununla yanaşı müxtəlif ədəbi üsullardan istifadə edərək ürək-lərini deşən duyğu və fikirlərini də qələmə alırdılar. Məsələn, İsmayıl Şıxlı "Ayrılan yollar" romanı ilə yanaşı monumental "Dəli Kür", Rəsul Rza "Lenin" poeması ilə yanaşı "Qızıl gül olmayaydı", Xəlil Rza "Krasnodon qəhrəmanları" ilə yanaşı "Afrikanın səsi" şeirini, Sabir Əhməd "Qanköçürmə stansiya-sı", Sabir Azəri "Duman çəkiliş", İsa Hüseynov "Kollu Koxa", "Yanar ürək", "Tütək səsi", Anar "Anlamaq dərdi", "Yalançı padşahın nağılı", M. Süleymanlı "Köç", Elçin "Ölüm hökmü" kimi sovet rejiminin qüsurlarını göstərən, milli ruhu-

muza dilə gətirən dəyərli əsərlərini yaratmadılarmı? Axı, bunları inkar etmək olmaz.

Bəzi hallarda eşidir ki, 70 illik sovet ədəbiyyatı heç nədir. Bu fikir çox yanlış fikirdir. Unutmaq lazım deyil ki, bir var sovet ədəbiyyatı, bir də var sovet dövründə yaranan ədəbiyyat. Süleyman Rüstəmin Lenini, Stalini, partiyayı tərənnüm edən şeirləri ilə yanaşı, "Cənub şeirləri" silsiləsinə "heç nə" demək olarmı? Səməd Vurğunun partiyaya, partiya rəhbərlərinə həsr etdiyi şeirləri ilə yanaşı, "Vaqif", "İnsan", "Fərhad və Şirin" kimi pyeslərini, "Aslan qayası", "Aydın əfsanəsi", "Aygün" kimi poemalarını, "Azərbaycan", "Şair, nə tez qocaldın sən", "Mən tələsmirəm", "Unudulmuş tək məzar" kimi şeirlərini inkar etmək olarmı? Əhməd Cəmilin "Can nənə, bir nağıl de", "Kənddə bahar axşamı", Osman Sarıvəllinin "Sənin ad günün", "Bu yer onun yeridir" kimi şeirləri, "Gətir, oğlum, gətir" poeması, N.Xəzrinin "Kiçik təpə", Qabilin "Nəsimi" poemaları, S.Rüstəmxanlının "Ana dili" şeiri, nəhayət, Əli Kərimin "Qayıt", "Qaytar ana borcunu", "İki sevgi" şeirləri məgər sovet ideologiyasını tərənnüm edir?

Süleyman Rəhimovun "Sağlı" və "Ağbulaq dağlarında" romanlarını, "Ötən günlər dəftərindən" başlığı altında yazdığı hekayələrini, M.İbrahimovun "Gələcək gün" romanını, Mir Cəlalın Sabirə həsr etdiyi "Yolumuz hayandır" povestini, "İclas qurusu", "Qaymaq", "Bostan oğrusu", "Anketov" kimi satirik hekayələrini, Mehdi Hüseynin "Yeraltı çaylar dənizə axır" romanını, İlyas Əfəndiyevin pyeslərini ədəbiyyat tariximizdən çıxartmaq olarmı?

Bir sözlə, 70 illik sovet dövründə yaranmış əsərləri eyni damğa ilə damğalamaq olmaz. İndi mən çox təəssüf ki, unudulmaqda olan gözəl təbiət şairimiz Hüseyn Arıfdən bir misal gətirmək istəyirəm. Şeirdə belə bir əhvalat təsvir olunur: bağa çəpər çəkmək üçün payalar basdırılır. Bu payaların biri gö-

yərir və çəpəri dağıdır. Bu, həyatın verdiyi faktdır. Amma bu faktı görün şair necə ümumiləşdirib, ondan fəlsəfi nəticə çıxarır:

Ağac tək ucalmaq istəyənləri
Paya tək çəpərdə saxlamaq olmaz.

Fikir nə qədər dəqiq, nə qədər aydın və nə qədər tutarlıdır. Bəli, bu şeir də sovet dövründə yaranıb. Lakin bunun hansı dövrdə yaranmasının bir önəmi varmı?

- *Bayaq siz Xəlil Rzanın "Afrikanın səsi" şeirinin adını çəkdiniz. O şeir Afrikadanmı bəhs edir?*

- Xeyr, o şeirdə bizim dərdimiz dilə gətirilib. Amma Afrikadan qalxan kimi istifadə edilib.

İstəmirəm azadlığı zərrə-zərrə, qram-qram.
İstəyirəm qolumdakı zəncirləri qıram, qıram.

Müəllif o zaman senzuranın fikrini yayındırmaq üçün, sadəcə olaraq, şeirinin adını "Afrikanın səsi" qoymuşdur. Lakin burda şair öz qollarına vurulmuş zəncirləri qırmaq arzusunu ifadə edirdi. Xəlil Rzadan başqa bir misal çəkmək istəyirəm. Təxminən, 70-ci illər olardı. O, Cənubi Azərbaycana həsr etdiyi "Tikanlı məftillərlə sarılan yaralar" adlı bir poema yazmışdı. Poemanın sonluğu bu sözlərlə bitirdi:

Həyat belə qala bilməz
O sahilə, bu sahilə.

Bu parça yuxarıların etirazına səbəb olmuşdu. Ona görə də Mərkəzi Komitənin nümayəndəsinin iştirakı ilə bu məsələ Yazıçılar İttifaqında müzakirə edilirdi. Bir çox yazıçılar, o cümlədən də mən poemanın Güney Azərbaycana həsr olduğunu və burda pis niyyət olmadığını sübuta çalışdıq. Lakin MK-nın nümayəndəsi yuxarıda misal gətirilən iki misradan yapışıb deyirdi ki, "həyat bu sahilə belə qala bilməz" fikri

yanlışıdır. Çünki o sahilə kapitalizm hökm sürür. Bu sahilə isə azad və xoşbəxt güzəran keçiririk. Şair nəyə görə bu sahilə də həyatın balə qalmayacağını iddia edir? Bu zaman Rəsul Rza hövlnak ayağa qalxıb dedi: “Bəli, şair düz deyir. Həyat bu sahilə də belə qalmayacaq. O sahilə kapitalizm sosializmə keçəcək, bu sahilə də sosializm kommunizmə əvəz olunacaq”.

Xəlil Rza mənim tələbəm olmuşdur. Sonralar isə tələbəm mənim məsləkdaşıma, fikirdaşıma çevrildi. Tez-tez görüşərdik. Şeirlərimizi bir-birimizə oxuyardıq. Xəlil Rzanı tanıyanlar bilir ki, o, əvvəllər qələmlə, sonralar isə partativ yazı makinası ilə, görüşdüyü adamlarla elədiyi söhbətləri yazardı. Bu yaxınlarda mərhum şairimizin ömür-gün yoldaşı Firəngiz xanım mənə telefon açıb dedi ki, Xəlil Rzanın arxivi ilə məşğul oluram. Burdakı yazıların içində Xəlil Rzanın sizin haqqınızda olan xeyli xatirələri və ayrı-ayrı əsərləriniz haqqında məqalələrini toplamışam. Mən istəyirəm ki, bu yazılar çap olunsun.

Mən “Azərbaycan” nəşriyyatının direktoru Nazim İbrahimovla danışdım, əsər redaktə üçün Azər Bağirova verildi. Redaktor Firəngiz xanım ilə birlikdə kitabı redaktə elədilər və həmin kitab bu günlərdə çapdan çıxmışdır.

Bəli, qardaşım Elbəyi, biz bu dəhşətli rejimdən keçib gəlmişik.

- *Mən eşitdiyimə görə sizin şair Qasım Qasımzadə ilə bir kibrit qutusu əhvalatı olmuşdur. Onu bizim oxuculara danışa bilərsinizmi?*

- Rəhmətlik Qasım Qasımzadə ilə çox möhkəm dost idik. Bərabər oxuyurduq. Qasım çox vətənpərvər və sözün həqiqi mənasında türkçü idi. O zaman universitet indiki İqtisadiyyat Universitetinin binasında yerləşirdi. Dərstdən çıxıb Akademiyaya tərəf gedirdik. Söhbət rejimin törətdiyi cinayətlərdən gəlirdi. Mən əsəbi vəziyyətdə Qasımdan soruşdum: “Bu işlərin axırı nə olacaq?” Qasım heç tərəddüd etmədən “Sən öl, val-

lah, billah, bu rejim dağılacaq”. Əlbəttə, mən də bu rejimin yaşamaq haqqı olmadığına və gec-tez dağılacağına inanırdım. Amma mən inamımı daha da möhkəmləndirmək üçün Qasıma dedim ki, “Sənin bu sözün əfsanəyə bənzəyir”. Mən bu sözü dediyim zaman artıq Akademiyanın qapısı ağzındaydıq. Bir də baxdım ki, Akademiyanın qabağında yerdə bir kibrit qutusu var. Dedim: “Qasım, mən o kibrit qutusunu götürəcəyəm. Əgər onun içində birçə dənə də olsa yanmamış kibrit tapsaq, sənin dediyin həqiqət olacaq”.

Əyilib, qorxa-qorxa kibrit qutusunu qaldırdım. Hiss etdim ki, qutu doludur. Qutunu açdıq. Qutudakı bütün çöplər yanmamış çöplər idi. Onda mən Qasıma dedim ki, sən papiros çəkən deyilsən. Gəl, əhd edək, sən dediyin gün gələndə mən sənə bir papiros verəcəyəm və həmin qutudakı çöpün biri ilə sənin papirosunu yandıracağam. Mən həmin qutunu 1991-ci ilə qədər saxladım və istiqlalımız elan olunan gün dediyimizi elədik. O gün Qasım ilk və son dəfə siqar çəkdi.

Donos yazan şair yoldaşım idi

- *Siz ilk gənclik illərinizdən başlayaraq müxtəlif ədəbi üsullardan istifadə ilə sovet imperiyasına qarşı yazmışınız. Rejimə qarşı sizdəki bu antipatiya haradan cücərmişdir?*

- Ailə tərbiyəsindən. Mənim atam, babam və əmilərim hamısı savadsız idi. Amma babam hər dəfə namaz üstündə bir sözü təkrar edərdi: “Ya rəbbim, sən bizi bu zülmədən xilas elə”. Eyni sözləri nənəm, anam və əmilərimin arvadları da təkrar edərdi. Bildiyiniz kimi, 1930-cu ildə Şekidə kollektivləşmə siyasətinə qarşı böyük üsyan oldu. O zaman mənim 5 yaşıım var idi. Amma hər şey yadımdadır. Üsyançılar şəhəri 4-5 gün əllərində saxladılar. Bakıdan ordu gəldi. Üsyanı dağıtdı. Üsyançıların bir qismini qırdılar, bir qismi isə dağlara çəkildi. Bizim evimiz dağın ətəyində, meşənin girəcəyində yer-

ləşir. Rus əsgərləri bizim evimizin yanından keçib, qaçaqların gizləndiyi meşələrə gedərdilər. Atışma səsləri indi də qulağımdadır. Öldürdükləri qaçaqları dağaşağı sürüyürdülər. Bu dəhşətli faciəni gören babamın hönkür-hönkür ağladığı yadımdadır. Onun dediyi bir söz indi də qulağımda cingildəyir: "İlahi, sən bu zülmü götürmə". Mən bunların şahidi olduğumdan, hələ körpəliyimdən o rejimə qəlbimin dərinliyində böyük nifrət yaranmışdı.

- *Bəxtiyar müəllim, AXC vaxtında Milli Məclisdə fəaliyyətlərimizin sonundakı rus sonluğundan imtina məsələsi qoyulmuşdu. Bu barədə Sizin fikriniz nədir?*

- "Ov" və "yev"-dən imtina etmək. "Onu "lı, li" ilə əvəz etməyi məsləhət bilərdim.

- *Məmməd Araz deyir: "Bu da belə bir ömürdü, yaşadıq". Siz necə yaşadınız bu ömrü? Günahlarınız, qəbahətləriniz oldumu?*

- Günahsız adam olar? Mənim də günahlarım və qəbahətlərim olub. Və bu barədə mənim xeyli şeirlərim var. Ancaq bircə şeyi deyə bilərəm ki, Vətənin və millətin qarşısında heç bir günahım olmayıb. Çox qəribədir. İmperiyanın qılncı başımın üstündə olanda mən nə imperiyadan, nə də onun KQB-sindən qorxmamışam. İmkan daxilində sözümü deyə bilmişəm. (Bu yerdə Bəxtiyar müəllim mənə masanın üstündə cərgə ilə düzülmüş dərman şüşələrini göstərir). İndi ölüm-zülmü yaşayıram, dərmanların köməyi ilə. Ona görə də indi əvvəlki ötkəmliyəm, elə bil, məndən üz döndərib.

- *Səhv eləmirəmsə, 2 il bundan əvvəl prezident Heydər Əliyev KQB işçilərinin yubileyində dedi ki, 60-cı illərdə Bəxtiyar Vahabzadənin həbs olunmasına imza atılmışdı. Onu mən qoymadım. Bu barədə Siz nə deyə bilərsiniz?*

- Onu mən də eşitdim. Qəzetlərdə də yazılmışdı. Bu il yazıçı Rüstəm İbrahimbəyovun 60 illik yubileyində də prezident bu barədə danışdı. O, dedi ki, 60-cı illərdə Bəxtiyar dissident

kimi tanınırdı. Biz onu çox çətinliklə həbs bəlasından xilas etdik. Bunu mən də o zaman hiss edirdim. Tutulacağımı hər gün gözləyirdim. Amma nədənsə qətiyyənlə qorxmurdum. Atam müsəvat dövründə əsgərlik etmiş, o zaman əsgərlikdə müsəvat partiyasına daxil olubmuş. Amma bunu hamıdan gizlədirdi. Atamın Nuru Həsənoğlu adlı əsgərlik yoldaşı vardı. O, KQB-də böyük vəzifədə çalışırdı. O zaman hamı ona Nuru Qazanoviç deyirdi. Atam isə savadsız bir fəhlə idi. Buna görə də əlaqələri yox idi. Amma həmişə mənə deyirdi ki, dəniz qırağında (o zaman KQB-yə "dəniz qırağı" deyərdilər) Nuru adında mənim bir əsgərlik yoldaşım var idi. Həmin Nuru Həsənoğlu sonralar "İnturist" otelinin direktoru oldu. Bir gün o, məni yanına çağıraraq (o zaman atam çoxdan ölmüşdü) mənə atamla əsgərlik yoldaşı olduğunu dedi və mənə xeyli öyüd-nəsihət verdi. Və məni bəzi şeirlərimə və xüsusən "Gülüstən"a görə xeyli danladı. Heç demə, o da mənim tutulmaq təhlükəsi qarşısında olduğumu bilirmiş.

- *Sizin "İki qorxu" poemanız şair Təxəyyülündən doğmuş, yoxsa, olmuş hadisədir?*

Əslində, mən olan hadisəni qələmə almışam. Bununla yanaşı, sənətin öz tələbləri də var.

- *Siz olmuş hadisəni danışa bilərsinizmi?*

- 1946-1947-ci illərdə məşhur "Cücələrim" mahnısının müəllifi Qəmbər Hüseynli ilə yaradıcılıq əlaqələrimiz var idi. Qəmbəri mənimlə şəxsiyyətinə və əqidəsinə dərin hörmət bəslədiyim yazıçı dostum H. Abbaszadə tanış etmişdi. Qəmbər Hüseynli Mirzağa Əliyev küçəsində bir zirzəmidə yaşayırdı. Bir gün eşitdim ki, Qəmbər Hüseynlini tutublar. 3 ildən sonra onu buraxdılar. Onunla yenidən yaradıcılıq əlaqələrinə başladım. Mən onun nə üstə həbs olunduğunu bildirdim. O, kiminsə elədiyi söhbətdə Stalini söymüş, həmsöhbəti də onu satmışdı. Mən bunu bildiyim halda bu barədə susur, ondan heç nə soruşmurdum.

Bir gün yaradıcılıq söhbətimizi qurtarandan sonra Qəmbər güzərandan şikayətə başladı. Bu məqamda mən ondan nə üstə həbs olduğunu xəbər aldım. O, elə bil birdən-birə bomba kimi partlayıb “o yaramaz despot Bığibəyi söymüşdüm” - dedi. (O zaman Stalınə gizli söhbətlərdə “Bığibəy” deyirdilər). Bu söz onun ağzından qəflətən çıxdı. Başa düşdüm ki, dediyinə peşman olmuşdur. Rəngi ağappaq ağardı, əlləri əsməyə başladı. Mən onu bu vəziyyətdən xilas etmək üçün onun sözünü dəstəkləyib, günahsız Cavidlərin, Müşfiqlərin məhv edilməsində məhz Stalinin günahkar olduğunu dedim.

Bu söhbət axşam 9-10 radələrində olmuşdu. Mənim ona dəstək verməyimə baxmayaraq o, özünə gələ bilmir, dili topuq çalırdı.

Mən evə gəldim. Birdən içimdə bir səs baş qaldırdı: “Mən niyə qəlbimdəkiləri Qəmbərə dedim? Mən hardan bilirəm ki, o, məndən söz almaq üçün qəsdən Stalin haqqında o sözləri deməmişdir? Axı, KQB tərəfindən tutulan siyasi məhbuslar həbsdən elə-belə azad ola bilmirlər. Onları “verbovat” etmədən buraxmırlar”. Bu fikirlər içində çırpınır, gecəni yata bilmirdim. Saata baxdım, artıq gecə saat 1-dən keçib. Bizim qapının ağzında bir maşın dayandığını eşitdim. Qonşunun qapısı döyüldü. Kimsə adres soruşurdu.

Mən onu bilirdim ki, KQB adamları gecələr həbs edir. Dərhal düşündüm ki, bəlkə məni elə bu gecə həbs edəcəklər. Sonra ağılıma gəldi ki, Qəmbərlə söhbətimiz axşam saat 9-10 radələrində olmuşdur. O məni yalnız səhər sata bilər. Və dərhal o qərara gəldim ki, səhərin açılmasını gözləyim. O, yuxudan oyanmamış onlara gedim və ondan xahiş edim ki, məni satmasın.

Anamın bir qıçı tramvay altında qalıb kəsilmişdi. Ona görə protez geyirdi. Anam mənim antisovet ruhda yazdığım şeirləri protezinin sarığında gizlədərdi. Dərhal qalxıb protezin içindəki şeirləri çıxardıb yandırdım. Səhər saat 7-00

olunca qalxıb geyindim, evdən çıxmaq istəyirdim ki, qapının zəngi çalındı. “Kimsən” - deyə sorduqda Qəmbərin xırıltılı səsini eşitdim: “Mənəm”. Qapını açınca Qəmbər boy-numa sarılıb: “Bəxtiyar, mən Stalin haqqındakı o sözləri zərəfatca demişəm, Stalin bizim atamız, dahi rəhbərimizdir, qurban olum, məni satma”, - dedi. Mən də eyni sözləri təkrar edib Qəmbərin boynuna sarıldım: “Stalin bizim atamız, dahi rəhbərimizdir, mən də o sözləri elə-belə dedim”, - deyə-deyə hər ikimiz hönkürürdük. Heç demə, Qəmbər də mənim kimi bütün gecəni yata bilməmiş, sübh tezdən yanıma gəlmişdir.

Bu, zamanın faciəsi idi. Biz bu dəhşətli günlərdən keçib gəldik. Və mən bu faciəni “İki qorxu” poemamda qələmə aldım.

- *Mən eşitmişəm ki, “Yollar - oğullar” poemasının üstündə də başınız bəla çəkib.*

- Elədir. Amma o poema haqqında donos yazan şair yoldaşım idi. Adını çəkməyəcəyəm. O indi dünyasını dəyişib. Övladları var. Onun ruhunu incitmək, ailəsinin isə ovqatına soğan doğramaq istəmirəm.

1950-ci illərin sonu 60-cı illərin əvvəlində əlcəzairilərlə fransız işğalçıları arasında müharibə gedirdi. 8 illik bu müharibə əlcəzairilərin qələbəsi ilə bitdi. Fransız işğalçıları ölkədən qovuldu. O zaman mən qəzetlərdən oxudum ki, müharibədə iki qolunu itirmiş bir mücahidi müstəqil Əlcəzairin başçıları özləri ilə bərabər BMT-yə aparmış və binanın qarşısında dalğalanan müstəqil ölkələrin bayraqlarının yanında Əlcəzairin milli bayrağını qaldırmağı həmin mücahidə tapşırımlar. İki qolundan mərhum olmuş həmin mücahid uğrunda mübarizə apardığı müstəqil dövlətin bayrağını dişlə-riylə qaldırıbmış. Mən bu xəbəri oxuyunca hönkür-hönkür ağladım və dilimdən bir nida çıxdı: “İlahi, bu gündən bizə də qismət elə”.

Bundan sonra mən Əlcəzairin tarixini, 130 il əvvəl Əlcəzairin istiqlalı uğrunda mübarizə aparan Hacı Əbdül Qadirin və o, məğlub olandan sonra nəvəsi Zeynəbin yenə də yeni mübarizəni davam etdirməsi haqqında xeyli kitab oxudum və nəhayət, "Yollar - oğullar" poeması yarandı. Mən bu poemada müstəmləkə zülmünə məruz qalmış xalqların istiqlal arzusunun və millətlər üçün istiqlalın nə qədər zəruri olduğunu qələmə almışdım. Poemanı 1964-cü ildə tamamlayıb "Azərbaycan" dərgisinin redaksiyasına verdim. O zaman həməm redaksiyada çalışan donosçu şair poemada mənim nə demək istədiyimi anlamış və bir üzü MK-ya, bir üzü KQB-yə, bir üzü də o zamanlar Yazıçılar İttifaqının sədri olan Mehdi Hüseynə vermişdi. Onun KQB-nin ştatdankənar işçisi olduğunu onsuz da biz bilirdik. Amma üzünə vurmurduq, vura da bil-məzdik.

Poemanı oxuyan rəhmətlik Mehdi Hüseyn məni müdafi-yəyə qalxmış və poemanın üstünə bu sözləri yazmışdı: "Müstəmləkə xalqlarının öz azadlığı uğrunda apardığı mübarizə nə zamandan yasaq edilmişdir? Poema çapa gedə bilər".

Bu məsələ o zaman I katib işləyən V.Axundova qədər gedib çıxdı. V.Axundovun Mehdi Hüseynlə möhkəm dost olduğunu bildirdim. Mehdi Hüseyni eşidən V.Axundov da "bu məsələni Yazıçılar İttifaqının rəhbərləri həll etməlidir", - deyə bizə dəstək verdi.

Böhranlı vəziyyət keçəndən sonra Mehdi Hüseyn məni evlərinə çağırırdı. Məni qucaqlayıb əsərimi təqdir etdi və onun "bizim edə bilmədiyimizi sən etdin" sözləri indi də qulağımda səslənir.

Mehdi Hüseyn sevdiyi məşhur kəlamları və şeir parçalarını cib dəftərcəsinə yazardı. O, əlini çibinə salıb həmin dəftərcəni çıxartdı və "Yollar - oğullar" poemasından aşağıdakı parçanı oxudu:

Dağ olub üstümə qat-qat qalınca
Məndən uca dağlar kölgə salınca,
Daş olub dağlardan uzaq olaydım.
Ay olub nurumu gündən alınca,
Bir evi nurladan çıxraq olaydım.

"Bəli, bu, bizim dərdimizdir", - dedi.

Söhbətimizi Türkiyədə baş verən zəlzələ ilə başladıq, mən istəyirəm ki, elə bu mövzu ilə də bitirək. Söhbəti Şekidə başladıq, Bakıda qurtaraq. Bakıya gəldim. Ertəsi günü Türkiyənin Bakıdakı səfirliyinə getdim. Türkiyənin cümhur başkanı Süleyman Dəmirələ başsağlığı teleqramı göndərdim. Səfirin özünə də başsağlığı verib və öz vicdanı borcunu ödəmək üçün ordan birbaşa "Azər - Türkbank"a gəldim. "Yeni Müsavat" qəzetinin 22-23 avqust tarixli sayında mən xalqıma müraciət edərək millətimizi Türkiyəyə yardıma çağırırdım. Axı, onlar hər zaman bizim arxamız, dərdimizin ortağı olmuşlar.

Mən bankda gözəl bir mənzərənin şahidi oldum. Camaat yardım üçün növbəyə durmuşdu. Bu fəxredici haldır. Hər kəs öz bacardığı qədər Türkiyəyə yardım etmək istəyirdi. Yardımın çoxu-azı olmaz. Bu yardım vicdanımızın səsi, Türkiyəyə olan böyük məhəbbətimizin ifadəsidir.

Orada mən Əhmədlidən gələn təqaüdcü bir qoca ilə rastlaşdım. O, 50.000 manat təqaüd alır, amma bu təqaüddən 10.000 manatını yardım üçün gətirmişdi. Mən bir daha millətimizi Türkiyədəki qardaş və bacılarımıza yardıma çağırıram.

Evə gəlib bəstəkar F.Sücaəddinə və Eldar Mənsurova zəng etdim. Belə qərara gəldim ki, Türk qardaşlarımızın faciəsinə şərik olduğumuzu bildirmək üçün bir mahnı yazaq. Yazdığım mahnının mətnindən bir neçə bəndi oxucularıma təqdim etməklə müsahibəni bitirmək istəyirəm.

...Dostunuza dost olmuşuq,
Yağınıza biz yağıyıq.
Dərdimizin ortaqları,
Dərdinizin ortağıyıq.

Sizin hər ağrı-acınız,
Mənim ağrı-acılarım.
Allah olsun yardımçınız,
Əziz qardaş-bacılarım.

Dərdinizdə, nəşənizdə,
Biz sizinlə daim birlik.
Ölənlərə rəhmət olsun,
Qalanlara səbr istərik.

Xoşbəxtliklə bitər daim,
Hər bəlanın, dərdin sonu.
Qəbul edin qəlbimizin,
"Keçmiş olsun", - arzusunu.

Müsaibəni apardı: **ELBƏY HƏSƏNLİ**
"Yeni müsavət", 27, 28, 29-30, 31 avqust, 1999.
"Ədəbi düşüncələr", Bakı, 2000.

MÜSAİBƏ*

"Məni şair edən millətimin dərdidir"

Azərbaycanın iftixarı olan böyük şair Bəxtiyar Vahabzadə ilə Bakıdakı evində jurnalist dostum Yılmaz Polad ilə Qurban bayramının dördüncü günü görüşməli olduq. Həmişə baxışları qəmli olan Vahabzadənin gözləri gülürdü. Görüşümüzdən son dərəcə razı qaldığını hiss etdik. Bu günləri ona bəxş edən Allaha şükür edirdi. O, bu günü - millətinin istiqlalını, uzun illər Türkiyədən gələcək qardaşlarını böyük həyəcanla gözləmişdir. Babası son dəqiqələrini yaşadığı anlarda Bəxtiyarın atasına və əmilərinə: "Övladlarım, ümidinizi itirməyim, türklər mütləq gələcək, bizə dinimizi və əslimizi tanıdacaqlar!" - deyərək dünyasını dəyişmişdi. Bu söz balaca Bəxtiyara çox təsir etmişdi. O, Allahın adının çəkilməsi belə qadağan edildiyi; insanı insan kimi, millətin millət kimi qiymətləndirilmədiyi, qanlı diktaturanın hakim kəsildiyi bir ölkədə boya-başa çatmışdır.

Özü başda olmaqla, xanımı və nəvələri bizlərə xidmət etmək üçün pərvanə kimi başımıza fırlanırdılar. Bizə əvəzsiz qonaqpərvərlik göstərirdilər. Şairin şeirlərində təkə zamanın yox, dilimiz, dinimiz, tariximiz, adət və ənənələrimiz, dünya-görüşümüz, incəsənətimiz, bir sözlə, bizi özümüzə tanıtdıran, güz illərdən bəri yaşadan, yıxılmaqdan və məhv olmaqdan qurtaran keyfiyyətlər öz əksini tapmışdır. Türk ədəbiyyatı haqqında qələmə aldığı çox qiymətli tədqiqat və axtarışları ilə seçilən professor, doktor Mehmet Kaplanın nöqteyi-nəzərincə

* Mənimlə müsahibə aparan müxbir bu müsahibədə bəzi xətalara yol vermiş, məni prezidentin "baş danışmanı" adlandırmış, eyni mətləbi bir neçə dəfə təkrar etmiş, bir neçə yerdə də mənim demədiklərimi yazmışdır. Buna görə də mən həmin xətaləri düzəltməyə, redaktə və itisar etməyə məcbur oldum. - (B.V.).

Vahabzadənin şeirləri brilyanta bənzər şeirlərdir. Bu şeirlərdə musiqi ahənginin qorunması, qafiyələrin yeniliyi, orijinallığı, dili səhər mehi kimi tərəvətli, düzgün, mənə dərinliyi ilə seçilməkdədir. Anadolu türkləri brilyanta bənzər soydaşlarından yüz illərlə məhrum edilmiş, aranı keçilməz, xəcalət doğuran hasarlar, dəmir pərdələr ayırmışdır.

Şair, yazıçı, millət vəkili Vahabzadə göz yaşlarını silmədən "Məni şair edən günahsız və böyük xalqımın dəridir", - deyirdi.

Şairin evinə axşam saat 9-da getdik. Onlardan ayrılanda gecə saat 3-ün yarısı idi. Yeni, şairlə beş saat yarım söhbət etməli olduq. Bizim bütün suallarımıza cavab verdi. Söhbətimiz şeir, şair, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat və Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərindən getdiyi zaman xalqının başına gətirilən müsibətləri tarixin süzgecindən keçirir və yeri gəlincə, qarşıda duran vəzifələri də izah edirdi.

Türkiyədə Bəxtiyar Vahabzadə ilə belə geniş və uzun söhbət, zənnimcə, türk mətbuatında ilk dəfə "Eğitim-bilim" jurnalında veriləcəkdir. Bu gözəl insan ilə apardığımız müsahibəni sizin də diqqətinizə çatdırmaq istəyirik.

- Hörmətli şair, Türkiyə mətbuatında nəşr edilən "Gün var min aya dəyər" adlı şeir kitabınız böyük marağa səbəb olmuşdur. Bundan sonra lentə yazılan şeir kasetiniz və çap edilən başqa kitablarınız oxucular tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılandı. Bəxtiyar Vahabzadə öz sözü ilə biza bir tanışlıq verə bilərmi?

- Deməli, mənim tərcümeyi-halımı bilmək istəyirsiniz?

- Bəli, cənab şair!

- Mən 1925-ci ildə Azərbaycanın quzeyində yerləşən Şəkiddə anadan olmuşam. Ailəmiz - atam, əmilərim, babam, babamın babası oduncu olmuşdur. Mənim anadan olduğum məhəllə meşənin girəcəyində yerləşir. Bizim nəslimizi "oduncu" kimi tanıyırdılar. 1930-cu ildə Şəkiddə rejimə qarşı böyük bir

üsyən baş verdi. Xalq ayağa qalxdı. Ancaq Bakıdan göndərilən rus ordusu üsyanı qanla yatırdı. Xalq dağlara, meşələrə və başqa şəhərlərə qaçdı. Düz on il bizim rayonumuzdan olan adamların bir qismi meşələrdə qaçaq kimi yaşamaq məcburiyyətində qaldı. Rus əsgərlərinin ardı-arası kəsilməyən hücumları nəticəsində qaçaqları və onlara yardım edənləri tutub öldürürdülər. Bu hadisələrdə mənim ailəm də böyük çətinliklərlə qarşılaşdı.

1934-cü ildə atam çətinliklərə dözməyərək Bakıya köçmək məcburiyyətində qaldı. Əmilərimin bəziləri Orta Asiyaya köçdü. Çünki olduqca böyük təqiblər və zülmələr bitmək bilmirdi. Buna baxmayaraq, babam Şəkiddə qaldı. Babam deyirdi: "Ölsəm də, Şekiddən getməyəcəyəm!" Babam 80 yaşında qoca bir kişi idi. Mən üçüncü sinfi Şekiddə qurtarıb, dördüncü sinfi Bakıda davam etdirdim. 1942-ci ildə qəbul olduğum Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini 1947-ci ildə başa vurdum.

Ustadım olan görkəmli şair Səməd Vurğun haqqında doktorluq dissertasiyasını yazdım. Sonrakı illərdə dosent oldum, sonra professor adını aldım. 1950-ci ildən 1990-cı ilə kimi eyni fakültədə müəllimlik etdim. 1990-cı ildən təqaüdə çıxdım. İşdən təqaüdcü olmaq olar, ancaq şairlikdən yox.

Hal-hazırda şeir, səhnə əsərləri və məqalələr yazıram. Eyni zamanda da millət vəkiliyəm. Artıq qocalıq dövrümü yaşayıram. Bundan sonra Allahın mənə bəxş etdiyi ömür yaşamaqlıyam. Nə qədər sürəcəyini isə Allah bilir.

- Sizə xoş ovqat arzu edirik. Əgər icazə versəniz, şairlik fəaliyyətiniz barədə söhbətimizi davam etdirək. İlk dəfə şeir yazmağa nə vaxt və necə başlamısınız? Sizi şair Vahabzadə edən hansı hisslərdir? Şeirə marağınız necə başladı və necə inkişaf etdi?

-Hələ orta məktəbdə oxuyarkən məndə şeir yazmağa həvəs oyandı. İlk şeirlərimi də bu illərdə yazdım. Ədəbiyyata və

şeyrə münasibətim əsasən belədir: “Ürəkdə böyük dərd, ağıl-da böyük düşüncə, fikir və əqidə olmasa, böyük əsərlər yaratmaq mümkün deyil. Sənət, şeyr can yangısı, ürəyin sızılmasıdır. Sovet dövründə xalqımız sovet zülmündə məhkum idi. Ana dilimiz rəsmi idarələrdən qovulmuşdu. Bu zülmə bir şair kimi dözmədiyim üçün üsyankar idim. Nəinki dərdimizi yazmaq, fikrimizi açıq söyləmək mümkün deyildi. Ancaq ev şəraitində ana dilində danışırıdım. Bütün dövlət idarələrində rəsmi sənədlər yalnız rus dilində aparılırdı. Mən 1954-cü ildə bu məsələyə qarşı üsyan qaldırdım. Bu illərdə “Ana dili” adlı bir şeyr yazmışdım. Bunun nəticəsində də başım bəlalar çəkdi. Ana dili, bir millətin milli varlığı, milli kimliyidir. Əgər bir millətin ana dili yoxdursa, demək millətin özü də yoxdur. Allah Ayxan Sonqara rəhmət eləsin! O: “Dil və düşüncə” adlı əsərində bu məsələni çox gözəl yazmışdır: “Dil millətin varlığıdır!” Ana dilinin ölümə məhkum edilməsi, demək, millətin özünün məhkum edilməsidir.

Mən “Ana dili” adlı şeyrimdə deyirdim:

Siz ey doğma dilində danışmağı ar bilən,
Bunu iftixar bilən,
Fasonlu ədəbazar!
Ruhunuzu oxşamaz qoşmalar, telli sazlar!
Bunlar qoy mənim olsun.
Ancaq Vətən çörəyi,
Bir də ana ürəyi
Sizlərə qənim olsun!

Bunları yazırdım, ancaq çap edilməsi üçün bir neçə dəfə senzurdan keçməli idi. Yazdıqlarımızın hamısı senzurdan keçdiyi üçün bəzi şeirlərim əldən-ələ keçir və hər adam bu şeyrin üzünü çıxararaq sayını artırır, başqalarına yayırdılar. Sovet İttifaqı dövründə milli əqidəyə sahib olan insanlar arı-arası kəsilmədən təqib olunurdu. Daima nəzarət altında idilər.

Millətimizin əksəriyyəti (20-25 milyon) İran Azərbaycanında yaşayır. Bizi bir-birimizdən ayırmışdılar. Bunu mən qəbul edə bilmirdim. Biz farslarla rusların pəncəsində qalmışdıq. Yazar Çəmənzəminlinin “Biz həmişə iki od arasında qalmışıq” deməsi tam həqiqət idi. Buna etiraz olaraq yazdığım “Gülüstən” adlı poemamı Şekidə çap etdirdim. Bu şeyrim də əllərdə gəzdi. Hətta İran Azərbaycanına da gedib çıxdı. Çox böyük marağa səbəb oldu. Bunun üçün də rəsmi dairələrin təqibinə məruz qaldım.

“Gülüstən” poemama görə məni bir bəhanə ilə universitetindən kənar etdilər (1962). İki il işsiz qalmalı oldum. Məni heç yerdə işə qəbul etmir, kitablarım çap edilmirdi. Bu zamanlar kitabı nəşr edilən şair və yazıçılar dövlətdən külli miqdarda qonorar alırdılar. Kitabı nəşr olunmayan şair və yazıçılar, adətən, aclıq çəkirdilər. Mən o vaxtlar nəşr olunmuş kitablarım üçün xeyli pul alırdım. Olduqca ağır vəziyyətdə idim. Uzun əziyyətdən sonra, yəni iki il sonra məni yenidən universitetə qaytardılar. Amma həmişəlik olaraq nəzarət altında idim.

Elə bil, gizli bir əl məni qoruyurdu. Vaxtilə universitetdə dərs dediyim tələbələrə bəziləri senzurada işləyirdilər. Onlar mənim gizli eyhamlarımı anlasalar da, buna göz yumurdular. Yazılarımı senzur edənlər məni başa düşür, amma özlərini elə aparırdılar ki, guya başa düşmürlər.

Mənim Moskvada nəşr edilən kitablarımdakı şeirlərdə milli problemlərimiz az olsa da, yenə millətçi fikirlərim duyulurdu. 1969-cu ildən sonra Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi Heydər Əliyev müəyyən məqamlarda məni müdafiə edirdi. Hətta o, 1982-ci ildə mənim millət vəkili olmağımı dəstəklədi. O zamanlar Mərkəzi Komitədə böyük vəzifədə çalışan H.Həsənov kimi milli hissə malik olan adamlar gizli yolla milli ruhlu ziyalıları müdafiə edirdilər. Sovet dövründə də yaxşı insanlar az deyildi və onlar bizim kimiləri qa-

nadları altına almışdılar. Bəzi şeirlərimdə əhvalatı xarici ölkələrə keçirir, bu üsuldən istifadə edərək millətimin dərdlərini yazırdım. Məsələn, "Latın dili" şeirimdə yazırdım: Latın xalqı yoxdur, amma onun dili yaşayır. Elə millətlər də var ki, özləri yaşayır, ancaq dilini öldürmüşlər". Mən burda Azərbaycanı nəzərdə tuturdum. Ancaq Azərbaycanın adını çəkmirdim. Hadisənin olduğu ölkə kimi Mərakeşi göstərmişdim. Çünki Mərakeşdə olduğum zaman ərəblərin ərəb dili əvəzinə fransızca danışdıqlarının şahidi olmuşam.

Şair xalqının dərdinə şerik olmalıdır. Xalqın dərdini qələmə alan şair və yazıcının əsərləri mütləq oxunmalıdır. Əgər oxunmursa, günah yazarın özündədir.

İndi fabrik və zavodlarımız işləmir. İşsizlik son həddindədir. Dərdlərimiz, problemlərimiz çoxdur. Hər şeyin sonu olduğu kimi, bunun da sonu olmağına əminəm.

- *Türkiyənin hesablamalarına görə dünyada ən çox kitabları oxunan tanınmış şairlərdən birisiniz. Sizi şair edən daha hansı xüsusiyyətlərdir?*

- Yuxarıda dediyim kimi, ən əvvəl mənə şair edən xalqımın, millətimin dərdir. İkincisi isə ulu dədələrimizdən bizə miras qalan milli dəyərlərimizin, gözəl adət və ənənələrimizin və xüsusən dinimizin yasaq edilməsi mənə çox narahat edir və bunlara dözmürdüm. 1931-1932-ci ilə qədər dinimizə və milli dəyərlərimizə o qədər də toxunmurdular. Mənim gözlərimin qarşısında nənəm Quran oxuyar, namaz qılar, atam, anam və əmilərim də dinimizin tələb etdiyi bütün qaydalara əməl edərdilər. Evimizin yaxınlığındakı məsciddən azan səslərini eşidər və bu ruhda tərbiyə olunardım. 1930-cu ildə Şəkiddə baş verən üsyandan sonra Şəki mahalından minlərlə adamı güllələdilər. Beləliklə, sovet quruluşuna qarşı nifrətim hələ uşaqlıqdan formalaşdı.

1977-ci ildə mən İstanbula gəlmişdim. Oteldə ikən azan səsinə oyandım. Mən bu ilahi səsi yalnız cocuqluğumda eşit-

mişdim. Tüklərim biz-biz oldu. Yata bilmədim və "Allahu-Əkbər" şeirimi yazdım:

Allaha ucalan ulu bir yolun,
İlkin pilləsidir Allahu-Əkbər!
Haqqı dananların üzünə dəymiş
Haqqın silləsidir Allahu-Əkbər!

Göylərin nidası ucalıb yerdən,
Daim xilas edər xeyiri şərdən...
Qüdrəti-kamilin minarələrindən,
Gələn nəğməsidir Allahu-Əkbər!

Məkana, zamana, dövrə o soltan!
Odur həqiqətə qapılar açan.
Möminlik yolunda qəlbə nur saçan
İman şöləsidir Allahu-Əkbər!

Yeri gəlmişkən, babamla bağlı maraqlı bir xatirəmdən bəhs etmək istərdim. Çünki mənim tərbiyəmə babamın böyük təsiri olmuşdur.

Babam son dəqiqələrində, canını tapşıracağı vaxt atamı və bütün ailə üzvlərini yanına çağıraraq uşaqlarına belə bir vəsiyyəti etdi: "Türklər gələcək, heç ümitsiz olmayın!"

Ailəmizdə babamın vəsiyyəti həmişə yada düşür və bu qayda ilə böyüyürdük. Ancaq bunu nə məktəbdə, nə də küçədə danışmazdıq. Müsəlmanlığa və türklüyə bəslədiyimiz məhəbbəti babam bizə aşılarmışdı. Babam namazının vaxtını heç ötürməzdi. Atam da onun kimi dindar bir adam idi. Amma anam namaz qılanda əlini yuxarı qaldıraraq bu duanı oxuyardı: "Ya rəbbim, bizi xilas eylə! Ya rəbbim, dinimizi, imanımızı pis niyətlərdən, əməllərdən qoru!"

Mənim böyük qardaşım İsfəndiyar İkinci dünya müharibəsində cəbhədə həlak olmuşdu. Anam onun üçün belə dua

edərdi: "Ya rəbbim, otları yerdən necə göyədirsənsə, mənim balamı da eləcə göyərt və mənə göndər!"

İndi mən də bu gün millətimin bu ağır güzərandan qurtarması üçün dua edirəm. Namaz qılmıram. Çünki yaddaşım korlanmışdır. Surələri əzbərləyə bilmirəm. Amma anamın duasını hər gün təkrar edirəm: "Ya rəbbim, sən millətimi düşdüyü bu bəlalardan xilas eylə! Milləti bir tikə çörəyə möhtac etmə!"

Mən bu gün də övladlarıma və nəvələrimə bəzi şeirləri başa salmağa çalışıram: "Sən kimsən, hardan gəlib, hara gedirsən, sənin millətin və dinin hansıdır?"

Dörd yaşında olan nəvəm Dilarəyə deyirəm: "Dilarə, qızım, sən kimsən, dinin hansı dindir?"

Nəvəm Dilarə isə cavab verir: "Baba, mənim dinim İslam dinidir. Özüm də türکم!"

Nəvələrimi başa salır və onlardan öyrətdiyim cavabı aldığda sevinirəm. Uşaq əsil-nəcəbətini tanımasa, haradan gəldiyini bilməsə, haraya gedəcəyini də bilməz. Mən ulu babalarının şəkillərini otağında divardan asmışam. Onları nəvələrimə göstərirəm ki, öz köklərini unutmasınlar.

Dinsiz bir millət yoxdur. Dinsiz yaşamaq qeyri-mümkündür. Sovet hakimiyyəti dövründə bizə hansı millətdən olduğumuzu və hansı dinə məxsus olduğumuzu məqsədli şəkildə unutdurmağa çalışırdılar. Bizdə olan milli şüur hissini qopartmağa və imperialist mədəniyyəti bizə sırmaq üçün bütün qüvvələrini səfərbər edirdilər. Millətin məhvə doğru getməsində bu mədəniyyətin rolu az olmamışdır.

Biz ardicıl olaraq həmişə Türkiyə havası ilə nəfəs almış və ahırıq. "Türkiyəm mənim" adlı şeirimdə yazıram:

Ruhumu, eşqimi sənə bağladım;
Mənim taleyim öz bəxti sənənsən.
Təkcə mənim deyil, ey ata yurdum,
Türklük dünyasının paytaxtı sənənsən.

İmzalar içində imzam yox ikən:

Səni varlığıma isbat sanmışam.

Mənim sevincim də, güvencim də sən;

Hər zaman mən sənə arxalanmışam.

Durur ürəyimdə iki dağ kimi,

Ana Vətənimlə Ata Vətənim.

Sənin dırnağına bir daş dəydimi,

Bakıda ürəyim qanayar mənim.

Türkiyənin başı üstünü alan PKK bəlasının tezliklə qaldırılması üçün də Allaha dua edirəm. PKK gülləsi ilə öldürülən gənclər mənim də balalarımdır. Vəhşicəsinə öldürülənləri ekranda gördükcə ürəyim qana dönür.

İndi dünyada altı türk dövləti var. Bir barmağı sındırmaq olar. Ancaq altı barmağın hamısını birdən sındırmaq olmaz. Bu altı barmaq bir ağacın budaqlarına bənzəyir. Bir budağı kəsə bilərsən, amma ağacı kəsmək çətindir. Bunun üçün də bu gün bizə birləşmək lazımdır. Bu birləşmədə isə Türkiyənin öz yeri və payı olduqca böyükdür. Türkiyə bütün türk və İslam dünyasının mərkəzi olmalıdır.

- *İndi də ermənilərin işğal etdikləri Qarabağ problemi barədə fikrinizi bilmək istəyirəm.*

- Qarabağ münəqişəsi başlayan gündən əlimə qələm alan kimi bütün bədənəm lərzəyə gəlir. Daxilimdəki təlatümü və etirazı istədiyim kimi var-aqlara köçürməyə gücüm çatmır. Hiddətim və qəzəbim fikirlərimi aydın bir şəkildə, bütün dəqiqliyi ilə ifadə etməyə mane olur. Çünki xalqıma açıq-aşkar edilən zülm o qədər böyük və dəhşətlidir ki, bunları insanın ağı qavramır. Şahidi olduğum bu bəlalər bir dilin qrammatika qaydalarına sığışmır. Burada ancaq qışqırmaq və haqqı danan dünyanı lənətləmək gərəkdir. Erməni mafiyası o qədər güclüdür ki, yalan və iftiralara köçürməyə gücümüzü kölgədə qoymuşdur. Biz isə nə edəcəyimizi bilmirik. Biz mey-

danda tək qalmış, Türkiyədən başqa səsimizə səs verən yoxdur.

Keçən əsrdən bu yana davam edən erməni təbliğatı nəticəsində Yer kürəsində yaşayan bütün türkləri "mədəniyyətsiz" və "vəhşi" millət kimi, erməniləri isə dünyanın ən zavallı, yazıq, bununla belə mədəni milləti kimi qələmə vermişlər.

Sovet dövründə Stalin sadəcə olaraq türklərin əlifbasını dəyişmişdir. Bəs nə üçün gürcü və erməni əlifbasına toxunmadı? Stalin təkə türk xalqlarını sürgün etdirmişdir. Bu gün Moskvanın bütün nazirliklərində, mətbuat orqanlarında, elmi mərkəzlərində ən azı bir neçə erməni yüksək vəzifələrdə çalışır.

Biz isə uzun illərdir ki, bir-birimizə quyu qazmaqla məşğul olmuşuq. Ermənilər kadrlar hazırlayanda, bizim liderlərimiz, rəhbərlərimiz şüurlu vətənpərvər insanları partiyadan xaric edirdilər. 1960-cı ildə Yerevan universitetinin prorektoru açıq şəkildə, heç utanmadan Naxçıvan və Dağlıq Qarabağın onlara verilməsini tələb edərkən bizim rəhbərlərimiz susaraq cavab vermədilər. Yeganə cavab verən Abbas Zamanov isə partiyadan çıxartdılar. Mən də buna cavab olaraq "Torpaqdan pay olmaz!" adlı şeirimi bir məclisdə oxudum. Bunun nəticəsində KQB məni mühakimə etdi. Uzun müddət radio və televiziya kənar edildim. Bizim verdiyimiz cavabların qarşısında rəhbərlərimiz susmasaydılar, bizə arxa olsaydılar, o zaman ermənilər yeni xüyalara düşməzdilər. Bizim millət vəkillərimiz Çar dövründən susmağa üstünlük vermişdilər. Buna cavab olaraq "Xalq deputatlarına açıq məktub" adlı şeirimi yazdım:

Sənə səs verdim ki, yoldaş deputat,
O yüksək kürsüdə səsin gur olsun!
Sənə öz səsimi vermədim ki, mən,
Qulağın kar olsun, gözün kor olsun!

Sənə səs verdim ki, hər qarış yerin
"Əzəli sahibi mənəm" deyəsən.
Sənin torpağına göz dikənlərin
Dərsini verməkdən çəkinməyəsən!

Biz öz borcumuzu bilmədik yenə,
Heç demə, millətin vəkilliyinə
"Aşkarlıq" dövründə lal-kar gərəkmiş,
Bizə aşkarlığı inkar gərəkmiş!

Ukrayna şairi Oleynikin qeyd etdiyi kimi, "özünü ucaltmaq xatirinə başqasını gözədən salmağın özü ən böyük alçaqlıqdır". 20 Yanvar 1990-cı ildə rusların Bakıya soxularaq günahsız xalqı qətlə yetirdikləri o dəhşətli günün sarsıntılarını aşağıdakı misralarda qələmə aldım:

Qatil gülləsinə qurban gedirkən,
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər!
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər!

Onlar susdurulan haqqı dindilər,
Qaraca torpağı qiymətləndirər,
Donan vicdanları qeyrətləndirər,
Axı, el qeyrəti çəkdi şəhidlər!

İnsan insan olur öz hünərilə,
Millət millət olur xeyri, şərilə.
Torpağın bağrına cəsədlərinə
Azadlıq toxumu əkdə şəhidlər!

- Azərbaycan ilə Türkiyə arasında mədəni əlaqələrə münaibətiniz necədir?

- Çox lazımlı bir məsələyə toxundunuz. Məni ən çox rahat edən də bu vəziyyətdir. Türkiyə Azərbaycanı ilk tanıyan ölkədir. Bu, belə də olmalı idi. Lakin iki ölkə arasında

mövcud olan bugünkü əlaqələr mənim istədiyim səviyyədə deyildir. Hər iki ölkədə diqqətsizlik vardır. Ancaq 70 milyon əhalisi olan Türkiyənin böyük dövlət olduğunu xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bizim əslimiz, kökümüz birdir. Ortaq babalarımız olan Göytürklər haqqında bir pyes yazmışam. Türkiyənin bu əsərdən dörd əllə yapışacağını gözləyirdim. Bu əsər Azərbaycanda bir neçə ay ərzində 50 dəfə oynanmışdır. Hər dəfəsində də bütün zal dolu olur. Bakıda çalışan türkiyəli iş adamları, tələbələr, həbcilər və dostum Namik Kamal Zeybək bu pyesə tamaşa etdilər. Nazirlər də gəlmişdilər. Onlar da həyacanlı idilər. Yavuz Bülənd Bakilər çox sağ olsun, "Özümü-zü kəsən qılınc" adı ilə Türkiyə türkcəsinə çevirdi və kitab halında çap edildi.

Türkiyə teatrolarına müraciət etdim ki, bu əsəri Türkiyədə də oynasınlar. Lakin Türkiyənin heç bir teatrosu bu əsərə sahib çıxmadı. Bakı Dövlət Milli Teatrosunu Türkiyəyə apardım.

Kayseridə göstərilən bu tamaşa çoxtəmtəraqlı keçdi.

Əsərimi mərkəzi şəhərlərdə göstərmədilər, bir-iki əyalət şəhərlərində göstərdilər. Bir dəfə Ankarada - kiçik bir zalda göstərildi. Zal bomboş idi. Çünki Türkiyənin kultür bakanı bu tamaşaya heç kəsi dəvət etməmişdi. Zalda yalnız şəxsən mənim dəvət etdiyim 30-40 adam var idi. Olduqca pərt oldum. Mənə çox pis təsir bağışladı.

Mədəniyyət naziri İsməixan Talaya dedim ki, "Sənin adın böyük türk xaqanının - İstemi xanın adından götürülüb. Heç olmasa adına hörmət edib Göytürk xaqanlığından bəhs edən bu əsərə tamaşaçıların gəlməsini təşkil edəydin. Budurmu bizim qardaşlığımız? Bir-birimizə hörmətimiz?"

Namik Kamal Zeybəkin köməkliyi sayəsində bu əsər Qaxaxıstanda tamaşaya qoyulacaqdır.

Türkiyədə bəzi adamlarla söhbət edəndə onları başa düşmürəm. Elə bir heç türk deyillər. Mən onların müsəlmanlığına və türklüyünə şübhə ilə yanaşıram. Onları seyr etdikcə, öl-

kəmizdəki bəzi üzdənirəq rus qafalı insanlar gəlir gözümün qabağına. Sovet vaxtı bizim səhnəmizdə yalnız kommunist əqidəli türk yazıçıların əsərləri tamaşaya qoyulardı. Məsələn, Nazim Hikmət, Əziz Nesin kimi ədiblərin əsərləri. İndi isə məsələ başqa cürdür. Buna baxmayaraq əlaqələr və münasibətlər çox zəif inkişaf edir. Xüsusilə də alimlərimizin əməkdaşlığı olduqca məhduddur. Şəxsən mən mədəni münasibətlər sahəsində Türkiyədən çox şeylər gözləyirdim. Özümə təskinlik verərək, qarşıdakı illərdə bu münasibətlərin düzələcəyinə ümid bəsləyirəm.

Mən hörmətli prezident Süleyman Dəmirələ bu ölkədə Türk Dünyası Akademiyasının yaradılmasını və çox ciddi elmi-tədqiqatların birlikdə aparılmasını təklif etdim. İndi elmsiz heç bir iş görə bilmərik. Münasibətlərimizi xırdalıqlardan kənar edib reallaşdırmalıyıq. Gənclərimizin Türkiyədən öyrənəcəkləri çox şeylər vardır. Bizim də Türkiyəyə verəcəyimiz xeyli şeylər var. Ölkəmizdə elm, ədəbiyyat, incəsənət olduqca inkişaf etmişdir. Lakin müasir texnologiyamız yoxdur.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında, demək olar ki, dil problemi yoxdur. Ancaq özbək, qazax, qırğızlarla aramızda dil nöqtəyi-nəzərindən xeyli fərqlər var. Məgər bunları ortaqlar müstəviyə gətirmək vaxtı deyilmi? Altı türk dövləti üçün qarşılıqlı bir lüğət hazırlasaq necə? Əfsus ki, bu dövlətlər arasında elmi və ədəbi əlaqələr çox zəifdir. Biz bütün elmlərə dair terminologiya hazırlamalıyıq. Məqalələrimdə bu mövzuya aid təkliflər irəli sürürəm. Biz bunları vaxtında etməliyik ki, gələcək nəsillərimizin xeyrinə olsun. Türk Dünyası Akademiyasının mərkəzi Türkiyənin rəhbərliyi ilə yubanmadan yaradılmalıdır. Bu sahədə vaxt itirmək olmaz.

- Əziz Nesin, Nazim Hikmət... Kimdir bunlar?

- Nazim Hikmət böyük şairdir. Onun ideologiyası kommunist ideologiyası idi. Ancaq bu ideologiya iflasa uğradı. Nazim Hikmət ömrünün sonlarında kommunist ideologiyasının çürük-

lüyünü başa düşmüşdü. Nazim Hikmətlə bir neçə dəfə görüşmüşəm. Onunla tanış olanda çox gənc idim. Bizim şairimiz Rəsul Rza ilə bərabər Moskvaya gedəndə Nazim Hikmətin görüşünə gedərdik. Olduqca maraqlı söhbətlərimiz olardı. Bəzən mən də söhbətə qarışıb suallar verərdim. Həyatının son günlərində Nazim Hikmət kommunist ideologiyasının artıq mənasız və çürük olduğunu anlamışdı.

Əziz Nesinlə də Bakıda bir neçə dəfə görüşmüş, əsərlərini oxumuşam. O, həqiqətən çox uğurlu bir yazıçı idi. Onun hekayələri dünyaya yayılmışdır. Ancaq qəlbimin dərinliklərində ona qarşı bir inciklik var.

- *Bəs Məhmət Akifi necə qiymətləndirirsiniz?*

- Məhmət Akif XX əsrin tanınmış ən böyük türk şairidir. Hər Türkiyəyə səfərimdə bizim ilk cümhur başqanımız olan Məhmət Əmin Rəsulzadə və Akifin qəbrini ziyarət edirəm. Mən bir vaxt Azərbaycanın milli marşını yazmaq fikrinə gəlmişdim. Buna görə də rus marşları ilə bərabər dünyanın nə qədər marşı varsa, hamısını diqqətlə oxudum, təhlil etdim. Belə qərara gəlmişdim ki, Akifin yazdığı milli marşa tay olacaq bir marş, demək olar ki, yoxdur. Onu əvəz edəcək ikinci bir marş çətin ki, tapılsın. Bu, olduqca güclü bir əsərdir. Akif fenomenidir. Hələ onun "Çanaqqala şəhidləri" adlı şeirini demirəm. Dünyaya şəhidi ondan gözəl təsvir edən ikinci şair gəlməmişdir. Bu mövzuda ondan daha böyük bir şeir təsəvvür edə bilmirəm. Bu cür qüvvətli söz söyləmək qeyri-mümkündür. Mən Akifin qarşısında baş əyir və ona sitayiş edirəm. Allah ona rəhmət eləsin! Onun şairliyi əqidə və əməldən yaranmışdır. "Safahat" mənim stolüstü kitabımdır. O, 70 milyon xalqın qəlbində yaşayır. Onun fikirlərini yaşatmalıyıq. Türk xalqları onu dərinləndirən tanınmış və öyrənməlidir. O yaşadığımız əsrin poeziyasının bayraqdarlarından biridir.

- *Nəcib Fazıl Kısakürək haqqında nə deyə bilərsiniz?*

O, xarici görünüşünə görə sizə oxşayır. Sizə baxanda onu xatırlayıram. Onun şeirlərini oxumusunuzmu?

- Nəcib Fazıl şəxsən tanımıram. 30 ildir ki, Türkiyəyə gedib-gəlirəm. 35 il bundan qabaq Bakıda Ertan Yüləklə tanış oldum. O, Londonda oxuduğu vaxt Moskvaya gəlmişdi. Orada onunla tanış oldum. O, mənə dedi ki, siz Nəcib Fazıl oxşayırsınız. Çoxları da bunu təsdiq edir. Bundan sonra mən onun "Çilə" kitabını oxudum. Hiss etdim ki, mən ona tək cə xarici görkəmlə deyil, ruhən də yaxınam. O da bizim böyük şairlərimizdən biridir.

- *Siz həm də millət vəkilsiniz. Yəni, həm də siyasətçisiniz. Ölkəniz kommunist rejimindən xilas olub demokratiyaya doğru keçid dövrünü yaşayır. Azərbaycan artıq 8 ildir ki, azad bir ölkədir. O dövrlə indiki dövr arasında hansı dəyişikliklər olmuşdur? Azərbaycan istiqlalı ilə bağlı nələr söyləyə bilərsiniz?*

- Xalq arasında belə bir söz işlədilir: "İki sevinc bir yerə sığmaz". Sovet İttifaqı dövründə qarnımız tox idi. Ac adam yox idi. Ancaq istismar var idi. Azadlığımız isə yox idi. Ancaq millət gözütox yaşayırdı. Azadlığımız bizi çox sevindirmədi. Torpaqlarımızın bir hissəsi ermənilər tərəfindən işğal edildi. Ölkədə işsizlik var. Olduqca çətin vəziyyətə dəyik. Fabrik və zavodlarımız dayanmışdır. Sovet İttifaqından qalan texnologiya yeniləri ilə əvəz olunmalıdır. Millətin əksəriyyəti çətin vəziyyətdədir. Əlbəttə, bunlar müvəqqətidir.

Mən sovet zamanı ölkəmin istiqlalını arzulayırdımsa, indi millətin rifahını arzulayıram. Ədəbiyyat həyatın aynasıdır. Əgər bir yazıçı yaşadığı zamanın dərdlərini əsərlərində əks etdirmirsə, onda o, ədəbiyyat deyildir. Sənət sənət üçün yox, xalq üçündür. Sovet İttifaqı dövründə kitablarımızı yeddi milyon nəfər üçün 40-50 min tirajla çap edirdi. Hal-hazırda isə kitablarımız iki-üç min tirajla çap edilir.

- 74 yaşınıza baxmayaraq, Sizi olduqca çevik görürəm. Bu çeviklik Sizdə hardandır? Məsələn, gündə neçə saat işləyirsiniz?

- Gecə saat 12-dən mənim işim başlayır. Gün işığında ya da bilmirəm. Bu hal məndə gənc yaşlarımdan adətə çevrilib. Səhər saat 6-da iştahla yemək yedikdən sonra 6³⁰-da yatıram və gündüz saat 12-də, ya da 1-də qalxıram. Fikrimi ancaq gecələr cəmləşdirə bilərəm. Və deyirəm ki:

Əgər olmasaydı dünyaca dərdim,
Dərdin yoxluğunu mən dərd edirdim.

Biz şairləri dilləndirən dərddir. Akifi dilləndirən də elə dərd olmuşdur.

Mən Azərbaycan və Türkiyədəki partiyalar arasındakı mübahisə və didişmələri heç cür başa düşə bilmirəm. Nə üçün belə edirlər? Partiyaların mübahisələrinə baxarkən qəlbim sıxılır. Yeddi milyon əhalisi olan Azərbaycanda 30-dan çox partiya var. Bu kimə lazımdır? Anası xəstə olan övladların savaşmağa, didişməyə haqqı yoxdur!

- Əfəndim, bu gözəl müsahibənz üçün sizə təşəkkür edirəm.

-Mən də təşəkkür edirəm. Türkiyəli bütün qardaşlarıma ən səmimi salamlarımı yetirin.

"Egitim-bilim", may, 1999.

DİNİMİZİ SEVƏK, SEVDİRƏK, YAŞADAQ

İslam dini şairlərin düşmənidir. Amma bütün şairlərin yox!

Quran şairləri lənətləyir. Amma bütün şairləri yox.

Peyğəmbərimiz şairlərin dostu, həbibisi olub. O, Allahı insanlara sevdiren, qəlblərdə iman sevgisini alovlandıran şairlərin dostu, həbibisi idi.

Böyük türk şairi Nazim Hikmət üzünü ölkəsinin iqtisadçılarına tutaraq demişdi:

"Əgər siz Türkiyənin sabahının necə olacağını bilmək istəyirsinizsə, iqtisadi-riyazi hesablamalar aparıb özünü zərər yormayın, siz bunu, sadəcə, şairlərdən soruşun".

Bilirsinizmi niyə?

Çünki bizim kimi adi, öləri insanlarla müqayisədə şairlər Allaha bir köynək, bir mərtəbə daha yaxın olurlar. Allahdan gələn hissiyyat, Allahdan gələn işıq şairlərə ən doğrunu söyləməyə imkan verir.

Amma bu, hər bir şairə aid deyil. Bu, yalnız Allahın dostu olan şairlərin nəсібidir.

Biz bu gün lənətlənmiş şairlərdən danışmaq fikrindən uzağıq. Öksinə, Allahın dostlarını axtarmaq niyyətimiz var. Arayışlarımız axtarışlarımız bizi şəriyyətin dünyasının ən BƏXTİYAR ADAMININ məskun olduğu ünvana gətirib. "Mən Bəxtiyaram ki..." deyən şairə "siz, doğrudanmı, bəxtiyarsınız?" sualını vermək qərarımız-qətiyyətimiz var. Çoxlu mükafatlara layiq görüldüyü üçün yox. Kitablarının yüz minlərlə nüsxə ilə tirajlanmağına görə yox. Türk dünyasının hər yanında tanınmağına görə də yox.

Allahın varlığına iman gətirdiyinə görə, Allahı sevdinə görə və şeirlərində Allahı sevdirdiyinə görə "Siz BƏXTİYARSINIZMI?" sualını vermək istəyirik.

Cavabı təqdirəlayiqdir: "Allahı şəksiz-şübhəsiz qəbul edən adam dünyanın ən xoşbəxt, ən dərdsiz-qəmsiz adamıdır".

Allahım! Nə yaxşı ki, ölkəmdə Səni tamamilə unudan, Sə-nə üsyan edən şairlərlə bərabər, Sənin nurunla nurlanmış, Sə-ni qələmi ilə bizə sevdiren BƏXTİYAR ŞAİRİMİZ də var. Şükürlər olsun!

Bu, mənim onunla sayca dördüncü söhbətimdir. O isə uzun ömrünün zirvə çağında ilk dəfədir ki, bir Azərbaycan qəzeti-nə Uca Yaradan haqqında və dinimiz haqqında müsahibə ve-rir.

"Sabah-Nyus" qəzeti ədəbiyyatımızın patriarxını sizinlə baş-baş buraxır, dəyərli oxucular. İnənirəm ki, onun cavabla-rındakı səmimiyyət sizləri də şoka salacaq. Əgər nəzərə alsaq ki, səmimilik bu gün bu cəmiyyətdə ən gət şeylərdən biridir!..

TÜRKÜN ÖZÜ VƏ SÖZÜ

Millətin imanlı şairi Bəxtiyar Vahabzadə

- Bəxtiyar müəllim, inşallah, bu yaxın günlərdə Allahınızın bizə ərməğan etdiyi ən gözəl aylardan birini - Ramazanı qar-şılatacağıq. Mübarək Ramazanı. Dini və milli bayramlarımız arasında Ramazanın xüsusi yeri var. Və biz çox istərdik ki, millətimizin həyatında Ramazanın yeri barədə sizinlə söhbət aparaq və oxucuları millətimizin və ədəbiyyatımızın ağsaqqa-lının Ramazan haqqında, bütövlükdə, dinimiz haqqında düşün-cələri ilə tanış edək. Bu Ramazana necə hazırlşırsınız?

- Vallah, mən sizə deyim ki, ilk növbədə, əlbəttə, uşaqlı-ğım yadıma düşür bu barədə söhbət edərkən. Mənim yadıma gəlir, Şəkidə olduğum vaxt, yəni uşaq ikən, obaşdanlığa dur-maq deyilən bir şey vardı. O, bir mərasim idi, o, bir təntənə idi. Ona hər səhər yalnız uşaqlar yox, böyüklər də hazırlşırdı. Bu, doğrudan da, çox böyük bir təntənə idi - obaşdanan

durmaq, böyüklərlə bərabər dualar etmək, sonra onların na-mazlarına tamaşa etmək və orucun necə başlanmasını görmək - bütün bunlar biz uşaqlar üçün sirli-sehirli bir aləm idi. Gü-nün sonunda dədələrin, nənələrin bir yerə yığılıb, mehriban-lıqla, təbəssümlə iftar açmaları, bizləri əzizləmələri, bax, bun-lar hamısı bizimçün böyük bir səadət idi.

Lakin sonralar biz Bakıya gəldik. Mən uzun müddətə hə-min o mühitdən ayrıldım. Amma atam da, anam da əvvəlki kimi namaz qılırdılar. Mən, ümumiyyətlə, dindar ailədə do-ğulmuşam, dindar ailədə böyümüşəm. Ona görə də hər şey və hər kəs, namaz qılan hər kəs bu gün də gözümün qabağında-dır: babam, atam, əmilərim. Onların namaz qılmaları, oruc tut-maları hamısı, bütün xırdalıqları ilə yadımdadır. Qurban bay-ramına hazırlıq, Orucluğa hazırlıq bir təntənə idi, böyük bir mərasim idi, sevimli günlər idi onlar (səsində həsrət və nis-gil notları açıq-aşkar hiss olunur. Ah çəkir). Və səhərlər Əzan səsinə oyanmaq. Bu da bir dünya idi və böyüklərlə bərabər yataqdan qalxmaq, yuyunmaq, onların pıçıltılı duaları - bunlar hamısı mənim gözümün qabağındadır.

Amma 11-12 yaşından sonra hər şey dəyişdi. Həm Bakı-ya gəldik, həm də dinə qadağalar qoyuldu. Artıq ibadət et-mək, dininə bağlı şəkildə yaşamaq qadağan idi. Atam da, anam da, əvvəlkindən fərqli olaraq, namazı gizlicə qılırdılar ki, qonşu görməsin. Ailələrin çoxunda namaz gizli şəkildə qı-lınırdı. Amma hətta bu tərzlə belə qoruyub-saxlaya bildilər di-nimizi. O gözəlliyi saxladılar. İndi bu gün mən onlara minnət-daram ki, islamı yaşadılar. Və mənim övladlarım da onu gör-dülər - babalarının, nənələrinin necə ibadət etmələrini. Namaz qılma mərasimlərini təkcə mən yox, mənim övladlarım da gördülər.

Demək istəyirəm ki, o xatirələr mənimçün çox əzizdir, çox şirindir. Ramazan bayramı ilə bağlı xatirələr xüsusilə əvəzsiz

dərəcədə şirindir. Təşəvvür edin ki, bayram gününə xüsusi hazırlıq görülərdi. Nənələrimiz fətir bişirərdi, çildab bişirilərdi və s. Hamı bayrama məxsusi hazırlaşardı. Təkcə biz yox, bütün ətraf: qohumlar, qonşular hamısı bu günə sevə-sevə hazırlaşardı. Amma təəssüf ki, bu şirinlik, bu gözəllik getdi (yenə ah çəkir). İndi Allaha min dəfə şükür eləyək ki, dinimiz-imanımız yenidən özümüzə qayıtdı. O şeylər yenə də davam eləyir, mən bunu görürəm. Cavan uşaqlar namaz qılır, oruc tuturlar. Mən qeyd eləyim ki, mənim övladlarım da inanclıdırlar, nəvələrimin içərisində namaz qılanları da var, oruc tutanları da var. Bu ənənənin davam eləməsi mənim xoşuma gəlir, mənə ləzzət eləyir. Nəyə görə? Sovet dövründə dindən danışmaq, bilirsiniz ki, yasaq idi. İndi Allaha şükür, yasaqlar götürülüb.

Axı, bu din nədir? Din hər şeydən öncə əxlaqdır, təmizlikdir, yüksəklikdir, ucalıqdır. Biz bundan niyə qorxmalıyıq ki? Din nə deyir bizə? Quran nə deyir bizə?

Oğurluq eləmə, əyriilik eləmə, nadandıq eləmə, qeybət eləmə, pis sözlər danışma, tərbiyəli ol, əxlaqlı ol və s. Dinin bütün mahiyyəti bundan ibarətdir. Quranın mahiyyəti budur, əgər lap xırdalığınacan çözləsək. Allahın varlığını qəbul eləmək böyük nemətdir, xoşbəxtlikdir. Mən hesab edirəm ki, Allahı şəxsiz-şübhəsiz qəbul edən adam dünyanın ən xoşbəxt, ən dərdsiz-qəmsiz adamıdır. Çünki o, bu dünya ilə bərabər, o biri dünyanın da varlığına inanır. Və ona görə də özünü bu dünyada tərbiyəli aparır ki, o dünyası əlindən getməsin. Bu, gözəl şeydir, gözəl nemətdir.

Avropa filosoflarından biri çox gözəl bir söz deyib: Əgər Allah olmasaydı belə, Onu yaratmaq lazım idi, insanların tərbiyəsi üçün, əxlaqı üçün. Yəni, bil ki, o dünyada haqq-hesab var. Özünü yaxşı apar, sən cavab verməli olacaqsan əməllərinə görə. Bu, çox gözəl şeydir. Bunu başqa hansı yolnan elə-

mək olar? Məktəbin, qəzetin, jurnalın buna gücü çatmaz. Allahın varlığı, dinin mövcudluğu bizi əxlaqa çağırır, təmizliyə çağırır. Əgər adam imanlıdırsa, bir adama ağır, köntöy bir söz deyəndə, az sonra özünə yer tapa bilmir, düşünür ki, vay, mən neynədim, qəlb sındırdım, qəlb sındırmaqsa çox günahdır. Günahı, savabı bilməyən adam, adam deyil (əlini qarşımızdakı kiçik masa üstündəki diktafona uzadaraq), bu sənindir, mən bunu götürüb qoydum cibimə, sən isə bunu görmədin, amma Allah bunu gördü, axı!!! (bu sözləri xüsusi intonasiya ilə vurğulayır. Pauza). Gör, Allah insanı harda və necə nəzarətdə saxlayır. Ona görə də insan həmişə özünə kənardan baxır və tez-tez özüylə daxilən söhbət edir, götür-qoy aparır: bax, mən bu işi tutmamalıyam, amma filankəsə filan xeyirxahlığı mütləq eləməliyəm. Yəni, insan, imanlı insan, hər an öz üzərində Allahın gözü nü hiss edir. Bu, yaxşı haldır. Deməli, insan hər an vicdanı ilə baş-başa qalır və vicdanı, imanı onu yanlış qərarlardan, günah əməllərdən qoruyur.

Mən sizin bu təşəbbüsünüzü alqışlayıram və mənimlə məhz bu mövzularda söhbət etdiyinizə görə sizə öz minnətdarlığımı bildirirəm. Mətbuatın gücü çox böyükdür. Bu gücdən istifadə eləyib, Allahı, Onun dinini təbliğ eləmək lazımdır. İnsanları maarifləndirmək lazımdır, paklığa çağırmaq lazımdır insanları. İnsanlarımız bilməlidir ki, savab nədir, günah nədir? Bu iş günahdır, o isə savabdır. Savabın dalınca get, günahın dalınca getmə.

- Bugünkü insanların daha çox nəyin dalınca gedirlər: savabınmı, yoxsa, günahın?

- Mən elə hesab eləyirəm ki, o, hər bir insanın özündən asılıdır. Tərəziyə qoyub ölçmək olmaz ki, hansı çoxdur. Onu yalnız Allah bilir. Hər halda, bizim borcumuz, sizin borcunuz savabı təbliğ eləməkdir ki, ey insan, çalış, çalış ki, savab qazanasan!

- Bəxtiyar müəllim, uşaqlıq çağlarınızda dədələriniz, nənələriniz, əmiləriniz əlinizdən tutub da Ramazan mərasimlərinə aparıblar. Bəs, siz necə, siz də... (sualımı yarımçıq kəsir).

- Bayramlaşmağa gedərdik qohum-qardaşnan. Təzə paltar geyib gedirdik qohumlara, qonşulara. Hamıyla bayramlaşırdıq. Evlərdə bayram süfrələri açılırdı. Bayram sevinci ilə, gülər üzlə bizi qarşılayırdılar...

- Təbriklər olurdu...

- Bəli, bəli, bəli.

- İndi siz də öz nəvələrinizlə bayramlara, bax, o şəkildə hazırlaşırırsınız? Ümumiyyətlə, bugünkü babalar nəvələrinə bu gözəllikləri yaşatmağın fərqindədirlərmi?

- Yox! Yox! Çox heyif (pauza). Düzdür, bayramlaşırdıq, uzaq qohumları telefonla təbrik eləyirik, bunlar olur, amma əvvəlki o təmtəraq, o şirinlik artıq yoxdur... Heyif!

- Nəyə görə?

- Mənə elə gəlir ki, bu şeyləri mətbuatda, televiziya da təbliğ etmək lazımdır. Və, və, və... birinci növbədə, təbliğ eləyənin özü bu şeylərə əməl etməlidir. Siz də, mən də, onlar da. Bax, birinci növbədə, özümüz əməl etməliyik.

- Necə baxırsınız, Bəxtiyar müəllim, bəlkə də, Ramazan bir son fürsətdir - biz insanların təmizlənməyi üçün, Allah qarşısında qorxu və sevgi hissi ilə hazır olmaq üçün, nöqsanlarımızdan əl çəkmək üçün, insanlara və həyata, millətimizə bir ayrı gözlə baxmaq üçün. Sizcə, bugünkü Azərbaycan insanı bu ilahi fürsətdən yetərincə istifadə edəcəkmiki, edə bilirmiki?

- Kafi deyil. Yox. Məni qane eləmir.

- Bu nədən irəli gəlir? Bəlkə də, insanlar bilgisiz olduqları, xəbərsiz olduqları üçün Ramazanı coşqu ilə yaşaya bilmirlər?

- Yaşlılar, o cümlədən mən də bu şeyləri bilirik. Çünki ən azı uşaqlıq çağlarımızda bu şeyləri görmüşük, yaşamışıq. Amma orta nəsil və yeni nəsil bu gözəlliklərdən xəbərsizdirlər.

- Yəqin ki, bu işdə təqsirin mühüm bir hissəsi həm də bizim din xadimlərimizdədir.

- Bəli, bəli, bəli. Din adamlarımızın, məscidin, təbliğçilərin günahıdır. Dini təbliğ eləyən adam gərək o qədər saf ola ki, onun dediklərini mən qanun kimi qəbul edəm. Amma mən görəndə ki, o cüvəllağılıqla məşğuldur, onda onun dediklərinin mənə nə aidiyyəti var. Din adamı özü birinci növbədə hər kəsə nümunə olmalıdır.

- Siz kiməsə, din xadimlərindən hansınasa müraciət etməsini ki, niyə bayramlarınızın bayram kimi yaşanması üçün üzərinizə düşən işləri görmürsünüz? Niyə fəaliyyətsizsiniz?

- Yox, yox, düzü, olmayıb. Müraciət etməmişəm.

- Amma, tutaq ki, belə bir niyyətiniz olsa, kimə müraciət edərdiniz ki, axı, siz məsulsunuz bu işə.

- Birinci növbədə, erk elədiyim adamlara. Bütövlükdə isə, hər kəsə. Çünki bayramı bayram kimi yaşamağımız, ilk növbədə, bizim özümüzə, hər birimizdən asılıdır. Biz insanlar, nədənsə, son vaxtlar hər şeyə biganə olmuşuq.

- Bəxtiyar müəllim, tutaq ki, belə bir qərara gəldiniz ki, mən - Bəxtiyar Vahabzadə növbəti əsərimi, təbii ki, irihəcmli əsərimi, məhz ilahi məqamlarla bağlı olaraq yazacam. İslama bağlı olaraq yazacam və ideal bir müsəlman obrazı yaradacam. Belə bir niyyət, belə bir qərar ola bilər?

- Olmayıb. Amma əsərlərimə baxasınız, hamısında Allah, savab, halal, günah məqamlarını görürsünüz.

- Doğrudur, amma mən planlı şəkildə, sistemli şəkildə, çox konkret olaraq İslamdan bəhs edən və ideal müsəlman obrazını canlandıran bir əsərdən danışım.

- Əlbəttə ki, xeyli gözəl olardı. Çox ağıllı fikirdir, ağıllı təklifdir. Çox gözəl olar: bir nümunəvi mömin obrazı yaratmaq!

Mən sizə bəzi şeyləri demək istəyirəm. Biz bu gün İslamdan danışırıq. Mənim dinlərin hamısına böyük hörmətim var.

Heç vaxt bir dini o biri dinə qarşı qoymaq olmaz. Xristian dininin də üstünlükləri var, iudaizmin də üstünlükləri var, İslamın da. Mən hamısını oxumuşam. Amma obyektiv oxumuşam. Yəni, mən müsəlman olduğuma görə olmasın. Və İslam haqqında müsəlman olmayan şəxslərin, alimlərin fikirlərini də oxumuşam. Yenə deyirəm, mən müsəlman olduğuma görə yox. Obyektiv reallığın da təsdiqlədiyi kimi, İslamda yüksək dəyərlər var. Bunlar başqa dinlərdə və o dinlərin kitablarında yoxdur. Ən böyük şey Halal və Haram məsələsidir, Savab və Günah məsələsidir. Bu məsələ, əlbəttə, o biri dinlərdə də var, amma bizdə, İslamda o, daha mükəmməl bir şəkildədir. Çünki Quran bu şeylərin proqramını verib, həyatı gözəl bir şəkildə yaşamağın proqramını verib. Bu yaxınlarda mən bir gəncə tanış oldum. Azərbaycanlıdır, amma rusdillidir. O, Quranı oxuyub tanış olub və valeh olub. Ondan sonra başlayıb ərəb dilini öyrənməyə. Müəllim tutub, ərəb dilini mükəmməl öyrənib. Ərəbi öyrənəndən sonra başlayıb Quranı tərcümə etməyə rus dilinə. Çünki Azərbaycan dilini yaxşı bilmir. Və onun tərcüməsi Quranın rus dilinə tərcümələri içərisində ən mükəmməli hesab olunur. Hətta ərəb ölkələri də bu həqiqəti təsdiqləyiblər. İndiyə qədər ən gözəl tərcümə Valeriya Poroxovanın tərcüməsi hesab olunurdu. Amma bunun tərcüməsi ondan da üstün oldu. Çox mükəmməldir. Mənim ürəyim dağa döndü onunla söhbət eləyəndə. Çox cavandır. 20 yaşı ola-olmaya.

- *Yəni, yeni bir nəsil yetişir...*

- Yeni nəsil yetişir, bəli! O nəsil artıq tamam başqa cür olacaq.

- *Bəs, indiki nəsil dinimizə bağlılıq baxımından, sayğı və sevgi baxımından sizi tam qane eləyir?*

- Vallah, o qədər təmasım yoxdur. Çünki artıq uzun müddətdir ki, universitetdə dərs demirəm. Universitetdə cavanlar-

la ünsiyyətim çox olurdu. İndikilərin arasında, mənə, ortababları da var, yaxşılı da var, amma tam mükəmməlləri hələ azdır. Amma var, yetişir. Yeni nəsil yetişir.

- *Bəxtiyar müəllim, seçki kampaniyasının gedişatı ilə maraqlanırsınız mı?*

- Yox!

- *Amma istəsəniz də, istəməsəniz də, televizorun düyməsini basdıqda kanalların hansındasa bu və ya digər deputatlığa namizədin çıxışını seyr etməli olur və ya platformasını oxuyursunuz.*

- Bəli, bəli.

- *Siz heç rast gəlmisinizmi ki, hansısa bir namizəd cəmiyyətdəki bu və ya digər problemləri qabartmaqla bərabər, dini məsələlərə də toxunmuş olsun?*

- Yox, rast gəlməmişəm.

- *Bu nədən irəli gəlir? Namizədlərin dini məsələlərə biganəliyinin səbəbi nədir? Məgər din bizim gündəlik yaşamımızda yer tutmamalıdır mı?*

- Yox, yox, siz nə danışırırsınız. Əlbəttə ki, olmalıdır. Amma neynəyək, yoxdur da. Çünki şüurlar hələ o səviyyəyə qalxmayıbdır. Din hələ məişətimizə girməyib. Bu, o vaxt var idi. Din bizim həyatımızın bir hissəsi idi. Bu gün isə biz dinimizə qovuşub yaşamırıq. Baxın, indi mən, dinini bu qədər sevən, İslamı sevən adam, soruş məndən ki, mən namaz qılıram mı?

MƏN HEÇ BİR MƏZHƏBİN ŞAİRİ OLMAQ İSTƏMİRƏM!

Mən kimin şairi olacağam?!

- *Namaz qılırsınız mı?*

- Yoox... Yox! (Üz-gözündən təəssüf hissləri yağır)

- *Nədən?*

- Nədənsə, vərdis eləyə bilmədim. Olmadı. Sevməyimə, İslama aludə olmağıma baxmayaraq, namaz qılmaq mənə hələ də nəsib olmayıb.

- Siz heç cəhd eləmisinizmi buna?

- Cəhd eləmişəm, ay oğul! Amma faydasız. Çünki hafizəm çox zəifləyib. Surələri əzbərləyirəm, amma yadda qalmır. Namaz qılmaq üçün surələr, ayələr hər zaman masanın üstündədir. Amma heyif ki, yadımda qalmır. Daha doğrusu, on dəqiqə qalır, sonra çıxır yadımdan. Çətindir... (heyfslənərək) bu yaşdan sonra çox çətindir...

- Amma buna baxmayaraq, mənə, siz özünü daima namaz ab-havasına kökləmişiniz.

- Əlbəttə, əlbəttə. Mən sənə onu da deyim ki, yoldaşım namaz qılır. Mən onun namaz qılmağına kənardan durub baxıram, mənə ləzzət eləyir. Deyirəm, halal olsun, qıl. Allah qəbul eləsin, qıl.

- Allah sizə də nəsib əyləsin, Bəxtiyar müəllim. Kim bilir, bəlkə də, elə bugünkü söhbətimizdən sonra sizdə tamamilə köklü bir dəyişiklik baş verəcək.

- Ola bilər... ola bilər... Mənim nəvəm var - qızımın qızı, namaz qılır, oruc tutur.

- Bəxtiyar müəllim, bu gün çox əlverişli bir məqamdır - millət vəkili olmaq istəyənlərə ismaric göndərmək üçün ki, ay cənablar, bax, televiziya ilə çıxışlarınızda hər şeydən danışırırsınız, bəlkə, iman məsələsinə də bir qədər yer ayırırsınız.

- Xeyri yoxdur. İman hər kəsin içindən gəlməsə, mümkün deyil. İmanı olmayanın qəlbinə, əqlinə mən nə təhər iman duyğusu yerləşdirim? Bu mümkün deyil. İman, bax, burdan (əlini ürəyinin üstünə qoyur) gəlməlidir.

- Ustad, Allahın nəsibi ilə, tarixin yazısı ilə iş belə gətirib ki, Azərbaycan cəmiyyəti iki məzhəbin - şiələrin və sünnilərin ardıcılardan təşəkkül tapıb. Və hər iki məzhəbin nümayəndələri

dələri tarixən eyni bir məkanda qardaş kimi yaşayıblar və bir olan Allaha xidmət ediblər. Amma indi bu iki icmanın birliyinə, bir-birilə sülh və qardaşlıq şəraitində yaşamalarına təhlükə yaranıb: vəhhabilər deyilən xüsusi bir təbəqə tərəfindən. Bu məsələ cəmiyyətin öncüllərindən biri kimi sizi narahat edirmi?

- Çox təhlükəli məsələdir. Doğrudan da, bu, olduqca təhlükəli məsələdir. Mən hesab edirəm ki, bizim din xadimlərimiz bu məsələ barəsində mütləq düşünməlidirlər. Və hər bir məclisdə gərək bu məsələyə toxunalar və münasibət bildirlər ki, bu, həqiqətən də, xatalı məsələdir, qorxulu şeydir. Mən vəhhabilər haqqında eşitmişəm. Bu, Azərbaycana fəlakət gətirəcək. Və yaxud, götürək, sünni-şiə məsələsini. Bu da təhlükəli şeydir. Bunu heç dilə gətirmək də lazım deyil. Qətiyən lazım deyil. Həzrəti Əli kimdir, Ömər kimdir? Hamısı bir kökdən deyilmi?

Məncə, şüurlu adamlar yaxşı dərk edirlər ki, məzhəb məsələsini qabartmaq bu millətə qarşı cinayətdir. Biz yeni müsəlmanlar deyilik. Və kimsə bizim beyinlərimizi yuyub, ora məzhəbçilik toxumlarını əkə bilməz. Məzhəbçilər, fərqi yoxdur, sünni olsun, şiə olsun və ya bu iki məzhəbi bir-birinə qarşı qoymaq istəyən vəhhabi olsun, fərqi yoxdur, bu millətin düşmənidir.

Şəxsən mənim qəlbim hər iki məzhəbə, hər iki məzhəbin ardıcılalarına sevgi ilə doludur. Bizimçün hamısı əziz adamlardır: Həzrəti Əli də, Həzrəti Ömər də əzizdir. Hamısı eyni kökün budqlarıdır. Bu gün məzhəblər arasında ayrılıq yaratmaq istəyi cinayətdir. Mən bunu cinayət hesab edirəm. Böyük cinayətdir.

İndi mən səndəq soruşuram, ay oğul: tutaq ki, bizi böldülər, bu milləti şikəst etdilər və tutaq ki, bir-birimizə düşmənlər kimi baxmağa başladıq, de görüm, o halda mən kimin şairi olacağam? Hansı məzhəbin şairi olacağam?... (üzünün cizgiləri gərilir).

Mən heç bir məzhəbin şairi olmaq istəmirəm. Və hər kəsə bəyan edirəm: heç kəs məzhəb məsələsini bu millətin bəlasına çevirməyə cəhd etməsin. Buna cəhd göstərənlər Allahın da, bizim də hər birimizin lənətinə layiqdir!

- *Bugünkü dini mühitimiz sağlamdır mı? Mühit sizi qane edir?*

- Yox, sağlam deyil. Amma bunu da bilərəm ki, problem-siz cəmiyyət yoxdur. Əlbəttə ki, ən böyük xoşbəxtliyimiz ondadır ki, biz artıq millət olaraq müstəqillik, bizim başımızın üstündə himayədarımız yoxdur artıq. Təbii ki, bu gün bir çox nöqsanlarımız var. Həlli isə bizim özümüzədən asılıdır. Hər birimizdən asılıdır. Sizdən asılıdır, məndən asılıdır, bu millətin hər bir fərdindən asılıdır. Millətimizin hürr yaşamasını istəyiriksə, artıq hamımız bir araya gəlməliyik. Mən iqtidarımızı və müxalifətimizi ayrı-ayrı barrikadalarda görmək istəmirəm. Əgər milləti sevirsənsə - buyur, barış. Bir araya gəl. İnsanlara yapıcı və ya musavatçı gözü ilə baxmaq xəstəlikdir. Biz hansı əsrdə yaşayırıq?!

Azərbaycanı bir-birinə nifrətlə deyil, sevgi ilə yanaşa bilən insanlar yaşadacaqlar!

Lazım deyil, bu gün məzhəb məsələsini, siyasi mənsubiyyət məsələsini qabartmaq!

Bununçün bu gün hər birimiz təbliğatçı olmalıyıq, hər birimiz!

- *Amma burada bir xüsusi məqam var. Siz yazar kimi, bizlər jurnalist qələmiylənən, bir başqası əlində olan digər vasitələrlə sizin dediyiniz o gözəl mənəvi dəyəri, o Vətən sevgisini təbliğ etmək imkanındadırlar və bunu edirlər, edirik. Amma bir sıra insanlar da var ki, üzrlərinə düşəni etməzlər (B. Vahabzadə bu yerdə sözümü "əlbəttə" replikası ilə təsdiqləyir). Məsələn, Siz yaqın ki, mətbuatı izləyirsiniz, bilirsiniz ki, Dini Qurumlarda İş üzrə Dövlət Komitəsi və Qafqaz Müsəlmanları*

İdarəsi bu ölkədə sağlam dini mühitin formalaşması üçün, ilk növbədə, bilavasitə məsuliyyət daşıyırlar ("Doğrudur" replikası ilə yenə də fikrimi təsdiqləyir). Amma bunlar bu ən əsas vəzifəni yerinə yetirmək əvəzinə, biz sıradı müsəlmanları doğru yola yönəltmək əvəzinə, bir-birləri ilə cihad edirlər. Siz onlara nə deyirsiniz?

- Vallahi, mənim xəbərim yoxdur. Mənim Şeyxə də böyük hörmətim var, Rafiq Əliyevə də. Əlbəttə ki, aydın məsələdir. Yaraşarmı onlara? Nə Rafiq Əliyevə yaraşar, nə Şeyxə yaraşar! İkisi də ağıllı adamlardır. Mən onlara ancaq onu deyə bilərəm ki, aman günüdür, aman günü! Bu işi etməyin! Əl-ələ verin!

O da, bu da ancaq dinimizin təbliği ilə məşğul olmalıdır, dinimizin gözəlliklərini yaymalıdırlar, dinimizin üstünlüklərini camaata çatdırmalıdırlar.

Bu yaraşarmı, savaşımaq yaraşarmı onlara?!

Adi müsəlmana yaraşmaz bu, o ki qaldı din başçılarına yaraşarmı belə şey? Yox...

Mən eşitməmişəm bu barədə, bilmirəm, xəbərim yoxdur. Amma belə şey varsa, Allah eləməsin, Allah bundan saxlasın bizi.

Amin! Amin!

- *Bəxtiyar müəllim, bu gün gənclərdə İslama xüsusi bir maraq var, sevgi var. Və bu gənclər arasında xüsusi bir təbəqə də var ki, daxilən hansısa problemləri yaşayırlar - ya ailə şəraitində, ya iş mühitində, ya ayrı bir məkanda, ya dostlarıyla münasibətlərində, sevdikləri ilə münasibətlərində hansısa problemlər yaranır və bu üzdən daxili böhran, stress keçirirlər. Və bundan sonra yaranan boşluğu doldurmaq üçün, fərqli bir həyata başlamaq üçün dinlə, Allahla maraqlanmağa başlayırlar və İslamı daha yaxından tanımaq istəyirlər. Amma hardan öyrənəcəklər və ödəyəcəklər ehtiyaclarını?*

- Kitablardan. Amma faydalı kitablar azdır. Doğru yazılmış kitablar azdır.

- *Və üstəgəl xaricdən çoxlu ziyanlı kitablar daxil olur Azərbaycanın kitab bazarına. Gənclərimizi cəbhələrə bölən, məzhəb təəssübkeşinə çevirən kitablar bu gün ölkədə çox asanlıqla yayılır. Sizcə, kim yazmalıdır doğru kitabları? Məsələn, mənim kimi sırası bir müsəlman üçün qaneediciləri kitabları, meyilsiz-tərəfsiz kitabları kim yazmalıdır?*

- ...

- *Bəxtiyar müəllim, siz ədəbiyyata öz möhürünüzü vurmuş insansınız. Sizin kimi qələm ustasının ideal mömin obrazını yaratması gənclərimiz üçün faydalı olmazmı?*

- Ağıllı bir təklif elədin. Mənim beynimə batdı. Bir mömin obrazı yaratmaq olar. Mömin amma müasir insan obrazı... Müasir elmlərlə silahlanmış, ağıllı və müdrik müsəlman obrazı... Musiqini də başa düşür, ədəbiyyatı-fəlsəfəni də başa düşür, siyaseti də düzgün təhlil edir, atom fizikasıdan da xəbəri var...

- *Həqiqətdə, əsl müsəlman elə sizin dediyiniz kimidir. Amma bu gün istər ölkə daxilində, istərsə dünyada müsəlman obrazı siz dediyiniz kimi deyil, axı. Xüsusən də 11 sentyabr hadisələrindən sonra dünyada bir müsəlman xofu yaranıb. Müsəlmana qorxunc bir varlıq kimi yanaşırlar. Bax, müsəlmanlar haqqında bu cür yanlış təsəvvürləri dəyişmək üçün, müsəlmanın müsbət obrazını yaratmaq üçün nə etməliyik? Azərbaycanın payı ola bilərmə bu istiqamətdə? Bütün dünya miqyasında tanıtın, izah etsin ki, müsəlman heç də sizin anladığınız kimi deyil, müsəlman, bax, budur. Azərbaycanın hansısa bir qələm sahibi, bir yazarı bu işi, sizcə, yerinə yetirə bilərmə?*

- Nə deyim, vallah. Yəqin ki, var elə adamlar Azərbaycanda.

- *Məsələn, Çingiz Abdullayev detektiv romanlar yazmağı buraxıb da belə bir obrazın, belə bir qəhrəmanın olduğu bir kitab yazsa, roman yazsa, effekti ola bilərmə?*

- Belə bir obrazı yaratmaq üçün əvvəlcə İslam haqqında mükəmməl biliklərə sahib olmaq lazımdır, ayrıca götürülmüş müsəlmanın müsəlman fərdlərinin psixologiyasına, müsəlmanların tarixən həyat tərzinə yaxşıca bələd olmaq lazımdır.

- *Bir Nəsimi var idi. İmadəddin Nəsimi. Füzuli var idi. Məhəmməd Füzuli. Bunlar ədəbiyyatın və əxlaqın şeyxləri idilər.*

- Elə Nizami də.

- *Bəli, Nizami də həmçinin. Hardasa Seyid Əzim Şirvani də. Bunlar Allaha kifayət qədər yaxın insanlar olublar. Allahın dostları olan övlilər kimi. Amma bu gün bu ənənə qırılıb. Ədəbiyyatda Allahdan yazanlar, ideal insanlardan yazanlar demək olar ki, yoxdur. Görəsən, kim yaradacaq bu ənənəni?*

Bu gün postmodernistlər deyilən xüsusi bir yazarlar təbəqəsi var. Onların Allah haqqında yazdıqları bəzən az qala cinayət səviyyəsində ifadələrdən ibarət olur. Və yaxud, biri çıxır, postmodernist səpkidə bir roman yazır, təsəvvürlərimizdəki Dədə Qorqud və Şah İsmayıl obrazlarını alt-üst edir. Bütün bunlara necə baxırsınız?

- Ağıllı adam elə şeyə tüpürər, oxumaz!

- *Ustad, nəvənizin əlindən tutub məscidə gedirsinizmi?*

- Əlbəttə ki...

Məsciddə olarkən hansı hissləri keçirirsiniz?

- Dinimə qovuşuram. Allahın hüsurunda oluram. Allahın evində olmaq qeyri-adi bir şeydir. Quranımız da qeyri-adi bir kitabdır. Müsəlman onun mənasına da vərğündür, avazına da. Biz türklər məlum səbəblərdən Quranın mənasını tamamilə başa düşməsək də, o avaz bizi dəli eləyir, o avaz bizi heyretləndirir.

- *Uşaqlıq çağlarınızda yəqin ki, qələrlərimizi dinləmişiniz də. Quran qələrlərini.*

- Bəli, bəli... Səhərlər mən xüsusi ilə Quran avazına, Əzan səsinə ayıldım. Dəhşət idi. Mən onu izah eləyə bilmərəm. O, nə qədər böyük bir həzz idi (bu anları vəcdlə danışır). Dan yeri ağarır... Əzan səsi (gözləri uzaq sonsuzluğa zillənir). Milsiz dərəcədə böyük təsiri var onun insana. Kaş ki, hər kəs bu anları, bu hissləri yaşaya biləydi...

- *Millətin ağsaqqalı kimi millətə, onun ayrı-ayrı üzvlərinə, o cümlədən imanlı insanlarımız, hicablı xanımlarımıza Ramazan arzularınız və ümumiyyətlə, hər hansı başqa diləkləriniz varmı?*

- Var. Dinimizə sarılın. Dinimizlə silahlanın. İnsanlığımızı itirmək istəmiriksə, Allahın qanunları ilə yaşamalıyıq. Müsəlman ilahi qanunlarla yaşadığıca güclü və gözəl olur.

"Sabah-Nyus" qəzeti, 2-9-16 oktyabr, 2005.

SƏFƏR TƏƏSSÜRATLARI, GÖRÜŞLƏR

İKİ HƏFTƏ

1966-cı ildə Qərbi Berlindən bir məktub aldım. Məktubu Hans Peter Əhməd Şmide adlı bir alman yazırdı. Təmiz Azərbaycan dilində. Şmide bizim mətbuatımıza abunə olduğunu, mənim şeirlərimi oxuduğunu və bunlardan bəzilərini alman dilinə tərcümə etmək istədiyini bildirdirdi. Bundan sonra aramızda məktublaşma başlandı. Nəhayət, 1970-ci ilin dekabr, 1972-ci ilin mart aylarında dövlətimizlə Bakıya gəldi, bizim xalqımız, ədəbiyyat və mədəniyyətimizlə yaxından tanış oldu.

1972-ci ilin avqust ayında o, məni yoldaşım ilə bərabər Qərbi Berlinə dəvət etdi. Avqust ayının 10-u ilə 24-ü arasında biz onun qonağı olduq.

Biz alman tarixi, mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə çoxdan tanışıq. İlk gəncliyimizdən alman fəlsəfəsi - Marks, Engels, Hegel, Feyerbax, Fixte, Kant, Hartman, Şopenhauer kimi mütəfəkkirlərin, Bethoven, Bax, Vaqner, Ştraus, Haydn kimi bəstəkarların, Şiller, Göte, Brext kimi yazıçıların əsərləri ilə tanış olmuşuq.

Mən yola düşərkən alman xalqının yetirdiyi dühalar fikrində sıralanır, onların əsərlərində sevdiyim obrazlar gözlərim önündə canlanırdı. Mən getməmişdən əvvəl də Berlini tanıyırdım; onun küçələrini, parklarını, bağlarını, saraylarını, məşhur binalarını kitablardan öyrənmişdim. İki il əvvəl tamamladığım "416" poemasını yazarkən Berlinin xəritəsi göz önümdə idi.

416-cı Taqanroq diviziyası! Azərbaycan oğullarından təşkil olunmuş bu diviziya Mozdokdan Berlinə qədər şərəfli bir döyüş yolu keçmiş, nəhayət, Berlində küçə döyüşlərində iştirak

etmişdi. Bu diviziya Şpree çayının üstündən kəndir körpülərlə o taya adlanmış, Kayzer sarayını tutmuş, Unter-Linden küçəsində böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş, nəhayət, Brandenburg darvazasına bayraq sancmışdı. Mənim qardaşım İsfəndiyar bu şərəfli döyüş yolunu gedənlərdən və bu yollarda həlak olanlardan biri idi.

1944-45-ci illərdə qardaşım bu yolları sinəsilə aç-aça getmişdisə, bu gün mən həmin yolları yumşaq qatarda keçirdim. Mən qardaşımın və minlərlə qardaşlarının vaxtsız ölümünə səbəb olmuş bir məmləkətə gedirdim. Zamanın nə qərribə oyunları varmış! İçimdə bir-birinə zidd olan qərribə duyğular baş-baş gəlmişdi. Vaxtilə adı çəkiləndə dəhşətə gəlirdim və düşmən sandığım bir məmləkətə dost kimi ayaq basırdım.

1. Qərbi Berlin

Şmide arvadı ilə bərabər bizi Berlində qarşıladı. Biz dost kimi qucaqlaşmış görüşdük. Berlin vaxtilə axşam saat on idi. O, bizi Qərbi Berlindəki "Mərhəbə" restoranına gətirdi. Restoranın sahibi otuz beş-qırx yaşlarında Aras Ören adlı bir türkdü. Beş il əvvəl Aras, İstanbuldan Qərbi Berlinə gəlmiş, fəhləlik eləmiş, üç-dörd ay bundan əvvəl isə fəhlə dostlarının köməyi ilə həmin restoranı açmışdı. Restoran türk qaydasında bəzənmişdi. Yeməklər də milli türk xörəkləridi. Restorandakı xidmətçilər də türklərdi. Maqnitofonda türk mahnıları çalınırdı. Burada bizi Rəhmi Saltuk adlı cavan bir ozan (aşiq) qarşıladı. O, türk aşiq ədəbiyyatının klassiklərindən Yunus İmrə və Pir-Sultanın mahnılarını oxudu. Mahnılar çox, həzin idi. Mahnılar bizə Türkiyənin keçmişindən çox bu günündən şikayətləndirdi.

Gecə yarısı dostumun evinə gəldik. Şmidenin evi şəhər kənarında, kənd kimi bir yerdədir. O, nəhəng şəhərin gurultusundan qaçmış, sakit bir yerdə, meşənin içində özünə məskən salmışdır.

İlk növbədə, evinə qonaq gəldiyim Əhməd bəyi sizə təqdim etmək istəyirəm. Milliyyəti etibarilə alman olan bu adamın əsl adı Hans Peter, familyası Şmidedir. Gəncliyində türk dili ilə çox maraqlanmış, bu dili öyrənmiş və onun vasitəsilə bu dilə qohum olan türkmən, özbək, tatar, qırğız, qazax, başqırd və Azərbaycan dillərinə də maraq göstərmişdir. Zaman keçdikcə dinlərlə də çox maraqlanmış, din tarixlərini dərinlən öyrənmiş və onda alman xalqının mənsub olduğu xristian dininə bir şübhə oyanmışdır. Dediynə görə, atası da xristian dininə, kilsəyə rəğbət göstərməmişdir. Hans Peter uşaq ikən atası onu kilsəyə aparmaq istədiyini bildirmiş, lakin kilsə əvəzinə onu meşəyə gətirmişdir. Uşaq təəccüblənmiş və atasından soruşmuşdur:

- Bəs, axı, biz kilsəyə gedəcəkdik?

Atası cavab vermişdir:

- Mənim kilsəm buradır, oğul. Mənim üçün meşə ən böyük məbəddir, quşların mahnısı isə keşiş duasıdır.

Atasının bu eyhamlı sözləri uşağın qəlbində dərin izlər buraxmış və hələ o zaman bu barədə çox düşünmüşdür. Nəhayət, dünyada mövcud olan dinlərin kökünü, məqsəd və vəzifələrini, müqəddəs şəxsiyyətlərin tərcümeyi-halını və irəli sürdüüyü fikirləri dərinlən öyrəndikdən sonra bu adam islam dinini dinlərin hamısından üstün sanmış və təxminən otuz yaşında ikən müsəlmanlığı qəbul etmişdir. Onun dediynə görə, xüsusilə, İkinci dünya müharibəsindən sonra almanlar içərisində islam dininə rəğbət göstərənlərin sayı çoxalmış və bir çoxu bu dini qəbul etmişdir. Əlbəttə, din, məslək hər kəsin öz şəxsi işidir, ona görə də xristian dininə mənsub olan almanlar bu məsələyə çox laqeyddirlər. Onu da deyim ki, Qərbi Berlində kilsələrlə bərabər, məscid və hətta Budda məbədi də vardır. Almanlar içərisində Buddaya sitayiş edənlər də az deyil.

Hans Peter islam dinini qəbul edəndən sonra adının yanına Əhməd ismini əlavə etmiş, qadını da Hənifə adını götürmüş, uşaqlarının adını da Həsən və Hüseyn qoymuşlar.

O, çoxdan bəri Azərbaycan mətbuatını müntəzəm olaraq alır. "Azərbaycan" jurnalını, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetini mütaliə edir. Dinə inanmasına baxmayaraq sosialist ideyalarına da dərinlən rəğbət göstərir və özünü sosialist hesab edir. Bizim klassik ədəbiyyatı, Nəsimi və Füzulini, Axundzadəni və Cəlil Məmmədquluzadəni, Sabiri və C. Cəbbarlıni, bəstəkarlarımızdan Üzeyir bəyi və Fikrət Əmirovu çox bəyənir, sevir. Müasir yazıçılarımızın, demək olar ki, hamısını oxumuşdur. Bizim folklorumuza - nağıl və dastanlarımıza, bayatı və qoşmalarımıza bələddir desək, azdır, vuruşdur. Bizim Nizami muzeyi ilə uzun müddətdən bəri yazışmış, kitab mübadiləsi etmiş, tariximizi və bu günümüzü sevə-sevə öyrənmiş, ədəbi irsimizin bir sıra örnəklərini alman dilinə tərcümə etmişdir. Nağıllarımızı və "Koroğlu" dastanını, C. Məmmədquluzadənin bir sıra hekayələrini, Əkrəm Əylisli, Cəlal Bərgüşad və İntiqam Mehdiyev kimi gənc yazıçıların bir sıra əsərlərini, bu qeydlərin müəllifinin "İkinci səs" pyesini və bir sıra şeirlərini, Abbas Zamanovun Vaqif və Mirzə İbrahimov haqqındakı məqalələrini alman dilinə tərcümə etmişdir. O özü belə hesab edir ki, Azərbaycan ədəbiyyatından başladığı bu tərcümə işi onun gələcək fəaliyyətinin müqəddiməsidir. Gələcəkdə bu işi davam etdirəcək, alman oxucularını Azərbaycan xalqı və ədəbiyyatı ilə tanış edəcəkdir.

Əhməd bəy Qərbi Berlinin fabrik və zavodlarında çalışan türk fəhlələrinin yanında uzun müddət dilmənçilik vəzifəsini aparmışdır. Son zamanlar həmin vəzifədən istefa vermiş, indi isə məhkəmələrdə yəminli (andlı) tərcüməçi vəzifəsində çalışır.

Qərbi Berlinə gelişimizin səhəri, Berlindeki Sovet səfərxanasına gəldik. Qərbi Berlin xüsusi Beynəlxalq statusa malikdir. Şəhəri ikiye bölən hasardan - bu hasarın yanındakı gözetçi postundan keçmək lazım idi. Özümüzü gözetçilərə təqdim etdik. Pasportların yoxlanması və icazə vərəqəsinin alın-

ması bir saatdan çox çəkdi. Burada yüzlərlə səyyah növbəyə durmuşdu. Mən yoldaşım ilə idim. Əhməd bəy Berlinə ayrı postdan keçməli idi. (Yerli əhəlinin keçid yolu ayrı tərəfdəndir). O, müəyyən olunmuş yerdən keçib səyyahlara məxsus postun qarşısında bizi gözləməli idi. Keşikçi anket doldurduğumuzu tələb etdi. Mən anketi rus dilində doldurdum. Keşikçi məndən alman dilində nə isə xəbər aldı. Cavab verə bilmədim. Əl hərəkəti ilə o, mənə nə isə deyirdi. Mən çətinliklə başa düşdüm ki, keşikçi nə vaxt qayıdacağımızı xəbər alır. Mən bunu yoldaşıma Azərbaycan dilində izah edərkən yanımda dayanmış bir nəfər qarayanz oğlan:

- Azərbaycanlısınız mı? - deyər məndən xəbər aldı.

Mən:

- Bəli, - deyər cavab verirən o:

- Qardaş, mən də azərbaycanlıyam, - dedi.

Görüşdük. Tanış olduq. Əhməd Mehribani adlı bu gənc Təbrizdəndir. Berlinə biologiya fakültəsini bitirmiş, indi də burada aspirantdır. Elmi-tədqiqat institutunda çalışır. Bu yaxınlarda müdafiə edəcək. Tətil zamanı Təbrizə getmiş, evlənmiş və arvadını da özü ilə gətirmişdir. Mənə telefon nömrəsini verdi, evinə də dəvət etdi. Yarım saata qədər onunla söhbət etdik. Məlum oldu ki, Berlinə İran Azərbaycanından gələn azərbaycanlılar çoxdur. Bunların əksəriyyəti elmi idarələrdə çalışır. Çoxlarının adını çəkdi. Birinin vizit kartoçkasını mənə bağışladı. Əli Fəhmi adlı bu azərbaycanlı Qərbi Berlinə böyük bir klinikanın rəhbəridir. Tibb professorudur. Cərrahdir. Berlinin təbabət aləmində böyük nüfuzu var.

Əhməd Mehribani ilə dostcasına ayrıldıq.

Qərribə hallar keçirirdim. Necə oldu ki, mən bir şəhəri ikiye bölən bu hasarın yanında qardaşıma rast gəldim? Dörd milyonluq bu nəhəng şəhərdə hansı təsadüf məni onunla rastlaşdırdı? Bu nədir? Taleyin hökmümü, təsadüfümü?

İki adam boyu qalxmış hasarın yanında dayanıb düşünürdüm. Bir şəhərdə iki dünya, iki aləm, iki fikir! Ortada daş hasar!

14 gün ərzində Qərbi Berlinə tanış olduğum hər kəs - Əhməd bəydən tutmuş onun qonşularına qədər, Aras Örəndən tutmuş Əhməd Mehribaniyə qədər hamı bu haqda düşünür. Gəlişimdən bir neçə gün sonra Əhməd bəyin evində olan ziyafətdə bu ailənin yaxını olan bir dəmiryolçu mənə bəzi şeyləri anlatmağa çalışdı. O, xeyli danışdı. Yana-yana danışdı. Əhməd bəy onun dediklərini mənə cümlə-cümlə tərcümə edirdi. O deyirdi ki, yeməyə hər kəs bir şey tapır. O tayda da, bu tayda da. Ancaq məsələ bunda deyil. Biz çörək acı deyilik, fikir acıyıq, mənəviyyat acıyıq. Cəmiyyət fikir böhranı keçirir. Biz hansı ideyanın arxasınca getməyi və nəyə tapınmağı hələ bilmirik...

Əhməd bəyin dostu dəmiryolçunun 70-ə yaxın yaşı olardı. Onun yeganə oğlu müharibədə, Kiyev ərtafında ölmüşdü. O, öz oğlu haqqında acı-acı danışır və mənə onun hərbi paltar-dakı şəkillərini göstərirdi. Bu gənc, eynən mənim qardaşım yaşında idi. Onların hər ikisi eyni müharibənin qurbanı idi. Lakin o nə üçün, bu nə üçün? Qoca danışır. O deyirdi ki: "Hitler bizi güdazə verdi. Onun ideyası boş bir əfsanə idi. Hitlerin "Mayn kampf"ına görə alman xalqı öz səadətini başqa xalqların bədbəxtliyi üzərində qurmalı idi.

Səfərxanaya getdim. Yoldaşlarla görüşüb qayıtdım. Əhməd bəyin məşını ilə Qərbi Berlini gözdik, dolandıq. Lakin məni maraqlandıran şəhərin küçələri, parkları, bağları, muzeyləri deyildi. Bu nəhəng şəhərdə yaşayan insanlar, onların psixologiyası, həyata və hadisələrə münasibətləri, duyğu və düşüncələri idi. Mən Qərbi Berlinə yaşayanların geyim-kecimlərindən, hərəkət və davranışlarından, ciddi sifətlərindən onların qəlbinə oxumaq istəyirdim. Gənc oğlanların, demək olar ki, hamısı çiyinlərinə qədər saç uzatmış, "cins" şalvar geymiş,

müxtəlif firmaların emblemlərini şalvarın arxa hissəsindəki kəməre, yaxud da köynəyin qoluna yapışdırmış, çiyinlərindən maqnitofon asmışlar. Gənc qızların da əksəriyyəti ya şalvarlı kostyum (eynən oğlanlar kimi), ya da dizdən çox yuxarı don, yaxud yubka geymişdi. Kənardan baxanda qızla oğlan bir-birindən seçilmir. Əlbəttə, bu məsələnin zahiri tərəfidir. Qərbi Almaniyada olduğum müddətdə xeyli gənclə görüşdüm, söhbət etdim. Bütün bu görüşlərdən və söhbətlərdən aldığım təəssürat bu oldu ki, Federativ Almaniyada və Qərbi Berlinə, ümumiyyətlə, kitab çox az oxunur. Bunu ADR-in ən böyük nəşriyyatı olan "Volf und Welt" nəşriyyatının SSRİ xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri Koşut da ürək ağrısı ilə dedi. O dedi ki: "Qərbi Almaniyada ən çox macərə kitabları oxunur. Ciddi ədəbiyyata (istər siyasi, istərsə də bədii) meyl çox azdır. Şeirə isə həvəs göstərən lap azdır. Buna görə də Qərbi Almaniyadakı nəşriyyatlar, ümumiyyətlə, şeir kitablarını təsədüfdən təsadüfə nəşr edir. Şeir kitablarının tirajına gəlincə 1500-2000 ən yüksək tiraj hesab olunur".

Mən bizim şeir kitablarının yüksək tirajla çap olunduğunu dediyim zaman o gülümsündü. (Koşut rus dilini çox gözəl bilir. Ona görə də biz onunla asanlıqla danışırıq). O, Azərbaycanın əhalisinin sayını xəbər aldı. Mən beş milyon dediyim zaman o, təəccüblə çiyinlərini çəkib: - 5 milyon əhaliyə 10 min şeir kitabı çoxdur, - deyə gülümsündü. Mən hiss etdim ki, o, dediyim tiraja inanmır. O zaman "Bir baharın qaranquşu" adlı sonuncu kitabımı ona təqdim etdim və tirajını göstərdim.

- 25 min!

Koşut dəhşətə gəldi və etiraf etdi ki, bayaq mənim sözü-mə inanmırmış.

Ciddi ədəbiyyata biganəlik, yüngül əyləncə ədəbiyyatına meyl yalnız Qərbi Almaniya üçün deyil, bütün Qərb ölkələri-nə xasdır. Əylənmək, nəşələnmək! Bacardığıca dünyadan çox şey götürmək! Həyatın şirəsini çəkmək! Budur həmin ölkə-

lərdə adamların baş şüarı! XX əsr ağıl, düşüncə və böyük ixtiralar əsridir. Ağıl əsrində insanın ağıl və düşüncədən qaçmasını, yüngül əyləncələrə, mənasız dəblərə uymasını nə ilə izah etmək olar?

Nədir bu əyləncələr?
Dərk edə bilmirəm mən.
Adamlar usanıbmı
Dərin düşüncələrdən?

Deyirlər, Amerikada
Alimlər baş sındırıb,
İnsan üçün

cürbəcür

Kakainlər,
Tiryəklər,
Əyləncələr düşünür.
Nəçin?

İnsan fikirdən,
Qayğıdan,
Düşüncədən
Bir az ayrılısın deyə.
Bu dünyadan üzüüb
Özünə dalsın deyə.

Dərdə bax!
Əl götürür
Düşüncədən, ağıldan
Ağıl əsrində insan!..

Fikirsiz və ideyasız yaşayan hər kəs, insanlıqdan çıxıb fizioloji varlığa çevrilir. Fikirsiz insan bir parça ət, sümük və qan damalarından ibarətdir. Belə bir insan yalnız biologiyanın materialı ola bilər, ədəbiyyat və fəlsəfə üçün o, heç bir material verə bilməz. İnsan, ağıl, düşüncəsi, duyğusu və dünya-görüşü ilə insandır. Axı, insanı idarə edən də onun fikri, dü-

şüncəsidir. Fikir işıqdır. O, insanın ömür yollarını işıqlandırır, insan zəkasının işığı, fikrinin qılcımları ilə gələcəyə baxır. Haradan başlayıb hara getdiyini və ən mühümünü də nə üçün getdiyini bilir. Əgər belədirsə, fikirsiz, idealsız yaşamaq yaşamaqdır mı? Bu, hər bir kəs üçün belədir. Bəs bütöv bir xalqın idealsız yaşamağını nə ilə izah etmək olar? Mən bununla heç də vaxtilə dünyaya böyük fikir bahadırları vermiş alman xalqının indi fikirsiz, idealsız olduğunu demək istəmirəm. Hər xalqın özünə görə fikri, dünyabaxışı və ideali var. Lakin söhbət tək-tək adamların fikrindən getmir. Söhbət bütöv bir məmləkəti birləşdirən vahid bir ideyadan, vahid bir məsləkətdən gedir. Özü də bu vahid ideyanın və məsləkin bir xalqın deyil, bütün bəşəriyyətin səadətinə yönəldilməsindən gedir. Böyük bir xalq və məmləkəti yalnız gözəl və mütərəqqi ideyalar və fikirlər vahidə döndərə bilər.

Federativ Almaniya texniki cəhətdən çox inkişaf etmiş ölkədir. Bu ölkədə hər şey avtomatlaşıb. İdarələrin, aerodromların qapılarında tutmuş paltaryuyan maşına qədər, hər şey elektrikin köməyi ilə avtomatlaşdırılmışdır. Bunun üçün bir neçə misal çəkmək istəyirəm. Aerovağzalların qapıları adamın uzaqdan gəlişini "hiss edincə" öz-özünə taybatay açılır, adam keçəndən sonra öz-özünə bağlanır. Təyyarəyə qalxmaq və düşmək üçün pilləkən lazım olmur. Vağzaldan dördküncü bir boru xortum kimi açılıb təyyarənin qapısına dirənir. Adamlar rahat qalxıb düşürlər. Təyyarə vağzallarındakı səkilər öz-özünə hərəkət edir, səmişinləri istədiyi yerə aparıb-gətirir və...

İndi keçək məişətə. Çəğanın bələyi islandığı zaman dürməcdəki zəng səslənir, anaya xəbər verir ki, əsgiləri dəyişmək lazımdır. Yaxud, evdə hazırlanan yeməklərin əksəriyyəti yarımfabrikatdır. Məsələn, kartofun tozu, yumurtanın tozu və s. Evdə paltarlar avtomatik yuyulur, qurudulur və ütülənir. Bunlar hamısı qadınların işini yüngülləşdirmək üçün çox əlverişlidir və gözəldir. İlk baxışda bunlar adamda bir heyrət

doğurur. Sonra fikirləşirsən ki, bunlar vahid və böyük bir məsləkin, fikrin və əqidənin məhsulu deyil, fərdi qazanc ehtirasının məhsuludur. Bütün bunların insan zəhmətini yüngülləşdirdiyinə şübhə ola bilməz. Lakin bunlar insan həyatını gözəlləşdirmə bilirmi? Həyatı mənə ilə doldura bilirmi? Mən deyərdim, əksinə! İnsan hər şeyə idrakla nail ola bilər. Öz-özünə açılan qapılar, paltaryuyan, qurudan, ütüləyən maşınlar bu günün nailiyyətləridir. Sabah bunlardan da möcüzəli şeylər çıxacaq. Əsas məsələ insan həyatını gözəlləşdirməkdə və mənalandırməqdədir. Mən öz-özünə açılan aerodrom qapılarının əleyhinə deyiləm. Lakin istəyirəm ki, insanların könül qapıları bir-birinin üzünə açılsın.

Əhməd bəy danışır ki, bir binada yaşayanlar, əksərən, bir-birini tanımır. Bir-birlərinə gedib-gəlmir. Burada adamlar arasında ünsiyyət yox dərəcəsidir. Hamı qapalıdır. Deyir, bacımğilin qonşuluğunda tək bir qoca yaşayırmış. Qoca keçən qış xəstələnib ölür, kimsə bundan xəbər tutmur. Yay gəlir. Meyit iylənir. Qoxu ətrafı bürüyür. Yalnız o zaman binada kimsə öldüyündən xəbər tuturlar.

Burada ölü basdırmaq adəti də qəribədir. Meyiti ölü maşınında ailə üzvləri dəfn edir. Küçə hərəkəti qaydaları pozulmasın deyər cənazənin arxasınca izdiham getmir.

Qanun gözəl şeydir. Bəs borc? İnsanın insanlıq dərəcəsi onun başqaları qarşısındakı borcunu ödəməsi ilə də ölçülür. Aylarla, illərlə bir yerdə işlədiyin, yaxud yaşadığın, sevincini, kədərini bildiyin, dərdlərini bölüşdüyün bir adamı son mənzilə ötürərkən küçə hərəkəti qaydalarının pozulması ən böyük cinayətmış?

2. Qərbi Almaniyada Türkiyə

Mən bir məmləkətə gəlib iki məmləkətlə tanış oldum. On minlərlə türk fəhləsi Qərbi Berlinə çalışır, Federativ Alma-

niyada yarım milyona yaxın türk fəhləsi çalışır. Bütün dünyada isə onların sayı bir milyona çatır (Belçika, Hollandiya və İngiltərədə). Hazırda Türkiyədə bir milyona yaxın işsiz fəhlə xarici ölkələrə getmək üçün növbəyə dayanmışdır. Əlbəttə, bu bir ölkə üçün faciədir. Ölkəyə xarici valyutanın axması, əlbəttə, o ölkənin dövlət büdcəsi üçün faydalıdır. Lakin ölkəyə axan məbləğ kapitalist inhisarının müxtəlif oyunları nəticəsindən müxtəlif yollarla da ölkədən çıxır.

Qərbi Berlinə addımbaşı türk dükanlarına, restoran və kafelərinə, türk fəhlələrinə rast gəlirdik. Alman qəzetləri yazır ki, hazırda Qərbi Almaniyada doğulan 4 uşağdan biri türkdür və bir qəzet yarızarafat, yarıdoğru yazmışdı ki, Osmanlı imperiyası zamanı türk sultanları Almaniyayı işğal etməyə çox can atdılar, mümkün olmadı. Lakin, indi türklər Qərbi Almaniyayı "işğal etdi".

Yuxarıda dediyimiz kimi, Əhməd bəy Qərbi Berlinə tərcüməçi işləyir. Buna görə də o, bir parça çörək üçün öz vətəninə didərgin düşən türk fəhlələrinin vəziyyətini çox yaxşı bilir. Qərbi Berlin qaydalarına, həyat tərzinə və həyat şəraitinə uyğunlaşa bilməyən türklər tez-tez məhkəmələrə düşür, yerli cinayət məcəlləsinə görə mühakimə olunurlar. Buradakı türklər öz köklərindən və torpaqlarından ayrılmış ağaclara bənzəyir. Buradakı hava, iqlim, şərait, mühit onları isitmir. Alman dəqiqliyinə və qaydalarına uyuma bilmirlər. Gənclər bəzən alman qızları ilə evlənir. Amma zövq, dünyaya baxış, əxlaq normaları müxtəlif olduğundan yola getmirlər, dalaşırlar. Türklər qısqanır, qadınlarını öldürür, məhkəməyə düşür, cəza alırlar. Beləliklə, bığ dalınca gələn bu bədbəxtlər saqqalı da qoyub qayıdılar.

Qərbi Almaniyada yaşayan türk fəhlələrindən birinin başına gələn əhvalatı nəql etmək istəyirəm. Radio zavodunda işləyən M. adlı bu gənc Elen adlı bir dul qadınla tanış olur, uzun müddət gəzib dolanırlar. O, Elenin birinci ərindən olan

uşağına hədiyyələr alır, onu öz balası kimi sevib oxşayırmış, Elenin anası gəncin bu hərəkətini bəyənir və ona çox hörmət qoyurmuş. M. Eleni qəlbən sevmiş və evlənmək qərarına gəlmişdir. Bu qərarını söylədikdə qız rədd etmiş, onunla yalnız yoldaşlıq elədiyini, ailə qurmaq fikrində olmadığını bildirmiş, oğlana bundan sonra onlara gəlməsini qadağan etmişdir.

Bu xəbərdarlığa baxmayaraq, o, sevgilisigildən ayağını üzəməmiş, yenə gedib-gəlmişdir. Bir gün qız ona başqa birisi ilə evlənmək istədiyini bildirmiş və onu evdən qovmuşdur. Bir daha evə gələ bilməyən M. Eleni küçədə gözləyir, onun iş yerinə gedir, qızı rahat buraxmırmış. Qısqançlıq elə bir dərəcəyə gəlib çatır ki, nəhayət, o, Eleni bıçaqlayıb öldürür. İş məhkəməyə düzür. Məhkəmədə qızın anası və qardaşı Eleni təqsirləndirir və M.-in çox yaxşı adam olduğunu və bu xətanı məhəbbətdən törətdiyini göstərilir. Buna baxmayaraq, cinayət cinayətdir. M. Türkiyədəki üç bacısını və anasını ağlar qoyur. O, bu yad məmləkətə ailəsi üçün çörək qazanmağa gəlmişdi. Onlara pul əvəzinə dərd göndərdi.

Belə hadisələr yüzlərldir.

Türklər AFR-ə bir məqsəd üçün gəlirlər: nə yolla olur-olsun, bacardıqca çoxlu pul qazanmaq. Vətəndə qoyub gəldikləri anabacılarına pul çatdırmaq! Lakin AFR-də həyat tərzı elədir ki, onlar məqsədlərinə nail ola bilmir. Qazandıqları, gündəlik xərclərini zorla ödəyir. Türklər Qərbi Berlinin ən yoxsul məhəllələrində heç bir yaşayış şəraiti olmayan zirzəmilərdə yaşayır. Qazancılarının üçdə birini ev kirayəsinə, işıq puluna verirlər. Türk fəhlələrinin acınacaqlı halını onların şairləri Aras Ören "Qütbət-də şeir" adlı əsərində, görün, nə gözəl ifadə etmişdir:

Uç, dumam, uç,
Yarım uzaqda qaldı.
Meyvəsini dərdilər,
Əlim budaqda qaldı.
...Yar dediyim:

Fəratın köpüklü suyudur,
Traxomalı uşaqdır.
Ana bətnində ölən,
İlk beşiyinə kömülən
Yumuq gözlü bir bəbədir.

İşsiz - işçidir,
Sürsüz çobandır.
Harın bir bəyin
Evindəki dəbdəbədir.
Həsretli ürəkdir,
Vətəndən qaçaq düşən
Bir parçacıq çörəkdir.
...Yar dediyim:
Mənim satılmış qeyrətimdir.
Bədbəxt məmləkətimdir.
Göylərin ən gözəli,
Dənizlərin ən mavisı,
Acların ən acı,
Zənginlərin ən haqsızı,
Ondadır.
Gəlmənin minnəti
Zəncir kimi

həmişə boynundadır.

Türk fəhlələri fabrik və zavod sahibkarları üçün çox sərfəlidir. Çünki onlar başqa mənəvi tələblər üçün deyil, bir parçacıq çörək üçün uzaq yollar aşıb gəlmişlər. Onlar acdır, bütün ağır şərtlərə, ağır şəraitə dözüür, qovulmamaq üçün ən ağır işlərdə belə can-başla çalışırlar. Çünki onlar bunu da özləri üçün səadət hesab edirlər. Axı, Türkiyədə bir milyon adam xarici ölkələrə getmək üçün növbəyə dayanmışdır. Növbəsinin gec çatacağını bilənlərin bir çoxu icazə kağızı və viza almadan vətənindən baş götürüb qaçır. Dövlət müəssisələrində deyil, şəxsi şirkətlərdə güc-bəla iş tapıb başını dolandırır. Lakin belələrinin çoxu tutulur, məhkəməyə verilir.

Yerli qanun məcəlləsinə görə icazəsiz gəldikləri üçün cəzalanırlar. Səlim adlı birisi Anadolunun uzaq kəndlərindəndir. Altı balasını kənddə qoyub iş üçün İstanbula gəlmiş. Tapmamışdır. Xaricə getmək üçün növbəyə durmuş, növbəsinin iki ildən sonra çatacağını bilincə vaxtilə Qərbi Almaniyada çalışmış mərhum əmisinin pasportu ilə Qərbi Berlinə gəlmiş, burda maşın hissələri satan şirkətdə çətinliklə işə düzəlmiş, bir aydan sonra pasportunun saxta olduğu bilinmişdir. İndi o, məhkəmə qarşısındadır. Kənd ibtidai məktəbini bitirmiş bu adamın məhkəmədəki son sözü dünyadakı bütün haqsızlıqlara qarşı bir üsyandır, bir nalədir. O, üzünü hakimə tutub qışqırmışdır:

- Nədir mənim günahım? Balalarımı dolandırmaq üçün vətənimdən ayrı düşməyimmə? Bir loxma çörək üçün bu yad ölkədə ağır şərtlərə dözüb işləməyimmə? Sahibkarın ən ağır təhqirlərinə, danlaq və təhmətlərinə dözməyimmə? Nəm zir-zəmilərdə yaşamağımı? Dünyaya gətirdiyim balalarımı yaşıatmaq üçün dözdüyüm bu əziyyətlər mənim günahımdır mı?

Hakim ona cavab vermiş ki:

- Sənin günahın odur ki, xarici ölkəyə saxta pasportla gəlmişən.

Bu yerdə Səlim qəhqəhə çəkib gülmüş və demişdir:

- Doğrudan, saxtakarlıq pis şeydir. Siz məndən düzlük tələb edirsiniz. Bəs atanın gözləri baxa-baxa balalarının acından ölməsi düzlükdür mü? Siz hansı düzlükdən danışırırsınız? Ac insandan düzlük tələb etmək düzlükdür mü?

Səlimin bu düz və həqiqət tələb edən mühakimələrinə və ittihamlarına baxmayaraq, onu vətənə dönməyə məcbur etmişlər.

Səlimin bundan sonrakı taleyi necə olacaq? Vətəndə onu nə gözləyir? - Bütün bunları düşündükcə adam dəhşətə gəlir.

Avropada yaşayan türk fəhlələri Türkiyədə çıxan bir çox qəzetləri alır, radionu dinləyir. Türkiyədə baş verən bütün ha-

disələri izləyirlər. Üç-dörd ay bundan əvvəl Türkiyədə yaşı 20 ilə 27 arasında olan 18 nəfər vətənpərvəri həbs etmiş, onlardan üçünü öldürmüşlər. Yusif Aslan, Dəniz Gəzmiş və Hüseyn İnanın edamı və qalanlarının həbsi Avropadakı türkləri təlatümə gətirmiş, onlar bu faciəni əks etdirən plakatlər və qəzet nömrələri buraxmışlar.

- "Demokratik - hürr-Türkiyə cəbhəsi"nin buraxdığı plakatda 18 dustağın şəklil verilmiş və yazılmışdır: "Faşistlər ölüm saçıyor. Böyük mitinqə qatılalım, 18 yurdsevəri qurtaralım". Bu münasibətlə onlar iyunun 30-da Berlindeki Nollendorf meydançasında böyük mitinq keçirmişlər.

Avqustun on birində axşam "Avropa Türk Toplumçular Federasionu"nın üzvlərindən şair Aras Ören məni restoranına dəvət etdi. Mənə xeyli suallar verdilər. Avqustun 12-də saat 2-də "Türk Toplumçular Ocağı"nda onların görüşünə gedəcəyimə söz verdim. Ertəsi dediyimiz vaxtda görüşdük. Mən onlara şeirlərimdən oxudum. Onlar mənə Türkiyədə baş verən sonuncu hadisələrin fotosəkillərini göstərdilər. Mən onlara Azərbaycanın foto-albomunu və öz kitablarımı bağışladım. Onlar mənim universitetdə ana dilində dərs dediyimi bilincə təəccüb etdilər. Türkiyədə Amerika təbliğatı çox güclüdür. Bu təbliğatın sayəsində onlar elə güman edirmiş ki, Azərbaycanda ana dili yoxdur və gənclər öz ana dilində təhsil almır.

Əqidəli gənclərlə bərabər Qərbi Almaniyaya geyinib-kecinmək, əylənmək, yeni çıxan dəbləri gətirmək məqsədilə gələnələr də var. Belələri alman gənclərini məzmunca deyil, formaca təqlid edir, saç uzadır, "cinsi" geyir, mənasız əyləncələrə uyur. Lakin alman dəqiqliyinə və düzlüyünə uyuşa bilmirlər. Belələrindən biri ilə söhbət edirdim. O, mühəndisdir. Fəhlələrə nisbətən yaxşı aylıq alır. Qazancını restoranlarda xərcləyir, gecə barlarında əylənir. Mən ondan soruşdum ki, bəs vətən yadına düşür mü? Dedi: - Yox! Dedim: - Nə vaxta qədər qürbətdə qalacaqsan? Dedi: - Həmişə. Dedim: - Bəs öz

biliyini vətənə vermək istəmirsənmi? Dedi: - Qarnım harda toxdur, ora da mənə vətəndir.

Dəhşət məni götürdü. Vətəni qarınla cəyniləşdirən belə qanqalların necə və harda yetişdiyinə təəccüb edərim...

İdeyanı cəmdəyə, mənəviyyatı qarına qurban vermək dünyaya ağılın, ürəyin gözləri ilə deyil, mədənin gözləri ilə baxmaq insanı nə qədər kiçildir! Demək, bu gənc üçün müqəddəs heç bir şey yoxdur. Belələri haqqında böyük Nizami çox gözəl demişdir:

Yeməyi, içməyi bu dünyada sən
Eşşək, öküzdə də görə bilərsən.

İnsan yalnız yemək, dünyanın nemətlərini sorma, dünyanın ləzzətlərini dadmaq üçünmi yaşayır?

Bəs məqsəd? Bəs ideal? İnsan qarnının böyük-kiçikliyi ilə deyil, fikrinin, məqsədinin, məsləkinin böyük-kiçikliyi ilə başqalarından seçilir. Xüsusilə də bizim çağımızda. İnsanın insanlıq dərəcəsi ağıl və mənəvi səviyyəsi ilə ölçülmürmü?

Hayıf ki, belələrinə hər ölkədə rast gəlmək olur. Öz fikri, öz düşüncəsi dünyaya şəxsi baxışı olmayanlar söyüd ağacı kimi hər küləyə başını əyir, meymun kimi özgələrini yamsılayır. Torpağın şirəsini çəkir, amma meyvə verə bilmir. Meyvə vermək haqqında heç düşünmür də. Onların bir ideali var: bacardığıca çox sorma, bacardığıca dünyadan çox şey qoparmaq, amma heç nə verməmək! Öz ağılları olmadığı üçün qoyma ağılla yaşayır, özgəni təqlid edir və bunu müasirlik sanırlar. Çiyinlərinə qədər saç uzatmış, yıpranmış, rəngi belə getmiş, təlis şalvar geyən, nisbətən imkanlı atasının hesabına Qərbi Berlində tibb fakültəsində oxuyan bir gəncə söhbət edirdim. O, keçən ilki yay təttilini Amerikada keçirmiş və o vaxtdan Amerika havası ilə yaşayır. O, çox böyük həyəcanla Amerikadakı "hippi"lərdən, onların həyat tərzindən və "fəlsəfəsindən"

dən" danışır. O, iddia edir ki, dünyanı dərinədən dərk edənlər "hippi" olmalıdır.

Mən Amerikadakı "hippi"lərin və Fransadakı "kloşar"ların həyat tərzini və fikirləri ilə (buna fikir demək olarsa) tanışam. Bunlar, əsasən, milyonçu balalarıdır. Onlar atalarının yolu ilə getmək istəmir. Atalarının tox həyat tərzinə üsyan məqsədilə onlar adı yaşamaq, toxluğun, meşşanlığın bütün əlamətlərini özlərindən rədd etmək üçün aylarla çimdir, üz və başlarını qıxmırlar. Keçədən və təlisdən, ucuz və adi paltarlar geyir, küçədə, yaxud çardaqlarda yatır, icma şəklində yaşayırlar. Bu, varlı ataların qudurğan, meşşan həyat tərzinə, özlərinin başqalarından üstün tutmaq həvəslərinə, bir növ, etirazdır, bir növ, tərki-dünyalıqdır. Bununla onlar insanlığın yarımvəhşi dövrünə qayıtmaq, onlar kimi yaşamaq, onlar kimi təbiətə yaxın olmaq istəyirlər. Onlar icma halında qrup-qrup yaşayır, bir yerdə yatır, bir yerdə gəzir, birlikdə əylənirlər. Onlar üçün ailə yoxdur. Doğulan uşaqların kimə mənsub olduğu da bilinmir.

Əlbəttə, bu hal uzun davam etmir, yenidən cəmiyyətə qayıdirlar. Amerikada bunun özü də tox adamlar üçün, bir növ, əyləncədir. "Hippi"lər Amerika mühitindən, "kloşar"lar da Fransa mühitinin özündən doğmuşdur. Hər şey mövcud cəmiyyətin, quruluşun, mühitin və zamanın məhsuludur. Deyək ki, bu hal Amerikanın milyonçu balaları üçün təbiidir. Bəs, ac türk balası üçün necə? Xirdəyə qədər borc içində boğulan bir məmləkət üçün "hippi fəlsəfəsi" nə dərəcəyə qədər uyğundur? Əgər toxsansa, sənin fəlsəfən özünü aclara bənzətmək yox, aqları doyurmaq olmalıdır. Sən də qayən öz məmləkətinin dərdlərindən doğmalıdır. Sən vətəninə düşdüyü bu vəziyyətdən xilas etmək haqqında düşünməlisən! Meymun insanı təqlid edir, amma gülünc vəziyyətdə qalır. Təqlid həmişə gülüş doğurur. Unutma ki, ördək qaz yerisi yerimək istədi, qılçaları aralı qaldı. Sən amerikalının ayaqqabılarını geyə bilərsən, amma yerisini yeriyə bilməzsən. Kökündən qopan bu

daq quruyar, ot kökü üstə bitməsə, saralar. Belələri öz kökünü inkar edib, gəlmə kök üstündə boy atmaq istəyir, amma bu calaq, süni calaqdır, baş tutmaz!

Maraqlı burasıdır ki, mən bu cəhəti Qərbi Almaniyada tanış olduğum bir sıra türk ziyalılarındadır. Oxuduğum bir sıra türk jurnallarında ziyalılar öz atalarına qarşı çıxır, onları inkar dərəcəsinə qədər alçaldırlar.

Yenə də yollarda...

Avqustun 12-də indi muzey olmuş Reyxstaq binasına baxdıq. Binaın çölündəki sütunlar güllə yaraları ilə çopur-çopurdur. Nə qədər yamaq salıblarsa da yenə güllə yerləri bilinir.

Reyxstaq binası indi alman tarix muzeyidir. Binaın içərisindəki mərmər pillələrlə yuxarı qalxırıq. Mən həmin bu pillələlərdə 1945-ci il, mayın 3-də əlində qızıl bayraq tutmuş eloğlum Məmmədovu xatırlayıram. O, faşizmə qarşı ədalətli müharibənin qurbanı oldu.

Reyxstaqın qarşısında uzanan Unter-Linden küçəsi ilə Brandenburq darvazasına tərəf gedirik. Vaxtilə Hitlerin parad qəbul elədiyi bu küçə, tağının üstündə Zəfər Allahının arabası həkk olunmuş Brandenburq qapıları, elə bil, dil açıb başından gəlib keçənləri danışır. İndi onun üstündə qızıl bayraq dalğalanır. Həmin bayraq 1945-ci il, may ayının 2-də 416-cı Taqanroq diviziyasının mərd oğulları asmışdır. Sənəm iftixarla qabarıq. Mən Azərbaycan oğullarının öz sinəsi ilə açdığı bu yollardan, küçələrdən keçdikcə özümə, öz varlığıma inanır və gələcəyə daha artıq inam gözüylə baxırdım.

Avqustun 13-də televizorda məşhur alman dramaturqu Haptmannın "Siçovullar" pyesinin tamaşasına, avqustun 16-da isə Şiller teatrında "Məkr və məhəbbət"ə baxdıq. Hər iki tamaşada rejissor həlli və aktyor oyunu realist plandadır. Maraqlı burasıdır ki, mən bu tamaşalarda absurd teatrının əlamət-

lərinə, şərtiliyə və abstraksionizmə rast gəlmədim. Dekorasiyalardan tutmuş mizanlara qədər, mizanlardan tutmuş oyuna qədər hər şey realistcəsinə həll olunmuşdur. "Məkr və məhəbbət"də bir tapıntı daha çox xoşuma gəldi. Pərdə açılarkən səhnədə rəsmi geyimli, paqonlu, ordenli, yüksək dərəcəli dövlət adamının az qala bütün səhnəni tutacaq nəhəng heykəli görünür. Heykəl o qədər ucadır ki, başı görünmür. O, kreslodə əyləşmişdir. Tamaşada cərəyan edən bütün hadisələr bu heykəlin fonunda göstərilir. Obrazlar heykəlin ayaqlarının dövrəsində balaca kuklalar kimi hərəkət edir. Rejissor demək istəyir ki, kapitalist dünyasında dövlət aparatı insanları xırpalayır, bir oyuncağa döndərir və bu əsərdəki faciənin əsas səbəbkarı burdakı mənfi obrazlar deyil, hamını əzən, öz təzyiqi ilə insanları oyuncağa döndərən mövcud quruluş və bu quruluşun başında duranlardır. Həyatdakı pisliklərə gəlincə, o da mövcud quruluşun məhsuludur.

Avqustun 14-də heyvanat parkına getdik. Bu parkda dünyada mövcud olan bütün heyvanlar nümayiş etdirilir. Balıqların bütün növlərindən tutmuş, quruda yaşayan heyvanların bütün növlərinə qədər! Ən maraqlısı isə delfinlər idi. Sirkə bənzər dairəvi tamaşa zalının ortasında dərin bir göl var. Gölde 2 delfin üzür (erkək və dişi) məşqçinin komandası ilə delfinlər müxtəlif hərəkətlər göstərir. Burunları ilə top-top oynayır, ayaq üstə dururlar. Nəhayət, "mahni oxuyurlar" hətta, çalınan havaya uyğun hərəkətlər göstərir, rəqs edirlər. Göstərdikləri hər hərəkətdən sonra dönüb tamaşaçılara baxırlar. Məşqçi dedi ki, onlar sizdən alqış gözləyir. Çünki onlar alqışlanmağı çox sevir. Bu xəbərdarlıqdan sonra onların hər hərəkətidən sonra gurultulu alqış qopurdu. Bu, onları "oyuna" daha da həvəsləndirir, daha yaxşı hərəkətlər göstərməyə çalışırdılar. Maraqlı burasıdır ki, hər hərəkətdən sonra delfinlər üzə-üzə məşqçinin yanına gəlir və paylarını istəyirlər. Məşqçi də onların ağzına nə isə atır. Oyunun sirri bunda imiş.

Avqustun 15-də qayıtmaq üçün bilet sifariş verməyə getdik. Dəmiryol kassasında on gün sonra üçün biletlərin satıldığını dedilər. Berlində keçməli olduq. Sərhəddə yenə eyni yoxlanışlar başladı. Pasportların qeydə alınması, anket doldurulması və s. Berlində "İnturist" vasitəsilə bilet məsələsi düzəldi. Mağazalara baxırdıq. Bir mağazada eynəyimi piştaxtanın üstündə qoyub çıxmışamış. Qərbi Berlindəki mənzilimizə qayıtdıq. Evdə eynəyimi mağazada qoyub çıxdığım yadıma düşdü. Ertəsi günü - 16 avqustda bir də Berlində qayıtmalı olduq. Biz dükanə girən kimi satıcı dərhal məni tanıdı. Sözsüz-sorgusuz eynəyi mənə qaytardı.

Həmin gün Berlindəki "Alman-Sovet Dostluğu" cəmiyyətində görüş oldu. Cəmiyyətin sədri R. Enias bizi qarşıladı. Həmin cəmiyyətin orqanı olan "Jurnal" məcmuəsinin redaktoru Frans Rump da burada idi. Frans Rump bir neçə il bundan əvvəl Azərbaycanda olmuş, bir sıra rayonları gəzibmiş.

"Jurnal"-ın redaktoru mənə iki məqalə sifariş verdi. Biri Azərbaycan Respublikası haqqında, ikincisi isə səfər təəssüratım haqqında. Hər iki məqaləni yazıb göndərəcəyimə söz verdim. Onu da deyim ki, həmin jurnal Azərbaycan neftçiləri və incəsənət xadimləri haqqında bir sıra məqalələr dərc etmişdir. Mən orda olduğum zaman jurnalın sonuncu nömrəsində müğənnimiz M. Maqomayev haqqında geniş bir məqalə çap olunmuşdu.

Avqustun 16-da gündüz saat 11-də "Volf un Velt" nəşriyyatında olmalıydıq. Biz təyin olunmuş vaxta 15 dəqiqə qalmış binanın qabağında idik. Lakin içəri girməyi Əhməd bəy məsləhət bilmədi. 15 dəqiqə maşının içində söhbət etdik. Düz 11 tamamdə nəşriyyata qalxdıq. Bizi gözləyirdilər. SSRİ xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri Koşut qapının ağzında bizi qarşıladı. "Volf und Velt" ADR-in ən böyük nəşriyyatıdır. Bu nəşriyyat bir çox sovet yazıçı və şairlərinin əsərlərini nəşr etmişdir. Onlardan Yevtuşenko, Mikola Bajan, K. Simonov, R.

Həmzətov və Ç. Aytmatovun kitablarını göstərmək olar. Tacik, özbək, Ukrayna, eston, qırğız nağıllarını ayrıca kitab halında çox nəfis halda çap etmişlər. Əhməd bəyin tərcüməsi ilə indi Azərbaycan nağılları çapa hazırlanır. 1974-cü ilin nəşriyyat planına C. Məmmədquluzadənin "Hekayətlər" kitabını salmışlar. (Yenə Əhməd bəyin tərcüməsi ilə). Nəşriyyat bizim müasir ədəbiyyatımıza çox böyük həvəs göstərir. Onları maraqlandıran Azərbaycanın müasir həyatı və bu həyatın ədəbiyyatımızda necə əks olunmasıdır.

Avqustun 17-də səhər tezdən təyyarə ilə Berlinin 450 kilometrliyində yerləşən Frankfurt-Mayn şəhərinə yola düşdük. Təyyarə meydanında bizi aspirantı ilə bərabər professor Horst Vilfrid Brands qarşıladı. Professor Brands Frankfurt universitetində türk dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının müdürüdür. O, bizi öz maşınında universitetə gətirdi.

Kafedranın otaqlarını gəzirik. Bu otaqlarda türk dillərində çıxan bütün qəzet və jurnallar səliqə ilə saxlanılır. Mən burada tatar, özbək, qırğız, qazax, türkmən, başqırd, türk və Azərbaycan dillərində çıxan elmi və bədii jurnalların bir çoxunu gördüm. Professorun aspirantlarından biri - Nadya Bednarova adlı çex qızıdır. O, "Qaçaq Nəbi" dastanı mövzusunda dissertasiya işi üzərində çalışır.

Söhbət bizim müasir ədəbiyyatımızdan düşdü. Mən gördüm ki, kafedranın əməkdaşları bizim nəinki klassik, həm də müasir ədəbiyyatımızı da gözəl bilirlər. S. Rəhimov, M. İbrahimov, Ə. Əbülhəsən, M. Hüseyn, Ə. Vəliyev, İ. Əfəndiyev, İ. Hüseynovun əsərlərində qaldırılan problemləri, bu əsərlər haqqında yazılan məqalələri və mübahisələri təhlil edir, öz şəxsi mülahizələrini də söyləyirdilər. S. Vurğun, R. Rza, S. Rüstəmin özlərinə məxsus yaradıcılıq üslublarından danışır, şeirdə novatorluğa dair qaldırılan mübahisələri təhlil edirdilər. Professor S. Vurğun şeirindəki sadəliyi və xəlqiliyi çox yüksək qiymətləndirdi. O, "Komsomol poeması"nı böyük əsər

adlandırdı və əlavə etdi ki, bu dastanla biz Azərbaycan xalqını tanıdıq... Söhbət İran Azərbaycanı şairlərindən düşdü. Şəhriyarın, Səhəndin, Sahirin şeirlərindəki hıçqırıq və fəryaddan danışdılar. İki yerə parçalanmış Azərbaycanın həm o tayından, həm bu tayından olan şairlərin əsərləri xatırlandı. S. Rüstəmin, B. Azəroğlunun, O. Sarıvəllinin, M. Gülgünün bu mövzuda yazdıqları şeirlərdən parçalar oxundu.

Söhbətin şirin yerində Qərbi Almaniyada qonaq olan türk yazıçısı Behcət Nicatigil gəldi. O, öz kitablarını mənə hədiyyə gətirmişdi. Suallar və mübahisə davam edirdi. Mübahisənin başlıca mövzusu klassiklərə hörmət məsələsi idi.

Professor məndən xahiş etdi ki, Azərbaycan dilini öyrənən alman tələbələri üçün maqnitofona bir neçə şeir oxuyum.

Oxudum.

Nahar üçün yunan restoranına getdik. Yunan mətbəxi çox xoşuma gəldi. Nahardan sonra şəhər kitabxanasına getdik. Kitabxana son dərəcə gözəl, səliqəli və çox sahmanlıdır. Kitabxananın Azərbaycan bölməsinə baxdıq. "Azərnəşr"-in, "Gənclik"-in, Akademianın və Universitetin buraxdığı bir çox kitablara rast gəldim. Ədəbi jurnallar səliqə ilə cildlənmişdir.

Alman milli kitabxanasına baxdıq. Alman dili, ədəbiyyatı və tarixinə, ümumən, Almaniyaya aid dünyanın hansı ölkəsində nə çap olunubsa, hamısı bu kitabxanada vardır. Kitabxana müdirinin kabinetində "Azərnəşr"-in buraxdığı "Faust"-u gördüm. Kitab bugünkü poçtla gəlmişdi. Söhbət Əhməd Cəmil-dən düşdü. Professor "Faust"-un Azərbaycan dilində nəşr olunmasına çox sevindi. Dedi ki, bu bizim tələbələrimiz üçün yaxşı vəsaitdir.

Böyük alman şairi Götenin ev-muzeyinə getdik. Göte bu evdə doğulmuş, ilk gəncliyini də burada keçirmişdir. Dördmərtəbəli bu binada hər otağın, hər salonun öz mənası və təyinatı vardır. Şairin kabineti çox maraqlıdır. Kabinetdə

stol əvəzinə müasir kafedralara bənzəyən uca bir kürsü qoyulmuşdur. Göte "Gənc Verterin iztirabları" romanını ayaq üstündə həmin kürsüdə yazmışdır. Adi bir kürsüdə dünya sənətinin misilsiz əsərlərindən birinin yarandığına inana bilmərsən. Bu kürsü "Verterin iztirabları"-nın şahidi olmuş, onun nələsinə dinləmişdir. Bu kürsünü Götenin evində deyil, başqa bir evdə görsek, ona mənə gözü ilə baxa bilməzdik. Şeylərin dəyəri özlüyündə deyil, mənasındadır. Biz hər şeyi dəyərinə görə yox, mənasına görə qiymətləndirməyi bacarmalıyıq! Yəqin ki, bir tacir, dəyər baxımından bu kürsüyə 5 markadan artıq verməzdi. Lakin sənətkar zəhmətinin qiymətini bilən adam üçün bu masanın qiyməti heç bir qiymət ölçüsünə sığmır. Bu kürsüyə kim ölçü, dəyər, qiymət qoya bilər?

Otaqların hamısı çox zəngin döşənməlidir. Götenin məktəb yazılarından tutmuş böyük əsərlərinin əlyazmalarına qədər hamısı burada qiymətli eksponatlar kimi saxlanılır.

Axşam təyyarəsi ilə Qərbi Berlinə döndük.

18 avqust. Böyük tatar şairi Musa Cəlilin edam yerinə baxdıq. Bura iki böyük otaqdan ibarətdir. Otağın birində gilyotin, ikincisində isə tavandan halqalar açılmışdır. Demək, birincisində adamların başını kəsirlərmiş, ikincisində dar ağacından asırlarmış. Dünyanın hər yerindən gələn səyyahlar faşizmin törətdiyi cinayətlərə baxır, insan əzablarının şahidi olan bu birmərtəbəli bina qarşısında həyəcanla titrəyirdilər.

Qərbi Berlinin mütərəqqi adamları dəfələrlə rəsmi dairələrə müraciət etmiş, Musa Cəlilin adına Berlində bir küçə qoyulmasını xahiş etmişlərsə də, bu, nəticəsiz qalmışdır.

Musa Cəlilin yatdığı Moabit həbsxanasında nə qədər insan arzuları məhv edilmişdir! Lakin burada daş hasarlar içərisinə alınmış arzular hasarlardan çölə çıxmış, nəgməyə dönüb, bütün dünyanı gəzib dolanmışdır. İndi bütün dünya Moabitə təniiyir. Çünki burada vaxtilə böyük arzularla çırpınan böyük bir

insanın ürəyi döyünmüşdür. Hitler kimi bir cəlladın arzularını güldürmək üçün salınmış bu həbsxana, Musa Cəlilin adı ilə bütün dünyada şöhrət tapdı. Arzuları daş hasara salmaq olar, lakin onu boğmaq olmaz!

19 avqust. Prussiya dövlət muzeyinə baxırıq. Muzey bir neçə hissədən ibarətdir: 1. Hindistan sənət muzeyi. 2. Qərbi Asiya sənəti muzeyi. 3. İslam sənətləri muzeyi. 4. Etnoqrafik muzey. 5. Amerika qitəsindəki Mayya xalqının mədəniyyət abidələri muzeyi və s.

Ekspонатlar saxlanılan salonlarda gün işığı yoxdur. Temperatur bütün salonlarda, bütün vaxtlarda eyni dərəcəni göstərir. İstilik xüsusi cihazlarla tənzim edilir. Ekspонатların hər birinin üstünə ayrıca zəif işıq düşür. Hər salonda bir nəfər nəzarətçi var, lazım gəldikdə izahat verir. Muzeyin girişində salonların mərmərdən xəritəsi qoyulmuşdur. Lazım olan şöbənin düyməsini basırsan, xəritədə həmin şöbənin yönünü və təyinatını göstərən işıq yanır. Ekspонатların qarşısında tamaşaçı olmadığı zaman o görünür. Tamaşaçı yaxınlaşarkən avtomatik olaraq işıq yanır. Tamaşaçı çəkilərkən işıq sönmür. Burada da alman qənaətcilliyi və dəqiqliyi özünü göstərir.

Hər salon qədim bir xalqın mədəniyyətini təmsil edir. Sən muzeyə daxil olarkən salonda çox astadan həmin xalqın məhərisi çalınır. Musiqinin təsiri altında ekspонатlar daha da canlanır. Sən həmin xalqın məişət mədəniyyətini, ruhunu və mədəniyyətini daha əyani görürsən. Burada xalça qırığından tutmuş, qədim musiqi alətlərinə qədər, ev alətlərindən tutmuş, qədim silahlara qədər hər şey xalqların mədəniyyətini, dünya-baxışını əks etdirir. Ekspонатların milyon markalarla qiyməti var. Burada alman alimlərinin, tədqiqatçı və səyyahlarının fədakarlığına heyran olmamaq mümkün deyil. Şübhəsiz, ekspонатlar bu muzeyə öz ayaqları ilə gəlib çıxmamış, bunlar səbir və həvəslə, böyük məhəbbət və ehtirasla toplanmışdır.

Mayya xalqının mədəniyyət abidələrinə baxırıq. Bu abidələrin hər biri bu xalqın nə qədər dərin zövqə və mədəniyyətə malik olduğunu göstərir. Məişətdə işlənen alətlərin heç birisi naxışsız, bəzəksiz deyildir. Muzeyin salonunda qoyulmuş qayığın üstündəki naxışlar adamı heyran qoyur. Bu gün amerikalılar tərəfindən qoruqlar içərisində ölümə məhkum edilmiş bir xalqın nə qədər zəngin və şairanə mədəniyyəti varmış!

Amerika qitəsinin ağların istilasına məruz qalmasından əvvəlki zamanlarda yerli əhali olan qızıl dərililər, həm Şimali, həm də Cənubi Amerikada yüksək bir mədəniyyət yaradıblar. Bugünkü Peruda İnk dövləti, Meksikada Astek imperatorluğu, Şimali Amerikada Delaver dövləti yaradılmışdır. Qızıl dərililərin yaratdığı yüksək mədəniyyət əsrlərdən bəri alimlərin tədqiqat materialı olmuşdur. Onlar əslən asiyalı olub insanlığın beşiyi sayılan bu qitədən on beş min il əvvəl Bering kərfəzi vasitəsilə Amerikaya keçmişlər.

Amerika qitəsinin X. Kolumb tərəfindən təsadüfi kəşfi, bu xalqlara qorxunc aqibət hazırladı. Amerikaya sonradan gələnlər yerli əhalini sıxışdırmağa, məhv etməyə başladı. Uzun müddət təyyarələrdən bomba atıb bu xalqları tayfa-tayfa, qəbilə-qəbilə məhv etdilər. Qaraca qəbiləsinin başına elə müsibət açdılar ki, indi onlardan yalnız yeddi yüz nəfər qalmışdır:

“Azadlıq ölkəsi!” Azadlıqımı bu?
Vətəndaş dustaqdır öz vətənimdə.
Azadlıq, ədalət yerinə Hindu
Alır qucaq-qucaq söz vətənimdə.

Ədalət naminə zülmün, zillətin
Sazını çaldın.
Gəttolar içində sən bir milləti
Qoyun sürüsü tək hasara saldın.
Cəllad, söylə sənəin damarlarından
Axan buzlu sumu, yoxsa, qanmıdır?

Quşların nəslini qoruyur insan
Xalqları əritmək insafdanmıdır?

Avqustun 21-də Aras Örenlə bərabər Qərbi Berlindəki türk məhəllələrini gəzirik. Bu məhəllələrdəki dükənlərin da əksəriyyəti türklərindir. Həmin dükənlərdə satılan ərzaq malları da Türkiyədən gətirilmişdir. Balaca türk uşaqları ayaqyalın, başıaçıq küçələrdə oynayırsınız, maşınlarla dayanacaq göstərir. Uşaqlar da bu yolla "pul qazanırlar". Həmin məhəllələrdə söz-söhbət, ancaq türk dilindədir. Evlərin pəncərələrindən də türk mahnıları ucalır. Zeki Mürən uca səslə oxuyurdu:

"Həbsxanalara günəş doğmur!.."

Aras Örenin evinə getdik. Qadını almandır. Plakat rəssamıdır. İki otağı var. Otaqların divarları qadının çəkdiyi rəsm əsərləri ilə bəzənmişdir. Aras Örenin qəlbi yazıb-yaratmaq eşqilə çırpınır. Şeyrləri öz vətəninə deyil, Qərbi Almaniyada türk və alman dillərində dərc olunur. Aras da başqa türk şairləri kimi "Abstraksionizm" üsulunda yazır. Lakin onun şeyrlərində bir aydınlıq və səmimiyyət var. Mənə evində oxuduğu bir neçə şeyrindən birini sizə təqdim etmək istəyirəm:

Biz burada yarıgülər,
Yarıağlar kimiyik.
Biz burada iş başında
Bərəkətli torpaqlar kimiyik.
Bizi əkərlər, becərərlər,
Qanımızı içərlər.
Bizim halımıza dünya gülər.
İşimizin dəyəri,
Dəyərimizlə deyil,
Dəyərsizliyimizlə ölçülər. -

Göründüyü kimi, Arasın şeyrlərində burada çalışan bacı və qardaşlarının dərdi dil açıb danışır.

Biz onunla Türkiyənin gələcəyi, bu işdə sənətin vəzifəsi və ümumiyyətlə, şeyr, sənət haqqında xeyli söhbət etdik... Aras Örenin bir dostunun arvadı - Şirin Cəngərə Qərbi Berlinəki türk məktəbində dərs deyir. O mənə dedi ki, arzu et-səniz sizi məktəbə apararam. (Orada dərslər avqustun 21-də başlayır). Məktəbə gəldik. Bir neçə alman məktəbinin nəzdində bir-iki türk qrupu açılmışdır. İcazə aldım. İkinci sinifdə, Şirin xanımın dərsinə qulaq asdım. Uşaqlar "Dərədəki ördək" mövzusunda imla yazırdılar. Maraqlı burasıdır ki, müəllim "Dərədəki ördək" adlı şeyri əvvəlcə özü, sonra uşaqlar mahnı kimi oxudular. İkinci sinif dərslərinə baxdım. Kitabda verilən şeyrlərin heç biri müasir türk şairlərinin şeyrlərinə bənzəməirdi. Hamısı qafiyəli, vəznli və aydın şeyrlər idi.

Məktəbdə cavan bir türk müəllimi ilə tanış olduq. Bu müəllim siyasi çıxışlarına görə Türkiyədən qaçmışdır. Dərin mütaliəsi var. Mühakimələri də özünəməxsusdur.

"Mərhaba" restoranına qayıtdım. Burada birinci gün tanış olduğumuz aşiq - Rəhim Saltuk sazını döşünə basıb mələhətli və gur səslə mahnılar oxudu.

22 avqust. Prussiya kralı Fridrixin sarayına getdik. Sarayın həyətinə kralın at belində nəhəng heykəli ucalır. Fridrix Almaniyada dövlətin inkişafı üçün böyük işlər görmüşdür. Deyilənə görə, kral tez-tez bazarlara gedər, burada boş-bekar oturan adamlara cəza verdirərmiş. Onun əmrinə görə satıcılar belə müştəri olmayanda boş oturmamalı, qadınlar corab, kişilər səbət, yaxud kəndir hörməlidir. Kral Fridrixin zamanəsində işsiz əyləşmək, vaxtı hədəf keçirmək ən böyük cinayət hesab olunmuş.

"Volf und Velt" nəşriyyatına getdik. Burada alman şairi Helmut Praislerlə görüşdük. O mənə lirik şeyrlər məcmuəsi-

ni bağışladı. Həmin kitabdan bir neçə şeirini oxudu. Əhməd bəy tərcümə etdi. Şeirlər çox xoşuma gəldi. Şeirlər olduqca aydın və mənalıdır. Helmutun fikrincə, indi Qərbi Almaniyada şeir kitablarının oxunmamasının əsas səbəbkarı şairlərin özü olmuşdur. Bir vaxt şairlər elə mürəkkəb, qəliz və anlaşılmaz şeirlər yazmışlar ki, camaat bu tapmaca şeirlərdən heç nə başa düşə bilməmiş və ümumiyyətlə, poeziyadan ikrar etmişdir. Helmutun dediyinə görə, axır vaxtlar şairlər tapmaca şeirlərdən uzaqlaşmağa başlamış və bunun nəticəsində şeirə münasibət bir qədər dəyişmişdir. Məsələn, Helmutun son kitabları iki min tirajla bir neçə dəfə dərc olunmuşdur.

Helmut mənim bəzi şeirlərimi dinlədi, ruhən yaxın olduğumuzu hiss etdik. Bir-birimizi tərcümə etmək arzusu ilə ayrıldıq.

23 avqust. Balaca bir gəmi ilə Hafel çayında səyahətə çıxdıq. Hafel Berlinin kənarından axır. O qədər enlidir ki, bəzi yerlərində durğun gölə oxşayır. Gölə bənzər yerlərdə kiçik adalar var. Bu adalar berlinlilərin istirahət yeridir. Bu adalarda çox yaraşlıq villalar tikilmiş, çadırlar qurulmuşdur. Adalar yamyaşıldır. Evlər ağacların içində itmişdir. Qərbi Berlinin bir hissəsi olan Şpandau şəhərinə yan adıq. Bu şəhər, əsasən, istirahət şəhəridir. Şəhər başdan-ayağa yaşıllıq və gül-çiçək içərisindədir. Evlər hamısı bir, ya iki mərtəbəlidir. Gəzintidən gözəl bir əhvalla qayıtdıq.

Səfərdən Vətənimə qərribə hisslərlə dönürəm. Gecə saat 11-dir. Berlin-Moskva qatarını gözləyirik. Gəzmək, görmək gözəl şeydir. Lakin Vətən daha gözəldir. Xalqımız çox gözəl deyib:

Gəzməyə qərribə ölkə,
Ölməyə vətən yaxşı!

Doğma torpağın həsrəti dünyada bütün hisslərdən qüvvətli və müqəddəsdir.

Qatardayam. On dörd gün ərzində gördüklərim bir-bir yadıma düşür. Alman xalqı işgüzar, dəqiq, əməksevər xalqdır. Lakin onların içində qisas hissi ilə yaşayanlar, ədavət qızıdır. Köhnə xətanı yenidən təkrar etmək istəyənlər də var. Dünya mədəniyyətinə və elminə böyük zəkalar bəxş etmiş bu xalq yenə də əmin-amanlıq və sülhlə böyük möcüzələr yaratmağa qadirdir. Böyük Götenin "Faust" əsərinin adı ilə adlandırılan "Panser faust" qumbarasına Hitler və göbbelslər vaxtilə böyük ümid bəsləyirdilər. Lakin bu qumbara onların ümidini doğrulda bilmədi. Dünyada heç bir qumbara, raket və bomba haqsız işə yol açə bilməmişdir və bilməyəcək də!

Qatar Berlindən uzaqlaşdıqca Böyük Vətən müharibəsi illərindən bəhs edən "416" adlı poemadan bir parça yadıma düşdü:

Almaniya,
İtirilmiş şöhrətinə,
qüdrətinə,
Yas tutma, gəl,
Tarixindən götürdüyün
Böyük ibrət dərslərini
unutma, gəl.
Yox, sən yenə silahları,
Keçmişinə can atırsan,¹
Təzə növlü - "Panser faust"
yaradırsan.
Panserlərlə bir kəndi də
İşğal edə bilməmişən.
"Faust"unla fəth etmişən
Dünyanı sən.
Almaniya, Almaniya,

¹ Adenauerin iş başında olduğu vaxta işarədir.

Qüdrətli sən, qüvvətli sən

Sən sözünlə,

Sən nəğmənlə,

hikmətinlə...

Çox kiçiksən, çox acizsən

Silahınla,

nifrətinlə!..

Almaniya, Almaniya!

Sən özünü yaxşı tanı.

Sən nəğmənlə, sən sözünlə

"İşğal elə" bu dünyanı.

1973.

"Sənətkar və zaman", Bakı, 1976.

FÜZULİNİ ZİYARƏT EDƏRKƏN

İstər yazılı, istərsə də şifahi ədəbiyyatımızda Bəsrə və Bağdad şəhərlərinin adlarına tez-tez rast gəlirik. Nizami və Xaqanidən başlamış Vəqif və Vədadiyə qədər bir çox şairlərimizin əsərlərində Bağdad həyatı, Bağdadda gözləyən təbii mənzərələri, Dəclə - Fərat çayları haqqında gözəl əfsanələr və maraqlı əhvalatlar oxumuşuq. Nəhayət, dünyanın ən böyük qəlb şairlərindən Məhəmməd Füzulinin Bağdadda yaşadığı və Bağdadda yazıb yaratdığı da bizə məlumdur. Hələ uşaq ikən eşitdiyimiz "Min bir gecə" nağılları da Bağdaddan, bu əfsanələr şəhərinin füsunkar gözəlliklərindən danışır.

Bütün bu eşitdiyim nağıllarda və oxuduğum şeirlərdə mən həmişə Bağdadı nəzərimdə əfsanəvi bir şəhər kimi canlandırıram və bu şəhəri görmək həvəsi ilə yaşardım.

1959-cu ilin dekabr ayında şair Rəsul Rza, Qasım Qasımsadə, akademik Əbdülkərim Əlizadə, professor Firudin Hüseynov, ümumiyyətlə, səkkiz yoldaşla bərabər İraqa getmək mənə nəsib oldu. Dekabr ayının 15-də səhər saat 10-da "TU-104" təyyarəsilə Moskvadan uçuduq. Saat 1-də Albaniya Respublikasının paytaxtı Tiranaya, 5-də isə Misirin paytaxtı, ehtimallarla şəhəri Qahirəyə çatdıq. Moskvada 15-18 dərəcə şaxtadan çıxıb 6-7 saatdan sonra 20-25 dərəcə istiye düşdük. Paltoları çıxartmalı olduq. Adıçə kostyumda gəzirdik. Qahirədə bir gecə "Kontinental" mehmanxanasında qaldıq. Səhəri Qahirəni gəzdik. Qahirə çox böyük şəhərdir. Burada diqqəti cəlb edən mühüm cəhət binaların bir-birinə bənzəməyən memarlıq üslubudur. Dekabrın 16-da səhər saat 11-də Livanın mərkəzi Beyrutu uçuduq. Beyrutda bir saat dincəldikdən sonra yolumuza davam etdik. Həmin gün saat 5-də sülh şəhəri adlanan Bağdada çatdıq. Bağdadda bizi çox böyük səmimiyyətlə qarşıladılar. Düşdüyümüz mehmanxana məşhur xəlifə Harun əl-Rəşidin adını daşıyan küçədə yerləşirdi. Küçə-

yə çıxdığımız zaman ərəblər “Sovyet”, “Sovyet”, deyər bizi alqışlayırdılar.

Məlum olduğu kimi, Bağdad zəngin tarixə malik olan çox qədim bir şəhərdir. Xüsusən Xilafət dövründə Bağdad bütün müsəlman aləminin dini mərkəzi olmuşdur. Burada binalar əsasən Şərq üslubunda tikilmiş, Şərq ornamentləri ilə bəzənməmişdir. Şəhəri uca qülləli minarələr, firuzəyi günbəzlər bəzəyir. Ümumən, İraqda tarixi abidələr, itib-batmış qədim şəhərlərin qalıqları, qədim qalalar, bürclər və qəsrlər, müxtəlif simvollar ifadə edən qədim heykəllər istənilən qədərdir. Bunlardan bir neçəsi haqqında müxtəsər də olsa danışaq. Dualar qələsi, 1221-ci ildə xəlifə Ən-Nasir tərəfindən yenidən bərpa edilmişdir. 1180-ci ildə tikilmiş Qəsr Abbasi muzeyi də səyahələrin diqqətini cəlb edir. Bu tarixi abidə daş şəbəkələrdən hörülmüşdür. Bir neçə qapısı fil sümüyündən və gümüşdən qayrılmışdır. Bu qəsrdə maraqlı cəhətlərdən biri də budur ki, otaqlarından birinin divarında 8 misradan ibarət azərbaycanca bir şeir yazılmışdır. şeirin bütün misraları oxunmur. Oxuna bilən misralar belədir:

Bu yadigaridən qərəzim bir nişanədir,
Bir məhliqadən olmadı xali zamanə də.
Əskik deyil çirağı, əcəb asitanədir.
...Fərhadın etdiyi buna nisbət zəbanədir.
Hadi, cahanda qeyri tamam bir bəhanədir.

Bağdadın qərb hissəsində eramızdan əvvəl 815-ci ildə tikilmiş Şaiq Məruf əl-Kahin məqbərəsinə də baxdıq. Eramızın 1215-ci ilində həmin məqbərənin yanında bir məscid də tikilmişdir.

Xəlifə Harun əl-Rəşidin arvadı məşhur Zübeydə xatun məqbərəsi, “Böyük xəlifələr” məscidi, eramızdan əvvəl 1358-ci ildə əsası qoyulmuş Xan Məryan qəsri gözəl memarlıq əsərləridir.

Dekabrın 17-də biz pedaqoji kollecə getdik. Bu kollec orta məktəb müəllimi hazırlayır. Bizi məktəbin müdiri qarşıladı. O, kollec haqqında məlumat verdi. Kollecın texniki və humanitar elmlər üzrə 9 fakültəsi vardır. Burada 2 minə yaxın tələbə oxuyur. Bizi maraqlandıran cəhətlərdən biri də bu oldu ki, kollecde türkmən adı ilə tanınan 61 nəfər türkmən tələbə oxuyur. Yeri gəlmişkən, bunu da demək lazımdır ki, İraqın Kərkük, Ərbil və Mosul şəhərlərində yarım milyondan artıq azərbaycanlı yaşayır. Bunların dili, demək olar ki, bizim dilimizdir, hətta ifadə tərzləri belə bizim ifadə tərzlərimizə çox yaxındır. Biz buradakı azərbaycanlı tələbələrə kimya və riyaziyyat fakültəsində oxuyan Həşim, İbrahim, Hicran, Səmayə, Əməl, Vahab, Kamal, Xəlid, Məhəmməd Səid və başqaları ilə tanış olduq. Bir xeyli söhbət etdik. Biz həmin tələbələrə və kollecın kitabxanasına Füzulinin divanını və “Leyli və Məcnun” əsərini hədiyyə verdik. Onlar da bizə döş nişanları bağışladılar. Tələbələr bizi tələbə təşkilatının düzəlttdiyi çay məclisinə dəvət etdilər. Burada kollecın müdiri və tələbələr çıxış edib Sovet-İraq dostluğu haqqında ürək sözlərini söylədilər.

Məlum olduğu kimi, İraqın çox zəngin bir tarixi vardır. Hələ eramızdan çox-çox əvvəl burada Babilistan dövləti olmuş, indi də qədim Babil dövlətinin xərəbələri qorunub saxlanmaqdadır. Biz dekabrın 18-də Bağdadın 100 kilometrliyində yerləşən qədim Babil şəhərinin xərəbələrinə getdik. Qədim şəhərin gözəlliyini indi də mühafizə edib saxlayan uçuq qəsrlər və enli küçələr, binaların divarlarına həkk edilmiş müxtəlif heyvan şəkilləri bizi valeh etdi. Hazırkı İraq hökumətinin xüsusi tapşırığı ilə bu şəhər yenidən bərpa edilir.

Dekabrın 19-da azərbaycanlılar yaşayan Kərkük şəhərinə getdik. Şəhərin əhalisi bizi yenidən açılmış qızılqüllələrlə qarşıladı. Burada Məhəmməd Xurşid və Həsən Əfəndi adlı ədəbiyyat müəllimləri ilə tanış olduq. Bu müəllimlər bizə yerli folklorşünaslardan olan Ata Tərzibaşinin topladığı Kərkük ba-

yatılarını hədiyyə verdilər. Yeri gəlmişkən, demək lazımdır ki, kərküklülər bayatıya "hoyrat" deyirlər. Bu hayatılar öz incəliyi və gözəlliyi ilə bizi heyran etdi. Həmin bayatıların bir qismi bizim xalq ədəbiyyatımızda da vardır. Budur, o bayatılardan bir neçəsi:

Necə gözlər,
Necə qaş, necə gözlər.
Bir göz ki, kirpik çala,
Yar yolun necə gözlər?

Məndə var
Sən qəssəb ol, mən davar.
Sinəm əttar dükkanı,
Hər nə desən məndə var.

Apardı boyat məni,
Bir zülfi səyyad məni.
Aparırsan sən apar,
Aparmasın yad məni.

Axşam arada qaldı,
Xəncər yarada qaldı.
Mənim vəfasız yarım,
Bilməm, harada qaldı.

Zaman qalır,
Ah qalır, aman qalır.
Yıxılır uca dağlar,
Tozu bir zaman qalır.

Gündə mən,
Kölgədə sən, gündə mən.
İldə qurban bir olar
Sənə qurban gündə mən.

Daldasına,
Dal bitir daldasına.
Namərd aslan olarsa,
Sığınma daldasına.

Oxu yana,
Yayınmaz oxu yana.
Yap sinəmə ox atdı,
Qorxuram oxu yana.

Bu könül titrədən bayatılar bizə istər-istəməz, Füzuli şeirindəki incəliyi və dərin mənanı xatırladır. Demək, bizim böyük Füzulimiz bu gözəl və incə bayatıların zəminində yetişmişdir. Bunu da demək lazımdır ki, Azərbaycanda "Bayat" kəndləri olduğu kimi, burada da bir neçə "Bayat" adlı kənd vardır. Burada Füzuliyə dədə Füzuli deyirlər. Bizə elə gəlir ki, bu "dədə" sözü "Dədə Qorqudda" işlənən müqəddəslik mənasındadır. Kərküklülər hörmət etdikləri adamları "dədə" deyər çağırırlar. Hazırda Kərkükdə yaşayan yerli bir şairin adı Hicri Dədədir. Bütün bu məsələlər böyük tədqiqata ehtiyacı olan ciddi, elmi məsələlərdir.

Biz bir gecə Kərkükdə qalıb səhəri İraqın böyük neft şəhəri olan Mosula getdik. Mosulda da çox böyük abidələr saxlanmaqdadır. Burada Molsul milli muzeyinə və Assuriyə şahlığının paytaxtı olan Ninəva xərəbələrinə, V əsrdə tikilmiş Ninəva şahlığı qəsrinə və Nəbi Yunis məscidinə getdik. Ninəva şəhərinin divarlarına çox qərribə heykəllər həkk edilmişdir. "Poeziya ilahəsi"nin heykəli daha maraqlıdır.

Bütün bu abidələr dövlət tərəfindən qorunur və yenidən bərpa olunur.

Dekabrın 23-də şəhər böyük Füzulinin qəbrini ziyarət məqsədilə Kərbəlaya gəldik. Kərbəlanın ətrafı xurma, portağal və naringi ağacları ilə əhatə olunmuşdur. Portağallar ağaclardan qızıl çıraqlar kimi sallanır. Hər tərəf yamyayıdır. Bu-

rada nəqliyyat vasitəsi, əsasən, faytonlardır. Biz Füzulinin qəbri üstündə şəkillər çəkirdik.

Füzulinin qəbri Kərbəladə ən məşhur məscidlərdən birinin qarşı tərəfində boyu təxminən 2 metr yarım olan bir daş günbəzin içərisindədir. Günbəz Şərq üslubunda tikilmiş, daşları Şərq ornamentləri əsasında yonulmuşdur. Qarşı tərəfdən açıq olan günbəzin sağ və sol tərəfindən çölə kiçik pəncərələr açılır.

Kərbəladə islamiyyətin ilk illərində tikilmiş bir neçə məscidə baxdıq.

Dekabrın 24-də Sasanilər sülaləsinin mərkəzi şəhəri olan Mədainə gəldik. Burada bizə VII əsrdə tikilmiş Ənuşirəvan Kəsra sarayının xərəbələrini göstərdilər. Biz burada böyük şairimiz Xaqaninin "Mədain xərəbələri" poemasını xatırladıq. Xaqani də bura gəlmiş, Sasanilərin mərkəzi olan qədim Mədain şəhərinin XII əsrdəki vəziyyətini qələmə almışdır. Şair dağılmış sarayın dili ilə deyir:

Bir ədl sərayikən zülm ilə xərəb oldu,
Zalimlər olan qəsə, gör, neynəyəcək dövrən.
Sarsıtdı kim əflakə qalxan belə eyvanı,
Göylərdəki qüvvətmi etdi, ya fələk viran?
Sordum hara getmişlər indi o böyük şahlar?
Bir hamilədir torpaq, çox udmuş o şah, xaqan.

Bu qəsə hazırda bərpa olunur. Qəsrin hər bir divarının qalınlığı 4 metr, baş salonun uzunluğu 50, tağın hündürlüyü 75, eni 30 metrdir.

Ayın 26-da Bəsrədə olduq. Xurma fabrikinə getdik. Bəsrədə Sovet-İraq dostluğu cəmiyyəti bizi ziyafətə dəvət etdi. Burada cəmiyyətin sədri Ərəb və Sovet xalqlarının dostluğu şərəfinə nitq söylədi. Rəsul Rza sədrin nitqinə cavab verdi.

Bağdadda olduğumuz müddətdə İraq neft mədənlərində və xəstəxanalarda işləyən sovet mütəxəssisləri ilə görüşdük. 18

nəfərdən ibarət olan azərbaycanlı neftçilər 150 nəfər işgilis mütəxəssisini əvəz edir. Azərbaycanlı mütəxəssislər onlarca ərəb gəncinə neftçixarma işini öyrədir.

Dekabrın 30-da Vətənə qayıtmaq üçün Qahirəyə gəldik. Qahirədə 4 gün qaldıq. Bu müddətdə biz ehramlara baxdıq.

Doğrusu, bizim İraq torpağına etdiyimiz bir neçə günlük səfərdən alınan xatirələr ömür dəfərimə çox möhkəm həkk olunmuşdur. İndiyədək İraqın adı çəkilərkən Füzulini andığım kimi, bundan sonra da Füzulinin adını çəkilərkən gözəl İraq torpağı, onun mehriban, qonaqpərvər, yaradıcı xalqı xəyalımda canlanacaqdır. Mənim İraq torpağından gətirdiyim ən böyük töhfə budur.

1960.

"Sadəlikdə böyüklük", Bakı, 1978.

AXTARAN TAPAR

Ankara şəhəri bələdiyyə idarəsinin sədri Vidat bəy Dalokay 1976-cı ildə Bakıda olmuş, ölkəmizdən çox böyük təəssüratla qayıtmışdı. Bir müddət sonra o, öz növbəsində, Bakı Sovetinin sədrini Türkiyəyə dəvət etdi. Bu dəvətlə əlaqədar Bakı Şəhər Sovetinin sədri Aydın Məmmədov, BK katibi Elmira Qafarova və mən iyul ayının 15-də Ankaraya yola düşdük. Şəhərin təyyarə meydanında bizi ölkəmizin Türkiyədəki səfiri başda olmaqla, səfirliyin işçiləri, şəhər bələdiyyə idarəsinin sədri V.Dalokay başda olmaqla, bələdiyyənin əməkdaşları və yerli qəzetlərin müxbirləri qarşıladılar.

İndi türklərin yaşadığı Anadolu yarımadası çox qədim və zəngin tarixə malikdir. Bu torpaq türklərdən başqa hett, Şumer, yunan, Roma, Bizans və b. xalqların tarixi izlərinin canlı xəritəsidir. Buna görə də bu ölkədə iki tarixi bir-birinə qarışdırmaq olmaz. 1) Məmləkətin tarixi. 2) Türk xalqının tarixi.

Bu mənada gəzdiyimiz Ankara, İzmir, Efes və İstanbul şəhərlərində bu iki tarixin eyni qayğı ilə qorunub saxlanması gözəl haldır. Xalqların tarixindən bildiyimiz kimi, dinlər və təriqətlər, çox hallarda tarixi gerçəklikləri ört-basdır etmiş, həqiqəti gizlətməyə çalışmışdır. Yaxşı haldır ki, İslam dininə mənsub olan türklər özlərindən əvvəl və sonra bu torpaqda yaşamış xalqların, o cümlədən xristian dininə mənsub olan bizansların, romalıların, yunanların mədəniyyət abidələrini, kil-sələri və erada yaranan sənət nümunələrini, eradan əvvəlki şəhərlərin qalıqlarını qoruyub saxlamaqdadırlar. Bu cəhətdən İzmir şəhərinin 110 kilometrliyində olan qədim Efes şəhərinin xarabalıqlarının üzə çıxarılıb qorunması alqışlanmalıdır. Efes şəhərinin yaxıqlığında Səlcuq deyilən balaca qəsəbədə yerləşən muzey nadir tapıntıları ilə dünyanın ən zəngin muzeylərindən sayılır. Muzeyin əməkdaşı Duyğu xanımın izahatından məlum oldu ki, muzey qədim Efesin tapıntılarını mühafizə

edir. Burada dəmir, tunc və mərmər heykəllər yunan mədəniyyətinin və sənətinin nadir nümunələridir. Qədim Efes şəhərinin emblemi - çalışqanlıq, zəhmətsevərlik rəmzi kimi, arı olduğundan zəhmət ilahəsinin heykəli başdan-başa arı pətkələri ilə süslənmişdir. Muzeydəki ən maraqlı eksponatlardan biri də yunan filosofu Sokratın başının təsviridir. Mozaikadan düzəldilmiş bu təsvirin üstündə yunanca "SOKRAT" yazılmışdır. Bu eksponatlar, əsasən, eramızın II əsrinə aiddir.

Rəvayətə görə, xristianlığı yaymaq istərkən Məryəm ananı izləyirlər. O, Efesdə uca bir dağın zirvəsinə sığır, ömrünün son illərini orada yaşayır. Hazırda həmin dağda xristianlar monastır tikmiş, Məryəm ananın xatirəsini əbədiləşdirmək üçün onun sığındığı dağı müqəddəs məbəd elan etmişlər.

Efes şəhərinin özünə gəlincə, bu bir möcüzədir. Bu şəhər eradan əvvəl II əsrdə tikilmiş, Ellin mədəniyyətinin ən gözəl nümunəsidir. Şəhər bir-birilə əlaqəsi olan 3 böyük küçədən ibarətdir. Küçələrin üçü də enli və qalın mərmər daşlarla örtülmüşdür. Daşların altından gedən kanalizasiyanı və saxsı su borularını təmir etmək işini asanlaşdırmaqdan ötrü müəyyən məsafələrdə daşları qaldırmaq üçün əl yerləri qoyulmuşdur. Baş küçənin sağ tərəfindən inzibati binalar - bələdiyyə idarəsi, 4500 adam tutan iclas salonu, şəhərin aşağı hissəsində isə 24000 adamlıq teatr yerləşir (açıq havada). Bu qədim şəhərdə ən maraqlı bina uca mərmər sütunları, özəmətli anfası ilə gözü oxşayan nəhəng kitabxana binasıdır.

Türklərin Anadoluya son gəlişindən sonrakı dövrlərin mədəniyyətini - yəni xalis türk mədəniyyətini əks etdirən muzeylər də dünyanın ən zəngin muzeyləri ilə yarışa bilər. Bu cəhətdən "Anadolu mədəniyyətləri muzeyi" diqqətəlayiqdir. Bu muzeydə həm yunan, həm də türk mədəniyyətinin nümunələri saxlanılır.

"Topqapı" sarayında qədim çini qablar sərgisi həm qədimliyi, həm də bu qədimliyə baxmayaraq, rəngini və gözəlliyi

ni saxlaması baxımından dünyada ən zəngin sərgidir. XIII-XIV əsr Çin və yapon ustalarının yaratdığı mavi servislər, elə bil, bu gün dükandan alınmışdır.

Dünyanın ən böyük almaz daşlarından biri (8 qram ağırlığında, 86 karat) bu saraydadır. Almaz qaşlı qızıl şamdanlar, sultanların üstü brilyantlı qızıl taxtları, büllur çilçiraqlar, sultan arvadlarının qızıl suyuna çəkilmiş çarpayıları sarayın qiymətli eksponatlarındandır.

Sultan Səlim xəlifəni məğlub edəndən sonra Məhəmməd peyğəmbərin əlbəsə sandığını, ox və yayını, qılıncını, həzrət Əlinin, Osmanın, Ömərın, və Əbu-bəkrin qılıncını, həzrət Osmanın öldürüldüyü zaman oxuduğu dəri quranı qənimət olaraq İstanbulla gətirmiş, bu müqəddəs əşyalar "Topqapı" sarayında xüsusi otaqda saxlanılır. Mütaliəni sevən Sultan Mehmet Fateh sarayda zəngin bir kitabxana yaratmışdır.

Saraydakı maraqlı eksponatlar içərisində müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə buraxılan saat və silah kolleksiyaları da çox maraqlıdır.

Sultan Məcidin 1839-1853-cü illərdə Avropa üslubunda tikdirdiyi Dolmabağça sarayının özü bir muzeydir. Bu sarayın quruluşunda simmetriya əsas götürülmüşdür. Sarayın içindəki pilləkənlərdən tutmuş, otaqların və salonların düzlüyünə qədər, salonlardakı qızıl şamdanlardan tutmuş, güldanlara qədər hamısında simmetriya gözlənilmişdir. Saray 2 bölümdən, 26 salondan və 360 otaqdan ibarətdir. Birinci bölüm rəsmi, inzibati daire, ikinci bölüm isə xüsusi dairedir. Sarayın zینət şeylərinə 14 ton yarım qızıl işlənmişdir. Sultan Məcid incə zövqlü bir adammış. O, Avropadan rəssamlar dəvət etmiş, saray üçün rəsmlər çəkirmişdir. Böyük rus rəssamı Ayvazovski uzun illər bu sarayda yaşamış, sultanın tapşırığı ilə gözəl şəkillər çəkmişdir. Ayvazovskinin bir çox şəkillərinin orijinalı indi də bu saraydadır. Sultan Məcid özü də rəssam olmuşdur. Onun çəkdiyi şəkillər

içərisində zülmət fonunda ağ at folklordan gəlmə arzu-murad mənasını daşıyır.

Sultanın bu sarayda verdiyi fərmanlar, hökmlər unudulmuş, ondan bir at şəkli qalmışdır. Görünür, insan ürəyindən xəbərsiz verilən soyuq fərmanların ömrü ürəyin odu ilə yaranan bir atın ömründən az olarmış!.. Vaxtilə bu sarayda yaşayan rəssamlar sultanın qarşısında baş əyər, onları dolandırdığına görə özlərini sultana borclu sayardılar, indi isə sultan xatırlandığına görə rəssamlara borcludur. Şah, sənətkarlar kölgəsində, xatirələrdə şahlıq edir.

Atatürk ömrünün son illərini bu sarayda yaşamışdır. Öldüyü anda saat dayandırılmışdır: 1938 il, 10 qasım, saat 9^s dəqiqə.

Muzeylərdə və saraylarda gördüyümüz bütün bu zənginliklər - qızıl işləmələr, almaz daş-qaşlar - Türkiyənin keçmişinə aiddir. Bəs bu gün? Vaxtilə Osmanlı imperiyası yaratmış, Avropaya meydan oxumuş bu ölkə indi nə vəziyyətdədir? Oxucunun bu haqlı sualına "Günaydın" qəzetinin 21 iyun, 1977-ci il nömrəsində çəkilmiş bir karikatura ilə cavab vermək istəyirəm. Karikaturada bir vəzifə kreslosu çəkilmiş, ölkənin 2 ən böyük partiyasının liderləri hərəsi kreslonun bir qoltuğundan yapışmış, vəzifəni biri digərinə güzəşt etmək istəmir. Liderlərin biri o birisinə deyir: "Bu, mənim haqqımdır, burax", o birisi də, öz növbəsində: "Xeyr, bu, mənim haqqımdır, sən burax" deyərək o birisinin üstünə qışqırır. Kənarda dayanmış türk fəhləsi də onların üstünə qışqıraraq deyir: "Haydı, artıq bu vəzifə davasını buraxın, mənim dərdimə bir çarə tapın". Şəklin altından bu sözlər yazılmışdır: "Sual - Liderlərimizin dərdini anladıq, bəs vətəndaşın dərdi nədir? Cavab: - Nə olacaq, partiyalarımız o qədər vəzifə davasına girişdilər ki, axırda bütün işlərimiz alt-üst oldu".

Bütün bunların nəticəsində işsizlik bu ölkənin sifətinə, xüsusiyyətinə çevrilmişdir. Bir milyondan artıq türk fəhləsinin xaric

ci ölkələrdə çalışması, işçi qüvvəsinin bir parça çörək üçün ölkədən didərgin düşməsi barədə kim düşünməlidir? Baş nazirlik vəzifəsini hər kəs öz qanuni haqqı hesab edir. Bəs, əməkçinin qanuni haqqı nədir? Onu kim düşüncək və nə zaman düşüncək?

1972-ci ildə Federativ Almaniyada olduğum zaman bir parça çörək üçün Vətənimdən didərgin düşüb bu ölkədə çalışan türk fəhlələrinin acınacaqlı həyatını müşahidə etdim. O zaman Qərbi Berlində yazdığım "Çörək - səadət" şeirində bu məsələyə toxunmuşdum:

Anadolu kəndlisi gözdi bütün ölkəni
Xeyir axtardı,
Gördü,
Qismətinə şər düşüb
Vətənin övladları özge qapılarında
Necə dərbəder düşüb.
...Qütbətdə əllərinə
Əgər çörək gəldisə,
Səadəti gəlmədi.
Anadolu kəndlisi birçə şeyi bilmədi
Hər xalqın,
hər millətin
Vətənimdən uzaqda tapılan "səadətin"
Adı səadət olur,
Özü fəlakət olur.

Gəlirlə-çıxarın uyğunsuzluğu nəticəsində ölkədə tez-tez tətillər baş verir. Fəhlələr aylıqlarının artırılması uğrunda mübarizə aparırlar. Bu məsələ ilə əlaqədar bizə çox maraqlı və lətifəvarı bir əhvalat nəql elədilər. Ölkənin böyük şəhərlərindən birində süpürgəçilər tətil elan edir. Şəhərin meri süpürgəçilərin tələblərini bilmək üçün onların yanına gəlir. Görür ki, şəhərin bütün süpürgəçiləri küçədəcə əyləşib nərd oynayırlar. Mer oynamaqda olan tətil başçısına zarafatla belə bir təklif edir.

- Gəl, səninlə nərd oynayaq. Əgər mən udsam, tətili dayandırın. Sən udsan, uşaqlarının hərəsinə bir cüt ayaqqabı alaram.

Tətil başçısı razılaşıb, oyun başlanır. Birdən mer başçıdan xəbər alır:

- Neçə uşağın var?

- Doqquz!

Bunu eşidən mer nərdir qapayıb deyir:

- Mənim doqquz cüt ayaqqabı almağa imkanım yoxdur.

Tətilini davam elətdir.

Türk ziyalılarının da vəziyyəti təxminən eyni haldadır. Ankara, İzmir və İstanbul şəhərlərində görüşdüyüm yazıçılar, jurnalistlər ölkənin indiki vəziyyətilə barışmır və bu vəziyyətdən xilas olmaq üçün yollar düşünlər. Biz, Türkiyədə seçkilərin, partiyalar arasındakı mübarizələrin ən qızgın dövrünə təsadüf etmişdik. Ölkədə adi restoran xidmətçisindən tutmuş, ziyalıya, fəhlədən tutmuş, kəndliyə qədər bütün xalq seçkinin nəticəsini izləyir və yeni seçiləcək hökumət başçısından dərdlərinə əlac gözləyir. Ölkədə xalq siyasi hadisələrdən kənarda deyil, dünyanın irili-xırdalı bütün hadisələrinin içində qaynayıb-qarışır, hamının qulağı səsdə, gözləri qəzetlərdədir. Hamı vəziyyətdən xilas yolu arayır. Laqeydlik, etinasızlıq onlardan uzaqdır.

Azərbaycandan nümayəndələr gəldiyini qəzetlərdən bilən adamlar bizimlə məmnuniyyətlə görüşmək, ölkəmiz haqqında düzgün məlumat bilmək istəyirdilər. İstanbulda "Qapalı carçı" deyilən məşhur bazarda Azərbaycandan gəldiyimizi bilincə bizi sorğu-suala tutur, hər şeyi təfsilatı ilə bilməyincə əl çəkirdilər. Bu cəhətdən Ankaranın kənarında, təpələrin üstündə salınmış "gecəqondular"da camaatla görüşümüz çox maraqlı oldu.

"Gecəqondu" nədir?

Evsiz-əşiksiz fəhlələrin İstanbulun və Ankaranın kənarın-

da hökumətdən icazəsiz özləri üçün tikdikləri evlərə “gecə qondular” deyilir. Əlbəttə, bu evlərdə adi kommunal şərait olur. Bu evlər o qədər çoxdur ki, hökumət onlara toxuna bilmir. Əvvəllər hökumət bir neçə dəfə qaydasız və nizamsız tikilən bu evləri polislin köməyi ilə uçurtmaq istəmiş, bu təşəbbüs xalqın polislə üzləşməsi ilə nəticələndiyindən bu işdən vaz keçmişlər. Buna görə də son zamanlarda Ankara bələdiyyəsi həmin evlərin ətrafında asfalt yollar salmağa, elektrik xətləri, kanalizasiya çəkməyə məcbur olmuşdur. Ankaraya gelişimizin ertəsi günü şəhər bələdiyyə idarəsinin sədri V.Dalokay bizi “gecə qondular” məhəlləsinə apardı. İstirahət günü olduğundan məhəllənin camaatı evlərində idi. Onlar bizi gül-çiçəklə, səmimi alqışlarla qarşılayıb, öz əlləri ilə tikdikləri iclas salonuna apardılar. Toplanışı Vidat bəy açdı, bizi fəhlələrə təqdim etdi. Fəhlələr ölkəmiz haqqında bizə suallar verdilər. Aydın Məmmədov suallara yığcam və dəlili-sübutlu cavablar verdi. Suallardan bizə məlum oldu ki, uzun illər aparılan təbliğat nəticəsində bu adamların bizim ölkə haqqındakı təsəvvürləri tamamilə yanlışdır. Adi bir misal çəkmək istəyirəm:

Azərbaycan Respublikasının başqa bir ölkəyə göndərdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində adi bir şairin də iştirak etməsi nəinki yuxarı dairələrdə, hətta aşağı dairələrdə də təəccüb doğururdu. Buna görə də İzmir şəhərinin bələdiyyə idarəsinin sədri Ehsan Alyanaq mənim həqiqətən şair olduğuma şübhə ilə yanaşdı və kabinetində məndən xahiş etdi ki, öz şeirlərimdən misallar deyim. Mən, əvvəlcə, türk şairlərindən bir neçə şeir dedim, sonra öz şeirlərimdən bir neçəsini oxudum. Şübhə yeri qalmasın deyə elə bu il Ankarada türk dilində çap olunan kitabımı ona göstərdim.

Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, bu ölkənin yuxarı dairələrində ədəbiyyata, sənətə, xüsusilə şeirə, onun yaradıcılarına münasibət çox soyuqdur. Burada ədəbiyyat və sənət

bizdə olduğu kimi dövlət işi hesab olunmur. Onlarda ədəbiyyat və sənət xalqdan, dövlətdən ayrı, özbaşına axınla gedir. Bunun nəticəsidir ki, Türkiyədə sənətlə xalq arasında böyük uçurum vardır. Burada xalq şeiri başa düşə bilmədiyi kimi, şeir də çox hallarda xalqın duyğu və düşüncələrinə də kənarda qalır.

“Gecəqondular”da mən əli qabarlı savadsız fəhlələrə şeir oxuduğum zaman onlar yer-yerdən qışqırırdılar:

- Bu şeirləri anladıq. Lakin bizim şairlər tapmaca yazır. Biz onları başa düşə bilmirik.

Mən deyəndə ki, bizim ölkədə şairlər tez-tez kəndlərə gedir, xalqın qarşısında çıxışlar edir, yeni yazdıqları şeirləri onlara oxuyur, xalq bizi alqışlarla, gül-çiçəklə qarşılayır, fəhlələrdən biri çox haqlı olaraq dedi:

- Biz anlamadığımızın nəyini alqışlayaq?

Həqiqətən də, müasir türk şeiri, əsasən, tapmaca şeiridir. Bu şeirin xalqla heç bir əlaqəsi yoxdur.

Mən, ümumiyyətlə, türk ədəbiyyatı ilə az-çox tanışam. Türk xalqının Ə.Hamid, T.Fikrət, M.Akif, O.Seyfi, F.Nafiz, Y.Kamal kimi qüdrətli şairləri, həmişə vətən və xalq duyğuları ilə yaşamış, əsərlərində xalqın istək və arzularını əks etdirmişlər.

Ölürsəm, görmədən millətdə ümid etdiyim feyzi,
Yazılısın səngi - qəbrimdə Vətən mehzun, mən mehzun!

- deyən Namiq Kamal öz zəmanəsində xalqı üçün gözəl günlər arzusu ilə çırpınırdı.

Yaxud Y.Kamal:

Ölmək deyildir ömrümüzün ən fəci işi,
Müşgül budur ki, ölmədən əvvəl ölür kişi.

- beyti ilə həyatın mənasını ölməzdən əvvəl ölməməkdə - yəni xalq işi uğrunda mübarizədə görürdü. Yaxud Mehmet

Akifin məşhur "Çanakqala şəhidinə" adlı şeirində Vətən torpağının azadlığı yolunda canını qurban vermiş əsgərin haqq işini:

Senə dar gəlməyəcək məqbəri kimlər qazsın?
"Köməlim, gəl, səni tarixə" - desəm, sıqmazsın.

- deyə tərənnüm etməsi nə qədər ictimai və nə qədər şəirənədir. Vətən uğrunda ölənlər əsgər o qədər böyükdür, əməli o qədər şanlıdır ki, onu tarixə dəfn etsək, ora da sığa bilməz!..

Türk şeirinin xalq həyatı və xalq mənəviyyəti ilə birgə nəfəs alan bu ictimailik ənənəsi bu gün öz yerini dumanlı kədər və qəm motivlərinə, anlaşılmaz simvollarla vermişdir.

Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, bu cəhətdən müasir türk nəsrinə və dramaturgiyasına çox irəlidir. Müasir türk nəsrinin və dramaturgiyasının Ə.Nesin, O.Akbal, Kamal Tahir, O.Xəncərlioglu, Yaşar Kamal, M.Səpətcı oğlu, Behcət Naçatigil, S.Çokum, K.Bayram, S.Qüdrət Aksal, Nazim Qurşunlu kimi qüdrətli nümayəndələri vardır.

Oktay Akbal 1967-ci ildə ölkəmizdə olmuş və bu münasibətlə "Orta Asiyadan Baltik sahilinədək" adlı maraqlı bir kitab yazmışdır. Yeri gəlmişkən, O.Akbalın "Yaşasın ədəbiyyat" kitabından bir misal çəkmək istəyirəm. Həmin kitabda "Nobel mükafatı" adlı bir məqalədə ABŞ-ın keçmiş xarici işlər naziri Kissincerin Nobel adına sülh mükafatı almasından bəhs olunur. O.Akbal yazır: "Vyetnamı qana bulamış bir dövlətin xarici işlər naziri necə olur ki, sülh mükafatı alır?"

Gözəl və məntiqi sualdır. Nəsrinə bu yolla gedən bir xalqın şeirindən də biz eyni aydınlığı və eyni kəsəri gözləməkdə haqlıyıq. Lakin...

Görkəmli türk nasirə Əziz Nesinin dediyi kimi: "Bizdə şeir dediyin şey çox qarışıqdır. Ondan baş açmaq çətinidir. Yeni şeirlər tapmaca kimi olduğundan onu nə yazan başa düşür, nə də oxuyan".

Yazıçı tamamilə haqlıdır. Yəqin ki, bu şeirlərin müəllifləri özləri də nə dediklərini başa düşmür.

Mübaligəsiz demək olar ki, müasir türk şeirinin doxsan faizi başdan-ayağa tapmacadır. Elə buna görədir ki, qırx milyondan artıq xalq üçün buraxılan şeir kitablarının tirajı 1000-2000 nüsxədən artıq olmur.

Türkiyədə görüşdüyümüz yazıçılar və jurnalistlərlə bu barədə mübahisə etdik. Lakin, nədənsə, onlar sənətdə aydınlıqla barışmaq istəmir. Xüsusilə şeir üçün dumanlılığı, qeyri-müəyyənliyi və çoxmənalılığını (bəlkə də, mənasızlığı) vacib sayırlar. Onların fikrincə, müasir modern şeir elə olmalıdır ki, onu hər oxucu istədiyi mənaya yoza bilsin. Maraqlı burasıdır ki, mütərəqqi yazıçıların da bir qismi bu fikri müdafiə edir. Bu fikirdə olan qabaqcıl yazıçılardan Oktay Akballa bu məsələ barəsində ikinci dəfə ciddi mübahisəmiz oldu. O.Akballa ilk dəfə mən 1968-ci ildə Daşkənddə keçirilən Asiya-Afrika yazıçılarının konqresində tanış olmuşdum. O zaman o, həmin konqresə şair Rifət Yılqazla gəlmişdi. Biz Azərbaycan yazıçıları - M.İbrahimov, M.Dilbazi, B.Azəroğlu ilə birlikdə onlarla görüşüb müasir ədəbiyyat problemləri barədə xeyli söhbət etmişdik. "Orta Asiyadan Baltik sahilinədək" adlı böyük həcmli məqaləsində O.Akbal Daşkənddəki mübahisələrimiz barədə yazmış və ələlxüsus mənə "Şeir, sənət anlaşıqlı olmalı, ənənəvi şeir formalarında da əsrin fikirlərini demək mümkündür" fikrimə qarşı çıxmışdır. O yazır: "Vahabzadə şeirdə ənənəvi formalardan ayrılmağı sevmir. ...Yeni mənalar köhnə formalarda verilə bilməz deyincə "verilər, biz veririk" deyir. Əcəba necə verirlər? Türk şeirində modern axımların, dumanlı bir ədəbiyyatın, kökdən qaçışın təhlükəli olduğunu söyləyir" ("Xirosimalar olmasın", İstanbul, 1976, s. 85).

O.Akballa Daşkənddə başlanan mübahisəmiz İstanbulda da davam etdi. Mən ona belə bir sual verdim:

- Biz kim üçün, nə üçün yazırıq?

Cavab aydındır: - Xalq üçün!

Bir halda ki, xalq üçün yaradıyıq, bəs onda fikrimizi, demək istədiyimiz mətləbi qəsdən dolaşdırıb oxucunu çıxılmaz vəziyyətdə qoymaq nə üçündür?

Bakıya qayıdandan sonra Oktay Akbalın İstanbulda mənə bağışladığı “Yaşasın ədəbiyyat” adlı kitabını oxudum. Bu kitabda “Ey kəsik baş” adlı bir məqalə var. Həmin məqalədə müəllif Salah Birsəl adlı müasir bir türk şairinin “Quzunamə” şeirini professor Mehmet Kaplanın düzgün təhlil edə bilmədiyindən danışır. Şeir belədir:

Telefonlar çalacaq,
Sokak (küçə) başlarında ölümə qoşud.

Bu bir sevinin durdurulmasıdır
Az, biz az və qaranlıqda...

Mehmet Kaplan bu yazını belə yozmuşdur: “Küçədə bir anarxist görünmüşdür, arxasında Amerika dayanmış polisə bunu xəbər vermişlər, o, anarxisti naqanla öldürmüş, öldürülən adam, əslində, anarxist deyil, məsum bir quzu imiş...”

Oktay Akbal, Kaplanın bu yozdurması ilə razılaşmayaraq yazır:

“Anarxist bu şeirin harasındadır, Amerika harda, polis harda, bütün bunlar harda? Başqa birisi çıxar, bu, eşq üzündən işlənmiş bir cinayəti anladır desə, necə olar? Buna bənzər başqa yozumlar da ola bilər. Bu qəzet xəbəri deyil ki, birmənalı olsun. “Məna şairin qarnındadır” - deyən professor Kaplan girmiş şairin qarnının içinə”. (“Yaşasın ədəbiyyat”, İstanbul, 1977, s. 48).

Oktay Akbal düz deyir, şairdən misal gətirdiyimiz parçada nə anarxist var, nə polis. Bəs, şeiri təhlil edən professor bunları haradan çıxarmışdır? Ancaq burada yazıq professorun nə günahı? Şairlər demək istədikləri fikrin mənasını qarinlarında

gizlədikən professor o mənanı şairin qarnından necə çıxara bilər? Mətləbi qarnında gizlədən şairi günahlandırmaq əvəzinə, O.Akbalın bu mənasız tapmacanı açmağa çalışan alimi günahlandırması təəccüb doğurur...

“Yaşasın ədəbiyyat” kitabında gedən başqa bir məqaləsinə (“Şeirdən, şairdən”) Oktay Akbal, Salah Birsəli “Aydınlıqdan, açıqlıqdan, yalınlıqdan uzaq bir sənətçi” adlandırır və bu cəhəti onun üçün keyfiyyət sayır.

Mən sənət üçün aydınlığın, açıqlığın nöqsan sayıldığını birinci dəfə eşidirəm. Aydınlıq və sadəlik başqa şeydir, bəsitlik başqa şey. Əgər Akbal şair üçün bəsitliyi qüsurlu tutarsa, burada haqlıdır. Lakin aydınlıq və açıqlıq şair üçün nöqsan deyil, məziyyət sayılmalıdır. Bu cəhət bütün xalqların klassik ədəbiyyatında üstünlük sayılır. Türklərin ən ustad şairləri - Ə.Hamid, T.Fikrət, M.Akif, N.Kamal və Orxan Şaiq Gökyay, B.Çağlar, C.S.Tarançı kimi müasir şairlər də bu yolla getmiş, sözlərini açıq-aydın deyib xalqı öz arxalarınca apara bilmişlər.

Sənətdə dumanlılıq və aydınlığa hücum müasir professional türk musiqisində və rəssamlığında da hakimdir.

Bunun səbəbi nədir?

Əlbəttə, bu cəhət insanları fikir dolaşığına salan, fikri azdıran, xalqa doğru sözü demək istəməyən, realizmdən qaçan, həqiqəti pərdələyən Avropa, Amerika burjua sənətinin xüsusiyyətidir.

Türk sənətçilərinin bir çoxu novatorluq pərdəsi altında Avropanın çoxdan köhnəlmiş sənət yolunu tutur, babalarının yolu ilə getməyi təqlid, avropanın dekadent sənət yolu ilə getməyi isə yenilik sayırlar. Hər kəsin gözəlliyi onun özlüyündə olduğu kimi, hər ölkənin, hər xalqın gözəlliyi də onun öz si-fətində, öz xüsusiyyətində, bir sözlə, onun özlüyündədir.

Bu mənada sənətdə və ədəbiyyatda təqlid sənət əsərlərini kökdən ayırır, simasızlaşdırır, dadını-duzunu qaçıdır, standartlaşdırır.

Böyük C.Cabbarlının bir sözünü xatırlamaq istəyirəm: o, Cavidin "İblis"i ilə, Üzeyir bəyin "Arşın mal alan"ını müqayisə edir, milliliyinə və koloritinə görə ikinciye üstünlük verir. Əlavə edir ki, "Arşın mal alan" dünyanın hansı ölkəsində oynansa, hamı deyər, bax, bu bəylər Azərbaycan bəyləridir, bu xala da Azərbaycan xalasıdır. Bədii əsərin xəlqiliyi, koloriti onun canıdır, nəfəsidir, ürəyidir. Bunlardan məhrum olan, hansı bir xalqınsa ədəbiyyatını təqliddən doğan əsərlərdən torpaq ətri, xalq nəfəsi gələ bilməz. Belə əsərlər sxemdən başqa bir şey deyil.

Təqlid türklərin düşüncə tərzinə və məişətinə də keçmişdir. Koka-koladan tutmuş, viskiyə qədər, insanı düşkünlüyə aparan seks musiqisindən tutmuş, gecə klublarına qədər hamısı təqliddir, yamsılamadır.

Gecə klublarındakı eybəcərlik, açıq-saçıqlıq və mən deyərdim ki, ədəbsizlik insanda yalnız ikrah hissi oyadır. Gecə saat birdən sonra ölkənin böyük şəhərlərində ikinci həyat başlanır. Yarıqaranlıq salonda ayləmiş kişilər çərəz yeyə-yeyə, raki içə-içə seks musiqisi altında səhnədə striptiz oynayan lüt qıza baxır, bədənini nümayiş etdirib özünə müştəri axtaran bu bədbəxt insanın bədən gözəlliyindən guya "həzz" alırlar. Türkiyənin qabaqcıl yazıçısı Əziz Nesin "Dəlilər qaçdı" adlı hekayəsində bu məsələni ciddi satıra atəsinə tutaraq yazır:

"Dəlilərdən biri bir gecə klubuna getdi. Klubda bir artist qadın musiqi ilə tans edərək soyunurdu. Dəli tamaşaçılara:

- Nə seyr edirsiniz? - deyər sordu.
- Çılpaq qadın vücudunu.
- Buraya bunun üçün mü gəldiniz?
- Bəli.

- Nə qədər verdiniz?

Kimi əlli, kimi yüz, kimi də beş yüz lirə vermişdi.

- Bu qədər pulu bu qadını çılpaq görmək üçün mü verdiniz?

- Bəli.

- Bu qadının vücudunda başqa qadınlarda olmayan bir şeymi var?

- Xeyr.

- Bəs tutduğunuz bu iş ayıb deyil?

Tamaşaçılardan ən ağıllısı, ən bilikliyi məruzəyə başladı:

- Aman, əfəndim, niyə ayıb olsun? Biz o qadına pis niyyətlə baxmırıq ki... Çılpaq vücud insana estetik həyəcan verir, bədii zövq verir.

Dəli:

- Anlayıram, - dedi, - haqlısınız. Mən yanılmışam. Madam ki, çılpaq qadın vücudu bədii zövq verir, estetik həyəcan verir, eylə işə hamınızın arvadları, qızları qoyun gəlsinlər, musiqi ilə oynaya-oynaya soyunsunlar, həyəcanınızı artırınsınlar".

Çox gözəl kinayədir.

İzmirdən Ankaraya uçuruq. Stüardessa "kəmərlərinizi bağlayın" deyər sərnəşinləri xəbərdar edir. Qərībədir, təyyarə uçuşa hazırlaşarkən bu ifadəni hər ölkənin stüardessası öz dilində deyir. Ölkələr, xalqlar, dillər, ictimai baxışlar nə qədər müxtəlif olsa da, ölkələri, xalqları və taleləri birləşdirən, bir-birinə yaxınlaşdıran cəhətlər də var. Sürətlə uçan təyyarələr əsrimizin nailiyyətlərindəndir. Təyyarədə uçan hər kəs milliyətindən, dilindən və baxışlarından asılı olmayaraq, çox zaman eyni həyəcanı keçirir, eyni hissləri yaşayır. Biz xarici məmləkətin üstündən uçuruq. Lakin stüardessanın "kəmərlərinizi bağlayın" xəbərdarlığı hansı dildə deyilirsə deyilsin, bütün sərnəşinlərə eyni dərəcədə aydındır.

İstanbul, həqiqətən, dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biri sayılır. 4 milyondan artıq əhalisi olan bu şəhərin ucu-bucağı bilinmir. Yeddi təpənin üstündə yerləşən İstanbul iki hissədən ibarətdir: 1) Üsküdar-Asiya, 2) Bəyotlu-Avropa. Şəhərin Asiya hissəsi ilə Avropa hissəsini bir kilometr yarım uzunluğunda salınmış nəhəng asma körpü birləşdirir. Körpünün üstü ilə

müxtəlif markalı maşın seli daim axır. Türkiyə turist ölkəsi olduğundan və körpüdən keçən maşınlar gömrük haqqı verdiyindən körpüyə çəkilən xərc bir neçə ayda ödənməmişdir. Bosfor boğazının hər iki tayında tikilmiş yaraşıqlı binaların və xüsusən minarələrin əksi suda nağılları bir gözəllik yaradır.

İstanbulun ətrafında salınmış Belqrad parkı şəhərin ən gözəməli yerlərindəndir. Sultan Murad Belqrad səfərindən qələbə ilə qayıdandan sonra bu təpədə həmin parkı saldırmışdır. Park, bir növ, qoruqdur. Burada dünyanın ən nadir ağacları, çiçəkləri quşları (tovuz quşu, qırqovul, kəklik, hind toyuğu), vəhşi heyvanlar (çöl donuzu, ceyran, cüyür) saxlanır, parkın içində qaynama sularından süni göllər, şlalələr yaradılmışdır.

Bura istirahət günləri istanbulluların gəzinti yeridir.

Böyük türk şairi Tofiq Fikrətin yaşadığı ev "Aşıyan" adlanır. İstanbulla gəlib onun evini ziyarət etməməyi özümə günah sayardım. Çünki bu şair zamanəsinin ən böyük, ən mütərəqqi şairlərindən biri olmuşdur. O, türk xalqını istibdada, zülmə qarşı qaldıran, şeirlərində beynəlmiləçilik təbliğ edən bir şairdir. Bizim Sabir, M.Hadi kimi şairlərimiz bir çox əsərlərində onu yad etmiş, onun sətirlərindən epigraflar götürmüşlər. T.Fikrətin "Yüksəlməli" şeirinə cavab olaraq M.Hadi:

Yüksəlməli! Fəqət nə ilə, ey böyük ədib?
Ey bağını xəzan görərək, susmuş əndəlib!

- deyər o zaman bütün Şərq xalqlarının dözülməz halına için-için ağlamışdır. T.Fikrət həmişə istibdaddan azad yeni və müstəqil Türkiyə xəyalı ilə yaşamış, onun uğrunda çarpışmışdır.

"Aşıyan" İstanbulun kənarında, boğazın sağ sahilində uca bir təpədə, mənzərəli bir güşədə yerləşir. Şairin evi indi muzeydir. Bu muzeydə şairin şəkilləri, öz əli ilə çəkdiyi rəsmlər, əlyazmaları, məktubları, geyim şeyləri saxlanılır. Muzeyin eksponatları, əlbəttə, Fikrət kimi bir şairə layiq deyil. Türklə-

rin dillərinin saflaşması naminə "inqilab" eləmək təşəbbüslərinin nəticəsində bu gün Fikrət də başqa klassiklər kimi az anlaşılar, az oxunur. Bu ölkədə, ümumən, klassiklərə olan biganəlik, soyuqluq təəssüf ki, Fikrətə də aiddir. Əlbəttə, İstanbulda bu böyük inqilabçı şairin heykəlini görmək istərdik.

Şairin məzarı muzeyin həyətinə uca bir ağacın altındadır. Fikrət ölərkən burada dəfn olunmamışdır. Fikrət sənətinin pərəstişkarları ev muzeyi yaradılandan sonra məzarı bura köçürmüşlər.

Qəbir daşına T.Fikrətin beş sətirdən ibarət bir qitəsi yazılmışdır:

Sükuti-xab əzəli ehtiyaci-faniyyət,
Bu ehtiyaci-fənanın şu daş nişanəsidir.
Nuviştə cəbhəyi-hüznündə bir hüvəl baqa,
Şu sərvlər mütəhaşi birer tələqabla
Oxur keçənlərə aid mənəqibi-ibrət.

Olduğumuz üç şəhərin bələdiyyə idarəsinin sədrləri şərafimizə verdikləri rəsmi ziyafətlərdə şəhərlərimiz arasındakı qardaşlıqdan və gələcəkdə bu əlaqələrin genişlənməsindən, təcrübə mübadiləsindən danışdılar. Məsələn, İstanbul bələdiyyəsinin gələcəkdə İstanbulda metro tikmək fikrində olduğu və bu işdə Bakının təcrübəsindən istifadə edə biləcəklərindən söz saldılar. Ankara bələdiyyəsinin sədri Vidad bəy Dalokayın ziyafətdəki bir çıxışını heç vaxt unutmayacağam. O dedi: "Təbiət bizi - iki ölkəni qonşu yaratmışdır. Biz öz ölkələrimizi çiçəkləndirmək üçün bir-birimizə arxa və kömək olmalıyıq. Bu, hər iki ölkənin xeyrinədir. Bizim bundan başqa yolumuz yoxdur. Ona görə ki, dənizimiz bir, dağlarımız bir, torpağımız da bir-birinə söykənir. Bizdən axan çay sizdə bitir, sizdən əsən külək bizdə dayanır. Dağlarımız bir-birinə arxa olduğu kimi, biz də bir-birimizə arxa olmalıyıq".

Türkiyənin əsas əhalisi, zəhmətkeş xalq da bu fikirdədir.

İzmir bələdiyyəsinin sədri Ehsan bəy Alyanağın bağda - açıq havada verdiyi ziyafətdə məndən xahiş etdilər ki, bir şeir oxuyum. Mən "Təklük" şeirimi oxuyub V.Dalokaya isnad edərək əlavə etdim ki, "Tək əldən səs çıxmaz, qonşular həmişə bir-birinə arxa olmalıdırlar". Elə bu zaman əlində kitab tutan bir cavan özünü məclisin ortasına atıb:

- Mən də şeir oxumaq istəyirəm, - deyə bərkdən qışqırdı.

Ehsan bəyin işarəsi ilə polis dərhal onu məclisdən uzaqlaşdırdı. Bir qədər sonra polis əlində bir kitab Ehsan bəyə yaxınlaşdı. Bu, N.Xəzrinin Türkiyədə çap olunmuş kitabı idi. Cavan bu kitabdən şeir oxumaq istəyirmiş.

Heç demə, Azərbaycandan gəlmiş qonaqlara bu bağda ziyafət verildiyini bilən camaat uzaqdan bizi seyr edirmiş. Bu bizə, bizim ölkəmizə və ədəbiyyatımıza türk xalqının böyük sevgisinin bir təzahürü idi. Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, son dörd-beş ildə Əhməd bəy Kabaklının redaktorluğu ilə İstanbulda nəşr olunan "Türk ədəbiyyatı" məcmuəsi Azərbaycan ədəbiyyatına sıx-sıx yer verir. Bu məcmuədə S.Vurğunun, S.Rüstəmin, M.Dilbazinin, H.Hüseynzadənin, N.Xəzrinin və mənə bir sıra şeir və məqalələrimiz dərc olunmuşdur. Bu münasibətlə jurnalın redaktoruna və əməkdaşlarına qələm yoldaşlarım və öz adımdan təşəkkürümüzü bildirirəm.

Türk xalqının öz böyük rəhbəri Atatürkə olan sonsuz sevgiləri bizi sevindirdi. Gələcəyimizin ertəsi günü Atatürk məqbərəsinə əklil qoymağa getdik. Türk memarları tərəfindən tikilmiş bu böyük məqbərənin hər addımı - məqbərəyə gedən geniş mərmər yoldan tutmuş, kənarlarındakı şir heykəllərinə qədər, geniş meydançada ağlayan üç kişi, üç qadın heykəlidən tutmuş, fəxrli qarovulda dayanmış əsgərlərə qədər hər şey türk xalqının öz atasına olan dərin və sonsuz sevgisini əks etdirir. Məqbərənin arxasında iki qəbir də var. Bunlardan biri Mustafa Kamalın silahdaşı İsmət İnönünün, digəri isə 1960-cı il

çevrilişinin təşkilatçısı general Gürselin qəbridir. Demək, Atatürk məqbərəsi get-gedə Türkiyə dövlət xadimlərinin panteonuna çevrilir.

Vaxtilə Türkiyədə səfir olmuş Əbilova, Atatürk öz avtoqrafı ilə şəklini bağışlamışdır. Biz məqbərənin nəzdində düzəldilmiş Atatürk muzeyinə həmin şəklın foto surətini bağışladıq. Bu, muzey işçilərinin çox xoşuna gəldi. Atatürkün öz şəxsi ev şeylərindən - geyim-keçimi, yazı ləvazimatı, silahları, xarici ölkələrin başçıları ilə çəkdiyi şəkillər və ona göndərilən hədiyyələrdən təşkil olunmuş muzey çox zəngindir.

Ankarının gənclik parkında verilən konsertdə xalqın bizə olan böyük rəğbətini daha yaxşı hiss etdik. İki min nəfər tutan yay konsert salonu ağzına qədər dolu idi. Biz salona daxil olanda türk xalqının sevimli müğənnisi Qaraböçək oxuyurdu. O, gələcəyimizi görən kimi bizi tamaşaçılara təqdim etdi. Bu, gurultulu alqışlara səbəb oldu, yerlərdən "Eşq olsun!" "Azərbaycana salam!" sədaları ucaldı.

Onu da deyim ki, türklərin konsert salonları, bir növ, restoranı xatırladır. Salonda stollar, ətrafında da üç-dörd stul qoyulmuş, hər ailə bir stolu tutur, çərəz yeyə-yeyə, meyvə suyu, yaxud da spirtli içki içə-içə konsertə qulaq asırlar.

Müğənni səhnədən salona doğru uzanan ensiz kürsüyolla salonun axırına qədər gəlir, mahnının nəqəratını tamaşaçılara oxutdurur. Beləliklə, konsert, bir növ, xora çevrilir. Tamaşaçılar mahnının ritminə uyğun əl çalır, müğənni ilə bərabər oxuyur, həyəcanlanırlar.

Gözəl və gur səslə oxuyan Qaraböçək mahnının içində, elə bil, əriyir, bütün qəlbi və varlığı ilə özünü mahnıya təslim edir:

Mənim taleyim çox acı,
Dərdli-dərdli çal, kamançı.

- yaxud:

Söylə, söylə, fani dünya,
Qəm yükümüsən?

Sonra teatr aktyoru Əli Poyroz çıxış edir. O, milli səlamət partiyasının lideri Nəcməddin Ərbakanı təqlid edir. Onun səsinə, yerişinə və hərəkətlərini yamsılayır. Tamaşaçılar qəhqəhə çəkib gülürlər. Əlbəttə, Ərbakanı tanımadığımız görə bu yamsılama bizim üçün maraqsız olur. Aktyor Ədalət partiyasının lideri ilə xalq cümhuriyyət partiyasının lideri arasında gedən çekişmələri lağa qoyur. Xalq partiyaları arasında gedən mübarizələrdən kənarda olmadığı və bunu saatbasaat izlədiyinə görə aktyorun hər sözü tamaşaçıların ürəyindən xəbər verir, qəşş edib gülürlər.

Həqiqətdə də, siyasi çarpışmalar içərisində türk xalqı haqq yolunu axtarır, biz onun öz doğru, düzgün yolunu tapacağına əminik. Ona görə ki, o yatmır, o axtarır. Axtarışın həmişə insanı həqiqətə gətirib çıxaracağına şəkk etmək həqiqətə, ədalətə şəkk etmək deməkdir. Biz bu yolda istedadlı və hünər-vər, qabil və zəhmətkeş türk xalqına uğurlar diləyirik.

1978.

"Sadəlikdə bütövlük", Bakı, 1978.

ŞEKSPİRİN VƏTƏNİNDƏ

... Şotlandiyanın Mothorvel şəhərçiyində Azərbaycan artistləri konsert verir. Salon ağzına qədər adamlarla doludur. Sevimli müğənnimiz Rəşid Behbudov səhnədə "Azərbaycan" mahnısını oxuyur. O, hər zənguləsində dağlarımızdan süzülən bulaqların, bağlarımızda cəh-cəh vuran quşların nəğməsini bu qürbət diyarda səsləndirir, gözlərimizin önündə canlandırır:

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam məskənimdən,
Anam, doğma vətənimdən,
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan!

"Azərbaycan" kəlməsi salonu titrədir. Qürbətdə Vətənin adı necə əzəmətlə səslənər, Vətən oğullarının qəlbini necə iftixar hissi ilə döyündürərmiş! 1978-ci il, oktyabrın 21-də bu hissi bütün dərinliyi ilə yaşadım. Biz bir dəstə elm və mədəniyyət xadimi Şotlandiya və İngiltərədə Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirirdik.

Qoca Britaniya! Nyuton, Faradey, Darvin, Harvey, Maksvell, Ceyms Uaytt, Rezerford kimi böyük alim və ixtiraçıların Şekspir, Bayron, C. Svift, Kiplinq, Dikens, B. Şou, V. Skott, Tekkerey, Stivenson kimi nəhəng yazıçıların vətəni! Bu qədim ölkəni biz yuxarıda adlarını çəkdiyimiz o böyük şəxsiyyətlərin adları, xeyrxah əməlləri ilə və bir də əsrlərlə başqa ölkələr üzərindəki hökmranlığı ilə tanımış, birincilərə görə bu ölkəyə minnətdar olmuşuq, ikinciyə görə isə ikrah hissi duymuşuq. Vaxtilə dünyanın ən qatı imperialist ölkəsi olan İngiltərə əsrlərlə Hindistan, Misir, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrika, Kanada, Kipr, İraq kimi ölkələri soyub-talamış, başqa xalqların qanı bahasına öz məmləkətini çiçəkləndirmişdir.

Böyük Britaniyanın Qlazqo, Edinburq, Mançestr, Nottin-hem, Oksford, London şəhərlərində və bir neçə kəndində, qəsəbəsində olduq. Gəzdiyimiz bütün şəhərlər və qəsəbələr səliqəli və abaddır. Bütün bu səliqə-sahman və abadlıq bir tərəfdən ingilis xalqının mədəniyyətinə dəlalat edirsə, ikinci tərəfdən ingilis imperializminin qəsbkarlıq siyasətinin nəticəsidir. İstər qədim, istərsə də müasir binaların əksəriyyəti nəhəng və əzəmətlidir. Mərmər sütunlar, geniş dəhlizlər, xalçalı salonlar, nəhəng çilçıraqlar, arxasında şəhərin gerbi vurulan dəbdəbəli kreslolar bu ölkənin keçmiş imperialist qürurundan, hakimlik iddiasından xəbər verir. Biz bu əzəmətin və qürurun arxasında məzlum xalqların tapdanmış hüququnu, bədbəxt millətlərin göz yaşlarını görür, indi tarixə keçmiş ahını, harayını eşidirdik. Bu yerdə vaxtilə Londonda lordlar məclisindəki ziyafətdə iştirak edən S. Vurğunun:

Mərmər döşəmələr üstə xalılar -
Bəzisi Hinddəndir, bəzisi Çindən.

Yaxud:

Xörəklər müxtəlif, xörəklər rəng-rəng,
Zəncinin, həbəşin qanıdır onlar -

misraları yada düşür.

Tauerdə (London) "Afrika ulduzu" adlanan 530 karatlıq dünyanın ən böyük brilyantı, kralların daş-qaşlı tacları saxlanan möcüzəli kral sarayı Böyük Britaniyanın əsrlər boyu apardığı talançılıq siyasətinin aynasıdır.

İkinci cahan müharibəsindən sonra, demək olar ki, İngiltərənin bütün müstəmləkələri əlindən çıxdı. Britaniya adalarından Çinə qədər uzanan əl kəsildi. İndi İrlandiya və Şotlandiya da İngiltərədən ayrılmaq, müstəqil dövlət olmaq eşqi ilə çarpışır. İndi tarixin təkəri müstəmləkəçilərin əksinə, xırda xalqların xeyrinə fırlanır.

Şotlandiyanın 77 min kvadratkilometr sahəsi, 5 milyon əhalisi var. Vaxtilə onların öz dilləri olmuş, sonra ingilis dilinin təsiri ilə əriyib yox olmuşdur. Lakin dağ kəndlərinin əhalisi öz ləhcə və folklorunu indi də qoruyub saxlamaqdadır. Bu işdə şotlandlar həm də xalq əfsanələri və nəğmələri ruhunda əsərlər yaratmış böyük milli şairləri Robert Börsə (nədənə, bizim mətbuatda Börs əvəzinə Berns yazılır) minnətdardır. İndi Börsin şeirlərini əzbər deyən, onun arzu və xəyalları ilə yaşayan hər bir şotland bu şeirin qanadları üstündə öz əslinə, öz kökünə qayıdır. Şotlandlar tarixi keçmişləri ilə daha çox öyünür, ingilislərə qarşı mübarizə aparan milli qəhrəmanlarına və istiqlalyyət naminə yazıb-yaradan böyük sənətkarlarına şəhər və kəndlərində heykəllər ucaltmaqla təskinlik tapır.

Qlazqodan Edinburqa getdiyimiz zaman yolda Aberfold, Kalandor, Dunn, Sterling və s. kənd və qəsəbələrdən keçdikcə milli-azadlıq uğrunda mübarizə aparan U. Uelles (XIII əsr); Robert Bryus (XIV əsr) və stüartlar sülaləsi üçün qoyulan heykəllərə və abidələrə rast gəldik. Şotlandlar ingilislərə qarşı mübarizə bayrağı qaldıran milli qəhrəmanlarını çox sevir, onların barəsində ağızdolusu danışirlar.

Era şəhərciyi... Börsin doğulduğu ikiotaqlı kiçik ev. Otaqların hər birində çox balaca bir pəncərə (eni 40 sm, uzunluğu 60 sm.). Bələdçinin izahından belə məlum oldu ki, o zaman pəncərələrin həcminə görə vergi alınmış. Pəncərə nə qədər böyük olarsa, vergi o qədər çox qoyulur, - deyə şairin atası hər otağa bir, həm də çox kiçik pəncərə qoydurmuşdur.

Ev-muzeyində Ə. Kürçaylı Börsdən elədiyi bir tərcüməni oxudu. O, oxuduqca ürəyimdən qərribə duyğular ötürdü: yəqin ki, bu evin divarları mənim ana dilimi birinci dəfə eşidirdi. Kürçaylının oxuduğu bu şeiri Börs yazarkən xəyalına gələ bilərdimi ki, 250 il sonra onun sözləri başqa dildə bu mənzilə yenidən dönəcəkdir!..

Olduğumuz şəhərlərin bələdiyyə idarəsinin rəisləri bizim nümayəndə heyətini qəbul edirdi. Qəbullar xüsusi qəbul otaq-

larında, yüz illərdən bəri davam edən mərasimlərə əsasən keçirilirdi. Mer, yanında qadını, hər ikisinin boynundan şəhərin brilyant qaşlı emblemi asılı vəziyyətdə nümayəndə heyətini qarşılayır və rəsmi tanışlıq nitqi söyləyir. Bu nitqdə mer şəhərin tarixi haqqında qısaca məlumat verir və gerbin mənasını izah edir. Bizim nümayəndə heyətinin başçısı Ənvər Cəbrayilov heyətin üzvlərini merə təqdim edir və gelişimizin məqsədini deyirdi. Bu 40-45 dəqiqəlik qəbullarda bizə əsas bir məsələ aydın oldu: İngiltərənin və Şotlandiyanın istər rəsmi və istərsə qeyri-rəsmi dairələri bizim ölkəyə, onun adamlarına, xüsusilə elm və mədəniyyət xadimlərinin yaradıcılığına dərin maraq göstərilir.

Əlbəttə, merlər qəbuldan əvvəl bizim respublikamız barədə kiçik kitabçalar oxuyur, tariximiz, bu günümüz haqqında öləri məlumata malik olurlar. Məsələn, Edinburq şəhərinin meri Azərbaycan dilinin türk sistemli dillər qrupuna aid olduğunu dedi. Lakin biz onların mədəniyyət, tarix və ədəbiyyatı barədə ətraflı danışdığımız zaman onlar etiraf edirdilər ki, siz bizi, bizdən yaxşı tanıyırsınız.

Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun rektoru, professor A. Aslanov Şekspirin, Bayronun, V. Skottun, B. Şounun, Börnsin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən danışib özünü, Ə. Kürçaylını və məni həmin şair və yazıçıların tərcüməçisi kimi təqdim etdiyi zaman mer gülümsünüb etiraf etdi ki, indi bizdə bədii kitab çox az oxunur.

Qəbullardan sonra, bir qayda olaraq, merin köməkçiləri bizi bələdiyyənin iclas salonları ilə tanış edirdi. Bu salonlarda nəzərə çarpan ilk cəhət oradakı qayda, nizam və bu qayda - nizamın gətirdiyi ciddiyyət və əzəmətdir. Dairəvi salonun baş tərəfində sədrin əzəmətli kreslosu, sağ və sol tərəflərində isə müavinlərinin kürsüsü... Sədr kreslosunun söykənəcəyinə şəhərin gerbi həkk olunmuşdur. Salondakı kürsülər üç bölüme ayrılmışdır. Sağ bölümə mühafizəkarlar, sol bölümə leybo-

ristlər partiyasının üzvləri, orta bölümə başqa kiçik partiyalara mənsub olanlar, salonun eyvanında isə qonaqlar əyləşir. Bu, həm üzvlərdə, həm də qonaqlarda məsuliyyət hissi oyadır, onları ciddiyyətə çağırır.

Muzeylərdə, universitetlərdə, kitabxanalarda işçilər öz qədim formalarını geyinir və bu formalar onlara vəzifə başında olduqlarını xatırladır.

Kraliça II Yelizavetanın qəsri Londonda böyük bir bağın içində yerləşir. Hər gün saat 11.30-la 12 arasında Kraliçanın şəxsi mühafizə dəstəsinin dəyişilməsi mərasimi keçirilir. Bu mərasim zamanı camaat sarayın qarşısına toplaşır, köhnə ənənəvi hərbi forma geyinmiş iki dəstə əsgər at belində mahnı oxuya-oxuya mühafizəni bir-birindən təhvil alır. Bu qədim ənənə bu gün də olduğu kimi davam etdirilir.

Bütün bunlarla əlaqədar demək lazımdır ki, şotlandlar və ingilislər çox qədim adətlərinə - geyimlərinə tutmuş vərdişlərinə, mərasimlərinə qədər hər şeyi qoruyub saxlayırlar. Bir sözlə, onlar üçün dedə-babadan qalma nə varsa müqəddəsdir. Bununla belə, bu mühafizəkarlıq onların bir xalq kimi inkişafına əngəl törətməmiş, zamanın tələblərinə daxilən uyğunlaşa bilmiş, müasir bir millət olaraq yetişmişlər. Onlar modernizmi zahirən deyil, daxilən qəbul edirlər. Məsələn, London-da və Mançestrə, az da olsa, uca binalar, göydələnlər var. Lakin onlar bu cür binaları qəbul etmək istəmir. Bələdiyyələr belə binalardan qəti surətdə imtina edir, torpağa yaxın, qarşısı gül-çiçəkli birmərtəbəli kiçik binalara daha çox həvəs göstərirlər.

Bəs vaxtilə köhnə üslubda tikilmiş monumental binalar nə olsun? Çox qəribədir ki, zahirən həmin binaların üslubunu saxlayır, içində bərpa işləri aparır, binanı modernləşdirirlər.

Mothorvel şəhərindəki konsertə qayıdıram. Bizim artistlər bir-birinin ardınca çıxış edir, gurultulu alqışlarla qarşı-

lanırdılar. Nəzakət Məmmədovanın və Həbil Əliyevin çıxışı mənim üçün çox maraqlı idi. Bilmək istəyirdim ki, dünyanın inkişaf etmiş mədəni xalqlarından biri olan ingilislər bizim folklor musiqimizi necə qarşılayacaqlar?

Həbilin "Segah"-ı salonu titrətdi. Bizim Şərq ruhumuzdan göyərən, mənəvi dünyamızı ifadə edən bu musiqi, əlbəttə, başqa xalqa bizim qədər çata bilməz. Lakin xalqlar həmişə bir-birini yaxşı başa düşür. Xalqları bir-birindən ayıran, onları bir-birinə düşmən edən həmişə hakim təbəqələrin acgözlük, tamahkarlıq siyasəti olmuşdur. Həqiqi və humanist sənət heç bir diplomatiya tanımır. Əsl sənət hər yerdə sənətdir!

Bütün xalqların folklorunda nə isə bir-birinə oxşar cəhətlər olur. Çünki xalqlar hamısı eyni kökdən, eyni anadan, yəni torpaqdan boy atır, sonra bu kökdən budaqlar ayrılır. Dünya musiqi tarixində nə qədər qollar, yollar, cərəyanlar olmuşdur. Əlbəttə, sənətdə yerində saymamaq üçün axtarışlar lazımdır. Lakin... bu axtarışların bir qismi musiqini həyatdan, torpaqdan, təbiətdən ayırdı, onu melodiyadan məhrum etdi, qarışıq səslər yığımına çevirdi. Getdikcə dünya musiqisində bir melodiya aılığı hiss olunurdu... Deyəsən, yenidən melodiya qayıtma - torpağa, kökə, folklorla ənmə başlanır.

Həbil sənətinin gücü! Həbil kamanı çalmır, insan kimi oxudur, danışdırır. Həbili dinlərkən adam düşünməli olur. Fikirlişsən: "Bu səslər, bu hıçqırıqlar nəse deyir... Axı, nə deyir? Bax, bundadır sənətin gücü!.."

Həbil çalarkən yaşayır və bizi öz hisslərinin oduna qalayır, bizi də özü kimi yaşamağa, yanmağa çağırır. Salonda milçək uça eşidilər... Bu zaman arxadan Azərbaycan dilində bir "sağ ol" səsi eşitdik... Bu, kim ola bilərdi?

Həbil qurtarınca səhnəyə, əlində gül dəstələri tutmuş iki nəfər qarayın oğlan çıxdı. Gül dəstələrini verib Həbili qucaqladılar. Yenidən alqış qopdu.

Fasilə zamanı dəhlizdə gəzə-gəzə bir-birimizdən soruşduq: "Həbilə gül verən oğlanlar və arxadan "sağ ol" deyənlər kim imiş, görəsən?"

Bu zaman üç-dörd yaşlarında bir uşaq dəhliz boyu qaçmağa başladı. Gənc bir qadın "Araz, qaçma" deyərək onun arxasınca yüyürdü. Qadına diqqətlə baxıb: "Siz kimsiniz?" - deyərək xəbər alınca: "Mən azərbaycanlıyam", - deyib üstümüzə gəldi... Onun arxasınca cavan oğlanlar və qızlar bizi dövrəyə aldı.

Məlum oldu ki, bu gənclər İran Azərbaycanından İngiltərəyə gəlmiş tələbələrdir. Onların bir qismi Londonda, bir qismi Qlazqoda, bir qismi də Mançestrə təhsil alır. Azərbaycan mədəniyyət xadimlərinin gəldiyini və Mothorveldə konsert verəcəklərini eşitmiş və bizimlə görüşə gəlmişlər.

Axşam Şotlandiya bələdiyyəsinin verdiyi ziyafətdə Həbil azərbaycanlı tələbələrin ona verdiyi gül dəstəsinin içindən tapdığı bir kağızı bizə göstərdi. Bu kağızda bir bənd şeir vardı:

"Ulduzları saya-saya
Ayaq basır insan Aya.
Mənim bu taydan o taya
Əlim çatmır sənə, qardaş.

Hörmətlə, azərbaycanlılar".

Azərbaycanlı tələbələr Londonda İngiltərə - Sovet Dostluq Cəmiyyətindəki görüşə də gəldilər. Onlar bizim təhsil sistemi, ədəbiyyat, sənət və mədəniyyətimizə dair maraqlı suallar verir, ölkəmizi daha dərinləndirən tanımaq istəyirdilər. Suallarından nə qədər böyük duyğular və arzularla yaşadıklarını hiss etdik. Tələbələr müasir Azərbaycan ədəbiyyatını bilir, şair və yazıçılarımızı tanıyırlar. Mənim universitetdə ana dilində dərs dediyimi bilincə, İlham adlı bir gənc:

- Dünyada bir xalq üçün ana dilində təhsil ala bilmək hüququndan böyük səadət tanımıram, - deyərək köks ötürdü.

İlham haqlı idi. Əgər belə olmasaydı, o və onun kimi minlərlə azərbaycanlı gənclər təhsil üçün dünyanın bu başına gələrdimi?

Şekspir, Bayron, V. Hüqo, Balzak, Puşkin, Tolstoy, Şiller, Höte kimi cahanşümul dahiləri Arazın bu tayında öz ana dilində oxuya bilən mənim tələbələrimlə dünya klassikləri bir yana, öz klassiklərini belə anasının dilində oxumaq hüququndan məhrum edilən bu gənclərin müqayisəsində tarixin ədalətsizliyi barədə düşünməmək mümkünmü? İnsan mənfətinin acısını, müsbətin fonunda daha yaxşı hiss edir...

Azərbaycanlı gənclər bizim sənət ustalarımızın Qlazqoda və Londonda verdiyi konsertləri dönə-dönə dinləmiş, R. Behbudovun, N. Məmmədovanın və H. Əliyevin çıxışlarına heyran qalmışlar. Onlardan biri əlavə etdi:

Cəmiyyət sənətin inkişafı üçün şərait yaradanda xalq öz istedadını göstərə bilir. Nəzakət xanımın "Segah"-ı gözlərimi yaşartdı. Həbilin kamanı qəlbimi xoşnətdi. Rəqqasların oyunu mənə Koroğlunun dəlilərini xatırlatdı. Bu konsertdə xalqımın nələrə qadir olduğuna tam inandım. Mənə bu inamı verdiyinizə görə sizə minnətdaram...

Şotlandiyanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən Edinburq şəhərində universitet (XVI əsr), tibb kollecləri, coğrafiya cəmiyyəti, rəsədxana, zəngin kitabxanalar və sərgi salonları vardır. Bu şəhərdə hər il nəğmə və dram festivalları keçirilir.

Şəhərin köhnə hissəsində qədim binalar adamı xəyalən orta əsrlərə aparır. Uca bir təpənin üstündəki qəsr görkəmindəki sərtliyi və qorxuncluğu ilə mütləqiyyət dövrünü, bu dövrdə günahsız tökülən qanları, zülmü, istibdadı yada salır. Holirud-haus sarayı insanda gözəllik duyğusu əvəzinə ikrah və qorxu hissi oyadır. Saray indi də qədim şotland forması geymiş yubkalı əsgərlərin mühafizə dəstəsi ilə əhatə olunmuşdur.

Kral sarayında şotland krallarının tacları, qızıl açarları, müxtəlif silahları saxlanılır. Kraliça II Yelizaveta keçən il "gümüş toy"unu bu sarayda keçirmişdir. O, ümumiyyətlə, ildə on gün bu sarayda yaşayır.

Oktyabrın 23-də Edinburqun bələdiyyə rəisi bizi qəbul etdi. Ertəsi gün təyyarə ilə ölkənin əsas sənaye mərkəzi olan Mançestrə gəldik. Bu şəhərin memarlığında monumentallıq əsasdır. Üç milyon əhalisi olan Mançestrə müasir incəsənət muzeyi, konservatoriya, universitet şəhərçiyi, zəngin kitabxana və müxtəlif sənaye ocaqları ilə tanınır. İncəsənət muzeyində Azərbaycan xalçalarından nümunələr gördük. Burada toplanan rəsm və heykəltəraşlıq əsərləri əsasən abstraksionizm nümunələridir.

Mançestrin simfonik orkestri London simfonik orkestrlərindən sonra Britaniyada ikinci yer tutur. F. Engels uzun müddət bu şəhərdə yaşamışdır.

İngiltərədə müəyyən təhsil üsulu yoxdur. Hər orta məktəb öz üsulu ilə dərs keçir. Ölkədə demək olar ki, uşaq bağçaları da yoxdur. Uşaqlar beş yaşından məktəbə gedir. Ali məktəblərə qəbul imtahanı (Oksford və Kembric universitetləri istisna olmaqla) keçirilmir. Orta məktəbin buraxılış imtahanı ali məktəblərə qəbul imtahanını əvəz edir. Buraxılış imtahanı şagirdin ali məktəbdə oxuya bilib-bilməyəcəyini müəyyənləşdirir.

Orta məktəblərdə xüsusi evdarlıq fənni keçirilir. Evdarlığı qızlarla bərabər oğlanlar da bilməlidir. Sınıf rəhbərinin nəzarəti altında il boyu şagirdlər xarici ölkələrə səfər üçün pul yığır. Nəhayət, müəllimlə birlikdə arzu etdikləri ölkəyə gedir, həmin ölkəni dərindən öyrənirlər. Bəzən müəllimlə şagirdlər on-on beş günlüyə müəyyən bir kənddə olur, bir yerdə yaşayır, bir-birlərinə isnişirlər. Təhsil müddətində müəllim şagirdlərini öz övladı kimi tanıyır və onların hər biri haqqında ayrıca xasiyyətnamə yazır. Təhsil pulsuzdur. Dərslikləri məktəb verir.

Şəxsi adamların pullu məktəblərində təhsil daha dərin və daha səviyyəlidir.

Biz Oksford universitetində olduq. Burada da təhsil qaydası maraqlı qurulmuşdur. Tələbələrin 70-80 faizi atalarının gəlirinə görə təqaüd alır.

Oksford universitetinin əsası IX əsrdə qoyulub. XII əsrdə kollec şəklini alıb. İndi universitet 34 kollecdən ibarətdir. Özü isə yalnız inzibati təşkilatdır. Universitetin 3 milyon kitabdan ibarət zəngin kitabxanası var. Neçə yüz il bundan əvvəl kral belə bir fərman verib ki, bu kitabxanadan evə kitab verilməsin.

Ən böyük kollec kvadrat şəklində bir-birinə bitişmiş dörd binadan ibarətdir. Bu kollecin 400 tələbəsi var. Əsas binanın üstündəki qüllədən iri zəng asılmışdır. Hər gün axşam saat 9-da həmin zəng 101 dəfə çalınır. Çünki bu kollec açılan il onun 101 tələbəsi olmuşdur.

Oksford və Kembric universitetlərində tələbələr müəllimlərlə bir binada yaşayır. Hər müəllimə beş-altı tələbə təhkim olunur. Müəllim həftədə bir, ya iki dəfə təhkim olunduğu tələbələrlə görüşür, onlara tapşırıqlar verir və yoxlayır. Tələbələrin mühazirələrə gəlib-gəlməməsi vacib deyil, proqram həcmində fənni mənimsəmələri əsas şərtdir. Bu üsul tələbənin müstəqil hazırlaşmasına və müstəqil düşünməsinə imkan yaradır.

Tələbənin universitet formasını həmişə geyməsi də şərt deyil. Lakin imtahana mütləq həmin formada gəlməlidir.

Buraxılış imtahanlarına az qalmış fermerlər və biznesmenlər Oksford və Kembric universitetlərinə öz nümayəndələrini göndərir, özlərinə işçi seçirlər.

Londondakı Madam Tusso adına mum fiqurlar muzeyi bir möcüzədir. Bu muzeydə İngiltərənin və dünyanın tarixi şəxsiyyətlərinin mumdan qayrılmış fiqurları saxlanır. Bu geyimli-keçimli fiqurlar canlı insandan seçilmir. Burada məşhur

boksçu Məhəmməd Əlinin, aktrisa Merilin Monronun, Fransanın dövlət xadimi De Qollun, Amerikanın hökumət başçıları Ruzvelt, Eyzenhauer, Kennedi və Karterin, İngiltərənin böyük yazıçılarından Şekspir, V. Skott və Dikkensin fiqurları görkəmli yerlərdə qoyulmuşdur.

Nottinhem şəhərinin on-on beş kilometrliyində böyük ingilis şairi Bayronun qəstri yerləşir. Qəsr meşənin içində balaca bir gölün kənarındadır. Bura əvvəllər monastr olub. Bayronun babası birinci Lord Bayron bu qəsrin sahibi imiş. Bayron sonralar bu malikanəni bir polkovnikə satıb. Qəsr, Bayron nəslinin muzeyinə çevrilmişdir, əlbəttə, şair Bayrona görə.

Ekspонатların əksəriyyəti şair Bayronundur - onun yazı masası, güzgüsü, qılınç, son ayaqqabıları, paltarları və s.

Nottinhem şəhərindən Londona gələrkən yolda böyük dramaturq Şekspirin vətəni Stratford şəhərində dayandıq. 65 min əhali olan bu şəhərdə küçələrdən tutmuş binalara və parklara qədər hər şey böyük şair və dramaturqun adı və həyatı ilə bağlıdır. Kiçik bir parkın içində Şekspirin heykəltəraş Qauer tərəfindən yaradılmış heykəli, onun ətrafında isə dramaturqun dörd obrazının heykəli ucaldılmışdır. Hamlet, Makbet, Otello və Lir! Bu heykəllər içərisində Hamlet düşüncə simvolu kimi daha çox nəzəri cəlb edir. O, ətraf mühitdən üzülmüş, əlləri ilə başını qucaqlayıb, dünyanın ağır yükü çiyinlərində, dərin-dərin düşünür. Elə bil, bu saat o öz-özünə "Ölüm, ya olum!" monoloqunu pıçıldayır.

Şekspirin doğulduğu ikimərtəbəli ev. Həyətdə şairin öz əlilə əkdirdi qurumuş tut ağacı...

XVIII əsrdə bu ev bir qəssaba satılmış, 1948-ci ildən Şekspir fondunun əlinə keçmişdir. Böyük yazıçı Dikkens bu fonda xeyli pul vermiş, ondan sonra ev-muzeyə çevrilmişdir.

Evin ikinci mərtəbəsinin pəncərə şüşəsinə V. Skott öz əlilə qol çəkmişdir.

Muzeydəki mebellər - stul, stol, eləcə də beşik, qab-qacaq dramaturqun ailəsinə məxsus əşyalardır.

Şekspir müqəddəs Troitsk kilsəsində dəfn edilmişdir. Sol tərəfində arvadı Anna, qızı Susanna və qızının ərinin qəbirləri...

Qəbirlərin baş ucunda, taxçada Şekspirin kiçik büstü qoyulmuşdur. Hər il şairin doğulduğu gün ingilis aktyorları bu kilsəyə gəlir, büstün əlindəki lələyi dəyişdirirlər. Sənə daşı üstündə şairin bu sözləri yazılmışdır.

"Mənim məzarımı qoruyana eşq, sümüklərimi tərpədənə lənət olsun!"

Dörd yüz il dünyanın bütün teatrlarında əsərləri oynanan, dörd yüz il bəşəriyyəti güldürüb, ağladan, düşündürən bu böyük insanın məzarı başında donmuşduq, ona bu qədər yaxın olduğumuza inana bilmirdik... Sonetlərindən tutmuş, dramlarına qədər bütün əsərləri bizi həmişə heyretləndirmiş Şekspirin əməlləri timsalında insan idrakının nələrə qadir olduğunu anlamışıq. "İngilis xalqı" dediyim zaman, ilk növbədə, Şekspiri düşünmüş, insan duyğularının dərinliyinə bu qədər vara bilən bir şairin bizim kimi adi bir insan olduğunu inana bilməmişəm. İndi həmin insanın məzarı başında öz sualları ilə ona müraciət etmək, min-min illərdən bəri düşünən başları, duyan, sevən, çırpınan ürəkləri kamına çəkmiş torpağın sirlərini, elə bil, onun özündən öyrənmək istəyirdim...

XVIII əsrdə əsas qoyulan Britaniya milli muzeyi (London) dünyanın ən zəngin muzeylərindən hesab olunur. Kotton, Harli və Sloon adlı şəxslərin fərdi kolleksiyaları əsasında yaradılan bu muzey üçün 1925-ci ildə ayrıca bina tikilmişdir. Muzeyin bir hissəsi kitabxanadır. Kitabxanada müxtəlif xalqların ən qədim əlyazmaları da saxlanılır. O cümlədən, biz burda Nəvainin, Hafizin, Bakuvinin divanlarını, Nizaminin "Xosrov və Şirin", Füzulinin "Hədiqət üs-süəda" əsərlərinin qədim əlyazmalarını gördük. Bu kitabxanada 9 milyon yarım kitab və

200 min əlyazması var. Oxu zalından eyni vaxtda 1.500 adam istifadə edə bilər.

Burada Yunanıstan, Türkiyə, Misir, Roma mədəniyyətlərinin ən qədim nümunələri qorunub saxlanılır. Bu ölkələrin xalqları qədim mədəniyyətlərini bu muzey vasitəsilə öyrəne bilər. Hər salon bir ölkənin bir dövrünə aiddir. Yunan və Roma tarixi şöbəsində yunan incəsənətinin nadir inciləri, xüsusilə heykəltəraşlıq nümunələri (Akropol və Parfenon) vardır.

Dünya xalqlarının mədəniyyət tarixini əks etdirən Britaniya muzeyi İngiltərənin ən böyük milli xəzinəsidir.

Böyük Britaniyadan böyük təəssüratla - xalqımıza və Vətənimizə böyük inam və daha böyük sevgi hissilə qayıtdıq...

"Vətən ocağının istisi", Bakı, 1982.

AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEV XƏSTƏXANADA XALQ ŞAİRİ BƏXTİYAR VAHABZADƏ İLƏ GÖRÜŞMÜŞDÜR*

Heydər Əliyev: Biz səni Türkiyəyə müalicəyə göndərdik ki, sağalıb gələsən. Gələndən sonra dedin ki, hər şey yaxşıdır. İndi necə oldu ki, yenə də xəstələndin?

Bəxtiyar Vahabzadə: - Siz məni Türkiyəyə göndərdiniz. Məni Ankaranın "Nümunə" xəstəxanasında çox yaxşı qarşıladılar. Mən orada Cümhur Başkanı S. Dəmirəlin, burada da Sizin qayğı və nəzarətiniz altında müalicə olunuram. İki ölkənin prezidentlərinin qayğısı ilə əhatə olunan bir şairin daha çox itirab çəkməsini mən də heç cürə anlaya bilmirəm (Gülüşmə).

Türkiyədə həkim prostat vəzinə kəsib, azca hissəsi qalmış, o da əngəl yaradıb. Mən Türkiyədən Bakıya qayıdandan sonra Sizə də zəng etdim. Bir müddətdən sonra Türkiyədə məni müalicə edən həkimlə telefonla əlaqə saxladım. O dedi ki, düzələcək.

Sonra gördüm ki, düzəlmir. Sonra Azərbaycan Milli Məclisinin üzvü, professor Südeif İmamverdiyevə müraciət etdim. Baxan kimi dedi ki, yenidən əməliyyat keçirmək lazımdır. O, əməliyyat keçirdi, prostat vəzinin qalan hissəsini kəsib götürdü. İndi 2-3 gündür özümü yaxşı hiss edirəm.

Heydər Əliyev: - Yaxşı, qoy, həkim gəlib məlumat versin, görək, vəziyyət necədir?

Südeif İmamverdiyev: - Cənab Prezident, ikinci gün əməliyyat keçirmişik. Əməliyyat hər cəhətdən çox yaxşı keçdi. Türkiyədə prostat vəzinə aparatla götürmək çətin olub. Yəni, texnika elə nahiyədə yerləşən vəzinə tam təmiz-

* 1997-ci il yanvarın 19-da Prezident Heydər Əliyev Xəzər hövzəsi xəstəxanasında yatan şairi görməyə gəlmişdir.

ləyə bilmir. Vəzinin qalmış hissəsi qapama yaradırdı, bu isə narahatlığa səbəb olurdu. Bəxtiyar müəllimin vəziyyəti də ona görə gündən-günə pisləşirdi.

Bu əməliyyatı elə-belə keçirmədik. Əvvəlcə, yaxşıca yoxladıq, aparatla baxdıq. Gördük ki, maneə var və əməliyyat keçirib həmin artıq hissəni götürdük.

İndi Bəxtiyar müəllimin vəziyyəti gündən-günə yaxşılaşır. Biz düşünürük ki, bu vəziyyət get-gedə daha da yaxşılaşacaq. Müalicə yüksək keyfiyyətlə, düşünülmüş qaydada aparılır. Bəxtiyar müəllim özü də razıdır ki, vəziyyəti gündən-günə yaxşılaşır. İnşallah, hər şey yaxşı olacaq.

Bəxtiyar Vahabzadə: Heydər müəllim, Allah Sizdən razı olsun. Mən Sizə minnətdaram. Yaşar Əliyev mənimlə burada müalicə olunur. Onun da üzərində əməliyyat keçirilib. Sizin Azərbaycanda əvvəlki rəhbərliyiniz dövründə Gəncədə xalq hakimi işləyib. İndi də hüquq-mühafizə orqanlarında çalışır. İcazə verin, Yaşar müəllim mənim "Respublika" qəzetində dərc olunmuş müsahibəmi sizə oxusun.

Yaşar Əliyev: Cənab Prezident, biz Bəxtiyar Vahabzadə ilə dostuq. Xəstəliyimiz bir vaxta düşüb. Mənim də üzərimdə əməliyyat keçirilib. "Respublika" qəzetində dərc olunmuş bu müsahibənin sərlövhəsi belədir: "Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə: "Sessiyanı çağırmaq şəxsi təşəbbüsüm idi".

Müxbir 1990-cı ilin yanvar hadisələri ilə əlaqədar belə bir sual verir: Bəxtiyar müəllim, Sizcə, o vaxt Azərbaycana qüvvətli bir adam rəhbərlik etsəydi, bu qırğın törəyərdimi?

Bəxtiyar müəllim bu suala belə cavab verib:

- Mən belə hesab edirəm ki, yox. Bilirsən, ay oğul, milli qanı olan, qüvvətli şəxsiyyət olan, vəzifə stolundan qorxmayan adam belə bir işə qətiyyətlə qol qoymazdı. Ermənilər bu işə çoxdan hazırlanmışdılar. Onlar Qorbaçovun əli ilə Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasına nail olan kimi daha da fəallaşdılar. Əgər o zaman Heydər Əliyev Azərbaycana

rəhbərlik etsəydi, bu qırğın olmazdı. Heç kəs belə bir işə cəsarət etməzdi. Yeri gəlmişkən, mən Türkiyədə müalicə olunarkən ölkə prezidenti Süleyman Dəmirəl cənabları tərəfindən qəbul edildim. Onda Lissabonda olan hadisədən xəbərim yox idi. Süleyman Dəmirəldən bu barədə soruşdum. O, Heydər Əliyevin Lissabonda gördüyü işlərdən, çevikliklə, cəsarətlə diplomatik gedişlər edərək, 52 dövlətin dəstəyini almağa necə nail olmasından danışaraq dedi ki, "Heydər Əliyevin qədrini bilin".

Cənab Prezident, Süleyman Dəmirəl ilə görüşümdə o mənə dedi ki, mənim Azərbaycan ziyalılarından bir təvəqqüm var, Heydər Əliyevi tək qoymayın, ona yardımçı olun.

Heydər Əliyev: - Sağ olun. O da sağ olsun. Siz də sağ olun. Amma kimin dəstək verib-verməməsi əhəmiyyətli deyil, mən öz işimi aparıram.

Bəxtiyar Vahabzadə: - Heydər müəllim, Fransa səfəriniz necə keçdi?

Heydər Əliyev: - Fransaya səfərim çox yüksək səviyyədə keçdi. Fransa-Azərbaycan əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi üçün çox yaxşı danışıqlarımız oldu. Fransanın prezidenti Jak Şirakla çox maraqlı söhbətlərimiz oldu. Xarici işlər naziri ilə və digər nazirlərlə, senatın, parlamentin sədrləri ilə, Fransanın ən yüksək vəzifəli adamlarının hamısı ilə görüşlərimiz, danışıqlarımız oldu. Biz orada Yelisey Sarayında Jak Şirakın və mənim iştirakımla beşinci neft müqaviləsini imzaladıq.

Bəxtiyar Vahabzadə: - Fransanın Minsk qrupuna həmsədrliyi məsələsi də müzakirə olundumu?

Heydər Əliyev: - Bu məsələ ilə əlaqədar mürəkəb danışıqlar oldu. Ancaq bu danışıqlar hələ davam edəcək. Görək, sonra necə olacaq.

Bəxtiyar Vahabzadə: Allah yaxşı eləsin.

Heydər Əliyev: Bilirsiniz, Azərbaycanın səhiyyəsi, həkimləri yüksək səviyyədədir. Adam bəzən özününkünün

qədrini bilmir. Mən hələ 70-ci illərdə də respublikaya rəhbərlik edərkən göürdüm ki, bizim tanınmış müxtəlif adamlar belə bir xəstəlik haqqında tez-tez şikayətlənirdilər. Mən də kömək edirdim, respublikamızın cərrahları belə əməliyyatlar keçirirdilər və çox yaxşı nəticələr də əldə edirdilər. Haqqına demək lazımdır, o vaxt Moskvada da çox yüksək səviyyəli mütəxəssislər var idi.

Bəxtiyar Vahabzadə: Mütəxəssislərin hamısı orada yetişirdi.

Heydər Əliyev: Bəli, hamısı orada yetişirdi. Südeif İmamverdiyev də, orada yetişib. Azərbaycanın ən böyük uroloqu Cavadzadə də, İmamverdiyev də, başqaları da Moskvada təcrübə keçiblər. O vaxt respublikamız üçün ən yüksək səviyyə ora idi. İndi həqiqəti demək lazımdır ki, səhiyyənin təşkili və tibb yardımı sahəsində yaranmış sistem çox gözəl sistemdir. Heyif ki, o dağılır.

Bəxtiyar Vahabzadə: Elə təhsil sistemi də belə idi. Bizim təhsil sisteminin dünyada əvəzi yox idi.

Heydər Əliyev: Rus, sovet təhsil sisteminin əvəzi yoxdur. Dünyada Moskva Universitetinə bərabər universitet yoxdur. Mənim oğlum İlham Moskvada Beynəlxalq Münasibətlər Universitetini bitiribdir. Bu, dünyada ən məşhur universitetdir. Dünyanın ən böyük diplomatlarının çoxu orada təhsil alıbdır. Dünyada elə bir ikinci universitet yoxdur. Amma biz vaxtilə bunların qədrini bilməmişik. Biz elə bildirdik ki, hardasa bundan da yaxşısı var.

İndi bir tərəfdən yaxşı oldu ki, dünya dəyişdi, hər şey açıldı, biz harada nəyin olub-olmadığını bildik. Mənim Türkiyəyə də, Fransaya, İngiltərəyə, Amerikaya da - hamısına böyük hörmətim var. Hər bir ölkədə çox yüksək səviyyəli mütəxəssislər var. Ancaq, axı, Azərbaycan da böyük mütəxəssislər, kadrlar yetişdirib. Elm, səhiyyə, tibb, təhsil, tibb xidməti sahəsində biz nə qədər yüksək səviyyəli adamlar yetişdirmişik,

bu insanların qədrini bilmək lazımdır. Mən dəfələrlə demişəm ki, bəziləri, dünyanı anlamayan, burnunun ucundan o tərəfi görməyən adamlar indi hər şeyi pisləyirlər. Elə deyil. Təəvvür edin, Azərbaycanda olan mədəniyyət xidmətləri harada var?

Bəxtiyar Vahabzadə: Üzeyir bəy, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov...

Heydər Əliyev: Belə şəxsiyyətlər harada var? Yoxdur. Azərbaycanda olan şairlər harada var? Azərbaycanda şairə, bəstəkar, aktyora, rəssama olan hörmət harada var? Xarici ölkədə rəssam şəkil çəkir, aparıb küçədə qoyur ki, görsün, onu sata bilir, yoxsa, yox. Amma bizdə rəssam bir şəkil çəkir, gətirib sərgiyə qoyuruq, onu tərəfləyirik, hörmətini qaldırıq. Xaricdə şair şeir yazır, haradasa dərc olunur, ya da heç olunmur və tanınmur.

Bəxtiyar Vahabzadə: Heydər müəllim, ən mühüm teatr sənətidir. İnanın ki, keçmiş SSRİ-də olan rejissorluq məktəbi dünyanın heç yerində yoxdur. Moskvadakı 10-15 dram teatrının hər birinin öz yolu var. Efrosun, Stanislavskinin, Yefremovun teatrları, rejissurası bir-birindən tamamilə fərqlənir. Orada məktəblər var ki, adamı dəhşətə gətirir. Respublikamızdakı rejissorlar da orada təhsil alıb gəlirlər. Ona görə də, hətta 5-6 ildir teatrımız təmirə dayansa da respublikamızda teatr da, aktyorlarımız da, yüksək səviyyədədir. Görək ki, Sizə demişdim. Mən göytürklər haqqında, yəni 1500 il bundan əvvəlki tariximiz haqqında bir pyes yazmışam. Bizim teatr indi onu hazırlayır. Mən onu aparıb həm də Türkiyə teatrlarına təklif etdim. Birinci pyesimdir ki, onlara verirəm. Yaxın duran olmadı. Çünki pyesi mən istədiyim şəkildə qoymağa cəsarət etmədilər. Təəssüf ki, orda müasir səviyyəli rejissura yoxdur.

Heydər müəllim, Siz çox yaxşı bilirsiniz ki, mən ömrüm boyu Azərbaycanın müstəqilliyini arzulamış və Türkiyəni özümüə ən böyük və ən etibarlı arxa bilmişəm. Şükür Alla-

ha, indi biz müstəqilliyimizi qazandıq. Türkiyə də həmişə arxamızdadır. Bunlarla belə, biz elm və mədəniyyət sahəsində öz qınımızda qala bilmərik. Hələ bizim başqalarından öyrənsi çox işlərimiz var.

Heydər Əliyev: Tamamilə doğrudur.

Bəxtiyar Vahabzadə: Fikrət Əmirov, Qara Qarayev yaradıcılığı başqa-başqa üslublardır. Amma hərəsinin öz böyüklüyü, öz üstünlüyü var. Üzeyir bəy tamamilə başqa zirvədir. Rəssamlığımızı götürək. Səttar Bəhlulzadə başqa bir dünyadır, Tahir Salahov, Toğrul Nərimanbəyov, Mikayıl Abdullayev başqa-başqa məktəblərdir.

Ədəbiyyatımız da belədir. Götürək, Süleyman Rəhimovu. O diapazonda, o genişlikdə, o nəfəsdə dünya ədəbiyyatında çox nadir yazıçılar var. Onu ancaq Aleksey Tolstoyla, Lev Tolstoyla müqayisə etmək olar. Onlar böyük nəfəslərdir. Biz dünya və rus mədəniyyəti bulağından su içmişik. Bu ənənəni davam etdirməliyik. Əgər müstəqilliyimizi qoruyub saxlaya bilsək, mən ölkəmizin gələcəyinə inanıram.

Heydər Əliyev: Bilmirəm, burada televizor var, yoxsa, yox. Mənim Fransadakı çıxışımı dünən də, srağagün də verirdilər. Fransada Beynəlxalq Əlaqələr İnstitutu var. Mən 1993-cü ildə də, bu dəfə də Fransaya gedəndə orada çıxış etdim. Fransaya səfərə gələn dünya ölkələri başçılarından hamısı orada mütləq çıxış edirlər. Klinton da, Kol da, Mitteleman da - hamısı orada çıxış ediblər.

Böyük mütəxəssislər, Fransada olan səfirlər oraya toplaşmışdılar. Salon ağzınadək dolu idi. Mən orada çıxış etdim. Suallar da verdilər. Mən təkcə orada yox, hər yerdə demişəm ki, respublikamızın müstəqilliyi tarixi nailiyyətimizdir, müstəqilliyimiz sarsılmazdır, dönməzdir və biz onu heç vaxt əlimizdən verə bilmərik. Buna arxayın ola bilərsiniz. Dünyada da bilirlər ki, Azərbaycan nəinki müstəqilliyə nail olub, respublikamızın hazırkı dövləti həqiqi müstəqillik siyasəti aparır.

Mən orada çoxlu suallara cavab verdim. Bu, sirr deyil. Bu görüş televiziya vasitəsilə verilib.

Məsələn, mənə belə bir sualla müraciət etdilər ki, niyə siz Müstəqil Dövlətlər Birliyində bir çox sənədlərə imza atmırsınız və hər şeylə razı deyilsiniz? Cavab verdim ki, bu da bizim müstəqilliyimizi göstərir. Biz bu təşkilata daxil olmuşuq, o, bizə lazımdır. Amma bu təşkilatın hansı qərarları respublikamızın müstəqilliyinə cüzi qədər də toxunursa, biz onu imzalamırıq, qəbul etmirik. Bu da təbiidir. Bir ölkə tamam qəbul edir özü bilər, başqa bir ölkə də qəbul etmir. Görürsünüz, bu məsələləri Qərb ölkələrində bilirlər və mənə belə suallar verirlər. Yəni, müstəqilliyimizi gündən-günə möhkəmləndirmək, onu müdafiə etmək sahəsində həyata keçirdiyimiz tədbirləri Qərb ölkələrində bilirlər. Fransada da məndən bu barədə soruşurdular.

Müstəqilliyimiz haqqında narahat olmayın. Bu gün yanvarın 19-u, sabah 20-sidir. Bu günlər biz 20 Yanvar hadisəsinin yeddinci ildönümünü qeyd edirik. Yeddi il bundan əvvəl şəhidlər vermişik. Mən Fransaya səfərimdə də bu barədə danışdım. Dedim ki, mənim buraya səfərim Azərbaycanı qarşı olmuş hərbi təcavüzün, bizim o faciəmizin, şəhidlərimizin yeddinci ildönümünə təsadüf edir.

Azərbaycana nə üçün belə hərbi təcavüz etdilər? Azərbaycanda ayağa qalxmış xalqın azadlıq hərəkatını boğmaq üçün bunu etdilər. Biz şəhidlər verdik, insanlarımız qırıldı. Azərbaycanın başına gələn bu bəla o vaxt heç bir respublikada baş verməmişdi. Xalq da, siz də arxayın ola bilərsiniz ki, ölkəmizin müstəqilliyi sarsılmazdır. Doğrudur, bu, asan deyil, çox çətinidir. Amma nə qədər çətin olsa da, bəlkə də, başqa məsələlərdə biz nəyi isə itirə bilərik, ancaq müstəqillik məsələlərində heç bir şeyi itirə bilmərik.

Fürsətdən istifadə edərək, Yanvar faciəsinin yeddinci ildönümünü münasibətilə demək istəyirəm ki, Bəxtiyar müəllim, biz

Sizin bu sahədəki xidmətlərinizi həmişə qeyd etmişik və bu gün də mən bunu bildirirəm. Bilirsiniz ki, biz Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsi ilə əlaqədar 1994-cü ildə qərar qəbul etmişik. Yadımdadır, 1990-cı il yanvarın 21-də Sizin sədrliyinizlə sessiya keçirildi. Təsəvvür edin, respublikanı, hökuməti idarə edən adamlar qaçdılar, sessiyaya Bəxtiyar Vahabzadə sədrlik etdi. Əgər sən dünənədək bu hökumətə, xalqa, dövlətə, respublikaya rəhbərlik edirdinsə, onun ağır günündə də gəl, xalqla bir yerdə ol. Sən qaçıb evdə gizlənmişən. Bəxtiyar Vahabzadə isə özünü burada fəda, necə deyər-lər, şəhid edir. Yəni, Bəxtiyar Vahabzadə burada bu qərarı qəbul edir, amma sən gedib dörd gündən sonra özünü Azərbaycana hakim təyin etdirirsən və bu faciənin üstünü örtməyə, basdırmağa çalışırsan.

Onlar bu faciənin üstünü basdırdılar, sizin qəbul etdiyiniz qərar isə qərar kimi qaldı. Yanvarın 22-nə keçən gecə sessiyada siz qərar qəbul etdiniz ki, əgər Sovet Ordusunun qoşunları buradan tezliklə çıxmasa, Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibindən çıxacaqdır. Amma Sovet Ordusunun qoşunları Azərbaycandan çıxmadı. Bir neçə gün ondan sonra Azərbaycana təyin edilmiş rəhbərlər də sizin qəbul etdiyiniz qərarı yerinə yetirmədilər, Rusiyanın qoşunlarını buradan çıxarmadılar.

Sovet Ordusunun qoşunlarını nəinki buradan çıxarmadılar, Bakı 1990-cı ili tamamilə fəvqəladə vəziyyətdə, əsgərlərin avtomatı altında yaşadı. Qoşunları yalnız 1991-ci ilin sonunda Bakıdan çıxardılar. Bu da o vaxt baş verdi ki, artıq Moskvada qiyam olmuşdu. Sovet İttifaqı dağılırdı. Qoşunları da Bakıdan məhz bu vaxt çıxardılar.

Bəxtiyar Vahabzadə: Cənab Prezident, o vaxt onlar qiyamçıları dəstəklədilər, onlara səs verdilər.

Heydər Əliyev: Bəli, onlar qiyamçılara səs verdilər, amma bundan da bir şey çıxmadı.

Bəxtiyar Vahabzadə: Cənab Prezident, o vaxtkı sessiyada hökumət adamlarından yalnız Həsən Həsənov iştirak edirdi.

Heydər Əliyev: Onlar nə sessiyada iştirak etdilər, nə də şəhidlərin matəm, dəfn mərasiminə gəldilər.

Bəxtiyar Vahabzadə: Ondan 5-6 gün sonra qəzetdə elan etdilər ki, bu sessiya qeyri-qanunidir və onun heç bir hüquqi əsası yoxdur.

Heydər Əliyev: Bəli, bax, satqınlıq, milləti satmaq budur. Şübhəsiz ki, belə adamlar nə millətin qayğısına qala, nə də respublikamızın müstəqilliyini qoruya bilərdilər.

20 yanvar hadisəsi faciəli olsa da o, xalqımızın müstəqilliyinə nə qədər meyilli olduğunu, bu arzu ilə yaşadığını göstərdi və onu nümayiş etdirdi. Qan töküldü, faciə oldu, şəhidlər verdik, amma xalqımızın iradəsini dünyaya sübut etdik. Bunun da böyük əhəmiyyəti var. Ona görə də mən bu faciə haqqında danışanda deyirəm ki, əlbəttə, biz itkilər verdik, günahsız insanlar qırıldı, amma digər tərəfdən, Sovet İttifaqının o vaxtkı rəhbərliyinin irticaçı, təcavüzkar siyasəti bürüzə verildi və Azərbaycan xalqının milli azadlıq mübarizəsi ön yüksək zirvəyə qalxdı.

Bəxtiyar Vahabzadə: Heydər müəllim, o vaxt Siz Moskvada çıxış edib, qırğına etirazınızı bildirdiniz.

Heydər Əliyev: Bəli, yanvarın 21-də Moskvada çıxış etdim. İndi bunu demək istəmirəm, o vaxt mən Moskvada təcrid edilmiş, cəmiyyətdən tamamilə uzaqlaşdırılmış və təqib altında olan bir adam idim. Məni daim təqib edirdilər, hətta hazırlaşdırılar ki, orada həbs etsinlər.

Sizə danışmışam, o vaxt mən Moskvada deyildim. Xəstə idim. Moskvadan kənarda, sanatoriyada müalicə olunurdum. Amma bu hadisəni eşitdim, gecə ikən Moskvaya gəldim. Uşaqlarım - oğlum İlham, qızım Sevil, qızımın əri Mahmud evdə idilər. Onlara dedim ki, mən oraya gedirəm. Bildirdilər

ki, axı, bu təhlükəlidir. Onlar mənim ətrafımda olan vəziyyəti bildirdilər. Onların üçü də ayağa durdu və dedilər ki, ata, biz də sizinlə gedirik. Dedim ki, siz getməyin. Bəlkə, təkcə Mahmud mənimlə getsin, siz getməyin. Çünki orada cürbəcür hadisələr ola bilərdi. Nə olursa, qoy mənimlə olsun, heç olmasa, sizinlə olmasın. Oğlum dedi ki, yox, mən də gedirəm. Hətta qızım uşaqlarını evdə qoyub dedi ki, mən də gedirəm. Yaxşı ki, o vaxt kiməsə lentə alıb - oğlumla, qızımla, qızımın əri ilə birlikdə oraya gəldik. Necə deyərlər, sözümlü də dedim, münasibətimi də bildirdim. Mən - vəzifədə olmayan bir adam, orada münasibətimi bildirdim, amma vəzifədə olan adamların heç biri bu faciəyə münasibətini bildirmədi, bəyanat vermədi.

Eybi yoxdur, yeddi il keçdi. Şəhidlərin ruhu, əlbəttə ki, qəlbimizdə yaşayır və daim yaşayacaqdır. Biz bu günü heç vaxt unutmayacağıq. Ona görə də mən Yanvar faciəsinin yedinci ildönümünün qeyd edilməsi ilə əlaqədar sərəncam verdim ki, xalqımız o günləri bir daha yad etsin. Mən buraya gələrkən gördüm ki, camaat indidən Şəhidlər Xiyabanına axışır. Respublika Sarayında sabah böyük bir mərasim olacaqdır, mən də orada iştirak edəcəyəm.

Bu söhbəti sən saldın, mən də bir daha deyirəm ki, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizədə Bəxtiyar Vahabzadənin xidmətləri böyükdür. Ölkəmizin xüsusən o çox gərgin vəziyyətində Siz vətəndaşlıq, ziyalılıq cəsarəti göstərmisiniz. Ona görə də nə mən, nə də xalqımız bunu unuda bilmərik və onu yüksək qiymətləndiririk.

Təhsil, teatr barədə sizin fikrinizlə mən tamamilə razıyam. Məsələn, siz Süleyman Rəhimov haqqında söz açdınız. Mənim xatirimdədir, o vaxt mən işləyəndə ilk dəfə Süleyman Rəhimov və sonra yazıçılarımdan, şairlərimizdən bir çoxları Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldülər. Bu, o vaxt dövlətimizin ön yüksək mükafatı idi. Bunları bu gün, heç vaxt təhlil etmək lazım deyil. Kim hansı dövrə, hansı döv-

lətdən hansı mükafatı alıbsa, o, yüksək bir nişanədir. O vaxt mən yazıçılarımızdan ilk dəfə Süleyman Rəhimovun belə yüksək mükafata layiq görülməsi barədə təklif verdim və ona da nail olduq. Süleyman Rəhimova Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verildi.

Bilirsiniz ki, insanlar arasında paxıllıq da, rəqabət də var. Bəziləri dedilər ki, niyə Süleyman Rəhimova belə yüksək ad verdilər? Süleyman Rəhimov haqqında sizin dediyiniz bu fikirlərlə razıyam. Çünki mən Süleyman Rəhimov haqqında hələ o vaxt belə düşünürdüm. Düşünürdüm ki, Süleyman Rəhimov ədəbiyyatımızda, həqiqətən, özünəməxsus yer tutub.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızda, mədəniyyətimizdə çox şəxsiyyətlər olub. Amma elə şəxsiyyətlər olur ki, onlar özünəməxsus bir yer tutur, təkrar olunmazdılar, onları heç kəs əvəz edə bilmir. Məsələn, Süleyman Rəhimov da, Mirzə İbrahimov da, Hüseyn Cavid də, Rəsul Rza da, Səməd Vurğun da, Cəlil Məmmədquluzadə də, Sabir də, Süleyman Rüstəm də belədir. Bu gün bizim dövrümüzdə yaşayanlardan söhbət açsaq, Bəxtiyar Vahabzadə də belədir. İkinci bir Bəxtiyar Vahabzadə yoxdur. O, başqasına bənzəmir və onu heç kəs əvəz edə bilməz. Sabah başqa bir şəxs yaranacaqdır, onun, bəlkə də, başqa xüsusiyyətləri olacaqdır.

Bəli, xalqımız elə xalqdır ki, tarixin hər bir mərhələsində böyük, dahi insanlar yetişdirir və biz bununla fəxr etməliyik. Biz kasıb xalq deyilik. Yəni, biz intellekt cəhətdən kasıb deyilik. Bəli, xalqımızın zəkası çox zəngindir.

Bəxtiyar Vahabzadə: Cənab Prezident, indi cavanlarımız yetişir. Bizə tamamilə bənzəməyən, yaxın gəlməyən, təzə bir yolla gedən cavan şairlərimiz yetişirlər. Dünən "Ata şapalağı" adlı bir şeir oxudum, o, nə gözəl yazır. Atası rəhmətə gedib, şair deyir ki, mənim ata şapalağına ehtiyacım var. Deyir ki, ata, qalx, mənə bir şapalaq vur - mən bu dünyanı dərk edə bilmirəm, bəlkə, sənin şapalağın məni ayıldı,

bu dünyanı dərk edə bildim. Bizim ata nəsihətinə, ata öyüdü-nə həmişə ehtiyacımız var.

Bu, təzə yoldur. Mənim yolum isə başqadır.

Heydər Əliyev: Sənin öz yolun var, bu yolu dəyişdirə bilməzsən. Amma onun da öz yolu var.

Bəxtiyar Vahabzadə: Bəli, onun da öz yolu var. Onu təqdir etmək lazımdır. Onun qolundan tutub, irəli aparmaq lazımdır.

Heydər Əliyev: Düz deyirsən. Mən Anarla danışmışam, sizə də deyirəm, vaxt axtarıram, istəyirəm ki, bu yaxınlarda yazıçıların hamısı ilə, eyni zamanda, ya bir yerdə, ya da ayrıca gənc nəsillə görüşək. Çünki biz vaxtilə bunu edirdik. Məsələn, Anar, Elçin, Yusif Səmədoğlu - xatirimdədir, 25 il bundan əvvəl biz onlarla cavanlar kimi görüşürdük. İndi onlar yaşlaşıblar. Amma gərək bugünkü gənclərlə də görüşək. Belə cavanlarımız var və olacaqdır.

Bilirsiniz, bəzən mən çox görkəmli şairlərimiz, yazıçılarımız, bəstəkarlarımız, müğənnilərimiz haqqında düşünəndə deyirdim ki, görəsən, bu gedəndən sonra onu kim əvəz edəcək? Amma sonra fikirləşib gördüm ki, yer boş qalmır. Gedən gedir, amma yenisi də başqa ruhda yaranır. Bəlkə də, Bülbül kimisi olmayacaq, amma Bülbülün yerini verənlər olacaq.

Bəxtiyar Vahabzadə: Azər Zeynalov adlı bir cavan müğənni yetişib. İlahi, o nə gözəl, şirin oxuyur.

Heydər Əliyev: Bəli, Azər Zeynalov. Mən Rəşid Behbudovu çox sevirdim. Rəşid Behbudov yaşlaşdıqca mən daim narahat olurdum ki, onun yerini kim tutacaq. İndi baxıram, Azər Zeynalov gözəl oxuyur.

Fəxr etməliyik ki, bizim Rəşid Behbudov kimi böyük bir müğənnimiz olubdur. Bu yaxınlarda Moskvada onun çox böyük yubileyini keçirdik. Moskvadan gələn böyük-böyük adamlar mənə deyirdilər ki, son illər Moskvada belə bir şey

olmamışdır. Oradakı "Rossiya" salonunda Moskvanın bütün elitası, ziyalıları toplaşmışdılar. Bunun mənası nədir? Biz, birincisi, Rəşid Behbudovu xatırladıq, onu yada saldıq. İkincisi, Azərbaycanın musiqisini, mədəniyyətini göstərdik. Üçüncüsü, Rusiya və Azərbaycan mədəniyyətini bir-birinə yaxınlaşdırdıq. Görürsünüz, bir tədbirlə nə qədər məsələ həll olundu.

Bəxtiyar Vahabzadə: Cənab Prezident, Füzulinin yubileyi bir möcüzə idi. Yadınıza gəlir, İhsan Doğramacının köməyi ilə Türkiyədə Füzulinin yubileyi qeyd olundu. Pis deyildi. Amma respublikamızda keçirilən yubiley bir möcüzə idi.

Heydər Əliyev: Bəli, xalqımızı tanımaq lazımdır. Mən neçə ildir çalışıram, işləyirəm, bir məqsədim var: xalqımızı tanımaq!

Siz indi Fransaya səfərim haqqında soruşdunuz. Mən Fransada üç gün oldum. Mən buradan təyyarə ilə saat 8-də uçdum. Otele çatandan yarım saat sonra biz Fransa Prezidenti ilə görüşə başladıq. Həmin gün gecə saat 1-dək görüşlər davam etdi. O birisi gün də bütün gün görüşlər oldu. Üçüncü gün mən Fransada işlərimi qurtardım, saat 4-də oradan çıxdım. Həddindən çox görüşlər, böyük auditoriyalar oldu. Bunlar bir çox məqsəd daşıyır. Amma bunun ən böyük məqsədi Azərbaycanı tanımaqdan, ölkəmizin bu gün nə olduğunu göstərməkdən ibarətdir. Biz buna nail olduq.

Füzulinin yubileyi də, həm Füzulinin yubileyinə, xatirəsinə hörmət idi, həm də Füzulini və xalqımızı dünyada tanımaq məqsədi daşıyırdı. Bax, xalqımız belə xalqdır ki, 500 il bundan əvvəl onun dahi bir şairi olubdur və onun əsərləri 500 ildir ki, yaşayır.

Bəxtiyar müəllim, daha Sizin vaxtınızı almaq istəmirəm, xəstəsiniz. Allah şəfa versin. Mən inanıram ki, bu, son əməliyyatdır, daha belə əməliyyat olmayacaq, çıxacaqsınız,

möhkəm işləyəcəksiniz və öz yerinizdə möhkəm dayanacaqsınız.

Bəxtiyar Vahabzadə: Allah Sizdən razı olsun. Çox sağ olun.

Heydər Əliyev: Mən Sizə hörmət və ehtiramımı bildirirəm. Təşəkkür edirəm ki, cərrahınız belə yaxşı əməliyyat aparıbdir. O, Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvüdür və həmin partiyanın siyahısı ilə Milli Məclisə deputat seçilib. Bax, Milli Məclisdə belə cərrahlarımız var. Biz bununla da fəxr etməliyik. Fəxr etməliyik ki, Milli Məclisimizdə bu cür mütəxəssislər, ziyalı adamlar var. İndi Milli Məclisimiz keçmiş Milli Məclisdə olan bazarkomlardan ibarət deyil. Xalq təmsil edən belə ziyalılarıdır, Siziniz, elm adamları, bilikli adamlardır. Mən çox məmnunam. Sağ olun.

Bəxtiyar Vahabzadə: Çox sağ olun. Allah Sizdən razı olsun. Allah ömrünüzü uzun eləsin.

"Respublika" qəzeti, 25 yanvar, 1997.

"Ləyaqət", Bakı, 1998.

SÜLEYMAN DƏMİRƏL: SİZ TÜRK DÜNYASININ YAŞAYAN ƏN BÖYÜK ŞAİRİSİNİZ

Bu yazımızda xalqın tarixi yaddaşına əbədi hopmuş şair, professor, müəllim və nəhayət, millət vəkili kimi Bəxtiyar Vahabzadədən söz açmaq fikrindən uzağıq. Onsuz da Bəxtiyar müəllimi tanıyanlar, qəbul edənlər və etməyənlərin hər biri müxtəlif fikirdədir. Biz bu gün onun xəstəliyi ilə bağlı Türkiyə səfərindən danışmağı, bu səfərdə onu müşayiət edən dostu, professor Nurəddin Rzayevin təəssüratını, onun ürək sözlərini oxuculara çatdırmağı vacib və lazım bildik.

Hüsü Hacıyev küçəsi 19, mənzil 18. Qapını üzümə qızı Gülzar xanım açdı. Həyat yoldaşı Dilarə xanıma özümü təqdim edib, gelişimin məqsədini bildirdim. Və dəhlizdə Bəxtiyar müəllimin solğun sifətli uca boyu göründü.

- Xoş gəlmisən, qızım!

- Sağ olun. Siz də xoş gəlmisiniz, evinizə, Azərbaycana. Necəsiniz?

- Buyur otağa. Necəliyimi söhbətləşərik.

SƏFƏR ASTANASINDA

... Çay süfrəsi arxasında üç nəfərik. Bəxtiyar müəllim, onun yaxın dostu Nurəddin Rzayev və mən. Nədən və necə başlayacağımı fikirləşmədən birbaşa mətləbə keçirəm.

- *Bəxtiyar müəllim, necə oldu ki, müalicə üçün Türkiyəni seçdiniz?*

- Mən seçmədim, qızım. Qoy, bir az əvvəldən başlayım. Elə xəstəliklər var ki, onu açıb-ağartmaq olmur. Bilirsiniz ki, mən parlament iclaslarına az-az gedirdim. İclas vaxtı hər 10-20 dəqiqədən bir zalı tərk etmək etikaya sığışan şey deyil, axı. İclaslarda belə iştirakım narahatlıq doğururdu. Noyabrın axırlarında Prezidentimiz məni yanına dəvət etdi və mən hər şe-

yi olduğu kimi açıqladım. Təklif etdi ki, məni dövlət hesabına Türkiyəyə müalicəyə göndərsinlər. Razılaşdım. Cəmi üç gün sonra Türkiyənin respublikamızdakı səfiri Faruq bəy mənə zəng vurdu. Bildirdi ki, Ankarada "Nümunə" xəstəxanasında sizin üçün yer ayrılıb. Mən bu səfərə təklif etməyəcəyimi demişdim. Aydın oldu ki, müalicə müddətində Nurəddinin mənimlə orada qalması da nəzərə alınıb. Hər ikimiz üçün yer ayrılıb. Artıq səfərim reallaşmışdı. Mən bir şeyi qeyd edim. Bayaq dedim ki, müalicə üçün Türkiyəni mən seçmədim. Bu, taleyin qismətidir, qızım. Hələ uşaqlıqdan mənə Türkiyəyə böyük maraq olub. Türkiyəni özümüzə həmişə arxa bilmişəm. Nə isə, dekabrın 2-də yola düşdük.

- *Bəxtiyar müəllim, təbii ki, türk xalqı sizi tanıyır və sevir. Orada şübhəsiz, dostlarınız da az deyil. Sizə olan sevginin şahidi olmaq, bunu duymaq, yaqın çox xoş oldu. Bu duyğularınızı bizimlə bölüşərsinizmi?*

- Qızım, bildirdim ki, orada məni tanıyanlar, sevənlər var. Qarşılıqlı münasibətlərin yaxşı olacağını da bildirdim. Amma bu cür qarşılamanı, nəvazişi, qayğıni ağılıma gətirmirdim və gözləməirdim. Mən nə deyim? Bəlkə, Nurəddin müəllim danışsın?..

TÜRKİYƏDƏN NƏ DEYİM?

- Nədən başlayım ki, Bəxtiyara olan o hörmət, izzətin bir hissəsini sizə çatdırım, - deyər Nurəddin müəllim üzünü mənə tutur. Mən elə Türkiyəyə qədəm basdıqları dəqiqədən, yəni qarşılansadan tutmuş, yola salınana qədər yadda qalan maraqlı anları və əsas xəstəliklə bağlı söhbətləri açıqlamağı xahiş edirəm.

- Yadda qalan deyəndə ki, qızım, Türkiyədən nə deyim, orada keçirdiyimiz günlərin heç biri unudulan deyil. Bəxtiyar danışmağa təvazökarlıq edir. Türkiyədə təyyarədən enəndə bizi

ilk qarşılayan səfirimiz Məmməd Novruzoglu oldu. O, səfirliyin nümayəndələri ilə gəlmişdi. Yenicə görüşüb, hal-əhval tutmuşduq ki, bir nəfər bizə yaxınlaşıb özünü təqdim etdi. Süleyman Dəmirəlin sürücüsü idi. Dedi ki, bəs, mən sizi qarşılamığa gəlmişəm. Cümhur Başqanı Lissabondadır. Gedəndə sizi qarşılayıb xəstəxanaya aparmağı tapşırıb. Düzü, bunu gözləmərdik. Gəldik xəstəxanaya. Bir şeyi qeyd edim ki, Bəxtiyar müəllim bu xəstəlikdən uzun müddət ki, əziyyət çəkirdi. Artıq üzüllüşmək vaxtı çatmışdı. Sağ olsun prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarını ki, onun təklifi, təkidi ilə bu iş baş tutdu.

XƏSTƏXANADA

Gəldik xəstəxanaya. Baş həkim Osman bəy Müftüoğlu (o, həm də Süleyman Dəmirəlin şəxsi həkimidir) yox idi. O, Lissabonda prezidenti müşayiət edirdi. Bizi baş həkimin müavini Həsən bəy Maraş qəbul etdi. Əvvəlcədən ayrılmış otaqları göstərdi: Bəxtiyar üçün iki otaqlı lüks palata (qəbul və yataq otaqları), onun yanında da mənim üçün bir otaq. Xəstəxanaya nahaqdan "Nümunə" adı verməyiblər. Buradakı qəbul, qulluq, nəzakət, qayğı mən deyərdim ki, ən yüksək səviyyədə idi. Ən yaxşı aparatlarla təmin olunmuş bu xəstəxananın ən çətin, ağır xəstələrə şəfa vermək imkanı var.

Bəxtiyarın müayinəsi uzun çəkmədi. Bir günün içində bütün orqanların fəaliyyəti öyrənilirdi. Qan təzyiqinin, əsasən, əsəblə bağlı olduğu məni sevindirdi. O biri xəstəliklə bağlı isə mütləq əməliyyat aparılmalı idi.

GÖRÜŞÜNƏ GƏLMİŞƏM, ŞAİR!

Bir şeyi qeyd etmək yerinə düşər ki, Bəxtiyarın xəstə kimi Türkiyədə müalicə alması ictimai hadisəyə çevrildi. Bütün qəzetlər, televiziya dəfələrlə bu barədə məlumatlar verdi.

Lissabondan qayıdan Süleyman Dəmirəl, öncə, Bəxtiyarın görüşünə gəldi. Altmış beş milyon əhalisi olan bir ölkənin prezidentinin Bəxtiyarın yanına gəlməsini gözləmərdik. Hər ikimiz sevindik. Süleyman Dəmirəl xəstəliklə bağlı xeyli söhbətdən sonra dedi:

- Heç elə şey olarmı ki, siz burada Azərbaycan dövlətinin hesabına müalicə olunarsınız. Siz təkcə Azərbaycanın şairi deyilsiniz. Siz türk dünyasının yaşayan ən böyük şairisiniz. Buna görə də sizin müalicəniz Türkiyə dövlətinin hesabına olacaq. Sizə nə lazımdı edəcəyik. Baş həkim də gəlib, buradadı. Səhhətinizlə bağlı arxayın ola bilərsiniz.

Bəxtiyar bir söz demədi. Bu, dövlətlərarası həll olunmalı işi biz həll edəsi deyildik ki! Qızım, bir şey Bəxtiyarı çox kövrəltdi. Çox incə mətləbdə. Prezident onun yanından çıxandan sonra həmin mərtəbədəki bütün palataları gəzdi, xəstələrə baş çəkdi, halını, əhvalını soruşdu. Bu, onun nəcibliyini, insanlığını sübut edən böyük hadisə idi.

ƏRBAKAN DƏMİRƏLDƏN GERİ OLMAQ İSTƏMƏDİ

Süleyman Dəmirəl gedəndən sonra qəzetlər, televiziya onun xəstəxanaya gəlişini işıqlandırdılar. (Bizim televiziyanın oradakı müxbiri İbrahim Nəbioğlu mütəmadi görüşə gəlirdi).

Prezidentin gəlişindən iki gün keçmişdi ki, baş nazir Nəcməddin Ərbakan xəstəxanaya gəldi. Çox mehriban adamdır. Yarım saat oturdu. Xeyli söhbət etdi. O da Bəxtiyara öz sevgisini bildirib dedi:

- Siz Azərbaycanın deyil, türk dünyasının deyil, bütün islam dünyasının böyük şairisiniz.

Bu, orada bir az narazılığa səbəb oldu. Belə ki, islamçılar dedilər: Bəxtiyar haçandan islamı tərənnüm edir? Bəxtiyar, öz növbəsində, məcbur oldu, aydınlıq verməyə ki, Ərbakan islam

dünyasının deyəndə, islamçılığı təbliğ etmək mənasında yox, islam dünyasında tanınmağı nəzərdə tutub.

Haşiyyə: İstər Süleyman Dəmirəlin, istərsə də Nəcməddin Ərbakanın Bəxtiyar Vahabzadənin görüşünə gəlməsini, ona belə yüksək qiymət verməsini, onların təkcə Azərbaycan ədəbiyyatını bilib, onun böyük şairinə verdikləri qiymət kimi dəyərləndirmək düzgün olmaz. Bu, ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqına, Azərbaycan dövlətinə və ən başlıcası, Azərbaycan Prezidentinə olan böyük hörmətdən doğan ehtiram idi. Nə qədər teleqramlar var, ilahi! Gələ bilməyənlər, imkan tapmayanlar "keçmiş olsun" diləyini teleqrama köçürüb, "Nümunə" xəstəxanasına ünvanlayıblar. Teleqramlar arasında tanış ad gözümlə deydi. Olduğu kimi oxuculara çatdırıram:

Halən yurd dışında bulunduğumdan ziyarətinizə gələmiyorum. Sizə keçmiş olsun der, acil şəfalar dilərim. Professor doktor Tansu Çiller. Dış işləri bakanı və başbakan yardımcısı".

Moskvadan ünvanlanmış bu teleqram böyük çiçək buketi ilə göndərilmişdi. Bəxtiyar müəllim deyir ki, düzü, belə şeyləri demək, bir az düzgün çıxmır. Amma deməmək də mümkün deyil. Hörmətli Prezidentimiz Heydər Əliyevin Süleyman Dəmirəllə telefon söhbətində Bəxtiyardan söz açması, xarici işlər naziri Həsən Həsənovun Türkiyəyə zəng vurması - bunlar hamısı insanı riqqətə gətirən şeylərdir. Türkiyənin dövlət nazirlərinin yarısı onu yoxlamağa gəldi. Gələ bilməyənlər üstündə vizit kartı olan çiçək buketi göndərirdilər. Mən xüsusi-lə Göydəmirlinin və Namiq Kamal Zeybəkin adını çəkmək istəyirəm. Dövlət naziri Namiq Kamal Zeybək iki-üç dəfə xəstənin yanına gəldi. Bir dəfə də həyat yoldaşıyla gəlmişdi. Sonra Bilkəndi¹ tikən məşhur alim və xeyriyyəçi İhsan bəy Doğramacı, - kimləri deyim?

KİM DEYİR Kİ, QORXMURAM, YALAN DEYİR

- Bütün insanların təbiətində qorxu var. İntəhası, bunu gizlədə bilənlər var, gizlətməyənlər var. Əvvəla, bizi gedəndən son dərəcədə yüksək səviyyədə qarşıladılar. Hər cür müayinədən sonra əməliyyatın günü təyin olunmuşdu. Bu Bəxtiyar ki var, bu da qorxunu gizlədə bilməyənlərdəndir. Məndən xahiş etdi ki, mənə əməliyyatın gününü bildirməyin. Narkozu adı iynə kimi vurun, mən bilməyim. Razılaşmışdıq. Baş həkim bildirdi. Əməliyyatdan bir gün əvvəl növbətçi həkim gözlənilmədən otağa girdi və elan etdi: Bəxtiyar Vahabzadə, sabah əməliyyata! İşarə etməyə gecikdim. Bir də gördüm kişinin rəngi qaçdı, təzyiqi qalxdı. Dedi, bu nədir, bəs mənə söz vermişdiniz?

Getdim baş həkimlə danışdım, əməliyyatın gününü dəyişdik. Dekabrın 11-i əməliyyat günü təyin edildi. Bütün həkimlərə tapşırıq verildi ki, bu, məxfi saxlanılsın.

Televiziyada, "Ana xəbərlər"ə baxırdıq, bir də gördük ki, doktor elan edir: "Sabah Azərbaycanın ünlü şairi Bəxtiyar Vahabzadə əməliyyat ediləcək". Bəxtiyarın yenə rəngi qaçdı, dedi, bu nədi, bütün Türkiyə bilir, məndən başqa. Dedim, qardaş, həkimlərin ağzını yummağı bacardıq. Bu müxbirlərlə bacarmaq olmur, axı. Nə isə, Bir az keçmiş Bakıdan Dilarə xanım zəng vurdu. "Ay həkim, bəs bizə niyə xəbər verməmişsən? Televizorda eşitdik". Onları sakitləşdirmək üçün dedim ki, "əməliyyat" bunların ləhcəsində müayinə deməkdir. Sabah müayinə başlayır.

Əməliyyatı Almaniyada təhsil almış Məsud Çətinqaya etdi. Mən bu həkimlə 1989-cu ildən tanış idim. Bu uroloq cərrahla konfransda iştirak etmişdim. Əməliyyat otuz beş dəqiqə, bıçaqsız, yarmadan, özümün iştirakımla, çox yüksək səviyyədə oldu. Üç gündən sonra Bəxtiyar ayağa qalxdı.

¹ Ankaranın yaxınlığında salınmış universitet şəhərciyi

ZİYARƏTÇİLƏRİN ARDI-ARASI KƏSİLMİRDİ

Bu şəhərdə mənim üzərimə çox böyük məsuliyyət düşürdü. Mən Bəxtiyarla həkimlər arasında araclıq edirdim. Bəxtiyarın dediklərini və demədiklərini həkimlərə çatdırmaq, həkimlərin dediklərinin bir hissəsini ona çatdırmaq və bir hissəsini çatdırmamaq mənim öhdəmə düşmüşdü. Bunlar azmış kimi, gələn ziyarətçiləri nizamlamaq, içəridəkilərin çölə çıxmasını gözləmək, çöldən içəri neçə nəfəri dəfət etmək çox çətin idi. Gələnlərin isə ardı-arası kəsilmirdi. Dövlət rəhbərlərindən sonra Milli Hərəkət Partiyasının lideri Alparslan Türkeş və bütün siyasi partiyaların liderləri gəldilər. Bütün naşirlər, müəllimlər, ədəbiyyatçılar Konyadan, Bursadan, İqırdan, Urfadan, Amasiyadan maşın-maşın gəlirdilər. Ailəliklə, uşaqlarını da maşınlarla yığıb gəlirdilər. Torbalarında Bəxtiyarın kitablarını gətirirdilər ki, şair imza atsın. "Biz Bəxtiyar xocamızın əlini öpməyə gəlmişik" - diləyində gələnlərin Bəxtiyarla görüşünü təşkil etmək çox çətin idi. Bəzən deyirdim ki, şair yatır, saatlarla gözləyirdilər. Bəziləri kitab istəyirdilər. Bunları imzalamaq isə asan deyildi. Rahat kreslolar da, vestibüllərdə, dəhlizlərdə oturub, mənim onları içəri dəvət edəcəyimi gözləyirdilər. Bu qədər xalq məhəbbətinin belə miqyasda olmasını heç birimiz gözləmərdik. Təsəvvür edin ki, Konyadan bir müəllim öz ailəsi, uşaqları ilə görüşə gəlmişdi. Hələ həkimlərin münasibəti nəyə desən dəyərdi. Düzü, arada mən göz qoyurdum ki, görüm, o biri xəstələrə münasibət necədir. Heç bir fərq görmürdüm. Bir sözlə, mən bir həkim kimi, dost, qohum kimi bu müayinədən, müalicədən çox razı qaldım. Həkimlərdən Həsən bəy Maraşın, baş həkim Osman Müftüoğlunun, Məsud bəy Çətinqayanın, terapevt Səməra xanımın göstərdiyi nəzakətin, nəvazişin yerini heç nə verməz.

SÜLEYMAN DƏMİRƏLLƏ İKİNCİ GÖRÜŞ

B . V a h a b z a d ə :

Aydın 15-də xəbər gəldi ki, Prezident Qazaxıstandadır, gələn kimi Bəxtiyarla yenidən görüşmək istəyir. Onu gözləsin. Aydın 16-a aldığımız bileti qaytardıq. Deyilən gün və deyilən vaxtda, dekabrın 17-də saat yeddinin yarısında maşın gəldi. Mən Prezident iqamətgahına gəldim. Saat yarım söhbət etdik. O şeylər ki, Vətənlə bağlı məni maraqlandırır, narahat edir, xüsusilə Lissabon sammiti barədə bilmək istəyirdim. S. Dəmirəl dedi ki, ermənilər hay-küy salıblar ki, guya qələbə bizimdi, tam yalandı. Bu, Azərbaycanın xeyrinə oldu. O, bu barədə də nikbin danışdı. Çünki Prezidentimizə, onun qüdrətinə çox inanır. Bundan başqa, ortaq dil məsələsi ilə bağlı mən öz təkliflərimi dedim. Türk xalqları arasında ünsiyyət dilinin vacibliyindən söz açdım. Elə bir dil olsun ki, məsələ, qazaxla türkmən öz aralarında ortaq bir türk dili ilə danışa bilsinlər. Bu, Türksoy təşkilatının yaradıcılarından biri Namiq Kamal Zeybəkin və Dil kurumunun sədri Ə. Bican Ercilasunun fikridir. Mən bu fikirləri Süleyman Dəmirəl cənablarına bildirdim. Türk xalqlarının ortaq akademiyasını yaratmağın vacibliyini qeyd etdim. Çox mehriban söhbətimiz oldu. Bir şeyi qeyd edim ki, onların bizə bu münasibəti Azərbaycan xalqına münasibət idi. Mənə o qədər qayğı, nəvaziş göstərirdi ki!..

- *Adam təzadən xəstələnmək istəyir, eləmi?*

Nurəddin müəllim sualıma gülüb söhbətə qoşulur.

- Mənim rəhmətlik Xudu Məmmədovla bağlı kitabımda belə bir yer var. Həbil Kaman deyir ki, bu ölənlərin haqqında elə yaxşı sözlər deyirlər ki, adam ölmək istəyir (Gülüşürük).

- *Bəs millət vəkili Bəxtiyar Vahabzadəni tezliklə iclaslarda görə biləcəyikmi?*

- Yaxın bir ay ərzində yox.

- Məndən olsa, hələ iki-üç ay istirahət etsə, yaxşı olar. Bu əməliyyatdan sonra əsəblərin sakitləşməsi üçün xeyli vaxt tələb olunur, - deyə Nurəddin müəllim əlavə edir.

Bəxtiyar müəllim sözünün sonunda dedi:

- Hər iki respublikanın dövlət başçıları H. Əliyev, S. Dəmirəl cənablarına mənə göstərdikləri böyük qayğı üçün dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm.

- *Bəxtiyar müəllim, Nurəddin müəllim, maraqlı söhbətə görə çox sağ olun. Xəstəliklə bağlı müəyyən hisslərinizi tərpətdimsə, bağışlayın. Amma, Bəxtiyar müəllim, nə qədər xoş münasibət görsəniz də, mən sizə yenidən heç bir xəstəxana həyatı arzulamıram.*

- Sağ ol, qızım! Mən də yeni ildə "Xalq qəzeti"nin kollektivinə iti qələm, operativlik, həqiqəti anlamaq və yazmaq bacarığı arzulayıram.

Bəxtiyar Vahabzadənin qonağı oldu

ZƏRİFƏ BƏŞİRQIZI

"Xalq qəzeti", 4 yanvar 1997.

"Ləyaqət", Bakı, 1998.

TÜRKİYƏYƏ İLK SƏYAHƏT

Türkiyə ilə mənim ilk tanışlığım 1961-ci ilin fevral ayında olmuşdur. O zaman mən Azərbaycan yazıçıları - Osman Sarıvəlli, Məmməd Rahim və Yusif Səmədoğlu ilə bərabər Afrika boyu 40 günlük turist səyahətinə çıxmışdıq.

Bu səyahət onlar üçün adi bir turist marağı idi. Amma mən içimdəki duyğularımı səyahət yoldaşlarıma bildirmədən qəlbən uçurdum. Çünki bu, yalnız mənim deyil, atalarımın arzusu idi. Babamın, atamın və əmilərimin dilindən Türkiyə kəlməsi düşməzdi. Mən indi soyumdan gələn arzularımın, xəyallarımın məmləkətinə gedirdim.

"Estoniya" adlı gəmidə Odessadan İstanbula üzürük.

Səhət saat 6-da yataqdan qalxıb üzümü qırırıam. Gecəni sevincimdən yata bilməmişəm... Axı, şəhər tezdən İstanbulda olacağam... Arzularımın, ideallarımın şəhərində. Dünyadakı bütün türk xalqlarının gözünü dikdiyi bir şəhərdə. Türk dünyasının qibləgahı olan İstanbul! 35 illik ömrüm boyu həsrəti ilə yaşadığım adını çəkdiyim zaman bütün bədənimi lərzəyə salan, qoluma qüvvət, bədənime təqət, gözlerimə işıq verən bir şəhərə gedirəm. Ümidgahım, səcdəgahım, zorla əlindən alınmış adımın sahibi, namusumun, izzət və şərəfim qoruyucusu, görən gözüm, vuran qolum, düşünən beynim, arxam, köməyim, dayağım, tarixim, bayrağım! Mənim itirdiklərim - tarixim, keçmişim, ana dilim, şərəfim - hamısı səndədir.

Kayutun pəncərəsindən baxıram. Uzaqda mayak yanıb-sönür... Allah! Həyatımda ilk dəfə türk işığı görürəm. O işıqda mənim arzularım yanır. Ey mayak, sən tarix boyu sənə düşməyən olan bir imperiyanın gəmisinə yol göstərirsən. O gəmi-

nin içində isə bir nəfər canını sənə qurban verməyə hazır olan qardaşın gəlir. Bosforu keçirik. Uzaqda sahil işıqları göz qırpır. Maşınlar o yan-bu yana gedir. Böyük gəmi-tramvay bu taydan o taya adam daşıyır... Yavaş-yavaş dan yeri ağarır. Hər iki sahilə qəribə, yaraşıqlı binalar görünür. Sahil çox mənzərəlidir. Uzaqdan görünən balaca türk gəmisi "Estoniya"ya yaxınlaşır. İşarə ilə ona dayanmaq əmri verir. "Estoniya" dayanır, lövbər atır. Mən necə sevinirəm. Çünki əmri verən mənim dövlətimdir. İcra edən isə mənim düşmənim. İlahi, mən nə xoşbəxtəm! Mənim də əmr edən dövlətim var. Mən bu şirin düşüncələr içərisində olduğum zaman balaca türk gəmisindən iki polis və bir nəfər də liliputa bənzər eybəcər kişi gəmiyə qalxır. Ömrüm boyu həsrətində olduğum türklərdən gördüyüm ilk adam bu balaca liliput oldu. Sərnişinlər ona baxıb gülür. "Estoniya"nın kapitanı nəhəng rus istehzal nəzərlərlə liliputu süzür. Liliput polislərlə kapitanın otağına keçir. Mən onları gözlərimlə yemək istəyirəm. Ancaq onlar mənim yanımdan etinasız ötürülər.

Heç demə, liliput həkim imiş. Turistlərin iynə vurub-vurmadığını yoxlamağa gəlmiş. Polislər isə pasportları yoxlayacaq və bizə şəhərə düşmək vəsiqəsi verəcəklər.

Bunlar çox gözəl. Ancaq məni yandıran odur ki, Türkiyə hökuməti bu boyda Türkiyədə bir gözəgəlimli həkim tapa bilmirdi ki, bizi yoxlamağa liliput göndərib? Axı, bu liliput Türkiyəni təmsil edir.

Polislər gəminin getməsinə icazə verir. Burda sevinirəm. İcazəni türklər verir. Ürəyim dağa dönür. Mənim də dövlətim, hökmüm var. Bizə şəhərə getmək icazəsi verirlər. Vəsiqə mənim dilimdə yazılmışdır. Möhürün üstünü oxuyuram: "Türki-

yə cümhuriyyəti". Mən sənə qurban olum, ay mənim cümhuriyyətim, ay mənim məndən uzaq vətənim! Məndən ötrü yanan, amma mənə kömək əlini uzada bilməyən vətənim! Mən vəsiqənin üstündəki möhürü dönə-dönə öpürəm. 35 illik ömrümdə bütün vəsiqələrim rus dilində yazılmışdır. Ömrümdə onca saat mənim şəxsiyyətimi bildirən vəsiqəm öz dilimdədir. Mən yalnız indi mənəm! Sonralar bu vəsiqə barədə bir əsər də yazdım.

Gəmi İstanbula tərəf hərəkət edir. Sahili seyr edirəm. Sahildə uca binalar, qədim qalaların uçqu hasarları, ucu iynə kimi şiş minarələr, məscidlər görünür. Sahildən "Estoniya"ya laqeyd nəzərlərlə baxan türkləri görürəm və təəccüb edirəm, niyə onlar bilmir ki, bu gəmidə ürəyini onlara verməyə hazır olan qardaşları var. Gəmi İstanbula yan alır. Mənim başımdakı buxara papaq da onların nəzərini cəlb etmir. Onlar bilmir ki, mən onların özüyəm. Mən gavur deyiləm. Mən ömrüm boyu onların yolunu gözlədim, gəlmədilər. Budur, indi özüm gəlmişəm. Bəs onlar niyə mənə bu qədər laqeyddirlər?

Nəhayət, İstanbul torpağına ayağım dəydi. Bu müqəddəs torpağı əyilib öpmək istədim. Amma yol boyu məni izləyən casuslardan qorxdum. Belə də dərd olar? Yan, amma elə yan ki, alovun görünməsin?

Vur-tut 10 saat İstanbulda qaldıq. Şəhəri gözdik. Küçələr dilənçilərlə doluydu. Dükanlarda satıcılar boş-boş oturmuş, müştəri gözləyirdi. Satan çox, alan yoxdu. Qiymətlər çox yüksəkdir.

Muzeylərin tərtibatı o qədər də ürəkəcan deyil. İnsanlarla səmimi danışmaq, onların qəlbinə yol tapmaq istəyirdim. An-

caq onlar buna heç meyli deyildilər. Şivəmdən Anadolu türkü olmadığımı anlasalar da, hardan gəldiyim və kim olduğum onları maraqlandırmırdı. Türk olduğumu və Azərbaycandan gəldiyimi deməyimə baxmayaraq, üzlərdə heç bir maraq əlaməti görmürdüm.

Gəmi həmin gecə Afinaya yol aldı. Səyahət dostlarım Akropol haqqında kitablardan oxuduqlarını bir-birinə anladır və böyük tarixə sahib olan köhnə Afinanı - filosoflar və şairlər diyarını öz gözləri ilə görəcəklərinə sevinirdirlər. Mən isə öz ağırlığımca dərd yükü altında əzilir, susur və onların nə dediklərinin fərqi belə deyildim.

Ağlımda bircə şey vardı: böyük imperatorluqlar quran, dünyanın 3 qitəsinə hakim olan Osmanlı dövlətinin varisləri bu gün neçin bu hala gəlmiş? Neçin köhnə əzəmətini və qüdrətini itirmişdir?

O gecə gəmidə yata bilmədim. Dünən gecə də yata bilməmişdim. Amma dünən gecə İstanbulu görmək arzusu ilə sevincimdən, bu gecə isə umduqlarımı görə bilmədiyimdən və xəyallarımın yıxıldığından yata bilmədim.

Rus qəzetlərində Türkiyənin ağır və acınacaqlı durumundan bəhs edən məqalələri oxuduğum zaman inanmaz, hər şeyi tərsinə yozar və özümə təsəlli verərdim. İndi gözlərimlə gördüklərimə necə inanmayım? Gecədən xeyli keçmişdi. Yatağımdan qalxıb gəminin göyərtəsinə çıxdım. Əllərimi göyə açaraq Allaha üz çevirdim: "Ya rəbbim, sən yardım et! Türkiyənin keçmişini, onun əzəmətini və qüdrətini özünə qaytar".

Vətənə qəlb ağrısıyla döndüm. Bu səyahət haqqındakı düşüncələrim "İstanbul" şeirini yazmama səbəb oldu:

Boğaz içi
İki qitə
Dayanmış baş-başa
Ortasında bu yolun.
Bir tərəfi Avropadır,
Bir tərəfi Asiya
İstanbulun.
Türk oğlu durub ortada
Seyr edir
Sağını,
Solunu.
Bir şəhərdə birləşir
İki qitə.
Birin başlanğıcıdır,
Birin sonu...

Fevral, 1961.

"Ömürdən səhifələr" kitabı, "Ötükən", 2000.

Hörmətli oxucu!

Müəyyən səbəblərdən "Əsərləri"min müvafiq cildinə düşməyən bəzi şeirlərimin, yaxud onların yenidən işlənmiş variantının və son zamanlar yazdığım bir neçə şeirin bu cildə salınmasını lazım bildim.

Müəllif

KÖKÜNDƏN XƏBƏRSİZ

İslamı qəbul etmiş alman dostum

H. Əhməd Şmideyə

Suyun axarına daim üzənlər
Xeyrindən savayı heç nəyi bilməz.
Sabahı eşitməz, bu günü dinlər
Dünya dağılsa da, vecinə gəlməz.
Nə Vətən tanıyar, nə millət bilər
Belə söhbətləri qəbahət bilər.

Heç zaman, heç kəslə bəhsə girişməz
Nə toyda irişər, nə yasda ağlar.
Dözər təhqirə də, əsəbiləşməz
Onun nə düşməni, nə də dostu var.

Ehtiyac içində boğulanlara
O, yardım eləməz, nəsihət eylər.
O hara, özgəni düşünmək hara?
Nə izzət çəkər, nə qəlbi göynər.

Koldan elə qorxar, bir gülü üzmək
Qəlbinə gəlsə də, yaxına gəlməz.
Suyun axarının tərsinə üzmək
Könlündən keçsə də, ağlına gəlməz.

Asandır axarla üzmək hər kəsə
Su özü irəli aparar onu.
O bilir, axarın tərsinə üzsə,
Dalğa əldən salar, tez yorar onu.

Özündən böyüyə başını əymiş
Ömründə bir dəfə ərlik bacarmaz.
Düşünməz öz kökü, öz əsli nəymiş
Hardan gəldiyinin fərqi nə varmaz.

Ancaq o bilmədi qəbahətdi bu
Rahatlıq həmişə ağı çaşdırır.
Suyun axarına üzdükcə o su,
Onu ilk qaynaqdan uzaqlaşdırır.

Hər kəs öz ilkini, kökünü bilsə,
Çox olar dünyanın bozundan ağı.
Üzənə öz kökü bellli deyilsə,
Nəyinə gərəkdir suyun qaynağı.

Yanvar, 2000.

EYNI OLA BİLƏRMI?

Dan yeri, qürub çağı... günün ömrü arada.
Biri əvvəl, biri son. Amma hər ikisində
Əlvan-əlvan şəfəqlər çıxıb sanki parada.
Bu ilahi mənzərə min bir duyğu oyadır
Həm məndə, həm də səndə.

Bu duyğular eynimi?

Mən görürəm mən kimi, sən görürsən sən kimi.

Mən qürub, sən dan yeri.

Eyni ola bilərmiz

Doğanın şəfəqləri, batanın şəfəqləri?

İyul, 2000.

DÜNYA BİR QATAR

Mən ki ömrüm boyu bir insan kimi
Duyub yaşamağa müdam can atdım.
Ömür-gün, elə bil, ötdü an kimi,
Bilmirəm, bu yaşa mən necə çatdım.

Çoxda ki, ömrümün zirvəsindəyəm,
Hələ bisməmişəm, hələ mən çiyəm.
Hələ də bilmirəm nədir bu dünya
Görən, hardan hara gedir bu dünya?
Yatır fikrimizdə min-min suallar
Ayıra bilmirik xeyirdən şəri.
Dünya dayanmadan gedən bir qatar,
Adamlar əbədi sərnəşinləri...

Gəliş sirr, gediş sirr, dünya da bir sirr,
Sərnəşin dəyişir, qatar dəyişmir.
Dərk edə bilmirik kimdir yaradan
Bu sirli ahəngi, sirli nizamı?
Nə imiş, görəsən, qəsd, məramı
Bu gəliş-gedişin, bu dövretmənin?
Bildiyimiz budur: Nə mən öz məniməm,
Nə sən öz sənin.
Harda dayanacaq, görən, bu qatar?
Bunları dərk edib çözləməyə
Nə mənim, nə sənin aqlımız çatar.
Yaxşısı budur ki, heç düşünməyək,
Bildiyimiz az "kafidir" - deyək.
Dünya dayanmadan, bir an durmadan
Daim fırlanır ki,
Heç kəs macal tapıb Yer qatarından

Düşə bilməsin.

Həyatın verdiyi ağrı-acıya

“Qismətim” - desin.

Dünyada şəkər yox, zəhər yeyənlər,

Acılıqdan bezib, həyatdan küsüb

Özünə cürətlə qəsd eyləyənlər

Dünya qatarından özünü çölə

Atanlar imiş.

Həyatın verdiyi iztirabları

Böyük ağrı ilə dadanlar imiş,

Ölümlə məqsədə çatanlar imiş.

Müftə qazandığı şirin həyatı

Ölüm bahasına satanlar imiş.

May, 2005.

SƏBƏBSİZ KƏDƏR,

SƏBƏBSİZ QƏM

Könlüm göylər kimi birdən tutuldu,

Anlaya bilmədim, mənə nə oldu?

Nə könlümdə ağrı, nə sinəmdə dağ

Gördüm, öz yoluyla dolanır gərdiş.

Hönkürüb ağladım, bilmədim ancaq

Mənim hönkürtümün səbəbi nəymiş?

Hər saat bir rəngə çalır bu aləm.

Mənim də əhvalım dəyişir hər dəm.

Amma səbəbini tapa bilmirəm.

Bir günün içində neçə halım var.

Sonu yox özümlə gizli davamın

Dəyişir ovqatlar, dəyişir hallar.

Bəzən düşünürəm könül havamın

Bakı havasına çox bənzəri var.

İnsan öz-özünü anlaya bilmir,

Bəzən seçə bilmir əyridən düzü.

İnsançün ən çətin anlaşılan sirr

Hər kəsin özüdür, hər kəsin özü!

Bir günün içində neçə rəng alır

Ovqatım, qılığım, xəyalım mənim.

Çoxalır günbəgün, artır ilbəl

Həyata, dünyaya sualım mənim,

Vallah, özümə də qərribə gəlir

Gah sakit, gah cılığın əhvalım mənim.

Səbəbi özümçün aydın olmayan

Şadlığın içində qəhərim də var,

Gəlişi, gedişi anlaşılmayan

Gizli sevincim də, kədərim də var.

Bəzən birdərdə-birə, bilmirəm, nədən

Qəmliyə, qəlbimdə bir işiq doğur.

Mənə elə gəlir, sabah, biri gün
 Qarşıma çıxacaq gözəl bir uğur.
 Hər kəs içindəki gizli aləmin
 Quludur,
 səbəbsiz kədər, qəmin.
 Səbəbi bir deyil, yüz deyil, mindir
 Səbəbsiz qüssə, qəm
 Səbəblilərdən
 Qat-qat dərin.
 Nədən ki, hər əməl gec-tez doğrulur
 Düşünsək, səbəbi dərin.
 Nədən ki, əlacı çox çətin olur
 Səbəbi naməlum xəstəliklərin.

May, 2005.

TƏKƏM MƏN (yeni variant)

Allahım, üzümü tutdum qiblənə
 Hamı könül dostu, könül qəmxarı?
 Mənim özüm qədər kim yanar mənə?
 Çəkdiyim dərdləri, iztirabları
 Ancaq tək başıma gərək çəkəm mən
 Çoxluq içində də təkəm, təkəm mən.

Dərdimi sevincə döndərmək üçün
 Allahdan nə qədər umdum kərəm, mən
 Ya rəbbim, özün de, gül dərmək üçün
 Gərək ürəyimə vaymı əkəm mən?
 Dərdin rəngində də təkəm, təkəm mən.

Gündüzlər çalışdım, gecə yatmadım,
 Arzular dalınca qaçdım, çatmadım.
 Bu yolda qarşıma çıxdı çox əngəl,
 Gərək ömrüm boyu ahmı çəkəm mən?
 Göyün yırtıq yeri düşdü payıma,
 Səs verən olmadı hay-harayıma
 Ətrafa boylanıb, gördüm təkəm mən.

Bəzən özüm üçün dönürəm yada
 Özüm də özümə artıq yükəm mən.
 Dərd yükü nə qədər ağır olsa da,
 İstərəm, yükümü özüm çəkəm mən.
 Tapmadım həqiqi ortağ, təkəm mən.
 Özüm özümə də artıq yükəm mən.

Könlümdə yurd salan, beynimi dələn
 Ağır dərd yükünü necə çəkim mən?
 Ağrımı, acımı hansı daş ilə,
 Hansı tərəzilə ölçüm, çəkim mən?
 Enişim qurtarıb, düz yol əyilib
 İndi sərt yoxuşam, indi dikəm mən.
 Ürək əldən düşüb, hisslər korşalıb
 İndi aqlım ilə həmsərikəm mən.
 Taleyim tikmişdi ömür mülkümü
 Qorxuram, dağıdam, özüm sökəm mən.

Çox zaman qalmışam yol ayrıcında
 Bəzən sözüm qalıb dilim ucunda.
 Demək istədiyim sözümü bəzən
 Geri qaytarmışam düşünərəkdən.
 Ağıl zəfər çalıb, hiss mələr qalıb,
 Elə bil dövrəmi duman, çən almış.
 Bəlkə, bu dünyanın özü boşalmış
 Hal bilən, dil bilən, yol, yönəm bilən
 Bir Allah bəndəsi tapammadım mən,
 Başa düşmədiyim bu boşluq nədir?
 Bu boşluq dediyim dünyada deyil,
 Bəlkə elə mənim öz içimdədir
 Bəlkə, buna görə elə təkəm mən?
 Bu dolu dünyaya öz boşluğumla
 Artıq yükəm mən?
 Bəlkə, qum təpəsi olan mənciyəz
 İstərəm, gözlərə dağ görükəm mən?

İndi dünya ilə məni bağlayan
 Bircə bağım yox.
 Könlümü açmağa dərd ortağım yox.
 Qorxuram, dərdimin ağırlığından
 Dizlərim bükülə, birdən çökəm mən
 Bu boyda dünyada təkəm, təkəm mən.

Yanvar, 2005.

ÖLÜMLƏ ÜZ-ÜZƏ

Evin hər küncündən bir kabus kimi
Mənə göz bəbəkdir ölüm hər gecə.
Hər an gözləyirəm son nəfəsimi,
Mənə "gəldim" deyir, ölüm gizlicə.
Hər gecə anbaan, saatbasaat
Ölümü gözləmək!
Bir dəhşətdi bu!
Ölümlə üzbəüz söhbət etmək!
Müsibətdi bu!
Sağımda ölümdür, solumda həyat.
Arada bir ömrün dolanbac yolu.
Ölümü gözləmək! Deyirəm, qat-qat
Ölümün özündən daha qorxulu!
Səslənir astaca qulaqlarımda
Qəlbimin boğunuq döyüntüləri.
Nəbzimə əl basıb tərəddüdlə mən
Bilmək istəyirəm, ölüyəm, diri?

Ölüm bizim nəslə xəbərsiz gəlir.
Yaşamaq şirindir yaman gündə də.
Həmişə, hamıya ölüm tez gəlir
Yaşın doxsanında, lap yüzündə də.
Zülm yox (gəlincə həyatın sonu),
Ölümlə üz-üzə durmaqdan betər.
Ölüm kabusunun nə olduğunu
Ölümü yaxından görənlər bilər.
Elə bil, ölümün qanadlarında

Uçuram, deyiləm artıq mən, mənim.
"Mən indi ölümdən necə gizlənim?"
Yanıma gələnlər aramla bir-bir
Mənə şirin-şirin təsəlli verir.
Onlar mənə baxır yaxından, yaxın.
Onlara baxıram mənə könlüsüz,
Yüz illik, min illik bir məsafədən
Bilmirəm, nədən?
Gəlir qulağıma qəlbimin səsi:
"Bunlar bu dünyanın əziz bəndəsi,
Artıq o dünyanın adamıyam mən!"
Anlaya bilmirəm, hələ sağ ikən
Ölümü nə təhər yaşayıram mən?

Ölüm vahiməsi artır günbəgün.
Yanıma gələnlər, təsəlli üçün
Hər gün daha şirin söz axtarırlar.
Mənsə candan bezar, cahandan bezar!
Onlara həsədlə baxıram hərdən
Xoşum gəlməyə də təsəllilərdən,
Qəlbimdə hamıdan umduğum odur.
Təsəlli - həyata ümid yoludur.
Ümidlə yaşadım həmişə mən də.
Ümiddir, arzudur pənahım yenə.
İnsan möhtac olur dara düşəndə
Hamının rəhminə, məhəbbətinə.
Təzə ayaqqabı alıblar mənə
Təəssüf hissilə baxıram ona
Mən yana-yana.

Qəlbimdə deyirəm: "Biz hardan bilək
Nə sayır fələk?

Qismət olacaqmı, görəsən, mənə
Bu təzə çəkməni nə vaxtsa geymək?"

Hər nəfəs aldıqca düşünürəm mən.
Sonuncu nəfəsdir bu nəfəs bəlkə,
Anlar ötüb keçir, ötür təhlükə,
Qorxusa sovuşmur hələ ürəkdən.
Nəbzimə baxıram... Şükür, çox şükür!
Diriyəm, hələlik döyünür ürək.
Saatda neçə yol ölüb dirilmək
Taleyin hökmüdür, Allah, ya sənin hökmün?
Səbəblər səbəbi sənsən, sən özün!
Bir az da macal ver mənə əcəldən
Hələ görülməli çox işlərim var.
Hələ bu dünyadan doymamışam mən
İstək çox, arzu çox, ürək gen, vaxt dar.
Hələ gileyliyəm özüm özümdən.
İnsandan ağırdır onun istəyi,
Həmişə təşnədir insan üreyi.
Asılı qalmışığı istəyimizdən
İnsana dar gəlib həmişə cahan.
Özümüz həyatdan doysaq da bəzən,
Gözümüz doymayıb heç vaxt dünyadan.
Allah, verdiyinə şükür, çox şükür
Bizə bəxş etdiyin beş günlük ömür
Çatdıra bilmədi əllərimizi
Ən şirin, ən dadlı istəyimizə,

Şəkər də, zəhər də daddırmış bizə.
Narazı deyiləm verdiklərimdən,
Yenə də qarşında əl açmışam mən,
Dərgahına layiq əməllərim yox,
Neynim, savabım az, günahlarım çox.
Əf et sən məni,
Götürmə üstümdən bir an kölgəni.

Avqust-sentyabr, 2005.

ƏTİR-ÇƏTİR

Qışın oğlan çağı hava isindi
 Çılpaq budaqlarda quşlar da dindi.
 Amma lüt ağaclar çətirlənmədi.
 Çiçəklər boy atdı, ətirlənmədi.
 Bu qış şaxtasını gerimi çəkmiş?
 Ətirsiz bir çiçək necə çiçəkmiş?
 Torpaq da isinib cana gəlsə də,
 Yuxudan oyanıb o, dirçəlsə də,
 Çiçəyə isti yox, bahar gərəkmiş
 Ətirlənməyə.
 Ağaca-yarpaqlı budaqlarıyla
 Çətirlənməyə.

YER, GÖY

Gözlər dikilən yer göydü, səmadi
 Göydən haqq istəyir yerdən umanlar.
 Göyün hikmətini yer anlamadı
 Yer in hikmətini yenə göy anlar.

Yer göysüz adicə torpaqdır hələ,
 Yer göyün hökmüylə dolanır belə.
 Göy yerin düşünən başıdır dedim,
 Dərdlərə əlacı göydən istədim.
 Hökmüylə fırlanır dünya göylərin,
 Göy yoxsa, varlığı yoxluqdur yerin.

2000.

OLMAZ

Cəsərət cəbhələr yarar,
Ehtiyatda hüner olmaz.
Cəsərət mərdlik gətirər,
Cəsarətsiz zəfər olmaz.

Bir anaya oğuluq biz,
Ona borclu bir quluq biz.
Varsa Vətən qeyrətimiz,
Bu Vətənə xətər olmaz.

Bu dünyada varmı bekar?
Hörümçək də tor toxuyar.
Görülən iş gül qoxuyar,
Vaxt da keçsə, hədər olmaz.

Arzular da, diləklər də,
Mənimkidir göy də, yer də.
Çırpıntısız ürəklərdə
Gün də doğsa, səhər olmaz.

Nə eybi var unudulsam,
Yaddaşlardan itər olsam,
Mən Vətəndən gedər olsam,
Vətən məndən gedər olmaz.

2003.

* * *

Məni məhkum eyləyən
Hisslərimin üzünə
Ağ olmaq istəyirəm.
İtirmək istəməyib
Mən özüm özlüyümü,
Görüb gücsüzlüyümü
Ağlamaq istəyirəm.

2000.

GÖZƏL BİR XƏBƏR

Bu gündən sabaha "gəl" - deyən zaman
Sabahın eşqinə gülür həyatım.
Nəyisə, kimisə gözləyən zaman
Şirin duyğularla dolur həyatım.

Dəniz dəniz olur çalxalananda
Çıraq çıraq olur yalnız yananda...

Bir hiss istəyirəm ölənə qədər
Mənim ürəyimdə od qalayacaq.
Xəbər gözləyirəm, gözəl bir xəbər
Məni dəniz kimi çalxalayacaq.

2000.

İLİSU

Köhnə dost S. Murtuzayeva.

O dünyadan xəbərimiz yox bizim,
Bu dünyanın cənnətidir İlisu.
Bəkarəti pozulmayan dağ-daşın
Təmizliyi, iffətidir İlisu.
Dörd tərəfi dağ ormanı - İlisu
Ab-havası can dərmanı - İlisu
Təbiətin yeddi rəngi, yeddi səsi - İlisu
Möcüzələr möcüzəsi - İlisu.

İyul, 2005.

SÖNDÜR, ÇIRAĞI SÖNDÜR!

(Yeni variant)

- Fikirlisən?
- Yox! - dedim.
Kədərimi gizlədir, mən qəmimi danıram
Özüm öz dərdlərimdən çəkinir, xoflanıram.
- İstəmirəm, mən dedim,
Məni sevən kəsləri dərdimə ortağ edim.
Kədərli anlarımda məni kimsə görməsin.
Söndür, çırağı söndür!
Sevincim hamınınsa, kədərım özümündür.

1965-1990.

VERƏRDİM

(Yeni variant)

Mən bir tarzən olub çala bilsəydim,
Arzumu, sözümü telə verərdim.
Xanəndə eşqimi car eyləsəydi,
Min bəmi bir kəsik zilə verərdim.

Bülbül nalə çəkər hicran dəmində,
Gülün ləçəkləri solar çəməndə.
Təbiətin hökmü olsaydı məndə,
Qanqalın ömrünü gülə verərdim.

Əgər yanıdasa könül həmdəmi,
Gözəldir, şirindir onun hər dəmi.
Səninlə olduğum bir dəqiqəmi
Sənsiz keçirdiyim ilə verərdim.

1956-2005.

BİR SİRDAŞ İSTƏYİRƏM

Bir mahnı istəyirəm
Məni yerdən ayırıb
Göylərə qaldırası.
Möcüzə istəyirəm
Əl-qolumu bağlayan,
İçimdə qan ağlayan
Tilsimimi qırası.
Bir ana istəyirəm
Məni doğma bala tək
sinəsinə sıxası.
Bir qüdrət istəyirəm
Öz-özümü yıxası.
Mən bir pay istəyirəm
Sığındığım Tanrıdan
Qədər-qismətim kimi
Ünvanıma çatası.
Bir mayaq istəyirəm
Mənim qalan ömrümün
Dolama yollarını
Yanıb aydınladası.
Bir sirdaş istəyirəm
Nəbzimə əl qoyası,
İçimdəki ağrını
Mənim qədər duyası.

Avqust, 2005.

“SON GÖRÜŞ” (“MÜHAKİMƏ”) POEMASINDAN PARÇALAR

*Böyük duyğularla yaşayan fədakar
insan Yalçın müəllimə həsr olunur*

SƏNİNLƏ

(Yalçının gündəliyindən)

Sənsiz bu dünyada heçəm, artıqam,
Tufanlı deryada üzən qayıqam,
Yoxdur yelkənim.
Səninlə mövcuddur varlığım mənim,
Sən varsan, mənimçün bu dünya da var.
Olmasan, dünyam da uçar, məhv olar.

Sənə ürəyimi verdiyim gündən,
Kiçilib min dəfə bu uca dünya.
Çıxıb hərləndiyi öz məhvərindən,
Bu qədim, bu köhnə, bu qoca dünya.
Sənsiz dünya özü köçüb dünyadan,
Sənsiz mənim üçün dayanıb zaman.
Sənsiz, elə bil ki, özümsüzəm mən,
Dəyərsiz, lazımsız, lüzumsuzam mən.

Mən öz otağımda tək olan zaman,
Sənin həsrətinlə qovrulan zaman,
Ruhən yanımdasan, ruhən yanımda,
Hissimdə, fikrimdə, həyəcanımda.
Hissim hissım qədər gələmmir dilə,
Sən mənim yanımda olmasan belə,

Mənim ruhumdasan, düşüncəmdəsən.
Sənsiz daha artıq səninləyəm mən.
Əgər inanmırsan onda yaxın gəl
Gülüm, əlini qoy nəbzimə, əvvəl.
Adını anbaan çəkib zikr edən
Yetim ürəyimin səsini dinlə.
Sənsiz səninləyəm, sənsiz səninlə!

NEYLİM?

(Mahnı üçün)

Sehrsən, mehrsən, tilsimsən nəsən?
Kərəmə, sən mənim Əslimsən, nəsən?
Xəyali arzuna təslimsən, nəsən?
Mən sənəin əsirən olmayım, neylim?

Mənimçün tükənməz arzusan, kamsan,
Mənə qanad verən ruhsan, ilhamsan.
Çətin anlaşılan sirli kələmsən,
Mən sənəin təfsirin* olmayım, neylim?

Son günlər yamanca yadlaşmışıq biz
Yoxsa, başqalaşmış dərzi-sərimiz?
Soyuyub, seyrəlib görüşlərimiz,
Sənəin müqəssirin olmayım, neylim?

Könlümdə sızlayan bir sarı simsən,
Həm ötkəm, həm çılğın, həm də həlimsən.
Qızmar bir səhrada bitən gülümsən,
Üstündə çətinirən olmayım, neylim?

Qiyəətli daş-qaşsan, əvəz edilməz,
Qızılsan, almazsan, gövhərsən, heç kəs
Sənəin qiyəətini anlaya bilməz
Mən sənəin iksirin** olmayım, neylim?

Sirli, müəmmalı kitabdır üzün
Oxuya bildinmi özünü özün?
Ruhən yanımdasan hər saat, hər gün
Həqirin, fəqirin olmayım, neylim?

* Təfsir - izah etmə, anlatma, açma.

** İksir - Qiyəətli daş-qaşın, qızılın əyərini, dəyərini təyin edən cöv-hər.

Əlçatmaz, ünyetməz qəsrin, qalamsan,
 Çıxa bilmədiyim çuxur, çalamsan.
 Sən hər əməlində bütövsən, tamsan
 Mən sənin kəsirin olmayım, neylim?

Vəhmimsən, fəhmimsən ilham çağında,
 Əlimə qələmi aldığım anda
 Gəlib dayanırsan göz qabağında
 Mən sənin şairin olmayım, neylim?

2004.

RÖYADA GİZLƏNQAÇ

Səni qovmaq üçün fikrimdən tamam
 Uzaq keçmişimi xatırlayıram.
 Bəli, dünən gecə rəyamda yenə
 Qaçmışdım uşaqlıq dəcəlliyinə.
 Tamam uzaqlaşıb bu günlərimdən,
 Baxışla gizlənqaç oynayıram mən:
 Kolluğun içində gəzirəm onu
 Nə qədər axtardım, tapa bilmədim
 Zalım oğlunu.
 Kol-kos əl-qolumu yer-yer cızsa da
 Tapmadım,
 Səslədim: - Baxış, ay Baxış
 O, göyəmi çıxmış, yerəmi batmış?
 Səsimə səs verdi gah bu, gah o dağ
 Gəlmədi Baxışdan nə səs, nə soraq.
 Gözdüm bir də, bir də mən yan-yörəni
 Fızılıq içində möhkəm gizlənən
 Baxışın yerinə "tapıram" səni.
 Elə bil, səni yox, səni deyil mən
 Özümü tapmışdım, səni taparkən.
 Tapmışdım özümü, öz pənahımı,
 Tapmışdım qibləmi, qibləgahımı.

Hər yerdə hər zaman görünür yerin,
 Mümkünmü sehrindən bir an gen olmaq?
 Yadıma saldığım xatirələrin
 Sonu tamamlanır səninlə ancaq.

Fikirlərim çaşqın, hisslərim daşqın,
Mən öyrənən oldum, sən öyrədənsən.
Ən şirin, ən dadlı xəyallarımın
Əvvəli də sənsən, sonu da sənsən.

Çəkdiyim həsrətin üzüntüsündən
Mənim könül aynam çilik-çilikdir.
Aşmışam sevginin sərhədini mən
Yox, bu sevgi deyil, bu dəlilikdir.

Tilsimmi, sehrmi sən qaş-gözün?
Səni birçə anlıq unutmaq üçün
Bəzən gözlərimi yumuram qəsdən.
İşıq topasına dönüb o dəmdə
Doğursan nur kimi sən hafizəmdə.

Şəklənir qulağım yalnız bir ada
Görmək istəmirəm sənsiz kimsəni.
Yatmaqçün gözlərim yumulanda da
Könül gözlərimlə görürəm səni.

Mehri-məhəbbətim artır günbəgün
Əlinlə paylanır xeyirim, şərim.
Səndən qaynaqlanır, səndən, büsbütün
Mənim xəyallarım, düşüncələrim.

HƏR KƏS ÖZÜ KİMİ...

Qardaş, mən bələdəm dərinədən dərin
Sevən kəslərin
Düşdüüy dəhşətli burulğanlara,
Gün qədər uzanan çılgın anlara.
Eşqin gətirdiyi üzüntülərdən
Xəbərdaram mən.
Sevirsən sən onu dəlicəsinə
Yoxdur sən üçün onsuz bu dünya,
Onunla sonsuzdur, sonsuz bu dünya.
Yadımdan çıxmamış, o düşür yada
Onu qısqanırsan yaxına, yada.
Əlində tutduğı gülə, çiçəyə,
Əsən küləyə.
Anlaya bilmirsən, onsuz bu dünya
Səninçün nədir?
Sənin xəyalında bir mələk kimi
O, göylərdədir.
İstərsən, o heç vaxt göydən enməsin,
Heç kəsin gözüne o, görünməsin.
Onu qısqanırsan aya, günə də,
Onu qısqanırsan lap özünə də.
Onun arxasınca sürünür ürək.
Bilmək istəyirsən, bilmək və görmək
Gününün hər anı, hər dəqiqəsi
Hardadır, neyləyir və kiminlədir?
Onun ürəyindən keçənlər nədir?
Bütün bu halları, qardaş, sən tək
Yaşadım, bu dərdə dözəmmir ürək,
Çəkirəm, bu ağır yükü bu gün də.
Bununla bərabər, bil ki, hər sevən
Yalnız özü kimi sevir sevəndə.

NİCAT

(Yalçının son məktubu)

Yuxuma gəlmişdin, tutub əlimdən
 Köhnə bir məscidə apardın məni.
 Dedin: - Burda elə sən öz səcdəni.
 Allahın bu gözəl, bu xoş günündə
 Mən səcdəyə gəldim mehrab önündə
 Baş vurdum yerə.
 Dedim: - Ya rəbb, bütün çarəsizlərə
 Özün kömək elə, özün arxa dur,
 Bu zülmət könlümü işıqla doldur.
 Səndən istəyirəm dərdimə dərman
 Məni xilas elə əzablarımdan.
 Çarəsiz dərdimə çarə qıl özün,
 Açılısın bəxtimə düşən kor düyün.
 Əl tut, köməyim ol, Allah, sən mənim
 Çıxart o afəti qəlbimdən mənim.
 O, adından böyük, boyundan uca,
 Təpədən-dırnağa o, əfsun, o, sirr.
 Mən onu fikrimdən qovaladıqca,
 Qəlbimə daha çox hakim kəsilir.
 Çarəsiz dərdlərin əlacı sənsən
 Məni də bu dərdədən xilas eylə sən.
 Allah, sidq ürəklə gəldim səcdənə
 Düşdüyüm tilsimdən nicat ver mənə.

İyul, 2005.

TUFANSIZ, FIRTINASIZ

Unutmuşam özümü,
 Onu unutmaq çətin!
 Girovuna dönmüşəm
 Bir ülvi məhəbbətin.
 Sevə bilməmək özü bir dərs imiş,
 Sən mənə
 Bu dərsi öyrətsənə.
 Günahkaram, ilahi,
 Köməyim ol sən mənim.
 O afətin eşqini
 Çıxart qəlbimdən mənim
 Mən bu xeyir-duaya
 Mın yol "Amin!" deyirəm.
 Tufansız, fırtinasız
 Yaşamaq istəyirəm.

2005.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Cıxışlar, rəylər, məktublar

Əziz və hörmətli müəllimlər!	5
Birliyi əldən verməyək	11
Ağrılarımız, dərdlərimiz	14
Respublika rəhbərlərinə deputat sorğusu	21
Gürcü həmkarlarıma	23
Azərbaycan Cümhuriyyətinin bugünkü durumu	25
Ağrımız və qaygımız	30
Müstəqilliyə gedən yolda	36
Parlament komissiyasının yaradılması labüddür	42
Demokratiya, yoxsa totalitarizm?	47
Haqqın qələbəsi labüddür	50
Türk xalqlarının birliyi	51
Əzizim Gəray bəy!	53
Özümüzə qayıdış	55
ABŞ-ın dövlət katibi cənab Ceyms Beykerə açıq məktub	57
Hörmətli cənab səfir Riçard Kozlarıç!	62
Eyni dərd, eyni düşüncələr	65
Dəyərli kitab	70
Mənim rəyim	73
Beşik dəftəri	77
Ey, qocaman Türkiyə!	82
Elisam mükafatı	91
Sona xanıma məktub	94
Mənəviyyat bayrağı	97
Hörmətli Əhməd Kabaklı bəy!	101
Siyasət və ədəbiyyat, yaxud Xoruz oğlunun pitisi	104
Aşıq Səkit Köçəriyə məktub	107

Zaman var, tarix var	109
Əzizim Fuad!	114
Mənim fikrimi təhrif etmişlər	116
Əxlaq və mənəviyyat	120
İztirablı qəlbin fəryadı	127
Əsrin ölüm siyahısı	131
Dünyanın sultanı elmdir	135
"Tənqid yarpaqları" haqqında qeydlər	140
Bu pərişan günlərin sonu olacaq	144
"Türkiyə arxamızda olmasaydı, başımıza çox bəlalar gələrdi"	146
"Ərən" qəzetinin baş redaktoru Ramazan Qafarlıya	148
"Yağmur" dərgisinə	150
Eğitim-bilim" dərgisinə	152
Əxlaq normaları	156
Əziz Muxtar bəy!	158
Sizinlə dərhləşmək istəyirəm	160
Əsarətimiz, istiqlalımız və Türkiyə	164
20 Yanvar	169
Atatürk Kültür Mərkəzinə təşəkkür	174
Əzizim Məmməd Araz!	176
"Azerros" qəzetinin əməkdaşlarına və müəlliflərinə	177
Kökümüzə gedən yolu tikanlardan təmizləyək	180
Bu məktubu ürək ağrısı və göz yaşlarımla yazdım	191
Hörmətli Alla xanım Dudayeva!	196
Eğitim bəkanına cavab	199
Hörmətli Pərviz Əliyev!	203

Müsahibələr

Suallar-cavablar	207
"Ulduz" jurnalının suallarına cavab	213

"Rodonski Ustrem" (Bolqarıstan) qəzetinin əməkdaşı	
Georgi Qrivnevlə müsahibə	.215
Radionun əməkdaşı E. Baxışla müsahibə	.217
"Ulduz" jurnalının əməkdaşı T. Həmidlə müsahibə	.228
Azərbaycan televiziyasının əməkdaşı ilə müsahibə	.237
Gənclərə həqiqəti demək lazımdır	.244
İnsan inam övlədidir	.258
Allah bizi dərddən, bələdan xilas eləsin!	.269
Sözü cavanlara verin	.270
Elə ahlər böyütdük ki	.276
Üzünü xalqa tutun	.282
Bəxtin varmı, Bəxtiyar?!	.290
"Günahsız müqəssirlər"	.297
Çağırır milləti imdada Vətən!	.300
Demokratiyanın qələbəsi qorunmalıdır	.307
Haqqın, ədalətin səsiylə yazıram	.311
Qarşıdurma qarşıyam	.320
Mən iqtidarı da, müxalifəti də ayıq olmağa çağırıram	.325
İcazəli qəhrəmanlığa nə var ki	.334
Ölmədim bu günü gördüm	.338
Axı, biz hüquqi dövlət yaratmaq iddiasındayıq	.343
Dünya beş günmü?	.349
Samsun universitetinin asistanı Hüsniyyə Mayadağın	
suallarına cavab	.357
Ziyalı sözü	.366
Qırğın əvvəlcədən hazırlanmışdır	.371
Sular duruldu, gördük dibindəki daşları	.375
Haqq işimizə göz yumurlar	.382
"Hər gecə kəlmeyi-şəhadətimi deyirəm"	.386
Aydın sabahın ümidi ilə	.392
Bu da bir alın yazısıydı	.395

Lap yaxşı eləyib, doğrudan, bizə biri "baran" dedi, biri	
"xər" dedi	.400
İstiqlal naminə	.403
Məni siyasətdə deyil, şeirlərimdə axtarın	.407
Hakimiyyət davası	.409
Zaman və mən	.412
Gələcəyimizə inanıram	.415
"Hara gedir bu dünya?"	.419
"Bilmirəm, bu millətə vəkil etdi kim məni?!"	.425
Küləkli gündə müsahibə	.434
"Səssiya çağırmaq şəxsi təşəbbüsüm idi"	.446
"Yaradıbdır inam məni"	.452
Sevən doxsanında hələ cavandır	.456
Müxbir suallarına cavablar	.463
Rus generalı ilə üzləşmə	.466
Özündən narazılıq	.471
Damarlarında türk qanı axan hər bir kəsin qəlbində Güney	
Azərbaycan dərdi var	.474
Bu Vətən hamımızın anasıdır	.479
Müsahibə	.503
Dinimizi sevvək, sevdilərək, yaşadaq	.519

Səfər təəssüratları, görüşlər

İki həftə	.537
Füzulini ziyarət edərkən	.567
Axtaran tapar	.574
Şekspirin vətəninə	.593
Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev xəstəxanada xalq şairi	
Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşmüşdür	.606

Süleyman Dəmirəl: Siz türk dünyasının yaşayan ən böyük şairisiniz	.620
Kim deyir ki, qorxmuram, yalan deyir	.625
Ziyarətçilərin ardı-arası kəsilmirdi	.626
Süleyman Dəmirəllə ikinci görüş	.627
Türkiyəyə ilk səyahət	.629

Şeirlər

Kökündən xəbərsiz	.634
Eyni ola bilərmə?	.636
Dünya bir qatar	.637
Səbəbsiz kədər, səbəbsiz qəm	.639
Təkəm mən	.641
Ölümlə üz-üzə	.644
Ətir-çətir	.648
Yer, göy	.649
Olmaz	.650
Məni məhkum eyləyən	.651
Gözəl bir xəbər	.652
İlisu	.653
Söndür, çırağı söndür!	.654
Verərdim	.655
Bir sırdaş istəyirəm	.656
"Son görüş" ("Mühakimə") poemasından parçalar	.657
Neylim?	.659
Röyada gizlənqaç	.661
Hər kəs özü kimi	.663
Nicət	.664
Tufansız, fırtınasız	.665

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

ƏSƏRLƏRİ

XI cild

Publisistika

Nəşriyyat redaktorları
Gülənarə Hüseynova
Rauf Cəfərov

Rəssam
Zaur Əliyev

Texniki redaktoru
Elmira Tağıyeva

Kompüter dizaynı
Cəbrayıl Təhməzov

Korrektoru
Elnarə Əsgərova

Çapa imzalanmışdır 03.11.2005. Kağız formatı 84x108 1/32. Of-
set kağızı. Qarnituru Times. Fiziki çap vərəqi 21,0. Şerti çap vərə-
qi 35,28. Tirajı 300. Sifariş 4818. Müqavilə qiyməti ilə.

“Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

Az 1073 Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.

Tel.: (99412) 4380010. Faks: (99412) 4978963

E-mail: azerbneshr@azerin.com

